

COMPLIMENTARY COPY

శబ్దరత్నావళి:

శ్రీ గరణి వైయాకరణ కృష్ణాచార్యేణ విరచితా

A C C No 11,744

సంపాదక :

శ్రీ ఉదాలి సుబ్బరామశాస్త్రి, ఎం. ఎ.

ప్రిన్సిపాలు, వైదిక సంస్కృత కళాశాల, నెల్లూరు



ప్రచురణ

ఆంధ్ర ప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ

కళాభవనము, సైఫాబాదు, హైదరాబాదు-500 004.

ప్రథమ ముద్రణము

జనవరి, 1978

ప్రతులు 1,000

491.22
K21

ACC No. 11,744

వెల : రూ. 12-50

Paper used for the printing of this book was made available
by the Government of India at Concessional Rate.

ముద్రణ :

బి. వి. ఆర్. బాల్ రెడ్డి అండ్ కంపని,
సికింద్రాబాదు (ఆం. ప్ర.)

తొలి పలుకు

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ చేపట్టిన గ్రంథ ప్రచురణ కార్యక్రమంలో సంస్కృత గ్రంథ ప్రచురణం కూడా ఒకటి. ఇంతవరకు ఇరవై రెండు సంస్కృతగ్రంథాల్ని ప్రచురించడం జరిగినది. వీటిలో కొన్ని తెలుగు కావ్యాల సంస్కృతానువాదాలు, కొన్ని స్వతంత్రగ్రంథాలు. కొన్ని సంస్కృత కావ్యాలకు తెలుగులో వ్యాఖ్యలు.

శ్రీ గరణి వైయాకరణ కృష్ణా చార్యులుగారు ఇప్పటికీ సరిగా నూరు సంవత్సరాల క్రితం 1878వ సంవత్సరంలో శబ్దరత్నావళి రచించి ఉన్నారు. ఇందులో సంస్కృత భాషాభ్యాసం కోసం ప్రయత్నించే వారికి అనుకూలంగా శబ్దాలు మాత్రమే కాకుండా ప్రధానమైన ధాతువులు, సంధులూ, కారకాలూ, సమాసాలూ మొదలైన విషయాలు కూడా శాస్త్రీయ పద్ధతిలో ప్రతిపాదించబడి ఉన్నాయి. అందుచేతనే ఈ గ్రంథం అనాటి పండిత ప్రకాండులైన శ్రీ వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారు, శ్రీ యమ్. శేషగిరి శాస్త్రియార్ మొదలగు వారి మన్ననలను అందుకొన్నది. చాలా కాలంనుంచీ అలభ్యంగా ఉన్న ఈగ్రంథాన్ని మళ్ళీ ముద్రింపించ వలసిందిగా ఎంతోమంది సంస్కృతప్రియులు కోరడంతో సాహిత్య అకాడమీ దీని సంపాదన కార్యక్రమాన్ని శ్రీ ఉదాలిసుబ్బరామ శాస్త్రిగారికి వప్పగించడం జరిగింది. వారు సంధి ప్రకరణం, విభక్త్యర్థ ప్రకరణం మొదలైన ప్రకరణాలకి తెలుగు అనువాదం కూడా ఇచ్చి, మూలంలో లేని స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణాన్ని కూడా చేర్చి దీన్ని సంపాదించి ఇచ్చినారు. అందులకు సాహిత్యఅకాడమీ వారికెంతో కృతజ్ఞతాబద్ధమై ఉన్నది. దీనికి విషయసూచిక, వివిధానుబంధములు చేర్చి దీని ముద్రణ నమయమున తోడ్పడిన డాక్టర్ పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడుగారికి అకాడమీ పక్షాన కృతజ్ఞత తెలియజేస్తున్నాను. ఈ గ్రంథం సంస్కృతాభ్యాసం చేసేవారి మన్ననలు పొందగలదని ఆశిస్తున్నాను.

ఉపోద్ఘాతము

“శిక్షా వ్యాకరణం చందోనిరుక్తం జ్యోతిషం తథా ।

కల్పశ్చేతి షడంగాని వేదస్యాహుర్మనీషిణః ॥

అని చెప్పబడిన వేదాంగములలో వ్యాకరణము రెండవది. దేవభాషకు వ్యాకరణ మెంత ప్రధానమైనదో, యా విషయము “సంస్కృత”మను పేరుతోడనే విదితమగుచున్నది. ఆ దేవభాష భూతలమునకు వచ్చి యపశబ్దములతోఁగూడి సంస్కార హీనముకాగా, దానిని వ్యాకరణశాస్త్రము సంస్కరించినది. గాన నయ్యది నేడు సంస్కృతమై విరాజిల్లుచున్నది. ఇతర భాషల కట్టి సంస్కారమున్నను లేకపోయినను నది యంత గణింపఁ దగినదికాదు. కాని దేవభాషకట్టి సంస్కారము చాల ముఖ్యమై యుండినందువలన ప్రాచీన కాలమునుండి పెక్కండ్రు అనగా ఐంద్రచంద్రాది వ్యాకరణ కర్తలు తమ తమ వ్యాకరణములను వెలయింపఁజేసి దేవవాణి వధూటిని నవనవ సంస్కారములతో శుద్ధిఁజేయుచు వచ్చిరి. చివరకు పాణినిమహర్షి యవతరంచి పరమేశ్వర ప్రసాదమున వారిధక్కానాదము నుండి వెలువడిన సూత్రశాలములతో, తత్సూర్యములగు నైంద్రాది వ్యాకరణముల సారములను గ్రహించి యతి విస్తృత మగు వ్యాకరణ దర్శనమును వెలయించిరి. ఇతర భాషలలో వ్యాకరణము భాషా సంస్కారమున కొక యుపకరణముగా నున్నది. కాని సంస్కృతమున నది యుప కరణమేగాక ప్రత్యేక శాస్త్రమై వెలయుచున్నది. పాణినికీఁ బూర్వము సరియైన వ్యవస్థలేక యస్తవ్యస్తమై, భిన్న భిన్న ప్రస్థానరాధానములతోఁగూడి యేకగ్రీవమగు సిద్ధాంతము లేక యుండి యఖండత క, ఖండ ఖండములుగా నుండినది. అట్టి వ్యాకరణ ప్రస్థానముచు నఖండము గావించి “కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయేనమః” యని చెప్పిన విధముగా వ్యాకరణమునకు సమగ్రతను పాణిని మహర్షి సమకూర్చెను.

“అష్టాధ్యాయ”గా వెలసిన యాపాణిని వ్యాకరణసూత్రములను అన పూర్వగ వ్యాఖ్యానింపఁ దొడగిన, కాశికా-ప్రక్రియా కౌముదుల నధిగమించి

శ్రీ భట్టాజి దీక్షితులు సూత్రక్రమమును వీడి యథాను సారిణిగా సిద్ధాంతకౌముది యను వ్యాఖ్యను రచించిరి. అది నేడు పఠనపాఠన సంప్రదాయముల యందనువర్తించుచున్న విషయ మెల్లరకును విదితమే. ఆ సిద్ధాంత కౌముది యాధునిక యుగప్రభావముచే నల్పమేధస్కులగు బాలుర కందు బాటున లేనందు వలన నిప్పటికి సుమారు వంద సంవత్సరముల క్రిందట, నాసిద్ధాంత కౌముది ననుసరించి, సంస్కృత వ్యాకరణమును సప్రమృదాయ పద్ధతులను వీడక సుగమముగావించుటకై బ్రహ్మ శ్రీ గరణి వైయాకరణ కృష్ణాచార్యులు గారు, శబ్దరత్నావళి, ధాతురత్నావళి యను గ్రంథములను రచించి సంస్కృత భారతి కెనలేని సేవనుగావించిరి. అందు శబ్దరత్నావళి సిద్ధాంత కౌముదిలోని పూర్వార్థముతోను, ధాతురత్నావళి యుత్తరార్థముతోడను సంబంధించినవి. పై సిద్ధాంత కౌముది మున్నగు గ్రంథములు మిక్కిలి ప్రౌఢతైలిలో నుండి భాషకువలసిన వ్యాకరణాంశములను మాత్రమే బోధింపక, శాస్త్రవాదములతో జటిలముగా నుండుటవలన, బాలురకు దురవగాహములు కాన నందలి వాద ప్రకరణములను వర్జించి కేవలము ప్రక్రియకు నుప్రయుక్తములగు నంశములను మాత్రము పరిగ్రహించి, సంప్రదాయ సేతువుల నుల్లంఘింపక లలితతైలిలో భాష కుపయోగించెడి యంశములతో శబ్దరత్నావళిని రచించిన, శ్రీ కృష్ణాచార్యులుగారు సంస్కృత ప్రపజ్ఞ మున కంతటికిని, దానిని మూలముగావించుకొనిన దేశభాషా ప్రపజ్ఞమునకును నెల్లప్పుడు నభినందనీయులు.

శ్రీ ఆష్టే మున్నగు మహారాష్ట్ర పణ్ణితులు సైతము సంస్కృత వ్యాకరణ సుగమీకరణమునకై కృషిగావించిగ్రంథములను వ్రాసియున్నారు. కాని యవి మన సప్రమృదాయ పద్ధతులనుఁ బాటింపక యాంగ్లేయుల నుద్దేశించి యాంగ్లమందే వ్రాయఁబడియుండుట వలన నవి సాప్రమృదాయకముగా వ్యాకరణము నేర్చువారికి సమగ్రముగాఁ దోడ్పడవు. శ్రీ కృష్ణాచార్యులవారి “శబ్దరత్నావళి” యట్టి కొఱతలనుఁ దీర్చినది.

ఈ శబ్దరత్నావళియందు సిద్ధాంతకౌముదిలోని ముఖ్యప్రకరణములు సంగ్రహింపఁబడినవి. అని యీగ్రంథ మందలి విషయ సూచికతోడనే తెలియనగును. మఱియు నీశబ్దరత్నావళి యందు గురుశిష్య సంప్రదాయ పరమృరచేఁ దెలియనగు విషయములు పెక్కులు క్రోడీకరింపఁ బడినవి.

దాతువులలో ముఖ్యములు, అనగా ప్రయోగ ప్రసిద్ధిగలవి యిందుఁ జేర్చబడినవి. ఇది చాలదని భావించి కాబోలు, గ్రంథకర్త. “దాతురత్నావళి” పేర దాతువులకు ప్రత్యేకమగు గ్రంథమును వ్రాసియుందురు. అదిగాక శబ్దరత్నావళి యందు యాంగ్లభాషలోను దాతుపాఠములోని దాతువుల కర్థములను వ్యాకరణమండలి పారిభాషికపదములకు నర్థములను, అకారాది వర్ణ క్రమముతోఁడను, పుట సంఖ్యలతోఁడను, శబ్దానుక్రమణికను నేర్పఱచి యట్టిశబ్దములకు నాంగ్లమున నర్థములను సమకూర్చిరి. ఈ రచనావిధామునగాని, సజ్జిహాణ విధానముకాని, యొక సంక్షిప్తమార్గమున జరిగి యనవసరమగు గ్రంథ విస్తృతిని దొలగించినది. వీరు రచియించిన రెండు గ్రంథములును, నేటి యాధునిక యుగప్రభావముచే సమృద్ధాయములను మఱచుచున్నవారికి నా సమృద్ధాయములను స్మరింపఁజేయుచు, మౌలికసిద్ధాంతముల వంక, వారి దృష్టిని మఱింపగలవని యాశింపవచ్చును.

ఈ శబ్దరత్నావళియందు సిద్ధాంతకాముది యందలి పెక్కు ప్రకరణములు సంగ్రహింపఁబడినవి. కాని భాషకు చాల ముఖ్యమైన స్త్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణము సంగ్రహింపఁ బడలేదు. దీనికి కారణము మృగ్యము. కాని దాతురత్నావళికి ననుబంధమైన ప్రకాశికయందు. “స్త్రీ ప్రత్యయా న్తాని, దాతునా ముప సర్గయోగేన అర్థవిశేషాః.....యథాశాస్త్రం సవిస్తరం ప్రదర్శయిష్యామః” అని చెప్పిరేకానియందు “పూతక్రతుః ఇంద్రః తస్యస్త్రీత్యర్థే పూతక్రతాయీ (పూతక్రతాయీ మన్వేతీతిభట్టిః) (౮) కరణః కరణీ కరణికా = (పుష్ప బేదో, భాణబేదశ్చ) (పుట ౧౪) అని యొకటి రెండు శబ్దములను మాత్రమే స్త్రీప్రత్యయా న్తములుగా నుదాహరించిరి. కాని యాప్రకాశికయందు ప్రకరణాంత రములకు సంబంధించిన ప్రయోగములకుఁ దగిన సిద్ధరూపములు పెక్కులు కానవచ్చుచున్నవి. మరియు నీ శబ్దరత్నావళియందు భాషకు మిక్కిలి యుపయోగకరములగు నాత్మనేపద పరస్మైద ప్రక్రియలతోఁబాటు ఉజాదులు, ఉత్తరకృదంతము, వైదికప్రక్రియ స్మరప్రక్రియలును సంగ్రహింపఁ బడలేదు.

వీనిలో స్త్రీ ప్రత్యయములు తక్కిన ప్రకరణముల కంటె చాలముఖ్యములు కాన దానిని సంస్కృతమున సంగ్రహించి యాస్థానివాదముతో దీనికి జోడించితిని. తక్కిన ప్రకరణములు బాలుర కవనసరము లేనందువలన, శబ్దరత్నావళిని జాగుచేయక ముద్రింపవలసి వచ్చుట వలనను, నా ప్రకరణ

ములను వెంటనే సంస్కృతమున సంగ్రహించి యాస్మానువాదముతో దీనికి జతపఱుప నవకాశము లేకపోయినది. ఈ శబ్దరత్నావళి యొక్క పునర్ముద్రణ యందు వీడిపోయిన పై ప్రకరణములను, సంస్కృతమున సంగ్రహించి యాస్మానువాదముతో జోడించుట యవసరము. అట్లు చేసిననే శబ్దరత్నావళి సమగ్రమై సర్వాంశ సుందరముగా శోభిల్లఁగలదు. శబ్దరత్నావళి యందు గ్రంథకర్త, విభక్త్యర్థప్రకరణమును (కారక ప్రకరణమును) అనుష్టుప్ శ్లోకము లతో వ్రాసిరి. వాక్యరూపమున నున్నప్పుడుగూడ నివి క్లిష్టములై యుండగా నిక శ్లోకరూపమున నున్న యివి యన్వయ సాపేక్షములై యింకను క్లిష్టములై యుండుగలవు. కాన వాక్యరూపమున, కారకప్రకరణమును వ్రాసి దాని నాంధ్రీ కరణతో దీనికి జోడించితిని.

వంశ సంవత్సరములనాటి శబ్దరత్నావళిలోని సంస్కృత వివరణము, నాటి విద్యాభ్యుదయకు సరళమై, సులభమై యుండవచ్చును. కాని యది నేటివారికి దుర్లభముగానుండి, యందుబాటులో లేనందువలన పై రెండు ప్రకరణములకు వలెనే, యితర ప్రకరణములకును నాంధ్రమున వివరణమును వ్రాసితిని.

కేవలము వ్యుత్పత్తి ప్రధానములైన తద్ధితాది వృత్తులకు వివరణము అనవసరము గాన, గ్రంథకర్త యచ్చిన విగ్రహ వ్యుత్పత్తులే చాలును కాన వానికి నాంధ్ర వివరణములును వ్రాయలేదు. ఈ యనువాద సహాయముతో చాలవరకు సంస్కృత వ్యాకరణమును స్వయముగ నేర్చుకొనవచ్చును. కాని నెమ్మదిగా గ్రంథములోని మట్టములను క్రమబద్ధముగా నభ్యసించ వలయును. రెండుమూడు తడవలు, అనువాదమును సావధానముగ పరికించవలయును. అప్పుడు, ఇం దీయఁబడిన యుదాహరణములతో నన్వయించుకొనిన విషయము భోధపడును ఈ సందర్భమున నొక విషయము చెప్పవలసి యున్నది.

సంస్కృతమున చిరకాలమునుండి సిద్ధాంత కౌముది ననుసరించి బాలోప యోగి వ్యాకరణ గ్రంథములు రచియింపఁబడినవి. అందు సిద్ధాంత కౌముదిని సంగ్రహించి రచింపఁబడిన లఘుసిద్ధాంతకౌముది, లఘుకౌముది, లఘుపాణినీ యము మున్నగునవి ప్రసిద్ధములు ఈ గ్రంథము లేవియు ననుకొనినంత ప్రయోజనము జేకూర్చలేక పోయినవని భావింప వలసి యున్నది. ఏల యనగా నివి యన్నియు మూలగ్రంథమైన సిద్ధాంత కౌముది యందలి కొన్ని సూత్రములను



ఈ శబ్దరత్నావళిని రచించుచుటలో గ్రంథకర్త చేబట్టిన విశిష్టమగు శైలి ప్రశంసీపదగి యున్నది. ముఖ్యముగా నిది సజ్జిహణ విధానమునకుఁ జెందినది. గ్రంథకర్త లఘుకౌముద్యాది గ్రంథకర్తల వలెగాక, సిద్ధాంత కౌముదిలోని యుపయోగకరములగు విషయములను సమగ్రముగాఁ జక్కగా వివరించుటకై శబ్దరత్నావళి యనుపేర, స్వతంత్రమార్గమున గ్రంథమును రచించి, యందు మూలముతో విషయముల యందు మాత్రమే కట్టుబడి శైలియందు స్వతంత్రతను వహించి సరళమార్గమునుఁ జేపట్టెను. ఇదియే వారి విశిష్ట విధానము. ఈ విధానమే ప్రాచీనశాస్త్ర గ్రంథములను సజ్జిహరూపమున సరళమార్గమున వెలికిఁ దెచ్చుటకు సాధనము. తొలుత నిట్టి సజ్జిహవిధానమున శాస్త్రగ్రంథములను రచించినచో వానికి నాన్యమున తగు పరిమితితో వివరణములను వ్రాసిన ప్రజల కవి మిక్కిలి యందుబాటులో నుండగలవు. నేడు భాషానువాదము లేని సంస్కృత గ్రంథముల ప్రచురణ కాలది పండితులుకు మాత్రమే యుపయోగకరము గాని తదితర ప్రజలకు దాని యుపయోగము చాల విరళము కాన ప్రతినంస్కృత గ్రంథమునకు ననువాద మవసరము.

ఇక నింతటి ప్రశంసనీయమగు వ్యాకరణ గ్రంథమును రచించిన శ్రీ కృష్ణాచార్యులుగారి చరిత్రనుకొంతవరకు నిఁట వాయవలసి యున్నది.

శ్రీకృష్ణాచార్యులుగారు 1886 ప్రాంతమున చెన్నపురియందలి క్రైస్తవ కళాశాలయందు కర్ణాటక భాషకుఁ బ్రధానోపాధ్యాయులుగ నుండిరి. వీరు మైసూరు రాష్ట్రమందలి “పరగి” యనఁబడు ప్రదేశమందలి గరణియను గ్రామము నకుఁ జెందినవారు. వీరి తండ్రిగారు తిమ్మజాచార్యులు. వీరు శ్రీ మదానందతీర్థ భగవత్పాదుల శిష్యులు. ఈ తిమ్మజాచార్యులుగారు మైసూరు నందలి శ్రీమ ద్రైతీయాకరణ వ్యాసకృష్ణాచార్యుల సన్నిధియందు మహాభాష్యము నధ్యయనముఁ గావించిరి. వీరివద్దనే వీరిపుత్రులైన శబ్దరత్నావళి కర్త శ్రీ కృష్ణాచార్యులు గారు సిద్ధాంత కౌముద్యాది వ్యాకరణ గ్రంథముల నభ్యసించిరి. వారియాజ్ఞచేతను, చెన్నపురి వాస్తవ్యుల ప్రార్థనచేతను, శ్రీ వైయాకరణ కృష్ణాచార్యులవారి గ్రంథ మును రచించిరి.

వారు తమ శబ్దరత్నావళిని. తెనుగు లిపియందు ముద్రించుటగూడ యొక గొప్పవిషయము. వారు కర్ణాటకులుగనుండి దీనిని కర్ణాటక లిపి

యందు ముద్రింపక దీనిని తెలుగు లిపియందు ముద్రించి తమ యుదారబుద్ధిని బ్రకటించిరి. ముఖ్యముగా నాంధ్రలోకమునకు గొప్ప యుపాయనము నొసంగిరి. నాడు దక్షిణ దేశమునందు సంస్కృత లిపికి ప్రచారము తక్కు వగానుండుట వలన నీ శబ్దరత్నావళి సంస్కృత లిపియందు ముద్రింపఁ బడియుండదు. అది సంస్కృతమునందు ముద్రింపఁ బడియున్నచో, నీ గ్రంథమునకు యావద్భారత ప్రచారము తప్పక యుండి యుండెడిది. పునర్ముద్రణమున దీని మూలాభాగమును, పరిత్యజింపఁబడిన సిద్ధాంతకౌముదీ ప్రకరణ సజ్జిహములతో సంకలనముఁ గావించి సంస్కృత లిపియందు ముద్రించుట సముచితమని భావించును.

ఇట్టి మహోపయోగముతోఁ గూడిన శబ్దరత్నావళికి నాంధ్రానువాదముతో ముద్రణమావశ్యకమని, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమికి, అధ్యక్షుల వారగు డాక్టర్ శ్రీ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారికిని, కార్యదర్శిగారైన శ్రీయుతులు దేవులపల్లి రామానుజరావు B.A.B.L.గారికిని విన్నవింపగా, వారును దయతో నా విన్నపము నాలకించి, యీ విషయమును సంస్కృతమునకు సంబంధించిన సలహా సంఘమునందుంచి యనుమతింపజేసి, ముద్రించి యావదాంధ్ర ప్రదేశ్ సంస్కృత ప్రజకు గొప్పకానుకను ప్రసాదించి నందులకు వారికిని, అకాడమికి సంబంధించిన సంస్కృత సంఘమునకును, కార్యనిర్వాహక సంఘమునకును హృదయపూర్వకములగు కృతజ్ఞతల నందఁజేయుచున్నాను. మఱియు నీగ్రంథముద్రణకాలమునందు, మూలానువాదముల యందలి దొసంగులను దిద్దుటతోఁ బాటు, దీని పూవులను జాగ్రత్తగాచూచి స్థానిత్యములులేక దీని ముద్రణకు తోడ్పడిన శ్రీయుతులు డాక్టర్ పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడుగారు, M.A. Ph.D (Reader in Sanskrit, Osmania University) గారికిని కృతజ్ఞతల నావిష్కరించును. ఈ గ్రంథమందలి మూలాభాగమునఁగాని యాన్ధ్ర వివరణ మందుఁగాని యేవేని దొసంగులున్న పాఠకలోకము క్షమించి దయచేసి తెలిపిన పునర్ముద్రణమున వానిని సవరించుకొనఁ గలము.

ఇట్లు

బుధజన విధేయుఁడు

1-1-1978

ఉదాలి. సుబ్బరామరాస్త్రి

Principal, Veda & Sanskrit College, Nellore

PREFACE TO THE FIRST EDITION.

The books hitherto published on inflexion of Nouns and Conjugation of Verbs, being defective in the arrangement of their parts, many beginners of the Sanskrit language have felt great difficulty in mastering them up. We have known many instances in which the students have given up studying the Sanskrit language in despair. Besides labour, they had to spend, quite unnecessarily, much of their time in committing to their memory, pages after pages treating of words of little or no importance.

To remove these difficulties and to make the subject as simple and familiar as possible, the Author had taken much pains in bringing out this work.

The following points have been kept in view:- Orthography: Easy words of Ajantas and Halantas with new Sanskrit Texts and Examples; different uses of cases, compound-words, and Conjugations of verbs.

As an appendix to help English students a glossary of grammatical terms is also given at the end.

M A D R A S

THE AUTHOR

November 1878

Preface to the Second Edition:

Since the publication of the 1st Edition, I have come to understand that there are certain passages in the first Edition of this book that are too difficult to be easily comprehended by the students; I have in the present Edition, worked out those difficult topics in great detail.

As the first Edition treats of only a few verbs, the students are at times compelled to consult other costly books, which are not within the reach of many a student. To obviate this difficulty, rules have been laid down in this Edition, clearly pointing out the mode of deriving the different forms (in the active Voice) of nearly four hundred verbs.

An alphabetically arranged Index of all the words treated of their English equivalents has been, further added with a view to facilitate reference to them

In fact, this book has been carefully revised and a good deal of new matter added to it.

I shall feel amply rewarded for the labour I have bestowed on this, if it serves the purpose of those for whom it is intended.

MADRAS, August, 1886.

G. V. K.

Preface to the Third Edition.

The present Edition is intended to supply a want greatly felt by the student owing to the absence, in the first two Editions, of the different passive forms of verbs, to understand which he had to refer to more costly works as Dhaturatnavali, &c. Besides the Passive forms, causals, Desideratives, Frequentatives, and PARASMAIPADA-FREQUENTATIVES have also been added a few more examples of inflexion of nouns, of conjugation of verbs and of special instances of Samasas and the whole of the Dhutpatha of Panini with explanation.

As a help to the free Sanskrit student some of the original Sutras of Panini have also been added in addition to the explanations. The number of the different roots ending in different terminations has also been fixed. Under these circumstances, it is unnecessary to say that this Edition has been greatly enlarged.

In spite of the many improvements both in the matter and get up of the work, a low price has been fixed so that it may be within the reach of all.

MADRAS.

G. V. K.

May 1892.

OPINION

The book called Sabdaratnavali is a work on Sanskrit inflexion and etymology, and contains much useful information for students preparing for University Examinations. It treats of the subjects according to the order of the Siddhanta Kaumudi, and gives without mentioning the Sutras of Panini the most important declensional forms of Nouns, Samasas, Taddhitas, and other suffixes and the conjugation forms of verbs. I hope therefore that the author's well bestowed labours will meet with suitable encouragement from the students of the Sanskrit Language.

M. SESHAGIRI SASTRIYAR, M. A.,

3rd September 1886.

Ag. First San. Asst. Professor,

Madras.

Presidency College.

ఉ పో ధ్ధ తః

సన్ని కిల భూయాంసో బాలబోధోపయోగినశ్శబ్దమజ్ఞాన్యాదిగ్రన్థాశ్చన్న
పుర్యాదిమ ముద్రితాః, ప్రకటికృతాశ్చ తైస్సైః. తేషు గుణదోషగవేషణే సతి
బహుని శాస్త్రవిరుద్ధాని, న దృశ్యంతే చ ప్రకృతోపయోగ్యవశ్యవిజ్ఞేయాని
సాధుపదాని చేతి తాన్యసత్కృత్యాభినవరచనాం శాస్త్రసమ్ప్రదాయ శుద్ధ సుబద్ధ
పథపుష్ట మజ్ఞాలాం శబ్దరత్నావళి మాశాసానైశ్చన్న నగరీవాసిభి ర్భూభిః
ప్రార్థితస్య, మహీశూర పురవాసి శ్రీమద్వైయాకరణ వ్యాసకృష్ణాచార్య సపర్యా
సమధిగత మహాభాష్యస్య, శ్రీమదానందతీర్థ భగవత్పాద సతీర్థ సంశ్చదానరజస్య,
పరిగిష్ఠరీ సన్నిహిత క్షీరగణి గ్రామవాస్తవ్య వైయాకరణ తిమ్మజాచార్యస్య
ఆజ్ఞయా తదాత్మజేన. తచ్చరణసేవాసమధినత సిద్ధాంత కౌముద్యాది గ్రన్థ
జాతేన, వైయాకరణకృష్ణాచార్యేణ, యథాశాస్త్రం సజ్జహ్యాయం గ్రన్థో నిర
మాయ. యద్యప్యత్ర బాలబోధోపయోగినో విజ్ఞేయాం శాస్త్రర్వేషి నాదర్శి
షత. తథాప్యత్రగ్రన్థే పాణినీయాగమానుసారి నన్దయః, అకారాది హకారాంత
వర్ణాంత కారికాణాం యథాక్రమ మజ్ఞులంత త్రిలింగేష్యపి సామాన్య విశేష వివే
చనక్రమేణ శబ్దరూపభేదాదికం, అవ్యయసమాస కృత్తద్ధితవిభ క్త్యర్థతిజ్ఞాన
ప్రకరణాని. తత్తత్ప్రక్రియా విశేషాశ్చ నిష్క్రొష్య ప్రదర్శితా ఇత్యస్తి
మహాసంతిశయః ప్రాక్షనరచనాభ్యః ప్రకృతరచనాయాః. తమేవమామూల
చూడం పఠతో గురుముఖాదర్థం విజ్ఞాయాద్యేతు ర్బాలకస్య గీర్వాణ భాషాభ్యాస
స్సుసాధ స్సుగమశ్చ ద్రువం భవితేతి సర్వమనవద్యమ్.

యద్యత్ర దీర్ఘవిసర్గ బిన్దువర్ణాది స్థలితం సుధీభిర్లక్ష్యేత తచ్ఛోధనీయం
క్షన్తవ్యం చేతి ప్రార్థ్యతే.

“నృత్రావసానే నటరాజరాజో ననాదధక్కాం నవపఞ్చవారమ్,

ఉద్ధర్తూమః సనకారిసిద్ధానే తద్విమర్శే శిషసూత్రజాలమ్.”

అయమర్థో “మహేశ్వరాణి సూత్రాణి” అత్యత్రానుసన్ధేయః,

= సుధియామాశయః =

మదరాస్ క్రిష్టియన్కాలేజి కర్ణాటభాషా ప్రధానాధ్యాపకైః బ్రహ్మశ్రీ
గరణి వైయాకరణకృష్ణాచార్యైః విరచితే ధాతురత్నావళ్యా అహం సమ్మక్తరాం
పర్యైషిషి సుబంత తిజన్తరూప ప్రతిపాదకానా మాధునికగ్రన్థానాం మధ్యే
ఇ మౌ రచనాయాం, ప్రతిపాద్యవిషయ పరిగ్రహే, తదానుపూర్వాణ్ణం చ ఉత్త

మావిత్వాత్మనే. ఇమా అత్యంతం సుబోధా న కేవలం సంశయాపనోదనార్థక
కాదాచిత్క-పరీక్షాయై, కృత్వాన్యధ్యయనాయా ప్యుపయుజ్యేతే. ఇమాపుభౌ
మిళిత్యా ఏకం సుబోధమ్, ఆవశ్యక బహువిషయ ప్రతిపాదకం శ్యాకరణం
భవేతామ్. అనయోః ప్రమాద జన్యానోషాన్ కానపి నోపలభే. సిద్ధాంత కౌము
ద్వాది పఠనాత్పరిగ్ధానైరపి గై ర్యాజ్ఞ్యా మక్లేశేన ప్రవేశ మీప్పుభిః ఇమావేవ
గ్రన్థావద్యేతవ్యో.

త్రైస్తవశక 1888 స.
ఏప్రిల్ మాస 14 దినమ్ }

వేదం వేంకటరాయ శాస్త్రి
మదరాస్ క్రిస్టియన్ కాలేజి
సంస్కృత ప్రధానాధ్యాపకః

శ్రీ రామః

చెన్ననగరస్థ మిల్లరు కళాశాలాయాం కర్ణాటకభాషా ప్రధానాధ్యాపకైః,
బ్రహ్మశ్రీ గరణి వైయాకరణ కృష్ణాచార్యైః కృతాం శబ్దరత్నావళిం వ్యలోక
యమ్. తత్ర సిద్ధాంత కౌముద్భూతసూరేణ వర్ణనమామ్నాయాది సర్వప్రక్రియా
యథాశాస్త్రం నిరూపితా. సంస్కృతభాషా జిజ్ఞాసూనాం సర్వేషామపి సిద్ధాంత
కౌముద్వాది వ్యాకరణ గ్రన్థాధ్యయనస్య దుస్సాధతయా సుఖేన సుశబ్దావశబ్ద
పరిజ్ఞానార్థం ఇయం తైర్నిరమాయాతి.

౧౮౯౨ సం॥
ఏప్రిల్ ౨౨ తేది. }

దం. సూర్యనారాయణశాస్త్రి,
చెన్ననగరస్థ మిల్లరు కళాశాలాయాం
సంస్కృతభాషా ద్వితీయాధ్యాపకః.

శ్రీరస్తు

కృష్ణాచార్యాః సుచర్యా గరణి కృతపదాస్తిమ్మఞ్చార్యాత్మజాతా
మిల్లర్ కాలేజి కర్ణాటక ఫణితిగురూత్తం సతాశంసితాహ్వైః
ప్రాజ్ఞైః శబ్దరత్నావళిమపి విమలాం ధాతురత్నావళిం
ద్వే తే సిద్ధాంతకౌముద్భూతయదలనిగూఢార్థ నిష్కర్షదక్షే.

౧

ఆ ద్యా పూర్వార్థకలిప్తాఖిల విషయసుఖజ్ఞానదానప్రధానా
వ్యన్యాక్రాంతోత్తరార్థోదిత బహువిషయ ప్రక్రియావిష్కృత్యా

కించైషాజ్ఞేయభాషా సహపరిచితయే తాదృశన్యాసబద్ధా
హ్యన్యాప్యన్యాదృశశ్రీః ప్రగుణగుణమణీ ద్యే చ జేజీత ఏవ. ౨

కిల్హారన్ గ్రామరాదౌ కిల పరికలితం మూలశైలీ విలీనం
యావత్ప్రకృతం హి తావచ్ఛుకవదిహ విదన్ నైవ విద్యాదనుక్తమ్.
కిం వాస్యా దూదిదేదిత్కిమిది దృదిరత్కిం జీదాహో జోద్వాదిత్
కిద్దగ్వా రూపమేషాం వికరణమపి కిం సన్యజాదౌ చ కిద్భక్. ౩

ఇత్థం కల్పాన్నికల్పాన్న చ హరతి పరాన్ ప్రాక్తనీ వాక్తనీయోఽ
ప్యాతన్వాతే ఇహైతే గహనమతి తమ స్తత్సమంతం సమస్తమ్.
కాన్త్యాక్రాన్త్యా స్ఫురన్త్యా భవతి చ సుదృశాం కన్ధరా బన్ధరాభా
గైర్వాణ్యామేవ వాణ్యాం ద్రుతమవతరతాం ప్రాభవీ బోభవీతి. ౪

యావన్తః ప్రత్యయాః స్యుస్తిజి చ కృతి చ తద్యోగతో యాని రూపా
ణ్యుత్పద్యనే క్రియాణాం తదఖిల మపి నిర్మిత్యయానుక్రమేణ.
నిత్యా స్థాపీపులాక్యా కృశ ఇహ నిఖిలం రూపముద్దిష్టమేవం
సర్వం నిర్వర్తితం చేత్సహృదయహృదమానందనం చందనం స్కాత్. ౫

తస్మాద్దివిషద్భాషామేవైవ పరిచిచీషాణామ్
రత్నావళి రుభయవిధా ప్యుపచేక్రియేత నియతమితి మనుమః

మదరాసా ప్రెడిడెన్సీకాలేజీత్రిదశగీరుపాధ్యాయః
ఇత్థ మిహ తాతదేశిక తాతాచార్యోఽనుమోము దీతితమామ్

CONTENTS

విషయానుక్రమణికా

విషయ:	పుటాఙ్క:	విషయ:	పుటాఙ్క:
1 మజ్జిమ ప్రతిజ్ఞాదికంచ.	1	29. అజన్తపుంలింగ సాధారణ	
2. సంజ్ఞాప్రకరణమ్	1	శబ్దా:	76
3. సన్నిపకరణమ్	11	30 అజన్తస్త్రీలింగసాధారణశబ్దా	80
4. సవర్ణదీర్ఘసన్ని:	13	31 అజన్త సపుంసకలింగ	
5. గుణసన్ని:	14	సాధారణ శబ్దా:	82
6. వృద్ధిసన్ని:	16	32 హలన్త పుంలింగ	
7. యజాదేశసన్ని:	21	సాధారణ శబ్దా:	84
8. యానాదేశవానాదేశసన్ని	22	33. హలన్త స్త్రీలింగ సాధారణ	
9. పూర్వరూపసన్ని:	24	శబ్దా:	88
10. పరరూపసన్ని:	25	34. హలన్త సపుంసకలింగ	
11. ప్రకృతిభావసన్ని:	29	సాధారణశబ్దా:	90
12. హల్సన్ని:- శ్చుత్వసన్ని:	33	35. సర్వనామసు పుంలింగశబ్దా:	93
13. ఘ్నత్వసన్ని:	34	36. సర్వనామసు స్త్రీలింగశబ్దా:	99
14. జత్వసన్ని:	35	37. సర్వనామసు సపుంసక	
15. అనునాసక సన్ని:	36	లింగశబ్దా:	102
16. అనుస్వారసన్ని:	38	38. అజన్త పుంలింగ విశేషశబ్దా:	104
17. పరసవర్ణసన్ని:	39	39. అజన్త స్త్రీలింగ విశేషశబ్దా:	113
18. పూర్వసవర్ణసన్ని:	41	40. అజన్త సపుంసకలింగ	
19. చత్వసంధి:	43	విశేషశబ్దా:	117
20. చర్త్యసన్ని:	43	41. హలన్తపుంలింగ విశేషశబ్దా:	122
21. సత్వసన్ని:	44	42. హలన్త స్త్రీలింగ విశేషశబ్దా:	136
22. తుగాగమసన్ని:	46	43. హలన్త సపుంసకలింగ	
23. ధుడాగమసన్ని:	48	విశేషశబ్దా:	138
24. జముడాగమసన్ని:	49	44. అవ్యయప్రకరణమ్	142
25. విసర్గసన్ని:	50	45. సమాసవృత్తి:	148
26. స్వాదిసన్ని:	59	46. అవ్యయభావసమాస:	152
27. సుబన్త ప్రకరణమ్.	68	47. తత్పురుష సమాస:	156
28. శబ్దానుక్రమణికా	71	48. కర్మధారయసమాస:	166

49. ద్విగుసమాసః	172	76. క్ర్యాదివిశేషధాతవః	362
50. బహువ్రీహిసమాసః.	175	77. హేతుమణ్ణజన్తప్రకరణమ్	365
51. ద్వున్య సమాసః	185	78. సన్నన్తప్రకణమ్	369
52. ఏకశేషవృత్తిః	190	79. యజన్త ప్రకరణమ్	372
53. తద్ధితవృత్తిః	193	80. యజ్జగన్త ప్రకరణమ్	375
54. కృద్వృత్తిః	202	81. భావకర్మప్రకరణమ్	377
55. సనాద్యన్తధాతువృత్తిః	205	82. ధాతుపాఠే భ్యాదయః	382
56. విభక్త్యర్థప్రకరణమ్	208	83. ధాతుపాఠే అదాదయః	392
57. ఉపపదవిభక్తయః	218	84. ధాతుపాఠే జుహోత్యాదయః	393
58. భ్యాదిసాధారణ ధాతవః.	268	85. ధాతుపాఠే దివాదయః	394
59. దివాది సాధారణధాతవః	277	86. ధాతుపాఠే స్వాదయః	396
60. తుదాది సాధారణ ధాతవః.	280	87. ధాతుపాఠే తుదాదయః	396
61. చురాది సాధారణ ధాతవః	284	88. ధాతుపాఠే రుధాదయః	398
62. అవాది సాధారణధాతవః	287	89. ధాతుపాఠే తనాదయః	399
63. జుహోత్యాది సాధారణధాతవః	291	90. ధాతుపాఠే క్ర్యాదయః	399
64. స్వాదిసాధారణధాతవః	296	91. ధాతుపాఠే చురాదయః	400
65. రుధాది సాధారణధాతవః	298	92. కణ్ఠ్యాదయః	405
66. తనాది సాధారణధాతవః	301	93. ధాత్వర్థనిర్ణయః	406
67. క్ర్యాది సాధారణధాతవః	303	94. ఏకారేత్సంజ్ఞకాః	413
68. భ్యాది విశేషధాతవః	306	95. ఏకారేత్సంజ్ఞకాః	413
69. దివాది విశేషధాతవః	325	96. అనిట్కాధాతవః	414
70. తుదాది విశేషధాతవః	327	97. వేటాకాః	417
71. అవాది విశేషధాతవః	332	98. ఇదిత్కాః	418
72. జుహోత్యాదివిశేషధాతవః	351	99. ఇరితః	420
73. స్వాది విశేషధాతవః	355	100. ఋదితః	421
74. రుధాది విశేషధాతవః	358	101. స్త్రీ ప్రత్యయప్రకరణమ్	424
75. తనాది విశేషధాతవః	357	102. శబ్దాను క్రమణికా	483
		103. ధాత్వను క్రమణికా	491
		104. Glossory of Trems	499

శబ్ద రత్నావళిః

మూలము : శర్వాణ్యా ఊరుసంస్థస్సన్ యస్తాం శైశవభాషయా
వినోదయామాస తస్మై ప్రత్యూహపతయే నమః.

॥1॥

కల్యాణమూర్తేః కమలాశ్రయస్య
కలౌ యుగే వేంకటనాయకస్య.
కృపాసముద్రస్య చిదాత్మకస్య
నామస్మృతిర్మే శ్రియమాతనోతు.

॥2॥

వ్యాకృతి రత్నాకర మవగాహ్యదాయ చ సుశబ్దరత్నాని
రచయామి శబ్దరత్నావళి మతిశుద్ధాం సమర్పయే చ హరౌ.

॥3॥

సంస్కృతభాషా మాదౌ జిజ్ఞాసూనాం సుఖేన బోధాయ
యోఽకారి మయా యత్నస్సోఽయం సదనుగ్రహేణ సఫలస్స్యాత్.

॥4॥

శబ్ద రత్నావళౌ సర్వజ్ఞాప్రకరణమ్

యేనాక్షరసమామ్నాయ మధిగమ్య మహేశ్వరాత్
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయే నమః.

॥1॥

యేన ధౌతా గిరః పుంసాం విమలైశ్శబ్దవారిభిః
తమశ్చాజ్ఞానజం భిన్నం తస్మై పాణినయే నమః.

॥2॥

వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతజ్జలిమ్
పాణినిం సూత్రకారం చ ప్రణతోఽస్మి మునిత్రయమ్.

॥3॥

ఓం నమః పాణిని కాత్యాయన పతజ్జలిభ్యో మునిభ్యో
మహద్భ్యో గురుభ్యః.

అ ఇ ఉ ణ్ (౧) ఋ ౩ క్ (౨) ఏ ఓ జ్ (౩) ఐ ఔ చ్ (౪)
హ య వ ర ద్ (౫) ల ణ్ (౬) ఞ మ జ ణ న మ్ (౭) ర్లు భ ఙ్ (౮)
మ థ ధ వ్ (౯) జ బ గ డ ద శ్ (౧౦) ఖ ఫ చ త థ చ ట త వ్ (౧౧)
క ప య్ (౧౨) శ ష స ర్ (౧౩) హ ల్ (౧౪).

ఇతి మాహేశ్వరాణి సూత్రాణి. అణ్, అక్ ఇత్యాదీ సర్వజ్ఞార్థాని.

ఆంధ్ర వివరణము

సంజ్ఞా ప్రకరణము

పరమశివుడు నాట్యము ముగియు సమయమున పదునాలుగు పర్యాయములు తన ధక్కను మ్రోగింపగా “అ ఇ ఉ ణ్” మొదలు “హ ల్” వరకు నున్న పదునాలుగు సూత్రము లుద్భవించినవి. ఇవియే మహేశ్వర సూత్రములు. “అణ్” “అక్” మొదలగు పేర్లను కల్పించుకొనుటయే యీ సూత్రములకు ప్రయోజనము.

1. మూలమ్ : ఉపదేశః* అన్యభూతా హల్వర్ణాః ఇత్యంజ్ఞాకా స్సన్యః, తేషాం లోపశ్చ ఇత్యుక్తత్వేన ఏతచ్ఛత్రుర్దశ సూత్రాన్యవర్ణాః ణ్, క్ ప్రభృతయః ఇత్యంజ్ఞాకాస్సన్తః అణాది సంజ్ఞాసు న గృహ్యన్తే.

అనువాదము : ‘అ ఇ ఉ ణ్’ మొదలు ‘హ ల్’ వరకు గల సూత్రములకు ఉపదేశములని పేరు. ఈ యుపదేశము లనఁబడు “అ ఇ ఉ ణ్ - ఋ ౩ క్” మున్నగు సూత్రములకు చివరనున్న ‘ణ్’ ‘క్’ మున్నగు హల్లులు ‘ఇత్తు’ లనఁబడును. ఆ ఇత్తు లనఁబడు అక్షరములు లోపముఁ జెందును. ‘అణ్’ అనగా అ ఇ ఉ అక్షరములకు మాత్రమే పేరు. ‘ణ్’ కు పేరు గాదు. ‘అక్’ అనగా అ ఇ ఉ ఋ ౩ అక్షరములకు మాత్రమే పేరు. ‘క్’ కు పేరు గాదు. కావున నీ పదు నాలుగు సూత్రముల చివరి అక్షరములు ఇత్యంజ్ఞా కలిగియుండునేగాని. అణ్ - అక్కు మొదలగు పేర్లలో గ్రహింపఁబడవు.

2. మూలమ్ : ఇత్యంజ్ఞకైః అజ్ఞుత్రాద్యన్యవర్ణైః (అకారాదిభిః) సహితో వర్ణః (అకారాదిః) మధ్యగానామ్ (ఇ ఉ ఇత్యాదీనామ్) స్వస్య చ (అకారస్య) సంజ్ఞా (ప్రత్యాహారః) స్యాత్. యథా - (౧) అణ్ - ఇతి అ ఇ ఉ వర్ణానాం సంజ్ఞా; (౨) అక్ - ఇతి అ ఇ ఉ ఋ ౩ వర్ణానాం

* మూలమ్ :- ధాతుసూత్రగణోచాది వాక్య లిక్తాను శాసనమ్

అగమవ్రత్యయాఽఽదేశా ఉపదేశాః ప్రకీర్తితాః.

అనువాదము :- ధాతుప్రభృతి ధాతువులు, మాత్రములు, గణములు, ఉచారులు, వాక్యము, లిక్తానుశాసనము, అగమము, వ్రత్యయము, ఆదేశము, ఉపదేశములనఁబడును.

సంఖ్య; ఏవమ్ ఇక్ - ఇ ఉ ఋ ౧, ఉక్ - ఉ ఋ ౧, (8) ఏజ్ - ఏ ఓ;
 (9) అచ్ - అ ఇ ఉ ఋ ౧ ఏ ఓ ఐ ఔ; ఇత్తమేవ ఇచ్, ఐచ్;
 (౫) అద్; (౬) అణ్; ఇణ్; యణ్; (౭) అమ్, యమ్, ఇమ్, జమ్;
 (౮) యణ్; (౯) ఝష్, భష్, (౧౦) అశ్, హశ్, వశ్, ఝశ్, జశ్, బశ్;
 (౧౧) ఛన్; (౧౨) యయ్, మయ్, ఝయ్, ఞయ్, చయ్; (౧౩) యర్, ఝర్, వర్, ఞర్, చర్, శర్ (౧౪) అల్, హల్, వల్, రల్, ఝల్, శల్; ఏతే
 చతుశ్చత్వారింశదేవ ప్రత్యాహారా వ్యవహియంత ఇతి బోధ్యమ్. హయవరడి
 త్యాదిషు హకార ప్రభృతిషు శ్రూయమాణః అకారః కేవల ముచ్చారణార్థః.

అనువాదము:- ఇత్తులను పేరుగల 'అ ఇ ఉ ణ్' ఇత్యాది సూత్రముల
 చివరి యక్షరములైన "ణ్" మున్నగు వానితోఁ గూడిన 'అ' మున్నగునవి
 మధ్యనున్న 'ఇ-ఉ'మున్నగు అక్షరములకు, తనకును అనగా అకారము మున్నగు
 వానికిని సంజ్ఞయగును. అట్లు ఇత్తుతో మొదటి యక్షరమును కల్పిన నవి
 ప్రత్యాహారము లని పిలువబడును. ఎట్లన—ణ్ అను నిత్తుతో కలుపఁబడిన
 'అ' అణ్ అగును. ఈ 'అణ్' అ-ఇ-ఉ అక్షరములను గ్రహించుకొనుచున్నది
 గాన నిది 'అణ్' ప్రత్యాహారమనఁబడును. ప్రత్యాహారమనగా సంగ్రహించునది.
 ఇట్లే(౨)'అక్' అనునది, అ ఇ ఉ ఋ ౧ అక్షరములను సంగ్రహించుకొని
 యా యక్షరములకు పేరగుచున్నది. ఇట్లే 'ఇక్' అనునది ఇ ఉ ఋ ౧
 అక్షరములను గ్రహించుకొని యా యక్షరములకు పేరగుచున్నది. ఇట్లే(౩)
 'ఏజ్' అనునది ఏ-ఓ అక్షరములను గ్రహించుకొని యా యక్షరములకు
 పేరగుచున్నది. అట్లే (౪) 'అచ్' అనునది అ-ఇ-ఉ-ఋ-౧-ఏ-ఓ-ఐ-ఔ
 అక్షరములను గ్రహించుకొని యా యక్షరములకు పేరగుచున్నది. ఇట్లే (౫)
 అద్, (౬) అణ్, ఇణ్, యణ్, (౭) అమ్, యమ్, ఇమ్, జమ్, (౮) యణ్
 (౯) ఝష్, భష్, (౧౦) అశ్, హశ్, వశ్. ఝశ్, జశ్, బశ్, (౧౧) ఛన్
 (౧౨) యయ్, మయ్, ఝయ్, ఞయ్, చయ్ (౧౩) యర్, ఝర్, వర్,
 ఞర్, చర్, శర్ (౧౪) అల్, హల్, వల్, రల్, ఝల్, శల్ అని ఈ నలు
 బది నాలుగే ప్రత్యాహారములనఁబడును. వెనుకటి పదునాల్గు సూత్రములలో
 (౫) వ సూత్రమైన "హయవరద్" మొదలు కడపటి సూత్రమైన "హల్"
 వరకును గలవానిలో హ, య, వ, ర, ల, జ, మ, గ, ణ, న, ఇత్యాద్యక్షరములలో
 వినబడుచున్న (హ + అ = హ; య్ + అ = య; వ్ + అ = వ) ఇత్యాదిగ వినఁ

బడుచుచున్న) అక్షరములు ఉచ్చారణము కొఱకే యున్నవి. కాని వానికి ప్రత్యాహారముల యందు గ్రహణము లేదు. అవి లేనిచో మనము హ్, య్, వ్, ర్, ఇత్యాది పొల్లక్షరములను పలుకవలయునుగదా! అట్లు పొల్లు అక్షరములను పలుకుట కష్టము గాన, వానిఁ బలుకుటకై వానిమీద “అ” చేర్చబడినది.

3. మూలమ్ :— “ఏకమాత్రో భవేద్ద్రస్యః, ద్విమాత్రో దీర్ఘఉచ్యతే
త్రిమాత్రస్తుప్లతో జ్ఞేయః, వ్యంజన స్త్యర్థమాత్రకమ్”.

ఇత్యుక్తత్వేన అ ఇ ఉ ఋ ఏతే ప్రాస్య దీర్ఘప్లుతానాం బోధకాన్యః. ౧ -
అయం ప్రాస్యప్లుతయోర్బోధకః. ఏచః దీర్ఘప్లుతయోర్బోధకః. హ్-య్ ఇత్యా
దయః హః (వ్యంజనాని) అర్థమాత్రాకాలికాః.

అనువాదము:- ‘అ’ అను నక్షరము “అ” యను ప్రాస్యమునకును, “ఆ” యనెడి దీర్ఘమునకును “ఆః” యనెడి ప్లుతమునకును గ్రాహకము. అట్లే ఇ-ఉ-ఋ అను అక్షరములను తమ తమ ప్రాస్య దీర్ఘ ప్లుతములకు గ్రాహకములు. ‘౧’ అను నక్షరము తన ప్రాస్యమునకు ప్లుతమునకు గ్రాహకము. దీర్ఘములేదుగాన దానికి గ్రాహకముగాదు. ‘ఏచ్’ లు అనగా-ఏ-ఓ-ఐ-ఔ అక్షరములు తమ దీర్ఘ ప్లుతములకు మాత్రమే గ్రాహకములు. వానికి ప్రాస్యము లేదు గ్రాన ప్రాస్యమునకు గ్రాహకములుగావు. గ్రాహకములనుటలో నర్థమేమనగా-పైన జెప్పిన అ-ఇ-ఉ-ఋ-౧-ఏ-ఓ-ఐ-ఔ అను నక్షరములలో అ-ఇ-ఉ-ఋ అనునవి ప్రాస్యములుగా వినబడుచున్నను, తమకున్న దీర్ఘ-ప్లుతములను గూడ నవియే సూచించును. అట్లే “౧” తాను ప్రాస్యముగ వినబడినను, తనకున్న ప్లుతమును తానే సూచించును. అట్లే ఏ. ఓ, ఐ, ఔలు దీర్ఘములుగా వినబడినను తమకున్న ప్లుతములను గూడ సూచించును.

ఒక్క మాత్రాకాలము అనగా - ‘అ’ యని యుచ్చరించునంతటి కాలము గల్గినందున ప్రాస్యమనియు, “ఆ” యని యుచ్చరించునంతటి రెండు మాత్రాకాలములు (అ + అ) కలియుండుటవలన దీర్ఘమనియు, మూడు మాత్రాకాలములు గల్గినందువలన ఆః (అ + అ + అ) అనునది ప్లుతమనియు నెఱుంగవలయును. హ్, య్, వ్, మున్నగు పొల్లలైన హల్లులు అర్థ మాత్రలనఁబడును.

మూలమ్:— అనుస్వారః(ం) విసర్గః(ః) జిహ్వమూలీయః(ఃక్) *ఉప
 ధ్మానీయః(ఃవ్) ద్విమాత్రకాన్సన్తః(గురుసంజ్ఞకాః)అచి హలి చ సామాన్యతో
 గృహ్యంతే. ప్రాస్వాస్పర్శైఽపి (అ ఇ క కి ఇత్యాదయః) లఘుసంజ్ఞకాః.
 సంయోగపరకాస్తే గురుసంజ్ఞకాః. (కృష్ణచృత్రమ్). దీర్ఘస్తు(ఆ ఈ కా కి
 ఆద్యాః) గురుసంజ్ఞకాః; పుతా అపి గురవవేతి బోధ్యమ్.

అనువాదము:— (ం) అను అనుస్వారము(ః) అను విసర్గము (ఃక్) అని
 “క్” కుముందున్న జిహ్వమూలీయము. (ఃవ్) అని “వ్” అను వర్ణమునకు
 ముందున్న ఉపధ్మానీయము రెండుమాత్రల కాలముగలవై గురువులనబడును.
 ఈ(ః) విసర్గ(ఃక్) అనుజిహ్వమూలీయము (ఃవ్) అను ఉపధ్మానీయము అచ్చు
 లుగను హల్లులుగను గ్రహింపబడును. అ ఇ క కి మున్నగు ప్రాస్వములన్నియు
 లఘువులనబడును. వీనికి సంయోగాక్షరములు అనగా-అచ్చులు వ్యవధానము
 లుగాలేని జడ్డలు “ష్ట” “చ్” ఇత్యాదులు పరములైనప్పుడు గురువులగును.
 “కృష్ణచృత్రమ్” అనునెడ “కృ” యందలి “ఋ” అను నచ్చునకు “ష్ట” అను
 సంయోగాక్షరము పరమైనందువలన “ఋ” అనగా వట్టసుడి గురువగును.
 అట్లే “ష్ట” (ష్ట + అ) లోని ఆకారమునకు ‘చ్ఛత్రమ్’ లోని మొదటి ‘చ్’
 అను సంయోగాక్షరము పరమైనందువలన నా ‘అ’ కారము గురువగుచున్నది.
 దీర్ఘములైన ఆ-ఈ-కా-కి మున్నగు నక్షరములు గురువులనబడును.
 అట్లే స్థతములు (అ + అ + అ = ఆః) (ఇ + ఇ + ఇ = ఈః) ఇత్యాది
 మూడుమాత్రాకాలములు గలవియు గురువులగును.

***మూలమ్:**— జిహ్వమూలీయః = క, - భాభ్యామ్ ప్రాగర్థచస్త్రాకార
 ద్వయవద్విద్యమాన విసర్గః. ప్రాతఃకాలః, కశీఖనతీ త్యాదౌబోధ్యః.

ఉపధ్మానీయః = వ, భాభ్యామ్ ప్రాగర్థచస్త్రాకారద్వయవత్ విద్యమాన
 విసర్గః. యథా-కఃపఠతి, తరుఃఫలతి త్యాదౌ జ్ఞేయః.

అనువాదము : జిహ్వమూలీయము = క-ఖ లకు పూర్వము అర్థచంద్రా
 కారమువలె నుండెడి విసర్గ. “ప్రాతఃకాలః”, “కశీఖనతీ” అనునప్పుడు “క” కు
 “ఖ” కు ముందున్న యర్థచంద్రాకారపు (ః) విసర్గ జిహ్వమూలీయము.

ఉపధ్మానీయము : వ, ఫలకు పూర్వము అర్థచంద్రాకారమువలె నుండెడి
 విసర్గ. “కశీపఠతి” “తరుఃఫలతి” అనునెడ “వ” కును “ఫ” కును ముందున్న (ః)
 అర్థచంద్రాకారపు విసర్గలు ఉపధ్మానీయములనబడును.

4. మూలమ్: ముఖసహితనాసికయా ఊచ్చార్యమాణావర్ణాః అనునాసిక సర్జ్జా స్పృశః. తత్ర ఆచః ఉదాత్రానుదాత స్వరితభేదేన త్రివిధాః. తేచ వేదే ద్రష్టవ్యాః.

అనువాదము:- నోటితోఁగూడిన నాసికతో నుచ్చరింపబడు నక్షరములు అనునాసిక లనబడును. “జ-ఞ-ణ-న-మ” యనునవి వైవిధముగా నుచ్చరింపఁ బడుటవలన ననునాసికములు. అట్లే అనుస్వారమైన (ం) గూడ ననునాసికము. అచ్చులు ఉదాతములు, అనుదాతములు, స్వరితములను భేదములచే మూడు తెఱంగులు. అవి వేదమునందుఁజూడ దగినవి.

5. మూలమ్ :- సమాన స్థానప్రయత్నా † వర్ణాః పరస్పరం సవర్ణ సర్జ్జజ్ఞాః. తేన అకారస్య అకారః, ఆకారస్య ఆకారశ్చ అనులోమ విలో మాభ్యాం సదృశ ఇత్యర్థః. ఏవమేవ ఇకారాదిషు విశేషతః ఋ ౧ వర్ణయోశ్చ మిథః సవర్ణ సర్జ్జా బోధ్యా.

† మూలము: సవర్ణోపయోగి ప్రయత్నః ద్విధా - ఆభ్యంతరో బాహ్య శ్చేతి. తత్రాభ్యంతరః చతుర్థా - స్పృష్టః, ఈషత్స్పృష్టః, వివృతః, సంవృత శ్చేతి. స్పృష్టప్రయత్నః స్పృశానామ్. ఈషత్స్పృష్టః అస్తస్థానామ్. వివృతః స్వరాణామ్. ఊష్మణాశ్చ. హ్రస్వాకారప్రయోగే సంవృత ఇతి. బాహ్య ప్రయత్న స్త్రేకాదశధా-వివారః, సంవారః, శ్వాసో, నాదో, ఘోషోఽఘోషోఽల్పప్రాణో, మహాప్రాణ, ఉదాతోఽనుదాత స్వరి తశ్చేతి. అయం ప్రాయశస్య సర్వసర్జ్జజ్ఞాయా మనుషయుక్తో ప్యాంతరతమ్య పరీక్షాయా ముపయోగ్యత ఇతి సజ్జహీతః.

అనువాదము: సవర్ణత్వమున కుపయోగపడు ప్రయత్నము హౌలుత ‘ఆభ్యంతరము’ ‘బాహ్యము’ అని రెండు విధములు. అందు ఆభ్యంతరము నలు తెఱంగులు. స్పృష్టము, ఈషత్ స్పృష్టము, వివృతము, సంవృతము అని. స్పృష్ట ప్రయత్నము స్పృశము లనఁబడు నక్షరములకును, అనగా ‘క’ మొదలు ‘మ’ వరకు నుండు నక్షరములకును, ఈషత్ స్పృష్టము అంతస్థము లనఁబడు నక్షరముల కును అనగా “య-వ-ర-ల” కును, వివృతము అచ్చులకును, ఊష్మలనఁబడు నక్షరములకును అనగా “శ-ష-స-హ” లకును నగును. హ్రస్వమైన అకారమును ప్రయోగించునపుడు సంవృత ప్రయత్నము.

బాహ్యప్రయత్నము పదునొకండు తెఱంగులు. ఎట్లనగా-వివారము, సంవారము, శ్వాసము, నాదము, ఘోషము, అఘోషము, ఆల్పప్రాణము, మహాప్రాణము, ఉదాతము, అనుదాతము, స్వరితము అని. ఈ బాహ్యప్రయత్నము సర్వ సంజ్ఞకుపయుక్తము కాకపోయినను ‘స్థానేఽంతరతమః’ అను

అనువాదము:- సమానములైన స్థానములు, సమానములైన ప్రయత్నములుగల యక్షరము లొండొంటికి సవర్ణములనబడును కాన 'అ' కారమునకు 'ఆ' కారము, 'ఆ' కారమునకు 'అ' కారము సవర్ణములు. అందు ఆకారమునకు ఆ కారము అనులోమముగాను, ఆ కారమునకు అ కారము విలోమముగాను సవర్ణములు. ఇట్లే ఇ కారమునకు ఈ కారము, ఈ కారమునకు ఇ కారము సవర్ణములు. ఉకారాదులకు నిట్లేయెఱుంగునది. "ఋ ౧" వర్ణము లొండొంటికి సవర్ణములు.

6 మూలమ్:- అత్ (ప్రాస్యాకారః) ఏ, ఓ ఏతేగుణ సర్జ్జకాః. ఆత్ (దీర్ఘాకారః), ఐ, ఔ ఏతేవృద్ధి సర్జ్జకాః. తత్ర ఋకార, ౧కారస్థానికో గుణః అర్, అల్ ఇతి వృద్ధిస్తు ఆర్, ఆల్. ఇతిచబోధ్యః.

అనువాదము:- 'అత్' అనగా-కేవలము ప్రాస్వమైన ఆకారము, ఏ, ఓ అనునవియు గుణములనబడును.

'ఆత్' అనగా కేవలము దీర్ఘమైన ఆకారము, ఐ, ఔ అనునవియు వృద్ధులనబడును. అందు ఋకార, ౧కార స్థానములయందు నాదేశముగా వచ్చెడి గుణము 'అర్' 'అల్' అనియు, ఆ స్థానములయందే యాదేశములుగా వచ్చెడి వృద్ధి 'ఆర్' 'ఆల్' అనియు తెలియదగును. అనగా-'ఋ' కారమునకు వచ్చెడి గుణము 'అర్' అనియు '౧' కారమునకు వచ్చెడి గుణము 'అల్' అనియు, అట్లే 'ఋ' కారమునకు వచ్చెడి వృద్ధి 'ఆర్' అనియు '౧' కారమునకు వచ్చెడి వృద్ధి 'ఆల్' అనియు తెలియనగును.

7. మూలమ్:- వర్ణానా మవిలమ్యేనోచ్చారణం సంహితా సర్జ్జం స్యాత్. స్వరైరవ్యవహితాః హరిః సంయోగసర్జ్జాస్సున్ఘః.

అనువాదము:- అక్షరములను నిలుపక పలుకుట సంహిత యనబడును. అచ్చులతో మధ్య వ్యవధానము బొందని హల్లులు అనగా జడ్డలు సంయోగములనబడును.

మూత్రముచే చెప్పబడు నాంతరతమ్య పరిక్షయందు వయోగ పడగలదని యిట్లెఱ్ఱబడినది.

8. మూలమ్:- సుబంతం తిజ న్తచ్చ పదసఙ్గోస్మాత్. సుప్, తిజ్
ప్రత్యాహారౌతా తరత్రవఙ్మేలే.

అనువాదము:- సుప్సలనెడి యిటువదియొక్క సంస్కృత విభక్తులలో
నేయొక్క విభక్తి నైనను చివరగల్గిన శబ్దములు “రామః” “రామేణ”
ఇత్యాదులును, తిజ్జలనెడి సంస్కృత పురుష ప్రత్యయములైన పదునెనిమి
దింటిలో నేయొక్క పురుషప్రత్యయమును చివర గల్గిన శబ్దములు “భవతి”
“గచ్ఛతి” ఇత్యాది క్రియావాచకములగు శబ్దములును పదములనబడును.
వీనికి గూడ ప్రత్యాహార వ్యవహారము అనగా “సు” ప్రత్యయము మొదలు
“సుప్” లోని “ప”నుకలుపుకొని “సుప్” లను వ్యవహారము, వానిని చివర
గల్గినందువలన సుబంతములనెడి వ్యవహారము. అట్లే “తిప్” ప్రత్యయము
మొదలు “మహిజ్” అను ప్రత్యయములోని “జ” ను కలుపుకొని “తిజ్జ”
లను వ్యవహారము, వానిని చివర గల్గినందువలన తిజంతములనెడి వ్యవహారము
మున్నందు విచారింపబడును.

9. మూలమ్:- క్రియాయోగే సతి ప్రాదయః ఉపసర్గ సఙ్గోజ్జకాః, గతి
ఙ్గోజ్జకాశ్చన్యైః. తేరు వింశతిః-ప్ర, పరా, అప, సమ్, అను, అవ, నిన్,
దున్, (నిర్, దుర్,) వి, ఆజ్, ని, ఆధి, ఆపి, ఆతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి,
పరి, ఉపఇతి. ఏతేషా మధ్యః ప్రయోగాశ్చ అన్యత్ర మయా సప్రపఙ్చం
ప్రదర్శితాః.

అనువాదము:- క్రియలతో సంబంధమున్నప్పుడు ప్రాదులు ఉప
సర్గలనబడును. అట్లే గతి సఙ్గోజ్జ లనబడును. ఆ ప్రాదులు ఇటువది. అవి
యేవనగా-ప్ర-పరా-అప-సమ్-అను-అవ-నిన్-దున్ (నిర్-దుర్) వి-ఆజ్-ని
-అధి-ఆపి-ఆతి-సు-ఉత్-అభి-ప్రతి-పరి-ఉపఅని. వీనికి అర్థములు ప్రయో
గములు మఱియొకచోట వివరముతో నాచేజూపఁ బడినవి.

10. మూలమ్:- అద్రవ్యార్థాః ప్రాదయః, చాదయశ్చ (చ-వా-
హ-అహో-భో ఇత్యాదయః) నిపాతసఙ్గోజ్జాన్యైః. చాదిరాకృతిగణః.

అనువాదము:- ద్రవ్యమును బోధింపకయున్న ప్రాదులు చాదులు
నిపాతములనబడును. ప్రాదులు పైనఁజెప్పఁబడినవి. చాదులు అనగా-చ-వా-
హ-అహో-భో ఇత్యాదులు. చాదులను ఆకృతితో నూహించుకొనవలయును.

మూలమ్ :- అథ వర్ణానాం స్థానాది వివరణమ్;- ఆ, అ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ఌ, య, యౌ, ఋ, ౠ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, అమ్ (ం), అః, ఏతే అచః-స్వరాః.

క ఖ గ ఘ ఙ	=	క వర్గః
చ ఛ జ ఝ ఞ	=	చ వర్గః
ట ఠ డ ఢ ణ	=	ట వర్గః
త థ ద ధ న	=	త వర్గః
ప ఫ బ భ మ	=	ప వర్గః

ఏతే పఞ్చవింశతి స్పర్శాః. య-ర-ల-వ- ఏతే అనస్తస్థాః. శ-ష-స-హ- ఏతే ఊష్మాణాః. 'శ'కారస్తు భిన్నో న-కిస్తులకారః. షకారః కషయో ర్యోగేన, జ్ఞకారః జ్ఞోర్యోగేన, భవతీతి జ్ఞేయమ్.

ఆ, కవర్గ, విసర్గ, హకారాణాం కణ్ఠాః.

ఇ, చ వర్గ, య, శానాం తాలు.

ఋ, ట వర్గ, ర, షాణాం మూర్ధా,

ౠ, త వర్గ, ల, సానాం దంతాః.

ఉ, ప వర్గో, పద్మానీయానామోష్ఠా.

ఇ, మ, జ, ణ, నానాం, నాసికాచ.

ఏకారైకారయోః కణ్ఠతాలు.

ఓకారౌకారయోః కణ్ఠోష్ఠమ్.

వకారస్య దంతోష్ఠమ్.

అనుస్వారస్య నాసికా.

జిహ్వములీయస్య జిహ్వముంఠమ్.

ఇతి స్థానాని

ఇతి సర్వజ్ఞా ప్రకరణమ్.

అనువాదము :- ఇత వర్ణములకు స్థానము మున్నగు వాని వివరణము :-

అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఉ-ఊ-ఋ-ౠ-ఏ-ఐ-ఓ-ఔ- అమ్ (ం)-

అః అను నీ యచ్చులు స్వరము లనబడును.

క-ఖ-గ-ఘ-ఙ	=	క వర్గము.
చ-ఛ-జ-ఝ-ఞ	=	చ వర్గము.
ట-ఠ-డ-ఢ-ణ	=	ట వర్గము.
త-థ-ద-ధ-న	=	త వర్గము.
ప-ఫ-బ-భ-మ	=	ప వర్గము.

ఈ యెదు వర్గములలోని యిరువది యైదు వర్ణములు స్పర్శము లనుబడును.

య-ర-ల-వ-లు అంతస్థలములనబడును.

శ-ష-స-హ లు ఊష్ణలనబడును.

‘శ’ కారము వేలువర్ణము కాదు. అది లకారమే.

‘ష’ కారము ‘క్’ వర్ణముతో ‘ష’ వర్ణము కలియుటవలనను, ‘జ’ కారము ‘జ్’ వర్ణముతో ‘జ’ వర్ణము కలియుటవలనను నేర్పడును.

‘అ’ వర్ణమునకు, క వర్గకు, విస్సర్గకు, ‘హ’ కారమునకు కంతము ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ఇ’ వర్ణమునకు, చ వర్గకు, ‘య’ కారమునకు, ‘శ’ కారమునకు దవుడలు ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ఋ’ కారమునకు, టవర్గకు, ‘ర’ వర్ణమునకు ‘ష’ కారమునకు శిరస్సు ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ౠ’ కారమునకు, తవర్గకు, ‘ల’ కారమునకు ‘స’ కారమునకు దంతములు ఉత్పత్తిస్థానము.

‘ఉ’ కారమునకు, ప వర్గకు, (ఋ) ఉపధ్మానీయమునకు పెదవిలు ఉత్పత్తిస్థానము.

ఇ-మ-జ-ణ-న లకు నాసికయు ఉత్పత్తిస్థానము.

ఏ-ఐలకు కంతము, దవుడలు ఉత్పత్తిస్థానము.

ఓ-ఔలకు కంతము, పెదవులు ఉత్పత్తిస్థానము.

వకారమునకు దంతములు, పెదవులు ఉత్పత్తిస్థానము.

(ఋ) జిహ్వామూలీయమునకు నాలుక మొదలు ఉత్పత్తిస్థానము.

ఇట్లు వర్ణోత్పత్తిస్థానములు నిరూపింపబడినవి.

ఇట్లు సంజ్ఞా ప్రకరణము సమాప్తము

అథ సన్ని ప్రకరణమ్.

* మూలమ్:- వర్ణానాం పదానాం వా సమాయోగః * లోపాగమాదేశాది వర్ణవికారో వా సన్నిరిత్యుచ్యతే. స చ సంహితా విషయే బోధ్యః సంహితా తు క్వచిన్నిత్యా క్వచిద్వివక్షాయతా. తథా చోక్తమ్.

శ్లో॥ “సంహితైకపదే నిత్యా నిత్యాధాతుపసర్గయోః,
నిత్యాసమాసే; వాక్యేతు సావివక్షా మపేక్షతే”.

ఇతి. స సన్నిః సామాన్యతః అచ్చన్నిః (స్వరసన్నిః) ప్రకృతిభావసన్నిః, హల్సన్నిః, (వ్యంజనసన్నిః) విసర్గసన్నిః, స్వాదిసన్ని శ్చేతి పంచుధా. తత్రాచ్చన్నిః సవణః దీఘః, గుణః, వృద్ధి, యజాదేశ, వానాదేశ, పూర్వరూప, పరరూపా, వజాదేశ భేదాన్నవధా.

అనువాదము :

వర్ణములుగాని, పదములుగాని కలియుట సంధి యనబడును. లేదా-లోపము, ఆగమము, ఆదేశము మున్నగు వానివలన(గల్గు వికారము సంధియన) బడును. ఆ సంధి, సంధి నొందెడు రెండు వర్ణములకు గాని పదములకుగాని సంహిత అనగా సామీప్యమున్నప్పుడే వచ్చును. అదెట్లనగా- ఈ సంహిత ఒక్క- పదమునందు నిత్యము. అట్లే ధాతుపసర్గలకు నిత్యము. సమాసము నందును నిత్యము. వాక్యమునందు వక్తయొక్క వివక్ష ననుసరించి యుండును.

ఏకపదమునకు ఉదా॥ రామ + ఇన అను ప్రకృతి ప్రత్యయములు కలిసి రామేన = రామేణ యని పదమగును. కాన ఇచ్చట సంహిత యనగా సంధినిత్యముగా జెప్పవలయును. అనగా- రామేణ యని గుణసంధి చేసి ప్రయోగింప వలయును. అట్లు సంధిచేయక రామ + ఇన అని ప్రయోగింపరాదు

* మూలమ్:- లోపః-వర్ణానా మదర్శనమ్. ఆగమః=(మిత్రవత్) వశ్చాత్పురతో వా వర్ణాయతి. ఆదేశః (శత్రువత్) స్థితస్య వర్ణస్యస్థానే ఏవ అన్య వర్ణాగమః.

అనువాదము:- లోపమనగా-వర్ణములు కానరాక పోవుట. అనగా విన బడకపోవుట. ఆగమమనగా మిత్రునివలె ముందో, వెనుకనో వర్ణము వచ్చి యుండుట. ఆదేశమనగా శత్రువువలె వర్ణముయొక్క స్థానము నందే మఱియొక వర్ణము వచ్చుట.

ఉపసర్గ ధాతువులకు ఉదాహరణము:-

ప్ర + ఏధతే అనుచోట ప్ర-ఉపసర్గకు ఏధతే అను ధాతువునకు సంధి నిత్యముగఁజేసి 'ప్రేధతే' యని ప్రయోగింపవలయును. కాని విసంధిగాఁ బ్రయోగింపరాదు.

సమాసమునకు ఉదా:-

మధు + అరి అను సమాసమునందు యణాదేశసంధిని నిత్యముగాఁజేసి "మద్వరిః" అని ప్రయోగింపవలయును. కాని మధు + అరిః అని విసంధిగాఁ బ్రయోగింపరాదు.

వాక్యమునకు ఉదా:-

రామస్య + అనుజః ఇది వాక్యము. ఇచ్చట 'రామస్యానుజః' అని సవర్ణ దీర్ఘసంధిఁ జేయవచ్చును. లేదా చేయకయే రామస్య అనుజః అని విసంధిగా నైనను ప్రయోగింప వచ్చును. ఇది వ క్తయొక్క కోరిక ననుసరించి యుండును గాన వాక్యమునందు సంధి నిత్యముకాదు. అనగా తప్పక చేయవలయునను నియమము లేదు.

ఆ సంధి సామాన్యముగ నైదు తెలుగులు. అవేవనగా-

1. అచ్చంధి (స్వరసంధి)
2. ప్రకృతిభావసంధి.
3. హల్సంధి (వ్యంజన సంధి)
4. విసర్గ సంధి
5. స్వాది సంధి అని.

వానిలో ఆచ్ఛంధి తొమ్మిది తెలుగులు. అవేవనగా:-

1. సవర్ణదీర్ఘ సంధి.
2. గుణ సంధి.
3. వృద్ధి సంధి.
4. యణాదేశ సంధి.
5. వాస్తాదేశ సంధి.
6. యాస్తాదేశ సంధి.

7. పూర్వరూప సంధి.
8. పరరూప సంధి.
9. అవజాదేశ సంధి-అని.

మూలమ్ :-

1—సవర్ణదీర్ఘసంధి:- అకః సవర్ణే అకి పరే దీర్ఘ ఏకాదేశః (పూర్వ పరయోః స్థానే) స్యాత్. యథా-దైత్య + అరిః = దైత్యారిః; రమా + ఆశ్రయః = రమాశ్రయః; రామ + ఆదిః - రామాదిః; పితా + అత్ర = పితాత్ర; అత్తి + ఇదమ్ = అత్తీదమ్; లక్ష్మీ + ఈశః = లక్ష్మీశః; మతి + ఈద్యః = మతీద్యః; గౌరీ + ఇయమ్ = గౌరీయమ్; వధూ + ఊరూ = వధూరూ; చారు + ఊహః = చారుహః; చమూ + ఉదధిః = చమూదధిః; హోతృ + ఋకారః = హోతృకారః; బ్రాతృ + ఙకారః = బ్రాతృకారః; ఋకార - ఙకారయో స్సావర్ణ్యాత్ దీర్ఘః. ఙకారస్య ఋకారః. అన్యో న్యుదాహరణాని ప్రయోగా భావాన్నోదాహృతాని. ఏవమగ్రేపి.

అనువాదము :-

1. సవర్ణదీర్ఘసంధి :- అక్ ప్రత్యాహారములోని వర్ణములకు అనగా అ-ఇ-ఉ-ఋ-౞ వర్ణములకు సవర్ణములైన యా 'అక్' వర్ణములు పరమైనచో పూర్వవర్ణమునకును పరమైన వర్ణమునకును కలిపి సవర్ణమైన దీర్ఘాక్షర మొక్కటియే యాదేశమగును.

ఎట్లనగా—దైత్య + అరిః అనునెడ త్య(త్వ + అ)పైన అకారమునకు, 'అరిః' అని సవర్ణమైన అకారము పరమైనదిగాన ఈరెండు అకారములకు సవర్ణమైన దీర్ఘాకారము "ఆ" ఆదేశమైనందువలన "దైత్యారిః" అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

ఇట్లే—రమా + ఆశ్రయః అనునెడ సంధిలో పూర్వమందలి మకారముపైని(మ్ + ఆ = మా)'ఆ'కు ఆశ్రయః అని సవర్ణమైన 'ఆ' పరమైనందువలన రెంటికిని కలిపి దీర్ఘాకారము 'ఆ' ఆదేశమైనది కాన 'రమాశ్రయః' అని సవర్ణదీర్ఘసంధి రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే- రామ + ఆదిః అనునెడ (రామ్ + అ) + ఆదిః యనియు, పితా + అత్ర అనునెడ (పిత్ + అ) + అత్ర యనియు,

అత్రి + ఇదమ్ అనునెడ (అత్ + ఇ) + ఇదమ్ అనియు,
 లక్ష్మి + ఈశః అనునెడ (లక్ష్మి + ఈ) + ఈశః అనియు,
 మతిః + ఈద్యః అనునెడ (మత్ + ఇ) + ఈద్యః అనియు,
 గౌరీ + ఇయమ్ అనునెడ (గౌర్ + ఈ) + ఇయమ్ అనియు,
 గురు + ఉదయః అనునెడ (గుర్ + ఉ) + ఉదయః అనియు,
 వధూ + ఊరూ అనునెడ (వధ్ + ఊ) + ఊరూ అనియు,
 చారు + ఊహః అనునెడ (చార్ + ఉ) + ఊహః అనియు,
 చమూ + ఉదధిః అనునెడ (చమ్ + ఊ) + ఉదధిః అనియు,
 హోతృ + ఋకారః అనునెడ (హోత్ + ఋ) + ఋకారః అనియు,
 భ్రాతృ + ఐకారః అనునెడ (భ్రాత్ + ఋ) + ఐకారః అనియు విభ
 జించుకొని సవర్ణదీర్ఘసంధులు చేసికొనవలయును.

(భ్రాత్ + ఋ) + ఐకారః అనునెడ ఋ ఐ వర్ణములకు సావర్ణ్యము
 చెప్పుటవలన ఐకారమునకు ఋకారము వచ్చినది. ఐకారమునకు దీర్ఘము లేదు.
 కాన దాని స్థానమున ఋకారమే రావలసివచ్చినది. ఇతరములైన యుదాహ
 రణములకు ప్రయోగములేనందువలన నవి యుదహరింపఁబడలేదు. ఇట్లేముందుఁ
 గూడఁ జూచుకొన వలయును.

మూలమ్:—

2. గుణసन्धि:— అకారాస్తా దాకారాస్తాద్వా ఇకి పరే పూర్వపరయోః
 శ్శనే ఏకో గుణ ఆదేశస్స్యాత్॥ యథా- వద + ఇతి = వదేతి; రాజా + ఇవ =
 రాజేవ; ధన + ఈశః = ధనేశః; రమా + ఈశః = రమేశః; కూప + ఉదకమ్
 = కూపోదకమ్; గజా + ఉదకమ్ = గజోదకమ్; రామ + ఊహః = రామోహః;
 మా + ఊరూ = రామోరూ; కృష్ణ + ఋద్ధిః = కృష్ణద్ధిః; తప + ఐకారః =
 తపకారః. ఋకారవిషయే ప్రకృతిభావో వక్ష్యతే.

సంవాదము:—

2. గుణసంధి:— అకారము చివర కల్గిన దానికంటెను ఆకారము చివర
 ల్గిన దానికంటెను ఇక్కు అనగా ఇక్ ప్రత్యాహారమునకుఁ జెందిన ఇ-ఉ-
 ం-ఐ వర్ణములు పరమైనవో సంధిలోని పూర్వవర్ణము యొక్కయు పరవర్ణము

యొక్కయు స్థానమున ఒక్క గుణము అనగా అ-ఏ-ఓ అక్షరములలో నొక్కటి ఆదేశమగును.

ఎట్లనగా-వద+ఇతి అనునెడ ద(ద్+అ) అకారమును చివరగల్గి యున్నదిగాన దీనికి 'ఇతి' యని 'ఇ' కారము పరిమైయుండుట వలన అ+ఇ లకు స్థానాదిసామ్యముననుసరించి "ఏ" ఆదేశమై "వదేతి" యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

రాజా+ఇవ అనునెడ ఇకారముపైని అకారమునకు (జ్+అ) ఇవయని ఇకారము పరమగుటవలన నారెంటికిని 'ఏ' కారమును గుణము వచ్చినది.

ధన+ఈశః ఇచ్చట నకారముపైని అకారమునకు ఈశః అని ఈ కారము పరమగుట వలన నా రెంటికి 'ఏ' కారమును గుణము వచ్చినది.

రమా+ఈశః అనునెడ ఆ+ఈ లకు గుణము 'ఏ' కారమువచ్చి రమేశః అనియైనది.

కూప+ఉదకమ్ అనునెడ పకారముపైని అకారమునకు ఉదకమ్ అని అని ఉకారము పరమగుటవలన నారెంటికిని స్థానసామ్యముచే ఓ కారము గుణముగా వచ్చి కూపోదకమ్ అను రూపము సిద్ధించినది.

గణ్గా+ఉదకమ్ అనునప్పుడు "గ్గా" పైని ఆ కారమునకు ఉదకమ్ అను దానిలోని ఉ కారము పరమగుటవలన గుణము 'ఓ' కారము వచ్చి "గగ్గోదకమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

రామ+ఊహః అనునెడ మకారము మీది అ కారమునకు ఊహః అను పదములోని ఊ కారము పరమగుటవలన ఓ కారము వచ్చి "రామోహః" అనియు;

రామా+ఊరూ అనునెడ ఆ కారమునకు ఊకారము పరమగుటవలన "రామోరూ" అనియు గుణసంధి రూపములు సిద్ధించినవి. ఇట్లు ఏ, ఓ లను గుణముల కుదాహరణములొసంగఁ బడినవి.

ఇక అకారరూప గుణమున కుదాహరణములు:-

కృష్ణ+ఋద్ధిః. ఇచ్చట 'ష్ట' పైని అకారమునకు 'ఋ' యనెడి ఇక్కు పరమగుట వలన, అకారమునకును ఋకారమునకును స్థానసామ్యముచే "అల్" అని రేఫముతో గూడిన 'అ' యను గుణము వచ్చి "కృష్టద్ధిః" అని రూపము సిద్ధించినది. కృష్ణ+అల్ +ధిః అని దానికి విభాగము.

తవ+కారః అనునెడ 'వ' పైని అ కారమునకు యనెడి ఇక్కు పరమగుట వలన అకారమునకును కారమునకును స్థానసామ్యముచే 'అల్' అని లకారముతో గూడిన 'అ' యను గుణము వచ్చి "తవల్కారః" అను రూపము సిద్ధించినది.

తవ్+అల్+కారః అని దానికి విభాగము. ఋ కారము పరమైన ప్రకృతిభావసంధియు చెప్పబడును.

మూలమ్:-

3. వృద్ధిసన్నిః—అ కారాంతా దాకారాంతాద్వా, ఏవి పరే పూర్వపరయోః సానే వృద్ధిరేకాదేశ స్సౌత్. యథా—

తస్య+ఏషః=తస్యైషః; ప్రథమా+ఏకవచనమ్=ప్రథమైకవచనమ్;
గృహ+ఓషధిః=గృహౌషధిః; గణ్గా+ఓఘః=గణ్గాఘః; దేవ+ఐశ్వర్యమ్
=దేవైశ్వర్యమ్; రమా+ఐక్యమ్=రమైక్యమ్; కృష్ణ+ఔత్కణ్ఠ్యమ్ =
కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్, రమా+ఔదార్యమ్=రమౌదార్యమ్,

అనువాదము

3. వృద్ధిసంధి:-అ కారాంత శబ్దమునకుగాని, ఆకారాంత శబ్దమునకు గాని ఏచ్ అనగా ఏ-ఓ-ఐ-ఔ లు పరములైనచో పూర్వమందలి యక్షరమునకును, పరమందలి యక్షరమునకును కలిసి వృద్ధి ఏకాదేశముగవచ్చును.

ఎట్లనగా—తస్య+ఏషః అనునెడ 'స్య' పైని అకారమునకు "ఏషః" అనునెడ ఏకారము అనగా ఏచ్ పరమైనందు వలన ఆ రెండక్షరములకును అనగా అ+ఏ లకు కలిసి "ఐ" ఆదేశమైనందువలన "తస్యైషః" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే ప్రథమా + ఏకవచనమ్ అనునెడ 'మ' పైని ఆకారమునకు, ఏకవచనమ్ అనునెడ దావిలోని ఏ అనగా ఏచ్ఛ పరమగుట వలన ఆరెండ షరములకును, అనగా-ఆ + ఏ అషరములకు పూర్వము వలెనే "ఐ" ఆదేశమై "ప్రథమైకవచనమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే-గృహ + ఓషధిః అనునెడ "హ" కారముపైని ఆకారమునకు 'ఓషధిః' అనునెడ 'ఓ' కారము పరమగుటవలన రెంటికిని అనగా ఆ + ఓ లకు కలసి 'ఔ' కారము ఏకాదేశమై "గృహౌషధిః" అనురూపము సిద్ధించినది.

అట్లే — గంగా + ఓమః అనునెడ 'గా'కారముపైని ఆ కారమునకు ఓమః అనునెడ ఓ కారమునకును రెంటికిని అనగా ఆ + ఓ లకు కలసి 'ఔ' కారము ఏకాదేశముకాగా "గంగౌమః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే — టేవ + ఐశ్వర్యమ్ అనునెడ వ కారముపైని ఆ కారమునకును ఐశ్వర్యములోని ఐ కారమునకును కలసి 'ఐ' కారము ఏకాదేశము కాగా "దేవైశ్వర్యమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే — రమా + ఐక్యమ్ అనునెడ మా పైని ఆ కారమునకు ఐక్య మనునెడ ఐ కారమునకును కలసి 'ఐ' కారము రాగా "రమైక్యమ్" అనురూపము సిద్ధించినది.

అట్లే — కృష్ణ + ఔత్కణ్ఠ్యమ్ అనునెడ 'ష్ట' పైని ఆకారమునకును ఔత్కణ్ఠ్యమ్ అనునెడ ఔ కారమునకును కలసి ఔ కారము రాగా "కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే — రమా + ఔదార్యమ్, అనునెడ 'మా' పైని ఆ కారమునకును "ఔదార్యమ్" అనునెడ ఔ కారమునకును కలసి 'ఔ' కారమురాగా "రమౌదార్యమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్:— అత్ర విశేషః.

4. ఆకారాంతా దుపసర్గాత్ ఋకారాదౌ ధాతౌ పరే వృద్ధి రేకాదేశః స్యాత్. యథా - ప్ర + ఋచ్చతి = ప్రార్చతి; ఏవముపార్చతీత్యాది. తత్ర విశేషః - నామధాతౌ పరేకువా. ప్ర + ఋషభీయతి = ప్రార్షభీయతి, ప్రర్షభీయతీత్యాది.

అనువాదము:—

ఇచ్చట నొక విశేషము:—

4. అకారా న్తమైన ఉపసర్గకు ఋకారము అదియందుగల ధాతువు పరమైనచో వృద్ధి అనగా సామ్యమును బట్టి ఆ కారము అనగా రేఫసహితమైన ఆ కారము ఏకాదేశమగును.

ఎట్లనగా— ప్ర + ఋచ్చతి అనునెడ 'ప్ర' అనునది అకారా న్తమైన యుపసర్గ. దీనికి 'ఋచ్చతి' యని ఋకార మాదియందుగల ధాతువు పరమైనందువలన 'అర్' అని రేఫ సహితమైన ఆ కారము వృద్ధిపెరుతో నా రెంటికిని అనగా 'ప్ర' పైని అకారమునకును 'ఋచ్చతి'లోని ఋ కారమునకును ఆ దేశము కాగా "పార్చ్చతి" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే— ఉప + ఋచ్చతి = ఉపార్చ్చతి యనునదియు సామ్యము.

అందొక విశేషము—నామ ధాతువు పరమైనప్పుడు ఈ వృద్ధి వికల్పము కాన నొక పక్షమున వృద్ధి మఱియొక పక్షమున గుణము వచ్చును.

ఎట్లనగా—ప్ర + ఋషభీయతి అనునెడ ఋషభీయతి (ఋషభిఇవ ఆచరతి) అనునది నామధాతువు. కాన నిది పరమైనందువలన 'ప్ర' అనునెడ అకారమునకును ఋషభీయతి యనునెడ ఋ కారమునకును కలిసి పూర్వమువలె 'అర్' రాగా 'ప్రార్షభీయతి' యను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పము గాన, ఇది రాని పక్షమున గుణము 'అర్' రాగా 'ప్రర్షభీయతి' యను ప్రాసాద్యకారముతో గూడిన రూపము సిద్ధించును.

మూలము:—

5. అపర్ణాత్ ఏజాద్యోః ఇణ్డాత్వేదధాత్వోః పరయోః ఊరాదేశే పరే చ (పరరూపం గుణజ్ఞా బాధిత్యా) వృద్ధిర్భవతి. యథా—ఉప+ఏతి=ఉపైతి; ప్ర+ఏదతే=ప్రైదతే; ప్రవృ+ఊహః=ప్రవృహః.

అనువాదము :-

5. అపర్ణమునకు ఏజ్ అనగా—ఏజి-ఋ-ఇ-అ-ఆ-అక్షరములాది యందుగల ఇజ్ ధాతువునాని, ఏద ధాతువునాని పరమైనపుడును, ఊరాదేశము పర

మైత్రపుడును పరమాపమును గుణమును రాసేయక వృద్ధివచ్చును.

ఎట్టనగా—ఉప+ఏతి అనునెడ పకారముపైని ఆకారమునకు ‘ఏతి’ అను ‘ఏవ్’ ఆది యందుగల ఇజ్ ధాతువు పరమైనందు వలన ఆ రెంటికిని అనగా ఆ+ఏ లకు కలసి వృద్ధిరాగా “ఉపైతి” యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్టి—ప్ర+ఏదతే, అనునెడ “ప్ర” పైని ఆకారమునకును ‘ఏదతే’ లోని ఏ కారమునకును అనగా ఆ+ఏ లకు కలసి వృద్ధిరాగా “ప్రైదతే” యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్టి ప్ర+ఉహః అనునెడ ‘ప్ర’ పైని ఆకారమునకును ‘ఉహః’ అను ఉహా దేశములోని ఉకారమునకును కలసి వృద్ధిరాగా ప్రౌహః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

ఠి. ప్రేత్యుపసర్గాత్ ఉహ, ఉధ, ఉధి, ఏష, ఏష్యః, ఋణ, ఏమ పరేష వృద్ధిః. క్రమేణో దాహరణానిః ప్రౌహః, ప్రౌధః, ప్రౌధిః, ప్రైషః, ప్రైష్యః, ప్రాణమ్. ప్రేషః, ప్రేష్యః ఇత్యాదా ప్ర+ఈష, ఈష్య ఇతిజ్ఞేయమ్.

అనువాదము :

ఠి. ‘ప్ర’ అను ఉపసర్గకు ఉహ, ఉధ, ఉధి, ఏష, ఏష్య, ఋణ శబ్దములు పరమలైనపుడు వృద్ధి వచ్చును,

వీనికి క్రమముగా నుదాహరణములు:—

ప్ర+ఉహః. ఇచ్చట ‘ప్ర’ అను ఉపసర్గకు ఉహశబ్దము పరమైనందు వలన వృద్ధిరాగా “ప్రౌహః” అను రూపము; ‘ఉధ’ శబ్దము పరమగుటవలన “ప్రౌధః” అను రూపము; ‘ఉధి’ శబ్దము పరమైనందువలన “ప్రౌధిః” అనురూపము; ‘ఏష’ శబ్దము పరమైనందువలన ‘ప్రైష’ అనురూపము, ‘ఏష్య’ శబ్దము పరమైనందు వలన “ప్రైష్యః” అనురూపము, ‘ఋణ’ శబ్దము పరమైనందువలన “ప్రౌణ” అను రూపము వృద్ధి వచ్చుటవలన సిద్ధించుచున్నది.

ప్రేషః, ప్రేష్యః ఇత్యాది స్థలముల యందు ప్ర+ఈషః; ప్ర+ఈష్యః అని విభజించుకొని గుణమునుఁ జెప్పవలయునేగాని ప్ర+ఏషః; ప్ర+ఏష్యః అని విభజింపరాదు.

మూలమే:-

7. అక్ష శబ్దాత్ ఊహినీ శబ్దే పరే; స్వశబ్దాత్ ఈర, ఈరిన్ శబ్దే పరే; వత్సతర, కమృల, వసన, దశ, ఋణ ఏభ్యః ఋణశబ్దేపరే; తృతీయాసమాసే ఋత శబ్దేపరే చవృద్ధిస్సామ్యే. క్రమేణోదాహరణాని.

అక్షాహిణీ; స్వైరిణీ; వత్సతరార్థమ్; కమృలార్థమ్; వసనార్థమ్; దశార్థః దేశః. నదీ చ దశార్థా. ఋణార్థమ్=ఋణాపనయనాయ కృత మన్యదృణమ్; సుఖార్థః=సుఖేన ఋతః. అన్యత్ర పరమర్థః

అనువాదము :

7. 'అక్ష' శబ్దమునకు 'ఊహినీ' శబ్దము పరమైనను, 'స్వ' శబ్దమునకు 'ఈర' 'ఈరిన్' శబ్దములు పరమైనను; 'వత్సతర,' 'కమృల,' 'వసన,' 'దశ' 'ఋణ' శబ్దములకు 'ఋణ' శబ్దము పరమైనపుడును, తృతీయా సమాసమునందు 'ఋత' శబ్దము పరమైనను వృద్ధి వచ్చును.

వానికి క్రమముగా నుదాహరణములు.—

అక్ష+ఊహినీ	=అక్షాహిణీ
స్వ+ఈరః	=స్వైరిః.
స్వ+ఈరిణీ	=స్వైరిణీ
వత్సతర+ఋణమ్	=వత్సతరార్థమ్.
కమృల+ఋణమ్	=కమృలార్థమ్.
వసన+ఋణమ్	=వసనార్థమ్.
దశ+ఋణః	=దశార్థః

దశార్థమనగా నొకదేశము. దశార్థయనగా నొక నది.

ఋణ+ఋణమ్=ఋణార్థమ్. ఋణమును తొలగించుకొనుటకై చేసెడి మరియుక ఋణము ఋణార్థమనఁబడును.

తృతీయా సమాసమునకు—

సుఖేన+ఋతః=సుఖార్తః.

తృతీయా సమాసము రానిచోట నీవృద్ధిరాదు. ఎట్లనగా—పరమశ్చ సౌఋతశ్చ పరమర్తః అని గుణము వచ్చునే గాని పరమార్తః అని వృద్ధి రాదు. ఏలయన నిది కర్మధారయ సమాసము.

మూలమ్ :

8. యశాదేశసన్నిః : ఇకారస్థానే యణః స్మరసవర్ణే అచి పరే. దధి+అత్ర=దధ్యత్ర; సుధీ+ఉపాస్యః=సుధ్యపాస్యః; ఆతి+ఉర్ధ్వమ్=అత్యుర్ధ్వమ్; మతి+ఋద్ధిః=మత్యుద్ధిః; అపి+ఏవమ్=అప్యేవమ్; దధి+ఓదనమ్=దధ్యోదనమ్; హరి+ఐశ్వర్యమ్=హర్యైశ్వర్యమ్; బుద్ధి+ఔత్కణ్ఠ్యమ్=బుద్ధ్యౌత్కణ్ఠ్యమ్; మధు+అరిః=మధ్యరిః; వధూ+ఆకృతిః=వధ్వాకృతిః; పితృ+అంశః=పిత్రంశః; ౧+ఆకృతిః=లాక్ష్మిః; శేషమూహ్యమ్.

అనువాదము :

8. యశాదేశసంధి : ఇక్కులకు అనగా ఇ-ఉ-ఋ-౧ అను అక్షరములకు సవర్ణములు కాని అచ్చులు పరమైనపుడు వరుసగా య-వ-ర-ల వర్ణములాదేశములగును.

ఎట్లనగా—దధి+అత్రః ఇచ్చట ‘ధి’ పైని ఇకారమునకు ‘అత్ర’ అను దానిలోని ‘అ’ వర్ణము సవర్ణముకాని అచ్చు. అది పరమైనందువలన ‘ఇ’ కారమునకు యకారము అనగా యణ్ ఆదేశమురాగా దధ్యే+అత్ర=దధ్యత్ర అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే సుధీ+ఉపాస్యః అనునెడ ‘ధీ’ లోని ఈ కారమునకు అసవర్ణమైన అచ్చగు ‘ఉ’ కారము పరమకాగా ‘ఈ’ కారమునకు ‘యే’ అనగా యణ్ ఆదేశమురాగా సుధ్యే+ఉపాస్యః=సుధ్యపాస్యః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే అత్యుర్ధ్వమ్ అనునెడ అత్యే+ఉర్ధ్వమ్=అత్యుర్ధ్వమ్ అనియు, మతి+ఋద్ధిః అనునెడ మత్యే+ఋద్ధిః=మత్యుద్ధిః అనియు, అపి+ఏవమ్ అనునెడ అప్యే+ఏవమ్=అప్యేవమ్ అనియు,

దధి+ఓదనమ్ అనునెడ దధ్+ఓదనమ్ = దధోదనమ్ అనియు,
హరి+ఐశ్వర్యమ్ అనునెడ హర్+ఐశ్వర్యమ్ = హరైశ్వర్యమ్
అనియు,

బుద్ధి+ఔత్క-జ్ఞ్యమ్ అనునెడ బుద్ధ్+ఔత్క-జ్ఞ్యమ్ అనియు ఉకారము
నకు యణాదేశ రూపముల నూహించునది.

అట్లే మధు+అరిః అనునెడ మధు శబ్దము చివరనున్న ఇక్కునకు
అనగా ఉకారమునకు అరిః అని అసవర్ణమైన అచ్చు పరముకాగా స్థానసామ్య
ముచే ఉకారమునకు యణ్ అనగా వకారము అదేశముకాగా మధ్+అరిః =
మధ్వరిః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే వధూ+ఆకృతిః అనునెడ 'వధూ' శబ్దము చివరనున్న ఇక్కునకు
అనగా ఉకారమునకు ఆకృతిః అనునెడ అసవర్ణమైన ఆకారము పరముకాగా
యణ్ 'వ' కారమురాగా వధ్+ఆకృతిః = "వధ్వాకృతిః" అను రూపము
సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే పితృ+అంశః అనునెడ 'పితృ' శబ్దము చివరనున్న ఇక్కునకు
అనగా ఋకారమునకు 'అంశః' అనునెడ అసవర్ణమైన అచ్చు అకారము పర
మగుటవలన స్థాన సామ్యముచే 'ర్' అనగా యణ్ అదేశముకాగా పితర్+
అంశః = 'పిత్రంశః' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే ల+ఆకృతిః అనునెడ ఇక్కునకు అనగా 'ల' కారమునకు అస
వర్ణమైన ఆకారము పరమైనందు వలన స్థానసామ్యముచే 'ల' కారమురాగా ల్+
ఆకృతిః = "లాకృతి" అనురూపము సిద్ధించినది. ఇట్లే తక్కినవోట్ల నూహించు
కొనవలయును.

మూలమ్ :

9. యస్తాదేశసన్ని, వాస్తాదేశసన్ని— ఏచాం స్థానే క్రమాత్
అయ్, అవ్, అయ్, అవ్+ఏతే ఆదేశాస్మ్యురచిపరే. హరే+ఏ = హరయే; విష్ణో
+ఏ = విష్ణవే; నై+అకః = నాయకః; పౌ+అకః = పావకః.

అనువాదము :—

అత్రవిశేషః.

9. యాన్తాదేశ సంధి మతీయం వాన్తాదేశ సంధిః—

అచ్చు పరమైనవో ఏచ్చులయొక్క అవగా ఏ - ఓ - ఐ - ఔ ల్ల యొక్క స్థానమునందు క్రమముగా ఆయ్ - అవ్ - ఆయ్ - ఆవ్ - అదేశము లగును.

విట్టనగా - హారే + ఏ అనునెడ 'హారే' యందలి 'ఏ' కారమునకు 'ఏ' అను అచ్చు పరమైనందున 'అయ్' ఆదేశమురాగా - హర్ఆయ్ + ఏ = హరయే అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

అట్లే విష్టో + ఏ అనునెడ 'విష్టో' వైని ఓకారమునకు 'ఏ' అను నచ్చు పరమై యున్నందున 'అవ్' ఆదేశమురాగా విష్టేఅవ్ + ఏ = విష్టవే అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

అట్లే నై + అకః అనునెడ 'నై' వైని 'ఐ' కారమునకు 'అకః' లోని 'అ' యను అచ్చు పరమగుటవలన 'ఆయ్' ఆదేశముకాగా న్ఆయ్ + అకః = "నాయకః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే పౌ + అకః అనునెడ 'పౌ' వైని 'ఔ' కారమునకు 'అకః' లోని 'అ' యను అచ్చు పరమగుటవలన 'ఆవ్' ఆదేశముకాగా "పౌవకః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :- అత్రవిశేషః :-

10. యకారాదౌ ప్రత్యయే పరే ఓకారౌ కారయోః అవ్, ఆవ్ ఏతావా దేశౌష్టః. గో + యత్ = గవ్యమ్; నో + యత్ = నావ్యమ్; (గో + యూతిః = గవ్యూతిః) ఏవం లవ్యవ్; అవశ్య లావ్యమ్. యాన్తాదేశవిషయే - శక్యార్థే క్షయ్య జయ్యవితి; క్రయణార్థమేవేత్యర్థే క్రయ్యమితి చ విశేషః. అన్యత్ర జేతుం యోగ్యం జేయమ్, జేతుం యోగ్యం జేయమ్; క్రేయమ్ = క్రయ జాతమ్.

అనువాదము :-

ఇచట నొక విశేషము.

10. యకారమాది యందుగల ప్రత్యయము పరమైనపుడు 'ఓ' కారము నకు 'అవ్' 'ఔ' కారమునకు 'ఆప్' ఆదేశములగును.

ఎట్లనగా - గో + యత్ అనునెడ 'గో' శబ్దములోని ఓ కారమునకు 'యత్' అను యకారమాదియందుగల ప్రత్యయము పరమగుటవలన ఓ కారము నకు 'అవ్' ఆదేశమురాగా 'గవ్య' మను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే - నో + యత్ అనునెడ 'నో' శబ్దములోని 'ఔ' కారమునకు 'యత్' అను యకారాదియైన ప్రత్యయము పరమగుటవలన 'ఆప్' ఆదేశము కాగా 'నావ్యమ్' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే - గవ్యాతిః, రవ్యమ్, అవశ్య లావ్యమ్ ఇత్యాదులూహ్యములు.

యానాదేశవిషయమునందు-క్షేతుం శక్యం, జేతుం శక్యం అనునర్థములలో క్షయ్య అయ్య శబ్దములు నిపాతితములు. అదే క్రయ్య శబ్దము క్రయించుటకై యుద్దేశింపఁబడిన వస్తువు నందు నిపాతితము. కావున క్షేతుం యోగ్యం, జేతుం యోగ్యం. క్రేతుం యోగ్యమను నర్థములలో యాంతాదేశములు రానందువలన క్షేయమ్, జేయమ్, క్రేతుమ్ అను రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

11. పూర్వరూపసన్నిః :- పదాంతాత్ ఏజః ప్రాస్యాకారే పరే పూర్వ రూపం (పూర్వపరయోః స్థానే) స్యాత్. హరే + అవ = హరేఽవ. విష్టో + అవ = విష్టోఽవ.

అనువాదము :-

11. పూర్వరూపసంధి :- పదము చివరనున్న ఏజనకు అనగా ఏ-ఓ లకు ప్రాస్యాకారము పరమైనపుడు పూర్వరూపము పూర్వపరస్థానమునందు వచ్చును.

ఎట్లనగా- హరే + అవ అనునెడ 'హరే' అను పదము చివరి 'ఏ' కార మునకు అనగా ఏజనకు 'అవ' అనునప్పుడు ప్రాస్యమైన అకారము పరమైన

యున్నందున 'హరే'లోని 'ఏ'కారమునకును 'అవ'లోని 'అ' కారమునకును కలసి పూర్వరూపము అనగా 'ఏ' కారము రాగా "హరేఽవ" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అదే విష్టో+అవ అనునెడ విష్టో అను పదము చివరనున్న 'ఓ' కారమునకు అనగా ఏజానకు "అవ" అనునప్పుడు ప్రాస్వమైన ఆకారము పరమై యున్నందున, 'విష్టో' లోని 'ఓ' కారమునకు 'అవ' లోని 'అ' కారమునకు కలసి పూర్వరూపము అనగా 'ఓ' కారము రాగా విష్టోఽవ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :—

12. పరరూపనన్ధి :— అవద్ధానోపసర్గాత్ ఏజాదౌ ధాతౌ పరే పర రూపం నిత్యం స్యాత్. ఏజాదౌ సుబంతధాతౌ పరేతు వా. సమాసే ఓవృశభే పరేపి వా. ప్ర+ఏజతే = ప్రేజతే, ఉప+ఓషతి = ఉపోషతి; ఉపేదకియతి; ఉపైదకియతి. బిమ్బు+ఓష్యః = బిమ్బౌష్యః; బిమ్బౌష్యః, స్థూలోతుః; స్థూలౌతుః. (అసమాసే తవౌష్ఠ ఇత్యేవ.)

అనువాదము :—

12. పరరూప సంధి :— ఆకారము చివరగల్గిన ఉపసర్గకు ఏజ్ అనగా- ఏ - ఓ అక్షరముల నాదియందు గలిగిన ధాతువు పరమైనచో పర రూపము నిత్యముగా వచ్చును. ఏజాదియైన సుబంతధాతువు పరమైనచో వికల్పముగా వచ్చును. సమాసమందు ఓవృ శబ్దము పరమైనను వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా— ప్ర+ఏజతే అనునెడ 'ప్ర' అనునది ఆకారము చివరగలిగిన యుపసర్గ. దీనికి 'ఏజతే' యని ఏజాదియైన ధాతువు పరమైయున్నందువలన పరరూపమైన ఏకారము పూర్వపరములకు రెండికిని రాగా "ప్రేజతే" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అదే ఉప+ఓషతి అనునెడ 'ఉప' అనునది ఆకారము చివరగలిగిన యుపసర్గ. దీనికి 'ఓషతి' యని ఏజాదియైన ధాతువు పరమైయున్నందున పర రూపమైన ఓకారము పూర్వ పరములకు రెండికిని రాగా "ఉపోషతి" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఈ రెండు రూపములు నిత్యములు.

కాని, ఉప+ఏడకీయతి యనునెడ “ఉప” యనునది అకారాంతపు టుపసర్గయైనను, “ఏడకీయతి” యనునది సుబ్బాతువగుటవలన నందలి ఏ కారము ఏజేగా నున్నను వికల్పముగనే పరరూపమువచ్చును. కాన ఉప యను సుపసర్గలోని యకారమునకు “ఏడకీయతి” లోని ఏ కారము పరమగుటవలన వికల్పముగా పరరూపమురాగా “ఉపేడకీయతి” యను రూపము వికల్పముగా సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పముకాన నిది రాని పక్షమున ఉప+ఏడకీయతి యనునెడ వృద్ధిరాగా “ఉపేడకీయతి” యను రూపాంతరము గూడ సిద్ధించుచున్నది.

బింబోష్ఠః అను సమాసమందు బింబశబ్దమునకు ఓష్ఠ శబ్దము పరము కాగా బింబ శబ్దము చివరి అకారమునకు ఓష్ఠశబ్దము మొదటనున్న ఓ కారమునకు కలసి పరరూపమైన ఓ కారము వికల్పముగా రాగా “బింబోష్ఠః” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము కావున పరరూపము రాని పక్షమున ఆ ‘అ’కారమునకును ‘ఓ’ కారమునకును వృద్ధి రాగా ‘బింబోష్ఠః’ అను రూపము గూడ సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే సమాసమందు స్థూలశబ్దమునకు ఓతుశబ్దము పరమైనచో స్థూల+ఓతుః అనునెడ పూర్వమువలె పరరూపము వికల్పముగా రాగా స్థూలోతుః అనియు, అదిరాని పక్షమున వృద్ధిరాగా “స్థూలౌతుః” అనియు రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని, సమాసముకాని స్థలమున అనగా తవ+ఓష్ఠః ఇత్యాది స్థలమున పరరూపము రాదు. వృద్ధియే వచ్చి “తవోష్ఠః” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

13. శకస్థాదిగణ పరితేమ టేః పరరూపం వక్తవ్యమ్. టిర్నామ క్షయిదన్త్యాజ్వర్ణః, క్షయిద్వ్య జ్ఞానపర అన్త్యాజ్వర్ణః. యథా-శక ఇత్యత్ర అకారః, మనన్ ఇత్యత్ర అన్, పతత్ ఇత్యత్ర అత్. ఏవం సర్వత్ర బోధ్యమ్. శక+అన్ఠః = శకన్ఠః. మనన్+ఈషా = మనీషా. పతత్+అజ్ఞలిః = పతజ్ఞలిః. కుల+అటా = కులటా. ఏవం లాజ్ఞలీషా, కర్కన్ఠః, మార్తజ్ఞః, సీమన్ఠః = కేశవేశః, తద్భిన్నార్థే సీమాన్త ఇత్యాది జ్ఞేయమ్. శకస్థాది రాకృతిగణః.

అనువాదము :

== 13 :- శకంధు మున్నగు శబ్దములతో, ప్రారంభింపఁబడిన శకంధాది శబ్దముల యందు “టి” యనుసంజ్ఞగల భాగమునకు పరరూపముఁ జెప్పవలయును. “టి” యనగా-కొన్నియెడల అంత్యమైన అచ్చు. ‘శక’ అనునెడ కకారము తరువాత నున్న అకారము. కొన్నియెడల వ్యంజనము పరమైన అచ్చు. ‘మనన్’ అనునెడ ‘అన్’, ‘పతత్’ అనునెడ ‘అత్’ ఇత్యాదులరయునది.

ఉదాహరణములు—

శక+అంధుః అనునెడ కకారముపైని అకారము ‘టి’. దానికి అకారము పరమైనందు వలన పరరూపము రెంటికిని రాగా ‘శకంధుః’ అని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మనన్+ఈషా అనునెడ ‘అన్’ అనునది ‘టి’. దానికి ఈషా అను నప్పుడు ఈ కారము (అచ్చు) పరమైనందువలన పరరూపమురాగా ‘అన్’ అనబడు ‘టి’ తొలగి మనీషా అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

పతత్+అంజలిః అనునెడ ‘అత్’ అనునది ‘టి’. దానికి అంజలిః అను నప్పుడు అకారము పరమైనందువలన పరరూపము రాగా ‘అత్’ అను ‘టి’ తొలగిపోయి “పతంజలిః” అను రూపము సిద్ధించినది.

కుల+అటా అనునెడ లకారముపైని అకారము టి. దానికి ‘అటా’ యని అకారము పరమైనందువలన లకారముపైని ‘టి’ ని తొలగించి పరరూపము ‘రాగా “కులటా” యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లే లాంగలీషా, కర్కంధుః, మార్తండః అను శబ్దములలోను సంది యూహ్యము.

సీమస్త శబ్దము పాపట యను నర్థము నందు సందినొందును. దానికి ఛిన్నమగు నర్థమున సందినొందక ‘సీమాంతః’ యనియుండును. శకంధాదులు ఆ శబ్దముల యాకృతినిఁ జూచి గణింపఁదగినవి.

మూలమ్ :-

14 :— అవర్ణాత్ ఓజ్జార్తే, అజిచపరే అనవధారణార్థకే ఏవ శబ్దే పరే చ పరరూపంస్యాత్. శివాయ+ఓం నమః = శివాయోనమః. శివ+ఆ+

ఇహి = శివేహి. ఏవ మవేహిత్యాది; క్య+ఏవభోక్యసే = క్వేవభోక్యసే. అవధార తార్థే తనైవ. అనుకరణే విశేషః. పటత్+ఇతి = పటితి. పటత్పటత్+ఇతి = పటత్పటితీత్యాది.

అనువాదము :—

14. ఆ వర్ణమునకు ఓంకారము 'ఆజ్' పరమైనపుడును, అనిశ్చితార్థకమైన ఏవశబ్దము పరమైనపుడును పరరూపము వచ్చును.

ఎట్లనగా- శివాయ+ఓం నమః అనునెడ యకారముపైని ఆకారము నకు ఓజ్జ్వలము పరమైయున్నది. కాన యకారముపైని ఆకారమును తొలగించి పరరూపమైన ఓంకారము రాగా శివాయోంనమః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే శివ+ఆ+ఇహి అనునెడ వకారము పైని అకారమునకు 'ఆ' యను 'ఆజ్' పరమైయున్నది. కావున పరరూపము రాగా శివా + ఇహి అని రూపమేర్పడినది. దానికి గుణమురాగా 'శివేహి' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లే ఆవేహి మున్నగు రూపము లాహ్యములు.

అట్లే - క్య + ఏవ (భోక్యసే) అనునెడ ఏవకారము అనిశ్చితార్థకము. అది పరమగుటవలన పరరూపమురాగా "క్వేవభోక్యసే" యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

తవ+ఏవ అనునెడ ఏవకారము నిశ్చితార్థము గాన నిచట పరరూపము రానందున వృద్ధి ఐకారము రాగా "తవైవ" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అనుకరణ శబ్దముల సంధితో విశేషము :—

పటత్+ఇతి అనునెడ 'అత్' అను 'టి'ని తొలగించి పరరూపము రాగా "పటితి" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని పటత్పటత్+ఇతి యను ద్విరుక్త స్థలమున 'అత్' అను 'టి' పూర్తిగాఁ దొలగింపఁబడదు. అందులోని తకారము మాత్రమే తొలగిపోగా పటత్పటత్+ఇతి అను రూప మేర్పడి, తరువాత "పటత్పటితి" యను రూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :- పదాంతమునందు గో శబ్దమునకు అచ్చు పరమైనది నొకచోట అవజాదేశము వికల్పముగా వచ్చును. ఇన్ద్రశబ్దము పరమైనది నిత్యముగా వచ్చును.

15. అవజాదేశసన్ని :- పదాంతమునందు గో శబ్దమునకు అచ్చు పరమైనది నొకచోట అవజాదేశము వికల్పముగా వచ్చును. ఇన్ద్రశబ్దము పరమైనది నిత్యముగా వచ్చును. ఇత్యచ్ సన్ని.

అనువాదము :- పదాంతమునందు గో శబ్దమునకు అచ్చు పరమైనది నొకచోట అవజాదేశము వికల్పముగా వచ్చును. ఇన్ద్రశబ్దము పరమైనది నిత్యముగా వచ్చును.

15. అవజాదేశసంధి :- పదాంతమునందు గో శబ్దమునకు అచ్చు పరమైనది నొకచోట అవజాదేశము వికల్పముగా వచ్చును. ఇన్ద్రశబ్దము పరమైనది నిత్యముగా వచ్చును.

ఎట్టనగా -- గో+అగ్రమ్ అనునెడ గో శబ్దము పదాంతము. దానికి 'అగ్రమ్' అననప్పుడు అచ్చు పరమైనది కావున ఓ కారమునకు అవజాదేశము రాగా గో+అవ+అగ్రమ్=గపాగ్రమ్. వికల్పము కావున అవజాదేశము రాని పక్షమున గో+గ్రమ్.

గో+ఈశః అనునెడ అవజాదేశము వికల్పమైనందున, అదృష్టవచ్చిన పక్షమున గో+అవ+ఈశః=గవేశః అనియు, అవజాదేశమురాని పక్షమున అవజాదేశమురాగా గో+అవ+ఈశః=గవేశః అనియు రూపములు సిద్ధించును.

గో+అక్షః అనునెడ వ్యవస్థితవిభాష ననుసరించి యీ అవజాదేశము నిత్యముగాన, గవాక్షః అను రూపము.

గో+ఇన్ద్రః అనునెడ వ్యవస్థితవిభాష ననుసరించి యీ అవజాదేశము నిత్యముగాన గవేంద్రః అను రూపము సిద్ధించును.

శాస్త్రము, శిష్టప్రయోగములననుసరించి కొన్నిచోట్ల ప్రవర్తింపక పోవుటయు, కొన్నిచోట్ల నిత్యముగా ప్రవర్తించుటయు వ్యవస్థిత విభాష యనబడును.

ఇట్లు అచ్ సంధి నమాప్తము.

మూలమ్ :- అథ ప్రకృతిభాషాసన్ని.

16. పదాంతము ఇక అసవర్ణ అచ్చి పరే ప్రకృత్యా స్మయః, హ్రస్వశ్చ

వా భవతి. సమాసేతు న. చక్రీ+అత్ర = చక్రిఅత్ర; చక్రిఅత్ర; చక్రిఅత్ర.
సమాసే-వాపీ+అశ్వః = వాప్యశ్వః.

అనువాదము:- ప్రకృతిభావసంధి.

16. పదము చివరనున్న ఇక్కు-నకు అనగా ఇ-ఉ-ఋ-ౌ వర్ణములకు అచ్చు పరమైనచో నెట్టి వికృతినిబొందక యెట్లున్నవి యట్లేయుండును. ఇట్లుండుటయే ప్రకృతిభావము. అవి వికల్పముగా హ్రస్వమగును. సమాసమునందీ నియమము వర్తించదు. ఎట్లనగా-చక్రీ+అత్ర అనునెడ ప్రకృతి భావము రాగా చక్రిఅత్ర యని యేర్పడినది. వికల్పముగా హ్రస్వమురాగా చక్రిఅత్ర అను రూపము సిద్ధించును. హ్రస్వము వికల్పము కావున అదిరాని పక్షమున ప్రకృతిభావము తొలగగా యజ్ఞదేశము వచ్చుటచే 'చక్రిఅత్ర' అను రూపమేర్పడును.

సమాసమునందీ శాస్త్రము ప్రవర్తించదని చెప్పుట వలన వాప్యశ్వః = వాప్యశ్వః అనునెడ వాపీ అశ్వః ఇత్యాది ప్రకృతిభావాదులురావు.

మూలమ్ :-

17. పదాంతస్య అకః ఋకారే పరే సమ్బుద్ధి నిమిత్తకోకారస్య ఇతిశబ్దే పరే; గోశబ్దస్య హ్రస్వాకారే పరే చ ప్రకృతిభావో వా స్యాత్.

సప్త+ఋషయః = సప్తఋషయః, పృథ్వీయః. విష్టో+ఇతి = విష్టో ఇతి; విష్టవితి, గో+అగ్రమ్ = గోఅగ్రమ్; గో౭గ్రమ్.

అనువాదము:-

17. పదాంతమైన అనగా పదము చివరనున్న అక్కు-నకు అనగా 'అకః' ప్రత్యాహరణులో చేరిన అ-ఇ-ఉ-ఋ-ౌ వర్ణములకు ఋకారము పరమైనపుడు; సంబుద్ధివలన ఏర్పడునట్టి ఉ కారమునకు 'ఇతి' శబ్దము పరమైనపుడు; గో శబ్దమునకు హ్రస్వాకారము పరమైనపుడు ప్రకృతి భావసంధి వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా — సప్త+ఋషయః అనునెడ 'ప్ర'పైని ఆకారము అక్కు-దానికి ఋషయః అని ఋ వర్ణము పరమైయున్నది గాన ప్రకృతిభావసంధి రాగా సప్తఋషయః అను రూపమేర్పడును. ఇది వికల్పముగాన, ప్రకృతి

భావము రాని పక్షమున రేఖ సహితమైన ఆ కారము గుణముగా సప్తర్షయః
అనియు రూపమేర్పడినది.

అట్లే విష్టో+ఇతి అనునెడ “విష్టో” అను దానిలోని ఓ కారము సంబో
ధనమందు వచ్చినది అట్టి సంబుద్ధినిమిత్రకమైన ఓకారమునకు ‘ఇతి’ శబ్దము
పరమగునున్నందున ప్రకృతిభావసంధి రాగా ‘విష్టోఇతి’ అను రూపమేర్పడును.
ఈ ప్రకృతిభావ సంధి వికల్పము కావున ఇదిరాని పక్షమున అవాదేశము
రాగా విష్టవితి యనియు రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే-గో+అగ్రమ్ అనునెడ ‘గో’ శబ్దమునకు అగ్రమనునపుడు
మాన్యమైన ఆకారము పరమైనందువలన ప్రకృతిభావ సంధిరాగా “గో అగ్రమ్”
అను రూపము సిద్ధించినది. ప్రకృతిభావము రాని పక్షమున పూర్వరూపము
రాగా ‘గోఽగ్రమ్’ అనియు రూపమేర్పడుచున్నది.

మూలమ్:—

18. :- ఈ-ఊ-ఏ, ఏతదన్త ద్వివచనేభ్యః; (మీ,మూ) ఏతదన్తదద
శ్చభాత్; ప్లుతాత్; ఓకారాన్తనిపాతాచ్చ; అవివరే ప్రకృతిభావః స్వాత్.
క్రమాదుదాహరణాని-

హరీ + ఏత = హరీ ఏతా; విష్టూ + ఇమా = విష్టూఇమా; గణే +
అమూ = గణేఅమూ. అమీ + ఈశాః = అమీఈశాః; అమూ ఆసాతే, హేకృషః;
ఆ గచ్చ; ఆహో ఈశాః; బో ఆయుష్మన్.

ఇతి ప్రకృతిభావ సన్ని.

అనువాదము:—

18. ఈ-ఊ-ఏ వర్ణములను చివర గల్గిన ద్వివచనములకును;
‘మీ-మూ’ లను చివర గల్గిన అదః శబ్దమునకును; ప్లుతమునకును; ఓ కారము
చివరగల్గిన నిపాతమునకును అచ్చు పరమైన ప్రకృతిభావము వచ్చును.

ఎట్టనగా-హరీ + ఏతా అనునెడ ‘హరీ’ అనునది ఈ కారము చివర
గల్గిన ద్వివచనము. దానికి ‘ఏతా’ అను నప్పుడేకారమచ్చు పరమగుటవలన
ప్రకృతిభావసంధిరాగా “హరీఏతా” అను రూపమేర్పడుచున్నది.

అట్లే-విష్ణు+ఇమా అనునెడ “విష్ణూ” అనునది ఓకారము చివర గల్గిన ద్వీవచనము. దానికి ‘ఇమా’ అనునప్పుడీకారమచ్చు పరమై యున్నందున ప్రకృతిభావసంధిరాగా విష్ణూ ఇమా అను రూపమేర్పడినది.

అదే గణ్గే+అమూ అనునెడ “గణ్గే” అనునది ఏ కారము చివరగల్గిన ద్వీవచనము. దానికి ‘అమూ’ అను నప్పు డకారమచ్చు పరమై యున్నందున ప్రకృతిభావసంధివచ్చి “గణ్గేఅమూ” అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

అమీ + ఈశాః అనునెడ “అమీ” అనునది ‘మీ’ యను వర్ణమును చివరగల్గిన అదశ్శబ్దము. దీనికి ఈశాః అనునప్పుడీ కారమచ్చు పరమై యున్నందున ప్రకృతిభావసంధిరాగా “అమీ ఈశాః” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అమూ+ఆసాతే అనునెడ ‘అమూ’ అనునది ‘మూ’ వర్ణమును చివర గల్గిన అదశ్శబ్దము. దీనికి ఆసాతే అనునప్పుడాకారమచ్చు పరమైయుండుట వలన ప్రకృతిభావసంధిరాగా ‘అమూఆసాతే’ అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

పేకృష్టః+ఆగచ్చ అనునెడ ‘కృష్ట’ శబ్దముపైని అకారము ప్లుతము. దానినే ౩ సూచించుచున్నది. ఈ ప్లుతమునకు ‘ఆగచ్చ’ అనునప్పుడా కారమచ్చు పరమైనందున ప్రకృతిభావము రాగా “పేకృష్టః ౩ ఆగచ్చ” యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అహో+ఈశాః అనునెడ ‘అహో’ అనునది ఓకారము చివరగల్గిన నిపాతము అనగా అవ్యయము. దీనికి ఈశాః అను నప్పుడీకారమచ్చు పర పరమైనందున ప్రకృతిభావము రాగా ‘అహోఈశాః’ అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే భో+అయుష్మన్ అనునెడ ‘భో’ అనునది ఓకారాంత నిపాతము. దీనికి ఆ యుష్మన్ అనునప్పుడా కారమచ్చు పరమైయున్నందున ప్రకృతి భావసంధిరాగా “భోఅయుష్మన్” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇంతటితో ప్రకృతిభావసంధి సమాప్తము.

అథ హల్ సన్ధిః

మూలమ్ :-

19. శ్చుత్వ సన్ధిః :- పూర్వత్ర పరత్ర వా శకార చవర్గాన్యతర యోగే సతి సకార తవర్గయోః క్రమాత్ శకారచవర్గా స్తః.

యథా — హరిన్ + శేతే = హరిశ్శేతే; రామన్ + చినోతి = రామశ్చినోతి; సత్ + చిత్ = సచ్చిత్. శార్ఙ్గిన్ + జయ = శార్ఙ్గిజ్జయ. [శాత్పర తవర్గస్య న - విశ్నః, ప్రశ్నః.]

అనువాదము:- హల్సన్ధి.

19. శ్చుత్వసన్ధిః — పూర్వమందు గాని పత్రమందుగాని శకారచవర్గములలో దేనితోడనైన సంబంధమున్నప్పుడు సకార తవర్గములకు క్రమముగా శకార చవర్గలు వచ్చును.

ఎట్లనగా—హరిన్ + శేతే అనునెడ పరపదమైన ‘శేతే’ అను దానిలోని శకారముతో సంబంధముండుటవలన ‘హరిన్’ లోని సకారమునకు శకారము రాగా హరిశ్ + శేతే = ‘హరిశ్శేతే’ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే రామన్ + చినోతి అనునెడ “రామన్” లోని సకారమునకు ‘చినోతి’ లోని చవర్గాక్షరముతో సంబంధముండుటవలన, సకారమునకు శకారము రాగా రామశ్ + చినోతి = రామశ్చినోతి అను రూపమేర్పడినది.

అట్లే సత్ + చిత్ అనునెడ సత్ లోని తకారమునకు చిత్ లోని చవర్గాక్షరముతో సంబంధముండుటవలన తకారమునకు చకారము రాగా సచ్ + చిత్ = సచ్చిత్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే శార్ఙ్గిన్ + జయ అనునెడ “జయ” లోని చవర్గాక్షరమైన జకారముతో ‘శార్ఙ్గిన్’ లో చివరనున్న తవర్గాక్షర సకారమునకు సంబంధముండుటవలన ఆ సకారమునకు అనగా తవర్గపంచమాక్షరమునకు చవర్గలోని పంచమాక్షరమైన “జ” ఆదేశమై “శార్ఙ్గిజ్జయ” అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని శకారమునకంటె పరమైన తవర్గకు శ్చుత్వమురాదు.

ఎట్లన—విశ్+నః అనునెడ పైనియమము ప్రకారము శకారమునకు తవర్గతో సంబంధమున్నందువలన తవర్గపంచమాక్షరమైన సకారమునకు చవర్గపంచమాక్షరము 'జ్' రావలసియున్నను పైనిషేధము వలన రాజాలదు.

అట్లే—ప్రశ్+నః అనునెడగూడ శ్చుత్వము రానేరదు.

మూలమ్ :-

20. ఘ్వుత్వసన్నిః :- సకారతవర్గయోః క్రమేణ షకారటవర్గౌ స్తః, షకార టవర్గయోర్మ్యోగే సతి. నతు పదాంతస్థాత్ టవర్గాత్పరయోస్సకార తవర్గయోః; నచాపి తవర్గస్య షకారేపరే.

యథా—రామన్+షష్ఠః = రామషష్ఠః; హరిన్+టీకతే = హరిష్టీకతే; పేష్+తా = పేష్తా; తత్+టీకా = తట్టీకా; చక్రిన్+ఙ్కాకసే = చక్రిణ్కాకసే; షద్+స స్తః = షట్సస్తః; షద్+తే = షట్తే; సన్+షష్ఠః = సన్షష్ఠః.

అనువాదము:-

20. ఘ్వుత్వసంధి : — సకారమునకుగాని తవర్గకుగాని షకార టవర్గంతో సంబంధమున్నచో క్రమముగా షకారటవర్గలు వచ్చును. కాని పదము చివరనున్న టవర్గకు పరమైన సకార తవర్గంకును, తవర్గకు షకారము పరమైనను ఈఘ్వుత్వమురాదు.

ఎట్లనగా—రామన్+షష్ఠః అనునెడ 'రామన్' లోని సకారమునకు 'షష్ఠః' లోని షకారముతో సంబంధముండుట వలన సకారమునకు షకారము రాగా రామష్+షష్ఠః = రామషష్ఠః అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—హరిన్+టీకతే అనునెడ 'హరిన్' లోని సకారమునకు 'టీకతే' లోని ట కారముతో సంబంధముండుటవలన సకారమునకు షకారమురాగా హరిష్+టీకతే = "హరిష్టీకతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే—పేష్+తా అనునెడ 'పేష్' లోని షకారమునకు 'తా' అను నప్పుడు తకారముతో సంబంధముండుటవలన తకారమునకు టకారమురాగా 'పేష్తా' యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే—తత్+టీకా అనునెడ తకారమునకు టకారముతో సంబంధముండుట వలన త కారమునకు ట కారమురాగా తత్+టీకా = 'తట్టికా' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే—చక్రిన్+థాకసే అనునెడ తవర్గ పంచమాక్షరమైన న కారమునకు టవర్గాక్షరమైన థ కారముతో సంబంధముండుటవలన తవర్గ పంచమాక్షరమైన 'న' కారమునకు ట వర్గ పంచమాక్షరమైన 'ణ' కారమురాగా చక్రిన్+థాకసే = చక్రిణ్థాకసే యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇందు విశేషము.

షట్+సన్తః, షట్+తే అను స్థలములయందు పదాంతమునందు టకారముండుట వలన సంధి రాలేదు, అనగా ప్లుత్యమురాలేదు.

సన్+షష్ఠః అనునెడ తవర్గాక్షరమైన నకారమునకు షకారము పరమగుటవలనను ప్లుత్యమురాలేదు.

మూలమ్ :

21. జన్త్యసన్ధిః:- పదాన్తే వర్తమానానాం ఝలాం స్థానే సవర్ణజన్త్యస్యః.

యథా-అచ్+అన్తః = అజన్తః; అజ్జర్జ్జః; అచ్+లిగ్లమ్ = అల్లిగ్లమ్; అబ్లిన్ధ్రియమ్; వాక్+ఈశః వాగీశః; వాగ్వాదః; షట్+అజ్జః = షడజ్జః; షడ్వారమ్; చిత్+రూపమ్ = చిద్రూపమ్; చిదంశః.

అనువాదము :

21. జన్త్యసన్ధి :- పదాన్తమునందున్న ఝల్ వర్ణములకు అనగా—“రు భ జ్” ; “ప డ ధ ష” , “జ బ గ డ ద ణ్” ; “ఖ ఘ ఞ త థ చ ట తవ్” ; “క ష య్” ; “శ ష స ర్” ; “హల్” ; అను సూత్రములయందున్న “రు” మొదలు “హ” వరకు గలవర్ణములయొక్క స్థానమున సవర్ణములైన జన్త్య వర్ణములు అనగా “జ బ గ డ ద ణ్” అను సూత్రములోని వర్ణములు వచ్చును.

ఎట్టినగా-అచ్+అన్తః అనునెడ ‘అచ్’ అను జీదము చివరనున్న

ఝల్ చకారమునకు సవర్ణమైన జశ్ అనగా జకారము రాగా అజంతః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అచ్ + వర్ణః అనునెడ 'అచ్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ చకారమునకు సవర్ణమైన జశ్ అనగా జకారము రాగా అజ్జుర్ణః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అప్ + లింగమ్ అనునెడ 'అప్' అను పదాంతమందున్న ఝల్ వర్ణమైన పకారమునకు సవర్ణమైన జశ్ అనగా బకారమురాగా "అబ్లింగమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అవ్ + ఇంద్రియమ్ = అవింద్రియమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే వాక్ + శః అనునెడ 'వాక్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ వర్ణమైన కకారమునకు సవర్ణమైన జశ్ వర్ణము గకారము రాగా 'వాగ్శః' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే వాక్ + వాదః = వాగ్వాదః అను రూపము సిద్ధించును.

షల్ + అజ్ఞః అనునెడ 'షల్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ వర్ణమైన టకారమునకు సవర్ణమైన జశ్ వర్ణము డకారమురాగా 'షడజ్ఞః' అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే షల్ + వారమ్ = షర్వారమ్ అను రూపము సిద్ధించును.

చిత్ + రూపమ్ అనునెడ 'చిత్' అను పదము చివరనున్న ఝల్ వర్ణమైన తకారమునకు సవర్ణమైన జశ్ వర్ణము దకారమురాగా 'చిద్రూపమ్' అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే చిత్ + అంశః = చిదంశః అనురూపమూహ్యము.

మూలమ్ :-

22.-అనునాసికసన్నిః--పదాంతస్య యరః అనునాసికే పరే సవర్ణాను నాసికో వా స్ఫోర్, తత్ర అనునాసికాది ప్రత్యయే పరే నిత్యమ్.

యథా-తత్ + మురారిః = తన్మురారిః; తద్మురారిః; కకుప్ + నేతా
కకుష్మేతా; కకుభ్యేతా; వాక్ + మహిమా = వాఙ్మహిమా; వాగ్మహిమా.
విత్ + మూత్రమ్ = విణ్మూత్రమ్; విడూత్రమ్; చిత్ + మయమ్ =
చిన్మయమ్; చిన్మూత్రమ్. గరుత్మాన్-కకుద్మన్-ఇతాదౌ గణేనిపాతనాన్న.

అనువాదము :—

22. అనునాసిక సంధి :— పదము చివరనున్న యర్ నకు అనగా -
'అ ఇ ఊ ణ్' మున్నగు అక్షర సమామ్నాయమందలి 'య వ ర ణ్' సూత్రము
మొదలు "శ ష స ర్" వరకున్న సూత్రముల యందలి వర్ణములకు అను
నాసికము పరమైనచో సవర్ణమైన అనునాసికము వికల్పముగా వచ్చును. అను
నాసికాది ప్రత్యయము పరమైనచో నిత్యముగా ననునాసికము వచ్చును.

ఎట్లనగా - తత్ + మురారిః అనునెడ 'తత్' అనుపదము చివరనున్న
యర్ వర్ణమైన తకారమునకు మురారి యనుపదమునందలి మువర్ణ మనునాసికము
పరమైనందున, త సవర్ణమైన అనునాసికము (ముక్కుతోను నోటితోను కలిసి
యుచ్చరింపఁబడువర్ణము) న కారము రాగా తన్ + మురారిః = "తన్మురారిః"
అను రూపము సిద్ధించినది. అనునాసికసంధి వికల్పము గాన ఇది రాని పక్షమున
తత్ + మురారిః = "తద్మురారిః" అను రూపము జశ్వముచే సిద్ధించును.

కకుప్ + నేతా అనునెడ 'కకుప్' అను పదాంతమందలి యర్ వర్ణమైన
ప కారమునకు నేతా అనునప్పుడు నకార మనునాసికము పరమైయున్నందున,
పకారమునకు సవర్ణమైన అనునాసికము మ కారమురాగా కకుప్ + నేతా = కకు
ష్మేతా అను రూపము సిద్ధించినది. ఈ సంధి వికల్పము కావున ఇది
రానిపక్షమున జశ్వముచే 'కకుభ్యేతా' యను రూపము సిద్ధించును.

వాక్ + మహిమా అనునెడ 'వాక్' అను పదముచివరనున్న కకారము
యర్. దానికి 'మహిమా' అనునప్పుడు మకార మనునాసికము పరమైనందున
కకారమునకు సవర్ణమైన అనునాసికము 'జ' కారమురాగా "వాఙ్మహిమా" అను
రూపము సిద్ధించినది. ఇది వికల్పముగాన అనునాసికము రాని పక్షమున వాక్
+ మహిమా = వాగ్మహిమా యను రూపము జశ్వముచే సిద్ధించును.

విత్ + మూత్రమ్ అనునెడ 'విత్' అనుపదము చివరనున్న యర్
వర్ణమైన టకారమునకు 'మూ' యని మకార మనునాసికము పరమైయున్నందున

టకారమునకు సవర్ణమైన 'ఞ'కారమునాసికము రాగా "విణ్మాత్రమ్" అను రూపము సిద్ధించినది. ఇది వికల్పముగాన అనునాసిక సంది రానిపక్షమున జత్వముచే 'విడ్మాత్రమ్' అను రూపము సిద్ధించును.

చిత్ + మయమ్ అనునడ 'చిత్' అనుపదము చివరనున్న యర్ వర్ణమైన తకారమునకు 'మయమ్' అను మకార మనునాసికాక్షరమాదియందుగల ప్రత్యయము పరముగానున్నది కావున తకారమునకు సవర్ణమై అనునాసికము నకారము నిత్యముగా రాగా "చిన్మయమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే - చిత్ + మాత్రమ్ అనునడ 'చిత్' అను పదము చివరనున్న యర్ వర్ణమైన తకారమునకు 'మాత్రమ్' అను మకారి మనునాసికాక్షరమాదియందు గల ప్రత్యయము పరముగా నున్నందున చిత్ తకారమునకు సవర్ణమైన అను నాసికము 'న' కారము నిత్యముగారాగా "చిన్మాత్రమ్" అను రూపము సిద్ధించినది.

గరుత్మాన్ - కకుద్మన్తః ఇత్యాదులలో గణమందు నిపాతనము చేయుట వలన అనునాసికములు రాలేదు. అనగా గరుత్మాన్, కకున్మన్తః అను రూపము లేర్పడలేదు.

మూలమ్:-

23. అనుస్వారసन्ధి : అపదాంత మకార నకార యోర్ధ్వలి పరే, మకారాంతపదస్య హలిపరేచ అనుస్వారః (ం) స్యాత్.

యథా - ఆక్రమ్ + స్యతే = ఆక్రంస్యతే; యశాన్ + సి = యశాంసి; హరిమ్ + వన్దే = హరింవన్దే. రాట్ శబ్దే పరే సమో మస్య నానుస్వారః. సమ్ + రాట్ = సమ్రాట్.

అనువాదము:—

23. అనుస్వారసంధి :— పదాంతముకాని మకారమునకును, నకారమునకును, ఝల్లు పరమైనప్పుడును అనగా "రు భ ఙ్" మొదలు 'హల్' సూత్రము పరకు గల నక్షరములలో నొకటి పరమైనప్పుడును, మకారాంతమైన పదమునకు హల్లు పరమైనప్పుడును అనుస్వారము (ం) వచ్చును.

ఎట్లనగా ఆక్రమ్ + స్మృతే అనుబోట 'ఆక్రమ్' చివరనున్న మకారము పదమధ్యము నందున్నది గాని పదాంతమునందులేదు. కాన అపదాంతమైనది. దానికి 'స్మృతే' అనునెడ సకారము ఝల్లు పరమైనందువలన మకారమునకు అనుస్వారము రాగా "ఆక్రంస్మృతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అచ్చే యశాన్ + సి అనునెడ 'యశాన్' చివరనున్న న కారము పదమధ్యస్థమైనందువలన పదాంతముకాలేదు. కాన అపదాంతము. దానికి 'సి' యని ఝల్లు పరమగుటవలన అనుస్వారము రాగా "యశాంసి" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇక హరిమ్ + వస్తే అనునెడ 'హరిమ్' అనునది మకారాంతపదము. దానికి 'వస్తే' అని వకారము హల్లు పరమగుటవలన అనుస్వారము రాగా "హరిం వస్తే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

రాట్ శబ్దము పరమైనప్పుడు 'సమ్' లోని మకారమునకు అనుస్వారము రాదు.

ఎట్లన—సమ్ + రాట్ అనునెడ 'సమ్' నకు 'రాట్' శబ్దము పరమై యున్నది. కాన 'సమ్' లోని మకారమునకు అనుస్వారము కాలేదు. కాన 'సమ్రాట్' అనియే రూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :-

24. పరసవర్ణసంధి :- అపదాంతానుస్వారస్యయ్యి పరే నిత్యం పరసవర్ణ స్సాన్యత్. పదాంతానుస్వారస్య తు వా. తవర్గస్య లకారే పరే నిత్యమ్.

యథా - అజ్జితః; అజ్జీతః; కుజ్జితః; శాన్తః; గుమ్మితః; త్వంకరోషి; తజ్జురోషి; త్వంచతురః త్వచ్చతురః; తందర్మమ్; తన్దర్మమ్; ఏవం సంయన్తా-సంయన్తా; సంవత్సరః, సంవత్సరః; యంలొకమ్ యల్లోకమ్; తత్ + లయః = తల్లయః; విద్వాన్ + లిఖతి = విద్వాల్లిఖతి.

అనువాదము :-

24. పరసవర్ణ సంధి :- అపదాంతమైన అనగా పదము చివరనుండని అనుస్వారమునకు యయ అనగా "యవరట్" మొదలు 'కపయ్' వరకున్న

సూత్రములందుందలి వర్ణములలో నొక్కటి పరమైనను, పరవర్ణమునకు సమానమైన వర్ణము నిత్యముగా వచ్చును. పదాంతమందుల యనుస్వారమునకో వికల్పముగా వచ్చును. తవర్ణమునకు లకారము పరమైనచో నిత్యముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా - అం + కితః అనునెడ 'అం' లోనున్న అనుస్వారము పదమధ్యమందుండుటవలన అపదాంతము. దానికి 'కితః' లోని కకారము యయ్ పరమైనందున దానికి సవర్ణమైన 'జ' కారము రాగా అజ్ + కితః = అజ్కితః అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—అం + చితః అనునెడ 'అం' లోని అనుస్వారము పదాంతమైనది. దానికి 'చితః' లోని చకారము యయ్ పరమైనందున దానికి అనగా చకారమునకు సవర్ణమైన 'జ' రాగా అజ్ + చితః = అజ్చితః అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—కుం + తితః అనునెడ అనుస్వారమునకు, పరమైన తకారమునకు సవర్ణమైన 'ణ' కారమురాగా "కుణ్ణితః" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే—గుం + ఫితః అనునెడ 'గుం' లోని యనుస్వారమునకు పరమైన ఫకారమునకు సవర్ణమైన మకారమురాగా గుమ్ + ఫితః = గుమ్ఫితః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే శాం + తః అనునెడ అనుస్వారమునకు పరమైన తకారమునకు, సవర్ణమైన నకారము—శాన్ + తః = శాంతః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

త్వం + కరోషి అనునెడ త్వంలోని అనుస్వారము పదాంతము. దానికి కరోషిలోని కకారము యయ్ పరమైనందున కకారమునకు సవర్ణమైన 'జ' యనునది అనుస్వారమునకు వికల్పముగా రాగా 'త్వజ్కరోషి' అను రూపమేర్పడుచున్నది. ఇది వికల్పము గాన పరసవర్ణము రాని పక్షమున 'తంకరోషి' అనియే రూపముండును.

అట్లే త్వం + చతురః అనునెడ పరమైన చకారమునకు సవర్ణము "జ". అది యనుస్వారమునకురాగా త్వజ్ + చతురః = "త్వజ్చతురః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము గాన రానిపక్షమున త్వం చతురః అనియే రూపమేర్పడును.

అట్లే తం + ధర్మమ్ అనునెడ పరమైన ధకారమునకు సవర్ణమైన సకారము అనుస్వారమునకు రాగా తన్ + ధర్మమ్ = తన్ధర్మమ్ అను రూపము

అట్లే సం+యన్తా అనునెడ “యన్తా” లోని యకారము యమ్ పరమైనందున ‘సం’లోని యనుస్వారమునకు అనునాసికమైన యకారమురాగా (పరసవర్ణమురాగా) న్ య్మయన్తా = సోయ్యన్తా అని రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పము కావున, ఇది రాని పక్షమున సంయన్తా అనియే రూపముండును.

అట్లే సం+వత్సరః అనునెడ వకారము యమ్ పరమైనందున ‘సం’లోని యనుస్వారమునకు సవర్ణమైన వకారము రాగా న్ వ్ + వత్సరః = సంవ్యవత్సరః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఈవరసవర్ణము వికల్పము కావ ఇది రాని పక్షమున ‘సంవత్సరః’ అనియే రూపముండును.

అట్లే — యం+లోకమ్ అనునెడ ‘లోకమ్’ లోని లకారమునకు సవర్ణమైన లకారము అనుస్వారముయొక్క స్థానమనందు రాగా ‘య్’ ల్లోకమ్’ అను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పమైనందున రాని పక్షమున ‘యంలోకమ్’ అనియే రూపమేర్పడును.

తత్+లయః అనునెడ తవర్గ తకారమునకు లకారము పరమైనదిగాన నా లకారమునకు సవర్ణమైన మణియొక లకారము తకారమునకు రాగా తత్ + లయః = తల్లయః అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే విద్వాన్+లిఖతి అనునెడ ‘విద్వాన్’ లోని తవర్గాక్షరమైన నకారమునకు ‘లిఖతి’ లోని లకారమునకు సవర్ణమైన మణియొక లకారము రాగా విద్వాన్+లిఖతి = ‘విద్వాన్లిఖతి’ యను రూపము సిద్ధించును.

మూలమ్: —

25. పూర్వసవర్ణసన్నిః :- రుయః పరస్య హకారస్య పూర్వసవర్ణో వాస్యాత్, ఉదుప సర్గాత్పరయోః స్థాస్తమ్భి ధాతోః నిత్యమ్.

యథా వాక్+హరిః = వాహ్విరిః; షట్+హయః = షడ్ధయః; తత్+హితమ్ = తద్ధితమ్; అవ్+హవిః = అబ్భవిః, రూపాంతరాజి సిద్ధాని. ఉత్+స్థానమ్ = ఉత్థానమ్. ఉత్ + స్తమ్భనమ్ = ఉత్తమ్భనమ్.

అనువాదము:-

25. పూర్వసవర్ణసంధి:- రుయ్ ప్రత్యాహారమునఁ జేరిన వర్ణములకు అనగా “రుభజ్” మొదలు ‘కపయ్’ వరకు గల సూత్రముల యందలి వర

ములోని నే యొక్క వర్ణమున కంటెను పరమైన హకారమునకు పూర్వసవర్ణము వికల్పముగా వచ్చును.

వాక్ + హరిః అనునెడ వాక్ లోని పదాంతమైన యుల్ తకారమునకు జన్యము 'గ' కారమురాగా వాగ్ + హరిః నిలుచును. ఇయ్యెడ వాగ్ లోని గ కారము యుల్ ప్రత్యాహారమునకుఁ జెందిన వర్ణము. దానికి హకారము పరమై యున్నది. కావున పూర్వవర్ణమైన గ కారమునకు సవర్ణమైన 'మ' కారము వికల్పముగా హకారమునకు రాగా వాగ్ + హరిః "వాగ్గరిః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది రాని పక్షమున 'వాగ్గరి' అను రూపముండును.

అట్లే షడ్ + హయః అనునెడ జన్యమురాగా షడ్ + హయః అని నిలుచును. ఇయ్యెడ 'షడ్' లోని డకారమునకు సవర్ణమైన ధకారము హకారమునకు వికల్పముగా రాగా "షడ్ధయః" అను రూపము సిద్ధించును. ఈ పూర్వసవర్ణ సంధి వికల్పముగాన ఇదిరాని పక్షమున 'షడ్హయః' అని రూపముండును.

అట్లే - తత్ + హితమ్ అనునెడ జన్యము రాగా తద్ + హితమ్ అని నిలుచును. ఇయ్యెడ 'తద్' లోని దకారమునకును సవర్ణమైన ధ కారము హకారమునకు వికల్పముగా రాగా తద్ + దితమ్ = "తద్ధితమ్" అనురూపము సిద్ధించును. ఇదిరాని పక్షమున 'తద్ హితమ్' అనియే రూపముండును.

అట్లే ఆచ్ + హవిః అనునెడ జన్యము రాగా ఆచ్ + హవిః అని నిలుచును. ఇయ్యెడ 'ఆచ్' లోని బకారమునకు సవర్ణమైన భకారము హకారమునకు వికల్పముగా రాగా ఆచ్ + భవిః = అభ్యవిః అను రూపము సిద్ధించును. వికల్పపక్షమున 'ఆచ్ హవిః' అనియే రూపముండును.

ఇట్లే వికల్పముచే రూపాంతరములు సిద్ధములైనవి.

ఉత్ + స్థానమ్ అనునెడ 'ఉత్' అను ఉపసర్గకు స్థాధాతువు పరమై నందున, ఆ స్థాధాతువులోని సకారమునకు పూర్వ మందలి తకారమునకు సవర్ణమైన ధ కారము నిత్యముగారాగా ఉత్థ్థానమ్ అనురూప మేర్పడును. అందొక ధకారమునకు వికల్పముగా లోపమురాగా 'ఉత్థానమ్' అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే ఉత్ + స్తంభనమ్ అనునెడ స్తంభధాతువు నందలి సకారమునకు తత్పూర్వమైన తకారమునకు సవర్ణమైన తకారమురాగా ఉత్ తంభనమ్, ఉత్తంభనమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

26. ఛత్వనన్ధి :- ఝయః పరస్య శకారస్య ఛకారో వాస్యాత్ అమిపరే.

యథా-తత్ × శివః (శ్చత్వమ్) తచ్చివః. తచ్ × శ్లోకః = తచ్ఛ్లోకః. అత్రవిశేషః.

అనువాదము :-

26. ఛత్వనంధి : పూర్వము చెప్పిన 'ఝయే' ప్రత్యాహార వర్ణములకంటె పరమైన శకారమునకు అమ్ పరమైనచో ఛకారము వికల్పముగా వచ్చును.

ఎట్లనగా-తత్+శివః అనునెడ 'తత్' లోని చివరి తకారము ఝయే. దానికంటె పరమైయున్నది శకారము. ఆ శకారమునకు 'ఇ' యనెడి 'అమ్' ప్రత్యాహారమునకుఁజెందిన వర్ణము పరమైయున్నది. కాన శకారమునకు ఛకారమురాగా తత్+శివః అను రూపమేర్పడినది. తర్వాత 'తత్' లోని చివరి 'త' కారమునకు శ్చత్వమురాగా తచ్ శివః 'తచ్చివః' అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే-తత్+శ్లోకః అనునెడ మొదట ఛత్వము రాగా తత్ ఛ్లోకః అనియు అదుపరి 'తత్' లోని రెండవతకారమునకు శ్చత్వము రాగా తచ్ ఛ్లోకః = "తచ్ఛ్లోకః" అను రూపము సిద్ధించును.

ఇందలి విశేషమిటఁజెప్పఁబడును-

మూలమ్ :—

27. చర్తనన్ధి : ఖరి పరే ఝలాం స్థానే చరః స్మృః. తచ్ శివః; తచ్ శ్లోకః; షడ్ శాస్త్రమ్; వాక్పతిః; తత్ సరః; కకుప్పతిః.

అనువాదము:-

27. చర్తనంధి:- పూర్వము చెప్పిన తత్+శివః ఇత్యాద్యుదాహరణములలో తత్+శివః అనునెడ తకారము జత్వముచే దకారముకాగా తద్+శివః అనియు, అదుపరి శ్చత్వముచే తజ్+శివః అనియు కాగా -

ఖర్ ప్రత్యాహారవర్ణములు అనగా “ ఖ ప భ ర థ చ ట త వ ” మొదలు ‘శ ష స ర్’ సూత్రమువరకు గల ఖర్ ప్రత్యాహార వర్ణములు పరమైనచో ‘యుల్’ ప్రత్యాహారమునకుఁజెందిన వర్ణముల స్థానమునందు ‘చర్’లు అనగా “చటతవ్” మొదలు “శషసర్” వరకు గల ప్రత్యాహారములోని వర్ణములు వచ్చును. అట్లు తజ్+శివః లోని జకారమునకు చకారమనెడి చర్ రాగా తచ్+శివః=తచ్శివః అను రూపమేర్పడినది.

అట్లే తజ్+శ్లోకః అనునెడ ‘జ’కారమునకు చర్త్యము చేయగా తచ్శ్లోకః అను రూపమేర్పడినది.

అట్లే షడ్+శాస్త్రమ్ అనునెడ ‘డ’కారమునకు చర్త్యము చేయగా షడ్శాస్త్రమ్ అని రూపమేర్పడినది.

అట్లే వాగ్+పతిః అనునెడ ‘గ’కారమునకు చర్త్యముచేయగా ‘వాక్పతి’ యను రూపమేర్పడుచున్నది.

అట్లే తద్+సరః అనునెడ ‘ద’కారమునకు చర్త్యము చేయగా తత్సరః అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే కకుద్+పతిః అనునెడ ‘బ’కారమునకు చర్త్యము చేయగా “కకుపుతిః” అను రూపము సిద్ధించినది.

మూలమ్:-

28. సత్వసన్నిః :-అమృరక ఛవి పరతః నాన్తస్య పదస్యః; అమృరక ఖయి పరతః పుమ్ శబ్దస్యః; కాన్నుకారస్యామేడితే పరేఽపి; రుః స్యాత్తతః పూర్వమనుస్వారశ్చ. ప్రశాన్ శబ్దస్య న. తస్య రోః విఠ్గః, విసర్గస్య సకార ఇతి జ్ఞేయమ్.

యథా- చక్రిన్+త్రాయస్య. (చక్రింరు + త్రాయస్య; చక్రిః + త్రాయస్య; చక్రిన్+త్రాయస్య)-చక్రింస్రాయస్య. ఏవం శార్జిన్+ఛిన్తి=శార్జింఛిన్తి; రాజన్+టజ్కారః = రాజంఽట్టజ్కారః; పుమ్+కోకిలః = పుంస్కోకిలః; కాన్+కాన్=కాంస్కాన్, ప్రశాన్+తనోతి=ప్రశాన్తనోతి.

అనువాదము :-

28. సత్వసంధి :- ‘అమ్’ ప్రత్యాహారములోని వర్ణములు పరమంగా

గల్గిన ఛవ్ ప్రత్యాహార వర్ణములు పరమైనచో నకారాంత పదమునకు 'రు' వచ్చును.

అవ్యిధముగనే 'అమ్' ప్రత్యాహారములోని వర్ణములు పరముగాగల్గిన 'ఁ' ప్రత్యాహారవర్ణములు పరమైనచో 'పుమ్' శబ్దమునకు 'రు' వచ్చును.

అదే కాన్ లోని నకారమునకు ఆప్రేడితము అనగా ద్విరుక్త పదము పరమైనను 'రు' వచ్చును. దానికంటెపూర్వము అనుస్వారముగూడ వచ్చును.

కాని ప్రశాన్ శబ్దమునకు రుత్వము రాదు. ఆ 'రు'నకు విసర్గయు, విసర్గకు సకారము వచ్చునని తెలియనగును.

ఉదా : చక్రిన్ + త్రాయస్య అనునెడ త్రా = (త్ + ర్ + ఆ)ర్ అమ్. అది పరముగాగల్గిన ఛవ్ = తకారము. అది పరముగా నున్నందున నకారాంత మైన 'చక్రిన్' పదము చివరకు రుత్వమురాగా చక్రిర్ + త్రాయస్య యని కాగా, తదుపరి రువర్ణమునకు విసర్గరాగా చక్రిః + త్రాయస్య అనియైనది. తరువాత నా విసర్గంకు సత్వము చేయగా చక్రిన్ + త్రాయస్య = చక్రింత్రాయస్యయని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే శార్క్రిన్ + చిన్ది అనునెడ పైవిధముగా
శార్క్రిన్ + చిన్ది అని తదుపరి
శార్క్రిః + చిన్ది యని తరువాత
శార్క్రిన్ + చిన్ది యని చేయగా
ఘృత్వముచే శార్క్రిన్ + చిన్ది = "శార్క్రిన్చిన్ది" యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే రాజన్ + టంకారః అనునెడ 'రు' త్వము చేయగా రాజన్ + టంకారః యని నిల్వగా, తరువాత నకారమునకు ననుస్వారము చేయగా—
రాజన్ + టంకారః యని కాగా. తదుపరి రు వర్ణమునకు విసర్గ చేయగా రాజన్ + టంకారః యని కాగా, తరువాత విసర్గకు సత్వము చేయగా రాజన్ + టంకారః కాగా ఘృత్వము—"రాజన్వంకారః" అను రూపము సిద్ధించును.

అట్టే-పుమ్ + కోకిలః అనునెడ రుత్వము చేయగా

పుమ్రు + కోకిలః అనియు అనుస్వారముచే

పుంరు + కోకిలః అనియు, విసర్గచేయగా

పుంః + కోకిలః అనియు, సత్వము చేయగా

పుంస్ + కోకిలః అనియు అనగా

పుంస్కోకిలః అని రూపము సిద్ధించినది.

అట్టే కాఁ + కాఁ అనునెడ రుత్వము చేయగా

కాఁరు + కాఁ అనియు, అనుస్వారముచేయగా

కాంరు + కాఁ అనియు, విసర్గచేయగా

కాంః + కాఁ అనియు, సత్వముచేయగా

కాంస్ + కాఁ = కాంస్కాన్ అను రూపము సిద్ధించినది.

కాని ప్రకాఁ + తనోతి అనునెడ రుత్వాదులు రావు గాన ప్రకాఁ తనోతి యనియే రూపమేర్పడును.

మూలమ్ :

29. తుగాగమసన్నిః :- అక్షి న్తస్య ఛకారే పరే తుగాగమో నిత్యం స్యాత్. ఆజ్ఞాజ్ భిన్న పదాంత దీర్ఘస్యతు వా. (కిత్వాదంతావయవః.)

యథా:- రామచ్చత్రమ్; చేచ్చిద్యతే. లక్ష్మీ + చాయా = లక్ష్మీచాయా, లక్ష్మీచాయా (ఆచ్చాదయతి మాచ్చిదత్). నా న్తపదస్య శికారే పరేపి వా తుగా గమః. పక్షే ఛత్వం, శ్చుత్వ మనుస్వార పరసవర్తకా చ. సన్ + శివః = సుజ్యోవః, సుజ్యోచ్ శివః; సుజ్యోచ్ శివః, సుజ్యోశివః. విషం రూపవత్పుష్పయమ్.

అనువాదము :-

29. తుగాగమసన్నిః:-అచ్చు అంతమునందుగల శబ్దమునకు ఛ కారము పరమైనప్పుడు 'తుక్' అగమముగా వచ్చును. అగమ మనగా మిత్రుని వలె (ప్రక్కనుండుట). ఇది నిత్యము.

ఆజ్ఞ - మాజ్ఞలకు భిన్నమైన పదము చితరి దీర్ఘమునకు వికల్పముగా వచ్చును. ఈ తుక్ కకారమిత్రుగా గల్గియున్నదిగాననిది పదము చివరి భాగమునకు వచ్చును.

ఎట్లనగా—రామ + చత్రమ్ అనునెడ 'రామ' అనునది ఆచ్చు చివర గల్గిన పదము. దానికి 'చత్రము' లోని చకారము పరముగా నున్నది. కాన రామ శబ్దముయొక్క చివరిభాగమునకు 'త్' ఆగమముగా వచ్చినది. అందువలన రామత్ + చత్రమ్ అని రూపమేర్పడినది. దానికి జశ్వచర్తములు చేయగా రామచ్ఛత్రమ్ = రామచ్ఛత్రమ్ అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే చే + చిద్యతే అనునెడ తుగాగమము రాగా చేత్ + చిద్యతేయని కాగా, జశ్వముచే

చేద్ + చిద్యతే యని యేర్పడగా శ్చుత్వముచే

చేజ్ + చిద్యతే యనికాగా, చర్తముచే

చేచ్ + చిద్యతే = చేచ్చిద్యతే యని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

లక్ష్మీ + ఛాయా అనునెడ తుగాగమము రాగా

లక్ష్మీత్ + ఛాయా యని కాగా జశ్వముచే

లక్ష్మీద్ + ఛాయా యనికాగా శ్చుత్వముచే

లక్ష్మీజ్ + ఛాయా యనికాగా చర్తముచే

లక్ష్మీచ్ + ఛాయా యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము కావున లక్ష్మీఛాయా యనియు రూపముండును.

ఆ + ఛాదయతి అనునెడ తుగాగమము జశ్వశ్చుత్వ చర్తములు పూర్వమువలె రాగా ఆచ్ఛాదయతి అను రూపము నిత్యముగా సిద్ధించును.

అచే-మా + చిదత్ అనునెడ తుగాగమాదులు చేయగా మాచ్చిదత్ అను రూపము నిత్యముగా సిద్ధించును.

నకారాస్త్ర పదమునకు శకారము పరమైనను వికల్పముగా తుగాగమము. అదిరాని పక్షమున ఛత్వము, శ్చుత్వము అనుస్వారమునకు పరమైన శర్ణముతో సవర్ణతవచ్చును.

సన్ + శివః అనునెడ నకారాస్త్రపదము సన్ అనునది. దానికి శివః యని శకారము పరమైనది కాన తుగాగము రాగా సన్ + త్ + శివః అని రూపమేర్పడినది. ఇదట తకారమునకు చుత్వము రాగా సన్చ్ + శివః అనికాగా, దానికి లోపములాగా నకారమునకు శ్చుత్వము వచ్చుటచే సన్జ్ + శివః అని

కాగా, శకారమునకు చత్వమురాగా సజ్జో + భివః అని రూపము సిద్ధించుచున్నది. తకారమునకు లోపమురాని పక్షమున సజ్జో లోని సకారమునకు శ్చుత్వము రాగా సజ్జో + భివః అని రూపము సిద్ధించును.

శకారమునకు చత్వము రాని పక్షమున తకార సకారములకు శ్చుత్వము చేయగా—సజ్జో వ్ భివః అని రూపమేర్పడును.

తుగాగమము రాని పక్షమున సకారమునకు శ్చుత్వము చేయగా సజ్జో భివః అను రూపమేర్పడును. ఇట్లు నాలుగు రూపములు సిద్ధించును.

మూలమ్ :—

30. ధుడాగమసన్ధి :— ధకారాత్పరస్య సకారాత్పరస్య చ సకారస్య ధుడాగమో వాస్యాత్-టిత్వాదాద్యవయవః. (చర్త్యమ్) షడ్ + సన్తః (షడ్ ధ్ సన్తః) షట్ సన్తః = షట్ తస్సన్తః. షట్ సన్తః; సన్ + సన్తః = సన్తస్యః. సన్తస్యః.

అనువాదము :—

30. ధుడాగమసన్ధి : ధకారమునకంటె పరమైన సకారమునకును, సకారమునకంటె పరమైన సకారమునకును ధుడాగమము వికల్పముగా వచ్చును. ఈ ధుద్ సకుటకారము ఇట్లు అగుటవలన నీ యాగమము మొదటి భాగమునకు వచ్చును. ఆ షడ్ లోని ధకారమునకు చర్త్యము చేయవలయును.

ఎట్లన-షడ్ + సన్తః అనునెడ ధుడాగమము రాగా షడ్ ధ్ + సన్తః యని కాగా చర్త్యము చేయుటవలన షట్ తస్సన్తః “షట్ తస్సన్తః” అను రూపమేర్పడును.

ఈ యాగమము వికల్పముగాన, రాని పక్షమున ‘షట్ సన్తః’ అను రూపమేర్పడును.

అట్లే సన్ + సన్తః అనునెడ సకారమున కంటె పరమైన సకారమునకు ధుద్ అగమమురాగా సన్ ధ్ + సన్తః అనికాగా, ధకారమునకు చర్త్యము చేయగా సన్ ధ్ + సన్తః అని, ‘సన్తస్యః’ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పమైనందున ధుడాగమము రాని పక్షమున ‘సన్తస్యః’ అను రూపమేర్పడును.

మూలము :

ప్రతి పదము

31. జముడాగమసన్నిః :- హ్రస్వాత్పరో యో జమ్ తదంతం యత్పదం తస్మాత్పరస్య అచః నిత్యం జముడాగమస్సోత్.

ప్రత్యజ్ + ఆత్మా = ప్రత్యజ్ఞాత్మా; సుగజ్ + ఈశః = సుగజ్జీశః;
సన్ + అచ్యుతః = సన్నచ్యుతః.

అనువాదము : ■ ఇతి హర్ సన్నిః ■

31. జముడాగమసన్నిః :- హ్రస్వమునకంటె పరమైన జమ్ (అనగా - 'జమగణనమ్' అను ప్రత్యాహారమునుజేందిన వర్ణములు) అంతమందు గల్గిన యే పదముగలదో, దానికంటెపరమైన అచ్చునకు నిత్యముగా జముడాగమము వచ్చును.

ఎట్లవగా - ప్రత్యజ్ + ఆత్మా అనునెడ 'త్యలోని ఆకారము హ్రస్వము. దానికంటె పరమైన జమ్ - జ. అది అంతమందుగల పదము ప్రత్యజ్. దాని కంటె పరమైన అచ్చు ఆత్మా లోని ఆకారము. దానికి జముడాగమము రాగా అనగా - 'జ' కారమురాగా ప్రత్యజ్ + ఆత్మా = "ప్రత్యజ్ఞాత్మా" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సుగజ్ + ఈశః అనునెడ జముడాగమము రాగా అనగా వర్ణ సామ్యము ననుసరించి జ కారమురాగా సుగజ్ + ఈశః = "సుగజ్జీశః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సన్ + అచ్యుతః అనునెడ జముడాగమమురాగా అనగా వర్ణ సామ్యముచే నకారమురాగా సన్ + అచ్యుతః = "సన్నచ్యుతః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇతి హర్ సన్నిః సమాప్తము.

అథ విసర్గ సన్నిః

మూలమ్:-

32:- పదాంత సకారస్య రేఫాదేశః. తస్య ఖరి పరే, అవసానే చ విసర్గః స్యాత్

యథా-రామన్+భాదతి=రామర్+భాదతి రామః భాదతి; హరిన్, హరిర్, హరిః; ఏవమ్ పునర్=పునః, ప్రాతర్=ప్రాతః.

అనువాదము : విసర్గసంధి

32. పదాంతముందలి సకారమునకు రేఫము ఆదేశమగును. దానికి ఖర్ అనగా- ఖ ష ష త థ చ ట త వ్” “కపమ్” “శషసర్” అను సూత్రములలోని వర్తములు పరమైనపుడును, అవసానమందును అనగా- అక్షరములేవియు పరముగా లేనపుడును విసర్గలు వచ్చును.

ఎట్లనగా-రామన్+భాదతి అనునెడ సకారమునకు రేఫము రాగా రామర్+భాదతి యని నిల్చును. దానికి ఖర్ పరమైనందున విసర్గలు రాగా రామఃభాదతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

హరిన్ అనునెడ పదముచివర నున్న స కారమునకు రేఫమురాగా, హరిర్ అనియు, దానికి నేయక్షరమును పరముగా లేనందున అనగా అవసాన మగుటవలన విసర్గలు రాగా ‘హరిః’ యను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే పునన్, పునర్, పునః అనియు, ప్రాతన్, ప్రాతర్, ప్రాతః అనియు రూపముల నూహించునది.

మూలమ్ :

33. విసర్గస్య ఖరిపరే సకారాదేశః. శబ్దపరే తు వా. శర్వరక ఖరి పరే విసర్గస్య విసర్గ ఏవ నాన్యః.

హరిః+తరతి=హరి స్తరతి; రామః+చరతి = రామశ్చరతి; హరిః శేతే=హరిశ్శేతే, హరిఃశేతే; రసాఃషట్, రసాషట్; జనాఃసర్వే=జనాస్సర్వే, కశ్చరుః.అద్భిః స్పృతమ్. నరఃక్షుభ్యతి ఇత్యాది.

అనువాదము:

83. విసర్గకు ఖర్ పరమైనచో సకారాదేశము. శర్ అనగా 'శషసర్' సూత్రమటక వర్ణములు పరమైనచో వికల్పముగా సకారాదేశము. శర్ పరముగా గల్గిన ఖర్ పరమైనచో విసర్గకు విసర్గయే వచ్చును. మఱియొందురాదు.

ఎట్టనగా-హరిః+తరతి అనునెడ విసర్గకు ఖర్ అనగా తకారము పరమైనందున సకారమురాగా హరిన్+తరతి = హరితరతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

రామః+చరతి యనునెడ విసర్గకు వైవిధముగనే ఖర్ అనగా చకారము పరముగా నున్నది గాన సకారమురాగా-రామన్+చరతి యని కాగా తదుపరి శ్చుత్వము చేయగా, రామశ్+చరతి = 'రామశ్చరతి' యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

హరిః+శేతే అనునెడ విసర్గకు శర్ అనగా శకారము పరమైనందువలన సకారమురాగా హరిన్+శేతే యని కాగా సకారమునకు శ్చుత్వముచేయగా హరిశ్+శేతే = హరిశ్శేతే యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

శర్ పరమైనపుడు సత్వము వికల్పము గాన రానిపక్షమున హరిః శేతే యను రూపముండును.

రసాః+షట్ అనునెడ విసర్గకు వకారము శర్ పరమైనందువలన, విసర్గకు సకారమురాగా రసాన్+షట్ అని కాగా తదుపరి శ్చుత్వము రాగా రసాష్+షట్ = రసాష్షట్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

జనాః+సర్వే అనునెడ విసర్గకు సకారము శర్ పరమైనందున సత్వము చేయగా జనాన్+సర్వే = జనాన్సర్వే యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. ఇది వికల్పము గాన రాని పక్షమున "జనాః సర్వే" యని రూపము సిద్ధించును.

కః+త్సరుః అనునెడ త్స అనునది శర్ అను పరముగాగల్గిన ఖర్. అది పరమైనందున కః లోని విసర్గకు విసర్గరాగా "కఃత్సరుః" అను రూపము సిద్ధించును.

అద్దే అద్ధ్యః + స్సౌతమ్ అనునెడ వరః+ఘభ్యతి అనునెడ శర్ అను

పరముగా గల్గిన ఖర్ పరమైనందున విసర్గకు విసర్గయేరాగా “అద్విష్టాతమ్” అనియు “నరఃకుభ్యతి” యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్:—

34. ఖర్పరక శరి పరే వా విసర్గస్య లోపస్యాత్. పక్షే సత్వం విసర్గశ్చ.

రామః+స్థాతా=రామస్థాతా; రామస్థాతా. ఏవం హరిః+స్ఫురతి=హరిస్ఫురతి, హరి స్ఫురతి.

అనువాదము :

34. ఖర్ను పరముగా గల్గిన శర్ పరమైనచో వికల్పముగా విసర్గకు లోపము వచ్చును. అది రానిపక్షమున సత్వము విసర్గయు వచ్చును.

ఎట్టినగా—రామః+స్థాతా అనునెడ ‘స్థా’ సకారము ఖర్ అనగా థ కారమును పరముగాగల్గిన శర్. అది పరమైనందున విసర్గకు వికల్పముగా లోపమురాగా “రామస్థాతా” అను రూపము సిద్ధించును.

ఈ లోపము వికల్పము గాన, రానిపక్షమున విసర్గకు సత్వము రాగా రామన్+స్థాతా=రామస్థాతా అను రూపము సిద్ధించును. విసర్గయే యున్నచో ‘రామఃస్థాతా’ అనురూపము.

ఇట్లే—హరిః+స్ఫురతి అనునెడ పై విధముగనే విసర్గకు వికల్పముగా లోపమురాగా హరిఃస్ఫురతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. అభావ పక్షమున విసర్గకు సత్వము వచ్చి హరిన్+స్ఫురతి=“హరిస్ఫురతి” యను రూపము సిద్ధించును. విసర్గయే యున్నచో ‘హరిఃస్ఫురతి’ అనురూపము.

మూలమ్ :

35. విసర్గస్య కఖయోః పఫయోశ్చపదయోః క్రమాత్ జిహ్వ మూలీయో పద్మానీయో వాప్తః. పక్షే విసర్గశ్చ.

కక్కపిః, కకపిః; య్లఖంః, యఃఖంః; క్లవతతి. కఃవతతి; ద్రుష్ల ఫరితి, ద్రుఃఫరిత్యాది.

అనువాదము :

35. విసర్గకు క ఖ లు, ప ఫ లు పరమైనచో క్రమముగా జిహ్వమూలీ యము, ఉపద్మానీయము వికల్పముగా వచ్చును. రాని పక్షమున విసర్గవచ్చును.

ఎట్లనగా—కః+కపిః అనునెడ విసర్గకు క పరమైనందువలన వికల్పముగా జిహ్వమూలీయము రాగా 'కఃకపి' యను రూపము సిద్ధించును.

ఇది రాని పక్షమున విసర్గరాగా కఃకపిః యను రూపమేర్పడును.

అట్లే యః+ఖలః అనునెడ విసర్గకు ఖ పరమైనందున జిహ్వమూలీయము వికల్పముగా రాగా 'యఃఖలః' అను రూపము సిద్ధించును.

ఇదిరాని పక్షమున విసర్గరాగా 'యఃఖలః' అను రూపమేర్పడును.

అట్లే కః+పతతి అనునెడ విసర్గకు ప పరమైనందున ఉపధ్మానీయము వికల్పముగా రాగా కఃపతతి యను రూపము సిద్ధించును.

ఇది రాని పక్షమున విసర్గరాగా "కఃపతతి" అను రూపమేర్పడును.

అట్లే ద్రుః+ఫలతి యనునెడ విసర్గకు 'ఫ' పరమైనందువలన ఉపధ్మానీయము వికల్పముగా రాగా "ద్రుఃఫలతి" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇది రాని పక్షమున విసర్గ వచ్చి "ద్రుఃఫలతి" యను రూపమేర్పడుచున్నది.

మూలమ్:-

అత్రవిశేషః

౩౪. పాశ, కల్ప, క, కామ్య ప్రత్యయేషు పరతః అనవ్యయస్య విసర్గస్య సకారాదేశః; ఇణః పరస్య విసర్గస్యాపి తదైవ షకారస్యాత్.

యథా - పయస్కాశమ్, కుత్సితంపయః. యశస్కల్పమ్, యశస్కమ్, పయస్కామ్యతి, సర్విష్కాశమ్, సర్విష్కల్పమ్, సర్విష్కమ్, సర్విష్కామ్యతి, సర్విష్కణ్ణికాది గణ పతితానామపి షః. ధనుష్కపాలమ్, భ్రాతుష్ప్రతః (మాతుః కృపా) ఆకృతిగణః.

అనువాదము ఇచ్చట నొకవిశేషము.

౩౪. పాశ, కల్ప, క, కామ్య ప్రత్యయములు పరమైనప్పుడు అవ్యయమునకు సంబంధించని విసర్గకు సకారమూదేశమగును. ఇణ్ణుకంటె పరమైన విసర్గకును అప్పుడే షకారము వచ్చును.

ఎట్లనగా - పయః+పాశమ్ అనునెడ పాశప్రత్యయము పరమైనందున

విసర్గకు సకారము రాగా పయన్+పాశమ్ = పయస్పాశమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది. చెడిన పాలనియర్థము.

అట్లే యశః+కల్పమ్ అనునెడ విసర్గకు కల్పప్రత్యయము పరమగుట వలన సకారమురాగా యశస్కల్పమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే యశః+కమ్ అనునెడ విసర్గకు కప్రత్యయము పరమగుటవలన సకారమురాగా యశస్కమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే పయః+కామ్యుతి అనునెడ కామ్యుతి యను ప్రత్యయము పరమైనందువలన విసర్గకు సత్వమురాగా పయస్కామ్యుతి యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

సర్విః+పాశమ్ అనునెడ 'సర్వి' పైని ఇకారము ఇణ్, దానికంటె పరమైన విసర్గకు పాశమును ప్రత్యయము పరమైయున్నందున ష కారము రాగా "సర్విష్పాశమ్" అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే సర్విః+కల్పమ్ అనునెడ సర్విఃపైని ఇ కారము ఇణ్, దానికంటె పరమైన విసర్గకు కల్పప్రత్యయము పరమైయున్నందున షత్వము రాగా "సర్విష్కల్పమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సర్విః+కమ్ అనునెడ సర్విఃలోని ఇణ్ పైని విసర్గకు కప్రత్యయము పరమైనందున, షకారమురాగా "సర్విష్కమ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే సర్విః+కామ్యుతి అనునెడ కామ్యుతి ప్రత్యయము పరమైయున్నందున 'సర్విః' లోని ఇణ్ పైని విసర్గకు షకారము రాగా "సర్విష్కామ్యుతి" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

సర్విష్కృణ్ణికా మున్నగు గణమునందు పరింపబడిన శబ్దములకును షకారము వచ్చును.

ఎట్లనగా- ధనుః+కపాలమ్ అనునెడ 'ధనుః' లోని ఇణ్ పైని విసర్గకు కపాల శబ్దము పరమైయున్నందున షత్వము రాగా 'ధనుష్కపాలమ్' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే బ్రాతుః+పుత్రః అనునెడ 'బ్రాతుః' లోని ఇణ్ పైని విసర్గకు పుత్ర శబ్దము పరమైయున్నందున షత్వమురాగా బ్రాతుష్పుత్రః అను రూపము

సిద్ధించుచున్నది. గణ పాఠమున లేనందువలన మాత్రుః కృపాః యనునెడ
షత్వము రాదు. అది ఆకృతినిబట్టి గణింపబడుటవలన నాకృతిగణమై వది.

మూలమ్:-

37. ఇకారోకారో పథస్య ప్రత్యయస్య విసర్గస్య షకారాదేశః కవర్గే
పవర్గే పరే (ముహూశ్శబ్దస్య న.)

యథా-ఆవిః+కృతః = ఆవిష్కృతః. ఏవం దుష్కృతమ్, నిష్ప్ర
త్యూహమ్; బహిష్కృతమ్; (ముహూకామా) అగ్నిఃకరోతి, గురుః కరో
తీత్యాదౌ విసర్గస్య ప్రత్యయ సంబంధిత్వాన్న షత్వమ్. అన్యవర్ణా త్పూర్వో
వర్ణః ఉపధాసంజ్ఞాజ్ఞకః.

అనువాదము :-

37. ఇకారమునుగాని, ఉకారమునుగాని ఉపధగాగల్గిన ప్రత్యయ
సంబంధములేవి విసర్గకు కవర్గముగాని పవర్గముగాని పరమైనచో షకారా
దేశము వచ్చును.

ఎట్లనగా-ఆవిః+కృతః అనునెడ 'ఆవిః' లోని వకారముపైని ఇకారము
ఉపధ. ఆ ఇకారమును ఉపధగాగల్గిన విసర్గకు 'కృతః' అని కవర్గము పర
మైనందువలన షకారాదేశమురాగా "ఆవిష్కృతః" అను రూపము సిద్ధించు
చున్నది.

ఇట్లే దుః+కృతమ్ అనునెడ ఉదుపధయైన విసర్గకు షత్వము రాగా
"దుష్కృతమ్".

నిః+ప్రత్యూహమ్ = నిష్ప్రత్యూహమ్,

బహిః+కృతమ్ = బహిష్కృతమ్,

మున్నగు స్థలములయందు షత్వము నూహించునది.

ముహూః+కామా అనునెడ విసర్గ ప్రత్యయసంబంధము కలది కాక
పోయినను నిషేధముండుటవలన షత్వమురాదు.

అగ్నిః+కరోతి, గురుః+కరోతి మున్నగు స్థలములయందు విసర్గ
'సు' ప్రత్యయమునకు సంబంధించినది కాన షత్వము రాదు.

మూలమ్:—

38. ఇన్, ఉన్ ప్రత్యయ విసర్గస్య కృత్వసుచ్ ప్రత్యయార్థే (క్రియాభ్యావృత్తి గణనే) విద్యమాన విసర్గస్య చ షకారో వా స్యా త్కవర్గే పవర్గే చ పరే.

యథా-సర్పిన్+కరోతి=సర్పిష్కరోతి; సర్పిః కరోతి. ఏవం = ధనుష్కరోతి, ధనుఃకరోతి. ద్విష్కరోతి; ద్విఃకరోతిత్యాది.

అనువాదము :-

38. ఇన్, ఉన్ ప్రత్యయసంబంధమైన విసర్గకును, ప్రత్యయార్థము నందు అనగా-క్రియలెన్నియో అన్నింటి యావృత్తిని గణించు నర్థమునందుం డెడి విసర్గకును కవర్గము పవర్గము పరమైనచో ష కారము వికల్పముగా వచ్చును.

ఏట్లనగా-సర్పిన్+కరోతి అనునెడ 'సర్పిన్' లోని 'ఇన్' ప్రత్యయ సంబంధమైన 'సర్పిః' అనుదానిలోని విసర్గకు షత్వము రాగా సర్పిష్కరోతి= సర్పిష్కరోతి" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇది వికల్పముగావున, రాని పక్షమునందు "సర్పిఃకరోతి" అనియే రూపముండును.

ఇట్లే ధనున్+కరోతి అనునెడ ధనున్లోని 'ఉన్' ప్రత్యయసం బంధమైన 'ధనుః' లోని విసర్గకు షత్వము రాగా 'ధనుష్కరోతి' యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. రాని పక్షమున "ధనుఃకరోతి" యనియే రూప ముండును.

మూలమ్ :-

39. అకారాత్పరస్యానవ్యయస్య విసర్గస్య సమాసే నిత్యం సకారాదేశః స్యాత్. కృ, కమ్ ధాత్యోః కంస, కుమ్, పాత్ర, కుశ, కర్ణిమ చ పరేషు, గతి సజ్జకయోః పురస్, నమశ్శబ్దయో ర్విసర్గస్య కవర్గ పవర్గయోః పర తశ్చ నిత్యం సకారాదేశః. తథాభూత తిరశ్శబ్దస్యతు వా.

యథా క్రమముదాహరణాని-యశస్కారః, యశస్కామః, అయస్కా

సః, పయస్కుమ్భః, పయస్పాత్రమ్, అయస్కుః, అయస్కర్ణీ, పురస్కృత్య, నమస్కృత్య, తిరస్కర్తా, తిరఃకర్తా.

అనువాదము :—

39. ఆకారమునకు పరమైన అవ్యయమునకు సంబంధించని విసర్గకు సమాసమందు నిత్యముగా సకారమాదేశమగును.

కృధాతువు కమ్-ధాతువు పరమైనప్పుడును, కంప-కుంభ-పాత్ర-కుశా-కర్ణిశబ్దములు పరమైనప్పుడును గతినజ్ఞగల పురన్, నమన్ శబ్దమునకు సంబంధించిన విసర్గకు కవర్గ పవర్గలు పరమైనచో నిత్యముగా సకారాదేశము వచ్చును.

అట్లే గతినంజ్ఞ కల తిరన్ శబ్దమునకు వికల్పముగా సకారాదేశము వచ్చును.

క్రమముగా నుదాహరణములు:—

యశః+కారః అనునెడ 'యశః' అను పదమునందలి విసర్గకు 'కారః' అను కృజ్ ధాతురూపము పరమగుటవలన సకారాదేశమురాగా యశన్ + కారః = "యశస్కారః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే - యశః+కామః అనునెడ 'యశః' చివరి విసర్గకు 'కమ్' ధాతురూపమైన కామ శబ్దము పరమైనందున సకారాదేశము రాగా యశన్ + కామః = "యశస్కామః" అను రూపము సిద్ధించినది.

అట్లే - అయః + కంసః అనునెడ 'కంస' శబ్దము పరమైనందున 'అయః' లోని విసర్గకు సకారమాదేశమురాగా అయన్ + కంసః = "అయస్కంసః" అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే పయః + కుమ్భః అనునెడ "కుమ్భ" శబ్దము పరమైనందున 'పయః' లోని విసర్గకు సకారమాదేశము రాగా "పయస్కుమ్భః" రూపము సిద్ధించును.

అట్లే పయః + పాత్రమ్ = పయన్ + పాత్రమ్ = పయస్పాత్రమ్.

అయః + కుశా = అయన్ + కుశా = అయస్కుశా.

అయః + కర్ణీ = అయన్ + కర్ణీ అయస్కర్ణీ అను రూపములూహ్యములు.

“యశస్కార” శబ్దము మొదలు “ఆయస్కర్తీ” శబ్దము వరకును సమాసములు. ఇందలి విసర్గలు అవ్యయవమునకును సంబంధించినవి కావు.

పురః + కృత్వా, నమః + కృత్వా అనునెడ పురశ్శబ్దము నమశ్శబ్దము గతినంజ్ఞ కలవి కావున ఈ శబ్దముల యందలి విసర్గలకు కవర్గ పరమగుట వలన సకారాదేశము నిత్యముగా రాగా, పురస్కృత్వా అనియు నమస్కృత్వా అనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి. ఇవియు సమాసమూలే.

తిరః + కర్తా అనునెడ విసర్గకు కవర్గ పరమైనందున సకారాదేశము వికల్పముగా వచ్చుటవలన తిరస్కర్తా అనియు రాని పక్షమున తిరఃకర్తా యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :—

40. న్యూనిత్యస్య పకారే పరే నకారస్య వా విసర్గః, పక్షే ఉపధ్మా సీయశ్చ వా.

న్యూన్ + పాహి = న్యూఃపాహి; వ్యూఃపాహి = న్యూన్పాహి.

ఇతి విసర్గ సన్నిః

అనువాదము:—

40. న్యూన్ అను శబ్దమునకు పకారము పరమైనచో నకారమునకు వికల్పముగా విసర్గ వచ్చును. రాని పక్షమున ఉపధ్మాసీయము వికల్పముగా వచ్చును.

విట్టనగా—న్యూన్ + పాహి యనునెడ న కారమునకు పకారము పరమైనందువలన విసర్గ రాగా “న్యూః + పాహి” యనియు, అది వికల్పము గాన, అభావ పక్షమున ఉపధ్మాసీయము వికల్పముగా రాగా “న్యూఃపాహి” యనియు ఈ యుపధ్మాసీయము కూడ వికల్పమైనందున మామూలు నకారముతో గూడి “న్యూన్పాహి” యనియు రూపములు సిద్ధించును.

ఇట్లు విసర్గసంధి సమాప్తము.

అథ స్వాది సన్ధిః

మూలమ్ :—

41. ప్రాస్యాకారాత్పరస్య పదాంత సకారస్య ఓ ఇత్యాదేశస్స్యాత్
ప్రాస్యాకారే హ శి చ పరే యథా:-

రామన్ + ఆర్యః; రామ ఓ + ఆర్యః ఇతిస్థితే గుణః (సూ. 2, 11)
పూర్వరూపజ్ఞ = రామోఽర్యః. మనన్ + రథః = మనోరథః.

అనువాదము :—

స్వాదినంది

41. ప్రాస్యమైన అకారమున కంటె పరమైన పదాంతమునందలి సకారమునకు ప్రాస్యాకారము పరమైనను 'హశ్' ప్రత్యాకారమునజేరిన వర్ణములు అనగా 'హ య వ ర డ్' మొదలు 'జ బ గ డ ద శ్' వరకునున్న సూత్రములలోని వర్ణములు పరమైనచో "ఓ" అను ఆ దేశము వచ్చును.

ఎట్లనగా—రామన్ + ఆర్యః అనునెడ 'రామన్' లోని మకారముపైని అకారము ప్రాస్యమైన అకారము. దానికంటె పరమైన సకారమునకు 'ఆర్యః' లోని ప్రాస్యాకారము పరమైయున్నందున ఓ కారము రాగా రామ ఓ + ఆర్యః అవివర్పడును. పదువరి మకారముపైని అకారమునకును, ఓ కారమునకును గుణము చేయగా రామో + ఆర్యః అని యేర్పడును. తర్వాత పూర్వరూపము అనగా ఓకారము రెంటికిని అనగా పూర్వపరములయందలి యక్షరములకు ఆదేశముచేయగా అనగా—పూర్వమందలి ఓ కారమునకు పరమందలి అకారమునకు పూర్వమందలి ఓకారము రాగా రామోఽర్యః అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే మనన్ + రథః అనునెడ "మనన్" లోని నకారముపైన ప్రాస్యాకారమునకంటె పరమైన పదాంతసకారమునకు 'రథః' అనునెడ 'ర' యను హశ్ పరమైనందున సకారమునకు ఓ కారము రాగా మన + ఓ + రథః అని యేర్పడును. అకార ఓకారములకు గుణము చేయగా 'మనోరథః' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :—

42. అవర్ణాత్పరస్య పదాంత సకారస్య ఆ శి పరే యాదేశః.

దేవాన్ + ఇహ; దేవాన్ + నమ్మా; దేవాయ్ + ఇహ; దేవాయ్ + నమ్మా;
ఇతి స్థితే సతి.

అనువాదము :-

42. అవర్ణమునకంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు 'అ' ప్రత్యా
హారమునకు జెందిన యక్షరములు అనగా 'అ ఇ ఉ ణ్' మొదలు 'జ బ గ డ
ద ణ్' అను వరకు గల సూత్రములలోని వర్ణములు పరమైనచో యకార
మాదేశమగును.

ఎట్లనగా-దేవాన్ + ఇహ అనునెడ 'దేవాన్' లోని 'వా' పైని అవర్ణము
కంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు 'ఇహ' లోని 'ఇ' కారము అ' పరమై
నందున 'య' కారము రాగా దేవాయ్ + ఇహ అని యేర్పడును.

అట్లే దేవాన్ + నమ్మా; అనునెడ 'దేవాన్' లోని వకారము పైని
అవర్ణముకంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు "నమ్మా;" లోని నకారము
హా' పరమైనందున యకారము రాగా దేవాయ్ + నమ్మా; అను రూప
మేర్పడును.

ఇట్లు దేవాయ్ + ఇహ అనియు దేవాయ్ + నమ్మా; అనియు రూపము
లేర్పడగా.

మూలమ్ :-

43. అవర్ణాత్పరయోః పదాంతయకార వకారయోః అశిపరే వాలోపః.
తత్ర హలిపరేతు నిత్యమ్. లోపపక్షే అచిపరే గుణాది కార్యచ్చ న భవతి.

యథా-“దేవాఇహ, దేవాయీహ, దేవానమ్మా;”. అన్య్యాన్యదాహరణానిః-
హరే + ఏహి = హరయేహి, హరే ఏహి (సూ. 9) శ్రియై + ఉద్యతః = శ్రియా
యద్యతః; శ్రియా ఉద్యతః; విష్టో + ఇహ = విష్టవిహ, విష్టఇహ, గురౌ +
ఉత్కః = గురావుత్కః, గురా ఉత్కః, మనన్ + ఏవేత్యాది చ జ్ఞేయమ్.

అనువాదము :-

43. అవర్ణమునకంటె పరములైన పదాంత మందలి యకార వకార
ములకు అ' పరమైనచో వికల్పముగా లోపము హల్ పరమైనచో నిత్యముగా

లోపము. లోపము వచ్చిన పక్షమున అచ్చుపరమైనప్పుడు గుణాది కార్యములు రావు.

కాన పై నియమము ననుసరించి

దేవాయ్ + ఇహ అనునెడ “దేవాయ్” లోని ఏకారముపైని అవర్ణమున కంటే పరమైన య కారమునకు ‘ఇహ’ లోని ఇకారము ‘అః’ ప్రత్యాహార ముటక వర్ణము పరమైనందువలన యకారమునకు లోపము వికల్పముగా రాగా ‘దేవాఇహ’ యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే దేవాయ్ + నమ్యాః అనునెడ ‘దేవాయ్’ లోని ఏకారముపైని అవర్ణమున కంటే పరమైన య కారమునకు ‘నమ్యాః’ లోని న కారము అః పరమైనందున యకారము నకు లోపము రాగా ‘దేవానమ్యాః’ అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇతరోదాహరణములు-

హరే + ఏహి అనునెడ 9వ సూత్రముచే ‘హరే’ లోని ఏకారమునకు ‘ఏహి’ లోని ఏకారమచ్చు పరమైనందున ఆయాదేశమురాగా హర్ + ఆయ్ + ఏహి = హరయేహి అనురూపము సిద్ధించుచున్నది. తరువాత ప్రకృత సూత్రము ననుసరించి హరయ్ + ఏహి అనునెడ ‘హరయ్’ లోని ర వర్ణము పైని ఆకారము కంటే పరమైన పదాంత యకారమునకు ‘ఏహి’ అనునప్పుడు అః పరమైయున్నందున యకారమునకు లోపమురాగా హర + ఏహి = హర ఏహి యను రూపమేర్పడును. ఇప్పుట ఏహిలోని ఏకారము పరమైనందువలన వృద్ధిమున్నగు కార్యములు రావు. ఇది వికల్పముగాన యకార లోపమురాని పక్షమున ‘హరయేహి’ యని రూపముండును.

అట్లే శ్రియై + ఉద్యతః అనునెడ (9)వ సూత్రముననుసరించి ‘శ్రియై’ లోని ఐకారమునకు ఆయాదేశమురాగా శ్రియ్ + ఆయ్ + ఉద్యతః = శ్రియాయుద్యతః అను రూపము సిద్ధింపగా ప్రకృత సూత్రముననుసరించి శ్రియామ్ + ఉద్యతః అనునప్పుడు పదాంత యకారము లోపింపగా ‘శ్రియా ఉద్యతః’ అను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పముగాన రాని పక్షమున శ్రియాయుద్యతః అను రూపముండును.

అట్లే విష్టో + ఇహ అనునెడ “విష్టో” లోని ఓ కారమునకు (9)వ సూత్రముచే అవాదేశమురాగా విష్టోఆవ్ + ఇహ = విష్టవ్ + ఇహ యను రూపమేర్పడగా ప్రకృత సూత్రము ననుసరించి ‘విష్టవ్’ లోని పదాంత వ కారమునకు లోపము రాగా విష్టఇహ యను రూపము సిద్ధించును. ఇది వికల్పముగాన లోపమురాని పక్షమున విష్టవిహ యను వకార ఘటిత రూప ముండును.

అట్లే గురొ + ఉత్కః అనునెడ 9వ సూత్రము ననుసరించి ఆవా దేశము రాగా, ఆ వకారమునకు ప్రకృత సూత్రముననుసరించి లోపము వికల్పముగా-రాగా “గురా ఉత్కః” అని రూపమును, లోపము వికల్పముగాన అది రాని పక్షమున ‘గురావుత్కః’ అను వకార ఘటిత రూపమును సిద్ధించు చున్నది.

మనన్ + ఏవ అనునెడ ‘మనన్’ లోనున్న నకారముపైని ఆవర్ణమున కంటె పరమైన పదాంత సకారమునకు ‘ఏవ’ లోని ఏ కారము ఆఖ పరముగా నున్నందున 42 వ సూత్రముచేత యాదేశము చేయగా మనయ్ + ఏవ అని రూపమేర్పడగా ప్రకృత సూత్రముచేత, యకారమునకు లోపమురాగా ‘మన ఏవ’ అనురూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ : —

44. రేఫస్య, ధకారస్య చ క్రమాద్రేపే ధకారే చ పరే లోపః.

అనువాదము : —

44. రేఫమునకు అనగా రోకు ధకారమునకు రేఫము, ధకారము వరుసగా పరమైనచో లోపము వచ్చును.

మూలమ్ : —

45. తథా రేఫ, ధకారలోపనిమిత్త భూతయోః రేఫ, ధకారయోః పరతః పూర్వస్య ఆవః దీప్తః స్వాత్.

యథా పునర్ + రవతే = పునారవతే. రిద్ + కర్ (రి + కర్) త్రిదశ ఏవం హరీరమ్యః, గురూ రాజతే.

అనువాదము :-

45. అట్లు రేఫ, ధకార లోపములకు కారణములైన రేఫ ధకారములు పరమైనప్పుడు రేఫ ధకారములకు పూర్వమందలి అచ్చునకు దీర్ఘము వచ్చును.

ఎట్లనగా - పునర్ + రమతే అనునెడ రేఫమునకు రేఫపరమైనందున 44 వ సూత్రము చేత పూర్వమునందలి రేఫకు లోపము రాగా పున + రమతే యను రూపము నిలుచును. ప్రకృత సూత్రము వలన రేఫలోపమునకు నిమిత్తమైన రేఫ పరముగా నున్నందున 'పున' లోని న కారము పైని అకారమునకు దీర్ఘమురాగా "పునారమతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే లిథ్ + ధః అనునెడ ధకారమునకు ధకారము పరమైనందున 44వ సూత్రముచేత లోపమురాగా లి + ధః అను రూపము నిలుచును. ఇట్టియెడ ప్రకృత సూత్రముచేత 'లి' లోని ఇకారమునకు ధ లోపనిమిత్తమైన ధకారము పరమైనందున, దీర్ఘము రాగా "లీధః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లే హరిర్ + రమ్యః అనునెడ రేఫమునకు రేఫ పరమైయున్నందున 44వ సూత్రముచేత లోపమురాగా హరి + రమ్యః అని నిలుచును. ఇయ్యెడ ప్రకృత సూత్రముచేత 'రి' లోని ఇకారమునకు రేఫలోపనిమిత్తమైన రేఫ పరముగా నున్నందున దీర్ఘమురాగా "హరీరమ్యః" అను రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే-గురుర్ + రాజతే అనునెడ రేఫమునకు లోపమురాగా గురు + రాజతే యని నిలువగా, ప్రకృత సూత్రముచేత 'రు' పైని ఉకారమునకు దీర్ఘము రాగా "గురూరాజతే" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :-

46. హలి పరే ఏతత్తదోః సుప్రత్యయస్య నిత్యం లోపః స్వాధ్ (నజ్జో సమాసే కాత్వరస్యచ న) ఏషన్ + రుద్రః, సన్ + శివః = సశివః, (అస శివః, ఏషకోరుద్రః) అచి పరే తు ఏషోఽత్ర. తచ్చృణ్ణిస్య తు విశేషః.

అనువాదము :-

46. హల్లు పరమైప్పుడు ఏతచ్ఛృణ్ణి యోగ్యము, తచ్చృణ్ణి యొక్కయు సుప్రత్యయమునకు నిత్యముగా లోపము వచ్చును. అని

సమాసమునందు ఈలోపము రాదు. అట్లే కకారమునకు పరమైనదానికిని లోపము రాదు.

ఏట్లనగా - ఏషన్ + రుద్రః అనునెడ ఏషన్ అనునది ఏతచ్ఛబ్దము. దానియొక్క సుప్రత్యయమునకు 'రుద్రః' అనునప్పుడు హల్లు పరమైనందున లోపమురాగా "ఏషరుద్రః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

సన్ + శివః అనునెడ 'సన్' అనునది తచ్ఛబ్దము. దాని సుప్రత్యయమునకు 'శివః' లోని శకారము హల్ పరమైనందున లోపమురాగా "సశివః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

కాని అసన్ + శివః అనునెడ 'అసన్' అనునది 'స సన్' అను విగ్రహము ననుసరించి నజ్ సమాసము గాన అందలి సుప్రత్యయమునకు లోపము రాలేదు. కాన అసన్ + శివః అనునెడ శ్చుత్వము చేయగా "అసశివః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే ఏషకోదుద్రః అనునప్పుడు ఏతచ్ఛబ్దమునకు కచ్ ప్రత్యయము పరమైనందువలన ఏషకోన్లోని సుప్రత్యయమునకు నిషేధము ననుసరించి లోపమురాక రుత్వ ఉత్పాదయి చేయగా 'ఏషకోరుద్రః' అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఏతచ్ఛబ్దమునకు అచ్చు పరమైనచో సుప్రత్యయ లోపము రాక రుత్వ ఉత్పాదయి చేత 'ఏషోఽత్ర' యను రూపము సిద్ధించును.

తచ్ఛబ్దవిషయమున కొంత విశేషమున్నది. అది దిగువఁ జెప్పుదు చున్నది.

మూలమ్ :—

47. అచి పరో తచ్ఛబ్ద సంబంధిన సుప్రత్యయస్య లోపస్యాక్ లోపే నైవచేత్పాదపూరితమ్. లోపానంతరం గుణాదికం భవత్యేవ.

యథా - సేమాచువిద్ధి ప్రభృతిమ్, సైష దాశరథీ రామః, ఇత్యాది. లోపేనైవే త్యవధారణేన "సోఽహమాజన్మశుద్ధానామ్," "స ఏవముక్త్యామమవస్త మూచే" ఇత్యాదౌ నేతి తోద్యమ్.

అనువాదము :—

47. అచ్చు పరమైనచో తచ్చబ్బమునకు సంబంధించిన సుప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చును. కాని అట్లు లోపమువచ్చిననే శ్లోకపాదము పూరింపఁబడవలయును. అట్టి పరిస్థితి లోనే యీలోపముగాగలదు. లోపము వచ్చినపిదప గుణము మున్నగునవి వచ్చును.

ఎట్లనగా - “సేమావవిడ్డి ప్రభృతిమ్” అనునెడ సన్ + ఇమామ్ అను శ్లోకపాదములోని భాగము మన కిచ్చట నుదాహరణము. అందు ‘సన్’ అనునది సుప్రత్యయముతోఁ గూడిన తచ్చబ్బము. ఈ సుప్రత్యయమునకు లోపము వచ్చినచో స + ఇమామ్ అనియై తర్వాత గుణము చేయగా “సేమామవిడ్డిప్రభృతిమ్” అను పాదము పూరింపఁబడి పతింప సాధ్యమగును. అట్లు కానిచో “ససేమామవిడ్డిప్రభృతిమ్” అని యేర్పడి పాదపూరణము జరుగక పోవును.

అట్లే “సైష దాశరథీరామః” అనునెడ ‘సైష’ యని మన కవసరమైన శ్లోకపాద భాగమున సన్ + ఏషః అని పదవిభాగముచేయగా “సన్” అను సుప్రత్యయముతోఁగూడిన తచ్చబ్బములోని ‘సు’ ప్రత్యయము లోపింపగా స + ఏషః అని రూపమేర్పడి, దానికి వృద్ధి చేయగా “సైషః” యని రూపము సిద్ధించి పాదపూరణమై పఠనయోగ్యముగా నుండును.

అట్లు లోపము చేయక పోయినచో సన్ + ఏషః = సఏషః ఇత్యాదిగా నేర్పడి పాద పూరణము కాకపోవును.

లోపము చేసినప్పుడే పాదపూరణ మగునను నియమము చెప్పుటవలన లోపముతో నిమి త్తము లేకయే పాదపూరణము జరుగు చుండు నట్టి “సోఽహ మాజన్మశుద్ధానామ్” అనునెడ సన్ + అహమ్ = సర్ + అహమ్ = స + డి + అహమ్ ఇత్యాది ప్రక్రియవనుసరించి “సోఽహ” మను రూపము సు ప్రత్యయము లోపించినందువలన ఏర్పడినది.

అట్లే “సఏవ ముక్త్యా మమవన్తమూచే” అనునెడ పాదపూరణమునకు అవసరము లేనందు వలన సు ప్రత్యయ లోపము వచ్చియు స + ఏవమ్ అనునెడ వృద్ధివచ్చి “సైవమ్” అని రూప సిద్ధి జరుగలేదు.

మూలము :-

48. అహన్మబ్జ నకారస్య రూప-రాత్రి - రాత్ర-రథస్తర శబ్దేషు; పరేషు; సుపిపరేచ ఉ ఇత్యాదేశః; అన్యత్ర రేఫాదేశః. (గుణః) అహన్ + రూపమ్ (అహ ఉ + రూపమ్) = అహోరూప్యమ్. అహోరాత్రిః, అహోరథస్తరమ్, (అహన్ + భ్యామ్) = అహఉ + భ్యామ్. అహోభ్యామ్. అహన్ + గణః = అహర్గణః. ఏవమ్ అహరహః. అహర్పతి; అహర్గపతి; అహఃపతి.

అనువాదము : సంధిప్రకరణం సమాప్తమ్

43. అహన్ శబ్దముయొక్క నకారమునకు రూప-రాత్రి-రాత్ర-రథంతర శబ్దములు పరమైనపుడు, సుప్-అనగా 'సు' మొదలు 'సుప్' వరకు గల విభక్త ప్రత్యయములు పరమైనప్పుడును 'ఉ' ఆదేశమగును. ఇతరములు పరమైనపుడు రేఫము ఆదేశమగును. ఉకారమురాగా గుణము వచ్చును.

ఎట్లనగా-అహన్ + రూపమ్ అనునెడ 'రూప' శబ్దము పరమైనందువలన 'అహన్' శబ్దములోని న కారమునకు 'ఉ' రాగా అహఉ + రూపమ్ అని యగును. అ + ఉలకు గుణమురాగా 'అహోరూపమ్' అను రూపము సిద్ధించును.

అట్లే-అహన్ + రాత్రి అనునెడ రాత్రి శబ్దము పరమైనందువలన 'న' కారమునకు ఉ కారము రాగా అహ + ఉ + రాత్రిః అని నిలువగా గుణమువచ్చి "అహోరాత్రిః" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే అహన్ + రథంతరమ్ అనునెడ రథంతర శబ్దము పరమైనందు వలన నకారమునకు ఉ కారము రాగా అహ + ఉ + రథంతరమ్ అని కాగా పూర్వముపలెనే అ + ఉలకు గుణము చేయగా అహోరథంతరమ్ అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అహన్ + భ్యామ్ అనునెడ అహన్ శబ్దమునకు 'భ్యామ్' అను సుఖ్య భక్తిపరమైనందువలన న కారమునకు ఉకారమురాగా అహ + ఉ + భ్యామ్ అని కాగా, అ + ఉలకు గుణము చేయగా "అహోభ్యామ్" అను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అహన్ + గణః

అహన్ + అహః

అహన్ + పతిః

ఇత్యా ద్యుదాహరణములలో అహన్ శబ్ద నకారమునకు, ఇతరములు అనగా పైనఁబేర్కొనని గణాదిశబ్దములు పరమైనందువలన 'న' కారమునకు రేఫమురాగా—

అహర్ + గణః = అహర్గణః

అహర్ + అహః = అహరహః

అహర్ + పతిః = అహర్పతిః అను రూపములు సిద్ధించినవి.

అహర్పతిః అనునెడ రేఫమునకు విసర్గలు వచ్చుటచే “అహఃపతిః” యనియు, ‘ప’ పరమైనందున “ఉపధ్మాసీయములు వచ్చుటచే “అహర్లపతిః” యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లు సంధిప్రకరణము

సమాప్తము.

అథ సుబంతప్రకరణమ్

మూలమ్ :

లోకే శబ్దస్సర్వేపి ప్రాతిపదిక *ధాతు మూలకాః సుబంత విజన్త భేదేన ద్వివిధాః. సుబిత్వక్తా* స్వాజనమాద్ చస్తాభ్యామ్ బిన్ జే భ్యామ్ భ్యన్ జసిభ్యామ్ భ్యన్ జసో సామ్ జ్యో స్సుప్ ॥౪-౧-౨॥ ప్రాతిపదికాత్పరే ఏతే ఏక వింశతి ప్రత్యయాస్య్యుః. అనేన స్వాజనిత్యత్ర(సు) ఇత్యారభ్య జ్యోస్సుబిత్వంతం సూత్రాన్త్యభూత పకారేణ (సూ2) ప్రత్యాహారే కృతే సుబితి భవతి. తదనా శబ్దాః సుబంతాః. తే అష్టవిధాః ॥౧॥ పుంలింగాః ॥౨॥ స్త్రీలింగాః ॥౩॥ నపుంసక లింగాః ॥౪॥ పుంస్త్రీలింగాః ॥౫॥ స్త్రీనపుంసకలింగాః ॥౬॥ పున్నపుంసకలింగాః ॥౭॥ త్రిలింగాః ॥౮॥ అవ్యయానిచేతి॥ తత్ర సామాన్యతః అజన్తేషు విసర్గదీర్ఘ, బిన్దు, ప్రభృతి చిహ్నాన పుం, స్త్రీ, క్లిబాః, క్రమాద్ జ్ఞేయాః. హలన్తేషు తు లింగాను శాసనతః ॥౧॥ రామః, హరిః, గురుః, మరుత్, ఋత్విక్ ॥౨॥ రమా, గౌరీ, దిక్, ఆశీః, వధూః ॥౩॥ ధనమ్, వనమ్, అహః, ధనుః, దధి ॥౪॥ దాక్షిః, దాక్షీ, మృగః, మృగీ ఇత్యాద్యపత్యాన్త, జాతి-భేదాదయశ్చ ॥౫॥ మైత్ర్యమ్, మైత్రీ; ఔచిత్వమ్, ఔచితీ; త్రిభిత్వమ్, త్రిభిత్వీ ॥౬॥ కళత్రః, కళత్రమ్, కణ్ణకః; కణ్ణకమ్ ॥౭॥ తటః, తటీ, తటమ్, పాత్రః, పాత్రీ, పాత్రమ్ ॥౮॥ లింగవిభక్తి వచనకూన్యాని “కిల, పరితః, దోషా, సాకమ్, అహా” ఇత్యాదీన్యవ్యయాని తత్ప్రకరణే వక్ష్యంతే. తథా పృథక్ అజన్తా అపి॥ సుబన్తేషు సర్వత్ర అవ్యయ

*మూలమ్:- ధాతుభిన్న ప్రత్యయభిన్న ప్రత్యయాన్తభిన్న మర్థవచ్చుని రూపం; కృదన్త, తద్ధికాన్త, సమాసాశ్చ, ప్రాతిపదిక సర్వజ్ఞాస్య్యుః.

* సు, జసో రుకారేకారౌ. జ, శ, ట, జ, పా-శ్చేత్సర్వజ్ఞాకా స్సన్తో లుప్యంతే.

అనువాదము:- ధాతుభిన్నము, ప్రత్యయభిన్నము, ప్రత్యయాంతభిన్న మునగు నర్థముగల శబ్దము ప్రాతిపదిక మనబడును. అట్లే కృదన్తములు, తద్ధికాంతములు, సమాసములు ప్రాతిపదికములనబడును. సు-జ-జన్ మున్నగు విభక్తులలో “సు”లోని జకారము “జన్”లోని జకారము “జాట్”లోని టకారము, “శన్”లోని శకారము “టా”లోని టకారము, “జే”లోని జకారము “జసి”లోని జకారము ఇకారము, “జన్”లోని జకారము “జి”లోని జకారము “సుప్”లోని పకారము ఇత్సంజ్ఞకలవై లోపించును.

భిన్నేషు ప్రథమా, సమ్పాదనప్రథమా, ద్వితీయా, తృతీయా, చతుర్థీ, పంచమీ, షష్ఠీ, సప్తమీచేతి విభక్తయోఽష్టాజ్ఞేయాః. తత్ర తదాదీనాం సర్వనామ్నాం సమ్పాదన ప్రథమా నాస్తీతి విశేషః. ఏకైకస్యాం విభక్తౌ త్రిణి త్రిణి వచనాని ఇతి చ బోధ్యమ్. యథా:—

ఏకవచనమ్.	ద్వీవచనమ్.	బహువచనమ్.	విభక్తీనామాని.
1. సు (న్)	ఔ	జన్ (అన్)	ప్రథమావిభక్తిః సమ్పాదనప్రథమావిభక్తిః
2. అమ్	ఔత్ (ఔ)	శన్ (అన్)	ద్వితీయావిభక్తిః
3. టా (అ)	భ్యామ్	భిన్	తృతీయావిభక్తిః
4. జే (ఏ)	భ్యామ్	భ్యన్	చతుర్థీవిభక్తిః
5. జసి (అన్)	భ్యామ్	భ్యన్	పంచమీవిభక్తిః
6. జన్ (అన్)	ఓన్	అమ్	షష్ఠీవిభక్తిః
7. జి (ఇ)	ఓన్	సుప్ (సు)	సప్తమీవిభక్తిః.

సుఖ సప్రకరణము

అనువాదము :-

లోకమందు శబ్దములన్నియు ప్రాతిపదిక మూలకములుగను, ధాతు మూలకములుగను నున్నవి. అవి సుఖ సప్రములనియు, తిజ సప్రములనియు. నిఱు తెఱంగులు. సుప్ ప్రత్యయములన్ని జివరగల్గినవి సుఖ సప్రములనియు, తిజ్ ప్రత్యయములను చివరగల్గినవి తిజ సప్రములనియు జెప్పఁబడును. “సుసప్” అనగా-సు-ఔ-జన్ మొదలు “సుప్” ప్రత్యయములొని పకారమువరకు సంగ్రహింపగా, అనగా ప్రత్యాహారముజేయుగా ‘సుప్’ అని యగుచున్నది.

అనగా:—

ఏకవచనము	ద్వీవచనము	బహువచనము	విభక్తీనామములు
సు (న్)	ఔ	జన్ (అన్)	ప్రథమావిభక్తి
అమ్	ఔత్ (ఔ)	శన్ (అన్)	ద్వితీయావిభక్తి
టా (అ)	భ్యామ్	భిన్	తృతీయావిభక్తి
జే (ఏ)	భ్యామ్	భ్యన్	చతుర్థీవిభక్తి
జసి (అన్)	భ్యామ్	భ్యన్	పంచమీవిభక్తి

జన్ (అన్)	ఓన్	ఆమ్	షష్ఠీవిభక్తి
జి (ఇ)	ఓన్	సువ్ (సు)	సప్తమీవిభక్తి

‘సు’ ప్రత్యయమును కడపటి ప్రత్యయమైన ‘సువ్’ చివరనున్న పకారముతో గలుపగా “సువ్” అయినది. అనగా సువ్ ప్రత్యాహారమైనది. ఆ ప్రత్యాహారములో చేరిన ఇరువదియొక్క ప్రత్యయములు అనగా విభక్తులు సువ్ లనియు, ఆ విభక్తులనంతమందుగలవి సుబంతములనియు జెప్పబడును. వైప్రత్యయముల పట్టికలో కొన్నింటికి ఇత్తులను, ద్రోసివేయగా తేలిన ప్రత్యయ స్వరూపములు కుండరీ కరణమునఁ జూపఁటడినని. పైనకనబఱచిన విభక్తులలో నొక్కొక్క విభక్తికి ఏకవచన, ద్వివచన బహువచనములు మూడును గలవు. ఈ సుబంతములెనిమిది విధములైయున్నవి.

(1) పుంలింగములు (2) స్త్రీలింగములు (3) నపుంసకలింగములు (4) పుంస్త్రీలింగములు (5) స్త్రీనపుంసకలింగములు (6) పున్నపుంసకలింగములు (7) త్రిలింగములు (8) అవ్యయము లని.

అందు సాధారణముగా అజంత శబ్దములయందు అనగా—అచ్చును చివరగల శబ్దములయందు విసర్గ, దీర్ఘము, అనుస్వారము మున్నగు గుఱులచే క్రమముగా పుంలింగ-స్త్రీలింగ-నపుంసకలింగ శబ్దములను గ్రహింపవచ్చును. హలంత శబ్దములకు లిఙ్గములను లిఙ్గానుశాసనము మున్నగు వానిచే దెలుపుకొనవచ్చును.

1. రామః, హరిః, గురుః, మరుత్, ఋత్విక్ మున్నగునవి పుంలింగములు.
2. రమా, గౌరీ, దిక్, ఆశీః, వధూః మున్నగునవి స్త్రీలింగములు.
3. ధనమ్, వనమ్, అహః, ధనుః, దధిః, మున్నగునవి నపుంసకలింగములు.
4. దాక్షిః-దాక్షీ, మృగః-మృగీ అనువానిలో దాక్షిః-దాక్షీ యను నపత్యాంత శబ్దములు, మృగః మృగీయను జాతివాచక శబ్దములు పుంస్త్రీలింగములు.
5. మైత్ర్యమ్—మైత్రీ, ఔచిత్యమ్—ఔచితీ, త్రిఖట్వమ్ = త్రిఖట్వీ మున్నగు శబ్దములు స్త్రీనపుంసకలింగములు.

6. కళత్రః-కళత్రమ్, కణ్ణకః-కణ్ణకమ్ అను శబ్దములు పున్నపుంసక లింగములు.
7. తటః-తటీ-తటమ్, పాత్రః-పాత్రీ-పాత్రమ్ అనునవి మూడులింగ ములలో సున్నందున త్రిలింగములు.
8. లింగము, విభక్తి, వచనము, లేనివి అవ్యయములు. ఉదా: పరితః, దోషా, అహో, కిల, ముష్ణశనవి.

‘అవ్యయ’ ప్రకరణమునందు నివి నిరూపింపబడును. అట్లే ప్రత్యేకముగా అజన్తములుగూడ నిరూపింపబడును. అవ్యయములుకాని సుబంతములకు ప్రథమాసంబోధన ప్రథమా, ద్వితీయా, తృతీయా, చతుర్థీ, పంచమీ, షష్ఠీ, సప్తమీ యను నెనిమిది విభక్తులు వచ్చును. సర్వనామ శబ్దములకు సంబోధన ప్రథమ లేదు. ఒక్కొక్క విభక్తికిని మూడు వచనములనియు ముందేచెప్పబడినది.

* అథ శబ్దానుక్రమణికా

మూలమ్:-

1. ధ్యాత్వాశ్రీతురగగ్రీవం బాలవ్యత్పత్తిసిద్ధయే
అనుక్రమణికాశబ్దరత్నానాం క్రియతేఽదునా.
2. త్రిషులిజ్జేష్ఠమీ తుల్యరూపాఃషట్ పఞ్చసప్తచ
అషో నవే త్యాదినాన్తః కత్యస్మద్యుష్మదీ తథా.
3. రామా న్యతమ కృష్ణాశ్చ స్యశ్చ జ్ఞాతి ధనార్థకః
సర్జోజ్ఞాయా మవ్యవస్థాయాం పూర్వాదిస్తుల్యవాక్యమః.
4. అన్తరశ్చేలబాహ్యోన్యవాచీ చైతే సమాః స్మృతాః
సర్వశ్చవిశ్వసకతరస్కతమాన్యతరాన్యకాః. ॥౧౦॥
5. ఇతరస్త్వ స్సమసిమావపితుల్యా దశేరితాః
ఉభోభయోతథా నేమస్త్రియోఽమీ భేదశాలినః. ॥౧౦॥

* సుఖ వైషమి మిథో విభిన్నాశ్చబ్దా ఇయన్త ఏవేతి మాహేశ్వర మాత్రోక్త వర్ణాన్తక్రమేణ పరిగణ్యతే. తేషాం రూపాణి తూపరిష్టాత్ర్యదర్శయిష్యతే అకారాది హకారాన్త వర్ణాన్త క్రమేణ.

6. పూర్వపరావరోచాపి దక్షిణోఽపరశ్చ తరః
అధరస్సోన్మస్తరా వేతే నవ తుల్యః ప్రకీర్తితః. ||౧౨||
7. ఏకశబ్దస్సర్వవత్స్వాద్వితియస్తు తృతీయవత్
ప్రథమశ్చరమశ్చైతౌ ద్వితయాలౌవిహౌ తథా. ||౧౩||
8. అర్థకతిపయ శ్చైతే తుల్యాష్టత్ పరికీర్తితః
నిర్జరః పాద దస్తౌ చ మాసయూషౌ చ భిన్నకాః. ||౧౪||
9. ద్వ్యహ్నౌ వ్యహ్నౌచ సాయాహ్నౌస్సమావతేత్రయస్సృతః
అదనేషు చ పుంలింగా ఏకపక్షాశ దీరితః. ||౧౫||
10. విశ్వపాస్సోమపాస్తుత్యాహాహశబ్దస్తు భిద్యతే
తుల్యా హరిశ్రీపతిశ్చభిన్నానకతిపతి స్సృతా. ||౧౬||
11. ద్విత్రిశబ్దౌచ భిద్యేతే అపీదన్తా ఇతీరితః
వాత ప్రమీ ర్యయీరేవం పమీ ర్వాతప్రమీర సౌ. ||౧౭||
12. క్విబన్తశ్చేదమ్ శసోర్జ్వా విశిష్యత ఇతీరితః
జహుశ్రేయ స్య సౌ చాతిలక్ష్మీ శబ్దః ప్రదీస్తథా. ||౧౮||
13. గ్రామణీశ్చ కుమారీతి క్విబన్తశ్చాపి భిన్నకాః
శుద్ధదీపత్పుదీశబ్ద రుకారాన్తా ఇతీరితః. ||౧౯||
14. గురువాయూ సమాక్రోష్టాభిన్నస్యాదిత్యుదన్తకాః
మిథోభిక్ష్వాశ్రయోఽమీన్యర్థాహారతిచమూన్యభూః. ||౨౦||
15. వర్షాభూఃఖలపూశబ్దౌ పునర్భూశ్చ తథాసులూః
చత్వారి ఏతే తుల్యాన్యూరిత్యుదన్తాస్సమీరితః. ||౨౧||
16. ధాతా నప్రాతఃకోద్ధాతా తుల్యాన్యూర్నతు భిద్యతే
పితా బ్రాతా చ జామాతా నమా ఇతి ఋదన్తకాః. ||౨౨||
17. కృతౌ తృతీయశబ్దౌచ ఋదన్తౌ రుకారాన్తౌ గమాశకా
ఏకారాన్తఃస్మృతే శ్శబ్ద ఐకారాన్తస్తరాః స్మృతః. ||౨౩||

18. గో శబ్దశ్చ తథాసుద్యా రిత్యోదనై సమీరితా
ఔకారానై తు పఠితా గ్లాస్సునౌ శ్చేహ శాబ్దికైః. ||౪||
19. ఇత్యజనేమ పుంలింగా స్సమా ప్తి మగమన్నిహ
రమా దుర్గామ్పికా స్తుల్యా అమ్భాశబ్దస్తు భిద్యతే. ||౫||
20. సర్వా విశ్వా చ కతరా కతమాన్యతరేతరా
పూర్వాపరావరా దక్షిణోత్తరా స్వాపరాధరా. ||౬||
21. సమా సీమా త్వా నరాన్యా తుల్యా ఏకోనవింశతిః
పూర్వోత్తరాదిక్సమాసే తథోభైకే చ భిన్నకాః. ||౭||
22. ద్వితీయా వత్ప్రతీయాస్యా జ్జరాశబ్దస్తు భిద్యతే
నాసికా చ నిశాశబ్దో భిద్యతే పృతనా తథా. ||౮||
23. గోపాశబ్దస్తథా భిన్న ఇత్యాదంతాః ప్రకీర్తితాః
మతిస్తతి ద్విత్రిశబ్దా ఇకారాంతాః ప్రభేదకాః. ||౯||
24. గౌరీ వత్స్యాత్పఖీశబ్దో లక్ష్మీః స్త్రీశ్చ స్ఫురీషప్రదీః
నీశ్చ భిన్నా స్సమా హ్నిర్భరీకారాంతా ఇమే స్మృతాః. ||౧౦||
25. ధేను తన్వాదయశ్శబ్దా ఉకారాంతా ఇహేరితాః
వధూర్బూర్బూశ్చ వర్షాభూరిత్యా దంతాః ప్రభిన్నకాః. ||౧౧||
26. స్వస్వశబ్దో మాతృశబ్ద ఋదంతై భేదశాలినౌ
ఓదంతస్తు భవే ద్ద్యౌ శ్చనౌరౌ దంతప్రకీర్తితః. ||౧౨||
27. ఇత్యజనే ద్వీమే ప్రోక్తాస్త్రీలింగా శ్శాబ్దికోత్తమైః
సమం జ్ఞానజ్ఞాన్యతమం కతరత్యతమతథా. ||౧౩||
28. ఇతరాన్యతరాన్యాని పఞ్చకుల్యా అథా జరమ్
హృదయజ్ఞాన్య ముదకం మాంస మిత్యపి భిన్నకాః. ||౧౪||
29. సర్వవత్స్యాదేకతర మిత్యదంతా సమీరితాః
వార్యనాది పఖి ద్విత్రిశబ్దావతే ప్రభిన్నకాః. ||౧౫||

80. దధి సక్యః చాస్థీతి సమాఃప్రోక్తాశ్చదంతకాః
మధుశబ్దస్సానుచారా భిద్యేతే ఇత్యుదంతకాః. ||౬౧||
81. కర్తృ హర్తృఋకారానా విత్యజనా నపుంసకే
హలనా అథ కథ్యంతే లిడుగ్ ధ్రుగ్విశ్వవాత్తథా. ||౬౨||
82. అనడాంశ్చ తురాషాట్పు హస్తాః స్యుర్భేదశాలినః
సుద్యోరితి వకారానా శ్చతుశ్శబ్దస్తు రాంతకాః. ||౬౩||
83. కిమిదఞ్చ ప్రశాంశ్చామీ మానాభిన్నా స్సమీరితాః
ణానా స్సుగణ్యజనస్సాన్య త్కైవలన్తే శ్చేత్సుగాణితి. ||౬౪||
84. రాజా ప్రతిదివా భిన్నోయజ్వా బ్రహ్మ సమావృథా
యశస్విన్ శాశ్వతోతుల్యో సమా పుష్యార్యమామతా. ||౬౫||
85. వృత్రహా మఘవా శ్వాఽర్వాయువా చామీప్రభిన్నకాః
పన్థామన్థాస్సమాప్రోక్తా ఋభుషాస్తు విశిష్యతే. ||౬౬||
86. పఞ్చన్ సప్తన్నవన్ శబ్దాదశన్ శబ్ద ఇమే సమాః
అష్టన్ శబ్దస్తు భిన్నస్సాన్య దేకవింశతినాంతకాః. ||౬౭||
87. ధకారానాస్సు భుకృబ్ధోయుజ్సయుగ్భేదశాలినౌ
పరివాద్పరిమృద్దేవేద్ రాట్పుభ్రాడ్విశ్వస్సృట్పుమాః. ||౬౮||
88. విశ్వారాట్ కృత్పుభిద్యేతే ఋత్విగూర్కృ సమాస్మృతౌ
ద్వాదశీమే జకారానానాంత్య చ్చబ్దౌసమా స్మృతౌ. ||౬౯||
89. యదేత ద్యుష్మదస్మత్సుపావృజ్ఞా భేదశాలినః
దకారానా ఇమే సప్త; ధకారానోఽగ్నిమత్స్సృతః. ||౭౦||
40. ప్రాఞ్చ ప్రత్యజ్ఞాదజ్ సమ్యజ్ సద్యజ్జిర్యజ్సృవృత్తథా
పయోముగప్యముముయజ్ భిన్నాశ్చానా నవేరితాః. ||౭౧||
41. మహాన్భవం శ్చ భిద్యేతే ధీమాంశ్చ మమవా భవా
త్రయస్తుల్యా అథసురజ్జక్షణ్ణా గ్రద్దద ద్దధత్. ||౭౨||

42. దరిద్రచ్చ తథా శాసచ్ఛకాసచ్చ సమా ఇమే
త్రయోవశ తకారాన్తస్య, పాన్తో గుప్తబ్ధి ఈరితః. ||౧౩||
43. శాన్తో విత్ భిద్యతే తాదృష్టుత స్పృక్ స్పృగిమే సమాః
షాన్తా భిన్నా దధ్యగత్నుముత్ షత్ దోషపి పతీరపి. ||౧౪||
44. విద్వాంశ్చ సేదిహ న్యేదా అనేహః వ్యుశనా పుమాన్
చన్ద్రమా శ్చ సువశ్చాసౌ భిన్నా స్సాన్తా నవేరితాః. ||౧౫||
45. ఇత్థం హలన్తాఃపుంలిక్ష్ణా స్సమాప్తి మగమన్నిహ
త్రియా ముపానదుష్టిక్చ హన్తా భిన్నో చ వాన్తకః. ||౧౬||
46. దివ్ శబ్దోథః చరాన్తాద్భూ ర్భిన్నో గీః పూశ్చ ధూస్సమాః
భిన్నశ్చతుః; ర్మకారాన్తో కి మిదం భేదశాలినా. ||౧౭||
47. నాన్తా ద్యౌ సీమ దామానౌ బహుయజ్ఞాః ప్రకీర్తితః
వీరుత్ షుక్ర్రుద్ధకారాన్తా స్తుల్యా స్రగ్ధాన్త ఈరితః. ||౧౮||
48. త్యత్రచ్చబ్ధా విహౌ తుల్యా భిన్నా వేతద్యదౌ మతౌ
ముత్సముదౌ సమావేతౌ దాన్తా శ్చాన్త స్తు వాక్స్మృతః. ||౧౯||
49. అపృబ్ధిస్తు పకారాన్త శ్చాన్తా దిగ్భక్తమా మతౌ
త్విట్రు వృషౌ సజ్జా ష్టాన్తా స్సాన్తా వాపి రసౌ పృథక్. ||౨౦||
50. ఇత్థం హలన్తాః శ్రీలిక్ష్ణా ద్యౌ చ త్రింశత్రుకీర్తితాః
క్లిబే స్యా త్స్వినదు ద్ధాన్తో వాన్త స్సాన్త త్సద్యుశబ్దకః. ||౨౧||
51. రేపాన్తా చ చతుశ్చబ్ధి వార్క బ్ధౌ భేదశాలినౌ
భిన్నో చ కి మిదం మాన్తా బ్రహ్మహర్షణ్ణి శబ్దకాః. ||౨౨||
52. భిన్నా నాన్తా జకారాన్తాః క్లిబేఽస్సృక్చబ్ధి ఈరితః
దాన్తా స్తద్య త్సమా వేతచ్ఛబ్దో భిన్నా నపుంసకే. ||౨౩||
53. గవాక్చబ్ధస్య రూపాణి క్లిబేఽర్చగతి భేదతః
అసన్యవ జ్ఞూర్వరూపై ర్నవాధికశతం మతమ్. ||౨౪||

64. స్వమ్ సుపు నవషడ్బాదౌ షడ్కై- స్మృత్రీణి జశ్శసోః
చత్వారి శేషే దశకే రూపాణీతి విభావయ.
65. ఊహ్య మేషాం ద్వీర్వచనా నునాసిక వికల్పనాత్
రూపాణ్య శ్వాక్షిభూతాని (౫౨౭) భవస్తీతి మనీషిభిః.
66. సమానౌ తు పచద్దీప్య చ్చబ్ధౌ తుల్యౌ దదద్దధత్
తుద ద్యకృ చ్చకృ చ్చాపి భిన్నా స్సుస్మరితి తా న్తకాః. ||౭||
67. స్వప్పబ్ధస్త్వ పకారాత్త వ్హానౌ షడ్రత్న ముత్తథా
మనో ధను రదశ్శబ్దా సాస్సనై భిన్నాః పరస్పరమ్. ||౮||
68. నపుంసకా హలనేషు సప్తవింశతి రీరితాః. ||౯|| ౧౮౪
ఇత్థం గ్రహానలగుణాః (౩౩౯) శబ్దాబోధ్యా మనీషిభిః. ౧౫౫
ఏషాం శబ్దానుక్రమణి యన్య కణ్ఠే విభాతి సః, ౩౩౯
సభాయాం శాబ్దికైః పూజ్య ఇహ ముత్ర చ మోదతే.

ఇతి శబ్దానుక్రమణికా సమాప్తా.

అథ అజ న్తపుంలింగ సాధారణశబ్దాః

అకారాంతః పుంలింగో రామశబ్దః (రాముడు)

ఏకవచనమ్	ద్వీవచనమ్	బహువచనమ్	విభక్తినామాని
రామః	రామౌ	రామాః	ప్రథమావిభక్తిః
హేరామ	హేరామౌ	హేరామాః	సమ్బోధనప్రథమావిభక్తిః
రామమ్	రామౌ	రామాన్	ద్వితీయావిభక్తిః
రామేణ	రామాభ్యామ్	రామైః	తృతీయావిభక్తిః
రామాయ	రామాభ్యామ్	రామేభ్యః	చతుర్థీవిభక్తిః
రామాత్	రామాభ్యామ్	రామేభ్యః	పంచమీవిభక్తిః
రామన్య	రామయోః	రామాణామ్	షష్ఠీవిభక్తిః
రామే	రామయోః	రామేషు	సప్తమీవిభక్తిః

ఏవం కృష్ణ ముకున్ద శివ నిలయ లోక వృక్షాదయః

సంస్కృతవిభక్తయః

ప్ర॥ న్-బా-అన్

సం॥ న్-బా-అన్

ద్వి॥ అం-బా-అన్

త్వ॥ ఆ-భ్యామ్-భిన్

చ॥ ఏ-భ్యామ్-భ్యన్

పం॥ అన్-భ్యామ్-భ్యన్

ష॥ అన్-ఉన్-ఆమ్

స॥ ఇ-ఉన్-సు

అస్థ్యవిభక్తయః

దు-ము-వు-లు

ఓ-ఓయి-ఓరి-ఓసి

ని-ను-ల-గురించి

చేత-చే-తోడ-తో

తై-కొ-అకు

వలన-కంచె-పట్టి

కి-కు-యొక్క-లో-లోపల

అందు-ఇందు-న

కర్మాటకవిభక్తయః

ఉ-అం-అర్-గ్

ఎ-వ-ఏ-వై-ఏరా

అన్న-అం

ఇం-ఇందం-ఇందె

కై-గై-ఇ-గె-ఇంగె

దె-నెయింద-ఆత్తణిందం

అ

అర్థి-ఓక్

ద్రావిడవిభక్తయః

అన్-అనదు-అనవన్

ఓ..ఏ

ఐ-ఉడన్-కొండు

అల్-అన్-ఓడు

కు-అహ-పొరుట్టు

ఇల్-ఇన్-నిన్

అ-అదు-ఉడైయ-అదు

ఇల్-కణ్-ఇడ-త్తిల్

వచనార్థములు

వచనము

ప్ర॥నీ॥

ప్ర॥ప్ర॥ద్వి॥

ప్ర॥ప్ర॥బ॥

సం॥ప్ర॥ఏ॥

సం॥ప్ర॥ద్వి॥

సం॥ప్ర॥బ॥

ద్వి॥ఏ॥

సంస్కృతము

రామః

రామౌ

రామాః

పేరామ

పేరామౌ

పేరామాః

రామమ్

అస్థ్యాగ్రః

రాముడు

ఇద్దఱురాములు

బహురాములు

ఓ రాముడా

ఓ ఇద్దఱురాములారా

ఓ బహురాములారా

రాముని

కర్మాటకః

రామను

ఇబ్బరురామరు

బహురామరు

ఏలై రామనే

ఏలై యిబ్బరురామరే

ఏలై బహురామర్క

రామనన్ను

ద్రావిడార్థః

రామన్

ఇరెండురామర్క్క

పెహురామర్క్క

ఓ రామనే

ఓయిరెండురామర్క్క

ఓ పెహురామర్క్క

రామనై

ద్వి॥ద్వి॥	రాహ్	ఇద్దఱు రాముల	ఇబ్బరురామరన్న	ఇరెండురామర్క-త్తై
ద్వి॥బ॥	రాహ్	బహ రాముల	బహరామరన్న	వెహరామర్క-త్తై
త్వ॥వ॥	రామేణ	రామునిచేత	రామునిదె	రామనాల్
త్వ॥ది॥	రాహ్	ఇద్దఱు రాములచేత	ఇబ్బరురామరిదె	ఇరెండురామర్క-త్తై
త్వ॥బ॥	రామై	బహ రాములచేత	బహరామరిదె	వెహరామర్క-త్తై
చ॥వ॥	రాహయ	రామునికై	రాముంగె	రామన్న
చ॥ద్వి॥	రాహ్	ఇద్దఱురాములకై	ఇబ్బరురామగే	ఇరెండురామర్క-
చ॥బ॥	రామేభ్యః	బహరాములకై	బహరామగే	వెహరామర్క-
ప॥వ॥	రాహ్	రామునివలన	రామనడెనయింద	రామనిడ త్తైనినుం
ప॥ద్వి॥	రాహ్	ఇద్దఱురాములవలన	ఇబ్బరురామరదెనెయింద	ఇరెండురామర్క-శిడ త్తైనినుం
ప॥బ॥	రామేభ్యః	బహరాములవలన	బహరామరదెనెయింద	వెహరామర్క-శిడ త్తైనినుం
ష॥వ॥	రామస్య	రామునియొక్క-	రామన	రామన్నడైయ
ష॥ద్వి॥	రామయోః	ఇద్దఱురాములయొక్క-	ఇబ్బరురామర	ఇరెండురామర్క-శడైయ
ష॥బ॥	రామణామ్	బహరాములయొక్క-	బహరామర	వెహరామర్క-శడైయ
స॥వ॥	రామే	రామునియందు	రామనల్లి	రామనిడ త్తై
స॥ద్వి॥	రామయోః	ఇద్దఱురాములయందు	ఇబ్బరురామరల్లి	ఇరెండురామర్క-శిడ త్తై
స॥బ॥	రామేషు	బహరాములయందు	బహరామరల్లి	వెహరామర్క-శిడ త్తై

ఈ రీతి నన్ని శబ్దములకును వచనార్థముల నెఱుంగ వలయును.

ఇకారా న్నఃపుంలింగో హరిశబ్దః (విష్ణువు) (శ్లో॥ 10)

ఏకవచనమ్	ద్వివచనమ్	బహువచనమ్	
హరిః	హరీ	హరయః	ప్ర॥వి॥
హేహరేః	హేహరీః	హేహరయః	సం॥ప్ర॥వి॥
హరిమ్	హరీ	హరీః	ద్వి॥వి॥
హరిణా	హరిభ్యామ్	హరిభిః	త॥వి॥
హరయే	హరిభ్యామ్	హరిభ్యః	చ॥వి॥
హరేః	హరిభ్యామ్	హరిభ్యః	పం॥వి॥
హరేః	హర్వ్యోః	హరీణామ్	ష॥వి॥
హరా	హర్వ్యోః	హరిషు.	స॥వి॥

ఏవమన్యో-శ్రీపతి-రవి-కవి-భూపత్యాదయః.

ఉకారా న్నః పుంలింగో గురుశబ్దః (గురువు) (శ్లో॥ 14)

గురుః	గురూ	గురవః	ప్ర॥వి॥
హేగురో	హేగురూ	హేగురవః	సం॥ప్ర॥వి॥
గురుమ్	గురూ	గురూః	ద్వి॥వి॥
గురుణా	గురుభ్యామ్	గురుభిః	త॥వి॥
గురువే	గురుభ్యామ్	గురుభ్యః	చ॥వి॥
గురోః	గురుభ్యామ్	గురుభ్యః	పం॥వి॥
గురోః	గుర్వ్యోః	గురుణామ్	ష॥వి॥
గురా	గుర్వ్యోః	గురుషు.	స॥వి॥

ఏవం విధు-విష్ణు-భాను-శమ్భు-నాయ-బాహ్వాదయః.

ఋకారా న్నఃపుంలింగోదాత్యశబ్దః (బ్రహ్మ) (శ్లో॥ 18)

దాతా	దాతారో	దాతారః	ప్ర॥వి॥
హేదాతః	హేదాతారో	హేదాతారః	సం॥ప్ర॥వి॥
దాతారమ్	దాతారో	దాతౌ	ద్వి॥వి॥
దాత్రా	దాతృభ్యామ్	దాతృభిః	త॥వి॥
దాత్రే	దాతృభ్యామ్	దాతృభ్యః	చ॥వి॥

ధాతు:	ధాతుభ్యామ్	ధాతుభ్యః	పం॥వి॥
ధాతు:	ధాత్రోః	ధాతృజామ్	ష॥వి॥
ధాతరి	ధాత్రోః	ధాతృషు.	స॥వి॥

ఏవం నస్తా ఉద్గాతా కర్తృశంసేత్యాదయః

ఓ కారా స్తప్తపుంలిङ్గోగోశబ్దః (ఎద్దు) (శ్లో॥ 18)

గౌః	గావౌ	గావః	ప్ర॥వి॥
పేగౌః	పేగావౌ	పేగావః	సం॥ప్ర॥వి॥
గామ్	గావౌ	గాః	ద్వి॥వి॥
గవా	గోభ్యామ్	గోభిః	తృ॥వి॥
గవే	గోభ్యామ్	గోభ్యః	చ॥వి॥
గోః	గోభ్యామ్	గోభ్యః	పం॥వి॥
గోః	గవోః	గవామ్	ష॥వి॥
గవి	గవోః	గోషు	స॥వి॥

ఏవం సుద్యౌః స్మృతౌః ఇత్యాద్యౌకారాంతాః.

ఇత్యుజ న్తపులిङ్గసామాన్య శబ్దాః.

అథ అజ న్తస్త్రిలిङ్గ సాధారణ శబ్దాః.

ఆ కారా న్తస్త్రిలిङ్గో రమాశబ్దః (అమ్మె) (శ్లో॥ 19)

రమా	రమే	రమాః	ప్ర॥వి॥
పేరమే	పేరమే	పేరమాః	సం॥ప్ర॥వి॥
రమామ్	రమే	రమాః	ద్వి॥వి॥
రమయా	రమాభ్యామ్	రమాభిః	తృ॥వి॥
రమాయై	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః	చ॥వి॥
రమాయాః	రమాభ్యామ్	రమాభ్యః	పం॥వి॥
రమాయాః	రమయోః	రమాజామ్	ష॥వి॥
రమాయామ్	రమయోః	రమాసు	స॥వి॥

ఏవం అమ్మికౌదుర్గా సీతా భామా పద్మాదయః

ఇకారాంత్ర: శ్రీలింగో మతి శబ్ద: (బుద్ధి) (శ్లో॥ 23)

మతి:	మతీ	మతయ:	ప్ర॥వి॥
హేమతే	హేమతీ	హేమతయ:	సం॥ప్ర॥వి॥
మతిమ్	మతీ	మతీ:	ద్వి॥వి॥
మత్యా	మతిభ్యామ్	మతిభి:	త్వ॥వి॥
మత్యై, మతయే	మతిభ్యామ్	మతిభ్య:	చ॥వి॥
మత్యాః, మతే:	మతిభ్యామ్	మతిభ్య:	పం॥వి॥
మత్యాః, మతే:	మత్యో:	మతీనామ్	ష॥వి॥
మత్యామ్, మతా	మత్యో:	మతిషు.	స॥వి॥

ఏవం శ్రుతి స్మృతి బుద్ధి ఘృణి రుచ్యాదయ:

ఈకారాంత్ర: శ్రీలింగో గారీ శబ్ద: (పార్వతి) (శ్లో॥ 24)

గారీ	గార్యా	గార్య:	ప్ర॥వి॥
హేగారి	హేగార్యా	హేగార్య:	సం॥ప్ర॥వి॥
గారీమ్	గార్యా	గారీ:	ద్వి॥వి॥
గార్యా	గారీభ్యామ్	గారీభి:	త్వ॥వి॥
గార్యై	గారీభ్యామ్	గారీభ్య:	చ॥వి॥
గార్యాః	గారీభ్యామ్	గారీభ్య:	పం॥వి॥
గార్యాః	గార్యో:	గారీణామ్	ష॥వి॥
గార్యామ్	గార్యో:	గారీషు	స॥వి॥

ఏవం పత్నీసఖీ వాణీ పార్వతీ నద్యాదయ:

ఉకారాంత్ర: శ్రీలింగోధేను శబ్ద: (ఆవు) (శ్లో॥ 25)

ధేను:	ధేనూ	ధేనవ:	ప్ర॥వి॥
హేధేనో	హేధేనూ	హేధేనవ:	సం॥ప్ర॥వి॥
ధేనుమ్	ధేనూ	ధేనూ:	ద్వి॥వి॥
ధేన్వా	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభి:	త్వ॥వి॥
ధేన్వై, ధేనవే	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్య:	చ॥వి॥
ధేన్వాః, ధేనో:	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్య:	పం॥వి॥

ధేన్వాః, ధేనోః	ధేన్వోః	ధేనునామ్	ష॥వి॥
ధేన్వామ్, ధేనౌ	ధేన్వోః	ధేనుషు	స॥వి॥

ఏవం తనుః కరేణుః కాకుః ఇత్యాదయః.

ఊ కారా న్తః శ్రీలింగో వదూశబ్దః (ఆదుది) (శ్లో॥25)

వదూః	వద్వౌ	వద్వ్యః	ప్ర॥వి॥
హేవధు	హేవద్వౌ	హేవద్వ్యః	సం॥ప్ర॥వి॥
వదూమ్	వద్వౌ	వదూః	ద్వి॥వి॥
వద్వౌ	వదూభ్యామ్	వదూభిః	తృ॥వి॥
వద్వై	వదూభ్యామ్	వదూభ్యః	చ॥వి॥
వద్వాః	వదూభ్యామ్	వదూభ్యః	పం॥వి॥
వద్వాః	వద్వోః	వదూనామ్	ష॥వి॥
వద్వామ్	వద్వోః	వదూషు	స॥వి॥

ఏవం తనుః చమూః కణ్ణూః రమ్పూరూః ఇత్యాదయః.

ఋ కారా న్తః శ్రీలింగ స్వస్వశబ్దః (చెల్లెలు) (శ్లో॥26)

స్వసా	స్వసారౌ	స్వసారః	ప్ర॥వి॥
హేస్వసః	హేస్వసారౌ	హేస్వసారః	సం॥ప్ర॥వి॥
స్వసారమ్	స్వసారౌ	స్వస్వాః	ద్వి॥వి॥

శేషం పుంలింగోక్త రాత్వ శబ్దవత్ శ్రీలింగగోశబ్దః

పుంలింగోక్త గో శబ్దవత్.

ఇత్యుజన్త శ్రీలింగ సాధారణశబ్దాః.

అథ అజన్తనపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః.

అకారా న్త నపుంసకలింగవంశబ్దః (పండు) (శ్లో॥27)

ఫలమై	ఫలై	ఫలాని	ప్ర॥వి॥
హేఫల	హేఫలై	హేఫలాని	సం॥ప్ర॥వి॥
ఫలమ్	ఫలై	ఫలాని	ద్వి॥వి॥
ఫలై	ఫలాభ్యామ్	ఫలైః	తృ॥వి॥

ఫలాయ	ఫలాభ్యామ్	ఫలేభ్యః	చ॥వి॥
ఫలాత్	ఫలాభ్యామ్	ఫలేభ్యః	ప॥వి॥
ఫలస్య	ఫలయోః	ఫలానామ్	ష॥వి॥
ఫలే	ఫలయోః	ఫలేషు	స॥వి॥

ఏవం జ్ఞాన ధన వన వచన వదనాదయః.

ఇకారాన్తనపుంసకలింగో వారిశబ్దః (ఉదకము) (శ్లో 29)

వారి	వారిణీ	వారిణీ	ప్ర॥వి॥
హేవారే, హేవారి	హేవారిణీ	హేవారిణీ	సం॥ప్ర॥వి॥
వారి	వారిణీ	వారిణీ	ద్వి॥వి॥
వారిణా	వారిభ్యామ్	వారిభిః	తృ॥వి॥
వారిణే	వారిభ్యామ్	వారిభ్యః	చ॥వి॥
వారిణః	వారిభ్యామ్	వారిభ్యః	పం॥వి॥
వారిణః	వారిణోః	వారిణామ్	ష॥వి॥
వారిణీ	వారిణోః	వారిషు	స॥వి॥

ఏవం కరాక్షి-పాదపాణి-హరహరిత్యాదయః.

ఉకారాన్త నపుంసకలింగో మధుశబ్దః (తేన) (శ్లో 30)

మధు	మధునీ	మధుని	ప్ర॥వి॥
హేమధో, హేమధు	హేమధునీ	హేమధుని	సం॥ప్ర॥వి॥
మధు	మధునీ	మధుని	ద్వి॥ప్ర॥
మధునా	మధుభ్యామ్	మధుభిః	తృ॥వి॥
మధునే	మధుభ్యామ్	మధుభ్యః	చ॥వి॥
మధునః	మధుభ్యామ్	మధుభ్యః	పం॥వి॥
మధునః	మధునోః	మధునామ్	ష॥వి॥
మధుని	మధునోః	మధుషు	స॥వి॥

ఏవ మమ్బ శ్మశ్రు జత్రు ఇత్యాదయః.

ఇత్యజన్త నపుంసకలింగ సాధారణశబ్దాః.

అథ హలన్త సాధారణ శబ్దాః

హలన్తపుంలింగసామాన్యశబ్దాః

చకారాన్తపుంలింగపయోముకృబ్దః (మేఘము) (శ్లో॥ 40)

పయోముక్ (గ్)	పయోముచౌ	పయోముచః	ప్ర॥వి॥
పయోముచమ్	పయోముచౌ	పయోముచః	ద్వి॥వి॥
పయోముచా	పయోముగ్భ్యామ్	పయోముగ్భిః	తృ॥వి॥
పయోముచే	పయోముగ్భ్యామ్	పయోముగ్భ్యః	చ॥వి॥
పయోముచః	పయోముగ్భ్యామ్	పయోముగ్భ్యః	పం॥వి॥
పయోముచః	పయోముచోః	పయోముచామ్	ష॥వి॥
పయోముచి	పయోముచోః	పయోముక్షు	స॥వి॥

ఏవం జలముక్ సువాక్ ఇత్యాదయః

జకారాన్తపుంలింగో భిషకృబ్దః (నైద్యుడు) (శ్లో॥ 41)

భిషక్ (గ్)	భిషజౌ	భిషజః
భిషజమ్	భిషజౌ	భిషజః
భిషజా	భిషగ్భ్యామ్	భిషగ్భిః
భిషజే	భిషగ్భ్యామ్	భిషగ్భ్యః
భిషజః	భిషగ్భ్యామ్	భిషగ్భ్యః
భిషజః	భిషజోః	భిషజామ్
భిషజి	భిషజోః	భిషక్షు

ఏవం సుయక్ ఋత్విక్ తనుత్యక్ ఇత్యాదయః.

తకారాన్తః పుంలింగో మరుచ్చబ్దః (గాలి) (శ్లో॥ 42)

మరుత్	మరుతౌ	మరుతః
మరుతమ్	మరుతౌ	మరుతః
మరుతా	మరుద్భ్యామ్	మరుద్భిః
మరుతే	మరుద్భ్యామ్	మరుద్భ్యః
మరుతః	మరుద్భ్యామ్	మరుద్భ్యః

మరుతః	మరుతోః	మరుతామ్
మరుతి	మరుతోః	మరుత్పు

ఏవం జక్షత్ జాగ్రత్ దధత్ దధత్ ఇన్ద్రజిత్ సోమసుత్ శాస్త్రకృత్
దరిద్రత్ శాసత్ చకాసత్ జుహ్వత్ భిభ్యత్ బోభువదిత్యాదయః,

దకారాంతః పుంలింగో దివిషచ్ఛబ్దః (వేల్పు) (శ్లో॥ 83)

దివిషత్	దివిషదౌ	దివిషదః
దివిషదమ్	దివిషదౌ	దివిషదః
దివిషదా	దివిషద్యామ్	దివిషద్భిః
దివిషదే	దివిషద్యామ్	దివిషద్భ్యః
దివిషదః	దివిషద్యామ్	దివిషద్భ్యః
దివిషదః	దివిషదోః	దివిషదామ్
దివిషది	దివిషదోః	దివిషత్పు

ఏవం శాస్త్రవిత్ రాజనుత్ క్రవ్యాత్ ఇత్యాదయః.

నకారాంతః పుంలింగో రాజన్ శబ్దః (తేదు) (శ్లో॥ 84)

రాజా	రాజానౌ	రాజానః	ప్ర॥వి॥
పేరాజన్	పేరాజానౌ	పేరాజానః	స॥ప్ర॥వి॥
రాజానమ్	రాజానౌ	రాజ్ఞః	ద్వి॥వి॥
రాజ్ఞా	రాజభ్యామ్	రాజభిః	తృ॥వి॥
రాజ్ఞే	రాజభ్యామ్	రాజభ్యః	చ॥వి॥
రాజ్ఞః	రాజభ్యామ్	రాజభ్యః	ప॥వి॥
రాజ్ఞః	రాజ్ఞోః	రాజ్ఞామ్	ష॥వి॥
రాజ్ఞే, రాజని	రాజ్ఞోః	రాజసు.	స॥వి॥

ఏవం మహిమా సుత్రామా ఇత్యాదయః.

నకారాంతః పుంలింగో యజ్ఞన్ శబ్దః (సోమయాజి) (శ్లో॥ 84)

యజ్ఞా	యజ్ఞానౌ	యజ్ఞానః
పేయజ్ఞన్	పేయజ్ఞానౌ	పేయజ్ఞానః
యజ్ఞానమ్	యజ్ఞానౌ	యజ్ఞానః

యజ్ఞనా	యజ్ఞభ్యామ్	యజ్ఞభిః
యజ్ఞనే	యజ్ఞభ్యామ్	యజ్ఞభ్యః
యజ్ఞనః	యజ్ఞభ్యామ్	యజ్ఞభ్యః
యజ్ఞనః	యజ్ఞనోః	యజ్ఞనామ్
యజ్ఞని	యజ్ఞనోః	యజ్ఞసు

ఏవం సహకృత్వా పాపా ఆత్మా బ్రహ్మ ఇత్యాదయః,

సకారాంతః పులిఙ్గో యశస్విన్మబ్జః (కీర్తిగలవాడు) (శ్లో॥ 34)

యశస్వి	యశస్వినౌ	యశస్వినః
హేయశస్వినే	హేయశస్వినౌ	హేయశస్వినః
యశస్వినమ్	యశస్వినౌ	యశస్వినః
యశస్వినా	యశస్విభ్యామ్	యశస్విభిః
యశస్వినే	యశస్విభ్యామ్	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్విభ్యామ్	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్వినోః	యశస్వినామ్
యశస్వని	యశస్వినోః	యశస్వసు.

ఏవం గుణేధసి కరి శాగ్గిణ శాస్త్రీ దోషి ఇత్యాదయః. తత్రరేఫ
షకారవత్పు సకారస్య ఐత్వం జ్ఞేయం; కరిణా, కరిణః. దోషిణా దోషిణః ఇతి.

శకారాంతః పులిఙ్గో విట్యబః (వైద్యుడు) (శ్లో॥ 43)

విట్ (విడ్)	విశా	విశః
విశమ్	విశా	విశః
విశా	విడ్యామ్	విడ్యః
విశే	విడ్యామ్	విడ్యః
విశః	విడ్యామ్	విడ్యః
విశః	విశోః	విశామ్
విశ	విశోః	విటు, విట్టు

ఏవం మృద్ భ్రద్ ఇత్యాదయః,

సకారాన్తః పులిగ్గో రత్నముట్పబ్బః (రత్నపుఁగం) (శ్లో. 43.)

రత్నముద్ (డ్)	రత్నముషే	రత్నముషః
రత్నమువమ్	రత్నముషే	రత్నముషః
రత్నముషా	రత్నముడ్యూమ్	రత్నముద్భిః
రత్నముషే	రత్నముడ్యూమ్	రత్నముద్భ్యః
రత్నముషః	రత్నముడ్యూమ్	రత్నముద్భ్యః
రత్నముషః	రత్నముషోః	రత్నముషామ్
రత్నముషి	రత్నముషోః	రత్నముట్పు (ట్టు)

ఏవం నీలత్విచ్ ద్విచ్ దేహపుచ్ ఇత్యాదయః.

సకారాన్తః పులిగ్గో వేదశబ్దః (బహు) (శ్లో. 44)

వేదాః	వేదసౌ	వేదసః
హేవేదః	హేవేదసౌ	హేవేదసః
వేదసమ్	వేదసౌ	వేదసః
వేదసా	వేదోభ్యామ్	వేదోభిః
వేదసే	వేదోభ్యామ్	వేదోభ్యః
వేదసః	వేదోభ్యామ్	వేదోభ్యః
వేదసః	వేదసోః	వేదసామ్
వేదసి	వేదసోః	వేదస్సు

ఏవం చన్ద్రమాః సుమనాః ఇత్యాదయః.

సకారాన్తః పులిగ్గో విద్యవృత్తిః (పండితుడు) (శ్లో. 44)

విద్యాన్	విద్యాన్సౌ	విద్యాన్సః
హేవిద్యన్	హేవిద్యాన్సౌ	హేవిద్యాన్సః
విద్యాన్సమ్	విద్యాన్సౌ	విద్యః
విదుషా	విద్యద్యూమ్	విద్యద్భిః
విదుషే	విద్యద్యూమ్	విద్యద్భ్యః
విదుషః	విద్యద్యూమ్	విద్యద్భ్యః
విదుషః	విదుషోః	విదుషామ్
విదుషి	విదుషోః	విద్యత్సు

ఏవం సేదివాన్ లస్థివాన్ శివేయవాన్ ఇత్యాదయః.

హకారాంత్రస్థ పులిజ్ఞో మహీరుట్పల్లిః (చెట్టు) (శ్లో॥ 81)

మహీరుద్	మహీరుహా	మహీరుహః
మహీరుహమ్	మహీరుహా	మహీరుహః
మహీరుహః	మహీరుడ్యామ్	మహీరుద్భిః
మహీరుహే	మహీరుడ్యామ్	మహీరుద్భ్యః
మహీరుహః	మహీరుడ్యామ్	మహీరుద్భ్యః
మహీరుహః	మహీరుహోః	మహీరుహమ్
మహీరుహ	మహీరుహోః	మహీరుట్సు (టున్)

ఏవం లిద్ దామలిద్ ఇత్యాదయః.

హకారాంత్రస్థ పులిజ్ఞో దుకృష్టః (పాలుపిదుకువాడు) (శ్లో॥ 81)

దుక్, దుగ్	దుహా	దుహః
దుహమ్	దుహా	దుహః
దుహః	దుగ్యామ్	దుగ్భిః
దుహే	దుగ్యామ్	దుగ్భ్యః
దుహః	దుగ్యామ్	దుగ్భ్యః
దుహః	దుహోః	దుహమ్
దుహ	దుహోః	దుక్షు, దుట్సు.

ఇతి హలంత్రపులిజ్ఞ సాధారణశబ్దాః.

అథహలంత్ర స్త్రీలింగ సాధారణశబ్దాః

చకారాంత్రస్థ స్త్రీలిజ్ఞో వాకృష్టః (వాక్కు) (శ్లో॥ 48)

వాక్, వాగ్	వాచౌ	వాచః
వాచమ్	వాచౌ	వాచః

ఇత్యాది సర్వం పయోముక్ శబ్దవత్. ఏవంత్యక్.

చకారాంత్రస్థ స్త్రీలింగస్సకృష్టః (మాలిక)

స్రక్	స్రజౌ	స్రజః
స్రజమ్	స్రజౌ	స్రజః

ఇత్యాది లిప్తకృష్టవత్

హరిత్ర త్రిలింగ సాధారణశబ్దాః నకారాంత్ర త్రిలింగప్రాయశః ఈకారాంత్రాః
 స్యుః-ధీమతీ, భగవతీ, దదతీ, చకాసతీ, శాసతీ, జాగ్రతీ, భాతీ, భాంతీ,
 జహ్వతీ, విభ్యతీ, సున్వతీ, తుదంతీ. రున్వతీ, క్రిన్వతీ, కుర్వతీ, చోరయంతీ,
 భవంతీ, దీప్యంతీ. పుత్రీయంతీ, చిక్రీయంతీ. బోధువతీ, నామ్నీ, రాక్షీ, మనో
 హరిణీ, కరిణీ, గుణినీ ఇత్యాదయస్సర్వేపి గౌరీ శబ్దవద్బోధ్యాః. హరిత్,
 పుణ్యకృత్ ఇత్యాదయః కేచిత్మరుచ్ఛబ్దవత్తకారాంత్రా ఏవ.

దకారాంత్రాః ముత్, సమ్మత్, ఇత్యాదయః దివిషచ్ఛబ్దవత్ జ్ఞేయాః

భకారాంత్రాః త్రిలింగః కకుప్పబ్దః (దిక్కు)

కకువ్	కకుభౌ	కకుభః
కకుభమ్	కకుభౌ	కకుభః
కకుభా	కకుభ్యామ్	కకుభ్యః
కకుభే	కకుభ్యామ్	కకుభ్యః
కకుభః	కకుభ్యామ్	కకుభ్యః
కకుభః	కకుభోః	కకుభామ్
కకుభి	కకుభోః	కకుభ్యు.

రేపాంత్రాః త్రిలింగో గీర్వబ్దః (రాక్కు) (శ్లో॥ 46.)

గీః	గీరౌ	గీరః
గీరమ్	గీరౌ	గీరః
గీరా	గీర్యామ్	గీర్విః
గీరే	గీర్యామ్	గీర్విః
గీరః	గీర్యామ్	గీర్విః
గీరః	గీరోః	గీరామ్
గీరి	గీరోః	గీర్ష, గీష్ష.

ఏవం పూః ధూః ఇత్యాదయః.

శకారాంత్రాః త్రిలింగో దిక్పబ్దః (దిక్కు) (శ్లో॥ 49.)

దిక్	దిశౌ	దిశః
దిశమ్	దిశౌ	దిశః

దిశా	దిగ్భ్యామ్	దిగ్భిః
దిశే	దిగ్భ్యామ్	దిగ్భ్యః
దిశః	దిగ్భ్యామ్	దిగ్భ్యః
దిశః	దిశోః	దిశామ్
దిశి	దిశోః	దిశుః

ఏవం దృక్.

షకారాంతః శ్రీలింగస్త్రిపుట్యః (కాంతి) (శ్లో॥ 49)

త్విచ్	త్విషే	త్విషః
త్విషమ్	త్విషే	త్విషః

ఇత్యాది సర్వం రత్నముట్పబ్ధవత్. ఏవం ప్రావృచ్ఛ, విపాచ్ఛ.

సకారాంతః శ్రీలింగస్సుమనశ్శబ్దః (మంచి మనస్సుగలఅడుది)

సుమనః	సుమనసౌ	సుమనసః
-------	--------	--------

ఇత్యాది సర్వం వేదశబ్దవత్.

ఇతి హలంత శ్రీలింగ సాధారణ శబ్దః.

అథ నపుంసకలింగ సాధారణశబ్దః

చకారాంత నపుంసకలింగః సువాక్పబ్ధః (మంచివాక్కుగలది)

సువాక్	సువాచీ	సువాణ్చీ
--------	--------	----------

పునస్తద్యత్.

శేషం పయోముక్త్యబ్ధవత్.

తకారాంత నపుంసలికలింగః పచచ్ఛబ్దః (పండునది) (శ్లో॥ 50.)

పచత్	పచన్తి	పచన్తి
పచత్	పచన్తి	పచన్తి
పచతా	పచద్భ్యామ్	పచద్భిః.

శేషం మరుచ్ఛబ్ధవత్.

ఏవం దీప్యత్, చోరయత్, చికిర్షత్, ఇత్యాది బ్యాది దివాది ధాతు ప్రకృతికా శబ్దః తథా సునాద్యంత ధాతుషు శప్ ప్రత్యయార్థాశ్చ.

తకారాన నపుంసకలింగో దదచ్చబ్బః (ఇచ్చునది) (శ్లో॥ 50.)

దదత్	దదతీ	దదన్తి, దదతి
దదత్	దదతీ	దదన్తి, దదతి
దదతా	దదద్భ్యామ్	దదద్భిః,

శేషం మరుద్వత్. ఏవం. జక్షత్, జాగ్రత్, శాసత్.

తకారాన నపుంసకలింగస్తుదచ్చబ్బః (పిడించునది) (శ్లో॥ 50)

తుదత్	తుదన్తి, తుదతీ	తుదన్తి
తుదత్	తుదన్తి, తుదతీ	తుదన్తి
తుదతా	తుదద్భ్యామ్	తుదద్భిః.

శేషం మరుద్వత్.

ఏవం భాత్, ఉల్లసత్, నుదత్.

నకారాన నపుంసకలింగో బ్రహ్మన్యబ్బః (శ్లో॥ 51)

బ్రహ్మ	బ్రహ్మణీ	బ్రహ్మణీ
హేబ్రహ్మన్ } హేబ్రహ్మ	హేబ్రహ్మణీ	హేబ్రహ్మణీ
బ్రహ్మ	బ్రహ్మణీ	బ్రహ్మణీ
బ్రహ్మణా	బ్రహ్మభ్యామ్	బ్రహ్మభిః
బ్రహ్మణే	బ్రహ్మభ్యామ్	బ్రహ్మభ్యః
బ్రహ్మణః	బ్రహ్మభ్యామ్	బ్రహ్మభ్యః
బ్రహ్మణః	బ్రహ్మణోః	బ్రహ్మణామ్
బ్రహ్మణీ	బ్రహ్మణోః	బ్రహ్మసు.

ఏవం భర్మ, కర్మ, వర్మ, శర్మ నర్మేత్యాదౌ.

నకారాన నపుంసకలింగో నామశబ్దః (పేరు) (శ్లో॥ 51)

నామ	నామ్నీ, నామనీ	నామాని
హేనామన్ } హేనామ	హేనామ్నీ } హేనామనీ	హేనామాని

నామ	నామ్నీ, నామనీ	నామాని
నామ్నా	నామభ్యామ్	నామభిః

శేషం రాజన్ శబ్దవత్.

ఏవం ధామ సురాజ దామ వ్యోమేత్యాదయః.

శకారాంత నపుంసక లిङ్గస్తాదృకృబ్బః (అటువంటిది)

తాదృక్	తాదృశీ	తాదృశి
తాదృక్	తాదృశీ	తాదృశి

శేషం దిక్పబ్బవత్

ఏవం యాదృక్ ఏతాదృక్.

షకారాంతనపుంసకలిङ్గో రత్నముట్పబ్బః.

రత్నముద్	రత్నముషీ	రత్నముంషి.
	పునస్తద్యత్	
	శేషం పుంవత్	
	ఏవం నితత్సిద్.	

సకారాంత నపుంసకలిङ్గో వచశ్శబ్దః (వాక్కు) (శ్లో॥ 57.)

వచః	వచసీ	వచాంసి
వచః	వచసీ	వచాంసి
వచసా	వచోభ్యామ్	వచోభిః.

శేషం వేదశ్శబ్దవత్.

ఏవం మనః వయః పయః.

హతారాంత నపుంసకలిङ్గో లిట్పబ్బః (అస్యాదింతునది)

లిడ్	లిహి	లిహి
లిడ్	లిహి	లిహి

శేషం మహీరుట్పబ్బవత్.

ఇతి హంత నపుంసకలిङ్గ సారాంశశబ్దాః.

అథ సర్వనామ శబ్దాః

సర్వ విశ్వ ఉభ ఉభయ దతర దతమ * అన్య † అన్యతర ఇతర త్వ (త్వత్) సమ సీమ నేమ ‡ పూర్వ పర అవర దక్షిణ ఉత్తర అపర అధర స్వ అస్తర త్యద్ తద్ యద్ ఏతద్ ఇదమ్ అదన్ ఏక ద్వి యుష్మద్ అస్మద్, భవత్ కిమ్ ఇతి. ||౩౫|| ఏషాం లిङ్గత్రయేఽపి క్రమేణ రూపభేదాన్ వక్ష్యామః. తథాహి.

అథ సర్వనామను పుంలింగ శబ్దాః

అకారాన్తః పుంలింగ స్సర్వశబ్దాః (అంతయు) (శ్లో॥ 4)

సర్వః	సర్వో	సర్వే
హేసర్వః	హేసర్వో	హేసర్వే
సర్వమ్	సర్వో	సర్వాన్
సర్వేణ	సర్వాభ్యామ్	సర్వైః
సర్వస్మై	సర్వాభ్యామ్	సర్వేభ్యః
సర్వస్మాత్	సర్వాభ్యామ్	సర్వేభ్యః
సర్వస్య	సర్వయోః	సర్వేషామ్
సర్వస్మిన్	సర్వయోః	సర్వేషు

ఏవం విశ్వ కతర కతమ అన్యతర అన్య ఇతర త్వ సమ సీమ శబ్దానాం రూపాణి జ్ఞేయాని.

* ఏతా ప్రత్యయా. తేన తదంతాః కతర యతర తతర ఏకతర కతమ యతమ తతమ ఏకతమ ఇత్యాదయో గృహ్యంతే.

† అన్యతరశబ్దవత్ అన్యతమశబ్దో వక్ష్యేయః కిన్తురామవదేవ.

‡ (పూర్వ పర అవర దక్షిణ ఉత్తర అపర అధర ఈ శబ్దములు ఒక వస్తువునకు సంజ్ఞ (పేరు) అయినప్పుడును; వ్యవస్థ (వ్యవస్థ = ఇది దీనికంటె పూర్వము, ఇది దీనికంటె పరము లేక ఉత్తరము దక్షిణము అను వ్యవధినియమము) లేనప్పుడును రామశబ్దము వలె తెలియదగినవి. మఱియు సదృశార్థకమైన సమశబ్దమును, జ్ఞాతిధనవాచకమైన స్వశబ్దమును శాహ్యవస్తు, భిన్నార్థకమైన అస్తరశబ్దంబును, రామశబ్దమువలె తెలియ వలయును.

అకారాన్తస్సపుంలిङ్గో నిత్యం ద్వివచనాన్త ఉభయశబ్దః (రెండు) (శ్లో॥ 5)

ఏకవచనమ్

బహువచనమ్

—	ఉభౌ	—
—	ఉభౌ	—
—	ఉభాభ్యామ్	—
—	ఉభాభ్యామ్	—
—	ఉభాభ్యామ్	—
—	ఉభయోః	—
—	ఉభయోః	—

అకారాన్తస్సపుంలిङ్గ ఉభయశబ్దో ద్వివచనరహితః (రెండవయవములుగలది)

ఉభయః	—	ఉభయే
హే ఉభయ	—	హే ఉభయే
ఉభయమ్	—	ఉభయాన్
ఉభయేన	—	ఉభయైః
ఉభయస్మై	—	ఉభయేభ్యః
ఉభయస్మాత్	—	ఉభయేభ్యః
ఉభయస్య	—	ఉభయేషామ్
ఉభయస్మిన్	—	ఉభయేషు

అకారాన్తస్సపుంలిङ్గో నేమ శబ్దః (సగము) (శ్లో॥ 5)

నేమః	నేమా	నేమే, నేమాః
హేనేమ	హేనేమా	హేనేమే, హేనేమాః

ఆయావేష విశేషః

శేషం సర్వవత్.

అకారాన్తస్సపుంలిङ్గ స పూర్వశబ్దః (పూర్వము) (శ్లో॥ 6)

పూర్వః	పూర్వో	పూర్వో, పూర్వాః
హేపూర్వ	హేపూర్వో	హేపూర్వో, హేపూర్వాః
పూర్వమ్	పూర్వో	పూర్వాన్
పూర్వేణ	పూర్వాభ్యామ్	పూర్వైః

పూర్వస్మై	పూర్వాభ్యామ్	పూర్వేభ్యః
పూర్వస్మాత్	} పూర్వాభ్యామ్	పూర్వేభ్యః
పూర్వాత్		
పూర్వస్య	పూర్వయోః	పూర్వేషామ్
పూర్వస్మిన్	} పూర్వయోః	పూర్వేషు
పూర్వే		

ఏవం పర అవర దక్షిణ ఉత్తర అధర స్వ అన్తర ఏతే తుల్య రూపాః.

అకారాన్తస్పులింగ స్పృహ్యవాచకో విత్తైక వచనాన్త ఏకశబ్దః

** (ఒకడు (శ్లో॥ 7)

ఏకః	—	—
పే ఏక	—	—
ఏకమ్	—	—
ఏకేన	—	—
ఏకస్మై	—	—
ఏకస్మాత్	—	—
ఏకస్య	—	—
ఏకస్మిన్	—	—

ఇకారాన్తస్పులింగో నిత్యంద్వివచనాన్తో * ద్విశబ్దః (ఇద్దరు)

ఏకవచనమ్	ద్వివచనమ్	బహువచనమ్
—	ద్వౌ	—
—	ద్వౌ	—
—	ద్వాభ్యామ్	—

** శ్లో॥ ఏకోఽన్యార్థేప్రధానేచ ప్రథమే కేవలే తథా,

సాధారణే సమానేఽల్పే సఖ్యాయాశ్చ ప్రయుజ్యతే.

* అస్య సఖ్యజ్ఞాత్వే ఉపసర్జనత్వే చ ద్విః ద్వి ద్వయః ఇతి హరిశబ్ద వచేవ రూపాణి జ్ఞేయాని. ఏవం సర్వాదిగణ పఠితానాం సఖ్యజ్ఞోపసర్జనీ భూతానాం సర్వనామసఖ్యజ్ఞా ప్రయుక్త కార్యం నా న్తి. భవచ్ఛబ్దః హలన్త వికేష శబ్దేషు వక్ష్యతే.

—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వయోః	—
—	ద్వయోః	—

దకారాన్తః పుంలింగస్తచ్చబ్ధః (వాడు)

సః	తా	తే
తమ్	తా	తాన్
తేన	తాభ్యామ్	తైః
తస్మై	తాభ్యామ్	తేభ్యః
తస్మాత్	తాభ్యామ్	తేభ్యః
తస్య	తయోః	తేషామ్
తస్మిన్	తయోః	తేషు.

దకారాన్తః పుంలింగో యచ్చబ్ధః (ఎవడు)

యః	యా	యే
యమ్	యా	యాన్
యేన	యాభ్యామ్	యైః
యస్మై	యాభ్యామ్	యేభ్యః
యస్మాత్	యాభ్యామ్	యేభ్యః
యస్య	యయోః	యేషామ్
యస్మిన్	యయోః	యేషు.

దకారాన్తః పుంలింగస్త్యచ్చబ్ధః (నాడు)

స్యః	త్యై	త్యే
త్యమ్	త్యై	త్యాన్
	శేషం తచ్చబ్ధవత్	

దకారాన్తః పుంలింగ ఏతచ్చబ్ధః (ఏడు) (శ్లో॥ 38)

ఏషః	ఏతా	ఏతే
ఏతమ్	ఏతా	ఏతాన్
ఏనమ్	ఏనా	ఏనాన్

ఏతేన }	ఏతాభ్యామ్	ఏతైః
ఏనేన }		
ఏతస్మై	ఏతాభ్యామ్	ఏతేభ్యః
ఏతస్మాత్	ఏతాభ్యామ్	ఏతేభ్యః
ఏతస్య	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతేషామ్.
ఏతస్మిన్	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతేషు

దకారాంతఃపుంలిङ्గో యష్మచ్ఛబ్దః (నీవు) (శ్లో 39.)

త్వమ్	యవామ్	యూయమ్
త్వామ్ }	యవామ్ }	యుష్మాన్ }
త్వా }	వామ్ }	వః }
త్వయా	యవాభ్యామ్	యుష్మాభిః
తుభ్యమ్ }	యవాభ్యామ్ }	యష్మత్భ్యమ్, }
తే }	వామ్ }	వః }
త్వత్	యవాభ్యామ్	యష్మత్
తవ, తే	యవయోః, వామ్	యుష్మాకమ్, వః
త్వయి	యవయోః	యుష్మాసు.

దకారాంతఃపుంలిङ्గోఽస్మచ్ఛబ్దః (నేను) (శ్లో 39.)

అహమ్	ఆవామ్	వయమ్
మామ్, మా	ఆవామ్, నౌ	ఆస్మాన్, నః
మయా	ఆవాభ్యామ్	ఆస్మాభిః
మహ్యమ్, మే	ఆవాభ్యామ్, నౌ	ఆస్మత్భ్యమ్, నః
మత్	ఆవాభ్యామ్	ఆస్మత్
మమ, మే	ఆవయోః, నౌ	ఆస్మాకం, నః
మయి	ఆవయోః	ఆస్మాసు.

ఆనయోర్మ్యష్మదస్మచ్ఛబ్దయోః లిङ్గత్రయేపి ఏతాన్యేవ రూపాణితి జ్ఞేయమ్

మకారాంతఃపుంలిङ్గకీమ్శబ్దః (ఎవడు?) (శ్లో 39)

కః	కౌ	కే
కమ్	కౌ	కాన్

కేన	కాభ్యామ్	కై:
కస్మై	కాభ్యామ్	కేభ్యః
కస్మాన్	కాభ్యామ్	కేభ్యః
కస్య	కయోః	కేషామ్
కస్మిన్	కయోః	కేషు.

మకారా న్నపుంలింగ ఇదమ్ శబ్దః (పీఠు) (శ్లో॥ 33)

అయమ్	ఇమా	ఇమే
ఇమమ్, ఏనమ్	ఇమా, ఏనా*	ఇమాన్, ఏనాన్
అనేన, ఏనేన	ఆభ్యామ్	ఏభిః
అస్మై	ఆభ్యామ్	ఏభ్యః
అస్మాత్	ఆభ్యామ్	ఏభ్యః
అస్య	అనయోః } ఏనయోః }	ఏషామ్
అస్మిన్	అనయోః } ఏనయోః }	ఏషు

సకారా న్నపుంలింగోఽదశ్శబ్దః (పీఠు) (శ్లో॥ 44)

అసౌ	అమూ	అమీ
అముమ్	అమూ	అమూన్
అమూనా	అమూభ్యామ్	అమీభిః
అముస్మై	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః
అముష్మాత్	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః
అముష్య	అముయోః	అమీషామ్
అముష్మిమ్	అముయోః	అమీషు.

ఇతి సర్వనామ్నాం పుంసి రూపాణి,

* కిజ్జితకార్యం విధాతు ముపాత్తస్య కార్యాంతరం విధాతుం పున రుపాదాన మన్వాదేశ ఇత్యుచ్యతే. తస్మిన్నర్థే ఇద మేతచ్ఛబ్దయోః ఏనాదేశో భవతి. ద్వితీయాయాం టాప్రత్యయోన్ ప్రత్యయయోః పరతః. "అనేన వ్యాకరణ మధీతమ్. ఏనం ఛన్దోఽధ్యాయ. అనయోః పవిత్రంకులమ్ ఏనయోః ప్రభూతం స్వ" మితి.

అథ సర్వనామను శ్రీలింగశబ్దాః

అకారాంతః శ్రీలింగ స్వర్యాశబ్దః (శ్లో॥20)

సర్వా	సర్వే	సర్వాః
హేసర్వే	హేసర్వే	హేసర్వాః
సర్వామ్	సర్వే	సర్వాః
సర్వయా	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభిః
సర్వస్యై	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వాభ్యామ్	సర్వాభ్యః
సర్వస్యాః	సర్వయోః	సర్వాసామ్
సర్వస్యామ్	సర్వయోః	సర్వాసుః

ఏవం విశ్వా ప్రభృతి (శ్లో॥21) అన్యాన్తానాం రూపాణి.

అకారాంతః శ్రీలింగో నిత్యద్వివచనాంత ఉభాశబ్దః. ఉభే ఉభే ఉభాభ్యామ్ ఉభాభ్యామ్ ఉభాభ్యామ్ ఉభయోః ఉభయోః.

ఏకాశబ్దః సర్వావత్ బోధ్యః. సంఖ్యార్థేతు నిత్యైకవచనాంతః. యథా

ఏకా	—	—
ఏకామ్	—	—
ఏకయా	—	—
ఏకస్యై	—	—
ఏకస్యాః	—	—
ఏకస్యాః	—	—
ఏకస్యామ్	—	—

ఉభయశబ్దస్య పుంసీవ వచననియమః. రూపాణితు సర్వావత్.

ఇకారాంతః శ్రీలింగో ద్విశబ్దః

—	ద్వే	—
—	ద్వే	—
—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వాభ్యామ్	—
—	ద్వాభ్యామ్	—

—	ద్వయోః	—
—	ద్వయోః	—

దకారాస్త్రః శ్రీలింగస్తచ్చట్టః (అది)

సా	తే	తాః
తామ్	తే	తాః
తయా	తాభ్యామ్	తాభిః
తస్యై	తాభ్యామ్	తాభ్యః
తస్యాః	తాభ్యామ్	తాభ్యః
తస్యాః	తయోః	తాసామ్
తస్యామ్	తయోః	తాసు

దకారాస్త్రః శ్రీలింగో యచ్చట్టః (ఏది)

యా	యే	యాః
యామ్	యే	యాః
యయా	యాభ్యామ్	యాభిః
యస్యై	యాభ్యామ్	యాభ్యః
యస్యాః	యాభ్యామ్	యాభ్యః
యస్యాః	యయోః	యాసామ్
యస్యామ్	యయోః	యాసు

స్యా త్యే త్యాః ఇతి త్యచ్చట్ట స్తచ్చట్టవత్.

దకారాస్త్రః శ్రీలింగ ఏతచ్చట్టః (ఈమె) (శ్లో॥48)

ఏషా	ఏతే	ఏతాః
ఏతామ్, ఏనామ్	ఏతే, ఏనే	ఏతాః, ఏనాః
ఏతయా, ఏనయా	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభిః
ఏతస్యై	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభ్యః
ఏతస్యాః	ఏతాభ్యామ్	ఏతాభ్యః
ఏతస్యాః	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతాసామ్
ఏతస్యామ్	ఏతయోః, ఏనయోః	ఏతాసు.

మకారాంత శ్రీలింగ శబ్దాః (ఎవతె)

కా	కే	కాః
కామ్	కే	కాః
కయా	కాభ్యామ్	కాభిః
కస్యై	కాభ్యామ్	కాభ్యః
కస్యాః	కాభ్యామ్	కాభ్యః
కస్యాః	కయోః	కాస్యామ్
కస్యామ్	కయోః	కాస్యః*

మకారాంత శ్రీలింగ శబ్దాః (ఈమె) శ్లో॥ 48

ఇయమ్	ఇమే	ఇమాః
ఇమామ్, ఏనామ్	ఇమే, ఏనే	ఇమాః, ఏనాః
అనయా, ఏనయా	అభ్యామ్	అభిః
అస్యై	అభ్యామ్	అభ్యః
అస్యాః	అభ్యామ్	అభ్యః
అస్యాః	అనయోః, ఏనయోః	అస్యామ్
అస్యామ్	అనయోః, ఏనయోః	అస్యః

సకారాంత శ్రీలింగ శబ్దాః (ఈమె) శ్లో॥ 49

అసౌ	అమూ	అమూః
అముమ్	అమూ	అమూః
అమయా	అమూభ్యామ్	అమూభిః
అముస్యై	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః
అముస్యాః	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః
అముస్యాః	అమయోః	అమూషామ్
అముష్యామ్	అమయోః	అమూషః

ఇతి సర్వనామ్నాం శ్రీలింగరూపాణి.

* చిద్రోగే - కాచిక్ - కేచిక్ - కాక్రిక్ ఇత్యాది.

అథ నర్వనామను నపుంసకలింగశబ్దాః

అకారాంత నపుంసక లింగస్సర్వశబ్దః (శ్లో॥26)

సర్వమ్	సర్వే	సర్వాణి
హేసర్వ	హేసర్వే	హేసర్వాణి
సర్వమ్	సర్వే	సర్వాణి

శేషం పుంవత్.

ఏవం విశ్వాదీనాం. పూర్వాదీనాం నవానాం పశ్చాదీ సప్తమ్యేక
వచనయోః పుంసీవ రూప ద్వయమ్. ఏ కో భో భ య శబ్దానాంతు పుంలింగ
వదేవ వచననియమః. ఉభయశబ్దస్య స్త్రీలింగవద్రూపాణి,

అకారాంత నపుంసకలింగకతరశబ్దః

కతరత్	కతరే	కతరాణి
కతరత్	కతరే	కతరాణి

శేషం పుంవత్

ఏవం కతమత్, ఇతరత్, అన్యతరత్. అన్యతమశబ్దస్తు-

అన్యతమమ్	అన్యతమే	అన్యతమాని
----------	---------	-----------

ఇతి పరిశబ్దవద్ధృః.

దకారాంత నపుంసక లింగస్తచ్చబ్దః (అది)

తత్	తే	తాని
-----	----	------

పునస్తద్వత్

శేషం పుంవత్

ఏవం త్యక్, యక్.

దకారాంత నపుంసకలింగ ఏతచ్చబ్దః

ఏతత్	ఏతే	ఏతాని
ఏతత్, ఏనత్	ఏతే, ఏనే	ఏతాని, ఏనాని

శేషం పుంవత్

మకారాంత్ర నపుంసకలిङ्గకిమ్ శబ్దః (ఏది?)

* కిమ్	కే	కాని
కిమ్	కే	కాని

శేషం పుంవత్.

మకారాంత్ర నపుంసకలిङ्గ ఇదమ్ శబ్దః

ఇదమ్	ఇమే	ఇమాని
ఇదమ్, ఏనత్	ఇమే, ఏనే	ఇమాని, ఏనాని

శేషం పుంవత్.

సకారాంత్ర నపుంసకలిङ్గోఽదశ్శబ్దః (ఇది)

అదః	అమూ	అమూని
అదః	అమూ	అమూని

శేషం పుంవత్

ఇతి సర్వనామ్నాం నపుంసకరూపాణి.

ఇతి సర్వనామ శబ్దాః.

అథా జన్త విశేష శబ్దః

అకారాంతః పులింగో ద్వితీయశబ్దః (రెండవవాడు) శ్లో॥ 7

తృతీయా విభక్తి పర్యంతం రామవత్. విశేషస్తు.

చ॥	{ ద్వితీయస్మై ద్వితీయాయ }	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయేభ్యః
పం॥	{ ద్వితీయస్మాత్ ద్వితీయాత్ }	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయేభ్యః
ష॥	ద్వితీయస్య	ద్వితీయయోః	ద్వితీయానామ్
స॥	{ ద్వితీయస్మిన్ ద్వితీయే }	ద్వితీయయోః	ద్వితీయేషు.

ఏవం తృతీయశబ్దస్యాపి రూపాణి బోధ్యాని.

అకారాంతః పులింగః ప్రథమశబ్దః (శ్లో॥ 7-8)

ప్రథమః	ప్రథమా	ప్రథమే, ప్రథమాః
పే ప్రథమ	పేప్రథమా	పేప్రథమే, పేప్రథమాః
శేషం రామవత్.		

ఏవం చరమః, ద్వితీయః, అల్పః, ఆర్ధః, కలిపయః.

అకారాంతః పులింగో నిర్జర శబ్దః (వేల్పు) (శ్లో॥ 8)

నిర్జరః	{ నిర్జరసౌ నిర్జరా }	నిర్జరసః నిర్జరాః
పేనిర్జర	{ పేనిర్జరసౌ పేనిర్జరా }	పేనిర్జరసః పేనిర్జరాః
{ నిర్జరసమ్ నిర్జరమ్ }	నిర్జరసౌ నిర్జరా	నిర్జరసః నిర్జరాన్
{ నిర్జరసౌ నిర్జరేణ }	నిర్జరాభ్యామ్	నిర్జరైః
{ నిర్జరసే నిర్జరాయ }	నిర్జరాభ్యామ్	నిర్జరేభ్యః
{ నిర్జరసః నిర్జరస్య }	{ నిర్జరసౌః నిర్జరయోః }	{ నిర్జరసామ్ నిర్జరాణామ్ }
{ నిర్జరసి నిర్జరే }	{ నిర్జరసౌః నిర్జరయోః }	నిర్జరేషు

అకారాంతః పులింగ్గః పాదశబ్దః. పాదము.

ప్ర॥	పాదః	పాదా	పాదాః
సం॥ప్ర॥	హేపాద	హేపాదా	హేపాదాః
ద్వి॥	పాదమ్	పాదా	{ పదః * { పాదాన్
త్వ॥	{ పదా { పాదేన	{ పద్యామ్ { పాదాభ్యామ్	{ పద్భిః { పాదైః
చ॥	{ పదే { పాదాయ	{ పద్యామ్ { పాదాభ్యామ్	{ పద్భ్యః { పాదేభ్యః
పం॥	{ పదః { పాదాత్	{ పద్యామ్ { పాదాభ్యామ్	{ పద్భ్యః { పాదేభ్యః
ష॥	{ పదః { పాదస్య	{ పదోః { పాదయోః	{ పదామ్ { పాదానామ్
స॥	{ పది { పాదే	{ పదోః { పాదయోః	{ పత్సు { పాదేషు

అకారాంతః పులింగ్గో దంతశబ్దః (పల్ల) శ్లో॥ 8

ప్ర॥	దంతః	దంతా	దంతాః
ద్వి॥	దంతమ్	దంతా	{ దంతః { దంతాన్
త్వ॥	{ దంతా { దంతేన	{ దద్యామ్ { దదంత్యామ్	{ దద్భిః { దదంతైః
చ॥	{ దంతే { దదంతాయ	{ దద్యామ్ { దదంత్యామ్	{ దదద్భ్యః { దదదంతేభ్యః
పం॥	{ దంతః { దదంతాత్	{ దద్యామ్ { దదంత్యామ్	{ దదద్భ్యః { దదదంతేభ్యః

* పాద దంత, నాసికా, మాస, హృదయ, నిశా, అస్మక్, యూష, దోష, యక్ష్మక్, శక్ష్మక్, ఉదక, ఆస్య, మాంస, పృథనా సాను-ఉత్తేపాం శసాదౌ రూప ద్వయమ్. తతః ప్రాక్షనస్యాది పశ్చ పచనేషు ప్రకృతిరూపం సార్వత్రికమ్. వికృతిరూపస్తు ప్రయోగ మనుసృత్య ప్రయోజ్యమ్.

ష॥	{ దతః దస్తస్య	{ దతోః దస్తయోః	{ దతామ్ దస్తానామ్
స॥	{ దతి దస్తే	{ దతోః దస్తయోః	{ దత్సు దస్తేషు

అకారాంతఃపుంలింగో మాసశబ్దః (నెల) (శ్లో॥8)

ప్ర॥	మాసః	మాసౌ	మాసాః
ద్వి॥	మాసమ్	మాసౌ	{ మాసః మాసాన్
తృ॥	{ మాసా మాసేన	{ మాభ్యామ్ మాసాభ్యామ్	{ మాభిః మాసైః
చ॥	{ మాసే మాసాయ	{ మాభ్యామ్ మాసాభ్యామ్	{ మాభ్యః మాసేభ్యః
పం॥	{ మాసః మాసాత్	{ మాభ్యామ్ మాసాభ్యామ్	{ మాభ్యః మాసేభ్యః
ష॥	{ మాసః మాసస్య	{ మాసోః మాసయోః	{ మాసామ్ మాసానామ్
స॥	{ మాసి మాసే	{ మాసోః మాసయోః	{ మాస్సు మాసేషు

అకారాంతఃపుంలింగో యూష శబ్దః (కవ్వము)

ప్ర॥	యూషః	యూషౌ	యూషాః
ద్వి॥	యూషమ్	యూషౌ	{ యూష్టః యూషాన్
తృ॥	{ యూషౌ యూషేణ	{ యూషభ్యామ్ యూషాభ్యామ్	{ యూషభిః యూషైః
చ॥	{ యూషే యూషాయ	{ యూషభ్యామ్ యూషాభ్యామ్	{ యూషభ్యః యూషేభ్యః
పం॥	{ యూష్టః యూషాత్	{ యూషభ్యామ్ యూషాభ్యామ్	{ యూషభ్యః యూషేభ్యః
ష॥	{ యూష్టః యూషస్య	{ యూష్టోః యూషయోః	{ యూష్టామ్ యూషాణామ్

స॥ { యూష్టి
యూషణి { యూష్టిః
యూషే { యూషయోః { యూషసు
యూషేషు

అకారా న్తః పుంలింగో ద్వ్యహ్న శబ్దః (శ్లో. 9.

స॥ { ద్వ్యహ్ని
ద్వ్యహని { ద్వ్యహ్నియోః { ద్వ్యహ్నిషు
ద్వ్యహ్నే

శేషం రామవత్

ఏవం వ్యహ్న స్సాయాహ్నశ్చ.

అకారా న్తః పుంలింగో విశ్వపాశబ్ద (జగత్పాలకుడు)

విశ్వపాః	విశ్వహే	విశపాః
విశ్వపామ్	విశ్వహే	విశ్వపః
విశ్వపా	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభిః
విశ్వపే	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపాభ్యామ్	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపోః	విశ్వపామ్
విశ్వపి	విశ్వపోః	విశ్వపాసు.

ఏవం సోమపాద్యాకారా న్తదాత్మనాశ్శబ్దాః.

అకారా న్తః పుంలింగో హాహ శబ్దః (గర్భధర్తృడు)

హాహః	హాహా	హాహః
హాహమ్	హాహా	హాహాన్
హాహ	హాహాభ్యామ్	హాహాభిః
హాహై	హాహాభ్యామ్	హాహాభ్యః
హాహః	హాహాభ్యామ్	హాహాభ్యః
హాహః	హాహాః	హాహామ్
హాహే	హాహాః	హాహాసు.

ఇకారా న్తః పుంలింగో నిత్యం బహువచనా న్తకతి శబ్దః (ఎన్ని) (శ్లో॥10)

ప్ర॥ కతి

ద్వి॥ కతి

త్స॥	కతిభిః
చ॥	కతిభ్యః
పం॥	కతిభ్యః
ష॥	కతినామ్
స॥	కతిషు

అయం త్రిమ లిङ్గేష్వపి తుల్యరూపః.

ఇకారా న్నపుంలిङ్గస్య పతిశబ్దో హరివత్. విశేషస్తు.

పత్యా	పతిభ్యామ్	పతిభిః
పత్యే	పతిభ్యామ్	పతిభ్యః
పత్యుః	పతిభ్యామ్	పతిభ్యః
పత్యుః	పత్యోః	పతినామ్
పత్యో	పత్యోః	పతిషు

ఇకారా న్నపుంలిङ్గస్సఖిశబ్దః (చెలికాఁడు) (శ్లో॥10)

సఖా	సఖాయా	సఖాయః
పేసఖే	పేసఖాయా	పేసఖాయః
సఖాయమ్	సఖాయా	సఖీన్
సఖ్యా	సఖిభ్యామ్	సఖిభిః
సఖ్యే	సఖిభ్యామ్	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖిభ్యామ్	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖ్యోః	సఖీనామ్
సఖ్యో	సఖ్యోః	సఖిషు.

ఇకారా న్నపుంలిङ్గో నిత్యం బహువచనా న్తత్త్రిశబ్దః (ముగ్గురు) (శ్లో॥11)

ప్ర॥	త్రయః	ద్వి॥	త్రిన్	త్స॥	త్రిభిః
చ॥	త్రిభ్యః	పం॥	త్రిభ్యః	ష॥	త్రయాణామ్
స॥	త్రిషు.				

* అస్య తత్పురుషా న్తత్త్వే రామవద్రూపమ్. రామస్యసఖా = రామసఖః రామసఖౌ రామసఖాః. ఏవం కృష్ణ సఖః. కర్మధారయే బహువ్రీహౌ చవిశేషః - శోభనస్సఖా సుసఖా సుసఖాయా సుఖాయః. పేసఖయే. ద్వి॥ సుసఖాయం సుసఖాయౌ సుసఖీక. సుసఖవేత్త్యాది తేషం హరివత్. ఏవం - అతిశయింశః సఖా అతినఖా. పరమః సఖాయస్య సః పరమసఖా ఇత్యాదయః. సఖీ మతిక్రాంతోఽతి సఖః. అయం హరివదేవ బోధ్యః.

ఈకారాంతః పుంలింగో వాతప్రమీశబ్దః (గాలినికొలుచువాడు)

వాతప్రమీః	వాతప్రమ్యౌ	వాతప్రమ్యః
హేవాతప్రమీః	హేవాతప్రమ్యౌ	హేవాతప్రమ్యః
వాతప్రమీమ్	వాతప్రమ్యమ్	వాతప్రమీన్
వాతప్రమ్య	వాతప్రమీభ్యామ్	వాతప్రమీభిః
వాతప్రమ్యే	వాతప్రమీభ్యామ్	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమీభ్యామ్	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమ్యామ్
వాతప్రమీ	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమీషు.

ఏవం యా న్యనేనేతి యయాః (మార్గము) పాతి లోకమితి పపీః (సూర్యుడు) ఇత్యాదయః. క్రింది వాతప్రమీశబ్దస్య తు, అమి, శసి, జౌ చ విశేషః. ద్వి॥ ఏ॥ వాతప్రమ్యమ్ ద్వి॥ బ॥ వాతప్రమ్యః, స॥ ఏ॥ వాతప్రమ్యి శేషం పూర్వవత్.

ఈకారాంతః పుంలింగో బహుశ్రేయసీ శబ్దః (మిక్కిలి శ్రేయస్సుగలవాడు) (శ్లో॥ 12)

బహుశ్రేయసీ	బహుశ్రేయస్యౌ	బహుశ్రేయస్యః
హేబహుశ్రేయసీ	హేబహుశ్రేయస్యౌ	హేబహుశ్రేయస్యః
బహుశ్రేయసీమ్	బహుశ్రేయస్యమ్	బహుశ్రేయసీన్
బహుశ్రేయస్య	బహుశ్రేయసీభ్యామ్	బహుశ్రేయసీభిః
బహుశ్రేయస్యై	బహుశ్రేయసీభ్యామ్	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యః	బహుశ్రేయసీభ్యామ్	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యః	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీనామ్
బహుశ్రేయస్యమ్	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీషు.

ఏవమతిలక్ష్మీశబ్దః. (సంపదనతిక్రమించినవాడు). ప్రథమాయామి విశిష్టతే. అతిలక్ష్మీః, అతిలక్ష్మ్యాః, అతిలక్ష్మ్యోః.

ఈకారాంతః పుంలింగప్రదీశబ్దః (ద్యూనించువాడు)

ప్రదీః	ప్రద్యౌ	ప్రద్యః
ప్రద్యమ్	ప్రద్యౌ	ప్రద్యః

ప్రధ్య	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభిః
ప్రధ్యే	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధీభ్యామ్	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధ్యోః	ప్రధ్యామ్
ప్రధ్యః	ప్రధ్యోః	ప్రధీషు.

ఏవం గ్రామణీః, సేనానీః, ఉన్నీః, అగ్రణీః, ఇత్యాదయః. ఏషాం నీ శబ్దానాం సప్తమ్యాం విశేషః. గ్రామణ్యామ్ గ్రామణ్యోః గ్రామణీషు. కుమారీ మిచ్చన్ కుమారీవాచరన్ వా బ్రాహ్మణః కుమారీ. ఆయం బహుశ్రేయసీవత్. ద్వితీయాయాం విశేషః. కుమార్యం - కుమార్యో - కుమార్యః ఇతి.

ఈకారాంతః పుంలింగస్సద్విశబ్దః (జ్ఞానముకాలవాడు)

సుధీః	సుధియా	సుధియః
హేసుధీః	హేసుధియా	హేసుధియః
సుధియమ్	సుధియా	సుధియః
సుధియా	సుధీభ్యామ్	సుధీభిః
సుధియే	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధీభ్యామ్	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధియోః	సుధియామ్
సుధియి	సుధియోః	సుధీషు.

ఏవం శుద్ధధీః-సుశ్రీః-యవక్రీః-నీః

ఇత్యాదయః. నీశబ్దస్య సప్తమ్యాం విశేషః-

నియాం-నియోః-నీషు.

ఉకారాంతః పుంలింగః క్రోష్ట శబ్దః (నక్క) (క్రో॥14)

క్రోష్టా	క్రోష్టారా	క్రోష్టారః
హేక్రోష్టా	హేక్రోష్టారా	హేక్రోష్టారః
క్రోష్టారమ్	క్రోష్టారా	క్రోష్టారః
క్రోష్టా	క్రోష్టభ్యామ్	క్రోష్టభిః
క్రోష్టానా		

స్వభువః	స్వభువోః	స్వభువామ్
స్వభువి	స్వభువోః	స్వభువు

ఏవ మాతృభూః, స్వయమ్భూః ఇత్యాదయోభూశబ్దాంతాః. తాః, కట ప్రాః ఇత్యాదయశ్చ వర్షాభ్యాదయశ్చత్వారో హూహూవత్. ద్వితీయాయాం విశేషః. వర్షాభ్యమ్-వర్షాభ్యో-వర్షాభ్యః.

ఋకారాంతః పుంలింగః పితృశబ్దః (తండ్రి) శ్లో॥ 16

పితా	పితరౌ	పితరః
పేపితః	పేపితరౌ	పేపితరః
పితరమ్	పితరౌ	పితౄణామ్

శేషం ధాతుశబ్దవత్.

ఏవం జామాతృ, బ్రాత్రాదయః. నృశబ్దస్య తు షష్ఠ్యామేవ విశేషః. నుః, ప్రనోః - నృణామ్, నృణామ్. ష. శేషం పితృవత్.

స్మృతః ఇః = కామః యేనసః స్మృతేః -

ఏకారాంతః పుంలింగః స్మృతేశబ్దః (స్మరించబడిన కాముడు గంవాడు) శ్లో॥ 17.

స్మృతేః	స్మృతయౌ	స్మృతయః
పేస్మృతే	పేస్మృతయౌ	పేస్మృతయః
స్మృతయమ్	స్మృతయౌ	స్మృతయః
స్మృతయా	స్మృతేభ్యామ్	స్మృతేభిః
స్మృతయే	స్మృతేభ్యామ్	స్మృతేభ్యః
స్మృతేః	స్మృతేభ్యామ్	స్మృతేభ్యః
స్మృతేః	స్మృతయోః	స్మృతయామ్
స్మృతయి	స్మృతయోః	స్మృతేషు,

ఏవ మినాసహవర్తత ఇతినేః ఇత్యాదయో-బోధ్యాః.

ఐకారాంతః పులింజ్ఞో రైశబ్దః (ధనము) (శ్లో॥17)

రాః	రాయౌ	రాయః
రాయమ్	రాయౌ	రానామ్

రాయా	రాభ్యామ్	రాభిః
రాయే	రాభ్యామ్	రాభ్యః
రాయః	రాభ్యామ్	రాభ్యః
రాయః	రాయోః	రాయామ్
రాయి	రాయోః	రాసు.

ఔకారాంతపుంలిङ్ గౌళబ్ధః (చంద్రుడు) (శ్లో॥18).

గౌః	గౌవో	గౌవః
గౌవమ్	గౌవో	గౌవః
గౌవా	గౌభ్యామ్	గౌభిః
గౌవే	గౌభ్యామ్	గౌభ్యః
గౌవః	గౌభ్యామ్	గౌభ్యః
గౌవః	గౌవోః	గౌవామ్
గౌవి	గౌవోః	గౌషు.

ఏవం-సునోః ఇత్యాదయః.

ఇత్యజనపుంలిङ్ విశేషశబ్దాః.

అథ అజనస్త్రీలిङ్ విశేషశబ్దాః

స్త్రీలిङ్గేషు ఆకారాంతాః అమ్మ అక్క అల్లా శబ్దాః మాతృవాచకాః
రమాశబ్దవద్భోర్యాః. విశేషస్తు-

పే అమ్మ-పేఅమ్మే-పేఅమ్మూ.

ఏవం పేఅక్క-పేఅల్ల.

ఆకారాంతఃస్త్రీలిङ్గః పూర్వోత్తరాశబ్దః. చతర్థీ మారభ్య విశిష్యతే. శేషం
రమావత్.

పూర్వోత్తరస్యై	}	పూర్వోత్తరాభ్యామ్	పూర్వోత్తరాభ్యః
పూర్వోత్తరాయై			
పూర్వోత్తరస్యః	}	పూర్వోత్తరాభ్యామ్	పూర్వోత్తరాభ్యః
పూర్వోత్తరాయః			
పూర్వోత్తరస్యః	}	పూర్వోత్తరయోః	{ పూర్వోత్తరాసామ్ పూర్వోత్తరాణామ్
పూర్వోత్తరాయః			
పూర్వోత్తరస్యామ్	}	పూర్వోత్తరయోః	పూర్వోత్తరాసు.
పూర్వోత్తరాయామ్			

ఆకారానః శ్రీలింగో ద్వితీయాశబ్దః (రెండవది) (శ్లో॥22)

ద్వితీయస్యై	}	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయాభ్యః	చ.
ద్వితీయామై				
ద్వితీయస్యాః	}	ద్వితీయాభ్యామ్	ద్వితీయాభ్యః	పం.
ద్వితీయాయాః				
ద్వితీయస్యాః	}	ద్వితీయయోః	ద్వితీయానామ్	ష.
ద్వితీయాయాః				
ద్వితీయస్యామ్	}	ద్వితీయయోః	ద్వితీయాను.	స.
ద్వితీయాయామ్				

శేషం రమాశబ్దవత్.

ఏవం తృతీయాశబ్దః.

ఆకారానః శ్రీలింగో జరా శబ్దః (మూసలితనము) (శ్లో॥22)

జరా	జరసౌ	}	జరసః	}	ప్ర.
	జరే		జరాః		
హేజరే	హేజరసౌ	}	హేజరసః	}	సం.ప్ర.
	హేజరే		హేజరాః		
జరసమ్	}	జరసౌ	}	జరసః	ద్వి.
జరామ్		జరే		జరాః	
జరసా	}	జరాభ్యామ్	జరాభిః		తృ.
జరయా					
జరసే	}	జరాభ్యామ్	జరాభ్యః		చ.
జరాయై					
జరసః	}	జరాభ్యామ్	జరాభ్యః		షం.
జరాయాః					
జరసః	}	జరసోః	}	జరసామ్	ష.
జరాయాః		జరయోః		జరాణామ్	
జరసి	}	జరసోః	}	జరాను.	స.
జరాయామ్		జరయోః			

ఆకారాస్త్ర: త్రిలింగో నాసికాశబ్ద: రమావత్, (ముక్కు) (శ్లో॥22)

నాసికామ్	నాసికే	నసః, నాసికాః.	ద్వి॥
నసా	నోభ్యామ్	నోభిః	} తృ॥
నాసికయా	నాసికాభ్యామ్	నాసికాభిః	
ననే	నోభ్యామ్	నోభ్యః	} చ॥
నాసికాయై	నాసికాభ్యామ్	నాసికాభ్యః	
నసః	నోభ్యామ్	నోభ్యః	} పం॥
నాసికాయాః	నాసికాభ్యామ్	నాసికాభ్యః	
నసః	నసోః	నసామ్	} ష॥
నాసికాయాః	నాసికయోః	నాసికానామ్	
నసి	నసోః	నస్సు	} స॥
నాసికాయామ్	నాసికయోః	వాసికాసు	

ఆకారాస్త్ర: త్రిలింగో నిశాశబ్ద: రమావత్, (రాత్రి) (శ్లో॥22)

నిశామ్	నిశే	నిశః, నిశాః	ద్వి॥
నిశా	నిద్భ్యామ్	నిద్భిః	}
నిశయా	నిశాభ్యామ్	నిశాభిః	
నిశే	నిద్భ్యామ్	నిద్భ్యః	}
నిశాయై	నిశాభ్యామ్	నిశాభ్యః	
నిశః	నిద్భ్యామ్	నిద్భ్యః	}
నిశాయాః	నిశాభ్యామ్	నిశాభ్యః	
నిశః	నిశోః	నిశామ్	}
నిశాయాః	నిశయోః	నిశానామ్	
నిశి	నిశోః	నిద్ త్సు, నిట్సు	}
నిశాయామ్	నిశయోః	నిశాసు.	

పుత్రనాశబ్దస్య ద్వితీయా బహువచన మారభ్య రమాశబ్దవన్మరుచ్చబ్ధి
 వచ్చ రూపాణి జ్ఞేయాని. (సేన)
 పుత్రనామ్ పుత్రనే పుత్రః, పుత్రనాః
 పుత్రా పుత్రాభ్యామ్ పుత్ర్యిః
 పుత్రనయా పుత్రనాభ్యామ్ పుత్రనాభిః
 పుత్రే ఇత్యాది.
 పుత్రనాయై

గోపాశబ్ద: పుంలింగోక్త వికృతపాశబ్దవత్. (శ్లో. 52)

ఇకారాంత్ర శ్రీలింగ శ్రీశబ్దః-నిత్యం బహువచనాంత్రః.

తిస్రః, తిస్రః, తిస్సభిః, తిస్సభ్యః, తిస్సభ్యః, తిస్సజామ్, తిస్సఘ.

ఈ కారాంత్రః శ్రీలింగో లక్ష్య శబ్దః (సిరి) (శ్లో||24)

లక్ష్యః

లక్ష్యః

లక్ష్యః

శేషం గౌరీవత్.

ఈకారాంత్రః శ్రీలింగః శ్రీశబ్దః (అదుది)

శ్రీ	శ్రీయా	శ్రీయః
పేశ్రీ	పేశ్రీయా	పేశ్రీయః
శ్రీయమ్	}	శ్రీయః
శ్రీమ్		శ్రీః
శ్రీయా	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభిః
శ్రీయై	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభ్యః
శ్రీయాః	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభ్యః
శ్రీయాః	శ్రీయోః	శ్రీజామ్
శ్రీయామ్	శ్రీయోః	శ్రీఘ.

ఈకారాంత్రః శ్రీలింగః శ్రీశబ్దః (లక్ష్య)

శ్రీః	శ్రీయా	శ్రీయః
శ్రీయమ్	శ్రీయా	శ్రీయః
శ్రీయా	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభిః
శ్రీయై, శ్రీయే	శ్రీభ్యామ్	శ్రీభ్యః
శ్రీయాః	}	శ్రీభ్యః
శ్రీయః		శ్రీభ్యః
శ్రీయాః	}	{ శ్రీజామ్
శ్రీయః		
శ్రీయామ్	}	{ శ్రీయామ్
శ్రీయి		
	శ్రీయోః	శ్రీఘ.

సుదీశబ్దస్యతు సువృధీరితి విగ్రహేత్రవత్. మతాంతరే తు పుంసత్.
ప్రదీశబ్దస్యతు ప్రకృష్టాదీరితి విగ్రహే లక్ష్యవత్. అమికసి చ ప్రథమ,
పర్య ఇతి విశేషః॥

మతానరే తు భాషిత పుంస్కర్త్యా త్పుంవద్రూపమ్॥ నీశబ్దః సుధీ శబ్దవత్. సప్తమ్యాం విశేషః.

నియాం

నియోః

నీషు

ప్రీః, భీః, ధీః ఇత్యాదయః శ్రీవదేవ బోధ్యాః.

ఊకారాంతః స్త్రీలింగో భూశబ్దః (కనుబొమ) (శ్లో॥ 25)

భూః	భువో	భువః
భువమ్	భువో	భువః
భువా	భూభ్యామ్	భూభిః
భువై	} భూభ్యామ్	} భూభ్యః
భువే		
భువాః	} భూభ్యామ్	} భూభ్యః
భువః		
భువాః	} భువోః	{ భూజామ్
భువః		
భువామ్	} భువోః	{ భువామ్
భువి		
		భూషు.

ఏవం సుభూః ఇత్యాదయోఽభాషితపుంస్కాః.

ఋకారాంతః స్త్రీలింగే ఊకారాంతా భవంతి. కర్త్రీ, బోక్త్రీ, గన్త్రీ, ఇత్యాదయః, గౌరీశబ్దవత్ జ్ఞేయాః. మాతృశబ్దః పితృశబ్దవత్. శసి-మాత్యూః. ఇయానేప విశేషః. ద్యౌ శబ్దః గో శబ్దవత్॥ నౌ శబ్దః గ్నౌశబ్దవత్. రాసపుంవత్॥ ఇత్యజనస్త్రీలింగ విశేషశబ్దాః

అథ అజననపుంసకలిజ విశేషశబ్దాః

అకారాంత నపుంసకలిజోఽజరశబ్దః (ముదిమిలేనిది)

అజరమ్	అజరసి	అజరాంసి
	అజరే	అజరాణి
అజరసమ్	} అజరసి	} అజరాంసి
అజరమ్		
	అజరే	అజరాణి

శేషం నిర్దరశబ్దవత్ (శ్లో 28)

అకారా న్న నపుంసకలిక్తో హృదయశబ్దః (తొమ్ము)

హృదయమ్	హృదయే	హృదయాని
హేహృదయ	హేహృదయే	హేహృదయాని
హృదయమ్	హృదయే	హృద్వి, హృదయాని
హృదా	హృద్భ్యామ్	హృద్భిః
హృదయేన	హృదయాభ్యామ్	హృదయైః
హృదే	హృద్భ్యామ్	హృద్భ్యః
హృదయాయ	హృదయాభ్యామ్	హృదయేభ్యః
హృదః	హృద్భ్యామ్	హృద్భ్యః
హృదయాత్	హృదయాభ్యామ్	హృదయేభ్యః
హృదః	హృదోః	హృదామ్
హృదయస్య	హృదయయోః	హృదయానామ్
హృది	హృదోః	హృత్సు
హృదయే	హృదయయోః	హృదయేషు.

అకారా న్న నపుంసకలిక్తో ఆస్యశబ్దః (ముఖము)

ఆస్యమ్	ఆస్యే	ఆస్యాని
హేఆస్య	హేఆస్యే	హేఆస్యాని
ఆస్యమ్	ఆస్యే	ఆసాని, ఆస్యాని
ఆస్నా	ఆసభ్యామ్	ఆసభిః
ఆస్యేన	ఆస్యాభ్యామ్	ఆస్యైః
ఆస్నై	ఆసభ్యామ్	ఆసభ్యః
ఆస్యాయ	ఆస్యాభ్యామ్	ఆస్యేభ్యః
ఆస్నః	ఆసభ్యామ్	ఆసభ్యః
ఆస్యాత్	ఆస్యాభ్యామ్	ఆస్యేభ్యః
ఆస్నః	ఆస్నోః	ఆస్నామ్
ఆస్యస్య	ఆస్యయోః	ఆస్యానామ్
ఆస్నై, ఆసని	ఆస్నోః	ఆససు
ఆస్యే	ఆస్యయోః	ఆస్యేషు.

అకారా న్న నపుంసకలిక్తో ఉదకశబ్దః (జలము)

ఉదకమ్	ఉదకే	ఉదకాని
హేఉదక	హేఉదకే	హేఉదకాని

ఉదకమ్		ఉదకే		ఉదకాని	
ఉద్నా	}	ఉదభ్యామ్	}	ఉదభిః	
ఉదకేన		ఉదకాభ్యామ్		ఉదకైః	
ఉద్నే	}	ఉదభ్యామ్	}	ఉదభ్యః	
ఉదకాయ		ఉదకాభ్యామ్		ఉదకేభ్యః	
ఉద్నః	}	ఉదభ్యామ్	}	ఉదభ్యః	
ఉదకాత్		ఉదకాభ్యామ్		ఉదకేభ్యః	
ఉద్నః	}	ఉదోః	}	ఉద్నామ్	
ఉదకస్య		ఉదకయోః		ఉదకానామ్	
ఉద్ని, ఉవని	}	ఉదోః	}	ఉదసు	}
ఉదకే		ఉదకయోః		ఉదకేషు.	

అకారాంత నపుంసకలిజ్ఞో మాంసశబ్దః (మాంసము)

మాంసమ్	మాంసే	మాంసాని
హేమాంస	హేమాంసే	హేమాంసాని
మాంసమ్	మాంసే	మాంసి; మాంసాని
మాంసా	మామ్భ్యామ్	మామ్భిః
మాంసేన	మాంసాభ్యామ్	మాంసైః
మాంసే	మామ్భ్యామ్	మామ్భ్యః
మాంసాయ	మాంసాభ్యామ్	మాంసేభ్యః
మాంసః	మామ్భ్యామ్	మామ్భ్యః
మాంసాత్	మాంసాభ్యామ్	మాంసేభ్యః
మాంసః	మాంసోః	మాంసామ్
మాంసస్య	మాంసయోః	మాంసానామ్
మాంసి	మాంసోః	మాంసు
మాంసే	మాంసయోః	మాంసేషు.

ప్రథి శబ్దో భాషితపుంస్కః. అతస్తస్య తృతీయా మారభ్య అజాది విభక్తౌ పుంవత్క్లిబవచ్చ రూపం బోధ్యమ్.

ప్రథ్యా	}	ప్రథిభ్యామ్	}	ప్రథిభిః
ప్రథినా		ప్రథిభ్యామ్		ప్రథిభ్యః
ప్రథ్యే	}	ప్రథిభ్యామ్	}	ప్రథిభ్యః
ప్రథినే				

ప్రధ్యః	}	ప్రధిభ్యామ్	ప్రధిభ్యః
ప్రధినః	}		
ప్రధ్యః	}	ప్రధ్యోః	ప్రధ్యామ్
ప్రధినః	}	ప్రధినోః	ప్రధీనామ్
ప్రధ్యః	}	ప్రధ్యోః	
ప్రధిని	}	ప్రధినోః	ప్రధిషు.

ఇకారాంత నపుంసకలిక్లస్సుధిశబ్దః (మంచిబుద్ధిగలది)

సుధియా	}	సుధిభ్యామ్	సుధిభిః
సుధివా	}		
సుధియే	}	సుధిభ్యామ్	సుధిభ్యః
సుధినే	}		
సుధియః	}	సుధిభ్యామ్	సుధిభ్యః
సుధినః	}		
సుధియః	}	సుధియోః	సుధియామ్
సుధినః	}	సుధినోః	సుధీనామ్
సుధియి	}	సుధియోః	
సుధిని	}	సుధినోః	సుధీషు

ఇకారాంత నపుంసకలిక్లోఽనాదిశబ్దః (మొదలులేనిది)

అనాదయే	}	అనాదిభ్యామ్	అనాదిభ్యః
అనాదినే	}		
అనాదేః	}	అనాదిభ్యామ్	అనాదిభ్యః
అనాదినః	}		
అనాదేః	}	అనాద్యోః	
అనాదినః	}	అనాదినోః	అనాదీనామ్
అనాదా	}	అనాద్యోః	
అనాదిని	}	అనాదినోః	అనాదిషు.

శబ్దం వారివత్, ఏవం సఖిశబ్దః. ద్విశబ్దః, త్రిలిక్లవత్. త్రిశబ్దః.

త్రీణి-త్రీణి-త్రీణి, త్రిభ్యః, త్రిభ్యః, త్రయోణామ్, త్రిషు.

ఇకారాంత నపుంసకలిక్లో దధిశబ్దః (పెలుగు) శ్లో॥ 30

దధి		దధిని	దధీని
పేదదే	}	పేదధిని	పేదధీని
పేదధి	}		

దధి	దధినీ	దధీని
దధ్నా	దధిభ్యామ్	దధిభిః
దధ్నే	దధిభ్యామ్	దధిభ్యః
దధ్నః	దధిభ్యామ్	దధిభ్యః
దధ్నః	దధ్నోః	దధ్నామ్
దధ్ని	} దధ్నోః	దధిషు.
దధని		

ఏవం సక్తి, అక్షి, అస్తి ఇత్యాదయః. ఇతీదన్తాః.

ఋకారాంత నపుంసకలింగస్సానుశబ్ద. (కొండచటియ)

సాను	సానునీ	సానుని
హేసానో	} హేసానునీ	హేసానుని
హేసాను		
సాను	సానునీ	స్నూని, సానుని
స్నూనా	స్నూభ్యామ్	స్నూభిః
సానునా	సానుభ్యామ్	సానుభిః
స్నూనే	స్నూభ్యామ్	స్నూభ్యః
సానునే	సానుభ్యామ్	సానుభ్యః
స్నూనః	స్నూభ్యామ్	స్నూభ్యః
సానునః	సానుభ్యామ్	సానుభ్యః
స్నూనః	స్నూనోః	స్నూనామ్
సానునః	సానునోః	సానునామ్
స్నూని	స్నూనోః	స్నూషు
సానుని	సానునోః	సానుషు.

ఋకారాంత నపుంసకలింగసక్తృశబ్దః (చేయునది) శ్లో॥ 31.

కర్తృ	కర్తృణి	కర్తృణి
హేకర్తః	} హేకర్తృణి	హేకర్తృణి
హేకర్తృ		
కర్తృ	కర్తృణి	కర్తృణి

కర్తా	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభిః
కర్తృణా			
కర్తే	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణే			
కర్తృః	}	కర్తృభ్యామ్	కర్తృభ్యః
కర్తృణః			
కర్తృః	}	కర్తృః	కర్తృణామ్
కర్తృణః			
కర్తరి	}	కర్తృః	కర్తృమః
కర్తృణి			

ఏవం హర్తాదయః.

ఇత్యుక్తం నపుంసకలింగ విశేషశబ్దాః.

అథ హలస్తపుంలింగ విశేష శబ్దాః

చకారాస్తః పుంలింగప్రకృష్టః (పౌర్వికుడు)

ప్రాజ్	ప్రాజ్	ప్రాజః
ప్రాజ్	ప్రాజ్	ప్రాజః
ప్రాచా	ప్రాచా	ప్రాచః
ప్రాచే	ప్రాచ్యామ్	ప్రాచ్యిః
ప్రాచః	ప్రాచ్యామ్	ప్రాచ్యః
ప్రాచః	ప్రాచ్యామ్	ప్రాచ్యః
ప్రాచి	ప్రాచోః	ప్రాచామ్
	ప్రాచోః	ప్రాచుః

చకారాస్తః పుంలింగప్రకృష్టః (జ్ఞానాత్మ) శ్లో॥40.

ప్రత్యజ్	ప్రత్యజ్	ప్రత్యజః
ప్రత్యజ్	ప్రత్యజ్	ప్రత్యజః
ప్రతీచా	ప్రత్య్యామ్	ప్రతీచః
ప్రతీచే	ప్రత్య్యామ్	ప్రత్య్యిః
	ప్రత్య్యామ్	ప్రత్య్యః

ప్రతీచః	ప్రత్యగ్భామ్	ప్రత్యగ్భ్యః
ప్రతీచః	ప్రతీచోః	ప్రతీచామ్
ప్రతీచి	ప్రతీచోః	ప్రత్యక్షు

ఏవం సమ్యజ్, సద్ధ్యజ్, విష్వద్యజ్, దేవద్యజ్,
అదద్యజ్, సర్వద్యజ్ ఇత్యాదయః.

చకరాంతః పుంలింగ ఉదక్పబ్ధః (నవీనుడు)

ఉదజ్	ఉదజ్ఞౌ	ఉదజ్ఞః	ప్ర ద్వి త్వ న.
ఉదజ్ఞమ్	ఉదజ్ఞౌ	ఉదీచః	
ఉదీచ	ఉదగ్భామ్	ఉదగ్భిః	
ఉదీచి	ఉదీచోః	ఉదక్షు.	

శేషం ప్రత్యక్పబ్ధవత్.

చకరాంతః పుంలింగ స్తీర్యక్పబ్ధః (అడ్డముగానడచువాడు)

తిర్యజ్	తిర్యజ్ఞౌ	తిర్యజ్ఞః
తిర్యజ్ఞమ్	తిర్యజ్ఞౌ	తిరశ్చః
తిరశ్చ	తిర్యగ్భామ్	తిర్యగ్భ్యః
తిరశ్చే	తిర్యగ్భామ్	తిర్యగ్భ్యః
తిరశ్చః	తిర్యగ్భామ్	తిర్యగ్భ్యః
తిరశ్చః	తిరశ్చేః	తిరశ్చామ్
తిరశ్చి	తిరశ్చేః	తిర్యక్షు.

ఏషామేవ పూజార్థ కాఞ్చుధాత్వంత్యే తు కతిపయరూపాణి
భిద్యంతే. యథా

చకరాంతః పుంలింగ ప్రాజ్శబ్ధః

ప్రాజ్	ప్రాజ్ఞౌ	ప్రాజ్ఞః
ప్రాజ్ఞమ్	ప్రాజ్ఞౌ	ప్రాజ్ఞః
ప్రాజ్ఞ	ప్రాజ్ఞామ్	ప్రాజ్ఞిః
ప్రాజ్ఞే	ప్రాజ్ఞామ్	ప్రాజ్ఞ్యః
ప్రాజ్ఞః	ప్రాజ్ఞామ్	ప్రాజ్ఞ్యః

ప్రాజ్ఞః
ప్రాజ్ఞే

ప్రాజ్ఞోః
ప్రాజ్ఞోః

ప్రాజ్ఞామ్
ప్రాజ్ఞః

ఏవం పూజార్థే ప్రత్యక్షాదయః. (శ్లో॥ 40.)

చకారాంతః పుంలింగ స్సవృత్పబ్ధిః (చేదకుఁడు)

సువృద్
సువృద్ }
సువృశ్చమ్
సువృశ్చ
సువృశ్చే
సువృశ్చః
సువృశ్చః
సువృశ్చి

సువృశ్చ
సువృశ్చ
సువృశ్చామ్
సువృశ్చామ్
సువృశ్చామ్
సువృశ్చోః
సువృశ్చోః

సువృశ్చః
సువృశ్చః
సువృద్భిః
సువృద్భ్యః
సువృద్భ్యః
సువృశ్చామ్
సువృత్తుని (తుని)

చకారాంతః పుంలింగః అమముయకృబ్ధిః (పీనిని బూజించువాడు.)

అమముయజ్ఞే
అమముయజ్ఞామ్
అమముఈచా
అమముఈచే
అమముఈచః
అమముఈచః
అమముఈచః
అమముఈచి

అమముయజ్ఞో
అమముయజ్ఞో
అమముయగ్యామ్
అమముయగ్యామ్
అమముయగ్యామ్
అమముఈచోః
అమముఈచోః

అమముయజ్ఞః
అమముఈచః
అమముయగ్నిః
అమముయగ్నః
అమముయగ్నః
అమముఈచామ్
అమముయక్ష.

జకారాంతః పుంలింగో యకృబ్ధిః (కంసినవాడు)

యుజ్ఞే
యుజ్ఞామ్
యుజ్ఞా
యుజ్ఞే
యుజ్ఞః
యుజ్ఞః
యుజ్ఞః

యుజ్ఞో
యుజ్ఞో
యుగ్యామ్
యుగ్యామ్
యుగ్యామ్
యుజ్ఞోః
యుజ్ఞోః

యుజ్ఞః
యుజ్ఞః
యుగ్నిః
యుగ్నః
యుగ్నః
యుజ్ఞామ్
యుక్ష.

జకారా న్నపుంలిङ्గః పరివ్రాట్యుః (యతి) శ్లో॥ 87.

పరివ్రాట్	పరివ్రాజౌ	పరివ్రాజః
పరివ్రాజమ్	పరివ్రాజౌ	పరివ్రాజః
పరివ్రాజా	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్యిః
పరివ్రాజే	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్యుః
పరివ్రాజః	పరివ్రాడ్యామ్	పరివ్రాడ్యుః
పరివ్రాజః	పరివ్రాజోః	పరివ్రాజామ్
పరివ్రాజి	పరివ్రాజోః	పరివ్రాట్యున్
		పరివ్రాట్యున్.

}

ఏవం పరిమృడాదయః పఞ్చశబ్దాః.

జకారా న్నపుంలిङ्గో విశ్వరాట్యుః (శ్లో॥ 88)

విశ్వరాట్	విశ్వరాజౌ	విశ్వరాజః
విశ్వరాజం	విశ్వరాజౌ	విశ్వరాజః
విశ్వరాజా	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్యిః
విశ్వరాజే	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్యుః
విశ్వరాజః	విశ్వరాడ్యామ్	విశ్వరాడ్యుః
విశ్వరాజః	విశ్వరాజోః	విశ్వరాజామ్
విశ్వరాజి	విశ్వరాజోః	విశ్వరాట్యున్. (ట్యున్)

జకారా న్నపుంలిङ్గో భృట్యుః (వంటవాడు)

భృట్ }	భృజౌ	భృజుః
భృట్ }	భృజౌ	భృజుః
భృజ్	భృడ్యామ్	భృడ్యిః
భృజే	భృడ్యామ్	భృడ్యుః
భృజుః	భృడ్యామ్	భృడ్యుః
భృజుః	భృజోః	భృజామ్
భృజి	భృజోః	భృట్యున్ (ట్యున్)

తకారా న్న పుంలింగస్సుగణ్ శబ్దః. శ్లో॥ 38

సుగణ్	సుగణౌ	సుగణః
సుగణమ్	సుగణౌ	సుగణః
సుగణా	సుగణ్యామ్	సుగణ్యః
సుగణే	సుగణ్యామ్	సుగణ్యః
సుగణః	సుగణ్యామ్	సుగణ్యః
సుగణః	సుగణోః	సుగణామ్
సుగణే	సుగణోః	{ సుగణ్తు సుగణ్తు సుగణ్తు.

ఏవంసుగాణ్. (చక్క-గాలెక్క-చేయువాడు)

తకారా న్న పుంలింగో మహచ్ఛబ్దః (పూజ్యుడు)

మహాన్	మహానౌ	మహాన్తః
పేమహాన్	పేమహానౌ	పేమహాన్తః
మహాన్తమ్	మహానౌ	మహతః
మహతా	మహద్భ్యామ్	మహద్భిః
మహతే	మహద్భ్యామ్	మహద్భ్యః
మహతః	మహద్భ్యామ్	మహద్భ్యః
మహతః	మహతోః	మహతామ్
మహతి	మహతోః	మహత్తు.

తకారా న్న పుంలింగో భవచ్ఛబ్దః (శ్లో॥ 41)

భవన్	భవనౌ	భవన్తః
భవన్తమ్	భవనౌ	భవతః
భవతా	భవద్భ్యామ్	భవద్భిః

శేషం మహద్వర్త.

తకారా న్న పుంలింగో దీమచ్ఛబ్దః. మహద్వర్త. (బుద్ధిమంతుడు)

దీమాన్	దీమనౌ	దీమన్తః
దీమన్	పేదీమనౌ	పేదీమన్తః

ధీమన్తమ్

ధీమన్తా

ధీమతః

ఏవం మఘవాన్, భవాన్.

దకారాన్తః పుంలింగోఽగ్నిమచ్ఛబ్దః. (అగ్నిని చిలుకువాడు)

అగ్నిమత్, అగ్నిమద్	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథమ్	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథా	అగ్నిమద్యామ్	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథే	అగ్నిమద్యామ్	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమద్యామ్	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమథోః	అగ్నిమథామ్
అగ్నిమథి	అగ్నిమథోః	అగ్నిమత్సు.

దకారాన్తః పుంలింగస్సుపాచ్ఛబ్దః (మంచిపాదములుగల)

సుపాత్ }	సుపాదౌ	సుపాదః
సుపాద్ }		
సుపాదమ్	సుపాదౌ	సుపదః
సుపదా	సుపాద్యామ్	సుపాద్భ్యః
సుపదే	సుపాద్యామ్	సుపాద్భ్యః
సుపదః	సుపాద్యామ్	సుపాద్భ్యః
సుపదః	సుపదోః	సుపదామ్
సుపది	సుపదోః	సుపాత్సు.

ధకారాన్తః పుంలింగో భుచ్ఛబ్దః (తెలిసినవాడు)

భుత్ }	భుధౌ	భుధః
భుద్ }		
భుధమ్	భుధౌ	భుధః
భుధా	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
భుధే	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
భుధః	భుద్భ్యామ్	భుద్భ్యః
భుధః	భుధోః	భుధామ్
భుధి	భుధోః	భుత్సు.

నకారాస్త్రపుంలింగ ప్రతిదివన్ శబ్దః (ఎదులుగ క్రిడించువాడు)

ప్రతిదివా	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదివానః
ప్రతిదివానమ్	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదీన్నః
ప్రతిదీన్నా	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభిః
ప్రతిదీన్నే	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీన్నః	ప్రతిదివభ్యామ్	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీన్నః	ప్రతిదీన్నోః	ప్రతిదీన్నామ్
ప్రతిదీన్ని	ప్రతిదీన్నోః	ప్రతిదివసు.

నకారాస్త్రపుంలింగ పూషశన్ శబ్దః (సూర్యుడు)

పూషా	పూషణౌ	పూషణః
పేపూషన్	పేపూషణౌ	పేపూషణః
పూషణమ్	పూషణౌ	పూష్టః
పూష్టా	పూషభ్యామ్	పూషభిః
పూష్టే	పూషభ్యామ్	పూషభ్యః
పూష్టః	పూషభ్యామ్	పూషభ్యః
పూష్టః	పూష్టోః	పూష్టామ్
పూష్టి	పూష్టోః	పూషసు.
పూషణి		

ఏవం ఆర్యమా. (శ్లో॥ 94)

నకారాస్త్రపుంలింగ పుత్రహన్ శబ్దః (ఇంద్రుడు) శ్లో॥ 95

పుత్రహా	పుత్రహణౌ	పుత్రహణః
పేపుత్రహన్	పేపుత్రహణౌ	పేపుత్రహణః
పుత్రహణమ్	పుత్రహణౌ	పుత్రహ్నుః
పుత్రహ్నా	పుత్రహభ్యామ్	పుత్రహభిః
పుత్రహ్నే	పుత్రహభ్యామ్	పుత్రహభ్యః
పుత్రహ్నః	పుత్రహభ్యామ్	పుత్రహభ్యః
పుత్రహ్నః	పుత్రహ్నోః	పుత్రహ్నామ్
పుత్రహ్ని	పుత్రహ్నోః	పుత్రహసు.
పుత్రహణి		

నకారాస్త్యపుంలిङ్గో మఘవచ్చబ్జః. (ఇంద్రుడు)

మఘవా	మఘవానౌ	మఘవానః
హేమఘవణ	హేమఘవానౌ	హేమఘవానః
మఘవానమ్	మఘవానౌ	మఘానః
మఘానా	మఘవభ్యామ్	మఘవభిః
మఘానే	మఘవభ్యామ్	మఘవభ్యః
మఘానః	మఘవభ్యామ్	మఘవభ్యః
మఘానః	మఘానోః	మఘానామ్
మఘాని	మఘానోః	మఘవసు

నకారాస్త్యపుంలిङ్గః శ్వన్ శబ్దః (కుక్కు) శ్లో ౧౪.

శ్వా	శ్వానౌ	శ్వానః
హేశ్వన్	హేశ్వనౌ	హేశ్వనః
శ్వానమ్	శ్వానౌ	శునః
శునా	శ్వభ్యామ్	శ్వభిః
శునే	శ్వభ్యామ్	శ్వభ్యః
శునః	శ్వభ్యామ్	శ్వభ్యః
శునః	శునోః	శునామ్
శుని	శునోః	శ్వసు.

నకారాస్త్యపుంలిङ్గో అర్వన్ శబ్దః (గుఱ్ఱము)

అర్వా	అర్వనౌ	అర్వనః
హేఅర్వన్	హేఅర్వనౌ	హేఅర్వనః
అర్వనమ్	అర్వనౌ	అర్వతః
అర్వతా	అర్వద్యామ్	అర్వద్భిః
అర్వతే	అర్వద్యామ్	అర్వద్భ్యః
అర్వతః	అర్వద్యామ్	అర్వద్భ్యః
అర్వతః	అర్వతోః	అర్వతామ్
అర్వతి	అర్వతోః	అర్వతు.

నకారాన్త్రపుంలింగో యవశబ్దః (తరుణుడు)

యువా	యువానో	యువానః
హేయువన్	హేయువానో	హేయువానః
యువానమ్	యువానో	యువానః
యూనా	యువభ్యామ్	యువభిః
యూనే	యువభ్యామ్	యువభ్యః
యూనః	యువభ్యామ్	యువభ్యః
యూనః	యూనోః	యూనామ్
యూని	యూనోః	యువసు.

నకారాన్త్రపుంలింగ పథిశబ్దః (మార్గము)

పన్థాః	పన్థానో	పన్థానః
హేపన్థాః	హేపన్థానో	హేపన్థానః
పన్థానమ్	పన్థానో	పథః
పథా	పథిభ్యామ్	పథిభిః
పథే	పథిభ్యామ్	పథిభ్యః
పథః	పథిభ్యామ్	పథిభ్యః
పథః	పథోః	పథామ్
పథి	పథోః	పథిషు.

ఏవం మన్థాః. (కవ్యము)

నకారాన్త్రపుంలింగ ఋభుక్షిన్ శబ్దః (ఇంద్రుడు) శ్లో॥ 35

ఋభుక్షాః	ఋభుక్షాణో	ఋభుక్షాణః
హేఋభుక్షాః	హేఋభుక్షాణో	హేఋభుక్షాణః
ఋభుక్షాణమ్	ఋభుక్షాణో	ఋభుక్షః
ఋభుక్షా	ఋభుక్షిభ్యామ్	ఋభుక్షిభిః
ఋభుక్షి	ఋభుక్షోః	ఋభుక్షిషు.

ఇత్యాది పథిన్ శబ్దవత్.

నకారాన్త్రపుంలింగో నిత్యం బహువచనాన్త్ర పశ్చాశబ్దః.

పశ్చా

వశ్చ

పఞ్చభిః
 పఞ్చభ్యః
 పఞ్చభ్యః
 పఞ్చనామ్
 పఞ్చసు.

ఏవం సప్తః, నవః, దశః శబ్దాః బోధ్యాః.

అష్టః శబ్దస్య తు పఞ్చః శబ్దవదేకం రూపమ్. అన్యత్తు అష్టైః, అష్టైః
 అష్టాభిః, అష్టాభ్యః, అష్టాభ్యః, అష్టానామ్, అష్టాసు, ఇతి రూప
 ద్వయం బోధ్యమ్.

పకారా న్నపుంలింగో గుప్తుభ్యః (రక్షించువాడు)

గువ్	}	గుపౌ	గుపః
గుభ్			
గుపమ్		గుపౌ	గుపః
గుపా		గుభ్యామ్	గుభ్యః
గుపే		గుభ్యామ్	గుభ్యః
గుపః		గుభ్యామ్	గుభ్యః
గుపః		గుపోః	గుప్తామ్
గుపి		గుపోః	గుప్తు.

మకారా న్నపుంలింగం ప్రశాన్ శబ్దః (శ్రో॥జిలి)

ప్రశాన్	ప్రశామౌ	ప్రశామః
ప్రశామమ్	ప్రశామౌ	ప్రశామః
ప్రశామా	ప్రశాన్భ్యామ్	ప్రశాన్భ్యః
ప్రశామే	ప్రశాన్భ్యామ్	ప్రశాన్భ్యః
ప్రశామః	ప్రశాన్భ్యామ్	ప్రశాన్భ్యః
ప్రశామః	ప్రశామోః	ప్రశామామ్
ప్రశామి	ప్రశామోః	{ ప్రశాన్సు ప్రశాన్సు

రేఫా న్నపుంలింగశ్చతుర్శబ్దో నిత్యం బహువచనాంతః (నలుగురు)

చత్వారః
 చతురః

చతుర్విః
చతుర్వ్యః
చతుర్వ్యః
చతుర్థామ్
చతుర్ద్వ.

వకారాన్తస్సపుంలింగ స్సృదివ్శబ్దః (మంచిస్వర్గముగలవాడు)

సువ్యః	సుదివా	సుదివః
సుదివమ్	సుదివా	సుదివః
సుదివా	సుద్యుభ్యామ్	సుద్యుభిః
సుదివే	సుద్యుభ్యామ్	సుద్యుభ్యః
సుదివః	సుద్యుభ్యామ్	సుద్యుభ్యః
సుదివః	సుదివోః	సుదివామ్
సుదివి	సుదివోః	సుద్యుష్.

శకారాన్తస్సపుంలింగస్తాదృకృబ్దః (అట్టివాడు)

తాదృక్	} తాదృశా	తాదృశః
తాదృగ్		తాదృశః
తాదృశమ్	తాదృశా	తాదృశః
తాదృశా	తాదృగ్భ్యామ్	తాదృగ్భిః
తాదృశే	తాదృగ్భ్యామ్	తాదృగ్భ్యః
తాదృశః	తాదృగ్భ్యామ్	తాదృగ్భ్యః
తాదృశః	తాదృశోః	తాదృశామ్
తాదృశి	తాదృశోః	తాదృష్.

ఏవం స్పృక్, యాదృక్, మృతస్పృక్. (శ్లో॥ 43)

శకారాన్తస్సపుంలింగ స్సృద్భిః (పోగొట్టువాడు)

నక్, నగ్	} నశా	నశః
నద్, నడ్		నశః
నశమ్	నశా	నశః
నశా	{ నగ్భ్యామ్	{ నగ్భిః

సక:	{ నగ్యోమ్ నద్యోమ్ }	{ నగ్యో: నద్యో:
సక:	{ నగ్యోమ్ నద్యోమ్ }	{ నగ్యో: నద్యో:
సక:	సకో:	సకామ్
సశి	సశో:	{ నక్షు, నక్షు నక్షు.

షకారా న్నపుంలిङ్గో దధృక్పృష్ఠ: (సమధ్దు)

దధృక్	{	దధృషో	దధృష:
దధృగ్		దధృషో	దధృష:
దధృషమ్		దధృగ్యామ్	దధృగ్వి:
దధృషా		దధృగ్యామ్	దధృగ్య:
దధృషే		దధృగ్యామ్	దధృగ్య:
దధృష:		దధృషో:	దధృషామ్
దధృష:		దధృషో:	దధృషామ్

షకారా న్నపుంలిङ्గో ప్లట్పట్టో నిత్యం బహువచనా న్న: (క్రొ॥ 2, 43)

షట్, షట్, షట్టి, షట్టి, షట్టి, షట్టి, షట్టి, షట్టి.

షకారా న్నపుంలిङ్గో దోష్య: (బాహువు)

దో:	దోషో	దోష:
దోషమ్	దోషో	దోష:, దోష్ట:
దోషా	దోర్ష్యామ్	దోర్షి:
దోష్టా	దోష్యామ్	దోష్య:
దోషే	దోర్ష్యామ్	దోర్ష్య:
దోష్టే	దోష్యామ్	దోష్య:
దోష:	దోర్ష్యామ్	దోర్ష్య:
దోష్ట:	దోష్యామ్	దోష్య:
దోష:	దోషో:	దోషామ్
దోష్ట:	దోష్టో:	దోష్టామ్

దోషి
దోష్టి
దోషణి

}

దోషాః
దోష్టాః

}

దోష్ఠ
దోషు
దోషసు

}

షకారాంత్రపుంలింగ విపరీతశబ్దః (చదువగోరువాడు)

విపరీః

విపరిషౌ

విపరిషః

విపరిషమ్

విపరిషౌ

విపరిషః

విపరిషౌ

విపరీర్భ్యామ్

విపరీర్భిః

విపరిషే

విపరీర్భ్యామ్

విపరీర్భ్యః

విపరిషః

విపరీర్భ్యామ్

విపరీర్భ్యః

విపరిషః

విపరిషోః

విపరిషామ్

విపరిషి

విపరిషోః

విపరిషు, విపరిష్ఠ

సకారాంత్రపుంలింగోఽనేహశబ్దః (కాలము)

అనేహః

అనేహసౌ

అనేహసః

హేఅనేహః

హేఅనేహసౌ

హేఅనేహసః

(ఇత్యాది శేషం వేదశబ్దవత్ (శ్లో॥ 44)

సకారాంత్రపుంలింగ ఉశనశబ్దః. (శుక్రుడు)

ఉశనా

ఉశనసౌ

ఉశనసః

హేఉశనన్

హేఉశనసౌ

హేఉశనసః

హేఉశనః

హేఉశనసౌ

హేఉశనసః

హేఉశన

హేఉశనసౌ

హేఉశనసః

శేషం వేదశబ్దవత్.

సకారాంత్రపుంలింగ పుంశశబ్దః (పురుషుడు)

పుమా

పుమాసౌ

పుమానః

హేపుమన్

హేపుమాసౌ

హేపుమానః

పుమానమ్

పుమాసౌ

పుమనః

పుంసా

పుమ్భ్యామ్

పుమ్భిః

పుంసే

పుమ్భ్యామ్

పుమ్భ్యః

పుంసః

పుమ్భ్యామ్

పుమ్భ్యః

పుంసః

పుంసోః

పుంసామ్

పుంసి

పుంసోః

పుంస్సు.

హకారాంతః పుంలిङ्గో ద్రుకృత్తిః (ద్రోహముచేయువాడు)

ద్రుక్, ద్రుగ్
ద్రుచ్, ద్రుడ్ }

ద్రుహ

ద్రుహః

ద్రుహమ్

ద్రుహ

ద్రుహః

ద్రుహః

ద్రుగ్భ్యమ్

ద్రుగ్భిః

ద్రుడ్భ్యమ్

ద్రుడ్భిః

ద్రుహే

ద్రుగ్భ్యమ్

ద్రుగ్భ్యః

ద్రుడ్భ్యమ్

ద్రుడ్భ్యః

ద్రుహః

ద్రుగ్భ్యమ్

ద్రుగ్భ్యః

ద్రుడ్భ్యమ్

ద్రుడ్భ్యః

ద్రుహః

ద్రుహోః

ద్రుహమ్

ద్రుహి

ద్రుహోః

ద్రుక్షు

ద్రుచ్ఛు

ద్రుచ్ఛు

హకారాంతః పుంలిङ्గో విశ్వవాత్సల్యః (జగమును వహించువాడు)

విశ్వవాచ్

విశ్వవాహ

విశ్వవాహః

విశ్వవాహమ్

విశ్వవాహ

విశ్వవాహః

విశ్వవాహే

విశ్వవాహ్మ

విశ్వవాహ్మః

విశ్వవాహే

విశ్వవాహ్మ

విశ్వవాహ్మః

విశ్వవాహః

విశ్వవాహ్మ

విశ్వవాహ్మః

విశ్వవాహః

విశ్వవాహోః

విశ్వవాహమ్

విశ్వవాహి

విశ్వవాహోః

విశ్వవాహ్మ

విశ్వవాహ్మ

(పుం) హకారాంతః పుంలిङ्గో నడుచ్చల్యః (విద్ధు)

అనద్వాక్

అనద్వాహ

అనద్వాహః

హేఅనద్వాక్

హేఅనద్వాహ

హేఅనద్వాహః

అనద్వాహమ్	అనద్వాహా	అనడుహః
అనడుహః	అనగుద్వాహమ్	అనడుద్విః
అనడుహే	అనడుద్వాహమ్	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుద్వాహమ్	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుహోః	అనడుహమ్
అనడుహి	అనడుహోః	అనడుత్సు.

హకారాంతః పుంలింగ స్తురాషాట్పుటః (ఇంద్రుడు)

తురాషాట్	తురాసాహా	తురాసాహః
తురాసాహమ్	తురాసాహా	తురాసాహః
తురాసాహః	తురాషాద్వాహమ్	తురాషాద్విః
తురాసాహే	తురాషాద్వాహమ్	తురాషాద్భ్యః
తురాసాహః	తురాషాద్వాహమ్	తురాషాద్భ్యః
తురాసాహః	తురాసాహోః	తురాసాహమ్
తురాసాహి	తురాసాహోః	తురాషాట్సు తురాషాట్సు.

ఇతి హం నపుంలింగ విశేషశబ్దాః

అథ హం న స్త్రీలింగ విశేషశబ్దాః

ప్రాజ్, ప్రత్యజ్, ఉదజ్. సమ్యజ్, సద్ర్యజ్, తిర్యజ్ ఇత్యాదయ
అజ్ఞాదాత్వైశ్చ శబ్దాః స్త్రీలింగే ప్రాచీ ప్రతీచీ, ఉదీచీ, సమీచీ, సద్రీచీ, తిరశ్చ
ఇత్యేవం గౌరీ శబ్దవద్రూపాణి లభంతే. (శ్లో॥ 40)

ధకారాంతః ఏరుత్, క్షత్, క్రుత్ ఏతే భుచ్చబ్దవద్బోధ్యాః. (శ్లో॥ 47).

నాస్తా సీమన్దామక శబ్దౌ రాజన్యబ్దవత్. బహుయజ్ఞా తు పుంవత్.
బహురాజన్ శబ్దః స్త్రీలింగే నాస్త ఆకారాంత ఈకారాంతశ్చేతి త్రిదా భవతి.
నాస్తః రాజన్యత్. బహురాజే త్యాకారాంతః రమావత్. బహురాజ్ఞీ ఇతీకా
రాస్తస్సు గౌరీవత్ బోధ్యః.

హకారాంతః స్త్రీలింగే నిత్యం బహువచనాంతః అప్పటః (నీళ్లు)

ప్ర॥ అపః
ద్వి॥ అపః

తృ॥	అద్భిః
చ॥	అద్భ్యః
పం॥	అద్భ్యః
ష॥	అపామ్
స॥	అప్పు.

రేఫాస్త్రః శ్రీలింగో నిత్యం బహువచనాస్తశ్చతుర్భుజః

ప్ర॥	చతస్రః
ద్వి॥	చతస్రః
తృ॥	చతస్పదిః
చ॥	చతస్పద్యః
పం॥	చతస్పద్యః
ష॥	చతస్పద్యామ్
స॥	చతస్పదు.

రేఫాస్త్రః శ్రీలింగో ద్వారభుజః (వాకిలి)

ద్వారః	ద్వారౌ	ద్వారః
ద్వారమ్	ద్వారౌ	ద్వారః
ద్వారా	ద్వార్యామ్	ద్వార్యః
ద్వారే	ద్వార్యామ్	ద్వార్యః
ద్వారః	ద్వార్యామ్	ద్వార్యః
ద్వారః	ద్వారోః	ద్వారామ్
ద్వారి	ద్వారోః	ద్వార్లు, ద్వారః.

షాస్త్ర శ్రీలింగ స్సజ్జాశ్చుజః (కూడపొందునది) శ్లో॥49

సజ్జాః	సజ్జాషౌ	సజ్జాషః
సజ్జామ్	సజ్జాషౌ	సజ్జాషః
సజ్జాషా	సజ్జార్యామ్	సజ్జార్యః
సజ్జాషే	సజ్జార్యామ్	సజ్జార్యః
సజ్జాషః	సజ్జార్యామ్	సజ్జార్యః

సజుష:

సజుషో:

సజుషామ్

సజుషి

సజుషో:

సజుషాః, సజుషాః.

సాస్త్రీలింగ ఆశీర్వాదః (దీవెనలు) విపశీర్వాదవత్

ఆశీ:

ఆశీషో

ఆశీష:

ఆశీషమ్

ఆశీషో

ఆశీష:

ఆశీషా

ఆశీర్వామ్

ఆశీర్వి:

హకారాస్త్ర: శ్రీలింగ ఉపానచ్చబ్ధి: (పాదరక్ష)

ఉపానత్ (ద్)

ఉపానహా

ఉపానహా:

ఉపానహమ్

ఉపానహా

ఉపానహా:

ఉపానహః

ఉపానద్యామ్

ఉపానద్య:

ఉపానహే

ఉపానద్యామ్

ఉపానద్య:

ఉపానహః

ఉపానద్యామ్

ఉపానద్య:

ఉపానహః

ఉపానహా:

ఉపానహామ్

ఉపానహి

ఉపానహా:

ఉపానహు.

హకారాస్త్రీలింగ ఉష్టికచ్చబ్ధి: (చందోభేదము) శ్లో॥ 45

ఉష్టిక్ (గ్)

ఉష్టిహా

ఉష్టిహా:

ఉష్టిహమ్

ఉష్టిహా

ఉష్టిహా:

ఉష్టిహః

ఉష్టిగ్యామ్

ఉష్టిగ్వి:

ఉష్టిహే

ఉష్టిగ్యామ్

ఉష్టిగ్వి:

ఉష్టిహః

ఉష్టిగ్యామ్

ఉష్టిగ్వి:

ఉష్టిహః

ఉష్టిహా:

ఉష్టిహామ్

ఉష్టిహి

ఉష్టిహా:

ఉష్టిహు.

ఇతి హం నస్త్రీలింగ విశేషశబ్దా:

అథ హం న నపుంసకలింగ విశేషశబ్దా:

హకారాస్త్ర నపుంసకలింగ ప్రత్యకచ్చబ్ధి: (వేత్తనది)

ప్రత్యక్

ప్రతీచీ

ప్రత్యశ్చి

పునస్తద్వత్ శేషం పుంసత్

తిర్యక్
ఉగక్

తిరశ్చి
ఉదీచి

తిర్యశ్చి
ఉదశ్చి

పునస్తద్వత్

శేషం పుంవత్.

ఏవం సమ్మగాదయః.

చకారాస్త నపుంసకలిజ్ఞో గవాకృబ్ధః (శ్లో॥ 53, 54)

ప్ర॥ గవాక్, గవాగ్, గోఅక్, గోఅగ్, గోక్, గోగ్, గవాజ్, గోఅజ్, గోజ్, గోచి, గవాశ్చి. గోఅశ్చి, గోశ్చి, గవాశ్చి, గోఅశ్చి, గోశ్చి. పునస్తద్వద్విధీయాయామ్.

తృ॥ గోచా, గవాశ్చా, గోఅశ్చా, గోశ్చా, గవాగ్బ్యామ్, గోఅగ్బ్యామ్, గోగ్బ్యామ్, గవాజ్బ్యామ్, గోఅజ్బ్యామ్, గోచిబ్యామ్, గవాగ్బ్యః, గోఅగ్బ్యః, గోగ్బ్యః. గవాజ్బ్యః, గోఅజ్బ్యః, గోచిబ్యః.

చ॥ గోచే, గవాశ్చే, గోఅశ్చే, గోశ్చే, భ్యామి ప్రాగ్వత్. గవాగ్బ్యః, గోఅగ్బ్యః, గోగ్బ్యః, గవాజ్బ్యః, గోఅజ్బ్యః, గోచిబ్యః.

పం॥ గోచః, గవాశ్చః, గోఅశ్చః, గోశ్చః, భ్యామి ప్రాగ్వత్, భ్యసి ప్రాగ్వత్.

ష॥ జసి, జసివత్. గోచోః, గవాశ్చోః, గోఅశ్చోః, గోశ్చోః, గోచామ్, గవాశ్చామ్, గోఅశ్చామ్, గోశ్చామ్, స॥ గోచి, గవాశ్చి, గోఅశ్చి, గోశ్చి, ఓసి ప్రాగ్వత్. గవాక్షు, గోఅక్షు, గోక్షు, గవాజ్షు, గోఅజ్షు, గోచిష్షు, గవాజ్షు, గోఅజ్షు. గోజ్షు.

జకారాస్త నపుంసకలిజ్ఞోఽసృకృబ్ధః (ర క్తము) శ్లో॥ 52.

అసృక్
అసృక్
అసాన్
అసృజా
అసే
అసృజే

అసృజీ

ృజీ

భ్యామ్

గ్బ్యామ్

భ్యామ్

అసృగ్బ్యామ్

అసృజ్జీ

అసాని, అసృజ్జీ

అసభిః

అసృగ్బిః

అసభ్యః

అసృగ్బ్యః

అన్నః	}	అసభ్యామ్	}	అసభ్యః
అస్సజః	}	అస్సగ్భ్యామ్	}	అస్సగ్భ్యః
అన్నః	}	అస్సోః	}	అస్సామ్
అస్సజః	}	అస్సజోః	}	అస్సజామ్
అస్మి, అసని	}	అస్సోః	}	అససు
అస్సజి	}	అస్సజోః	}	అస్సశు.

జకారాస్త నపుంసకలిङ్గో బహుర్శబ్దః (బహుబలముగలది)

బహుర్గ	}	బహుర్జి	{	బహుర్జి
బహుర్గ	}		{	బహుర్జి

పునస్తద్వత్—శేషం న్రక్ శబ్దవత్.

తకారాస్త నపుంసకలిङ్గో యకృచ్చబ్దః (రోగవిశేషము) శ్లో॥58.

యకృత్		యకృతీ		యకృన్
యకృత్		యకృతీ		యకాని, యకృన్
యక్నా	}	యకభ్యామ్	}	యకభిః
యకృతా	}	యకృద్భ్యామ్	}	యకృద్భ్యః
యక్నే	}	యకభ్యామ్	}	యకభ్యః
యకృతే	}	యకృద్భ్యామ్	}	యకృద్భ్యః
యక్నః	}	యకభ్యామ్	}	యకభ్యః
యకృతః	}	యకృద్భ్యామ్	}	యకృద్భ్యః
యక్నః	}	యక్తోః	}	యక్నామ్
యకృతః	}	యకృతోః	}	యక్నతామ్
యక్ని, యకని	}	యక్తోః	}	యకసు
యకృతి	}	యకృతోః	}	యకృత్సు.

ఏవంశకృత్. శసమారభ్య రూపద్వయం బోధ్యమ్.

నకారాస్తనపుంసకలిङ్గో ఒహశబ్దః (దినము)

అహః		అహ్ని, అహని		అహానీ
అహః		అహ్ని, అహని		అహాని
అహ్నా		అహోభ్యామ్		అహోభిః
అహ్నే		అహోభ్యామ్		అహోభ్యః
అహ్నః		అహోభ్యామ్		అహోభః

అహ్నః	అహ్నోః	అహ్నమ్
అహ్ని, అహని	అహ్నోః	అహస్సు.

నకారాస్త నపుంసకలిङ్గో దణ్ణిశబ్దః. (దండముగఁది)

దణ్ణి	దణ్ణిని	దణ్ణిని
హేదణ్ణిన్, హేదణ్ణి	హేదణ్ణిని	హేదణ్ణిని
దణ్ణి	దణ్ణిని	దణ్ణిని.

శేషం యశస్విన్యత్.

ఏవంప్రస్యి, వాగ్మి, గుణి ఇత్యాదయః.

రేఫాస్త నపుంసకలిङ్గ శ్చతుర్శబ్దో నిత్యం బహువచనాస్తః.

చత్వారి, చత్వారి, చతుర్భిః, చతుర్భ్యః, చతుర్భ్యః, చతుర్థామ్, చతుర్షు.

రేఫాస్త నపుంసకలిङ్గో వార్శబ్దః (ఉదకము)

వాః	వారీ	వారి
-----	------	------

పునస్తద్వత్. శేషం స్త్రీలిङ్గోక్త ద్వార్ శబ్దవత్.

వాస్త నపుంసకలిङ్గ స్సుదివ్శబ్దః

ప్ర॥ సుద్యు	సుదివీ	సుదివి
ద్వి॥ సుద్యు	సుదివీ	సుదివి.

శేషం పుంవత్.

పిపతీశ్శబ్దస్య విశేషః. పిపతీః, పిపతిషీ, పిపతిషి. పునస్తద్వత్. శేషం పుంవత్.

సాస్త నపుంసకలిङ్గో ధనుశ్శబ్దః (విల్లు) శ్లో॥ 57

ధనుః	ధనుషీ	ధనూంషి
ధనుః	ధనుషీ	ధనూంషి
ధనుషా	ధనుర్భ్యామ్	ధనుర్భిః
ధనుషే	ధనుర్భ్యామ్	ధనుర్భ్యః
ధనుషః	ధనుర్భ్యామ్	ధనుర్భ్యః
ధనుషః	ధనుషోః	ధనుషామ్
ధనుషిః	ధనుషోః	{ ధనుష్టు ధనుషు

ఏవం చక్షుర్నవిరాదయః.

సాస్త్ర నపుంసకలింగ స్వప్పబ్ధిః (మంచిసీతగంధి)

ప్ర॥ స్వవ్ స్వపీ స్వమి, స్వామి
తృ॥ స్వపా స్వద్భ్యామ్ స్వద్భిః
స॥ స్వపి స్వపోః స్వపు.

హకారాస్త్ర నపుంసకలింగ స్పృనడుచ్చబ్ధిః. స్వనడుత్, స్వనడుద్, స్వనడుహి స్వనడ్వాంహి. పునస్తద్వత్.

శేషమనడుచ్చబ్ధివత్.

ఇతి హలస్త్ర నపుంసకలింగ విశేషశబ్దాః.

అథా వ్యయాని నిరూప్యంతే

శ్లో॥ సదృశం త్రిషు లిక్లేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు.
వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్॥

విభక్తి ప్రతిరూపాణి వక్ష్యామోఽత్రావ్యయాని తు
అస్త్వవ్యయజ్ఞాప్తికార్థమహమర్థేఽస్మిచావ్యయమ్

॥౧॥

ఆహోవాచ బభూవాస వాం యువామేవ మూహ్యతామ్
అస్త్వస్మాహో సవామాది విభక్తి ప్రతిరూపకమ్

॥౨॥

క్వాల్యప్తముణ్ణముల్ ముఖ్యా అవ్యయాభ్యాఃకృతస్సృతాః
శ్రుత్వా స్పృష్ట్యా దృష్ట్యా జ్ఞాత్యాక్వానావ్యయజ్గ్రుథితమ్

॥౩॥

అధిగత్య విహస్య విధాయ పరిత్యజ్య ల్యబ్ధంతం స్యాత్.
భవితుం యాతుం గతుం కర్తుం భోక్తుం తుమున్నంతమ్

॥౪॥

జములనావ్యయ ముక్తం స్మారంస్మారం కథజ్కారమ్.
అథ తద్ధితాస్త్ర మవ్యయ మామంతం కథ్యతే నితరామ్

॥౫॥

పచతితరాం పచతితమాం సుతరాం సుతమాం స్పృతం నితమామ్
వత్సంతం బ్రాహ్మణ వన్మధురావచ్చైత్రవత్తద్వత్

॥౬॥

తసిలనావ్యయ ముక్తం యత్సకుత స్సర్వతో మత్రః
సర్వత్ర యత్ర కుత్రాన్యత్ర పరత్ర త్రలంతం స్యాత్

॥౭॥

క్వాదంతం హస్తమిహ స్వాద్ధాంతం సర్వదా యదే త్యాది
ఏతర్హి తర్హి యర్హి హిలస్త్ర మధునాస్త్ర మధునాస్యాత్

॥౮॥

దానీమ న మిదానీం ద్యస నముక్తం సమేఽహ్ని సద్యస్సాత్

||౯||

పరుదిత్యుద నముక్తం పూర్వాభే ద్యా నమద్యాహ్ని

అస్మిన్నజ్ఞే సమసంజ్ఞనం స్యాదైషమోఽవ్యయంసిద్ధమ్

||౧౦||

అభే పూర్వతరేస్యా దవ్యయమిహ యత్పరారిచార్యనమ్

అపరేద్యుపరేద్యున నం పూర్వేద్యుశ్చ ద్యస నముభయద్యుః

||౧౧||

ధమ్యనమిత్యముక్తం చైద్యవ్యనం పరేద్యవిప్రోక్తమ్

అస్యనశ్చ పురోధస్థాలనం సర్వథా యథేత్యాది

||౧౨||

దక్షిణత స్సాస్యత్పరతోఽవరతోఽతనుజ న ముత్తరతః

అస్తాతిలుగ్యథా ప్రాక్రృత్యగుదక్యా ద్రిల నముపరీతి.

||౧౩||

రిష్టాతిల న ముపరిష్టా దాత్యనశ్చ దక్షిణా దధరాత్

ఆజ నముత్తరాస్యాద్ధానం షోడైకదా ద్విదా బహుధా

||౧౪||

అహ్యన ముత్తరాహిధ్యముజా నంప్రోక్తమైకధ్యమ్

ఏదాజనం త్రేదా ధముజా నం ద్వైధమిత్యాది

||౧౫||

కృత్వస్పృజనం ప్రోక్తం షట్కృత్వఃపశ్చాత్కృత్వశ్చ

ద్విత్రిస్పృజ న మవ్యయముక్తం సకృదితిచ సుజ్ఞాగ నంస్యాత్

||౧౬||

బహుశోఽల్పశశ్చపనం తస్యనం వర్జితస్స్వరతః

కృష్ణీతి చ్యవనం స్యాద్దాజనం పటపఠెత్యాది

||౧౭||

కృష్ణీకరోతి గణ్ఠీబభూవ భద్రాకరోతీతి

విప్రత్రా దేవత్రాత్రానావ్యయమగ్నిసాత్పాతిః.

||౧౮||

వివరణమేషా ముపరి ప్రదర్శ్యతే కారికోక్తమార్గేణ

తథాహి:—

మూలమ్ :-

లిజ్జవిభ క్తి వచనకూన్యా న్యవ్యయాని. తానిద్వేధా:-ప్రతిపదోక్తాని లాక్షణీ కానివేతి. తత్రసూత్రకృతా స్వరాదిచాద్యూర్వాది ప్రాది సాక్షాత్ప్రభృత్యాది రూపేణ స్వతో నిపాతితాని ప్రతిపదోక్తాని. తాన్యమరకోశావ్యయవర్గే ద్రష్టవాని. తత్ర కతిచి ద్వ్యామః కారికోక్త ప్రకారేణ.

అస్తి = ఆస్తికేరే, సత్రాయామ్. అస్మి = అహమర్థే-అహం వచ్చీత్వర్థః. అహ = అహచేత్వర్థే. అస = బభూవే త్వర్థే. వామ్ = యువామర్థే ఇత్యాదయః.

శాస్త్రసిద్ధాన్త్యవ్యయాని లాక్షణికాని. తాని త్రేధా. అవ్యయీభావావ్యయ కృదంతావ్యయ తద్ధితాంతావ్యయాని చేతి.

తత్రావ్యయీభావావ్యయాని యథా :-

యథాశక్తి, పరోక్ష మిత్యాదీన్యవ్యయీభావసమానే ప్రదర్శయిష్యంతే.

కృదంతావ్యయాని యథా-

క్రొవప్రత్యయానా యథా:- శ్రుత్వా, స్పృష్ట్యా, దృష్ట్యా, జ్ఞాత్యా,
గత్యా, భుక్త్యా ఇత్యాది.

ల్యబంతా యథా:- ఆదిగత్య, విహస్య, విధాయ, పరిత్యజ్య, ఇత్యాది.

తుమున్ననా యథా:- భవితుమ్, యాతుమ్, గతుమ్, కర్తుమ్, శ్రోతుమ్,
ద్రష్టుమ్, భోక్తుమ్.

జముల్ యథా :- యావజ్జీవమ్, కథంకారమ్ స్మారం స్మారం ఇతి.

అవ్యయములు

అనువాదము :-

లింగము, విభక్తి, వచనము లేనివి అవ్యయములు. అవి రెండు విధములు. ప్రతిపదోక్తములు లాక్షణికములు అని. అందు సూత్రకారుడు స్వరూదులనియు, చాదులనియు, ఊర్కాదులనియు, ప్రాదులనియు, సాక్షాత్ప్రభృతు లనియు స్వయముగా నిపాతనము గావించిన వానికి ప్రతిపదోక్తములని పేరు. అవి అమరకోశమందలి యవ్యయ వర్గములో జూడవలయును. అందులో కారికలలోఁ జెప్పిన ప్రకారము చెప్పుచున్నాము.

అస్తి = ఇదిఉండుట యను నర్థమునందుండును.

అస్మి = నేను అనెడి యర్థమునందుండును.

ఆహ = పలికెనను నర్థమునందుండును.

ఆస = ఉండెనను నర్థము నందుండును.

వామ్ = మీరిటువురను నర్థమునందుండును.

శాస్త్రములయందుఁ బ్రసిద్ధములైన యవ్యయములు లాక్షణికములు.

అవి మూడు విధములు.

(1) అవ్యయీభావావ్యయములు.

(2) కృదంతావ్యయములు.

(3) తద్ధితాంతావ్యయములు అన్ని అందు అవ్యయిభావావ్యయములు :-
 “యథాశక్తి” “పరోక్షమ్” మున్నగునవి అవ్యయిభావ ప్రకరణము
 నందు నిరూపింపబడును.

అందు కృదంతా వ్యయములు:-

క్వాప్రత్యయాంతములు :- క్రత్వా, స్తుప్త్యా, దృప్త్యా, జ్ఞాత్వా,
 గత్వా, భుక్త్వా మున్నగునవి.

ల్యబ న్తములు:- ఆధిగత్య, విహత్య, విధాయ, పరిత్యజ్య మున్నగునవి.

తుమున్నంతములు:- తవితుమ్, యతుమ్, గన్తుమ్, కర్తుమ్,
 (తుమున్ ప్రత్యయాంతములు) శ్తోతుమ్, ద్రష్టుమ్, భోక్తుమ్
 మున్నగునవి.

ఇముల న్తములు :-

(ఇముల్ ప్రత్యయాంతములు) :- యాపజ్జీవమ్, కథజ్కారమ్, స్మారం
 స్మారం మున్నగునవి.

మూలమ్ :-

అథ తద్ధితాంతావ్యయాని

ఆమ్ యథా:- నితరామ్, పచతితమామ్, సుతరామ్, సుతమామ్ ఇత్యాది.

వతిర్యథా :- బ్రాహ్మణవత్, తద్వత్, ఇత్యాది.

తనీల్యథా :- యతః, కుతః, సర్వతః, మత్తః.

త్రల్యథా :- సర్వత్ర, యత్ర, కుత్ర, పరత్ర.

అద న్తమ్ :- క్వ.

హ న్తమ్ :- ఇహ, కుహ.

దా న్తమ్ :- సర్వదా, యదా, కదా, తదా.

హి :- ఏతర్హి, తర్హి, యర్హి.

అధునా :- అధునా.

దానీమ్ :- ఇదానీమ్, తదానీమ్.

ద్యన్ :- సద్యః = సమానేహని.

* సద్యః పరువురైశ్చమగ్న సరేద్యవ్యద్యపూర్వేద్య రన్యేద్య రన్యతరేద్య
 రిత రేద్య రవరేద్య రధరేద్య రుభయేద్య రుతరేద్య. పా-౫-౩-౨౨.
 ఏతే నిపాత్యన్తే.

ఉత్ :-

ద్య :-

సమసత్ :-

ఆరి :-

ఏద్యున్ :-

ద్యున్ :-

ధము :-

ఏద్యవి :-

అసి :-

థాల్ :-

అతసుచ్ :-

అస్తాతిలుక్ :-

రిల్ :-

రిష్టాతిల్ :-

ఆతి :-

ఆచ్ :-

ధా :-

అహ :-

ద్యముజ్ :-

ఏధాచ్ :-

ధముజ్ :-

కృత్వసుచ్ :-

సుచ్ :-

సుజ్ఞుక్ :-

శన్ :-

తసి :-

చ్చి :-

థాచ్ :-

త్రా :-

సాతి :-

పరుత్ = పూర్వవత్సరే.

అద్య = అస్మిన్నహని.

ఐషము = అస్మిన్నభే.

పరారి = పూర్వతరవత్సరే.

అపరేద్యుః ఇత్యాది.

ఉభయద్యుః.

ఇత్థమ్, కథమ్.

పరేద్యవి = పరస్మిన్నహని.

పురః, అధః ఇత్యాది.

సర్వథా, యథా, తథా ఇత్యాది.

దక్షిణతః, పరతః.

ప్రాక్, ప్రత్యక్, ఉదక్.

ఉపరి

ఉపరిష్టాత్.

దక్షిణాత్.

ఉత్తరా, దక్షిణా.

షోధా, ఎకధా, ద్విధా, బహుధా.

ఉత్తరాహి, దక్షిణాహి.

ఐకద్యమ్.

ద్యేధా, త్రేధా.

ద్వైధమ్, త్రైధమ్.

షట్కృత్వః, పంచకృత్వః.

ద్విః, త్రిః, చతుః.

సకృత్

బహుశః, అచ్యుశః, ద్విశః, మాషశః.

వర్జతః, స్వరతః, ఆదితః.

కృష్టికరోతి, గణ్గీభవతి.

పటపటాకరోతి, సుఖాకరోతి.

విప్రత్రాకరోతి, దేవత్రాకరోతి.

అగ్నిసాత్కరోతి.

ఏనవ్ :-

ఉత్తరేణ, దక్షిణేన.

ఇత్య వ్యయాని

అనువాదము :

తద్ధితాంతములైన అవ్యయములు

ఆమ్ ప్రత్యయాంతములు :-

వతి ప్రత్యయాంతములు :-

తసిర్ ప్రత్యయాంతములు :-

త్రల్ ప్రత్యయాంతములు :-

అదస్తములు :-

హస్తములు :-

దాస్తములు :-

ర్హిప్రత్యయాంతములు :-

దానీమ్ ప్రత్యయాంతములు :-

ద్యన్ ప్రత్యయాంతములు :-

ఉత్ ప్రత్యయాంతములు :-

ద్యప్రత్యయాంతము :-

సమసణ్ ప్రత్యయాంతము :-

అరిప్రత్యయాంతము :-

ఏద్యున్ ప్రత్యయాంతము :-

ద్యున్ ప్రత్యయాంతము :-

థము ప్రత్యయాంతము :-

ఏద్యవి ప్రత్యయాంతము :-

అసి ప్రత్యయాంతము :-

థల్ ప్రత్యయాంతము :-

అతసుచ్ ప్రత్యయాంతము :-

అస్తాతిలుక్ ప్రత్యయాంతము :-

నితరామ్, పచతితమామ్,

సుతరామ్, సుతమామ్ మున్నగునవి

బ్రాహ్మణవత్, తద్వత్

యతః, కుతః, సర్వతః, మత్తః

సత్వత్ర, యత్ర, కుత్ర, పరత్ర

క్య

ఇహ, కుహ

సర్వథా, యదా, కదా, తదా

ఏతర్హి, తర్హి, యర్హి

ఇదానీమ్, తదానీమ్

సద్యః = సమానదినమున

పరుత్ = కడచిన సంవత్సరమునందు

అద్యః = ఈదినము

ఐషమః = ఈసంవత్సరమున

పరారి = కడచిన సంవత్సరమునకు

పూర్వవత్సరము

అపరేద్యుః మున్నగునవి

ఉభయద్యుః

ఇత్థమ్, కథమ్

పరేద్యవి = మఱుదినము

పురః, అథః మున్నగునవి

సర్వథా, యథా, తథా,

మున్నగునవి.

దక్షిణతః, పరతః

ప్రాక్, ప్రత్యక్, ఉదక్

రిల్ ప్రత్యయాంతము :-	ఉపరి	:	ఉపరి
రిష్టాతిల్ ప్రత్యయాంతము :-	ఉపరిష్టాత్	:	ఉపరిష్టాత్
ఆతి ప్రత్యయాంతము :-	ప్రతిజ్ఞాత్	:	ప్రతిజ్ఞాత్
ఆచ్ ప్రత్యయాంతము :-	ఉత్తరా, దక్షిణా	:	ఉత్తరాహి, దక్షిణాహి
ధా ప్రత్యయాంతములు :-	జోధా, ఏకధా, ద్విధా, బహుధా	:	జోధాహి, ఏకధాహి, ద్విధాహి, బహుధాహి
ఆహి ప్రత్యయాంతములు :-	ఉత్తరాహి, దక్షిణాహి	:	ఉత్తరాహి, దక్షిణాహి
ధ్యముజ్ ప్రత్యయాంతము :-	ఐకధ్యమ్	:	ఐకధ్యమ్
ఏదాచ్ ప్రత్యయాంతము :-	ద్యేధా, త్రేధా	:	ద్యేధాహి, త్రేధాహి
ధముజ్ ప్రత్యయాంతము :-	ద్వైధమ్, త్రైధమ్	:	ద్వైధమ్, త్రైధమ్
కృత్వసుచ్ ప్రత్యయాంతము :-	వట్కృత్వః, పజ్జాకృత్వః	:	వట్కృత్వః, పజ్జాకృత్వః
సుచ్ ప్రత్యయాంతము :-	ద్విః, త్రిః, చతుః	:	ద్విః, త్రిః, చతుః
సుజ్ఞగంతము :-	సకృత్	:	సకృత్
శన్ ప్రత్యయాంతము :-	బహుశః, అల్పశః, ద్విశః, మానశః	:	బహుశః, అల్పశః, ద్విశః, మానశః
తసి ప్రత్యయాంతము :-	వర్ణతః, స్వర్ణతః, ఆదితః	:	వర్ణతః, స్వర్ణతః, ఆదితః
చ్వి ప్రత్యయాంతము :-	కృష్టి కరోతి, గణ్ఠీ భవతి	:	కృష్టి కరోతి, గణ్ఠీ భవతి
డాచ్ ప్రత్యయాంతము :-	పటపటాకరోతి, సుఖాకరోతి	:	పటపటాకరోతి, సుఖాకరోతి
త్రా ప్రత్యయాంతము :-	విప్రత్రా కరోతి, దేవత్రా కరోతి	:	విప్రత్రా కరోతి, దేవత్రా కరోతి
సాతి ప్రత్యయాంతము :-	అగ్నిసాత్కరోతి	:	అగ్నిసాత్కరోతి
ఏనవ్ ప్రత్యయాంతము :-	ఉత్తరేణ, దక్షిణేన	:	ఉత్తరేణ, దక్షిణేన

అథ సమాసవృత్తిః

మూలమ్:-

పరాధాబిదానం వృత్తిః. వృత్త్యర్థావ బోధకం వాక్యం విగ్రహః.
 సమాసైకశేషతద్ధిత కృత్సనాద్యస్త ధాతురూపాస్త పజ్జా వృత్తయః. తత్ర
 శిష్యమాజానేక పద వృత్తి స్సమాసవృత్తిః. పునస్సా చ సమర్థాశ్రయా బోధ్యా.
 పదసజ్జ స్సమాసస్స్యా దైక పద్యముపాశ్రితః.
 తదర్థబోధకం వాక్యం విగ్రహస్సద్విధా మతః
 లౌకికో_లౌకికశ్చేతి, ప్రయోగార్హస్తు లౌకికః
 సమాసస్తపజ్జాదా జ్ఞేయ స్సామాన్యాదిప్రబేదతః

అనువాదము :-

సమాసవృత్తి

పరమైన యర్థమును చెప్పుట వృత్తి. పరమనగా - విగ్రహవాక్యముతో పదార్థములకంటె నితరమై విశిష్టమై ఏకార్థమేది గలదో అది పరము. దానిని ప్రతిపాదించునట్టిది వృత్తి యనబడును. విగ్రహవాక్యముందలి పదములకు ప్రక్రియాదశయందు ప్రత్యేకములైన యర్థములు గలవు. అట్లు ప్రత్యేకమగు నర్థము గలవిగ తొలుత గ్రహింపబడిన పదములకు సముదాయశక్తితో విశిష్టమగు నర్థమునుఁ బ్రతిపాదించునదియే వృత్తియనబడును. ఆ సముదాయశక్తి “సమర్థఃపదవిధిః” అను పరిభాషచే లభ్యము. సమాసవృత్తిలో యోగ్యములైన విభక్త్యంత పదములకు ప్రత్యేకముగాఁ బ్రయోగింపఁబడు వానికి నర్థమును బోధించు వాక్యము విగ్రహము. అట్టి పదసమూహమే విగ్రహము.

సమాసము, ఏకశేషము, తద్ధితము, కృత్, సనాద్యస్తధాతువు అని వృత్తులైదు తెలుంగులు.

పెక్కు పదముల వృత్తులెందు శేషించునో యది సమాసవృత్తి. ఆ సమాసవృత్తి సమర్థాశ్రయమైయుండును.

అదెట్లనగా - ఒక పదముగా రూపొందిన పెక్కుపదములయొక్క సమూహము సమాసము. సమాసముయొక్క ఆర్థమునుఁ చెప్పనట్టి వాక్యము విగ్రహమనబడును. ఆ విగ్రహము లౌకికము-అలౌకికము అని రెండు విధములు. లౌకికమనగాఁ బ్రయోగింపఁదగినది. అలౌకికమనగాఁ బ్రయోగింపఁదగనిది. అట్టి సమాసము సామాన్యసమాసము మున్నగు ప్రభేదములచే నైదు తెలుంగులు గల్గియున్నది.

కావున సమాసమనగా ఏకాత్మీభావమనెడి సామర్థ్యముతో అనగా పెక్కు పదములు కలసి యొక్క యర్థమునిచ్చుట యనెడి సామర్థ్యముతో కూడిన పద సమూహము. ఆ సమాసము సామాన్యముగా రెండు విధములు. అవి (1) నిత్య సమాసము (2) అనిత్యసమాసము అని. విగ్రహము అనగా విభజన చేయుటకు వీలులేనిది, గాని, సమాసములకు పదములుగాక తదితరపదములచే విభజన చేయ సాధ్యమైనది నిత్యసమాసము. అధిహరి, ప్రాధార్యః, కుంభకారః మున్నగునవి

యుదాహరణములు. ఇచ్చట “అధిహరి” యను సమాసమునకు “హరౌ” అని విగ్రహము చేయవలయును. ఇది సమాసఘటకము గానందువలన అన్యపదము. ఇట్లే ప్రకృష్టః ఆచార్యః = ప్రాచార్యః అనియు, కుంభం కరోతీతి కుంభకారః అనియు సమాసములు, అన్యపద విగ్రహములుగా, దెలియఁదగినవి.

మఱి నా సమాసము ఐదు తెఱంగులుఁ గల్గియున్నది. అదెట్లనగా—

1. సామాన్య సమాసము.
2. అవ్యయీభావ సమాసము.
3. తత్పురుష సమాసము.
4. బహువ్రీహి సమాసము.
5. ద్వంద్వ సమాసము అని.

అందు అవ్యయీభావము మొదలగు నాల్గుసమాసములకంటె భిన్నమైనది సామాన్యసమాసము. అవ్యయీభావము మున్నగు సమాసములకు నాయా పదములచేతనే పేర్లు తెలియఁదగినవి.

కొందఱు పూర్వపదార్థము ప్రధానముగా గలది అవ్యయీభావమనియు, ఉత్తరపదార్థము ప్రధానముగా గలది తత్పురుషమనియు, అన్యపదార్థము ప్రధానముగాఁ గలది బహువ్రీహి యనియు, ఉభయపదార్థములు అనగా - పూర్వోత్తర పదార్థములు ప్రధానముగా గలది ద్వంద్వమనియు చెప్పుదురు. ఈ లక్షణములన్నియు తఱచుగా సరిపోవునవి కాని పూర్తిగా సరిపోవు. ఏలయనగా ఉన్మత్తగజ్జమ్, ఆయతీగవమ్ మున్నగు నవ్యయీభావమందును, అతి మాలః, అర్థపిప్పలి మున్నగు తత్పురుషమునందును, పఞ్చషాః, ద్విత్రాః మున్నగు బహువ్రీహియందును, దంతోష్ఠమ్, పాణిపాదమ్ మున్నగు ద్వంద్వము నందును పూర్వముచెప్పిన లక్షణములు లేవు. ఇతర సమాసములకు సరిపోయెడి లక్షణములున్నవి.

సామాన్యసమాసము నలుతెఱంగులై యున్నది.

1. ఇవసమాసము.
2. ఇవార్థసమాసము.
3. గుణసమాసము

4 క్రియావిశేషణ సమాసము అని.

అందు ఇవసమాస మెట్లనగా-

1. వాగర్థావివ :- వాగర్థసదృశా = వాగర్థావివ యని విగ్రహము.

2. ఇవార్థసమాస మెట్లనగా-

కాకతాళీయమ్ :- కాకాగమనమివ తాళపతనమివ = కాకతాళమ్.

కాకతాళమివ కాకతాళీయమ్.

3. గుణసమాస మెట్లనగా-

విస్పష్టపటుః :- విస్పష్టం పటుః = విస్పష్టపటుః.

4. క్రియావిశేషణ సమాస మెట్లనగా-

భూతపూర్వః :- పూర్వం భూతః = భూతపూర్వః.

ఆ సామాన్య సమాసము మఱి రెండు విధములు.

1. నామపూర్వపదము.

2. అవ్యయపూర్వపదము.

1. నామపూర్వపదసమాసములు పూర్వము చెప్పబడినవి.

2. అవ్యయపూర్వపదము:- నైకధా = అనగా న + ఏకధా = నైకధా.

నాన్తరీయకమ్ :- న + అంతరీయకమ్ = నాన్తరీయకమ్ మున్నగునవి తెలియదగినవి.

ఇట్లు సామాన్య సమాసములు నిరూపింపబడినవి.

మూలమ్ :-

అథ అవ్యయీభావ సమాసః

స చ ప్రాయేణ పూర్వపదార్థ ప్రదానోఽవ్యయః. స త్రివిధః అవ్యయ రహితః, అవ్యయపూర్వపదః, అవ్యయోత్తరపదశ్చేతి.

1. అవ్యయరహితావ్యయీ భావసమాసో యథా:

గణ్గాయాః పారే = పారేగణ్గమ్.

గణ్గాయాః మధ్యే = మధ్యేగణ్గమ్.

ఉన్నతాగణ్గా యస్మిన్దేశే తదున్నతగణ్గమ్

తిష్ఠన్తి గావో యస్మిన్కాలే స తిష్ఠన్తు = దోహనకాంః.

అయాన్తి గావో యస్మిన్ తదాయతీగవమ్.

2. అథావ్యయపూర్వపదావ్యయీభావనమానోయథా:

దిశోర్యధ్యే = అపదిశమ్.

హరే = అధిహరి.

కృష్ణస్య సమీప ముపకృష్ణమ్.

మద్రాణాం సమృద్ధిః సుమద్రమ్.

యవనానాం వృద్ధిః శూర్యవనమ్.

మక్షికాణా మభావో నిర్మక్షికమ్.

హిమస్యాత్యయోఽతిహిమమ్.

నిద్రా సమృద్ధి న యుజ్యత ఇత్యతినిద్రమ్.

హరిశబ్దస్య ప్రకాశః ఇతిహరి.

విష్ణోః పశ్చాదనువిష్ట.

రూపస్య తుల్య మనురూపమ్.

వృక్షం వృక్షం ప్రతివృక్షమ్.

శ క్తిమనతిక్రమ్య యథాశక్తి.

హరేః సాదృశ్యం సహరి.

క్షేప్తస్యానుపూర్యేణ త్యనుక్షేప్తమ్.

చక్రేణ యుగపత్-సచక్రమ్.

సదృశస్సఖ్యా ససఖి.

క్షత్రాణాం సమృద్ధిస్సక్షత్రమ్.

ఋద్ధేరాధిక్యం సమృద్ధిః

తృణమప్యపరిజ్య సతృణమ్.

రామాయణపర్యంతం సరామాయణమ్.

యావన్తః శ్లోకాః యావన్ప్రకమ్.

వనాదృహీ ర్భహిర్యనమ్.

వనాత్ప్రాక్ ప్రాగ్గయనమ్.

బాలానభివ్యాప్య ఆబాలమ్.

అగ్నిమృతి ప్రత్యగ్ని.

అప విష్ణోః అపవిష్ట.

పరి విష్ణోః పరివిష్ట.

ముక్తిం వి నా ఆముక్తి-ఇత్యాదయ స్సూత్రక్రమాద్బోధ్యాః. *

* అవ్యయం విధి క్తి సమీపసమృద్ధి వ్యతిరేకా భావాత్తయా సమృద్ధి శబ్ద ప్రాదుర్భావ పశ్చాద్యధాను పూర్వయోరపద్యసాదృశ్య సమృద్ధి సాకల్యాన్త వచనేషు. సూ॥ ॥ ౨-౧-౬॥

3. అవ్యయో తరపదో యథా:-

శాకస్య రేశః శాకప్రతి.

అక్షేణ విపరీతం వృత్తమక్షపరీత్యాది. త్రివిధో అవ్యవ్యయాభావ సమాసో అవ్యయమేవ.

ఇత్యవ్యయ్యాభావసమాసః

అవ్యయ్యాభావసమాసము.

అనువాదము:-

ఈ అవ్యయ్యాభావ సమాసమునకు పూర్వపదార్థముప్రధానము. ఇది యవ్యయముగనే యుండును.

ఇది మూడు తెలుగులు గల్గియున్నది.

- (1) అవ్యయరహితము
- (2) అవ్యయ పూర్వపదము
- (3) అవ్యయో తరపదము.

అందు 1. అవ్యయరహితము :-

- (1) పారేగజ్జమ్ :- గంగాయాః పారే = పారేగజ్జమ్.
- (2) మధ్యేగజ్జమ్ :- గంగాయాః మధ్యే = మధ్యేగజ్జమ్.
- (3) ఉన్మత్తగజ్జమ్ :- ఉన్మత్తా గజ్జా యస్మిన్దేశే ఉన్మత్తగజ్జమ్.
- (4) తిష్ఠద్గు :- తిష్ఠన్తి గావోయస్మిన్కాలే = తిష్ఠద్గు = దోహన కాలః = పాలుపిదుకు కాలము.
- (5) ఆయతీగవమ్ :- ఆయాంతిగావో యప్పిన్ తత్ = ఆయతీగవమ్. పైనఁజెప్పిన సమాసముల యందెచ్చట నవ్యయములు లేవు.

2. అవ్యయపూర్వపదము :-

- (1) అపదిశమ్ = దిశోర్మధ్యే = అపదిశమ్.
- (2) అధిహరి = హరో = అధిహరి.
- (3) ఉపకృష్టమ్ = కృష్టస్య సమీపం = ఉపకృష్టమ్.
- (4) సుమద్రమ్ = మద్రాదాం సమృద్ధిః = సుమద్రమ్.
- (5) దుర్యయవన్మ్ = యవనానాం వ్యృద్ధిః = దుర్యవన్మ్.
- (6) నిర్మషికమ్ = మషికాదాం అభావః = నిర్మషికమ్.

- (7) అతిహిమమ్ = హిమస్య అత్యయః = అతిహిమమ్.
- (8) అతినిద్రమ్ = నిద్రా సప్రమృతి న యుజ్యత ఇతి = అతినిద్రమ్.
- (9) ఇతిహరి = హరిశబ్దస్య ప్రకాశః = ఇతిహరి.
- (10) అనువిష్ట = విష్టోః పాఞ్చత్ = అనువిష్ట.
- (11) అనురూపమ్ = రూపస్య తుల్యమ్ = అనురూపమ్.
- (12) ప్రతివృక్షమ్ = వృక్షం వృక్షం = ప్రతివృక్షమ్.
- (13) యథాశక్తి = శక్తిమన తిక్రమ్య = యథా శక్తి = శక్తినిమించక.
- (14) సహరి = హరే స్సాదృశ్యం = సహరి = (హరితోటి సామ్యము)
- (15) అనుజ్యేష్ఠమ్ = జ్యేష్ఠస్య ఆను పూర్వ్యేణ = అనుజ్యేష్ఠమ్ =
(జ్యేష్ఠుని వరుసతో)
- (16) సచక్రమ్ = చక్రేణ యుగపత్ = సచక్రమ్ (చక్రముతో
సమానకాలము)
- (17) ససఖి = సదృశః సఖ్యా = ససఖిః = (చెలికానితో సమానుడు)
- (18) సక్షత్రమ్ = క్షత్రాణాం సంపత్తిః = సక్షత్రమ్ (క్షత్రియులవృద్ధి)
- (19) సమృద్ధిః = ఋద్ధేరాధిక్యం = సమృద్ధిః (వృద్ధికి యాధిక్యము)
- (20) సత్పణమ్ = తృణచుప్యపరిత్యజ్య = సత్పణమ్. (గడ్డిపోచను
గూడ వదలక)
- (21) సరామాయణమ్ = రామాయణ పర్యంతం = సరామాయణమ్
(రామాయణమువరకు)
- (22) యావచ్ఛ్లోకమ్ = యావత్ స్తః శ్లోకాః = యావచ్ఛ్లోకమ్. (ఎన్నిశ్లోకము
లున్నవో అన్నియు)
- (23) బహిర్వనమ్ = వనాత్ బహిః = బహిర్వనమ్ (వనమునకు వెలుపల)
- (24) ప్రాగ్వనమ్ = వనాత్ ప్రాక్ = ప్రాగ్వనమ్ (వనమునకు తూర్పు)
- (25) ఆబాలమ్ = బాలానభివ్యాప్య = ఆబాలమ్ (బాలురను గలిపి)
- (26) ప్రత్యగ్ని = అగ్నిం ప్రతి = ప్రత్యగ్ని (అగ్నినుద్దేశించి)
- (27) అపవిష్ట = అపవిష్టోః = అపవిష్ట (విష్టవును వదలి)
- (28) పరివిష్ట = పరివిష్టోః = పరివిష్ట (విష్టవు చుట్ట)

- (29) అముక్తి = ముక్తిం విరా = అముక్తి (మోక్షమును వదలి)
ఇవి మున్నగునవి సూత్రక్రమము ననుసరించి తెలియవలెను.

3. అవ్యయో తరపదము :-

- (1) కాకప్రతి = కాకస్య లేక = కాకప్రతి (కొద్ది కూర)
(2) అక్షపరి = అక్షేణ విపరీతం వృత్తం = అక్షపరి (పాచికచేత
విపరీతము జరిగినది)

ఈ మూడు తెలుగులుగల యవ్యయభావ సమాసము అవ్యయమే
యగుచున్నది.

ఇట్లు అవ్యయ భావసమాసము.

అథ తత్పురుషసమాసః

మూలమ్ :-

తత్పురుషస్ ప్రాయేణ ఉత్తరపదార్థ ప్రధాన ఉత్తరపదలిక్ష్ణు.
స ద్వివిధః వ్యధికరణ స్సమానాధికరణశ్చేతి. తత్ర వ్యధికరణ సమాసస్త్యేకా
దశవిధః.

- (1) ప్రథమా తత్పురుషః
- (2) ద్వితీయా తత్పురుషః
- (3) తృతీయా తత్పురుషః
- (4) చతుర్థీ తత్పురుషః
- (5) పంచమీ తత్పురుషః
- (6) షష్ఠీ తత్పురుషః
- (7) సప్తమీ తత్పురుషః
- (8) అష్టమీ తత్పురుషః
- (9) ప్రాది సమాసః
- (10) ఉపపదసమాసః
- (11) మయూర వ్యంసకాది సమాసశ్చేతి.

ప్రథమా తత్పురుషో యథా :-

మాసో జాతస్య యస్య = మాసజాతః.

ఆర్థం విప్రుల్యః = ఆర్థవిప్రులీ

ఋచోఽర్థమర్థర్చమ్.

అయమేవ ఏకదేశి సమాసస్తత్పురుష ప్రభేద ఇతి ప్రథమా తత్పురుషో నాస్తీతి చ ప్రామాణికాః. ప్రథమా పదముద్విశ్య ద్వితీ యాది వత్తత్పురుష విధానాభావాత్.

ద్వితీయా తత్పురుషో యథా:-

కృష్ణం శ్రితః = కృష్ణశ్రితః

గ్రామం గతో = గ్రామగతః.

ఏవం దుఃఖాతీతః, అన్నబుభుక్షుః.

తృతీయా తత్పురుషో యథా:-

శక్కులయా ఖణ్ణః = శక్కులాఖణ్ణః

ధాన్యేనార్థో = ధాన్యార్థః

మాసేన పూర్వో మాసపూర్వః

ఏవం పితృ సదృశః, వాక్కులహః, మాసావరః, ఆచారసిపుణః, మాషవికలమ్, పితృసమః, ఆచారశ్లక్షః.

చతుర్థీ తత్పురుషో యథా:-

కుణ్డలాయ హిరణ్యమ్ = కుణ్డలహిరణ్యమ్.

ద్విజాయాయమ్ = ద్విజార్థః.

భూతేభ్యో బలిః భూతబలిః. యూపదారు. గోపాతమ్, గోరక్షితమ్.

పంచమీ తత్పురుషో యథా:-

చోరాదృయం = చోరభయమ్.

వృకభీతః

జలాజ్ఞాతం = జలజ్ఞాతమ్

చక్రముక్తః, స్వర్గపతితః, సుఖాపేతః.

షష్ఠీ తత్పురుషో యథా:-

రాజ్ఞః పురుషో = రాజ్ఞపురుషః

దేవానాం పూజకః = దేవపూజకః.

సీతాపతిః, మృగపదమ్.

దస్తానాం రాజా రాజదస్తా.

ఏవం హంసానాం రాజా = రాజహంసః.

సర్వేషాం శ్వేతతరః సర్వశ్వేతః.

సర్వేషాం మహత్తరః సర్వమహాన్.

అర్థగౌరవమ్, బుద్ధిమాన్యమ్.

సప్తమీ తత్పురుషో యథా:—

అక్షేష శాణ్డో = అక్షశాణ్డః.

స్థార్యాం పక్వః = స్థాలీపక్వః.

ఆతవశుష్కః, చక్రబన్ధః, తీర్థధ్వాజః.

సంజ్ఞా తత్పురుషో యథా:—

శ్లో॥ తత్సాదృశ్య మభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా.

అప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నన్యథా వ్యత్యక్తి ర్రితాః॥

క్రమేణ వజ్రాముదాహరణాని:—

సాదృశ్యే:— బ్రాహ్మణసదృశో బ్రాహ్మణః.

అభావే:— సన్దేహస్యాభావో నన్దేహః.

తదన్యత్వే:— అశ్వభిన్నో నన్యః.

తదల్పతాయామ్:— అల్పముదర మనుదరమ్,

అప్రాశస్త్యే:— అప్రశస్తాః పశవో నప్రశవః.

విరోధే:— సురవిరోధినో నసురాః.

ఏవ మధర్మః.*

*మూలమ్:— తస్మాన్నుడచి ॥౬-౩-౭౪॥

*సప్తాణ్డ పాన్నవేదానానత్యా సముచి నకుల నఖ నపుంసక నక్షత్ర సక్ర
నాకేషు ప్రకృత్యా ॥౬-౩-౭౫॥

సగో బ్రహ్మజ్యోతిరసాన్యమ్ ॥౬-౩-౭౭॥ ఏతేనిపాత్యస్తే

అనువాదము :- తస్మాన్నుడచి ॥౬-౩-౭౪॥ దీనివలన అనశ్యః ఇత్యాది
సమాసములయందు సుడాగమము వచ్చి అనశ్యః ఇత్యాదులు సిద్ధించును.

సప్తాణ్డ పాన్నవేదానానత్యాసముచి నకుల నఖ నపుంసక నక్షత్ర సక్రనాకేషు
ప్రకృత్యా ॥౬-౩-౭౫॥

ప్రాది సమాసో యథా:-

ప్రాదయః ఉదాహృతాః.

ప్రగత ఆచార్యః = ప్రాచార్యః.

అతిక్రాంతో మాలామ్ = అతిమారి.

అవకృష్టస్ కోకిలియా = అవకోకిలి.

పరిగ్లానోఽధ్యయనాయ = పర్యధ్యయనః.

నిష్క్రాంతస్ కోశామ్యుః = నిష్కోశామ్యుః.

ప్రకర్షణ షాళయిత్యా = ప్రషాళ్య.

శోభనః పురుషః = సుపురుషః.

కుత్సితో రాజా = కింరాజా.

కుత్సితః పురుషః = కాపురుషః.

కుత్సితమన్నం = కదన్నమ్ ఇత్యాదయః.

ఉపపద సమాసో యథా:-

కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః.

సోమేనేష్ఠవాన్ సోమయాజీ.

జరాజ్ఞాతం జలజమ్.

మన్దురాయాం జాత ఇతి మన్దురాజః.

స్వాదుం కృత్వా స్వాదుజ్ఞాంరమ్.

అగ్రే భుక్త్వా అగ్రభోజమ్.

ఉచ్చైః కృత్వా ఉచ్చైఃకృత్య = ఇత్యాదయః.

మయూరవ్యంసకాది సమాసో ద్వివిధః:-

సుబన్త సమాసస్తిజన్త సమాసశ్చేతి.

సుబన్తసమాసో యథా:-

వ్యంసకశ్చాసౌ మయూరశ్చ మయూర వ్యంసకః.

ఉదక్వా వాక్చ ఉచ్చావచమ్

నిశ్చితం చ ప్రచితం చ నిశ్చప్రచమ్

నగోఽప్రాణిష్యన్యతరస్యామ్ || ౬-౩-౭౭ || ఏతేనిపాత్యస్తే. వై రెండు సూత్రముల వలన “సప్రాటో” మున్నగు ‘సప్రా’ సమాసములును సప్రాత్ర మున్నగు సప్రా సమాసములును నివరింపఁబడినవి.

నాస్తి కిచ్చన యస్య సః అకిచ్చనః

నాస్తి కుతో భయం యస్య సః అకుతో భయః.

అన్యో రాజా రాజా నరమ్.

చిదేవ చిన్మాత్రమ్

తిజ న్నసమాసో ద్వివిధః—క్రియా పూర్వ ప్రదః, క్రియోభయపదశ్చేతి.

ఆద్యో యథా :-

జహిణోదం జహిణోదమితి అభీష్ట్యేన య ఆహ స జహిణోదః.

ఏవం జహిసింహః.

ద్వితీయో యథా:-

భాదత మోదతేతి యస్యాం క్రియాయాం సా భాదతమోదతా

ఏహీడ ఇతి యస్మిన్ కర్మణి తదేహీడమ్. ఏహీయవ మిత్యాది.

ఇతి వ్యధి కరణ తత్పురుషః.

అనువాదము :-

తత్పురుషసమాపము

తత్పురుషసమాసము తఱచుగా ఉత్తర పదార్థమును ప్రధానముగా గల్గియుండును. దానికి ఉత్తరపదలింగము గూడ వచ్చును.

అది రెండు విధములు.

(1) వ్యధికరణ తత్పురుషము

(2) సమానాధికరణ తత్పురుషము

అందు వ్యధికరణ తత్పురుషము పదునొకండు తెలింగులు గల్గి యున్నది. ఎట్లనగా-

(1) ప్రథమా తత్పురుషము

(2) ద్వితీయా తత్పురుషము

(3) తృతీయా తత్పురుషము.

(4) చతుర్థీ తత్పురుషము

(5) పంచమీ తత్పురుషము

(6) షష్ఠీ తత్పురుషము

(7) సప్తమీ తత్పురుషము

- (8) నజ్ తత్పురుషము
- (9) ప్రాది సమాసము
- (10) ఉపపద సమాసము
- (11) మయూరవ్యంస కాది సమాసము అని.

1. ప్రథమా తత్పురుషము :-

- (1) మాసజాతః = మాసః జాతస్య యస్య = మాసజాతః (పుట్టి ఒక మాసము నిండినవాడు)
- (2) అర్థపిప్పలీ = అర్థం పిప్పల్యాః = అర్థపిప్పలీ (పిప్పలిలో నర్థభాగము)
- (3) అర్థర్చమ్ = ఋచః అర్థమ్ = అర్థర్చమ్ (ఋక్కులో సగపాలు)

తత్పురుష భేదములకుఁజెందిన ఏకదేశసమాసమిదియే యనియు ప్రథమా తత్పురుషము లేదనియు ప్రామాణికులు వచింతురు. ఏలయనగా - ద్వితీయాశ్రి విభక్తుల నుద్దేశించి తత్పురుషమును విధించినట్లు ప్రథమావిభక్తి నుద్దేశించి తత్పురుషము విధింపఁబడలేదు.

2. ద్వితీయా తత్పురుషము :-

- (1) కృష్ణశ్రితః :- కృష్ణం శ్రితః = కృష్ణశ్రితః. (శ్రీకృష్ణుని ఆశ్రయించినవాడు)
- (2) గ్రామగతః :- గ్రామం గతః = గ్రామగతః. (గ్రామమును పొందినవాడు.) ఇద్దే
- (3) దుఃఖాతీతః :- దుఃఖము నతిక్రమించినవాడు.
- (4) అన్నఋభుజ్ఞః :- (అన్నముఁ దినగోరినవాడు)

మున్నగునవి యాహ్యములు. ఇచ్చట కృష్ణం, గ్రామం మున్నగునవి ద్వితీయాంతములు.

తృతీయా తత్పురుషము :-

- (1) శజ్జులాఖండః :- శజ్జులయా ఖండః = శజ్జులాఖండః.
- (2) ధన్యార్థః :- ధన్యేన అర్థః = ధన్యార్థః.
- (3) మాసపూర్వః :- మాసేన పూర్వః = మాసపూర్వః.

ఇట్లే-పితృసదృశః, వాక్కలహః, మాసావరః, ఆచారనిపుణః, మాషవికలమ్, పితృసమః, ఆచారశ్లక్షః, అనునవి యూహ్యములు.

4. చతుర్థితత్పురుషము :-

- (1) కుణ్డలహిరణ్యమ్ :- కుణ్డలాయ హిరణ్యమ్ = కుణ్డలహిరణ్యమ్
- (2) ద్విజార్థః : ద్విజాయాఽయం ద్విజార్థః.
- (3) యూపదారు :- యూపాయ దారు = యూపదారు.
- (4) గోహితమ్ :- గవే హితమ్ = గోహితమ్.
- (5) గోరక్షితమ్ :- గవే రక్షితమ్ = గోరక్షితమ్.
- (6) భూతబలిః :- భూతేభ్యో బలిః = భూతబలిః. మున్నగు చతుర్థ్యం తములతో సమాసము లూహ్యములు.

5. పంచమీ తత్పురుషము :-

- (1) చోరభయమ్ :- చోరాత్ భయమ్ = చోరభయమ్.
 - (2) వృకభీతః :- వృకాత్ భీతః = వృకభీతః.
 - (3) జలజాతమ్ :- జలాత్ జాతం = జలజాతమ్.
- ఇత్యాది పంచమ్యై నములతో సమాసము లూహ్యములు.
- అట్లే-చక్రముక్తః, స్వర్గపతితః, సుఖాపేతః, మున్నగు పంచమీ తత్పురుషములుగ నూహ్యములు.

6. షష్ఠీతత్పురుషము :-

- (1) రాజపురుషః :- రాజ్ఞః పురుషః = రాజపురుషః.
- (2) దేవపూజకః :- దేవానాం పూజకః = దేవపూజకః.
- (3) సీతాపతిః :- సీతాయాః పతిః = సీతాపతిః.
- (4) మృగపదమ్ :- మృగస్య పదమ్ = మృగపదమ్.
- (5) రాజదన్తః :- దన్తానాం రాజా = రాజదన్తః.
- (6) రాజహంసః :- హంసానాం రాజా = రాజహంసః.
- (7) సర్వశ్లేతః :- సర్వేషాం శ్లేతతరః = సర్వశ్లేతః.
- (8) సర్వమహాన్ :- సర్వేషాం మహాత్తరః = సర్వమహాన్ మున్నగు షష్ఠ్యై నములతో సమాసములూహ్యములు. ఇట్లే అర్థగౌరవమ్, బుద్ధి మాంద్యమ్, మున్నగునవి షష్ఠీతత్పురుషములుగ నూహ్యములు.

7. సప్తమీ తత్పురుషము :—

(1) అక్షశౌణ్డః :- అక్షేషు శౌణ్డః = అక్ష శౌణ్డః.

(2) స్థాలీపక్వః :- స్థాల్యాం పక్వః = స్థాలీపక్వః.

(3) ఆతపశుష్కః :- ఆతపే శుష్కః = ఆతపశుష్కః,
ఇత్యాది సప్తమ్యంతములతో సమాసము లూహ్యములు.

ఇట్లే- చక్రబన్ధః, తీర్థధ్యాంక్షః మున్నగునవి సప్తమీ తత్పురుషములుగ నూహ్యములు.

8. నశ్ తత్పురుషము:—

సాదృశ్యము, అభావము, తదన్యత్వము, అల్పత్వము, అప్రాశస్త్యము, విరోధము అని నశ్ నకు ఆరు అర్థములు కలవు. వానికుదాహరణములు:—

సాదృశ్యమునకు :- అబ్రాహ్మణః-బ్రాహ్మణ సదృశః-అబ్రాహ్మణః.

అభావమునకు :- అసందేహః-సందేహస్య అభావః-అసందేహః.

తదన్యత్వమునకు :- అనశ్వః-అశ్వభిన్నః = అనశ్వః.

అల్పత్వమునకు :- అనుదరమ్ - అల్పముదరమ్ = అనుదరమ్.

అప్రాశస్త్యమునకు :- అపశవః-అప్రశస్తాః పశవః = అపశవః.

విరోధమునకు: అసురాః-సురవిరోధినః = అసురాః. ఇట్లే అధర్మః. మున్నగునవియు నూహ్యములు,

9. ప్రాది సమాసము :—

వెనుక పుటలలో ప్ర-పరా-అప-సమ్, అను, అవ, నిన్, దున్, (నిర్, దుర్) వి, ఆజ్, ని, ఆధి, ఆపి, అతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి పరి, ఉప, యని ప్రాదులు ఉదాహరింపబడినవి. ఆయుపనర్గలతో నేర్పడు సమాసము ప్రాది సమాసమనబడును.

ప్రాచార్యః :- ప్రగతః ఆచార్యః = ప్రాచార్యః. ఇచ్చట 'ప్ర' యను నుపసర్గకు ప్రగతః యనునర్థము. దానితోడ సమాసము చేయగా ప్రాచార్యః అను రూపము సిద్ధించు చున్నది.

అట్లే-

అతిమాలః అనునెడ 'మాలామతిక్రాంతః' యనియు

అవకోకిలః అనునెడ 'అవకృష్టః కోకిలయా' అనియు

పర్యధ్యయనః అనునెడ, 'పరిగ్ఘానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః' యనియు
 నిష్కౌశ్యామ్బిః అనునెడ 'నిష్కౌశ్యైః కౌశ్యామ్బిః నిష్కౌశ్యామ్బిః' యనియు
 ప్రక్షాల్య అనునెడ = 'ప్రకర్షణ జాలయిత్వా' యనియు
 సుపురుషః అనునెడ 'శోభనః పురుషః' యనియు
 కింరాజా అనునెడ 'కుత్సితో రాజా' యనియు
 కాపురుషః అనునెడ 'కుత్సితః పురుషః = కాపురుషః' యనియు
 కదన్నమ్ అనునెడ 'కుత్సితమన్నం కదన్నమ్' అనియు విగ్రహము లెఱుంగునది.

10. ఉపపద సమాసము :-

కుంభకారః :- కుంభం కరోతి యను విగ్రహమున కుంభమ్ అను ద్వితీయాంతము
 ఉపపదము. అది కరోతి యను వ్యుత్పత్తిచే సిద్ధమైన సమర్థమైన
 'కార' శబ్దముతో సమాసము నొందుటచే కుంభకార యను
 సమాసము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే-

సోమయాజీ అనునెడ 'సోమేన ఇష్టవాన్' అను విగ్రహము ననుసరించి
 సోమయాజీ యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే-

జలజమ్ అనునెడ 'జలాజ్ఞాతమ్' అను విగ్రహము ననుసరించి 'జలజమ్' అను
 రూపము సిద్ధించుచున్నది.

అట్లే-

మన్దరాజః అనునెడ 'మన్దరాయాం జాతః' యనియు
 స్వాదుష్కారమ్ అనునెడ 'స్వాదుం కృత్వా' యనియు
 అగ్రేభోజమ్ అనునెడ 'అగ్రే భుక్త్యా' యనియు
 ఉచ్చైఃకృత్య అనునెడ 'ఉచ్చైః కృత్వా' యనియు విగ్రహము లాహ్యములు.

11. మయూరవ్యంసకాది సమాసము :-

ఇది రెండు విధములు.

1. సుఖ న్తసమాసము.

2. తిజ న్త సమాసము అని.

అందు సుఖ న్త సమాసము :-

మయూరవ్యంసకః :- వ్యంసకశ్చపౌ మయూరశ్చ మయూరవ్యంసకః.
 వ్యంసక మనగా దుష్టమైనది. గుణవాచకమైన వ్యంసకశబ్దమునకు పూర్వప్రయోగము రాకుండుటకై ఇవి-ఈ సమాసములు, సమాసకార్యములలో నిపతింపఁబడినవి.

నిశ్చప్రచమ్ అనునెడ 'నిశ్చితం చ ప్రచితం చ' యనియు
అకిచ్చనః అనునెడ "నాస్తి కిచ్చన యస్య సః" యనియు
అకుతోభయః అనునెడ "నాస్తి కుతో భయం యస్య సః" యనియు
రాజాస్తరమ్ అనునెడ 'అన్యో రాజా' యనియు
చిన్మాత్రమ్ అనునెడ 'చిదేవ' యనియు విగ్రహము లెఱుంగునది.
 తిజస్త సమాసము రెండు విధములు.

(1) క్రియా పూర్వపదము.

(2) క్రియోభయ పదము అని.

అందు మొదటిది :-

జహిజోదః :- జహిజోదం జహిజోదమితి ఆభీజ్ఞేన య ఆహ సః = జహిజోదః.

జోడును చంపుము జోడును చంపుము అని పలుమాఱులెవ్వడు చెప్పినో యతడు జహిజోడుడని యర్థము. ఇందు జహియను క్రియ పూర్వమందుండుటవలన నిది క్రియా పూర్వపదము. ఇట్లే-జహిసింహః అనునెడను విగ్రహవాక్యము.

రెండవదియైన క్రియోభయపదము

ఖాదతమోదతా అనునెడ 'ఖాదత మోదత ఇతి యస్యాం క్రియాయాం సా' అను విగ్రహముచే "ఖాదతమోదతా" యను సమాసము సిద్ధించుచున్నది. ఇచ్చట ఖాదత యను క్రియ పూర్వపదముగను, మోదత యను క్రియ యుత్తరపదముగను యుండుట వలన నిది క్రియోభయ పద సమాసమైనది. తినుడు, సంతసింపుడు అని యే క్రియ యందు చెప్పఁబడునో ఆక్రియ "ఖాదతమోదత" యని దాని యర్థము.

ఏహీడమ్ అనునెడ “ఏహి ఈడే ఇతి యస్మిన్ కర్మణి తత్” అని విగ్రహ మెఱుంగునది. రమ్ము ప్రార్థింపుము అని ఏ క్రియయందుఁ జెప్పఁ బడునో అది ఏహీడమని చెప్పఁబడును.

ఇచ్చట “ఏహి” యను క్రియ పూర్వమందును, ‘ఈడే’ (నైమి) యను క్రియ ఉత్తరమందు నుండుటవలన నిది క్రియో భయపద మైనది.

ఇట్లే ‘ఏహియవమ్’ అనునదియు నూహింపఁదగినది.

ఇంతవరకును వ్యధికరణతత్పురుషము, విభిన్న విభక్త్యంత పదము లతోఁ గూడిన తత్పురుషము, నిరూపితము.

మూలమ్ :-

అథ సమానాధికరణ తత్పురుషో ద్వివిధః. కర్మధారయో ద్విగుశ్చేతి.

అథ కర్మధారయః

కర్మధారయో నవవిధః

- (1) విశేషణ పూర్వపదః.
- (2) విశేష్యపూర్వపదః
- (3) విశేషణో భయపదః
- (4) ఉపమాన పూర్వపదః.
- (5) ఉపమనోత్తర పదః
- (6) సమ్భావనాపూర్వపదః
- (7) అవధారణా పూర్వపదః
- (8) భిన్న పూర్వ పదః
- (9) లుప్త మధ్యమ పదశ్చేతి.

1. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయో యథా :-

నీలశ్చా సౌ ఘటశ్చ నీలఘటః.

నీలా చ తౌ ఘటౌ చ నీలఘటౌ

నీలాశ్చతే ఘటశ్చ నీలఘటౌ.

రక్తా చ సా పశిచ రక్తపశీ
 రక్తే చ తే పట్యా చ రక్తపట్యా
 రక్తాశ్చ తాః పట్యాశ్చ రక్తపట్యాః.
 నీలజ్వు తత్ ఉత్పలజ్వు నీలోత్పలమ్.
 నీలే చ తే ఉత్పలే చ నీలోత్పలే.
 నీలాని చ తాని ఉత్పలాని చ నీలోత్పలాని. ఏవ ముత్తరత్ర.

2. విశేష్య పూర్వపద కర్మధారయో యథా:-

వైయాకరణశ్చాసౌ ఖసూచిశ్చ = వైయాకరణఖసూచిః.
 మీమాంసకశ్చాసౌ దుర్దురూటశ్చ = మీమాంసక దుర్దురూటః.

3. విశేషణోభయపదో యథా:-

కృష్టశ్చాసౌ సారజ్గశ్చ కృష్టసారజ్గః (వర్ణవిశేషావేతా)
 స్నాతశ్చాసౌ అనులిప్తశ్చ = స్నాతానులిప్తః.

4. ఉపమాన పూర్వపదో యథా:-

చన్ద్ర ఇవ ముఖం = చన్ద్రముఖమ్.
 ఘన ఇవ శ్యామః = ఘనశ్యామః.

5. ఉపమానోత్తరపదో యథా:-

పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ = పురుషవ్యాఘ్రః.
 నా సింహ ఇవ = నృసింహః.

6. సమ్భావనా పూర్వపదో యథా:-

గుణ ఇతి బుద్ధిః గుణబుద్ధిః
 ముఖమితి పద్మం ముఖపద్మమ్.
 సహ్య ఇతి నగః సహ్యనగః.

7. అవధారణా పూర్వపదో యథా:-

ముఖమేవ చన్ద్రః ముఖచన్ద్రః
 విద్యైవ ధనం విద్యాధనమ్.

8. భిన్నపూర్వో యథా :-

అశ్రేణయః శ్రేణయః సమృద్ధ్యమానాః కృతాః శ్రేణీకృతాః.

కృతఞ్చ తత్ ఆకృతఞ్చ కృతాకృతమ్. ఏవం శుక్తిభూతః,
కృష్టిభూతః.

9. లుప్తమధ్యమపదో యథా:—

కాకప్రియః పార్థివః కాకపార్థివః

దేవపూజకో బ్రాహ్మణః దేవబ్రాహ్మణః. అయమేవ కాక పార్థివాది
సమానః.

ఇతి కర్మ ధారయః.

అనువాదము :—

ఇక సమానాదికరణ తత్పురుషము అనగా-సమాన విభక్త్యంతములగు
పదములతో నేర్పడు సమానము.

ఇది రెండు విధములు.

(1) కర్మధారయము

(2) ద్విగుపు.

కర్మధారయ సమానము :—

ఇది తొమ్మిది విధములు :

(1) విశేషణ పూర్వపదము.

(2) విశేష్య పూర్వ పదము.

(3) విశేషణో భయపదము.

(4) ఉపమాన పూర్వ పదము.

(5) ఉపమానో తరపదము.

(6) సంభావనా పూర్వపదము.

(7) అవధారణాపూర్వపదము.

(8) భిన్నపూర్వపదము.

(9) లుప్త మధ్యమపదము అని.

1. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము :

నీలఘటః అనునెడ 'నీలగ్ధాపౌ ఘటశ్చ' అని విగ్రహము.

నీలఘటౌ అనునెడ 'నీలౌ తౌ ఘటౌ చ' అని విగ్రహము.

నీలఘటాః అనునెడ 'నీలాశ్చ తే ఘటాశ్చ' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట నీలఘటః అనగా నల్లనికుండ యని యర్థము. ఇందు నల్లని యను నర్థముగల నీలశబ్దము విశేషణము. ఘటము విశేష్యము. విశేషణ వాచకమైన నీలశబ్దము పూర్వమందుండుట వలన విశేషణ పూర్వపదకర్మ ధారయము.

నీలఘటౌ అనునెడ ద్వివచనాంతములైన నీలఘట శబ్దములకును, నీలఘటాః అనునెడ బహువచనాంత నీలఘటశబ్దములకును సమాసములు. ఇవి పుంలింగముల కుదాహరణములు ఇట్లే-

రక్తపటే అనునెడ 'రక్తా చ సా పటీ చ' యనియు

రక్తపట్నౌ అనునెడ 'రక్తే చ తే పట్నౌ చ' యనియు

రక్తపట్నః అనునెడ 'రక్తశ్చ తాః పట్నశ్చ' యనియు

ఏక వచన - ద్వివచన - బహువచనములయందు విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయములు ఊహ్యములు. ఇవట రక్తశబ్దము విశేషణ వాచకము, పటీ శబ్దము విశేష్యవాచకమనియు నరయునది. ఇవి స్త్రీలింగముల కుదాహరణములు. ఇట్లే—

నీలోత్పలమ్ అనునెడ 'నీలం చ తత్ ఉత్పలం చ' యనియు.

నీలోత్పలే అనునెడ 'నీలే చ తే ఉత్పలే చ' యనియు

నీలోత్పలాని అనునెడ 'నీలాని చ తాని ఉత్పలాని చ' యనియు

ఏకవచన-ద్వివచన-బహువచన నపుంసకములతోటి విశేషణ పూర్వ పదకర్మ ధారయము లరయునది.

ఇచ్చట నంతట నీల శబ్దము విశేషణ వాచకముగను, ఉత్పలశబ్దము విశేష్యవాచకముగను నరయునది.

2. విశేష్య పూర్వపద కర్మధారయము : —

వైయాకరణఖనూచిః అనునెడ 'వైయారణ్యాసౌ ఖనూచిశ్చ' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట వైయాకరణ శబ్దము విశేష్యవాచకపదము. అది పూర్వపదముగా నున్నది.

ఇట్లే-

మీమాంసకదుర్ధురూపః అనునెడ 'మీమాంసకశ్చాసౌ దుర్ధురూపశ్చ' యని విగ్రహము. ఇచ్చట మీమాంసక శబ్దము విశేష్యవాచకము. అది పూర్వ పదముగా నున్నది.

3. విశేషణో భయపద కర్మధారయము :-

కృష్ణసారజ్ఞః అనునెడ 'కృష్ణశ్చాసౌ సారజ్ఞశ్చ' యని విగ్రహము. ఇందు కృష్ణ శబ్దము, సారజ్ఞశబ్దము వర్ణనాచకములై, విశేషణవాచకములై యున్నవి. అందు కృష్ణశబ్దము పూర్వమందును, సారజ్ఞశబ్దము ఉత్తరమందును నుండుటవలన విశేషణోభయపద కర్మధారయము.

4. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము :-

చంద్రముఖమ్ అనునెడ 'చంద్ర ఇవ ముఖమ్' అని విగ్రహము. ఇందు చంద్ర శబ్దము ఉపమానవాచకము గాన నది పూర్వమందుండుటవలన ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము.

ఘనశ్శామః అనునెడ 'ఘన ఇవ శ్శామః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ఘనశబ్దము ఉపమానవాచకము గాన నది పూర్వపదముగా నున్నందువలన ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము.

5. ఉపమానోత్తరపదకర్మధారయము :-

పురుషవ్యాఘ్రః అనునెడ 'పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ఉపమానము వ్యాఘ్రము. అది యిచ్చట ఉత్తరపదముగా నున్నందువలన నిది ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయము.

నృసింహః అనునెడ 'నా సింహః ఇవ' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ఉపమానము సింహము. అది ఉత్తరపదముగా నుండుటవలన నిది ఉపమానోత్తర పద కర్మధారయము.

6. సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయము :-

గుణబుద్ధిః అనునెడ 'గుణ ఇతి బుద్ధిః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట గుణము బుద్ధిగా సంభావించబడినది. ఆ సంభావన ఇతి శబ్దముచే ద్యోతితము.

అట్లే-

ముఖపద్మమ్ అనునెడ 'ముఖమితి పద్మమ్' అని విగ్రహము. ఇచ్చట ముఖము పద్మముగా సంభావింపబడినది.

సహ్యనగః అనునెడ 'సహ్య ఇతి నగః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట సహ్యము నగముగా అనగా పర్వతముగా సంభావింపబడినది.

7. అవధారణా పూర్వపద కర్మధారయము :-

ముఖచంద్రః అనునెడ 'ముఖమేవ చంద్రః = ముఖచంద్రః' యని విగ్రహము. ఇచ్చట ముఖము చంద్రునిగా అవధారణ చేయబడినది. అనగా నిర్ధారణ చేయబడినది. ఆ నిర్ధారణ ఏవకారముచే ద్యోతితము.

విద్యాధనమ్ అనునెడ 'విద్యా ఏవ ధనమ్' అని విగ్రహము. ఇచ్చట విద్య ధనముగా నిర్ధారణ చేయబడినది కావున అవధారణా పూర్వపదకర్మధారయము.

8. భిన్నపూర్వపద కర్మధారయము.

శ్రేణీకృతాః అనునెడ అశ్రేణయః శ్రేణయః సంపద్యమానాః కృతాః అని విగ్రహము.

కృతాశ్శతమ్ అనునెడ 'కృతశ్చ తత్ అకృతం చ' యని విగ్రహము.

ఇట్లే—

శుక్తిభూతః, కృష్టికృతః ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

9. లుప్త మధ్యమ పదకర్మధారయము :-

శాకపార్థివః అనునెడ 'శాకప్రియః పార్థివః' అని విగ్రహము. ఇచ్చట ప్రియః అను మధ్యమ పదము లోపించినది కాన నిది లుప్తమధ్యమ పదకర్మధారయము.

దేవబ్రాహ్మణః అనునెడ 'దేవపూజకో బ్రాహ్మణః దేవబ్రాహ్మణః' అని విగ్రహము. ఇచ్చట పూజకః అను మధ్యమ పదము లోపించినది.

ఇదియే శాకపార్థివాది సమాసము.

ఇంతటితో కర్మధారయసమాసము సమాప్తము.

మూలమ్ :-

అథ ద్విగు సమాసః

సజ్జ్ఞాపూర్వస్తత్పురుష విశేషో ద్విగురిత్యుచ్యతే. స త్రివిధః.

- (1) తద్ధితార్థ ద్విగుః
- (2) ఉత్తర పద ద్విగుః
- (3) సమాహార ద్విగుశ్చేతి.

1. తద్ధితార్థ ద్విగుర్యథా :-

పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః = పౌర్వశాలః.

షణ్ణాం మాతృజా మపత్యం పుమాన్ = షాణ్మాతురః.

ద్వయోర్మాత్రో రపత్యం పుమాన్ = ద్వైమాతురః.

అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశః = అష్టాకపాలః.

ఏవం-సప్తరయః, షడ్వచనః ఇత్యాది.

అస్యైవ అనేకవద్భావీ ద్విగురితి వ్యవహారః.

2. ఉత్తరపద ద్విగుర్యథా :-

పశ్చిగావో ధినం యస్య సః పశ్చిగవధనః.

దశసు గృహేషు ప్రవిష్టః దశగృహప్రవిష్టః.

ద్వే అహనీ జాతస్య యస్య ద్వ్యహ్నా జాతః.

3. సమాహార ద్విగుర్యథా :-

త్రయాణాం లోకానాం సమాహార స్త్రిలోకీ.

పశ్చానాం తష్టాం సమాహారః పశ్చాతక్షీ. పశ్చాతక్షిచ్చ.

పశ్చానాం పాత్రాణాం సమాహారః పశ్చాపాత్రమ్.

ఏవం త్రిభువనమ్, చతుర్యుగమ్, పశ్చాగవమ్, చతుష్పదమ్, ఇత్యాది. అయ మేవ ఏకవద్భావీ ద్విగురిత్యుచ్యతే.

ఇతి ద్విగుః—తత్పురుషశ్చ.

అనువాదము :-

ద్విగు సమాసము

సంఖ్యలను అనగా అంకెలను చెప్పేడి శబ్దములను పూర్వమందుగల తత్పురుషము ద్విగుసమాసమని చెప్పబడును.

అది మూడు విధములు.

- (1) తద్ధితార్థ ద్విగువు.
- (2) ఉత్తరపద ద్విగువు.
- (3) సమాహార ద్విగువు అని.

1. తద్ధితార్థ ద్విగువు :-

పౌర్వశాలః అనునెడ 'పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః' అని విగ్రహము. ఇచ్చట పూర్వశబ్దము దిగ్వాచకము. అది ముందున్నవలన ద్విగుసమాసము. ఇచ్చట ఇ-యనెడి తద్ధితప్రత్యయము వాన ఆదివృద్ధి వచ్చి పౌర్వశాలః అని యైనది.

షాత్యాశురః అనునెడ 'షణ్ణాం మాతృజా మపత్యం పుమా' అని విగ్రహము. ఇదియు తద్ధితార్థ ద్విగువు. కాని సంఖ్యాపూర్వకము. ఇచ్చట తద్ధితప్రత్యయము అణ్. దానివలన ఆది వృద్ధియు ప్రకృతికి ఉకారాదేశము వచ్చినది.

ద్వైమాతరః అనునెడ 'ద్వయోర్మాత్రో రపత్యం పుమా' = ద్వైమాతరః అని విగ్రహము. ఇదియు పూర్వమువలె సంఖ్యాపూర్వ తద్ధితార్థ ద్విగువు.

అష్టాకపాలః అనునెడ 'అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోదాశః' అను విగ్రహము. ఇదియు సంఖ్యాపూర్వ తద్ధితార్థ ద్విగువు.

ఇతే—సప్తర్షయః, షడ్మతవః, మున్నగునవి యాహ్యములు. ఇది యనేక వద్దావి ద్విగువనియుఁ జెప్పబడుచున్నది. ఏలయనగా పురోదాశాదులు ముఖ్యార్థము లొక్కటియైనను అనేకముగా కానవచ్చుటవలన అనేకవద్దావి యని చెప్పబడును.

2. ఉత్తరపదద్విగువు :-

పశ్చాగవధనః అనునెడ 'పశ్చా గావో ధనం యస్య సః' అని విగ్రహము.

దశగృహప్రవిష్టః అనునెడ 'దశసు గృహేషు ప్రవిష్టః దశగృహప్రవిష్టః' అని విగ్రహము.

ద్యృహ్నజాతః 'ద్యే ఆహనీ జాతస్య యస్య ద్యహ్నజాతః' యని విగ్రహము.

పై మూడింటిలోను పశ్చాగవధన యనునెడ పశ్చాగవ యను ద్విగువునకు 'ధన' యని యుత్తరపదము, దశగృహప్రవిష్టః అనునెడ దశగృహ యను ద్విగువునకు ప్రవిష్టయను నుత్తరపదము ద్యృహ్నజాతః అనునెడ ద్యృహ్నయను ద్విగువునకు జాతః అని యుత్తరపదము పరముగా నున్నందున నిది యుత్తర పద ద్విగు యని చెప్పబడుచున్నది.

3. సమాహార ద్విగువు :-

త్రిలోకే యనునెడ 'త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః' యని విగ్రహము.

పశ్చాతక్షే యనునెడ 'పశ్చానాం తక్షాం సమాహారః' యని విగ్రహము. పశ్చా తక్షమ్ అనియు రూపము.

పశ్చాపాత్రమ్ అనునెడ 'పశ్చానాం పాత్రాణాం సమాహారః' అని విగ్రహము.

పైన జెప్పబడిన సమాసముల యందంతట సమాహారము వాచ్యముగ నున్నది గాన నిది సమాహారద్విగువు.

ఇట్లే-త్రిభువనమ్, చతుర్ముగమ్, పశ్చాగవమ్, చతుష్పథమ్ మున్నగు నవి యూహ్యములు.

ఇదియే ఏకవద్భావి ద్విగువుని చెప్పబడుచున్నది. ఏలయనగా నిందభే కములు సమాహారముచే నొక్కటిగా కన్పడుచున్నవి కాన నేకవద్భావిత్వము.

ఇట్లు ద్విగువు--తత్పురుషము నిరూపితములు.

మూలమ్ :-

అథ బహువ్రీహిః

బహువ్రీహిః ప్రాయేణాన్యపదార్థప్రధానో విశేష్య నిష్పన్నః.

స చ షోడశ విధః.

- (1) ద్విపద బహువ్రీహిః
- (2) బహుపద బహువ్రీహిః
- (3) వ్యధికరణ బహువ్రీహిః
- (4) వికార బహువ్రీహిః
- (5) సజ్ఞాత బహువ్రీహిః
- (6) అభ్యాస బహువ్రీహిః
- (7) వికల్ప బహువ్రీహిః
- (8) సామీప్య బహువ్రీహిః
- (9) దిగన్తరాశ బహువ్రీహిః
- (10) వ్యతిహారలక్షణ బహువ్రీహిః
- (11) సమసమ్మన్థ బహువ్రీహిః
- (12) లుప్త మధ్యమ పద బహువ్రీహిః
- (13) ఉపమాన బహువ్రీహిః
- (14) క్రియాపూర్వపద బహువ్రీహిః
- (15) నజ్జో బహువ్రీహిః
- (16) ప్రాది బహువ్రీహిశ్చేతి.

1. తత్ర ద్విపద బహువ్రీహి స్సప్తవిధః.

- (1) ద్వితీయా బహువ్రీహిః
- (2) తృతీయా బహువ్రీహిః
- (3) చతుర్థీ బహువ్రీహిః
- (4) పంచమీ బహువ్రీహిః
- (5) షష్ఠీ బహువ్రీహిః
- (6) సప్తమీ బహువ్రీహిః
- (7) క్రియా విశేషణ బహువ్రీహిశ్చేతి.

1. ద్వితీయా బహుప్రీహర్యథా :-

ప్రాప్త ఆనన్దో యం సః = ప్రాప్తానన్దః. ఏవం
ప్రాప్తకామః, ఆరూఢవానరః (వృక్షః) ఇత్యాది.

2. తృతీయా బహుప్రీహర్యథా :-

ఊఢో రథో యేన సః ఊఢరథః (అనధ్వాన్). ఏవమ్—
కృతకృత్యః, ధృతవత్త్రుః, జితసేనః, ఇత్యాది.

3. చతుర్థీ బహుప్రీహర్యథా :-

ఉపహృతః పశుః యస్మై సః = ఉపహృతపశుః. (రుద్రః)
ఏవ మర్చితార్ఘ్య ఇత్యాది.

4. పంచమీ బహుప్రీహర్యథా :-

ఉద్భృత ఓవనో యస్యాస్యా ఉద్భృతౌదనా (స్థాలీ)
ఏవం చర్జనః (దేశః)

5. షష్ఠీ బహుప్రీహర్యథా :-

పీతమమ్బరం యస్య సః పీతామ్బరః (హరిః)
శాఙ్గం ధనుర్యస్య శాఙ్గధన్వా.
కల్యాణో ధర్మో యస్య కల్యాణధర్మా.
దీరే శక్తిర్థి యస్య దీర్ఘశక్తః.
రక్తే అక్షిణీ యస్య రక్తాక్షః.
ద్యౌ ఆజ్ఞాతీ అస్య ద్వ్యజ్ఞాలమ్ = (దారు) దారుభిన్నే ద్వ్యజ్ఞాలః (హస్తః)
ద్యౌ మూర్ధానో అస్య ద్విమూర్ధః.

ఏవం త్రిమూర్ధః.

6. సప్తమీ బహుప్రీహర్యథా :-

వీరాః పురుషాః యస్మిన్ సః = వీరపురుషః = (గ్రామః)
ఏవం బహువిహగః = (తరుః) ఇత్యాది.

7. త్రియా విశేషణ బహుప్రీహర్యథా :-

నిర్గతా శక్త్యా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి. తథా నిశ్శుక్లమ్
(ఏవమగ్రేపి బోధ్యమ్)

2. బహుపద బహుప్రహిర్యథా :-

ప్రియాశ్చిత్ర గావో యస్య సః = ప్రియశ్చిత్రగుః.

ఏవం—చిత్రజరద్గవీకః, శ్యామోజ్జ్వలవపుః ఇత్యాది.

3. వ్యధికరణ బహుప్రహిర్యథా :-

* కణ్ఠే కాలో యస్య సః = కణ్ఠే కాలః.

గడుః కణ్ఠే యస్య సః = గడుకణ్ఠః.

చక్రం పాణో యస్య సః = చక్రపాణిః.

4. వికార బహుప్రహిర్యథా :-

సువర్ణవికారః ఆభరణం యస్య సః = సువర్ణా భరణః.

ఏవం రజతముద్ర ఇత్యాది.

5. సజ్ఞాత బహుప్రహిర్యథా :-

కేశానాం సజ్ఞాతశ్చూడా యస్య సః = కేశచూడః.

6. అభ్యాసబహుప్రహిర్యథా :-

త్రి రావుత్రా దశ = త్రిదశాః. ద్విశతమ్.

7. వికల్ప బహుప్రహిర్యథా :-

ద్వౌ వా త్రయో వా = ద్విత్వాః.

పంచ షడ్వా = పంచషాః.

త్రయశ్చత్వారో వా = త్రిచతురాః.

8. సామీప్య బహుప్రహిర్యథా :-

దశానాం సమీపే యే సన్తి తే = ఉపదశాః.

ఏవ మాసన్నవింశాః, అధికత్రింశాః. అదూరచత్వారింశాః.

* యత్ర త్వణిధానమస్తి తత్ర వై యకధిరణ్యేపి బహుప్రహిః. స త్రివిధః:-
షష్ఠీపూర్వపదకోపమానవ్యధికరణద్విపద షష్ఠీ బహుప్రహిః, సప్తమీ పూర్వ
పదక వ్యధికరణ ద్విపద షష్ఠీ బహుప్రహిః, సప్తమ్యుత్తరపదక వ్యధికరణ
ద్విపద షష్ఠీ బహుప్రహిః. తత్రాద్యోయథా :- మృగస్య అక్షిణీ యస్మాస్మా
మృగాక్షి = నారీ. ద్వితీయో యథా :- కణ్ఠే కాలో యస్య సః = కణ్ఠేకాలః.
తృతీయో యథా :- దణ్డః పాణో యస్య సః = దణ్డపాణిః. ఏవం- పద్మనాభః,
హిరణ్యగర్భః ఇత్యాది.

9. దిగస్తరాళ బహుప్రహర్యథా :-

దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశోర్యదస్తరాళం సా = దక్షిణపూర్వా.

10. వ్యతిహారలక్షణ బహుప్రహర్యథా :-

కేశేషు కేశేషు గృహిత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం = కేశాకేశి.

బాహుభిర్బాహుభిః ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం = బాహూబాహువి.

ఏవం ముష్టిముష్టి, దణ్డాదణ్డి.

ద్యౌ దణ్డౌ యస్మిన్ప్రహరణే తత్ = ద్విదణ్డి. ద్వి ముసలి. అస్య సమా సస్యా వ్యయత్వం బోధ్యమ్.

11. సమసమ్మన్త బహుప్రహర్యథా :-

పుత్రేణ సహ వర్తత ఇతి సపుత్రః. సహపుత్రః. ఏవం-సధనః. సవిద్యః, సకర్మకః, సలోమకః ఇత్యాది.

12. లుప్తమధ్యమపద బహుప్రహర్యథా :-

కరే స్థితం ధనం యస్య సః = కరధనః.

అన్తర్గతాని లోమాని యస్య సః = అన్తర్గోమః. ఏవం బహిర్గోమః.

13. ఉపమాన బహుప్రహర్యథా :-

చన్ద్ర ఇవ ముఖం యస్యాస్మా = చన్ద్రముఖీ. సూర్యస్య ప్రభేవ ప్రభా యస్య సః = సూర్యప్రభః.

పుణ్డరీకే ఇవ సున్దరే అక్షిణీ యస్య సః = పుణ్డరీకాక్షః.

14. క్రియాపూర్వపదో యథా :-

అస్తి క్షీరం యస్యాస్మా = అస్తిక్షీరా (గౌః)

15. నశ్తో బహుప్రహర్యథా :-

అవిద్యమానం ధనం యస్య సః = అధనః.

నాస్తి ప్రజా యస్య సః = అప్రజాః.

ఏవం-అమేధాః, అనగ్నః.

16. ప్రాధి బహుప్రహర్యథా :-

ప్రపతితం పృథ్లం యస్మాత్పుః ప్రపర్ణః. నిర్జనః. అవ్యయానాం వాచ్యః.

ఉచ్చైర్ముఖః. ఉన్నతా నాసికా యస్య = ఉన్ననః. ప్రగతా నాసికా యస్య = ప్రగనః. విగతా నాసికా యస్య = విగ్రః, విభ్యశ్.

ఏవం-దుష్ప్రజాః, సుప్రజాః, దుర్మేధాః, సుమేధాః, సజ్జతే జానునీ

అన్య సర్వజ్ఞాః. | పగతే జానునీ అన్య ప్రజ్ఞాః-హిర్వజ్ఞాః, హిర్వజ్ఞానుః*

పునస్స చ బహువ్రీహి ర్ద్వివిధః- తద్గుణసంవిజ్ఞానోఽతద్గుణసంవిజ్ఞానశ్చేతి.

తత్రాద్యః-రక్తాక్షః, పీతామ్బర లమ్బకర్ణాదయః.

ద్వితీయః-చిత్రగు, జితసేనాదయః.

ఇతి బహువ్రీహిః.

అనువాదము :-

బహువ్రీహి సమాసము

బహువ్రీహి సమాసము ప్రాయశఃకముగా అన్యపర్థదామును ప్రధానము గల్గిన దగును. విశేష్యమున కధీనమైనదిగ నుండును. అనగా—విశేష్యము ఏ లింగమునందును, ఏ విభక్తివచనములయందు నుండునో అందే యిది గూడ నుండవలయును.

ఈ బహువ్రీహి పదునాఱు తెలుగులు కల్గియున్నది. అవెట్లనగా—

- (1) ద్విపద బహువ్రీహి
- (2) బహుపద బహువ్రీహి
- (3) వ్యధికరణ బహువ్రీహి
- (4) వికార బహువ్రీహి
- (5) సజ్ఞాత బహువ్రీహి
- (6) అభ్యాస బహువ్రీహి
- (7) వికల్ప బహువ్రీహి
- (8) సామాన్య బహువ్రీహి
- (9) దిగ న్తరాళ బహువ్రీహి
- (10) వ్యతిహారలక్షణ బహువ్రీహి
- (11) సమసంబంధ బహువ్రీహి
- (12) లుప్తమధ్యమపద బహువ్రీహి
- (13) ఉపమాన బహువ్రీహి

(14) క్రియా పూర్వపద బహువ్రీహి

(15) నజ్జ్ బహువ్రీహి

(16) ప్రాది బహువ్రీహి యని.

అందు మొదటిదైన ద్వీపద బహువ్రీహి యేడు విధములు. అవెట్లనగా—

(1) ద్వితీయా బహువ్రీహి

(2) తృతీయా బహువ్రీహి

(3) చతుర్థీ బహువ్రీహి

(4) పంచమీ బహువ్రీహి

(5) షష్ఠీ బహువ్రీహి

(6) సప్తమీ బహువ్రీహి

(7) క్రియా పూర్వపద బహువ్రీహి యని.

అందు—

1. ద్వితీయా బహువ్రీహి :-

ప్రాప్తానన్దః అనునెడ 'ప్రాప్తః ఆనన్దః యం,' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'యం' అని ద్వితీయా విభక్తి యుండుటవలన నిది ద్వితీయా బహువ్రీహి. ఇట్లే ప్రాపకామః ఆరూఢవానరః (వృక్షః) ఇత్యాది స్థలములలో విగ్రహములనరయునది.

2. తృతీయా బహువ్రీహి :-

ఊఢరథః అనునెడ 'ఊఢః రథః యేన' అని విగ్రహము. 'యేన' తృతీయావిభక్త్యంతము గాన నిది తృతీయా బహువ్రీహి (అనద్వాన్ = ఎద్దు అని అర్థము). ఇది అన్యపదార్థము. ఇట్లే-కృతకృత్యః, ధృతవస్త్రిః, జితసేనః మున్నగునవి యూహ్యములు.

3. చతుర్థీబహువ్రీహి :-

ఉపహృతపశుః అనునెడ 'ఉపహృతః పశుః యస్మై సః = ఉపహృతపశుః' (రుద్రః) ఇచ్చట రుద్రుడు అన్యపదార్థము. "యస్మై" చతుర్థీవిభక్త్యంతము గాన చతుర్థీ బహువ్రీహి.

ఇట్లే-అర్చితార్ఘ్యః మున్నగునవి యూహ్యములు.

4. పశ్చామీ బహుప్రీహ :-

ఉద్భృతౌదనా (స్థాలి) అనునెడ 'ఉద్భృతః ఓదనః యస్యాస్యా = ఉద్భృతౌదనా' యని విగ్రహము. ఇచ్చట 'స్థాలి' యన్యపదార్థము. 'యస్యాః' అని పశ్చామీ విభక్తి కాన ఇది పశ్చామీ బహుప్రీహ. ఇట్లే-నిర్జనః (దేశః) మున్నగునవి యూహ్యములు.

3. షష్ఠీ బహుప్రీహ :-

వేతాంబరః (హరిః) అనునెడ 'పీతం అంబరం యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'హరి' అన్యపదార్థము. 'యస్య' షష్ఠ్యంతముగాన నిది షష్ఠీ బహుప్రీహ.

ఇట్లే—కార్జుధన్వా, కల్యాణధర్మా, దీర్ఘసక్తః, రక్తాక్షః, ద్వ్యజ్జలమ్ మున్నగు సమాసము లూహ్యములు.

5. సప్తమీ బహుప్రీహ :-

వీరపురుషః (గ్రామః) అనునెడ 'వీరాః పురుషాః యస్మిన్' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'గ్రామము' అన్యపదార్థము "యస్మిన్" అని సప్తమ్యంతము గాన సప్తమీ బహుప్రీహ.

ఇట్లే—బహువిహగః (తరుః) ఇత్యాది సమాసము లరయునది.

1. క్రియా విశేషణ బహుప్రీహ:-

నిశ్శక్కమ్ అనునెడ 'నిర్గతా శక్క్యాయస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా నిశ్శక్కమ్' అని విగ్రహము.

ఈ నిశ్శక్క మనునది క్రియకు విశేషణము గాన నిది క్రియావిశేషణ బహుప్రీహ.

2. బహుపద బహుప్రీహ :-

ప్రియచిత్రగు అనునెడ 'ప్రియాః చిత్రాః గావః యస్య సః' అని విగ్రహము. ఇచ్చట ప్రియ-చిత్ర-గో శబ్దములు పెక్కులు సమసించు చున్నవి గాన నిది బహుపద బహుప్రీహ.

3. వ్యధికరణ బహుప్రీహ :-

కణ్ఠేకాలః అనునెడ 'కణ్ఠే కాలః యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట విగ్రహ వాక్యములో 'కణ్ఠే' యని సప్తమ్యంతము. 'కాలః' అని ప్రథమాంతము.

రెండును భిన్నవిభక్తులు కల్గియుండుట వలన వ్యధికరణములైనవి.
అందువలన నిది వ్యధికరణ బహుప్రీహి.

ఇట్లే—గడుకణ్ఠః, చక్రపాణిః మున్నగునవి క్రమముగా—“గడు కణ్ఠే యస్య సః” “చక్రం పాణౌ యస్య సః” అని విభిన్న విభక్తులు కల్గియున్నవి గాన వ్యధికరణ బహుప్రీహులుగా గ్రహింపఁదగినవి.

4. వికార బహుప్రీహి :-

సువర్ణాభరణః అనునెడ సువర్ణవికారః ఆభరణం యస్య యని విగ్రహము. ఇట్లే ‘రజతవికారః ముద్రా యస్య’ యని “రజతముద్రః” అనుదానికి విగ్రహము. ఇచ్చట సువర్ణవికారః, రజతవికారః, అని వికారార్థక సువర్ణాది శబ్దములతో విగ్రహము చెప్పుటవలన నిది వికార బహుప్రీహి.

5. సజ్ఞాత బహుప్రీహి:-

కేశచూడః అనునెడ ‘కేశానాం సజ్ఞాతః చూడా యస్య = కేశచూడః’ యని విగ్రహము. ఇచ్చట సంఘాత శబ్దము విగ్రహ దశయందు కాన వచ్చి సమాసదశయందు లోపించినది గాన నిది సంఘాత బహుప్రీహి.

6. అభ్యాస బహుప్రీహి :-

త్రిదశాః అనునెడ ‘త్రిరావృతాః దశయేషాం తే = త్రిదశాః’ అని విగ్రహము. ఇట్లే—‘ద్విశతమ్’ మున్నగునవి.

ఇచ్చట అభ్యాసమనగా ఆవృత్తి. ఆవృత్తి గల్గిన బహుప్రీహి యభ్యాస బహుప్రీహి యనఁబడును.

7. వికల్ప బహుప్రీహి :-

ద్విత్రాః అనునెడ ‘ద్వౌ వా త్రయో వా’ అని విగ్రహము.

పశ్చిషాః అనునెడ ‘పశ్చి, షడ్ వా పశ్చిషాః’ అని విగ్రహము.

త్రిచతురాః అనునెడ త్రియశ్చత్వారో వా = త్రిచతురాః అని విగ్రహము.

ఇచ్చట ద్విత్రాః ఇత్యాది స్థలములయందు “వా” కారముచేత వికల్పము తెలియుచున్నందువలన నిది వికల్ప బహుప్రీహి.

8. సామాన్య బహుప్రీతి:—

ఉపదేశ: అనునెడ 'దశానాం సమీపే యే సంతి తే ఉపదశ' అని విగ్రహము.

ఇట్లే—అసన్నవింశాః, అధికత్రింశాః, అదూరచత్వారింశాః, మున్నగు వానికి విగ్రహములూహ్యములు. ఇచ్చట దశానాం సమీపే యని సామాన్యము సూచితము కాన నిది సామాన్య బహుప్రీతి,

9. దిగంతరాశ లక్షణ బహుప్రీతి :—

దక్షిణపూర్వా యనునెడ 'దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశోః యదంతరాశం సా = దక్షిణపూర్వా.' ఇది దక్షిణ దిక్కుకు తూర్పుదిక్కునకును సంతరాశము ద్యోతితముగాన నిది దిగంతరాశబహుప్రీతి.

10. వ్యతిహార లక్షణబహుప్రీతి :—

కేశాకేశి అనునెడ 'కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం' అని విగ్రహము.

ఒకరి జుట్టు నొకరు పట్టుకొని యుద్ధము జరిగినదని భావము. ఇచ్చట ఒకరి జుట్టును ఒకరు పట్టుకొనుటయే వ్యతిహారము అది దీనికి లక్షణముగ నుండుట వలన వ్యతిహారలక్షణ బహుప్రీతి.

ఇట్లే—భాహూభాహవి, ముష్టిముష్టి మున్నగునవి యరయునది.

ద్విదణ్ణి అనునెడ 'ద్వౌ దణ్ణౌ యస్మిన్ ప్రహరణే' యని విగ్రహము. ఒక్క దెబ్బయందు రెండు కణ్ణులు వారని యర్థము.

ఇట్లే—ద్విముసలమ్ మున్నగునవి యూహ్యములు.

11. సమసమ్పన్న బహుప్రీతి :—

సహపుత్రః అనునెడ 'పుత్రేణ సహవర్తత ఇతి సహపుత్రః' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట వర్తతే యను క్రియయందు పుత్రునికి తండ్రికిని సమానమైన సంబంధ ముండుటవలన నిది సమసమ్పన్న బహుప్రీతి యైనది.

ఇట్లే—సధవః మున్నగునవి యూహ్యములు.

12. లుప్తమధ్యమ పదబహుప్రీతి :—

కరధనః అనునెడ 'కరే స్థితం ధనం యస్య సః' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట 'ధనమ్' అనునది మధ్యమపదము. అది సమాస దశయందు లోపించినదిగాన లుప్తమధ్యమపద బహుప్రీతి

13. ఉపమాన బహుప్రీహి :—

చన్ద్రముఖీ అనునెడ 'చన్ద్ర ఇవ ముఖం యస్యాః' యని విగ్రహము.

ఇచ్చట చన్ద్రశబ్దముపమానముగాన నిది ఉపమాన బహుప్రీహి.

ఇట్లే—సూర్యప్రభః, పుణ్డరీకాక్షః మున్నగునవి యూహ్యములు.

14. క్రియాపూర్వపద బహుప్రీహి:—

అస్తితేరా అనునెడ 'అస్తి క్షీరం యస్యాస్యా' అని విగ్రహము. ఇచ్చట సమాసమునకు పూర్వమున "అస్తి" యని క్రియా పదమున్నది గాన నిది క్రియా పూర్వ పద బహుప్రీహి.

15. సజ్జ్ బహుప్రీహి:—

అధనః అనునెడ ఆవిద్యమానం ధనం యస్య యని విగ్రహము.

ఇచ్చట "అ" యని సజ్జ్ సమాస ఘటకము గాన నిది సజ్జ్ బహుప్రీహి.

ఇట్లే—ఆప్రజాః, ఆమేధాః, అనజ్ఞః మున్నగునవి యూహ్యములు.

16. ప్రాదిబహుప్రీహి :—

ప్రవర్తః అనునెడ ప్రపతితం పర్జం యస్మాత్ అని విగ్రహము.

సమాసమున "ప్ర" యను నుపసర్గ యున్నది గాన నిది ప్రాదిబహుప్రీహి. ఆవ్యయములకు నిది చెప్పదగినది:—

ఉచ్చైర్భుఖః అనునెడ 'ఉచ్చైః ముఖం యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట "ఉచ్చైః" అనునది యవ్యయము.

ఉన్నతః అనునెడ 'ఉన్నతా నాసికా యస్య' యని విగ్రహము. ఆ నాసికా శబ్దమునకు నసాఽఽదేశమురాగా "ఉన్నతః" యని రూపము సిద్ధించినది. ఇట్లే—

ప్రజనః అనునెడ 'ప్రగతా నాసికా యస్య' యని విగ్రహము. అందు నాసికా శబ్దమునకు పూర్వమువలె నసాదేశము నకారమునకు ఇత్వము వచ్చి "ప్రజనః" అని రూపము సిద్ధించినది.

విగ్రః అనునెడ 'విగతా నాసికా యస్య' యని విగ్రహము. అందునాసికా శబ్దమునకు విగ్రాదేశమురాగా "విగ్రః" అని రూపము సిద్ధించినది.

విఖ్యః అనునెడ పై విధముగనే విగ్రహము. కాని నాసికా శబ్దమునకు ఖ్యాదేశము రాగా విఖ్యః అని రూపము సిద్ధించుచున్నది.

ఇద్దే—దుష్ప్రజాః, సుప్రజాః, దుర్మేధాః, సుమేధాః అను 'దుర్' మున్నగు నుప సర్గలతో గూడిన బహువ్రీహి యూహ్యము.

దుష్ప్రజాః 'దుష్టాప్రజా యస్య' యని విగ్రహము.

సుప్రజాః 'శోభనా ప్రజా యస్య' అని విగ్రహము.

దుర్మేధాః 'దుష్టా మేధా యస్యసః = దుర్మేధాః.'

సుమేధాః 'శోభనా మేధా యస్యసః = సుమేధాః' అని విగ్రహము.

సర్జ్జాః అనునెడ 'సజ్జతే జానునీ యస్య' అని విగ్రహము. ఇచ్చట 'జాను' శబ్దమునకు "జ్ఞ" అని ఆదేశమురాగా సర్జ్జాః అని రూపము సిద్ధించినది.

మఱల బహు వ్రీహి రెండు విధములు.

(1) తద్గుణ సంవిజ్ఞానము.

(2) అతద్గుణ సంవిజ్ఞానము.

తస్య గుణాః = విశేషణాని = తేషాం సంవిజ్ఞానం = క్రియాన్వయితయా విజ్ఞానం యత్ర యను వ్యుత్పత్తిననుసరించి, అన్య పదార్థమునకు సంబంధించిన విశేషణములను అనగా నందలి వస్తురూపములై నవానిని క్రియతో నన్వయింపఁ జేయు విజ్ఞాన మెందుగల్గునో అది తద్గుణ సంవిజ్ఞానబహువ్రీహి. దానికి భిన్నమైనది అతద్గుణసంవిజ్ఞాన బహువ్రీహి.

అందు మొదటిది - రక్తాక్ష-వీతామృర-లంఘకర్ణాదులు. రెండవది - చిత్ర గుణిత సేనాదులు.

ఇట్లు బహువ్రీహిసమాసము.

మూలమ్ :—

అథ ద్వంద్వః

ప్రాయోజోభయ పదార్థప్రధానో ద్వంద్వః ఉత్తరపదలింగశ్చ.
స ద్వీవిధః.

(1) ఉత్తరేతరయోగ ద్వంద్వః

(2) సమాహారద్వంద్వ శ్చేతి

ఇతరేతర యోగద్వంద్వో యథా :-

రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ = రామలక్ష్మణౌ.

రమా చ వాణీ చ = రమావాణ్యౌ,

సుఖశ్చ దుఃఖశ్చ మహత్త్వశ్చ = సుఖదుఃఖమహత్త్వాని.

ఏవమ్-అర్థధర్మౌ, ధర్మార్థౌ. జాయా చ పతిశ్చ దమృతీ, జమ్బతీ,
జాయాపతీ వా. హోతా పోతానేష్టోద్గతారః, హోతృపోతృనేష్టోద్గతార
శ్చేత్యాది.

సమాహారద్వంద్వో యథా :-

పాణీ చ పాదౌ చ ఏషాం సమాహారః = పాణిపాదమ్.

భేర్యశ్చ పటహశ్చ ఏషాం సమాహారః = భేరీపటహమ్.

హస్తినశ్చ ఆశ్వాశ్చ రథాశ్చ పాదాతాశ్చ ఏషాం సమాహారః = హస్త్య
శ్వరథపాదాతమ్.

గజాశ్చ సింహాశ్చ ఏషాం సమాహారః = గజసింహమ్.

ఏవమ్ - గోవ్యాఘ్రమ్, అహినకులమ్, అశ్వమహిషమ్, శీతోష్ణమ్,
శీతోష్ణే, ఇత్యాది.

ఇతి ద్వంద్వః

అనువాదము :-

ద్వంద్వసమాసము

ద్వంద్వ సమాసము తఱచుగా ఉభయ పదార్థములను ప్రధానముగా
గల్గియుండును. అనగా — ద్వంద్వసమాసముతో నెన్ని పదార్థములు
సమసించునో, అవియన్నియు ప్రధానములని యర్థము.

అది రెండు విధములు.

(1) ఇతరేతరయోగద్వంద్వము

(2) సమాహారద్వంద్వము.

1. ఇతరేతరయోగద్వంద్వము :-

1. రామలక్ష్మణౌ అనునెడ రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ అని విగ్రహము. ఇచ్చట
సమాసమునందు రామలక్ష్మణు లిటువురు ప్రధానము.

2. రమావాణ్యో అనునెడ 'రమా చ వాణీ చ రమావాణ్యో' అనివిగ్రహము
ఇచ్చట రమ వాణీయు నిర్దఱును ప్రధానము.

3. సుఖదుఃఖమహత్త్వాని : అనునెడ 'సుఖం చ దుఃఖంచ మహత్త్వంచ'
అని విగ్రహము.

ఇచ్చట సమాసమునందు సుఖ-దుఃఖమహత్త్వములు మూడును
ప్రధానములు. ఇట్లే—

అర్థధర్మ, ధర్మార్థ మున్నగునవి యూహ్యములు.

దబ్బతీ అనునెడ 'జాయాచ పతిశ్చ' యని విగ్రహము.

బబ్బతీ అనునెడ(గూడ 'జాయా చ పతిశ్చ'యనియే విగ్రహము.

జాయాపతీ అనునెడ(గూడ 'జాయా చ పతిశ్చ' యనియే విగ్రహము.

హోతాపోతానేష్టోద్ధతారః అనునెడ 'హోతా చ పోతా చ నేష్టా చ ఉద్ధతా
చ' యని విగ్రహము. హోతృ పోతృనేష్టోద్ధతారః అనునెడ(గూడ
పైవిధముగనే విగ్రహము.

2. సమాహారద్వంద్వము :-

పాణిపాదమ్ అనునెడ 'పాణీచ పాదా చ ఏషాం సమాహారః' యని విగ్రహము.

భేరీపటహమ్ అనునెడ 'భేర్యశ్చ పటహశ్చ ఏషాం సమాహారః' యని
విగ్రహము.

హస్త్యశ్వరథపాదాశమ్ అనునెడ 'హస్తినశ్చ అశ్వాశ్చ రథాశ్చ పాదాశాశ్చ
ఏషాం సమాహారః' యని విగ్రహము.

గజసింహమ్ 'గజాశ్చ సింహాశ్చ ఏషాం సమాహారః' అని విగ్రహము.

ఇట్లే—గో వ్యాఘ్రమ్, అహినకులమ్, అశ్వమహిషమ్, శీతోష్ణమ్,
శీతోష్ణే మున్నగునవి యూహ్యములు.

ఇట్లు ద్వంద్వము.

మూలమ్ :-

అథాయిక్సమాసః

పునస్స చాయం సమాసో ద్వివిధః.

(1) లుక్సమాసః

(2) అలుక్సమాసశ్చేతి

నిరూపిత ఏవ లుక్సమాసః.

అలుక్సమాసశ్చద్విధిః.

- (1) ద్వితీయాలుక్సమాసః
- (2) తృతీయాలుక్సమాసః
- (3) చతుర్థ్యలుక్సమాసః
- (4) పంచమ్యలుక్సమాసః
- (5) షష్ఠ్యలుక్సమాసః
- (6) సప్తమ్యలుక్సమాసశ్చేతి.

అథ క్రమేణోదాహరణాని:-

పురం దధాతీతి = పురస్థీర్

ఓజసా కృతమ్ = ఓజసాకృతమ్

ఆత్మనే పద్యత ఇతి = ఆత్మనేపదమ్.

స్తోకాన్ముక్తః = స్తోకాన్ముక్తః.

పశ్యతో హరతీతి = పశ్యతోహరః.

సరసి జాత మితి = సరసిజమ్.

యుధి స్థిరః = యుధిష్ఠిరః

కణ్ఠే కాలో యస్య సః = కణ్ఠేకాలః.

ఇత్యలుక్సమాసః

అనువాదము :-

అలుక్సమాసము

మఱల సమాసము రెండు విధములు

- (1) లుక్సమాసము.
- (2) అలుక్సమాసము.

ఇంతవరకు లుక్సమాసము నిరూపింపబడినది. ఇక అలుక్సమాసము నిర్దాపింపబడుచున్నది.

అలుక్సమాసము ఆఱు విధములు:

- (1) ద్వితీయాలుక్సమాసము
- (2) తృతీయాలుక్సమాసము

- (3) చతుర్థ్యలుక్సమాసము.
- (4) పంచమ్యలుక్సమాసము
- (5) షష్ఠ్యలుక్సమాసము.
- (6) సప్తమ్యలుక్సమాసము అని

క్రమముగా నుదాహరణములు:-

- 1) పురస్థీ అనునెడ 'పురం దధాతీతి' యని విగ్రహము.
- 2) ఓజసాకృతమ్ అనునెడ 'ఓజసా కృతమ్' అని విగ్రహము.
- 3) ఆత్మనేపదమ్ అనునెడ 'ఆత్మనే పద్యత ఇతి' అని విగ్రహము.
- 4) స్తోకాన్ముక్తః అనునెడ 'స్తోకాన్ ముక్తః' అని విగ్రహము.
- 5) పశ్యతోహరః అనునెడ 'పశ్యతో హరతీతి' అని విగ్రహము.
- 6) సరసిజమ్ అనునెడ 'సరసిజాతమితి' అని విగ్రహము.
- 7) యుధిష్ఠిరః అనునెడ 'యుధి స్థిరః' అని విగ్రహము.

పురస్థీ య నెడ "పురమ్" అను ద్వితీయా విభక్తి, ఓజసాకృతమ్ అనునెడ "ఓజసా" యను తృతీయా విభక్తి, ఆత్మనేపదమ్ అనునెడ "ఆత్మనే" యని చతుర్థీ విభక్తి, స్తోకాన్ముక్తః అనునెడ "స్తోకాన్" అని పంచమీవిభక్తి, పశ్యతోహరః అనునెడ "పశ్యతః" అని షష్ఠీ విభక్తి సరసిజమ్ అనునెడ "సరసి" అని సప్తమీవిభక్తి, అట్లే యుధిష్ఠిరః అనునెడ "యుధి" యని సప్తమీ విభక్తి లోపించనందువలన నివి యలుక్సమాసములు.

అట్లే కణ్ణేకాలః అనునెడ 'కణ్ణే' యని సప్తమీవిభక్తి లోపించనందు వలన నిదియు నలుక్సమాసము.

ఇట్లు అలుక్సమాసము

మూలమ్ :-

అధైకశేషవృత్తిః

శిష్యమాణానేకపదార్థకైక పదవృత్తిః, ఏకశేషవృత్తిః. ద్వన్ద్వాపవాద ఏకశేషః.
స ద్వివిధః.

- (1) సరూపైకశేషః
- (2) విరూపైకశేషశ్చేతి.

సరూపైకశేషో యథా :-

రామశ్చ రామశ్చ = రామా.

రామశ్చ రామశ్చ రామశ్చ = రామాః.

విరూపైకశేషో ద్వివిధః.

(1) ఏకార్థ విరూపైక శేషః

(2) భిన్నార్థ విరూపైక శేషశ్చేతి.

ఏకార్థ విరూపైక శేషో యథా :-

వక్రదంతుశ్చ కుటిలదంతుశ్చ = వక్రదంతౌ కుటిలదంతౌ వా.

భిన్నార్థ విరూపైకశేషో యథా :-

వత్సస్య గోత్రాపత్యం పుమాన్ = వాత్స్యః.

వత్సస్య యువాపత్యం పుమాన్ = వాత్స్యాయనః.

వత్సశ్చ వాత్స్యాయనశ్చ = వాత్స్యే.

శివాచ్ఛ శివశ్చ = శివౌ.

న్యసా చ బ్రాతా చ = బ్రాతరౌ.

దుహితా చ పుత్రశ్చ = పుత్రౌ.

మాతా చ పితాచ = పితరౌ, మాతాపితరౌ వా.

శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ = శ్వశురౌ, శ్వశ్రూ శ్వశురౌ వా.

స చ దేవదత్తశ్చ = తౌ.

స చ యశ్చ = యౌ, తౌ వా.

సా చ దేవదత్తశ్చ = తౌ.

తచ్ఛ దేవదత్తశ్చ = తే

ఇమేచ ఇమాశ్చ = ఇమాః (గామా). వీష్ణాయామపి క్వచిద్ద్వంద్వః.

అహని చ దివా చ = అహర్దివమ్. అహర్నిశమ్ ఇత్యాది.

ఇత్యేక శేష వృత్తిః.

అనువాదము :-

ఏక శేష వృత్తి

అనేక పదార్థములతో సమాసము చేసినపుడు ఒక పదము శేషించినచో నది ఏకశేషవృత్తి. ఇది ద్వంద్వమునకు అనువాదము. ద్వంద్వమునందు ఎన్ని పదములతో సమాసము చేయుదుమో అవి యన్నియు మిగులును.

అది రెండు విధములు.

(1) సరూపైకశేషము.

(2) విరూపైకశేషము.

అందు సరూపైకశేషము :-

రామాః :- 'రామశ్చ రామశ్చ రామశ్చ' అని విగ్రహము.

ఇచ్చట సమానరూపముగల పదములు మూడింటికిని సమాసము జేయగా నొక్కటియే శేషించినది. కావున నిది సరూపములలో నేక శేషము.

విరూపైక శేషము రెండు విధములు.

(1) ఏకార్థ విరూపైక శేషము.

(2) భిన్నార్థ విరూపైక శేషము అని.

అందు ఏకార్థ విరూపైకశేషము :-

వక్రదణ్డౌ ఖటిలదణ్డౌ వా అనునెక 'వక్రదణ్డశ్చ కుటిలదణ్డశ్చ' యని విగ్రహము. వక్రశబ్ద కుటిల శబ్దములు ఏకార్థకములు. కాని భిన్నరూపములు, అందువలన ఏకార్థ విరూపకములు. వానికి సమాసము జేయగా వానిలో వక్రదణ్డ శబ్దముగాని కుటిలదణ్డ శబ్దముగాని శేషించును.

2. భిన్నార్థ విరూపైకశేషము :-

వాత్స్యో అనునెడ 'వాత్స్యశ్చ వాత్స్యాయనశ్చ' యని విగ్రహము. వాత్స్యశబ్దమునకు 'వత్సస్య గోత్రాపత్యం పుమాన్ వాత్స్యః' అని విగ్రహము. వత్సగోత్రమున జన్మించిన పురుషుడని యర్థము. వాత్స్యాయన శబ్దమునకు 'వత్సస్య యవాపత్యం పుమాన్' అని విగ్రహము. వత్సునికి యవకుడైన కుమారుడు. కావున వాత్స్య శబ్దమునకు వాత్స్యాయన శబ్దమునకు అర్థములు వేరుగాన భిన్నార్థకములు. ఇవి భిన్నరూపములతో నుండుటవలన విరూపములు. కావున వానికి 'వత్సశ్చ, వాత్స్యాయనశ్చ వాత్స్యః' యని విగ్రహము.

3వో అనునెడ 'శివా చ శివశ్చ' అని విగ్రహము. ఇవి సరూపములు కావున సరూపైక శేషము.

భ్రాతౌ అనునెడ 'స్వసా చ భ్రాతాచ' అని విగ్రహము. ఇచ్చటి పదములు విరూపములు గాన విరూపైకశేషము.

పుత్రౌ అనునెడ 'దుహితాశ్చ పుత్రశ్చ' అని విగ్రహము. ఇదియు విరూపైకశేషము.

పితరౌ అనునెడ 'మతా చ పితా చ' యని విగ్రహము. ఇదియు విరూపైకశేషము.

మాతాపితరౌ అనునెడ 'మతా చ పితా చ' యని విగ్రహము వైదానివలెనే.

శ్వశురౌ అనునెడ 'శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ' అని విగ్రహము. ఇది సర్వపైకశేషము.

శ్వశ్రూశ్వశురౌ అనునెడ వైదానివలెనే దీనికిని విగ్రహము.

తౌ అనునెడరెండవ వ్యక్తి దేవదత్తుడని వివక్షితమైనచో 'స చ దేవదత్తశ్చ' అని విగ్రహము.

యౌ అనునెడ 'స చ యశ్చ' అని విగ్రహము.

తౌ అనునెడ 'స చ యశ్చ' యనియు విగ్రహము.

తౌ అనునెడ దేవదత్తుడు వివక్షితుడైనచో 'సౌ చ దేవదత్తశ్చ' అని విగ్రహము.

స్త్రీలింగ శబ్దముతో పుంలింగ శబ్దమునకు విగ్రహము చెప్పినను పుంలింగ రూపమే శేషించును. గాన-ఇచ్చట తౌ అను రూపము సిద్ధించినది.

తే అనునెడ 'తచ్చ దేవదత్తశ్చ' అని విగ్రహము.

నపుంసకలింగ శబ్దముతో పుంలింగ శబ్దమునకు విగ్రహము చెప్పినచో నపుంసక లింగము మాత్రమే శేషించును. కావున తే యనునది నపుంసకలింగ తచ్చబ్దమునకు ద్వివచనము.

ఇమాః అనునెడ ఇమే చ (పుం) ఇమాశ్చ (స్త్రీ) అని విగ్రహము.

ఇచ్చట స్త్రీ లింగములోని ఇదం శబ్ద ద్వివచనమునకు స్త్రీలింగములోని ఇదం శబ్ద బహువచనముతో సమాసము చెప్పినందువలన స్త్రీలింగ బహువచనమే శేషించినది. ఇందు విశేషము గోవులు.

వీష్ణయందుఁగూడ అనగా-ఒకదానిని రెండుమాటుల చెప్పినప్పుడు కూడ నొకచోట ద్వంద్వము వచ్చునున్నది.

ఇట్లు ఏకశేషవృత్తి నిరూపితము.

మూలము :-

అథ తదీత వృత్తి

ప్రాతిపదికాధికారోక్త ప్రత్యయాన ప్రాతిపదిక వృత్తిస్తదీత వృత్తిః.
 తత్రాపత్త్యాత్మక తదీతోయథా :-
 రమో రపత్యం పుమాన్ రామవః.
 దశరథస్యాపత్యం పుమాన్దాశరథిః.
 దితే రపత్యం పుమాన్ దైత్యః.
 వ్యాసస్యాపత్యం పుమాన్ వైయాసకిః.
 కన్యాయాః అపత్యం పుమాన్ కానీనః.
 వినతాయాః అపత్యం పుమాన్ వైనతేయః.
 పితృష్యసురపత్యం పుమాన్ పైతృష్యసేయః, పైతృష్యస్రీయశ్చ.
 రాజ్ఞోఽపత్యం పుమాన్ రాజన్యః.
 క్షత్రస్యాపత్యం పుమాన్ క్షత్రీయః.
 కులస్యాపత్యం పుమాన్ కులీనః.
 కురోః రపత్యం పుమాన్ రాజా చ కౌరవ్యః.

- శ్లో రూఢ్యాదేశస్య రాజ్ఞశ్చ కన్యవిద్యాచకా శ్చమే.
 అజ్గవక్తాదయో ద్వ్యర్థాః కోసల్పాద్యాస్తు కీర్తికాః ॥౧॥
 తస్య రాజన్యవత్త్వేపి సుజసోర్ధ్వశ్యతే భిదా.
 తథా విధాన్యా శబ్దానాం రూపభేదోఽత్ర కథ్యతే ॥౨॥
 అజ్గస్య రాజా చాజ్గస్యా దక్షాపత్యం పుమానపి.
 రాజానోఽజ్గస్త్యపత్యాని పుమానతైవ మూహ్యతామ్ ॥౩॥
 అజ్గ అక్తోజసత్వజ్గ బహుత్వే ప్రత్యయస్య ఒక్
 రాజాపత్యవివక్షాయాంన స్త్రీయా స్త్రేష నిర్ణయః ॥౪॥
 రాజ్గో వాక్తో వక్తో నైస్సంహా నైస్సహా స్మృతా సింహాః ॥
 కౌరవ్యః కౌరవ్యో కురవస్యతైవ మన్యే పి ॥౫॥
 మాతోన్యో మతాన్యో ఏవం పౌరవ్యః పూరవోద్వ్యర్థాః ॥
 చై ద్యత్వేదయ ఏవం పాణ్డ్యస్తే పాణ్డవః ప్రోక్తాః ॥౬॥
 తస్మాదయమితి వివక్షాయామపిచే పాణ్డవో జ్ఞేయాః ॥
 పాణ్డాలః పణ్డాలాః కాశిజ్గస్తే కశిజ్గశ్చ ॥౭॥
 అమృష్యో శ్చా మృషా స్సావీర్యస్తే తు సావీరాః ॥

ఏవమ్—ఇత్వాకో రపత్యం పుమాణ రాణా చైత్వాకః.

రోహిణ్యా అపత్యం పుమాణ రోహిణేయః.

ఉపగోరపత్యం పుమా నౌపగవః.

కుంటాయాః అపత్యం కౌండినేయః; కౌండియః.

గర్గస్య గోత్రాపత్యం పుమా న్గర్గః; ** అపత్యాని పుమాంసుః గర్గాః.

ఏవం-వత్సా ఇత్యాది.

గర్గస్య యువాపత్యం పుమాణ గార్గ్యాయణ ఇత్యాది.

అథ రక్తార్థకః :-

కషాయేణ రక్తం కాషాయం వస్త్రమ్.

వీర్యా రక్తం నీలమ్.

వైచర్యో నిషధాస్తే సౌమనోఽనితు సూరమసాః ||౮||

అజాద్యశ్చాజాదాన్ కానల్యన్కోసలా అపి చ |

మాగధ ఏతే మగధాశ్చావన్త్యోఽవన్తయశ్చామి ||౯||

ప్రాత్యగ్రథి రేకత్యే తే తు ప్రత్యగ్రథా త్తేయాః |

స్వాత్కూలకూటరేకన్ శలకూటా ఏవమన్యేపి ||౧౦||

** శ్లోః అథగోత్రమపత్యస్తు పాత్రప్రభృతి కథ్యతే.

గర్గస్య గోత్రాపత్యముమాన్గర్గ్యోఽని లుప్యతే ||౧||

తే గర్గా జార్య ఉర్యాశ్చ చాహ్నియే వశ్నాశ్చ తే స్మృతాః |

తైరో బిదాశ్చ వాతజ్యోఽవతర్జా ఏవ మూన్యాకామ్ ||౨||

కౌశ్చాయన్యశ్చ తే కుశ్చాయనాన్తర్గదనా అపి |

పౌన్ద్రైశ్చైతేయో మిత్రయవా అత్రేయశ్చాత్రయస్తథా ||౩||

శార్గవో భృగవన్తద్యత్కౌశ్వన్కుశ్చాన్ప్రకీర్తితాః |

అశ్శీరసశ్చాశ్శీరసో గౌతమో గోతమా అపి ||౪||

అగస్త్యోగస్త్రయశ్చైవ కాణ్డిన్యన్ కుణ్డినాస్తథా |

అర్జునిశ్చార్జునా యాధిష్ఠిరిశ్చైవ యుధిష్ఠిరాః ||౫||

విశేషవిధినాలోమో బహ్వవత్యే వ్యకారవత్ ||౬||

అపత్య ముదులోమ్నస్సాన్య దౌదులోమిస్తుతే పునః ||౭||

ఉదులోమా బహుత్యే స్యురేవం కేచిద్విశేషగాః |

యథాః- బౌదులోమి - బౌదులోమి - ఉదులోమా.

పౌబౌదులోమి-పౌబౌదులోమి-పౌఉదులోమా.

బౌదులోమిమ్-బౌదులోమి-ఉదులోమా, ఏవంశీత్యా రూపాణి గోధ్యాని.

యుక్తార్థక తదీతో యథా:-

పుష్కేణ యుక్తం పౌషమహా.

పుష్కేణ యుక్తా రాత్రిః పౌష్.

దృష్టార్థక తదీతో యథా :-

వశిష్ఠేన దృష్టం వాశిష్ఠం సామ.

ఉశనసా దృష్టం సామ బాశనమ్, బాశనమ్.

వరివృత్తార్థక :-

వస్త్రైః పరివృతో వాస్త్రో రథః.

శరావే ఉద్భుతః శారావః ఓదను.

శయిత్రార్థక :-

స్థణిలే శతే స్థాణిలో విభు.

సంస్కృతార్థక :-

దద్ధి సంస్కృతం దాధికమ్.

ఉదశ్వితి సంస్కృత బేదశ్విత్క.

క్షీరే సంస్కృతా క్షైరేయ.

అధికరణార్థక :-

పౌషీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్సర్వత ఇతి పౌషో మాసః.

పాల్గునీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్నీతి పాల్గునికః, పాల్గునో మాసః.

ఏవం-శ్రావణికః, శ్రావణః, కార్తికీకః, కార్తికః, చైత్రికః, చైత్రికః.

దేవతార్థక :-

ఇన్ద్రో దేవతాఽస్మేతి ఐన్ద్రమ్ (హవిః)

భాత్రార్థక :-

పితృర్భ్రాతా పితృవ్యః

మాతృర్భ్రాతా మాతృలః.

పితుః పితా పితామహః

మాతుః పితా మాతామహః.

సమూహార్థక :-

శుకానాం సమూహః శ్శృకమ్

గర్భిణీనాం సమూహః గార్భిణమ్.

యువతీనాం సమూహః యౌవతమ్, యౌవనశ్చ.

జనానాం సమూహో జనతా.

ఏవం-గ్రామతా. బస్థతా. గజతా. సహాయతా. రాజన్యకమ్. వార్థకమ్.

బ్రాహ్మణానాం సమూహః బ్రాహ్మణ్యమ్ ఇత్యాది.

అధ్యైత్యవేదిత్రార్థకః :-

వ్యాకరణ మధితే వేదివా = వైయాకరణః.

వీచం-నై యాయకః, పౌరాణికః ఇత్యాది.

సాధ్వర్థకః :-

శరణే సాధుః శరణ్యః.

శైవికార్థో యథా :

చక్షుషా గృహ్యతే చాక్షుషం (రూపమ్). శ్రావణ శృంగి.

అశ్వై రుహ్యతే అశ్వో రథః.

గ్రీవాయాః అంజ్జారః గ్రైవేయః.

దివి భవం దివ్యమ్.

ప్రాప్త్యమ్.

అమా (సహ) తిష్ఠతీతి అమాత్యః.

వీచం-కర్తవ్యః, ఇహత్యః, తత స్త్యః, తత్రత్యః, నిత్యః.

తస్మాయంతదీయః.

భవతశ్చాత్రః భావత్యః.

భవదీయః, భావతః.

అరణ్యే భవః అరణ్యకః.

పరస్మేదం పరకీయమ్.

జనకీయమ్, రాజకీయమ్, స్వకీయమిత్యాది. యవయా ర్యుష్మాకం వా

అయం యుష్మదీయః.

అస్మదీయః-యోష్మాకీణః-అస్మాకీన్-యోష్మాకః-అస్మాకః.

తవ మమ వా అయం తావకీనః.

తావకః - మామకీనః - మామకః.

త్వదీయః - మదీయః.

మానే భవం మాసికమ్-సాంవత్సరికమ్.

ప్రాప్తృషి భవః ప్రాప్తృషేణ్యః.

షర్దాసు సాధు వార్షికమ్.

పథి జాతః పథకః. సైన్యవః.

కోశే సమ్భూతం కౌశేయమ్.

మాసే దేయమృణం మాసికమ్.

వనే భవః వన్యః.

దిశి భవం దిశ్యమ్. గాంభీర్యమ్.

అధ్యాత్మభవమ్ ఆధ్యాత్మికమ్.

ఆధిదైవికమ్ ఆధిభౌతికమ్.

ఐహలౌకికమ్-పారలౌకికమ్.

శ్రీధాదాగతస్తైర్థకః. పితృమ్-పైతృకమ్. మక్షికాభిః కృతం మూక్షికమ్

(మధు)

అధిక్యత్య కృతగ్రన్థార్థకః.

శకుంతలా మధిక్యత్య కృతో గ్రన్థ శ్శాకుంతలః.

ప్రోక్తార్థకః :-

పాణినినా ప్రోక్త ముపజ్ఞాతం వా పాణినీయమ్.

నవ్బన్దసామాన్యార్థకః :-

దశరథస్యాయ న్దాశరథః.

పృథాయా అయ మ్పూర్థః.

ఉపగో రిదమ్ ఔపగవమ్.

వికారార్థకః :-

మయూరస్య వికారోఽవయవో వా

మాయూరః, మయూరమయజ్ఞ.

గోః పురీషం గోమయమ్.

గోర్వికారః గవ్యమ్

పయసో వికారః పయస్యమ్

జతునో వికారః జాతుషమ్.

ఏవం—త్రాపుషమ్.

పోఽస్యేత్యర్థకః :

భరతా యోద్ధారోఽస్య సజ్గ్రామస్య భారతః.

పజ్జిరాది రస్యేతి పాజ్జుః ప్రగధః.

పృచ్ఛత్యర్థకః :-

సుస్నాతం పృచ్ఛతి సౌస్నాతికః.

తరణార్థకః :-

నా నా తరతి నావికః.

వరశ్శార్థకః :-

రథేన చరతి రథికః.

జీవశ్శార్థకః :-

ధనుషా జీవతి ధానుష్కః.

శశశ్శార్థకః :-

సమాజం రక్షతి సామాజికః.

నిర్వృత్తార్థకః :-

అక్షద్యుతేన నిర్వృత్త మాక్షద్యుతికమ్ వైరమ్.

కృత్యా నిర్వృత్తం కృత్రిమమ్.

పక్త్యా నిర్వృత్తం పక్త్రిమమ్.

పాతేన నిర్వృత్తం పాకిమమ్.

త్యాగిమమ్.

యాచితేన నిర్వృత్తం యాచితకమ్.

అపమిత్య నిర్వృత్తమాపమిత్యకమ్.

శబ్దకర్తృత్థకః :-

శబ్దం కరోతి శాబ్దికః.

ధర్మంచరతీత్థార్థకః :-

ధర్మం చరతీతి ధార్మికః.

అధర్మం చరతి ఆధర్మికః.

ప్రహరణార్థకః :-

ధనుః ప్రహరణమస్య ధానుష్కః.

ఏవ మాసికః, పారశ్వధికః, శాక్తికః, యాష్టికః.

అస్తీశ్చాద్యర్థకః :-

అస్తి పరలోక ఇత్యేవం మతిర్యస్య స అస్తికః.

నాస్తి పరలోక ఇత్యేవం మతిర్యస్య స నాస్తికః.

దిష్టమితి మతి ర్యస్య స దైష్టికః.

శీలమిత్యర్థకః :-

అహపథక్షణం శీలమస్య అహపికః. కర్మశీలః కార్మః ఇత్యాది.

విర్మితాద్యర్థకః :-

ఉరసా విర్మిత ధౌరసః పుత్రః.

గవే హితం గవ్యమ్.

ఆత్మనే హితం ఆత్మనీనమ్.

ఏవం — విశ్వజనీనమ్. రాజభోగీనః. సర్వస్మై హితం సార్వమ్.

సర్వీయ మిత్యాది.

తద్వ్యహత్యాద్యర్థకః :-

రథం వహతి రథ్యః.

యుగం వహతి యుగ్యః.

ధురం వహతి ధుర్యః, ధౌరేయః, దురీణ్య.

శకటం వహతి శాకటః.

నావా తార్యం నావ్యమ్.

విషేణ వధ్యః విష్యః.

తులయా సమ్మితం తుల్యమ్.

ధర్మాధనపేతం ధర్మ్యమ్.

ఏవం-పథ్యం, అర్థ్యం, న్యాయ్యమిత్యాది.

తస్యైశ్వర స్రవ్రవిదిత ఇత్యర్థకః :-

సర్వ భూమే రీశ్వరస్సార్వభౌమః.

సర్వ భూమౌ విదిత స్సార్వభౌమః.

క్రీతార్థకః :-

నిషేణ క్రీతం నైష్కేకమ్.

శతేన క్రీతం శతీకమ్, శత్యమ్.

ద్విశతేన క్రీతం ద్విశతమ్.

పంచభిః క్రీతః పంచకః.

అర్హార్థకః :-

దణ్డమర్హతి దణ్డ్యః, అర్హః, వధ్యః.

తేనకుల్యమిత్యర్థకః :-

బ్రాహ్మణేన తుల్యం బ్రాహ్మణవత్ (కరీతే).

తత్ర తస్యే వేత్యర్థకః :-

మధురా యా మివ మధురావత్ (స్రమే ప్రాకారః)

చైత్రస్యేవ చైత్రవత్.

తస్య భావ ఇత్యర్థక తద్ధితో యథా :-

గోరూపః గోత్వమ్, గోతా.

దృఢస్య భావః దార్ఢ్యమ్, ద్రఢిమా.

బ్రాహ్మణస్య భావః బ్రాహ్మణమ్.

గురో రూపః గౌరవమ్, గురుత్వమ్ గరిమా.

రాజ్ఞో భావః కర్మ వా రాజ్యమ్

శ్రోత్రియస్య భావః శాత్రమ్.

అర్హతో భావా అర్హస్తీ

అయథా తథా భావః అయథాశత్యమ్, అయాథాతథ్యమ్.

పౌరోహిత్యమ్, దూత్యమ్, సఖ్యమ్ శౌచమ్, కౌశల్యమ్ ఇత్యాది.

తదస్యే నష్టాత మిత్యర్థకః :-

తారకా స్సజ్జాలా అస్య తారకితమ్ నభః.

రోమాఞ్చిత మజ్గమ్.

తదస్యే ప్రమాణ మిత్యర్థకః :-

ఊరూ ప్రమాణ మస్య ఊరుద్వయ సమ్. ఊరుద్వమ్, ఊరు మాత్రమ్.

పరిమాణార్థకః :-

యత్పరిమాణమస్య యావాన్, ఏవం-తావాన్, ఎతావాన్ కియాన్ ఇయాన్.

సజ్జత్యానస్త కతి, కియస్త.

అవయవార్థకః :-

పశ్చ అవయవా అస్య పశ్చాతయమ్.

ఏవం - ద్వితయం, ద్వయ మిత్యాది.

పూరణార్థకః :-

పశ్చానాం పూరణః పశ్చమా.

ఏవం - వ్యవః, ద్వితీయః, వింశతి తమ ఇత్యాది.

తదస్యాస్త్రాన్నిత్యర్థకః :-

లక్ష్మీరస్యాస్మిన్వాస్తీతి లక్ష్మీవాన్ గోమాన్, దణ్డవాన్, దణ్డీ.
 ఏవం - యశస్వీ, యశస్వాన్. కేశీ, కేశవాన్, కేశికః, కేశవః.
 తున్దిలః. వత్సలః. వాగ్మీ. హృదయాశుః, హృదయవాన్, హృదయా.
 హృదయికః. ఉష్ణం న సహతే = ఉష్ణాశుః. ఏవం - శీతాశుః, కృపాశుః.
 బలాలః. వాతూలః. అర్కాంసి అన్య విద్యంతే అర్కసః. అహంయు
 రిత్యాది.

అతిశయాధికః :-

అయ మనయోరతిశయేన లఘుః = లఘుతరః, లఘీయాన్.

అయమేషా మతిశయేన లఘుః = లఘుతమః, లఘిష్ఠః.

అతిశయేన విజయతే విజయతేరరామ్, విజయతేతమామ్.

అతిశయేన ప్రశస్యః శ్రేయాన్, జ్యేష్ఠః, జ్యాయాంశ్చ.

అతిశయే నాన్తికం నేదిష్ఠః, నేదీయాన్.

అతిశయేన స్థూలః స్థవిష్ఠః, స్థవీయాన్.

అతిశయేన గురుః గరిష్ఠః, గరీయాన్.

అతిశయేన ప్రియః ప్రేష్ఠః, ప్రేయాన్.

ప్రశంసార్థకః :-

ప్రశస్తః పటుః పటురూపః.

ప్రశస్తం పచతి పచతిరూపమ్.

ప్రశస్తా మృత్ మృత్స్నా, మృత్స్నా.

ఈషదసమాప్తా విత్యర్థకః :-

ఈషదూనో విద్వాన్ = విద్వత్కల్పః, విద్వద్దేశ్యః, విద్వద్దేశీయః.

ఈషదూనః పటుః, బహుపటుః, వటుకల్పః, పటుప్రకారః, పటు
 జాతీయః.

అజ్ఞార్థకః :-

కస్యాయ మశోఽశ్వకః,

శీలార్థకః :-

తూష్టిం శీలః తూష్టికః.

అనుకమృద్యుర్థకః :-

అనుకమృతః పుత్రః = పుత్రకః.

కుత్సితోఽశ్వోఽశ్వకః. ఆశ్వ ఇవ ప్రతికృతిః ఆశ్వకః;

ఏవమ్ - వ్యామ్రకః, తైలకః స్థూలకః, అణుక ఇత్యాది.

క్రియాభ్యావృత్త్యుర్థకః :-

పశ్చావరాన్ కురుతే = పశ్చాకృత్వః. విహుకృత్వ ఇత్యాది.

తత్ప్రకృత వచనార్థకః :-

ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుత మన్న మన్నమయమ్. ఏవ మహాపమయమ్.

భాదర్యార్థకః :-

పితృదేవతాయై పితృదేవత్యమ్.

పాదార్థముదకం పాద్యమ్.

ఏవ మర్చ్యమ్, ఆతిథ్యమిత్యాది.

స్వార్థకః :-

ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః.

మృదేవ మృతికా.

లభూతతద్భావార్థకః :-

అకృష్టః కృష్టస్సమృద్యురే తక్కురోతి కృష్టికరోతి. శుచీభవతి. శ్రేణీ
స్యాత్.

విహ్వల్పార్థకః :-

విహూని దదాతి విహూశః, అల్పశః.

వరివాపణార్థకః :-

ముణ్డనేన సంస్కరోతి మద్రాకరోతి. ఏవం భద్రాకరోతిత్యాదయో
బోధ్యాః ॥

ఇతి తద్దితవృత్తి సజ్గిహః

అథ కృద్వృత్తిః

తత్ర దాతృధికారోక్తప్రత్యయాన ప్రాతిపదిక వృత్తిః కృద్వృత్తిః.
దాతోరేవ కర్తరి కర్మణి భావాదౌ చ కృత్ప్రత్యయా భవన్తి; తత్ర సకర్మ
కేభ్యో దాతుభ్యః కర్మణి కర్తరి చ. ఆకర్మకేభ్యో దాతుభ్యో భావే కర్తరి చేతి
జ్ఞేయమ్.

కృద్వృత్తి ర్ద్వివిధా- కారక కృద్వృత్తిః, భావకృద్వృత్తిశ్చేతి.
తత్ర కారక కృద్వృత్తిష్టద్విధా.

శ్లో॥ కర్తా చ కర్మ కరణం సమృదానం తథైవచ,
అపాదానాధికరణే ఇతి షట్కారకాణి వై॥

తత్ర - కర్తృ కారక కృద్వృత్తి ర్భేదా :-
కరోతీతి కర్తా-కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః.

పసతీతి వాస్తవ్యః.

నర్తయతీతి నర్తకః.

ప్రతిష్ఠత ఇతి ప్రతిష్ఠః=గౌః.

ఆత్మానం బిభర్షీతి ఆత్మమృరిః.

అనాధ్య ఆధ్యో భవతీతి ఆధ్యమృవిష్టుః.

శ్రయతీతి శిరః, శ్రితవాన్.

పచతీతి పచన్, పచమానః.

స్పృహయతీతి స్పృహయాళుః.

ఏవం-దయాళుః, శయాళుః.

కర్తు మిచ్ఛతీతి చికిత్సః.

వేత్తీతి విద్యాన్.

కాస్త్రం కరోతీతి కాస్త్రకృదిత్యాది.

కర్మకారక కృద్వృత్తి ర్భేదా :-

రక్ష్యత ఇతి రక్షణీయః, రక్షితవ్యః.

రక్ష్యః త్వయా మయా వా.

ఏవం-పచనీయః, పక్తవ్యః, పాక్యః.

త్రాయత ఇతి త్రాతః, త్రాణః.

జేతుం శక్యం క్షయ్యమ్.

జేతుం శక్యం జయ్యమ్.

దుఃఖేనాపి గన్తు మశక్యః దుర్గః.

సుఖేన లభ్యత ఇతి సులభమ్ ఇత్యాది.

కరణ కారక కృద్వృత్తి ర్భేదా :-

స్నాన్త్యనేనేతి స్నానీయమ్=చూర్ణమ్.

వహస్యనేనేతి వహ్యమ్ = శకటమ్.

సజ్జరస్యనేన సజ్జరః = మార్గః.

అపమృజ్యంతేనేనవ్యాధ్యాదయ ఇత్యపామార్గః.

అసీయంతే మత్స్యాదయోనేనేత్యానాయః.

స్తమ్బోనేన హన్యత ఇతి స్తమ్బమ్నః, స్తమ్బమ్నః.

సమ్ప్రదాన కారక కృద్వృత్తిర్భాః :-

దీయతే అస్మై దానీయః (విప్రః)

గాం హన్తి తస్మై గోమ్నః (అతిథిః)

అపాదానకారక కృద్వృత్తిర్భాః :-

విభేత్య స్మాదితి భీమః భీష్మః,

భయానకః-వహ ఇత్యాది.

అధికరణ కారక కృద్వృత్తిర్భాః :-

జలాని దీయంతేన్మిన్నితి జలధిః.

అదీయంతేన్మిన్ని త్యద్యాయః.

గార్ధహ్యతేన్స్యామితి గోదో హసీ స్థాలీ.

గావశ్చరన్య స్మిన్నితి గోచరః.

అథ భావకృద్వృత్తౌ కతిచిదదాప్రియన్తే :-

భూయత ఇతి భవ్యం, భవనీయం,

భవితవ్యం, భవనం, భూతిః, భావః.

బ్రహ్మణో భావో బ్రహ్మభూయమ్.

నన్దనం నన్దథుః-స్నాతం మయా.

స్తుతిః-శ్రుతిః-అన్వేషణా.

శయనం, శాయకా.

దుష్కరః సుకరః భోజనాయ భోక్తమ్.

ఏవం-త్యక్తుం గన్తుం యాతుమ్.

భోజనోత్తరం భుక్త్యా, త్యక్త్యా, గత్వా.

పిదాయ, ఆగత్య-విచారి.

శయ్యానా ఉత్థాయ శయ్యాంతాయమ్.

అనుపదం స్మృత్యా=స్మారం స్మారమ్.

కృద్వృత్తి:

శ్రావం శ్రావమ్.

స్వాదుం కృత్వా స్వాదుజ్ఞాతమ్.

ముష్టిం గృహీత్వా ముష్టిగ్రాహమ్.

ముఖతో భూత్వా ముఖతోభావమ్.

నానా భూత్వా నానాభూయ నానాభావమ్.

తూష్టిం శబ్దే ఉపపదేష్యేవమ్.

ఇతి కృద్వృత్తి సంక్షిప్తా:

అథ సనాద్యస్త ధాతువృత్తి:

సనాది ప్రత్యయాస్త ధాతువృత్తి: సనాద్యస్త ధాతువృత్తి:

సా ద్యాదశధా.

శ్లో॥ సన్కర్ష్యాచ్యవ్యవ్యజ్య పోథాచారక్ష్విబ్జిజ్యజౌ తథా.

యగాయ ఈయజ్జశేతి ద్యాదశామీ సనాదయ: ॥

తత్ర.- సర్వవృత్తి: :-

పతితు మిచ్చతి పిపతిషతి.

భవితు మిచ్చతి బుభూషతి.

కర్తు మిచ్చతి చికిర్షతి.

అత్తు మిచ్చతి జిఘత్సతి.

ఏవం-దాతుం దిత్సతి, దిత్సతే.

గ్రహీతుం జిఘృక్షతి.

గన్తుం జిగమిషతి.

ఆవుం ఈషతి.

హాతుం జిహాసతి.

రన్తుం రిరంసతే.

శ్రోతుం శుశ్రూషతే.

పతితుం పిపతిషతి.

స్వార్థే తు -కిత్-చికిత్సతి.

గుప్-జుగుప్సతే.

తిజ్-తితిక్షతే.

శృంగ్మృతి: :-

పుత్ర మాత్మన ఇచ్చతి పుత్రీయతి.
రాజాన మాత్మన ఇచ్చతి రాజీయతి.
గిర మాత్మన ఇచ్చతి గిర్యతి.
ఏవం-పూర్యతి.
అచార్యేపి :-ప్రాసాదే ఇవాచరతి
ప్రాసాదీయతి (కుట్యాం భిక్షుః)
కుట్యమివాచరతి సౌధే కుడియతి.

శామ్యజ్వృత్తి: :-

పుత్ర మాత్మన ఇచ్చతి పుత్రకామ్యతి.
యశ ఆత్మన ఇచ్చతి యశస్కామ్యతి.
ఏవం-సర్పిష్కామ్యతీత్యాది.

శృంగ్మృతి: :-

కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్టాయతే.
కష్టాయ క్రమతే కష్టాయతే. తపశ్చరతి తపస్యతి.
సుఖం వేదయతే సుఖాయతే. విద్యానివారచతి విద్యాయతే, విద్యస్యతే.
కుమారీవాచరతి కుమారాయతే.
హరిణీ వాచరతి హరితాయతే.
అప్పరాయత ఇత్యాది.

కృష్ణ వృత్తి: :-

అలోహితః లోహిత ఇవాచరతి లోహితాయతి, లోహితాయతే.
పటపటాయతి పటపటాయతే.

అచార్యో వృత్తి: :-

కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణతి.
మాలే వాచరతి మాలాతి.
కవి రివ కవయతి.
రాజే వ రాజానతి.
పితే వ పితరతి.

భూ రివ భవతి.

భవ ఇవాచరతి భవతి ఇత్యాది.

జీవో వృత్తి: :-

సత్యం కరోత్యా చక్షేవా సత్యాపయతి (తే).

సేనయాఽ భియాతి = అభిషేజయతి-(తే).

లోమాన్యనుమార్షి అనులోమయతి-(తే).

అశ్వేనాతిక్రామతి అశ్వయతి-(తే).

కంసవధ మాచక్షే కంసంఘాతయతి-(తే)

అసినా హన్తి అసయతి-(తే).

భవంతం ప్రేరయతి భావయతి-(తే).

హస్తా నిరస్యతి హస్తయతి-(తే).

స్వార్థేపి-చోరయతి-(తే)

యజ్ఞో వృత్తి: :-

వున్నపునరతిశయేన వా భవతి దోభూయతే.

ఏవం జేభిద్యతే, వరీవుత్యతే ఇత్యాది.

యక్ వృత్తి: :-

కణ్ఠాయతి-(తే)

ఏవం-సుఖ్యతి. మహీయతే.

తిరస్యతి. ఉషస్యతి. సమరయతి ఇత్యాదయః.

అయవృత్తి: :-

గోపాయతి-ధూపాయతి (స్వార్థే)

ఈయజ్ఞో వృత్తి: :-

ఋతియతే (స్వార్థే)

జీజ్ఞో వృత్తి: :-

పుచ్చ ముదస్యతి ఉత్పచ్చయతే.

భాణ్ఠాని సమాచినోతి సమ్భాణ్ఠయతే.

చీవరా జ్ఞార్ణయతి పరిధత్తే వా

సజ్ఞీవరయతే (భిక్షుః)

హస్తా నిరస్యతి హస్తయతే.
స్వార్థేతు కామయతే॥

ఏషాం రూపాణి ధాతురత్నావళ్యాం విస్తరేణ సంక్షణం దర్శితాని.

ఇతి సనాద్యంత ధాతువృత్తిః.

మూలమ్ :-

అథ విభక్త్యర్థ ప్రకరణమ్

శ్లో॥ విభక్త్యర్థ ప్రబోధేన పఙ్క్తితో జాయతే జనః ।

తస్మాత్తే ప్రతిపాద్యంతే విభక్త్యర్థా ఇహాధునా ॥

విభక్తి ర్ద్వివిధా-సుబ్బిభక్తి స్తిజ్విభక్తి శ్చేతి.

తత్ర సుబ్బిభక్తి రుదాహృతా.

- (1) ఉక్త కర్మ కర్తృదా స్వార్థే ప్రథమా. సమ్మోహనేఽపి ప్రథమా.
- (2) అనుక్తే కర్మణి ద్వితీయా.
- (3) అనుక్తే కర్తరి కరణే చ తృతీయా.
- (4) అనుక్తే సమ్రుదానే చతుర్థి.
- (5) అనుక్తే అపాదానే పంచమీ.
- (6) సమ్మన్వార్థే షష్ఠీ.
- (7) అనుక్తే అధికరణే సప్తమీ.

అపామ్ :-

శ్లో॥ రామో జనాంతనైః కీర్త్యై దారిద్ర్యాన్నగరే పితుః

రక్షత్యాలోచ్య శాస్త్రార్థం ధర్మజ్ఞో రాజ సత్తమః

ఇత్యత్ర క్రమేణో దాహరణాని వక్ష్యామః.

తత్ర తావత్తిజ్విభక్త్యర్థాః-

క్రియా వాచినో భావదయో ధాతవః (సర్వేపి సకర్తుకాః)

తేద్వివిధాః.-సకర్మకా అకర్మకాశ్చ.

తత్ర సకర్మకేభ్యో ధాతుభ్యః కర్మణి కర్తరివ, అకర్మకేభ్యో ధాతుభ

భావే-కర్తరి చ ఉదాదయ స్సృజః.

తే తు దశ విధాః.

ఁద్-రిద్-ఁద్-ల్పద్-రేద్-రోద్-ఁజ్-లిజ్-లుజ్-ల్పజ్ ఇతి

శ్లో॥ అర్చ్యమానే దేవేదే దూతే లక్ష్మణేన సదా
విద్యామోస్తు లక్ష్మణోఽపి లక్ష్మణేన సదా

ఏషాం దశ లకారావా మపి తిజాదేశో భవతి. తిజ్ తు ప్రత్యాహారేణ
బోధ్యః.

పురుషః. ఏ. ద్వి. ఐ.	సజ్జ్ఞా.
ప్రథమః = తిప్ - తన్ - రి	} ఇదం తిజాదినవకం పరస్మైపదసజ్జ్ఞకం భవతి.
మధ్యమః = సిప్ - తన్ - థ	
ఉత్తమః = మిప్ - వన్ - మన్	

ప్రథమః = త - ఆతామ్ - రు	} ఇదం తాదినవక మాత్మనేపద సజ్జ్ఞకం భవతి.
మధ్యమః = తాన్ - ఆతామ్ - ధ్యమ్	
ఉత్తమః = ఇత్ - వహి - మహిజ్	

తిజుక్తే కర్తరి కర్మణి చ అస్మది ప్రయుజ్యమానే అప్రయుజ్య
మానేఽపి ఉత్తమః.

తిజుక్తే కర్తరి కర్మణి చ యువ్మది ప్రయుజ్యమానేఽప్రయుజ్య
మానేఽపి మధ్యమః.

(శేషే ప్రథమః) అస్మద్యువ్మద్విన్న తిజుక్త కర్తరి (క్మణిచ)
రామాది రూపే ప్రయుజ్యమానేఽప్రయుజ్యమానే చ ప్రథమః.

యథా:- రక్ష పాలన ఇత్యస్మా త్కర్తరితిజ్.

రక్షతి రామో జనాన్ - అత్ర తిజుక్తే కర్తరి రామే (ఉత్త కర్మ
కర్తృదా స్వార్థే ప్రథమా) ఇత్యనేన "రామ" ఇత్యత్ర ప్రథమా విధక్తిః.

"జనా" నిత్యత్ర రక్షతీతి తిజా కర్మణోఽనుక్త త్యాహ్ (అనుక్త కర్మణి
ద్వితీయా) ఇత్యనేన ద్వితీయా విధక్తిః.

* తిప్తస్థి నిష్కల మిద్విస్థస్థాత్వాం థాసాథాస్థ మిద్విహి మహిజ్.
పా-3-9-20. ఏతేషాం దశ లకారావా మపి తిజాదేశో భవతి. తిజ్ తు ప్రత్యాహారేణ
బోధ్యః.

ఏవం—రామో రక్షతః విప్రం విప్రో విప్రాన్వా; రామో రక్షన్తి
విప్రం విప్రో విప్రాన్వే త్యాది బోధ్యమ్॥ ఇతి కర్తరి ప్రయోగః. **.

రామేణ రక్ష్యతే జన ఇత్యత్ర తిజా కర్మణ ఉక్తత్వాత్ (ఉక్తే కర్మ
కర్తాదా స్వార్థే ప్రథమా) ఇత్యనేన జన ఇత్యత్ర ప్రథమా.

యదా కర్మ ఉక్తం తదా కర్తు రనుక్తత్వాత్ (అనుక్తే కర్తరి కరణే
చ తృతీయా) అనేన రామేణే త్యత్ర తృతీయా.

హే రామ త్వం రక్షసి విప్రం విప్రో-విప్రాన్వా-ఏవమ్ అహం రక్షామి-
త్వం రక్ష్యసీ-రామేణ రామాభ్యాం రామై స్త్వయా మయా వా-ఏవమ్-అహం
రక్ష్యే ఇత్యత్ర చ క్రమేణ తిజా కర్తృకర్మణో రుక్తత్వాత్ (తిజాక్తే కర్తరి
కర్మణి యుష్మది ఆస్మది చ ప్రయుజ్యమానేఽపి మధ్యమః) ఇత్యనేన మధ్య
మోత్రమ పురుషౌ స్తః. అనుక్తే సజ్ఞానియమో నా స్తీతి ద్వివచ బహువచనాస్త
ప్రయోగ ఉపపద్యతే. “హే రామ” ఇత్యత్ర (సమ్బోధనేఽపి ప్రథమా) ఇత్య
నేన సమ్బోధన ప్రథమా విభక్తిః. ఇతి కర్మణి ప్రయోగః.

రామేణ త్వయా మయా వా భూయతే. అత్ర భావే లంకారః. భావో
నామ రాత్వర్థః. స ఏవ తిజాక్తః. అత్ర యుష్మదస్మద్భ్యాం సామానాధి
కరణ్యాభావా న్న మధ్యమోత్రమా. కింతు ప్రథమ పురుష ఏవ. (శేషేప్రథమ)
ఇత్యత్ర మధ్యమోత్రమయో రవిషయే ప్రథమ ఇతి వ్యాఖ్యానాత్ “న కేవలా

** (౧) అకర్మక కర్తరి ప్రయోగః (౨) సకర్మక కర్తరి ప్రయోగః
(౩) కర్మణి ప్రయోగః (౪) ద్వికర్మక కర్తరి ప్రయోగః (౫) ద్వికర్తృక
కర్తరి ప్రయోగః (౬) ద్వికర్తృక కర్మణి ప్రయోగః (౭) ద్వికర్మక కర్మణి
ప్రయోగః (౮) కర్మకర్తరి ప్రయోగః (౯) భావేప్రయోగ ఇతి ప్రయోగా నవ.

ఏషాం క్రమేణోరాహరణాని బోధ్యాని. యథా:- (౧) రామో విరాజతే
(౨) రామో భూమణ్ణం మపాలయత్. (౩) ఉపార్జితా చ రామేణ కీర్తి రవ్యా
దృశీ భువి. (౪) రామచన్ద్రో దశగ్రీవం పరలోక మనీనయత్. (౫) బన్ధ యామాన
కవిభిస్సేమం సీతాచరి స్వయమ్. (౬) వాయు పుత్రేణ రామేణ లక్ష్మణ కారిచ
భవ్యపాత్. (౭) దశాసోఽజానకేశేన త్రివిష్టవమనాయ చ. (౮) నమదేవేన దేవర్షిః
హరిష్సంస్మారిత్ గురైః. పూజ్యతేచ శ్వయం రామో (౯) రామచన్ద్రో భూయతే.
ఏవం కాల ప్రబోధార్థం ప్రయోగా నవ కీర్తితా.

ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా నాపి కేవలాః ప్రత్యయాః" ఇతి ప్రథమ పురుషైక వచన మాత్రస్య సాధుత్వార్థత్వాచ్చేతి.

రామేణే త్యాదా (అనుక్తే కర్తరి కరణే చేతి) కర్తరి తృతీయా. పూర్వోక్త పద్యే ధనైరిత్యత్ర ధనానాం రక్షణ సాధనత్వా త్కరణే తృతీయా. ఏవం-రామో జనాన్ధనై రిత్యత్ర ప్రథమాదయో బోధ్యాః.

కీర్త్యై ఇత్యత్ర 'క్రియయా యమభి ప్రేతి స సమృద్ధానమ్' ఇత్యుక్త త్వాత్ (అనుక్తే సమృద్ధానే చతుర్థీ) ఇత్యనేన చతుర్థీవిభక్తిః.

దారిద్ర్యాత్ ఇత్యత్ర (అనుక్తే అపాదానే పంచమీ) ఇత్యనేన పంచమీ విభక్తిః.

నగరే ఇత్యత్ర (అనుక్తే అధికరణే సప్తమీ) ఇత్యనేన సప్తమీ విభక్తిః.

పితురిత్యత్ర (సమృద్ధే షష్ఠీతి) షష్ఠీ విభక్తిః,

ఇతి కారక విభక్తయః

అనువాదము :-

విభక్త్యర్థ ప్రకరణము

విభక్త్యర్థ జ్ఞానముచే మనుష్యుడు పండితుడగును అందువలన నా విభక్త్యర్థము లిటఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నవి.

విభక్తి రెండు తెలుగులు

(1) సుఖ్యభక్తి (2) తిజ్యభక్తి యని.

వానిలో సుఖ్యభక్తి ఉదాహరింపఁబడినది.

ప్రథమ : కర్మయ, కర్తయ. తిజ్, కృత్, తద్గిత సమాసములలో నొకదానిచే జెప్పఁబడినచో ప్రథమా విభక్తి వచ్చును. ప్రాతిపదికముచేతనే కర్త మున్నగునవి చెప్పఁబడుటవలన "ఉక్తార్థానామప్రయోగః" అను న్యాయముచేత ప్రథమా విభక్తి రానందువలన నిది విధింపఁబడినది. ఆ విధముగా శ్రీః, కృష్ణః, జ్ఞానమ్ ఇత్యాదులకు ప్రథమ వచ్చినది. అట్లే - రామః అమచోటను ప్రథమ వచ్చినది. అట్లే హేరామ అను సంబోధనలోను ప్రథమ-వచ్చును.

ద్వితీయః - కర్మ చెప్పఁబడకపోయినచో దానిని చెప్పుటకై ద్వితీయ వచ్చును.

ఎట్టనగా—

“రామః జనాః రక్షతి” అనునెడ జన శబ్దముపై కర్మను చెప్పనందు వలన అనగా—పూర్వము చెప్పిన ప్రకారము రక్షతి-యను తిజ్ఞు చెప్పనందు వలన, ద్వితీయ వచ్చినది.

తృతీయః కర్తయు, కరణము చెప్పబడకపోయినను తృతీయ వచ్చును.

ఎట్టనగా—

“రామః ధనైః రక్షతి” అనునెడ ధనైః అను ధనశబ్దవాచ్యమైన కరణము (సాధనము) తిజ్ఞ మున్నగు వానిచే చెప్పబడనందువలన “ధనైః” అని తృతీయ వచ్చినది.

“చైతేణ హరిః సేవ్యతే” అనునెడ సేవ్యతే యను తిజ్ఞుచే చైత్రుడు చెప్పబడనందువలన చైత్రశబ్దమునకు తృతీయ వచ్చినది. హరిః యనెడి కర్మ “సేవ్యతే”లోని తిజ్ఞుచే జెప్పబడినది. హరిశబ్దమునకు ప్రథమ వచ్చినది.

చతుర్థిః సమృద్ధానమునగా - దానము స్వీకరించెడి వ్యక్తి చెప్పబడకపోయినచో చతుర్థి వచ్చును.

అదెట్టనగా :—

“రామః కీర్త్యై రక్షతి” అనునెడ కీర్తి సమృద్ధానము; దానికి చతుర్థి విభక్తిరాగా, “కీర్త్యై” అని రూపము సిద్ధించినది.

పశ్చాత్తః :- అపాదానము చెప్పబడనిచో పశ్చాత్తః విభక్తి వచ్చును. ఎట్టనగా :-

“రామః దారిద్ర్యాత్ రక్షతి” ఇచ్చట దారిద్ర్యము అపాదానము. అది దేనిచేతను చెప్పబడనందువలన పశ్చాత్తః వచ్చి దారిద్ర్యాత్ అను రూప మేర్పడినది. అపాదాన మనగా అవధి.

షష్ఠి :- సంబంధార్థమునందు షష్ఠి వచ్చును.

అదెట్టనగా—

దాక్షిణ్యే “పితుః నగరే” యనునెడ “పితుః” అను షష్ఠి సంబంధమును జెప్పుచున్నది. తండ్రికి సంబంధించిన నగరమందని వైవాక్యమున కర్థము.

సప్తమి :- అధికరణము దేనిచేతను చెప్పబడనిచో సప్తమి వచ్చును.

“పితుః నగరే రక్షతి” యనునెడ ‘నగరే’ యనునది దీని కుదాహరణము. ఇచ్చట అధికరణము దేనిచేతను చెప్పబడనందువలన సుప్తమి వచ్చి “నగరే” యను రూపమేర్పడినది.

వైఃజ్ఞేయబడిన యుదాహరణము లన్నియు

“రామో జనాః ధనైః కీర్త్యై దారిద్ర్యాత్ నగరే పితుః ।

రక్షత్యాలోచ్య శాస్త్రార్థం ధర్మజ్ఞో రాజసత్తమః”॥

అను శ్లోకములో సంగ్రహింపబడినవి ధర్మజ్ఞుడును, రాజశ్రేష్ఠుడునగు శ్రీరాముడు శాస్త్రార్థము నాలోచించి జనులను ధనములచే కీర్తికొఱకు దారిద్ర్యము నుండి తండ్రియొక్క నగరమందు రక్షించు చున్నాడు.

ఇచ్చట—

రామః ప్రథమా విభక్తికి

జనాః ద్వితీయా విభక్తికి

ధనైః తృతీయా విభక్తికి

కీర్త్యై చతుర్థీ విభక్తికి

దారిద్ర్యాత్ పంచమీ విభక్తికి

పితుః షష్ఠీ విభక్తికి

నగరే సప్తమీ విభక్తికి ఉదాహరణములు.

అందు తిట్టిభక్త్యర్థములు :-

క్రియలను జెప్పెడి భాషలు అనగా భూ - మొదలుకొనినవి ధాతువులు.

ఈ ధాతువు లన్నింటికి కర్తయుండును గాన సకర్మకములు.

ఆ క్రియలు రెండు తెఱంగులు.

(1) సకర్మకములు.

(2) అకర్మకములు అని.

అందు సకర్మక ధాతువులకు కర్మార్థమునందును, కర్తార్థమునందును, అకర్మకధాతువులకు భావార్థమునందును అనగా ధాత్యర్థమునందును, కర్తార్థమునందును లబ్ధ మున్నగు లకారములు వచ్చును.

ఆ లకారములు పది తెలుగులు,

- (1) లద్ (2) లిద్ (3) లుద్ (4) లృద్ (5) లేద్ (6) లోద్ (7) లజ్
(8) లిజ్ (9) లుజ్ (10) లృజ్ అని-

లద్ - వర్తమాన కాలమునందును.

లేద్ - వేదమునందును.

లుజ్
లజ్
లిద్ } — భూత కాలము నందును.

లిజ్
లోట్టులు } — విద్యర్థమునందును, ఆశ్శీరర్థమునందును.

లృజ్
లృద్
లుట్టులు } — భవిష్య దర్థమునందును వచ్చును.

ఈ ధాతువులు పరస్మైపదములు ఆత్మనే పదములు అని యిరు
తెలుగులు కల్గియున్నది.

అందు పరస్మైపదములగు ధాతువులకు—

ప్రథమ పురుషైకవచన	}	ఏ. వ. ద్వి. వ. బ. వ.
ద్వివచన-బహువచనములయందు		
వరుసగా	}	తివ్—తన్— ర్పు.
మధ్యమ పురుషైకవచన		
ద్వివచన - బహువచనములయందు	}	సివ్—థన్— థ
వరుసగా		
ఉత్తమ పురుషైకవచన - ద్వివచన	}	మిన్—వన్— మన్
బహువచనములయందు		
వరుసగా		

అను ప్రత్యయములు వచ్చును.

అందు ఆత్మనే పదములగు ధాతువులకు

ప్రథమ పురుషైకవచన	}	ఏ. వ. ద్వి. వ. బ. వ.
ద్వివచన-బహువచనములయందు		
వరుసగా	}	త—ఆకామ్— ర్పు.

మధ్యమపురుషైకవచ
ద్వివచన-బహువచనములందు
వరుసగా

} థాన్—ఆథామ్—ధ్యమ్.

ఉత్తమ పురుషైకవచన
ద్వివచన-బహువచనములందు
వరుసగా

} ఇచ్—నహి—మహిజ్

అను ప్రత్యయములు వచ్చును.

కర్తగాని కర్మగాని తిజ్జుచేఁజెప్పబడినదై అస్మత్ శబ్దము ప్రయోగింపబడినను. ప్రయోగింపబడకపోయినను ఉత్తమ పురుషము వచ్చును.

కర్తగాని కర్మగాని తిజ్జుచేఁజెప్పబడినదై యుష్మత్ శబ్దము ప్రయోగింపబడినను, ప్రయోగింపబడకపోయినను మధ్యమపురుషము వచ్చును.

తక్కిన వారికి ప్రథమ పురుషము. అనగా—అస్మచ్ఛబ్దమునకంటెను, యుష్మచ్ఛబ్దమునకంటెను భిన్నమై తిజ్జుచేఁజెప్పబడిన రామాదిరూపమైన కర్తయు, కర్మయు ప్రయోగింపబడినను, ప్రయోగింపబడకపోయినను ప్రథమ పురుష వచ్చును.

ఎట్లనగా :—

రక్ష=(పాలనే) అను ధాతువునకు కర్తయను నర్థమున తిజ్జునుఁ జేయగా “రక్షతి” యను రూపమేర్పడును. కాన “రక్షతి రామో జనాన్” అనునెడ తిజ్జుచేఁజెప్పబడిన కర్త రాముఁడు. (కర్మ కర్త మున్నగునవి చెప్పబడినచో స్వార్థమునందు ప్రథమ వచ్చును) అను నియమముచే “రామః” అనునపుడు ప్రథమవిభక్తి “జనాన్” అనునెడ రక్షతి యను తిజ్జుచే కర్మ చెప్పబడనందువలన (కర్మచెప్పబడినచో ద్వితీయ వచ్చును) అను నియమముచే ద్వితీయ రాగా ‘జనాన్’ అని ఏర్పడినది.

ఈ విధముగానే “రామో రక్షతః విప్రం, విప్రౌ, విప్రాన్ వా” అనునెడ కర్త ద్వివచనమునందున్నప్పుడును, “రామా రక్షన్తి విప్రం, విప్రౌ, విప్రాన్ వా” యని కర్త బహువచనమునందున్నప్పుడు ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులు వచ్చు తెఱంగు నెఱుంగునది.

ఇట్లు కర్త ప్రయోగము నిరూపితము

“రామేణ రక్ష్యతే జనః” అనునెడ ‘రక్ష్యతే’ అను తిజ్ఞచే కర్మయైన జనము చెప్పబడినందువలన (కర్మయు కర్తయు చెప్పబడినచో స్వార్థమున ప్రథమ వచ్చును) అను నియమము ననుసరించి ‘జనః’ అని ప్రథమ వచ్చినది.

ఎప్పుడు కర్మ చెప్పబడినచో, అప్పుడు కర్త చెప్పబడదు గాన (కర్తయు కరణము జెప్పబడినచో తృతీయ) అను నియమము ననుసరించి “రామేణ” యని తృతీయ వచ్చినది.

“హేరామ త్వం రక్షసి విప్రం, విప్రా, విప్రాన్వా” అని మధ్యమ పురుషమున కర్తృ ప్రయోగముదాహరింపబడినది.

అట్లే “అహం రక్షామి” అనునెడ కర్తమ పురుషమున కర్తృ ప్రయోగ ముదాహరణము.

“త్వం రక్ష్యసే” (రామేణ, రామాభ్యాం, రామైః) అను కర్మ ప్రయోగమున (మధ్యమ పురుషము).

అట్లే- “అహం రక్ష్యే (రామేణ, రామాభ్యాం, రామైః) అను కర్మ ప్రయోగమున (కర్తమ పురుషము) తిజ్ఞచే కర్తయు కర్మయు చెప్పబడుట వలన (కర్తయు కర్మయు తిజ్ఞచే జెప్పబడి యుష్మచ్ఛబ్దము ఆశ్మచ్ఛబ్దము ప్రయోగింపఁ బడినను మధ్యమః) అను నియమముననుసరించి “త్వం రక్ష్యసే” అని మధ్యమ పురుషము, “అహం రక్ష్యే” యని యుక్తమ పురుషము వచ్చినది. కర్తయు కర్మయు చెప్పబడినపుడు వచన నియమములేదు. కాన “రామేణ వా రామాభ్యామ్ వా రామైర్వా” అని వివిధ వచనములతోఁ బ్రయోగింపవచ్చును.

‘హే రామ’ అనునెడ “సంబోధనేఽపి ప్రథమా” అను నియమము ననుసరించి ప్రథమ వచ్చును.

ఇట్లు కర్మప్రయోగము నిరూపితము.

రామేణ భూయతే
త్వయా భూయతే
మయా భూయతే } అను నీ ప్రయోగములు

భావార్థ ప్రయోగములు. ఇచ్చట భూయతే యని లట్ భావార్థమున వచ్చినది. భావార్థమునగా - రాత్వర్థము. కాన ఎచ్చట రాత్వర్థము అనగా - “ఉండుట”

యను నర్థము మాత్రమే గ్రహింపఁ దగినది. కావున పై వాక్యములకు రాము నిచే - నుండుట, నీ చేత నుండుట, నా చేత నుండుట యనియే యర్థములు. ఆ యుండుట యను నర్థమే తిజ్ఞచేఁ జెప్పఁబడినది. ఈ భావ ప్రయోగమునందు “నీచేత” యను నర్థమిచ్చెడి యుష్మచ్ఛబ్దార్థముతో అనగా - “త్వయా” అను దానితోఁడను, “నాచే” యను నర్థమిచ్చెడి అస్మచ్ఛబ్దార్థముతోఁడను అనగా - “మయా” అను దానితోఁడను భూయతే యను క్రియకు సామానాధికరణ్యము, అనగా సంబంధము కుదరదు గాన, మధ్యమ పురుషము గాని, ఉత్తమ పురుష ముగ్గాని లేదు. ‘రామేణ’ యని ప్రథమ పురుషకర్త వాడఁబడినపుడెట్లు “భూయతే” యని ప్రథమ పురుషముండదో, అట్లు “త్వయా” యని “మయా” యని ప్రయోగింపఁబడినపుడు క్రమముగా ఉష్మమ పురుషమును, ఉత్తమ పురుషము రావు. అంతటను “భూయతే” యనియే యుండును.

“శేషేప్రథమః” యనెడి సూత్రము మధ్యమోత్తమ పురుషములకు విషయము కానివానికి ప్రథమ పురుషము వచ్చునని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది.

“కేవలము ప్రకృతిగాని, కేవలము ప్రత్యయముగాని ప్రయోగింపరాదు” అను నియమము ననుసరించి కనీసము “భూయతే” అని ప్రథమ పురుషైక వచనము మాత్రము ప్రదసాదుత్వము కొఱకే ప్రయోగింపఁబడినది. లేనిచో “ఉండుట” యను నర్థమునకు “భూ” అని ప్రకృతియే చాలునుగదా. ఈ భావ ప్రయోగమునందు (“కర్తయు కర్మయు చెప్పఁబడనిచో తృతీయవచ్చు” నను నియమము చొప్పున) ‘రామేణ’ అని తృతీయ వచ్చినది.

“రామో జనార్దనః కీర్త్యై” ఇత్యాది శ్లోకమున -

“ధన్వైః” అని ధనములు రక్షణ సాధనములు గాన కరణార్థమున అనగా సాధనార్థమున తృతీయ.

ఇట్లే - రామః, జనాన్, ఇత్యాదులలో ప్రథమాది విభక్తుల నెఱుంగునది.

“కీర్త్యై” అనునెడ క్రియచే దేనిని ముఖ్యమైనదిగా నభిలషింతుమో యది సమ్రుదానము. కాన సమ్రుదానము చెప్పఁబడనందువలన చతుర్థివిభక్తి.

“దారిద్ర్యాత్” అనునెడ అపాదానము అనగా నవధి చెప్పఁబడనందు వలన పంచమి విభక్తి.

“నగరే” అనునెడ అధికరణము చెప్పబడనందువలన సప్తమీ విభక్తి.

వీట— అనునెడ సంబంధార్థమున వచ్చి.

ఇట్లు కారక విభక్తులు.

మూలమ్ :—

అథోపపదవిభక్తయః

ఇత్యుదాహృతయో దత్తాస్సప్తస్వపి విభక్తిషు ।

కేనచిత్కారణేనా సామన్యత్రావస్థితిర్యథా ॥౧॥

శీజ్ స్థాసా మధి పూర్వాజ్ఞా మాధారః కర్మ తద్యథా ।

అధికేతే వనం రామోఽధ్యాసే చాప్యధితిష్ఠతి ॥౨॥

అన్వధి ప్రతిశబ్దానాం యోగే కర్మ భవే ద్యథా ।

అధిరామం రమే రామం ప్రతి ధావతి మే మనః ॥౩॥

అనురామం ప్రతిదినం మానసం మే ప్రసీదతి ।

కాలాధ్వనోశ్చ సంయోగే దినం క్రోశం నిషీదతి ॥౪॥

అన్తరేజాన్తరా యోగే ద్వితీయా స్యా ద్వినాపి చ ।

న ముక్తి ర్జాయతే రామ మన్తరేజాన్తరా వినా ॥౫॥

సమయా నికషా హా ధిగుపర్యధ్యధసా మపి ।

ఆజిశ్చ యోగే చ భవే ద్వితీయా తదుదాహృతిః ॥౬॥

కాననం సమయా రామో భరతో నికషా పురమ్ ।

హా సీతాం విపినే శూన్యే రావణం ధిగ్జహారయః ॥౭॥

హరమూర్ధాన ముపరి గజ్ఞా భాతి హరేరపి ।

అధిపాదామ్బుజ మథో రామపాదావహం రమే ॥౮॥

ఆరామపాద మనిశం ప్రణతిః క్రియతే మయా ।

రామ మావసతి స్నాన్తం మదీయం నావసీదతి ॥౯॥

క్రియావిశేషణం కర్మ నపుంసక మితీష్ఠతే ।

యథా నిశ్కంజ మనిశం లజ్జాం రామో విలోకతే ॥౧౦॥

అనువాదము :—

ఉపపద విభక్తులు

ఇంతవరకును సప్త విభక్తులయందును నుదాహరణము లీయఁబడినవి. కాని కొన్ని కారణములచే నీ విభక్తులు మఱి కొన్ని చోట్లఁగూడ ప్రయోగింపఁబడును.

ఆవి ఎట్లనగా :-

(1) శీజ్ ధాతువు (2) ష్టా ధాతువు (3) ఆసధాతువు “అధి”యను నుపసర్గతోఁగూడి యున్నచో వానికి నాధారములైనవి కర్మలై ద్వితీయా విభక్తినిఁ బొందును.

“రామః వనమధికేతే” అనునెడ “అధికేతే” యని శీజ్ ధాతువు ‘అధి’యను నుపసర్గతోఁ బ్రయోగింపఁబడి నందువలన నాధారమైన వనము కర్మయగుటచే సప్తమికి బదులు ద్వితీయ వచ్చినది. “వనమధికేతే” అని యైనది.

అట్లే— “రామః వన మధ్యాస్తే” యనునెడ ‘అధి’ పూర్వకమగు “ఆస” ధాతువు ప్రయోగింపఁ బడుటవలన ఆధారమైన వనము కర్మయైనందువలన ద్వితీయనుఁబొంది “వనమధ్యాస్తే” అని యైనది.

అట్లే— “రామః వన మధితిష్ఠతి” యనునెడ ష్టా ధాతువు ‘అధి’యను నుపసర్గతోఁగూడి యుండుటవలన వనము కర్మయై ద్వితీయను బొందినది. కావున నిట్టి చోట్ల “వనే అధికేతే” “వనే అధ్యాస్తే” “వనే అధితిష్ఠతి” అను సప్తమ్యున్త ప్రయోగములు అసాధువులు.

2. అను, ఆధి, ప్రతి శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడు కర్మకు ద్వితీయయే వచ్చును.

“అధిరామం రమే”. ఇచ్చట “అధి”తో యోగ మున్నందువలన రాముడు కర్మయై ద్వితీయనుఁ బొందినది.

“రామం ప్రతి మనః ధావతి”. ఇచ్చట ‘ప్రతి’తో యోగమున్నందువలన రాముడు కర్మయై ద్వితీయను బొందెను.

“అను రామం మనః ప్రసీదతి”. ఇచ్చట “అను”తో యోగమున్నందువలన రాముడు కర్మయై ద్వితీయను బొందినది.

3. కాల వాచక శబ్దములతోడను మార్గవాచక శబ్దములతోడను యోగమున్నప్పుడును కర్మకు ద్వితీయయే వచ్చును.

“దిశం క్రోశం నిషీదతి”. ఇచ్చట “దినమ్” అనునది కాలవాచకమును “క్రోశం” అనునది మార్గవాచకమైనందు వలన కర్మలైన నా రెంటికిని ద్వితీయ వచ్చినది.

4. “అంతరేణ” శబ్దము తోడను “అంతరా” శబ్దముతోడను యోగమున్నప్పుడును, “వినా” శబ్దముతో యోగమున్నప్పుడు కర్మకు ద్వితీయ వచ్చును.

“రామమంతరేణ ముక్తిర్నజాయతే” ఇచ్చట “అంతరేణ” శబ్దముతో యోగమున్నందువలన కర్మయైన రామునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

“రామమంతరా ముక్తిర్న జాయతే” అనునెడ ‘అంతరా’ శబ్దముతో యోగమున్నందువలన వైవిధ్యముగవలెనే ‘రామ’ శబ్దమునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

“రామం వినా ముక్తిర్నజాయతే” ఇచ్చట వై దానికి వలెనే ‘వినా’ శబ్దయోగమున్నందువలన కర్మయైన రామునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

5. సమయా, నికషా, హా, ధిక్, ఉపరి, అధి, అధః, ఆజ్ఞ అను శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడును కర్మ వాచకమునకు ద్వితీయ వచ్చును.

“కాననం సమయా రామః గచ్ఛతి” ఇచ్చట కానన మను కర్మవాచకమునకు “సమయా” అను సమీప చకముతో సంబంధమున్నందువలన ద్వితీయ వచ్చినది.

“భరతః పురం నికషా గచ్ఛతి” ఇచ్చట సమీపార్థకమైన “నికషా” శబ్దముతో యోగమున్నందు వలన పుర శబ్దమునకు కర్మత్వమున ద్వితీయా వికృతి వచ్చినది.

“హా సీతాంబివనే జహార” ఇచ్చట “హా” శబ్దయోగమున పీతా శబ్దమునకు కర్మత్వమున ద్వితీయ వచ్చినది.

“రావణం ధిక్ జహార యః” ఇచ్చట ‘ధిక్’ శబ్దయోగమున్నందు వలన రావణ శబ్దమునకు కర్మత్వమునందు ద్వితీయ వచ్చినది.

“హరమూర్ధాన మువరి గడ్గా బాతి” ఇచ్చట ‘ఉపరి’ శబ్ద యోగముచే మూర్ధన్ శబ్దమునకు కర్మత్వమునందు ద్వితీయ వచ్చినది.

“అధిపాదామ్ముజ మహం రమే”. ఇచ్చట “అధి” శబ్దయోగమున్నందు వలన పాదామ్ముజ శబ్దమునకు కర్మత్వముచే ద్వితీయ వచ్చినది.

“అధో రామపాదో అహం రమే” ఇచ్చట అధశ్శబ్దముతో రామపాదో అను దానికి యోగమున్నందువలన, కర్మత్వముచే ద్వితీయ వచ్చి “రామ పాదో” అని రూపము సిద్ధించినది.

“ఆ రామపాదమనిశం ప్రణతిః క్రియతే మయా”

ఇచ్చట ఆ రామపాదమ్ అనునెడ ‘ఆక్ష’నకు రామపాదముతో సంబంధమున్నందు వలన కర్మత్వముచే ద్వితీయ వచ్చినది.

8. క్రియా విశేషణమైన కర్మ యెల్లప్పుడును నపుంసకలింగమై యుండును.

“నిశ్శక్ష్కం మనిశం లక్ష్కాం రామో విలోకతే”

ఇచ్చట నిశ్శక్ష్కం, అనిశం అను రెండును విలోకతే యను విలోకన క్రియకు విశేషణములై యున్నవి. అవి కర్మత్వముచే ద్వితీయా విభక్తుల గలియున్నవి.

మూలమ్ :-

తృతీయా జాయతే హేతౌ తథేత్థమ్మూరలక్షణే.

రామభక్త్యా భవేన్నక్తి రామశ్చాపేన కాననే ||౧౦||

సహార్థేఽపి యథా రామో లక్షణేన సహజ్జాతి.

వినాయోగే యథా రామో లక్షణేన వినా న హి ||౧౧||

తృతీయా సప్రసూదనార్థే నిన్దా చేత్తదుదాహృతిః ।

మాలాం దాన్యతిపాపీయాః బ్రాహ్మణస్సప్రయచ్ఛతే ||౧౨||

చతుర్థీ గమనార్థస్య ధాతోఽకర్మణి వా యథా ।
 జగమ రామచన్దోఽపి వనాయ పితురాజ్ఞయా ॥౧౪॥
 తాదర్థ్యేపి యథా దారు రామ యూపాయ తిష్ఠతి ।
 క్రియాయోగే యథా రామో భోజనాయ ప్రవర్తతే ॥౧౫॥
 నమ స్వస్త్వాచీయోగే చ యథా రామాయ తే నమః ।
 స్వస్తి రామాయ దేవాయ స్వాహా పిత్రే స్వదా సదా ॥౧౬॥
 సీతావిరహఖిన్నోపి రామోఽలం రావణాయ చ ।
 వషట్కాఽత్య చతుర్థీ స్యాన్మన్యకర్మణ్యచాదరే ॥౧౭॥
 యథా త్వా హం తృణం మన్యే మన్యేఽహం త్వాం తృణాయ వా ।
 తథా చతుర్థీ రుచ్యర్థధాతోఽప్రితౌ భవేద్యథా ॥౧౮॥
 రామాయ రోచతే నిత్యం రావణస్య వధోఽధ్యమః ।
 ఈప్సితే స్పృహధాతోః స్యాత్ రామాయ స్పృహయామ్యహమ్ ॥౧౯॥
 ఉత్తమర్థే చ ధారేస్తు తస్మై స్వం ధారయామ్యహమ్ ।
 క్రోధాదికర్మణి స్యాత్సా రామః కుప్యతి శత్రవే ॥౨౦॥
 క్రుధ్యత్యసూయతి ద్రుహ్యత్యలమీర్ష్యతి సఖరే ।
 రామశ్శత్రుగణాయేతి చతుర్థీ సముదాహృతా ॥౨౧॥
 పజ్ఞుమి జాయతే హేతౌ రామాన్ముక్తిఃప్రజాయతే ।
 భయహేతౌ యథా రామాద్భిభేతి యుధి రావణః ॥౨౨॥
 యతస్ప్రాణం తత్ర యథా రామ త్రాయస్య మాం భయాత్ ।
 యతోఽధీతే యథా ధీతే రామాత్సన్దేశ మాజ్ఞానిః ॥౨౩॥
 యతో జన్మ యథా గంగా హరిపాదాత్ప్రజాయతే ।
 యస్మాత్ప్రకర్షస్తత్రాపి యథా రామో వరోఽన్యతః ॥౨౪॥
 షారణం చ యతస్తత్ర యథా దుర్వి నయా త్పితా ।
 తనయం వారయత్యేష రామో మాం నరకార్థవాత్ ॥౨౫॥
 అన్యార్థాది ప్రయోగే చ యథాన్యో రామ ఈశ్వరాత్ ।
 భిన్నాః కృష్టాత్ప్రజా స్సృష్టా భిన్నో రామా ద్విభీషణః ॥౨౬॥
 రామాన్నైవేతరస్సేవ్యో న చ రామాదృతే సుఖమ్ ।
 దిగ్దేశకాలపంయోగే గ్రామాత్పూర్వం స్థితిర్ము ॥౨౭॥

అనువాదము :-

7. “రామభక్త్యా భవేన్నుక్తిః” ఇచ్చట ముక్తికి రామభక్తి హేతువు. కాన హేత్వర్థమున తృతీయ రాగా “రామభక్త్యా” యని రూప మేర్పడినది.

“రామభావేన కాననో” ఇచ్చట ఇత్థం భూతలక్షణమున - అనగా ఒక విశేషణమును లేదా చిహ్నమును పొందిన దానిని గుఱించవలసినప్పుడు తృతీయ వచ్చును. అరణ్యమునందు చాపముచేత రాముడు గుఱింపఁదగిన వాడు అనునెడ ‘చాపేన’ యను తృతీయ. చాపముచేత యను ఇత్థం భూత లక్షణమున తృతీయ వచ్చి “చాపేన” యను రూపము సిద్ధించినది.

8. రామో లక్ష్మణేన సహౌఽచ్ఛతి” ఇచ్చట సహౌర్థమున తృతీయ రాగా లక్ష్మణేన సహ (ఆచ్ఛతి) అను రూపము సిద్ధించినది.

9. “రామో లక్ష్మణేన వినా న హి” ఇచ్చట వినా శబ్దముతో యోగముండుటవలన ‘లక్ష్మణేన’ యని తృతీయ వచ్చినది.

10. “మాలాం దాస్యాతిపాపీయాః బ్రాహ్మణః సమ్రుయచ్ఛతే” ఇచ్చట నిందార్థమున దాస్యా అని తృతీయవచ్చినది. బ్రాహ్మణుడు దాసికొఱకు మాలనిచ్చుట నిందితము. కావున నిందార్థముతో చతుర్థ్యర్థమున తృతీయ యని భావము.

11. “జగామ రామచన్ద్రోఽపి వనాయ పితురాజ్ఞయా” ఇచ్చట వనాయ జగామ అనుబోట “వనాయ” యను చతుర్థి “వనం ప్రతి” యను కర్తార్థమున వచ్చినది. ఇది గమనార్థక మగు “జగామ” యను ‘లిట్’ యోగముచే వచ్చినది.

12. “దారు యూపాయ తిష్ఠతి” తాదర్థ్యమునందు అనగా “దానికొఱ కిది” యనునర్థమునందు చతుర్థి వచ్చును. ఇచ్చట యూప స్తంభము కొఱకుదారువు అను నర్థమున ‘యూపాయ దారు’ అనునెడ యూపశబ్దమువైన జతుర్థి తాదర్థ్య మున వచ్చినది.

13. “రామో భోజనాయ ప్రవర్తతే” ఇచ్చట ప్రవృత్తియో యోగమునందు భోజన శబ్దముపైఁ జతుర్థి వచ్చినది.

14. స్వస్థాది శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడుగూడ చతుర్థి వచ్చును.

“రామాయ తే నమః” ఇచ్చట నమశ్శబ్దముతో యోగముండుట వలన రామశబ్దమునకు చతుర్థి రాగా నమః రామాయ యని రూపము.

“స్వాహ దేవాయ” ఇచ్చట స్వాహా శబ్దముతో యోగముండుటవలన దేవశబ్దమునకు చతుర్థి రాగా స్వాహా దేవాయ యని రూపము.

“స్వధా విత్రే” ఇచ్చట స్వధాశబ్దముతో యోగముండుట వలన పితృశబ్దమునకు చతుర్థి రాగా “స్వధా విత్రే” యని రూపము.

“రామః రావణాయ అలం” ఇచ్చట ‘అలం’ శబ్దయోగమున రావణాయ యని చతుర్థి.

“పషట్ కాశ్చై” ఇచ్చట పషట్ శబ్దముతో యోగముండుటచే కాశీశబ్దమునకు చతుర్థి రాగా “పషట్ కాశ్చై” యని రూపము.

15. మనధాతువునకు సంబంధించిన కర్మకు అనాదర్భమున చతుర్థి

“అహం త్యాం తృణం మన్యే”

“అహం త్యాం తృణాయ మన్యే”

ఇచ్చట తృణశబ్దమునకు అనాదర్భమున అనగా - తిరస్కారార్థమున చతుర్థి వికల్పముగా రాగా తృణాయ మన్యే యనియు, అది రాని పక్షమున ద్వివిత్య రాగా తృణం మన్యే యనియు రూపము.

16. “హరయే రోచతే భక్తిః” రుచ్యర్థము లేదా ప్రీత్యర్థముగల ధాతువు ప్రయోగింపఁ బడినపుడు ప్రీతికి విషయమైన దానికి చతుర్థి వచ్చును గాన నిచ్చట “హరి” రోచతే యను ధాత్యర్థమైన రుచికి విషయమైనందు వలన, హరయే యని చతుర్థి వచ్చినది.

17. “రామాయ స్పృహయాప్యహమ్” “స్పృహ” ధాతువు ప్రయోగింపఁ బడినపుడు ఈప్రీత మనగా ఇష్టమైనదానికి చతుర్థి వచ్చును గాన నిచ్చట రాముడు ఈప్రీతుడు గాన “రామాయ” యని చతుర్థి వచ్చినది.

18 (తస్మై) స్వం ధారయామ్యహమ్. పేతు మణ్ణిజంతమైన “ధృజ్” (అవస్థానే) యను ధాతువు ప్రయోగింపబడినప్పుడు ఉత్తమర్థునకు అనగా ఋణము నిచ్చినవానికి చతుర్థివచ్చును. కాన నిచ్చట “ధారయామి” యని పేతుమణ్ణిజంతమైన ధృజ్ ధాతురూపమును ధారయామి యను దానినిఁ బ్రయోగించుట వలన “తస్మై” యని చతుర్థిరాగా “తస్మై స్వం ధారయామ్యహమ్” అని యగును.

19. “రామః శత్రవే కుప్యతి”. కోపాద్యర్థకములైన ధాతువులు ప్రయోగింపబడినపుడు కర్మకు చతుర్థి వచ్చును గాన “కుప్యతి” యను ప్రయోగము ననుసరించి యిచ్చట “శత్రవే” యని చతుర్థి వచ్చినది. కోపాద్యర్థకములనునెడ “ఆది” శబ్దముచే ద్రోహాద్యర్థకములైన “ద్రుహ్యతి”, “ఈర్ష్యతి” “అసూయతి” యను ధాతువులు గ్రహింపఁదగినవి. కావున -

రామః శత్రుగణాయ ద్రుహ్యతి.

రామః శత్రుగణాయ ఈర్ష్యతి.

రామః శత్రుగణాయ అసూయతి యను ధాతువులతో యోగమున్నప్పుడును చతుర్థి వచ్చి “శత్రుగణాయ ద్రుహ్యతి” ఇత్యాది రూపము లేర్పడును.

20. “రామాత్ ముక్తిః ప్రజాయతే”. హేత్వర్థమున పశ్చామి వచ్చును, గాన నిచ్చట ముక్తికి రాముడు హేతువు గాన పశ్చామి వచ్చి ‘రామాత్’ అని యేర్పడినది.

“రామాత్ విభేతి రావణః”. భయార్థకములగు ధాతువులు ప్రయోగింపబడినపుడు భయమునకు కారణమైన వానికి పశ్చామి వచ్చును. కాన నిచ్చట రాముడు రావణభయమునకు కారణము కాన రామశబ్దముపై పశ్చామి రాగా ‘రామాత్’ అని రూపమేర్పడినది.

“రామ త్రాయస్వ మాం భయాత్”. దేనినుండి రక్షణమునుఁ గోరెదమో దానికి పశ్చామి వచ్చును “త్రాయస్వ భయాత్” అనునెడ భయమునుండి రక్షణ కోరబడినది గాన భయశబ్దమునకు పశ్చామి వచ్చి భయాత్ అని యేర్పడినది.

20. 'అధీతే రామాత్పన్నే శ మాజ్ఞానిః'. ఎవ్వని వద్దనుండి అధ్యయనము చేయునో దానికి పళ్ళామి వచ్చును కాన "అధీతే రామాత్" అనునెడ రామునుండి అధ్యయనము చేయుటవలన రామశబ్దమునకు పళ్ళామి వచ్చినది.

21. 'గంగా హరిపాదాత్ ప్రజాయతే' యనిననుండి పుట్టునో, దానికిని పళ్ళామి వచ్చును. కాన గంగ హరిపాదమునుండి పుట్టుటవలన హరిపాద శబ్దమునకు పళ్ళామి రాగా హరిపాదాత్ అను రూపమేర్పడినది.

22. రామః వరః అన్యతః :- దేనికంటె సుతక్కర్ష చెప్పబడునో దానికిని పళ్ళామి వచ్చును. కాన "అన్యతః వరః" అనునెడ అన్య శబ్దమునకంటె పళ్ళామ్యర్థమున తసిల్ ప్రత్యయము రాగా అన్యతః అను రూపమేర్పడినది.

23. దుర్హినయాత్ పితా తనయం వారయతి. దేనినుండి వారింతుమో దానికిని పళ్ళామి వచ్చును. కాన అవినయమునుండి వారింతుట వలన అవినయాత్ అని పళ్ళామి వచ్చినది.

అట్లే "ఏష రామో మాం నరకార్థవాత్ వారయతి" అనునెడ ఈ రాముడు నన్ను నరక సముద్రమునుండి వారింతును గాన నరకార్థవ శబ్దము కంటె పళ్ళామి రాగా "నరకార్థవాత్" అని యైనది.

24. 'అన్యో రామ ఈశ్వరాత్' అన్యార్థక శబ్దములు ప్రయోగింపబడినపుడును పళ్ళామి వచ్చును. ఈశ్వరుని కంటె రాముడు అన్యుడు - అను నర్థమునందు ఈశ్వర శబ్దమునకు పళ్ళామి రాగా 'ఈశ్వరాత్' అను రూపమైనది.

ఇట్లే - 'భిన్నాః కృష్టాత్ ప్రజాః' అనునెడ కృష్ణునికంటె ప్రజలు భిన్నులను నర్థముతో కృష్ణశబ్దమునకు పళ్ళామి వచ్చి కృష్టాత్ అనియైనది.

ఇట్లే 'రామాత్ విభీషణో భిన్నః' అనునెడ రామునికంటె విభీషణుడు భిన్నుడను నర్థమున రామశబ్దమునకు పళ్ళామి రాగా రామాత్ అని రూపము.

ఇట్లే రామాత్ న ఏవ ఇతరః సేవ్యః అనునెడ ఇతరః అనునది భిన్నార్థకము కాన రామునకంటె నితరుడు సేవ్యుడు కాడను నర్థముతో రామ శబ్దమునకంటె పళ్ళామి రాగా రామాత్ అని యేర్పడినది.

ఇద్దే - అన్యార్థకములైన అన్య, భిన్న, ఇతర శబ్దములతో యోగమున్నప్పుడు పశ్చిమి వచ్చుట వివరింపఁ బడినది,

25. రామాత్ ఋతే న సుఖమ్ :- “ఋతే” యను నవ్యయముతో యోగమున్నను పశ్చిమి వచ్చును. రాముఁడులేనిదే సుఖము లేదని పై వాక్యమున కర్థము. ఇచ్చట రామశబ్దమునకు “ఋతే” శబ్దముతో యోగమున్నందు వలన పశ్చిమి రాగా రామాత్ ఋతే యనియైనది.

26. గ్రామాత్ పూర్వం స్థితిర్మమ :- దిగ్దేశ కాలములతో సంబంధమున్నను పశ్చిమి వచ్చును. గ్రామమునకంటె తూర్పుదిక్కున నాకు వాసము. అని పై వాక్యమున కర్థము కాన దిగ్వాచకమైన పూర్వ శబ్దమునకు గ్రామ శబ్దముతో సంబంధముండుటవలన దానికి పశ్చిమి రాగా గ్రామాత్ అని యైనది.

మూలమ్ :-

ఉత్కలా తృశ్చిమం జ్ఞేయం పట్టణా ద్రాజ్య ముత్తమమ్ ।
 రామోఽసౌ లక్ష్మణాజ్ఞేష్ఠో వినాయోగేఽపి దృశ్యతే ॥౨౮॥
 వినా రామాన్నముక్తి స్సాద్యత స్సాత్మేక్షణం తతః ।
 పశ్చిమీ స్సాద్యథా రామః ప్రాసాదాత్మేక్షతే పురమ్ ॥౨౯॥
 స్మరణార్థస్య థాతో ర్వా షష్ఠీ కర్మణి తద్యథా ।
 స్మరామి రామచంద్రస్య చరణామృజయో రహమ్ ॥౩౦॥
 హింసార్థస్య యథా రామశ్శత్రో రుచ్ఛాటయత్యలమ్ ।
 వినష్టి రుజతీత్యాది జ్ఞేయం సర్వత్ర పణ్ఠితైః ॥౩౧॥
 తృప్త్యర్థదాతోఽకరణే వా షష్ఠీ జాయతే యథా ।
 తృప్తో రామః పరైరేవ ఫలానాం వా వనే వసన్ ॥౩౨॥
 అనాదరే చ షష్ఠీ స్యాత్ సప్తమీ చ యథా తవ ।
 పశ్యతో హరతి ద్రవ్యం తస్కర స్త్వయి పశ్యతి ॥౩౩॥
 నిర్ధారణే చ షష్ఠీ స్యా త్సప్తమీ చ యథా వరః ।
 రామో నృపాణాం శూరాణాం నృపేష్వపి ధనుర్ధరః ॥౩౪॥
 కృత్యయోగేఽథ వా షష్ఠీ భవేత్కర్తరి తద్యథా ।
 రావణస్య పురీ లజ్గా గన్తవ్యా రామభూపతేః ॥౩౫॥

అనువాదము :-

“ఉత్కలాత్ పశ్చిమం జ్ఞేయం పట్టణాత్ రాజ్యము త్రమమ్”

ఉత్కల పట్టణముకంటె పశ్చిమమందలి రాజ్యము శ్రేష్ఠమని యర్థము. ఇక్కడఁగూడ ముందువలెనే పశ్చిమ శబ్దము దిగ్వాచకముగాన దానితో యోగముండుట వలన “ఉత్కలాత్” అని పశ్చిమి వచ్చినది.

“రామోఽసౌ లక్ష్మణా జ్ఞేష్ఠః” - రాముఁడు లక్ష్మణుని కంటెను జ్ఞేష్ఠుఁడు అని యర్థము. ఇచ్చట జ్ఞేష్ఠః అను కాలవాచక శబ్దముతో యోగముండుట వలన లక్ష్మణాత్ అని పశ్చిమి వచ్చినది.

27. వినా రామాన్న ముక్తి స్సౌత్

రాముని వలన గాక ఇతరులచే ముక్తిరాదని యర్థము

వినా శబ్దయోగమున్నను పశ్చిమి వచ్చును గాన “వినా రామాత్” అనునెడ వినా శబ్దయోగము వలన రామశబ్దమునకంటె పశ్చిమి వచ్చి “రామాత్” అనియైనది.

28. రామః ప్రాసాదాత్ ప్రేక్షతే పురమ్. రాముఁడు మేడపై నుండి పట్టణమునుఁ జూచుచున్నాడని యర్థము.

దేనినుండి చూచునో దానికి పశ్చిమి వచ్చును కాన, ప్రాసాదమునుండి చూచుటవలన ప్రాసాద శబ్దమునకంటె పశ్చిమి వచ్చినది. ప్రాసాదాత్ అని యైనది.

29. స్మరామి రామచన్ద్రస్య చరణామృజయోరహమ్.

రామచంద్రుని యొక్క చరణాంబుజములను స్మరింతునని యర్థము.

స్మరణార్థక ధాతుయోగమున కర్మార్థమున షష్ఠి వచ్చును. కాన స్మరామి యను స్మరణార్థక ధాతువుతో సంబంధముండుట వలన “చరణామృజయోః” అని షష్ఠి వచ్చినది. ఇది కర్మార్థకము, కాన చరణామృజములను అని యర్థముఁ జెప్పవలయును.

రామశ్కత్ రుచ్చాటయతి అలమ్.

రాముడు శత్రువులను లెస్సగా తఱుముచున్నాడని యర్థము.

హింసార్థక ధాతువుతో యోగమున్నప్పుడును షష్ఠి వచ్చును కాన నిచ్చట “ఉచ్చాటయతి” యను హింసార్థక ధాతువుతో సంబంధముండుట వలన “శత్రోః” అని షష్ఠి వచ్చినది.

రామశ్శత్రోః పినష్టి రుజతి వా.

ఇచ్చటను వైదానికి వలెనే యర్థము కావున శత్రోః అని షష్ఠి వచ్చినది.

82. తృప్తో రామః ఫలై రేవ ఫలానాం వా వనో వనః

రాముడు వనవాసము చేయుచు ఫలములచేదృప్తి పడెనని యర్థము.

తృప్త్యర్థక ధాతువుతో సంబంధమున్నప్పుడు కరణార్థమునందు షష్ఠి విభక్తి వికల్పముగా వచ్చును కాన “తృప్తో రామః ఫలైః” అనునెడ తృప్త్యర్థక ధాతువు సంబంధము ఫలశబ్దమునకుండుటవలన షష్ఠి రాగా “ఫలానాం” అనియు, తృతీయ రాగా “ఫలైః” అనియు రూపము లేర్పడినవి.

83. 1 తవ పశ్యతో హరతి ద్రవ్యం తస్కరః.

2 త్వయి పశ్యతి హరతి ద్రవ్యం తస్కరః.

నీవు చూచుచుండగానే దొంగ నిన్ను లెక్కింపక (అనాదరించి) ద్రవ్యము హరించుచున్నాడని యర్థము.

అనాదరార్థమున షష్ఠియు సప్తమియు వచ్చును గాన నిచ్చట తవ షష్ఠి వచ్చినది. అట్లే త్వయి యని సప్తమి వచ్చినది.

84. 1 రామో నృపాణాం భూరాణాం ధనుర్ధరః

2 రామో నృపేషు భూరేషు ధనుర్ధరః.

రాముడు శూరులగు రాజులలో (రాజులందు) విలుకాడు అని యర్థము.

నిర్ధారణార్థమున షష్ఠియు సప్తమియు వచ్చును కాన నిచ్చట “నృపాణాం” అని షష్ఠియు “నృపేషు” అని సప్తమియు వచ్చినది.

85. రావణస్య ఛరీ లజ్జా గన్తవ్యా రామభూషణే.

రామభూపాలునకు రావణుని పట్టణమైన లంక పోవలసినదై యున్నది యని యర్థము.

కృత్యప్రత్యయములతో యోగమున్నప్పుడును కర్తృర్థమునందు షష్ఠి వచ్చును కాన గతవ్యా యను కృత్యప్రత్యయమగు తవ్యత్ ప్రత్యయముతో యోగముండుటవలన “రామభూపతేః” యని షష్ఠి వచ్చినది.

మూలమ్:-

సప్తమీ సతి యోగే స్యాత్ సతి రామే కుతో భయమ్ ।

సత్యర్థయోగే పి యథా రామే నరక భీర్నహి ॥౩౬॥

నిమిత్తా త్కర్మస్సంయోగే శార్దూలం హ ని చర్మణి ।

నిమిత్తే పి యథా ముక్తౌ రామోఽయం సేవ్యతే మయా ॥౩౭॥

క్రియయా చేత్క్రియా లక్ష్యా తత్ర స్యాత్సప్తమీ యథా ।

మయి ఖాదతి రామోఽగాన్మయ్యా చామత్యుపాగతః ॥౩౮॥

ఏవం సర్వేషు లిజ్జేషు విభక్తి వచనేషు చ ।

ఉక్తానుసారి విజ్ఞేయ ముదాహరణ ముత్తమమ్ ॥౩౯॥

అనువాదము :-

౩6. సతి రామే కుతో భయమ్.

రాముఁడున్నచో దేనివలన భయమున్నది? యని యర్థము.

సతి శబ్దయోగ మున్నచో సప్తమి వచ్చును. కాన నిచ్చట “సతి” యను శబ్దముతో రామశబ్దమునకు యోగముండుట వలన “రామే” యని సప్తమి వచ్చినది.

రామే నరక భీర్నహి:- రాముఁడున్నచో నరక భయము లేదు గదా: యని యర్థము. సతి శబ్దయోగములేక పోయినను, సత్యర్థ మున్నను సప్తమి వచ్చును గాన నిచ్చట రామే యను శబ్దము రామేసతి యను సత్యర్థమునుఁ జెప్పుచున్నది గాన సప్తమి వచ్చినది.

37. “శార్దూలం హ ని చర్మణి.”

చర్మమును నిమిత్తము గావించుకొని అనగా చర్మమునకై పులిని చంపుదురు అని యర్థము

నిమిత్తవాచక శబ్దముతో కర్మకు యోగమున్నప్పుడు సప్తమి వచ్చును గాన నిచ్చట చర్మము నిమిత్తము గాన దానికి, కర్మవాచకమగు శార్దూలముతో సంబంధముండుటవలన “చర్మణి” యని సప్తమి వచ్చినది.

“ముక్తా రామోఽయం సేవ్యతేమయా” ముక్తిని నిమిత్తముగావించు కొని నాచే రాముఁడు సేవింపఁబడుచున్నాఁడని యర్థము.

కేవల నిమిత్తమునకును సప్తమి వచ్చును గాన “ముక్తా” అని సప్తమి వచ్చినది.

38. “మయి భాదతి రామోఽగాత్.”

నేను భుజించుచుండగా రాముఁడు వెళ్ళెనని యర్థము.

ఒక క్రియచే నింకొక క్రియ లక్ష్యమై నప్పుడు సప్తమి వచ్చును గాన నిచ్చట భోజన క్రియచే “అగాత్” అను గమన క్రియ లక్ష్యమైనది గాన “మయి” యని సప్తమి వచ్చినది.

“మయి ఆచమన్యపాగతః”

నేను ఆచమనము చేయుచుండగా తిరిగి వచ్చినాఁడని యర్థము. ఇచ్చటఁగూడ ఆచమనక్రియచే ఉపాగమన క్రియ లక్ష్యమైనది గాన మయి యని సప్తమి వచ్చినది.

39. ఈ విధముగా లిङ్గము లన్నింటి యందును, విభక్తి వచనము లన్నింటియందును, జెప్పఁబడిన విధముగా మంచి యుదాహరణముల నరయ వలయును.

మూలమ్ :-

అథ షట్కారకాణీహ కథ్యంతే కథితాన్యపి ।

అర్థా యతో విభక్తీనాం కారకత్వేన దర్శితాః ॥౪౦॥

కర్తా చ కర్మ కరణం సప్రముదానం తథైవ చ ।

అపాదానం తథాధార ఇతి షట్కారకాణీ వై ॥౪౧॥

స కర్తా యక్షక్రియాం సాక్షా దుత్పాదయతి సర్వకః ।

తత్కర్మక్రియయా యత్తు విషయా క్రియతే తరామ్ ॥౪౨॥

క్రియా నిష్పాద్యతే యేన కరణం తదదాహృతమ్.

సమృదానం తదాఖ్యాతం యస్మై సమ్యక్ప్రదీయతే ॥౪౩॥

యదపాదీయతే నూనం తదపాదానముచ్యతే ।

యత్రైవాదీయతే సర్వం స ఏవాదార ఇవ్యతే ॥౪౪॥

అనువాదము :-

40. విభక్తుల యర్థములు కారకములుగా నిరూపింపబడినవి. కాన నా యాఱు విధములైన స కారకములు ముందు జెప్పబడినను, మఱల నిరూపింపఁ బడుచున్నవి.

41. కర్తయనియు, కర్మయనియు, కరణమనియు, సమృదాన మనియు, నపాదానమనియు, నాదారమనియు, కారకము లాఱు తెఱంగులై యున్నవి.

42. ఎవ్వఁడు నేరగా కార్యము నుత్పత్తి జేయునో యతడు కర్త యనఁబడును.

క్రియ దేనిని విషయముఁ గావించుకొనునో యది కర్మ యనఁబడును.

43. దేనిచేత క్రియ యుత్పత్తి జేయఁబడునో యది కరణము.

ఎవనికి చక్కగా నీయఁబడునో యతఁడు సమృదాన మనఁబడును.

44. దేనినుండి తొలగింపఁబడునో అది అపాదాన మనఁబడును.

ఎచ్చట సర్వము నుత్పత్తి జేయఁబడునో లేదా యుండునో అది యాదార మనఁబడును.

మూలము:-

స్వతస్త్వ హేతుకర్మోక్తానుక్త కర్తేతి పక్షాథా ।

ఉదాహరణ ఏవైషాం రూప మవిర్యవిష్యతి ॥౪౫॥

స్వతస్త్వ కర్తా స భవేన్నిరపేక్షక్రియాసు యః ।

యథా భజామ్యహం రామం భక్తే రామః ప్రసీదతి ॥౪౬॥

స హేతుకర్తా భవతి కుర్వంతం ప్రేరయేత్తు యః ।
 యథా యాతి వనం రామః పితా తం యాపయత్యదః ॥౪౭॥
 గతి బుద్ధ్యవసానార్థ శబ్దకర్మ స్వ కర్మసు ।
 అహేతో మో భవేత్కర్తా సహేతో కర్మ జాయతే ॥౪౮॥
 గమనార్థే యథా రామో వనం గచ్ఛతి ధార్మికః ।
 రామం దశరథో రాజా విపినం గమయత్యముమ్ ॥౪౯॥
 నీ వహ్యోర్గమనార్థే తు ప్రతిషేధో భవేద్యథా ।
 జానకీం నయతి శ్రీమా నయోధ్యాం రఘునందనః ॥౫౦॥
 జనకో నాయయత్యేనాం సీతాం రామేణ దీమతా ।
 ఏవం వహే రుదాహార్య మథ బుద్ధ్యర్థచాతుష ॥౫౧॥
 లక్ష్మణో బుద్ధ్యతే కార్యం రామస్తం బోధయత్యదః ।
 భక్షణార్థే యథా రామో భక్తం భుజ్జే త్కుధాకులః ॥౫౨॥
 రామం భోజయతి ప్రీతా సీతా సమృతమోదనమ్ ।
 భక్షణార్థే నిషేధ స్సాస్య దదిభాద్యోస్తు తద్యథా ॥౫౩॥
 రామోఽన్న మత్రి సీతాన్నం రామేణా దయతీప్సితమ్ ।
 ఏవం భాదతి రామోఽన్నం తేన భాదయతిప్రియా ॥౫౪॥
 శబ్దకర్మసు రామోఽసౌ శాస్త్రం పఠతి నిత్యశః ।
 తం గురుః పాఠయత్యేతత్ నిషేధో హ్యయతేర్యథా ॥౫౫॥
 రావణం హ్యయతే శ్రీమా రామస్తం రావణం రిపుమ్ ।
 రామేణ హ్యయయత్యేష మహాబలవిభీషణః ॥౫౬॥
 ఆకర్మసు యథా రామశ్చేతే తం శాయయత్యసౌ ।
 సీతా, నిషేధఃక్రస్తేశ్చ తథా శబ్దాయతేరపి ॥౫౭॥
 యథా సౌ క్రస్తతే సీతా సీతయాక్రస్తయత్యసౌ ।
 రామచంద్రస్య విరహో దేవం శబ్దాయతే రపి ॥౫౮॥

అనువాదము :-

45. స్వత స్ప్రకర్త, హేతుకర్త, కర్మకర్త, ఉక్తకర్త, అనుక్తకర్త
 యని కర్త యైమ తెఱంగులు. క్రిందనీయ(బహు నుదాహరణములతో వీని
 స్వరూపము తెల్లమగును.

46. స్వతంత్రకర్త - క్రియలయందు దేనిని నపేక్షించనిది స్వతంత్రకర్త యనబడును.

ఉదా॥ “అహం రామం భజామి”. ఇచ్చట అహమ్ అనునది కర్త. ఇది రాముని భజించుట యను క్రియయందు దేనిని గూడ నపేక్షింపలేదు.

అట్లే—‘రామః భక్తే ప్రసీదతి’ అను చోట రాముడు భక్తుల విషయమునఁ బ్రసన్నుడగుటలో స్వతంత్రుడు కాన ప్రసీదనమును క్రియకు దేనిని నపేక్షింపడు.

47. హేతుకర్త: ఎవ్వడు పనిజేయు వానిని ప్రేరేపించునో యతఁడు హేతుకర్త.

ఉదా: “రామః వనం యాతి”. ఇచ్చట రాముడు వనగమనమున పనిజేయుచున్నాడు. అట్టివానిని “పితాతం యాపయతి” యని తండ్రి వానిని వెళ్లనట్లు జేయుచున్నాడని చెప్పుట వలన నతఁడు అనగా తండ్రి హేతుకర్త యైనాడు.

48. గత్యర్థకములు, బుద్ధ్యర్థకములు, భక్షణార్థకములు, శబ్దమును కర్మకారకములుగా గలవియు, అకర్మకములునగు ధాతువుల ప్రయోగమునందును అహేతువునందు అనగా “జీచ్” ధాతువున కుత్పన్నము గానపుడు అనగా శుద్ధధాతువునకు ఎవ్వడు కర్తయో యతఁడు హేతువునందు అనగా ‘జీచ్’ ఉత్పన్నమైనప్పుడు కర్మయగును.

49. ఉదా: “రామో వనం గచ్ఛతి ధార్మికః”

ఇచ్చట జీచ్చ రాకపూర్వము కేవలము గచ్ఛతి యను శుద్ధధాతువునకు రాముడు కర్త. అతఁడు “గమయతి” యని “జీచ్” యేర్పడినప్పుడు “రామం దశరథో విపినం గమయత్యముమ్” అని కర్మయై “రామమ్” అని ద్వితీయను పొందెను. కాన జీచ్ రానపుడు “రామో గచ్ఛతి” యని రాముడు కర్తకాగా, జీచ్ వచ్చినపుడు “రామం గమయతి” యని రాముడు కర్మయైనాడు.

50. కాని జీర్ణ ధాతువునకు వహధాతువునకు గమనార్థమునందు పై విషయము నిషిద్ధము.

ఉదా: “జానకీం నయతి (శ్రీమాన్ అయోధ్యాం) రఘునందనః.”

ఇచ్చట నయతి యని నీ ధాతువు. ఇచ్చట కర్త రాముడు, ఇది శుద్ధావస్థ లేదా అణ్యంతావస్థ.

51. “జనకో నాయయత్యేనాం సీతాం రామేణ ధీమతా”

ఇచ్చట ‘నాయయతి’ యనునది నీ ధాతువునకు జీజ స్త రూపము. కాని ఇచ్చట అణ్యంతావస్థయందు కర్తయైన రాముడు కర్మగా గావలసియుండగా నట్లు గాక కరణమై తృతీయను బొంది “రామేణ నాయయతి” యైనది.

ఇట్లే వహధాతువునకును ఉదహరించు కొనవలయును.

ఇక బుద్ధ్యర్థ ధాతువుల కుదాహరణము లొసంగబడుచున్నవి.

52. “లక్ష్మణో బుద్ధ్యతే కార్యమ్” అనునెడ అణ్యనైవస్థయందు లక్ష్మణుడు కర్త. అతడు-

“రామస్తంబోధయత్యదః” అని ‘బోధయతి’ యను అణ్యనైవస్థయందు “తం” యని కర్మయై ద్వితీయను బొందినది.

ఇక భక్షణార్థమునందు సుదాహరణము లొసంగబడుచున్నవి.—

“రామః భక్తం భుజ్జే (శుభాకులః)”

ఇచ్చట భుజ్జే యనునది భక్షణార్థకము. దీనికి జీవ రానందువలన నిది అణ్యస్తము. ఇప్పుడు దీనికి కర్త రాముడు.

53. రామం భోజయతి ప్రీతా సీతా సమృతమోదనమ్”.

ఇచ్చట పై ధాతువు జీవను పొందుట వలన “భోజయతి” యను రూపమును బొందినది. కావున నీ దశయందు రాముడు కర్మయై ద్వితీయను బొందుట వలన “రామం భోజయతి” యని యైనది.

54. అద భక్షణే యని “అది” ధాతువు, ఖాద్య భక్షణే యని ఖాది ధాతువు ప్రయోగింపబడినపుడు అణ్యంతావస్థ యందలి కర్త అణ్యంతావస్థ యందు కర్మ కానేరడు కాన, కర్తృవ్యాధికమునకు తృతీయయే వచ్చును.

ఉదా: “రామః అన్నమతి”: ఇచ్చట “అతి” యని అదధాతువు. దానికి కర్త రాముడు. ఇది జీచ్ రానట్టి దశ.

“సీతా రామేణ అన్న మాదయతి” ఇది జీచ్ వచ్చిన దశ. ఇచ్చట “అదయతి” యనునది జ్యంతము. కాని చై నిషేధము ననుసరించి ఇచ్చట రాముడు కర్మ కానేలేదు. కాన ద్వితీయ రాక తృతీయయే వచ్చినది.

ఉదా- “రామః అన్నం ఖాదతి” అనునది అజ్యంత దశ. ఇచ్చట “ఖాదతి” యనునది జీచ్ ను బొందని ధాతువు కాన నీ దశయందు రాముడు కర్తగా నున్నాడు.

“సీతా రామేణ అన్నం ఖాదయతి” అనునెడ ఖాదృ ధాతువు జీచ్చును బొందుట వలన, ‘ఖాదయతి’ యని రూపమునొందినది. అజ్యంత దశయందు కర్తయైన రాముడిందు కర్మత్వముచే ద్వితీయను బొందక ‘రామేణ ఖాదయతి ప్రియా’ యని తృతీయా విభక్తి నొందినది

56. శబ్దకర్మలయందు అజ్యంతావస్థయందు కర్త జ్యంతావస్థయందు కర్మయై ద్వితీయను బొందును.

ఉదా॥ “రామోఽసౌ శాస్త్రం పఠతి నిత్యశః”

ఇచ్చట “పఠతి” యను క్రియకు “శాస్త్రమ్” అనునది కర్మ. అది శబ్దము. కర్త రాముడు. ఇది ప్రథమాంతము.

ఇచ్చట ‘పఠతి’ యను ధాతువునకు జీచ్ రాగా “పాఠయతి” యను రూపము. ఈ దశయందు రాముడు కర్మత్వము నొందుట వలన ద్వితీయ రాగా-

“తం (రామం) గురుః పాఠయత్యేతత్” అని ‘రామం పాఠయతి’ యని ద్వితీయ వచ్చినది.

57. హ్యేజ్ ధాతువునకు అజ్యంతావస్థ యందలి కర్త జ్యంతావస్థయందు కర్మత్వము నొందదు కాన తృతీయయే వచ్చును.

ఉదా॥ “రావణం హ్యయతే శ్రీమా రామః”.

“రామః” అని అజ్యంత దశయందలి కర్త రాముడు ప్రథమాంతముగా నున్నాడు. కాని ఆక్రియకు జీచ్ రాగా “హ్యయయతి” యని రూపమేర్పడి.

“రావణం రిపుం రామేణ హ్వయయ త్యేష మహాబలవిభీషణః” అని. కర్మత్వము రాకపోవుటవలన తృతీయ రాగా ‘రామేణ హ్వయయతి’ యని తృతీయ వచ్చినది.

57. అకర్మకములయందు అణ్యనైవస్థయందు కర్త, జ్యంతా వస్థయందు కర్మయై ద్వితీయనుఁ బొందును.

ఎట్లనగా-‘రామః శతే’ - ఇందు శీజ్ దాతువు అకర్మకము. అణ్యనై వస్థయందు రాముఁడు కర్త. అతఁడు జ్యంతా వస్థయందు కర్మయై-

“(తం) రామం శాయయత్యసౌ” అని ద్వితీయను బొందినది. “శతే” యను దానికి “శాయయతి” యనునది జ్యంతావస్థ.

58. క్రంద-దాతువునకు, శబ్దాయతి దాతువునకును ప్రయోగమున అణ్యనైవస్థ యందలి కర్త, జ్యంతావస్థయందు కర్మత్వమునుబొందక కర్తగానే యుండి తృతీయనుఁ బొందును-

ఉదా॥ అసౌ సీతా క్రన్దతే” యనునెడ క్రంద దాతువునకు సీతకర్త, పైఁజెప్పిన విధముగా జ్యంతావస్థయందు “సీతయా క్రన్దయత్యసౌ” అని తృతీయను బొందినది.

ఇట్లే “శబ్దాయతి”నిఁ బ్రయోగించినపుడును నెఱుంగు వలయును.

మూలమ్ :-

హరతేశ్చ కరోతేఽప్యభి వాదదృశో రపి ।

వికల్పకథితః ప్రాజ్ఞై స్తదుదాహ్రియతే మయా ॥౫౯॥

పాథేయం రామచంద్రస్య లక్ష్మణో హరతి స్వయమ్ ।

హరయత్యేష పాథేయం లక్ష్మణం లక్ష్మణేన వా ॥౬౦॥

కరోతి లక్ష్మణః కార్యం రామః కారయతి ద్రుతమ్ ।

లక్ష్మణం కార్య మధునా లక్ష్మణేనేతి వా భవేత్ ॥౬౧॥

అభివాదయత్యే రామో గురుం హేతౌ తథా పునః ।

అభివాదయతే రామం గురుం రామేణ వా పితా ॥౬౨॥

లజ్జాం పశ్యతి రామోఽయం రామం దర్శయతే కపిః ।

లజ్జాం రామేణ చేత్యేవ ముదాహరణ మూహ్యతామ్ ॥౬౩॥

ఉక్తాదన్యత్ర నాస్త్యేవ హేతౌ కర్తుశ్చ కర్మతా ।

పాచకాశ్చపచన్త్యన్నం పాచకైః పాచయత్యసౌ. ॥౬౪॥

ప్రాపయత్యేష శూద్రేణ దాపయత్యేష తేన వై ।

ఇత్యేవ మాది బోధవ్య మనుక్తమపి బాలకైః ॥౬౫॥

అనువాదము :-

59. 'హరతి' ధాతువునకు 'కరోతి' ధాతువునకు, 'అభివాది' ధాతువునకు 'దృశి' ధాతువునకును అణ్యునైవస్థయందలి కర్త వికల్పముగా అణ్యునైవస్థయందు కర్మయగును. కాన కర్మయైనపుడు ద్వితీయయ, కానపుడు తృతీయయ వచ్చును.

60. "పాథేయం రామచన్ద్రస్య లక్ష్మణః హరతి"

ఇచ్చట అణ్యునైవస్థయందలి కర్త లక్ష్మణుడు. అతనికి అణ్యునైవస్థయందు కర్మత్వము వికల్పముగా రాగా-

"హరయత్యేష పాథేయం లక్ష్మణం లక్ష్మణేన వా"

అని 'లక్ష్మణమ్' అని ద్వితీయయ, వికల్పము గాన 'లక్ష్మణేన' యని తృతీయయ వచ్చినది.

61. "కరోతి లక్ష్మణః కార్యం రామః కారయతి ద్రుతమ్"

ఇచ్చట అణ్యునైవస్థయందు కర్త లక్ష్మణుడు, అతనికి అణ్యునైవస్థయందు కర్మత్వము వికల్పముగా రాగా "కారయతి ద్రుతమ్ లక్ష్మణం లక్ష్మణేన వా" "లక్ష్మణమ్" అని ద్వితీయయ అది వికల్పముగాన "లక్ష్మణేన" యని తృతీయయ వచ్చినది.

62. "అభివాదయతే రామో గురుమ్": ఇచ్చట గూడ అభివాదనక్రియకు అణ్యునైవస్థయందు కర్త రాముడు. హేత్వవస్థ యందు అనగా- అణ్యునైవస్థయందు నతనికి ద్వితీయ వికల్పముగా రాగా-

"అభివాదయతే గురుం రామం రామేణ వా పితా".

అని “రామమ్” అని ద్వితీయయు, అది వికల్పము గాన రామేణ యని తృతీయయు వచ్చినది.

83. “లక్ష్మం పశ్యతి రామోఽయమ్”: ఇచ్చట అణ్యన్తావస్థయందు కర్త రాముడు. అతనికి అణ్యన్తావస్థయందు కర్మత్వము వికల్పముగ రాగా

“లక్ష్మం రామం దర్శయతే కపిః రామేణవా”

రామమ్ అని ద్వితీయయు, అది వికల్పముగాన నది రాని పక్షమున “రామేణ” యని తృతీయయు వచ్చినది.

84. ఇట్లు పైనఁ జెప్పఁబడిన చోటులఁ దప్ప నితర స్థలములయందు నణ్యన్త దశలోని కర్తకు అణ్యన్త దశలో కర్మత్వము రాదు. కావుననే—

“పాచకాశ్చ పచన్త్యన్నమ్” అని యణ్యన్త దశలోని కర్త యగు “పాచకైః పాచయత్యసౌ” అని అణ్యన్తదశలో కర్మత్వమునుఁ బొంది పాచకాః యనునది ద్వితీయనుఁ బొందక “పాచకైః” అని తృతీయనే పొందినది.

85. అట్లే - “ప్రాపయత్యేష శూద్రేణ” అని యణ్యన్త దశలోని కర్త యగు శూద్రునకు అణ్యన్తదశలో కర్మత్వము రానందు వలన తృతీయ వచ్చి “శూద్రేణ” యని యైనది.

అట్లే - దాపయత్యేష తేన వై” అను చోటఁగూడ అణ్యన్తావస్థయందు కర్తయైన “సః” యను తచ్చబ్ధారమునకు అణ్యన్తదశయందు ననగా “దాపయతి” యను దశయందు కర్మత్వము వలని ద్వితీయ రాక “తేన” యని తృతీయయే వచ్చినది.

ఇవి మున్నగుఁ జెప్పని విషయములను బాలకు లెఱుంగవలయును.

మూలమ్ :-

కర్మకర్తా యథా రామేణో దన్య పద్యతే స్వయమ్ ।

ఉక్తకర్తా యథా రామో రావణం హన్తి సాయకైః ॥౬౬॥

అను క్త కర్తా చ యథా రామేణా హన్యతే రిపుః ।

సర్వత్రచో క్తే ప్రథమా తృతీయానుక్త కర్మణి ॥౬౭॥

నిర్వర్త్యుచ్చ వికార్యుచ్చ ప్రాప్య జ్ఞేతి త్రిధా భవేత్ ।

కర్మ తత్సప్తథా జ్ఞేయ మీప్సితానీ ప్సితాదినా ॥౬౮॥

అని ర్వృత్తం హి యత్పూర్వం తన్నిర్వర్త్య ముదాహృతమ్ ।

యథా రామ పటం తన్నునన్తు వాయః కరోత్యసౌ ॥౬౯॥

మటయామి సువర్ణాని రామ చన్ద్రస్య కుణ్డలే

ఇత్యాది నిర్వర్త్య మిద మనుక్త మపి చేప్సితమ్ ॥౭౦॥

వికృతిం క్రియతే యత్తు తద్వికార్య ముదాహృతమ్ ।

రామ కాణ్డం లునాత్యేష కాణ్డకారోఽతి కౌశలీ ॥౭౧॥

సిద్ధమేవాన్యతో యత్తు ప్రాప్యతే ప్రాప్యమీదృశమ్ ।

యథా స్మరామి రామఞ్చ రామచన్ద్రం నమామ్యహమ్ ॥౭౨॥

కన్దర్ప శరమూఢాత్మా సీతాం హరతి రావణః

క్రోధాన్దఃపాదతి విషమితి ప్రాప్యమసీప్సితమ్ ॥౭౩॥

ఈప్సితా సీప్సితం ప్రాప్యం యథా బాలః క్షుధాకులః ।

భునక్తి సరజస్కాన్నం ఫలం ధూళీ మలీమనమ్ ॥౭౪॥

కృష్టేన దుహ్యతే దుగ్ధం గౌరేషా శ్రీ పయస్వినీ ।

ఇదఞ్చాకథితం ప్రాప్య ముక్తజ్ఞేత్యవ గమ్యతామ్ ॥౭౫॥

ఉపయోగ నిమిత్తం యత్తదేవా కథితం మతమ్ ।

కర్తృకర్మ యథా రామ స్సీతాం కారయ తీప్సితమ్ ॥౭౬॥

అనువాదము :-

66. “రామోరావణం హన్తి సాయకైః” ఇచ్చట రామః - యని కర్త చెప్పబడినది కాన నిది ఉక్త కర్త కుదాహరణము.

67. ఇక అనుక్త కర్త కుదాహరణము.

“రామేణాఽఽహన్యతేరిపుః” ఇచ్చట ‘రిపుః’ అని కర్మయే ప్రథమా న్తముగాఁ జెప్పబడినది కాని కర్త చెప్పబడలేదు.

అంతట కర్త చెప్పబడినచో ప్రథమా విభక్తి వచ్చును.

కర్త చెప్పబడినచో తృతీయ వచ్చును.

ఎట్టనగా- (1) “చైత్రః ఓదనం పఛతి” ఇచ్చట పఛతి యను నాఖ్యాతము చైత్రునితో నన్వయించునుగాన నాఖ్యాతముచే చైత్రుడు చెప్పబడుచున్నాడు కాన “చైత్రః” యని ప్రథమ వచ్చినది.

(2) ‘చైత్రేః ఓదనం పఛతే’ ఇచ్చట “పఛతే” యను అఖ్యాతముచే చైత్రుడు చెప్పబడుటలేదు. మఱేమనగా-ఓదనమ్ అను కర్మ చెప్పబడుచున్నది. కాన కర్త చెప్పబడినందువలన తృతీయ వచ్చినది.

68 కర్మ నిర్వర్త్యము, వికార్యము, ప్రాప్యము, అని ముత్రై అంగులు. అందు ప్రాప్యము—

ఈప్సితము, అనీప్సితము, ఈప్సితానీప్సితము అని ముత్రై అంగులు.

అకథితము, కర్తాకర్త యని రెండు తెలుగులు. మొదట నీడు తెలుగులు.

69. పూర్వము సిద్ధముకాని దానిని సిద్ధము చేసినచో అది నిర్వర్త్యము.

“రామ పటం తన్తువాయః తంతూకరోతి”

ఇచ్చట పూర్వము సిద్ధముకాని పటమును సిద్ధము చేయుట వలన నది నిర్వర్త్యము.

70. “ఘటయామి సువర్ణాని రామచన్ద్రస్య కుఞ్జలే”

ఇచ్చట గూడ పూర్వము వలె సిద్ధముగాని కుఞ్జలములను సిద్ధము చేయుట వలన నీ కుఞ్జలముగూడ నిర్వర్త్యకర్మయే యగును.

71. వికృతినిబొందింపఁ బడినది వికార్యము. “రామః కాఙ్గం లునా త్యేషః”

ఇచ్చట కాఙ్గము అనగా బాణము. దీనిని ‘లునాతి’ యనగా-విచ్చేదము చేయుట కాన కర్మయైన బాణము విచ్చేద వికారమును బొందినది గాన వికార్యము.

72. సిద్ధమైన దానిని మఱియొక విధముగా బొందినచో నది ప్రాప్యము.

“స్మరామి రామశ్చ రామచన్ద్రం నమామి” అనునవి ప్రాప్యములొ నీప్పితమున కుదాహరణములు.

73. “సీతాం హరతి రావణః” అను నిది యనీప్పిత ప్రాప్యమున కుదాహరణము.

74. “ఘృధాకులః బాలః సరజస్కాన్తం భునక్తి” యనునదియు, “ఛూళీ మలీమసం ఫలం భుజ్జే” యనునదియు ఈప్పితానీప్పిత ప్రాప్యముల కుదాహరణములు.

75. “కృష్ణేన దుహ్యతే దుగ్ధం గౌరేషా శ్రీ పయస్విని” ఇచ్చట పయస్విని యను గోవు క్షీరమనెడి ప్రయోజనము నిమిత్తము గాన ఆకథితకర్మ.

76. “రామస్మితాం కారయతి ఈప్పితమ్”

ఇచ్చట కర్తయగు సీత కర్మయు నైనది గాన కర్మకర్త యగును.

మూలమ్ :-

కరణం ద్వివిధం ప్రోక్తం బాహ్య మాభ్యంతరం తథా ।

శరీరావయవం యత్త దాభ్యంతర ముదాహృతమ్ ॥౭౭॥

తద్విన్నం బాహ్య మాఖ్యాతం తయో ర్బాహ్యం నిగద్యతే ।

రామో రావణమూర్ధానం నికృన్తతి శితైశ్శరైః ॥౭౮॥

అయోధ్యాం దోలయా యాతి జానక్యా సహ రాఘవః ।

ఆభ్యంతరం యథా రామం మానసేన భజామ్యహమ్ ॥౭౯॥

సీతావలోకతే రామం నయనా నేన సస్మితమ్ ।

సానురాగ కటాక్షేణ రామస్మితాం విలోకతే ॥౮౦॥

సప్రసూదానం త్రిధా ప్రోక్తం ప్రేరకజ్ఞాను మన్త్రికమ్ ।

అనిరాకర్తృకజ్ఞేతి తత్ర ప్రేరక ముచ్చతే ॥౮౧॥

ముక్తిం భక్తాయ రామోఽసౌ దదాతి కరుణాన్వితః ।
 మహ్యం ముక్తిం ప్రదేహీతి ప్రేరణాత్మేరకం మతమ్ ॥౮౨॥
 అథామన్త్రితకం కిచ్చేదుచ్యతే తాపసోవనే ।
 రామాయాతిథయే దత్తే ఫలమూలే యథా విధి ॥౮౩॥
 అప్రేరణాత్పరత్రస్య చానుమన్త్రేణ కర్మణా ।
 ఆనుమన్త్రిక మేతత్స్యా దనిరాకర్తృ కర్మకమ్ ॥౮౪॥
 పశ్యోపచారం రామాయ భక్తలోకస్ ప్రయచ్ఛతి ।
 అనిరాకరణా దేత దనిరాకర్తృ కర్మకమ్ ॥౮౫॥

అనువాదము :—

77. కరణము రెండు విధములు.—

(1) బాహ్యము (2) ఆభ్యంతరము అని.
 శరీరావయవము — ఆభ్యంతరమనఁబడును.

78. దానికంటె భిన్నమైనది బాహ్యమనఁబడును. అందులో బాహ్యము చెప్పఁబడుచున్నది.

“రామో రావణమూర్ధానం నిక్పంతతి శితైశ్శరైః” అనుచోట శరములు కరణములు. ఇది శరీరావయవముకంటె భిన్నముగాన బాహ్యము.

79. ‘అయోధ్యాం డోలయా యాతి జానక్యా సహ రాఘవః’
 ఇచ్చట డోల-కరణము. ఇది శరీరావయవ భిన్నము.
 ఆభ్యంతరమెట్లన—

“రామం మానసేన భజామ్యహమ్” ఇచ్చట మానసము శరీరావయవము గాన నాభ్యంతరము.

80. “సీతావలోకతే రామం నయనా నైన సస్మితమ్”
 ఇచ్చట నయనాంతము శరీరావయవము గాన ఆభ్యంతర కరణము.
 “సానురాగ కటాక్షేణ రామస్సీతాం విలోకతే”

(అనురాగయుక్తమైన కడకన్నుతో రాముడు సీతను చూచుచున్నాడు)
 ఇచ్చట సానురాగ కటాక్షము శరీరావయవము. కాన నాభ్యంతరము.

81. సప్రదానము ముత్రైఙ్గులు.

(1) ప్రేరకమ్ (2) ఆనుమన్రికమ్ (3) అనిరాకర్తృకమ్ అని.

82. “ముక్తిం భక్తాయ రామోఽసౌ దదాతి కరుణాన్వితః”

కరుణతో గూడిన రాముడు భక్తునకు ముక్తినిచ్చును.

ఇచ్చట భక్తుడు ముక్తికి ప్రేరకుడు గాన ప్రేరక సప్రదానము.

83. “రామాయాతిథయే దత్తే ఫలమూలే యథా విధి”

వనమందు తాపనుడు అతిథియైన రామునకు విధిననుసరించి ఫల మూలముల నిచ్చుచున్నాడు.

ఇచ్చట రాముడు ప్రేరకుడుగాడు. కేవలము అనుమత్రణమను కర్మచే ననగా నాహ్వనాది కర్మచే నతనికి ఫలమూలముల నొసంగుటవలన నతడు ఆనుమన్రిక సప్రదానము.

84, 85. “పఞ్చోపచారం రామాయ భక్తోక్తః ప్రయచ్ఛతి”

రామునకు భక్తజనము పఞ్చోపచారము నిచ్చును.

ఇచ్చట సీయబడిన పఞ్చోపచారములు నిరాకరింపఁ బడనందువలన అనిరాకర్తృక సప్రదానము.

మూలమ్ :-

అపాదానం ద్విధా ప్రోక్తం చలజ్ఞా చలమేవ చ ।

చలాదపాజ్ఞాన్నారీణాం నిర్మాతి విషమం విషమ్ ॥౮౬॥

అచలాచ్చ యథా వృజ్ఞా త్పత్రం రామే పతత్యధః ।

హిమాద్రేరాగతా గజ్ఞా సముద్రా ద్రత్నముత్థితమ్ ॥౮౭॥

చతుర్థా చాధికరణం తత్రాభి వ్యాపకం యథా ।

రామభక్తై భవేన్ముక్తి స్థితాయాశ్చ పతివ్రతమ్ ॥౮౮॥

తదోపశ్లేషికం రామశ్రీమాన్ సింహాసనే స్థితః ।

సస్మితం వీక్షతే భూయో వైదేహీం స వవే స్థితామ్ ॥౮౯॥

అథ వైషయికం రామోఽయోధ్యాయం పసతి స్వయమ్ ।

వనే వసతి శార్దూల స్పింహస్తు గిరిగవ్వరే ॥౯౦॥

అథ సామీపకం రామః కపిసైవ్యనమన్వితః ।

అవాత్సీత్సాగరే ఘోరే గజ్జాయాం వసతి స్వయమ్ ॥౬౦॥

నను సమృద్ధస్య కిం ను కారకత్వ మిహోచ్యతే ।

కారకం హి క్రియాహేతు సమృద్ధం స్యాత్ప్రధానతః ॥౬౧॥

సాక్షాత్క్రియాభి సమృద్ధం కారకం హి విదుర్బుధాః ।

స్వాతంత్ర్యస్య వివక్షాయాం స్థాలీం పచతిసేవకః ॥౬౨॥

పాచకః పచతీత్యాదౌ యథా చ స్యా త్వతంత్రతా ।

న తథా క్వాపి సమృద్ధే యథా రామస్య సేవకః ॥౬౩॥

అనువాదము:-

86. అపాదానము రెండు విధములు.

(1) చలము (2) అచలము అని.

1) “చలాదపాక్షాన్నారీణాం నిర్మాత విషమం విషమ్.”

శ్రీల చంచలమగు కడకంటినుండి యుపద్రవకరమైన విషము వెలువడును

ఇచ్చట శ్రీల కటాక్షము చలమైన అపాదానము.

87. “అచలాచ్చ యథా వృక్ష త్పత్రం రామే పతత్యధః.”

నిశ్చలమై చెట్టునుండి యాకు రామునివై రాలును.

ఇచ్చట వృక్షము అచలమైన అపాదానము.

అట్లే - “హిమాద్రేరాగతా గజ్జా” హిమాచలమునుండి గంగ వచ్చినది.

“సముద్రా ద్రత్న ముత్థితమ్” సముద్రమునుండి రత్నము పుట్టినది.

ఇచ్చట హిమాద్రి, సముద్రములు, అచలములగు నపాదానములు.

88. అధికరణ కారకము నలు తెలుగులు.

(1) ఆభివ్యాపకము,

(2) ఔపశ్లేషికము,

(3) వైషయికము,

(4) సామీపకము. అని.

(1) అభివ్యాపకము:- “రామభక్తా భవేన్ముక్తిః”

(రామభక్తియందు మోక్షము వచ్చును).

ఇచ్చట “రామభక్తా” అనునెడ రామభక్తి అభివ్యాపకమైన అధికరణకారకము. అట్లే-

“సీతాయాం చ పత్నివతమ్”

(సీతయందు పత్నివతము కలదు)

ఇచ్చట “సీతాయాం” అనునెడ సీతయు నభివ్యాపకమైన యధికరణకారకమే. భక్తి ముక్తిని వ్యాపించినది గాన అభివ్యాపకము.

89. (2) ఔపశ్లేషికము :-

“రామః శ్రీమాన్ సింహాసనే స్థితః”

(శ్రీమన్ముడగు రాముడు సింహాసనమందుండెను)

ఇచ్చట “సింహాసనే” యనునెడ సింహాసన మౌపశ్లేషికమైన యధికరణము.

“సస్మితం వీక్షతే భూయో -

“వై దేహీం న వనే స్థితామ్”

(వనమందలి నీతను చిఱునగవుతో చూచును)

ఇచ్చట “వనే” యనునెడ వనము ఔపశ్లేషికమైన యధికరణము.

ఔపశ్లేషికమనగా నంటికొని యుండునది యని యర్థము.

శ్రీరాముడు సింహాసనమును, సీత వనము నంటి యున్నారు. కాన సింహాసనము, వనము ఔపశ్లేషికాధికరణములు.

90. (3) వైషయికము :-

“రామః అయోధ్యాయాం వసతి స్వయమ్”

(రాముడు అయోధ్యయందు వసించుచున్నాడు.)

ఇచ్చట “అయోధ్యాయామ్” అనునెడ అయోధ్య వైషయికమైన అధికరణము.

“వనే వసతి శార్దూలః”

(వనమందు శార్దూలము వసించును)

“సింహస్థు గిరి గహారే”

(సింహము కొండ గుహయందు వసించును)

ఇచ్చట “వనే” యనునెడ వనము, “గిరిగహ్వరే” యనునెడ గిరిగహ్వరము వైషయికాధికరణములు.

91. (4) సామీపకము :—

“రామః కపిసైన్య సమన్వితః”

“అవాత్సిత్ సాగరే ఘోరే గజ్జాయాం వసతి స్వయమ్”

(రాముడు కపిసైన్యముతో గూడినవాడై భయజ్కరమైన సముద్రమందు నివసించును. గజ్జయందు స్వయముగా వసించుచున్నాడు)

ఇచ్చట ‘సాగరే’ యనునెడ సాగరము సామీపకాధికరణము. “గజ్జాయామ్” అనునెడ గజ్జగూడ సామీపకాధికరణము. సాగరసమీపమున, గజ్జ సమీపమున అను నర్థమున నిది సామీపకాధికరణము.

92. సమృద్ధమునకు కారకత్వ మిచ్చట చెప్పబడు చున్నదా?

కారకమనగా క్రియాపేతు సంబంధముగదా ?

93, 94. సాక్షాత్తుగా క్రియతో సంబంధము కలది కారకమని చెప్పుదురు.

“స్థాలీం పచతి సేవకః” అనునెడను,

“పాచకః పచతి” అనునెడను స్వాతంత్ర్యము వివక్షితమైనప్పుడు ఎట్లు క్రియాభి సంబంధము గలదో అట్లు షష్ఠ్యర్థ సంబంధము నందు,

“రామస్య సేవకః” ఇత్యాదులలో నట్టి స్వాతంత్ర్యము క్రియాభి సంబంధము లేదు.

మూలమ్ :

త్యాదిభి స్తద్ధితైః కృద్వి స్సమానైశ్చ విధీయతే ।

తదేవ కారకం తత్ర ప్రథమైవ న చాన్యతః ॥౯౫॥

ఉక్తానాం హి పదార్థానాం త్యాద్యై స్సజ్ఞైవ గృహ్యతే ।

కృత్తద్ధితసమానైశ్చ లింగసంఖ్య విభక్తయః ॥౯౬॥

యథా రహసి రామేణ సానురాగేణ సాదరమ్ ।

ప్రియ నే ప్రేయసీవాచ స్సుధారససహోదరాః ॥౯౭॥

రిపుం జయతి రామోఽయం రామైర్వా జీయతే రిపుః ।
 సీతా మఖేన జయతే పూర్ణేన్దు వికచామ్బుజే ॥౯౮॥
 రామోఽసౌ కారక స్సీతా కారికా కారకం కులమ్ ।
 అత్ర కృత్క ర్తరీత్యస్య లిజ్గాదిం భజతేతరామ్ ॥౯౯॥
 రామశ్చ వైయాకరః సా వైయాకరిణీ వధూః ।
 తద్వైయా కరణం సైన్య విత్తం భవతి తద్ధితః ॥౧౦౦॥

కృతప్రణామో రామోఽయం కృతప్రణతి తత్కులమ్ ।
 సీతా కృతప్రణామైషా సమాసః కారకే కృతః ॥౧౦౧॥
 ప్రకృతి ర్వికృతిశ్చాపి స్యాదుక్తాచేద్యథా తదా ।
 వాచకైః ప్రకృతే సృజ్ఞ్యా గృహ్యతే వికృతేర్నహి ॥౧౦౨॥
 ఊయనే తస్తవో రామ పటస్సర్వాని కుణ్డలే ।
 క్రియనే రామచంద్రస్య పచ్యనే నవతజ్జులః ॥౧౦౩॥
 తస్తవో రామచంద్రస్య పటోభూతాశ్చతజ్జులః ।
 కృతా ఓదన మిత్యాదౌ లిజ్గాదిక మపీష్యతే ॥౧౦౪॥
 అయోధ్యాం నీయతే సీతా రామేజ గురుకర్మణా ।
 రామోఽయం యాచ్యతే ముక్తిం మయా సంసారభీరుణా ॥౧౦౫॥
 ప్రధానే కర్మణి భవే ద్వాచకో హి ద్వికర్మణామ్ ।
 ఆప్రధానే దుహాదీనాం హేతౌ కర్తుశ్చ కర్మణి ॥౧౦౬॥
 రామోఽయం యాచ్యతే పిత్రా వనం సత్యవశాత్మనా ।
 గురుణా భాష్యతే శిష్య శ్శాస్త్రం వా భోజ్యతే పయః ॥౧౦౭॥

అనువాదము :-

95. ర్యాదిం చేతను, తద్ధితములచేతను, కృత్తుల చేతను, సమా
 సములచేతను నాకారకమే నిధింపబడును.

అందు ప్రథమయే.

96. ర్యాదులచే ప్రధర్మములయందలి సంఖ్యయే గ్రహింపబడును.
 కృతద్ధిత సమాసములచే లింగ-పంఖ్యా-విభక్తులు గ్రహింపబడును.

ఎట్టనగా—

97. “రామేణ.....ప్రియనే ప్రేయసీ వాచః”

ఇచ్చట ప్రీయనే యను త్యాదిచే కేవల కర్మగత సంఖ్యయే చెప్పబడినది.

అదే

98. “రిపుం జయతి రామోఽయమ్ రామైర్వా జీయతే రిపుః”

“సీతాముఖేన జయతే పూర్వేన్దు వికచామ్బుజే”

పైనఁ గనుపఱచిన యదాహరణములలో త్యాదిచే అనగా—జయతి, జీయతే, జయతే యను త్యాదిచే కర్మగత సంఖ్యయు కర్మగత సంఖ్యయు క్రమముగాఁ జెప్పబడినవి.

99. రాముఁడు పుంలింగము కాన అతనికి విశేషణమైనపుడు—కారక శబ్దము పుంలింగము.

“సీత” స్త్రీ లింగము గాన నామెకు విశేషణమైనపుడు కారకశబ్దము స్త్రీ లింగము.

“కులం” నపుంసకలింగము కాన దానికి విశేషణమైనపుడు కారక శబ్దము నపుంసక లింగము.

100 అట్లే—వైయాకరణ శబ్దము రామ శబ్దమునకు విశేషణ మైనపుడు పుంలింగము. ‘సా’ యను స్త్రీలింగమునకు విశేషణమైనపుడు వైయాకరణీ, “సైన్యమ్” అను నపుంసక లింగమునకు విశేషణమైనపుడు వైయాకరణమ్ అని విశేష్య లింగములనుఁ బొందుచుండును. ఇట్లు తద్దిత ప్రత్యయాస్తముల స్థితి.

101. ఇట్లే—సమాసమందును విశేషణము విశేష్య నిష్పన్నమైయుండును. రాముఁడు విశేష్యమైనపుడు “కృతప్రణామః” యనియు, కులమ్ విశేష్య మైనపుడు “కృతప్రణతి” యనియు, “ఏషా” యని స్త్రీలింగము విశేష్యమైనపుడు “కృతప్రణామా” యనియు సమాసము కారకమందు చేయబడును.

102. ప్రకృతియు, వికృతియుఁ జెప్పబడినపుడు వాచకశబ్దములు ప్రకృతిసంఖ్యనే గ్రహించును గాని వికృతి సంఖ్యను గ్రహింపవు.

103. “ఊయ నై త న్నవో రామ పటః” అనునెడ ప్రకృతి తంతువులు, వికృతి పటము.

ఇచ్చట పై క్రియాపదము “ఊయ నై” (నేయఁబడుచున్నవి) అనునది ప్రకృతియైన తంతువుల బహువచనమునే గ్రహించినది కాని వికృతియైన పటము సంఖ్యయగు నేకవచనమును గ్రహించలేదు.

“స్వర్ణాని కుండలే క్రియ నై” అనుచోట ప్రకృతి స్వర్ణములు, వికృతి కుణ్ణలద్యయము.

ఇచ్చట క్రియాపదము “క్రియ నై” యనునది. ఇది ప్రకృతియైన స్వర్ణముల సంఖ్యను, అనగా—బహువచనమునే గ్రహించినది కాని “కుణ్ణలే” అను వికృతియొక్క సంఖ్యయైన ద్వివచనమును గ్రహింపలేదు.

104. “త న్నవో రామ చన్ద్రస్య పటో భూతాః”

“తణ్ణులాః కృతాః ఓదనమ్”

ఇత్యాది స్థలములలో భూతాః, కృతాః యని త్యాదిభిన్న ప్రత్యయాలైనవి ప్రయోగింపఁ బడినపుడు లింగసంఖ్యాదులుగూడ గ్రహింపఁబడును.

105. “అయోధ్యాం నీయతే సీతా రామేణ”

“రామోఽయం యాచ్యతే ముక్తిం మయా”

అను సీథలములయందు—అనగా ద్వికర్మక స్థలములయందు ప్రధాన కర్మకు కర్తృవాచకముగా ప్రథమ వచ్చును.

106. దుహదులకు ద్వికర్మకత్వమున్నను అప్రధానమైన దానికి కర్తృవాచకముగా ప్రథమ వచ్చును.

107. జ్యోత్సమందు కర్తకు కర్మత్వము వచ్చును—

“రామోఽయం యాచ్యతే పిత్రా వనమ్”

ఇచ్చట “యాచ్యతే” అనునది దుహదులలో చేరును. ద్వికర్మకము కాన అప్రధాన కర్మయగు రామునకు ప్రథమ వచ్చినది.

“శిష్యః శాస్త్రం భాష్యతే గురుణా” అను పాఠ్యవస్తయందు అనగా—జ్యోతావస్తయందు అప్రధాన కర్మయగు శిష్యునకు ప్రథమ వచ్చినది.

మూలమ్ :-

వ్యవచ్చేద్యం విశేష్యం స్యా ద్యవచ్చేదక మత్ర తు 1

తద్యవశేషణ మాఖ్యాతం రామో దాశరథిర్యథా ॥౧౦౮॥

విశేష్యస్య చ యల్లిజ్ఞం విభ క్తి వచనే చ యే 1

తాని కార్యాణి యోజ్యాని విశేషణపదేష్యపి ॥౧౦౯॥

యథా దాశరథీ రామో మాం రక్షతు సమ న్తతః 1

కౌసల్యానన్దనం వన్దే రామచన్ద్రం కృపార్ణవమ్ ॥౧౧౦॥

శరణ్యేన చ రామేణ దుర్జయో రావణో జితః 1

జనకేన సుతా దత్తా రామాయ బలశాలినే ॥౧౧౧॥

రామాద్ధి ధృతకోదజ్ఞాద్భిభేతి యుధి రావణః 1

రామస్య రావణానీకకాలస్య యుధి విక్రమః ॥౧౧౨॥

రామే విహరతి స్సీతా విజయశ్రీ రహర్నిశమ్ 1

జానకీ వదనామృజ మధుసానమధువ్రతే ॥౧౧౩॥

యత్రోద్దేశ్య విధేయత్వం తత్రాయం నియమో న వా 1

స్యాత్త దస్యా జహల్లిజ్ఞ మజహద్వచనజ్ఞా యత్ ॥౧౧౪॥

రామభ క్తిః ప్రమాణం స్యాత్కరుణాభాజనం హరిః 1

ముక్తిక్షేత్ర మియం కాశీత్యజహల్లిజ్ఞ మీదృశమ్ ॥౧౧౫॥

రామ రామశ్చ సీతేయం శ్రీయ మప్సరసః ఖలు 1

రామభ క్తి ర్ముక్తిగృహో అజహద్వచనం యథా ॥౧౧౬॥

బహువీహి సమాసో హి స్వలిజ్ఞాని జహాత్యసౌ 1

సర్వాదయో విశేష్యస్య లిజ్ఞాదిక ముపాసతే ॥౧౧౭॥

అజీకృత ప్రణామోఽయం రామో వీక్షిత దారకః 1

అనాదృతాప్సర్ణా సోస్థియమిత్యాద్యమవగమ్యతామ్ ॥౧౧౮॥

ఉపమానోపమేయత్వం స్యాద్భేదో లిజ్ఞసంఖ్యయోః 1

అభిన్నైవ విభ క్తి స్సాన్య దుపమానోపమేయయోః ॥౧౧౯॥

లిజ్ఞభేదే యథా రామపత్నీ మున్దగతిః పరమ్ 1

మత్రమాత్రజ్ఞవత్స్సీతా మజ్ఞా వాగ్వర పుష్పవత్ ॥౧౨౦॥

యథా వచన భేదే చ కన్దర్ప ఇవ సున్దరాః।
 యూయం యువానో రామస్య భక్తా అహమివో త్రమాః ॥౧౨౦॥
 త్వాం రామమివ పశ్యామి రామేణేవ త్వయా జితాః।
 దుర్జయా శ్శత్రవ స్సర్వై రామాయేవ నమోఽస్తుతే ॥౧౨౧॥
 త్వత్తో రామాదివాశేషా రణే బిభ్యతి శత్రవః।
 రామస్యేవ వవహ్మేషా కీర్తి స్త్రైలోక్యగామినీ ॥౧౨౨॥
 త్వయి రామ ఇవ ప్రీతిం భజన్తే సకలా జనాః।
 ఏవం లింగత్రయే పి స్యా ద్వచన త్రితయేపి చ ॥౧౨౩॥

అనువాదము :-

విశేషణ విశేష్య వివరణము

108. విశేష్యము వ్యవచ్ఛేద్యము - అనగా-వేఱుచేయబడునది.
 విశేషణము వ్యవచ్ఛేదకము అనగా-వేఱుచేయునది.

“రామః దాశరథిః” అనునెడ విశేష్యమైన రాముడు విశేషణమైన
 “దాశరథిః” యను పదముతో వేఱు చేయబడుచున్నాడు. రామః-అనగా-
 బలరాముడా? పరశురాముడా? యని సంశయము రాగా దాశరథిః-అన-దశరథ
 పుత్రుడైన రాముడని చెప్పుటచే సంశయ నివృత్తి కల్గి బలరామాదులనుండి
 దశరథ పుత్రుడగు రాముడు వేఱుచేయబడును.

109. విశేష్య వాచకపదమునకు నేది లింగమో, ఏది విభక్తియో, ఏది
 వచనమో, అవియే విశేషణ వాచకముల కుండవలెను.

110. “కౌసల్యానన్దనం వన్తే రామచన్ద్రం కృపార్థవమ్”

ఇచ్చట రామచన్ద్రం అని ద్వితీయాన్తము, విశేష్యవాచకము. దీనికి
 కౌసల్యానన్దనమ్ కృపార్థవమ్ అను ద్వితీయాన్తములగు శబ్దములు విశేషణ వాచ
 కములైనవి. ఇచ్చట విశేష్య వాచకమగు రామచన్ద్రంనకు విశేషణ వాచకము
 లగు కౌసల్యానన్దన, కృపార్థవ శబ్దములకు సమాన విభక్తికర్తవ్యము, సమాన
 లింగత్వము, సమాన వచనత్వము గలవు.

అట్లే — “హరిః కరుణాభాజనమ్” అను చోట హరి ఉద్దేశ్యము. కరుణాభాజనమ్ విధేయము. ఇచ్చట హరియందు కరుణాభాజనత్వము విధింపఁబడినది. కాన హరి శబ్దము తన పుంలింగమును, కరుణాభాజన శబ్దము తన నపుంసక లింగమును వీడనందువలన నివి యజహల్లింగముల కుదాహరణములు.

ఇట్లే - “ముక్తిక్షేత్రమియం కాశీ” యను చోట నుద్దేశ్యమైన కాశీయు, విధేయమైన ముక్తిక్షేత్రము తమతమ లింగములను వీడలేదు.

“సీతా రామదారాః” అను చోట సీత ఉద్దేశ్యము, ఏకవచనము. దారాః నిత్య బహువచనము. ఇచ్చట సీతయందు రామ దారత్వము విధేయము. కాన నిచ్చట విశేష్య వాచకమగు సీతా శబ్దము ఏక వచనత్వమును, విశేషణవాచకమైన రామదారశబ్దము తన బహుత్వమును వీడలేదు గాన నివి యజహద్వచనములు.

116. అట్లే — “స్త్రీ ఇయం అప్పరసః ఖలు” అనునెడ ఆద్దేశ్యవాచకము స్త్రీ శబ్దము. ఇది ఏకవచనము. “అప్పరసః” అనునది నిత్యబహువచనము కాన నివిగూడ పూర్వమువలె నజహద్వచనమున కుదాహరణములు.

“రామభక్తిః ముక్తిగృహః” ఇచ్చట రామభక్తి శబ్దము ఏకవచనము. ముక్తిగృహశబ్దము నిత్యబహువచనము. కాన నివిగూడ పూర్వమువలె నజహద్వచనమున కుదాహరణములు.

117. బహుప్రహసనమానము తన లింగములను గోల్పోవును. సర్వాది శబ్దములు విశేష్యలింగములనుఁ బొందుచుండును.

బహుప్రహి కుదాహరణములు :-

“అగ్గీకృత ప్రణామః అయమ్” -

అగ్గీకృతాః ప్రణామాః యేన సః - అగ్గీకృత ప్రణామః. ఇది అన్యపదార్థ ప్రధానము - అయమ్ అనునది అన్యపదార్థము. ఇది పుంలింగము కాన దీనికి విశేషణమైన బహుప్రహియు పుంలింగమే యగును.

అట్లే —

118. “ఏక్షిత దారకః రామః”

వీక్షితాః దారకాః యేన సన్ = వీక్షిత దారకః. ఇచ్చట రాముడు అన్య పదార్థము. ఇచ్చటకూడ పూర్వమువలె “వీక్షితదారకః” యను బహువ్రీహి అన్య పదార్థమైన రామునియొక్క లింగమును బొందినది.

అనాదృతా అప్సరసః యేన సః అనాదృతాప్సరాః.

ఇచ్చట పూర్వమువలె బహువ్రీహి అన్య పదార్థలింగమును స్వీకరించు చున్నది.

119. లింగ సంఖ్యలకు భేదమున్నప్పుడును ఉపమానోపమేయ భావ మేర్పడును.

120. ఒకచోట విభక్తి భేదము లేకపోయినను ఉపమానోపమేయ భావ ముండును.

“రామపత్ని మత్తమాతజ్జవత్”

ఇచ్చట ఉపమేయమైన రామపత్ని స్త్రీలింగము. ఉపమానమైన మత్తమా తజ్జము పుంలింగము. కాన లింగభేదములో నుపమానోపమేయ భావమున కిది యుదాహరణము.

అట్లే—

“మజ్జావాక్ వరపుష్పవత్” అనునెడ మజ్జావాక్ - అయిన సీత ఉపమే యము (వరపుష్పమివ) వరపుష్పవత్. వరపుష్పము ఉపమానము.

ఇచ్చట ఉపమేయమైన సీత స్త్రీలింగము. ఉపమానమైన వరపుష్పము పుంసక లింగము.

ఇదియు పూర్వమువలె లింగభేదమున కుదాహరణము.

121. “కన్దర్ప ఇవ సున్దరాః”

“యువానో రామస్య భక్తా ఆహమివ”

ఇవి వచనభేదమందలి యుపమానోపమేయ భావమున కుదాహరణములు.

122, 123, 124. “త్వాం రామమివ పశ్యామి.”

“త్యయా రామేణ వశ్చీతాః శత్రవః”

“రామస్యేవ తవ కీర్తిః త్రైలోక్య గామినీ” అను మున్నగు సుహదారణ ములలో సుపమానోపమేయములు సమానములైన విభక్తులు లిజ్జములు వచనములు గల్గియున్నవి.

మూలమ్ :

వింశత్యాద్యా స్సదైక త్వే సజ్జ్యా స్సజ్జ్యేయ సజ్జయోః ।
 సజ్జ్యాయ నై యదా సజ్జ్యా సదా ద్విత్వాదికం భవేత్ ॥౧౨౫॥
 వింశతీ రామభక్తా స్స్యు ర్వింశతీ రామభక్తయః ।
 సహస్రం రామభక్తా స్స్యుశ్శతం రామస్య భక్తయః ॥౧౨౬॥
 లక్ష్యా రామభక్తా స్స్యుః కోటి రామస్య భక్తయః ।
 సజ్జ్యాయ నై యదా ద్విత్వాత్తదా ద్విత్వాదికం భవేత్ ॥౧౨౭॥
 యథా వింశతయ స్త్రిసో రామభక్తాశ్చ తాని చ ।
 చత్వారి భక్తయస్త్రసస్త్రస సైస్సన్యాని కోటయః ॥౧౨౮॥
 సముచ్చయేన వాక్యజ్ఞే దృహణానాం వా ద్వయోశ్చ వా ।
 లిజ్జ్యా యా శ్రితా సజ్జ్యా వాచకానాం వికల్పతః ॥౧౨౯॥
 శ్రీమాన్రామశ్చ సీతా చ వనం గచ్ఛతి గచ్ఛతః ।
 రామశ్చ లక్ష్మణాపి భరతశ్చ ప్రయాతి హి ॥౧౩౦॥
 ప్రయాన్తి వా పురీం స్వీయాం జేతా జేతార ఏవ వా ।
 తేజస్వినశ్చ తేజస్వి గుణి గుణిన ఏవ చ ॥౧౩౧॥
 పురుషేషు త్రిషు భవే ద్య ఏవ పురుషః పరః
 సముచ్చయే స ఏవ స్యాత్సజ్జ్యా చాపి తదాశ్రితా ॥౧౩౨॥
 యథా రామశ్చ సీతే త్వం గచ్ఛతో విజనం వనమ్ ।
 రామ స్త్రమహా మప్యాశు గచ్ఛామో గురుశాసనాత్ ॥౧౩౩॥
 అహాన్యత్వశ్చ రామశ్చ గచ్ఛామో నిర్జనం వనమ్ ।
 ప్రథమాదిక్రమాదేవ ప్రతిపోచ్ఛరితేపి చ ॥౧౩౪॥

అనువాదము :-

125. వింశతి మున్నగు శబ్దములు గణింపఁ దగిన వస్తువునుఁ జెప్పినను, కేవలము సరిఖ్యనుఁ జెప్పినను నెల్లప్పుడు నేకవచనము నందుండును. ఎప్పుడవి లెక్కింపఁబడునో అనగా-

ఏకా వింశతిః, ద్వే వింశతీ, త్రిసః వింశతయః అని గణింపబడునో, అప్పుడు ఏకవచన, ద్వివచన, బహువచనాదులను బొందుచుండును.

126, 127. కేవలము గణింపఁ దగినవానిమందు ప్రయోగింపఁబడి నప్పుడు ఉదాహరణములు--

వింశతిః రామభక్తాస్సుః
 వింశతిః రామభక్తయః.
 సహస్రం రామభక్తాస్సుః
 శతం రామభక్తాః స్సుః
 లక్షం రామభక్తా స్సుః
 కోటిః రామస్య భక్తయః,

ఇత్యాద్యుదాహరణములయందు పైనఁ జెప్పఁబడిన నియమము తెల్లమగు చున్నది. వింశతి - సహస్ర - శత - లక్ష - కోటి శబ్దములు ఎన్నింటినిఁ జెప్పినను నవి యేకవచనమునందే యున్నవి.

128. ఎప్పుడు వింశతి మున్నగు శబ్దములు ద్విత్వము నుండి లెక్కింపబడునో, అప్పుడు ద్వివచనాదులను బొందుచుండును.

- (1) ద్వే వింశతీ రామభక్తయః.
- (2) తిస్రో వింశతయః రామభక్తాః
- (3) చత్వారి శతాని భక్తయః
- (4) తిస్రః కోటయః సైన్యాని.

ఇచ్చట ద్వే యని ద్విత్వవాచకముతోఁడను త్రిసః అని త్రిత్వ వాచకము తోఁడను వింశతి శబ్దము ప్రయోగింపఁబడుట వలన వింశతీ, యని ద్వివచనము, వింశతయః అని బహువచనము వచ్చినది.

అట్లే చత్వారి యని చతుష్ట్య వాచకముతోఁడ శతశబ్దము ప్రయోగింపఁ బడుట వలన “శతాని” యని బహువచనము వచ్చినది.

అట్లే “తిస్రః” యని త్రిత్వవాచకముతోఁ బ్రయోగింపఁబడుట వలన కోటి శబ్దమునకు బహువచనము వచ్చి “కోటయః” అని రూపమేర్పడినది.

129. రెండుమూడు లేక పెక్కు పదముల సమూహముతో వాక్య మేర్పడినపుడు, లిఙ్గవచనములు వికల్పముగా వచ్చుచుండును.—

130. “శ్రీమాఁ రామః సీతా చ వనం గచ్ఛతి గచ్ఛతః”

ఇచ్చట రాముడు, సీత యను కర్తలిద్దఱున్నను అవి ప్రత్యేకముగా క్రియతో నన్వయించినచో నేక వచనము, సమూహముగా నన్వయించినచో ద్వివచనము వచ్చును. ప్రత్యేకముగా నన్వయించినప్పుడు “గచ్ఛతి” యనియు, సమూహముతో నన్వయించి నప్పుడు “గచ్ఛతః” యని ద్వివచనము వచ్చినవి.

అట్లే—‘రామశ్చ, లక్ష్మణశ్చ, భరతశ్చ పురీం ప్రయాతి, ప్రయాన్తి వా’

అనునెడ రాముడు, లక్ష్మణుడు, భరతుడు ప్రత్యేకముగా క్రియతో నన్వయించినచో “ప్రయాతి” యని ఏకవచనము, సమూహముగా నన్వయించినచో “ప్రయాన్తి” యని బహువచనము వచ్చినవి.

131. అట్లే—“రామశ్చ, లక్ష్మణశ్చ, భరతశ్చ జేతా, జేతారౌ, జేతారః వా.”

రామ-లక్ష్మణ-భరతులు ప్రత్యేకముగా ‘జేతా’ యను విశేషణముతో నన్వయము బొందినచో, “రామః-లక్ష్మణః భరతశ్చ జేతా” యని యగును. రామ-లక్ష్మణ-భరతులలో నిఱువురు జేతా యను విశేషణముతో నన్వయము బొందినచో “రామలక్ష్మణౌ జేతారౌ” అనియు; రామ-లక్ష్మణ భరతులు మువ్వరు కలసి జేతా యను విశేషణముతో నన్వయము బొందినచో “రామ లక్ష్మణ భరతాః జేతారః” యనియు నగును.

అట్లే—“రామః లక్ష్మణః భరతశ్చ తేజస్వీ తేజస్వినౌ, తేజస్వినశ్చ”

అనునెడ ప్రత్యేకముగా విశేషణ మగు తేజస్వీ శబ్దముతో నన్వయ మేర్పడినచో ‘తేజస్వీ’ యని యేకవచనము, వారిలో నిఱువురికి విశేషణముతో నన్వయమేర్పడినచో “తేజస్వినౌ” అని ద్వివచనము, వారిలో నందఱికి విశేషణముతో నన్వయ మేర్పడినచో “తేజస్వినః” అని బహువచనము వచ్చును.

ఇట్లే-గుణీ, గుణినో, గుణినః. అనునెడ గూడ ప్రత్యేకాన్వయ మందును సముదాయాన్వయ మందును వచనభేదముల నెఱుంగునది.

182. సముదాయ ఘటిత వాక్యములందు ప్రథమ-మధ్యమ-ఉత్తమ పురుషములలో నే పురుషము పరముగా నుండునో, ఆ పురుషము క్రియకు వచ్చును. వచనము గూడ వానినిబట్టి వచ్చును.

183. ఎట్లనగా-“రామశ్చ సీతేః త్వం గచ్ఛథఃవనమ్”

ఇచ్చట రాముడు-ప్రథమ పురుషము; సీతే త్వం-మధ్యమ పురుషము కర్తలైనను చివర చెప్పబడినది “సీతే త్వమ్” అని మధ్యమ పురుషము. గాన క్రియ “గచ్ఛథః” అని మధ్యమ పురుషమైనది. కర్తలిద్దఱు గాన ద్వివచనము వచ్చినది. అనగా-ప్రథమ పురుష మధ్యమపురుషములలో పరమైనది మధ్యమ పురుషము గాన దానినిబట్టి పురుషము వచ్చినది.

184. అట్లే-“రామఃత్వం, అహమపి గచ్ఛామః”

అనునెడ “రామః” యని ప్రథమపురుషము “త్వమ్” అని మధ్యమ పురుషము, అహమ్ అని ఉత్తమ పురుషము కర్తలైనను క్రమముగా పరమైనది “అహమ్” అను నుత్తమ పురుషయే కాన దానిననుసరించి “గచ్ఛామః” యని క్రియ యుత్తమ పురుషమైనది. కర్తలు పెక్కుండ్రు గాన బహువచనము వచ్చినది.

వాక్యము, ప్రథమ పురుషకర్తను, మధ్యమ పురుషకర్తను, ఉత్తమ పురుషకర్తను ప్రథమాది క్రమమువదలి విపరీతముగా అనగా-తలక్రిందులుగాఁ జెప్పినను, అనగా-తొలుత ఉత్తమ పురుషకర్తయైన “అహమ్”ను, మధ్యమ పురుషకర్తను తర్వాతను, ప్రథమ పురుష కర్తను చివరను చెప్పినను ప్రథమాది పురుషక్రమముగనే కర్తలను ఏర్పఱచుకొని క్రియకు పురుషములఁ జెప్పవలయును. అనగా - ప్రథమ మధ్యమోత్తమ పురుషములలో నుత్తమ పురుషము ప్రథమోపాధేయము, తర్వాత మధ్యమ పురుషము, తర్వాత ప్రథమ పురుషమని యాశయము.

ఉదా॥ “అహం చ త్వం చ రామశ్చ గచ్ఛామో వనమ్”

ఇచ్చట ఉత్తమ పురుష కర్తయైన “అహం” అనునది మొదటను, మధ్యమపురుష కర్తయగు “త్వం” రెండవదిగను, ప్రథమ పురుషకర్తయగు

‘రామః’ అనునది చివఱకుఁ బ్రయోగింపఁబడినను అనగా విపరీతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినను, “రామశ్చ త్వం చ అహం చ” అని క్రమము నేఱుటచు కొనియే “గచ్ఛామః” యని ఉత్తమ పురుష బహువచనమే చెప్పఁబడినది.

మూలము :-

ముఖ్యో గౌణో రాక్షణికః ప్రయోగత్రివిధో భవేత్ :

ముఖ్యస్సార్థేన సమ్బద్ధో యథా త్వన్ముం రఘూద్యహః ॥౧౩౫॥

గుణయోగా దృవేద్గౌణో రామక్రోధో విషం మహత్ .

రావణం ప్రత్యయం రామః సింహశ్చ కరిణం ప్రతి ॥౧౩౬॥

స్వార్థాన్వయస్య బాధేన తాత్పర్యస్యాను రోధతః .

లక్షణా కల్పితే సాపి ద్వివిధా స్మాత్రప్రయోగతః ॥౧౩౭॥

జహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా తత్రాద్యా కథ్యతే మయా .

స్వార్థత్యాగో భవే ద్యత్ర జహత్స్వార్థేతి సా యథా ॥౧౩౮॥

రామో వసతి పాథోధా యమునాయాం జనార్దనః .

యష్టిర్బౌజయ ఖడ్గాంశ్చ ఖట్వా వదతి సంసది ॥౧౩౯॥

యత్ర స్వార్థాపరిత్యాగోఽజహత్స్వార్థా చ సా యథా .

చత్రితో యాన్త్యమీ కాశీం కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామ్ ॥౧౪౦॥

పదార్థే ప్యపదార్థేఽపి తాత్పర్యార్థాల్ల ళ్లజ్ఞాన్వయః .

ఏవం సర్వత్ర బోధ్యవ్య మను క్త మపి బాలకైః ॥౧౪౧॥

అత్రైకత్వ మతన్త్రం స్యా ద్బౌజనే నాతి మానతా .

బ్రాహ్మణా నౌజయేత్సుకే శ్రోతా త్రీణ్ బోజయత్సౌ ॥౧౪౨॥

జాతి-వ్యక్తి పరత్వేన ద్విధా శబ్దప్రవర్తనమ్ .

తత్ర జాతిపరత్వేన యథా త్వం భోజయా తిథిమ్ ॥౧౪౩॥

జాత్యా భోజయతుం

త్రినేవ భోజయిత్వా

తాత్పర్యవిషయే శబ్ద

శ్రోతా తదనుసారేణ

విశేష్యక్రియయా యత్స్యా దుక్తం కర్మాదికం పునః ।

విశేషణక్రియాప్యాహ తదేవేతి వినిశ్చితమ్ ॥౧౪౬॥

యథా భుక్త్వా వనం రామః ప్రయాతి సహ భార్యయా ।

రామేణ గమ్యతే యోధ్యా వనాద్భుక్త్వా వలాని చ ॥౧౪౭॥

అనువాదము :-

185. ప్రయోగము మూడు విధములు-

(1) ముఖ్యము (2) గౌణము (3) లాక్షణికము అని.

వాచ్యార్థముతో సంబంధమున్నచో ముఖ్యము. ఎట్లనగా-

“రఘూద్వహః అన్నమ్, అత్తి” ఇచ్చట రఘూద్వహ శబ్దమునకు ముఖ్యార్థము శ్రీ రాముడు. అన్నమ్ - అనుదానికి ముఖ్యార్థము అన్నము. అత్తి యను దానికి ముఖ్యార్థము తినుచున్నాడు. కాన నీ వాక్యమున పదములన్నియు ముఖ్యార్థములయందే యున్నందువలన వాని సంబంధము ముఖ్యార్థసంబంధ మైనది. అందువలన నిది ముఖ్య ప్రయోగ మగుచున్నది.

186. గుణములతో యోగమున్నప్పుడు గౌణప్రయోగము.-

“రామక్రోధో విషం మహత్”

ఇచ్చట రాముని కోపము గొప్ప విషమని చెప్పబడినది. కాని కోపము విషమెట్టిగును గాన, విషమనగా - విషమునందెట్టి గుణముగలదో యట్టి గుణమునుఁ గల్గినదని యర్థము, కాన నిట్టి గుణసంబంధము వలన నిది గౌణ ప్రయోగము.

అట్లే-

“రావణంప్రతి రామః సింహః కరిణంప్రతి”

ఏనుగునకు సింహమెట్టి, అట్లే రాముడు రావణునికి సింహము.

ఇచ్చట రాముడు సింహము కాక పోయినను, సింహములోని శ్రోత్యాది గుణములనుఁ బట్టి సింహమగు చున్నాడు. ఇట్టి గుణయోగముచే నిదియు గౌణ ప్రయోగము.

187. ముఖ్యార్థమునకు బాధ యేర్పడినను తాత్పర్యము ననుసరించి

లక్షణ చెప్పబడును. అట్టి లక్షణము ననుసరించి చెప్పబడు నర్థము లాక్షణికము.

ఈ లక్షణము రెండు విధములు :—

- (1) జహత్స్వార్థ
- (2) అజహత్స్వార్థ యని.

ఎందు ముఖ్యార్థము విడిచేయబడునో, యది జహత్స్వార్థ అనగా- జహత్ స్వార్థః యస్యాం సా యను విగ్రహము ననుసరించి విడచుచున్న స్వార్థము గలదని యర్థము.

189. దీనికి ఉదాహరణములు —

- (1) రామో వసతి పాథోధౌ
- (2) యమునాయాం జనార్దనః (వసతి)
- (3) యష్టిః భోజయ
- (4) ఖడ్గాంశ్చ భోజయ
- (5) ఖట్వా వదతి సంసది.

1. రాముడు సముద్రమండు వసించుచున్నాడని మొదటిదాని కర్థము.

సముద్రమనందు నివసించుట సాధ్యముకాదు. కావున నన్వయబాధచే, పాథోధి శబ్దమునకు లక్షణచే పాథోధి తీరమని యర్థము జెప్పవలయును. లక్షణచే నిది చెప్పబడినది. కాన నిది లక్షణికమైనది. ఇందు “పాథోధి” శబ్దముయొక్క ముఖ్యార్థమైన “సముద్రము” విడువబడినదై, త తీరమే గ్రహింపబడినది కాన నిది జహత్స్వార్థమైనది.

2. “యమునాయాం జనార్దనః వసతి” ఇచ్చట యమునానదియందుండలేడు గాన నన్వయబాధచే యమునాశబ్దమునకు, బై విధముగానే “యమునా తీరమను” నర్థమును లక్షణచే జెప్పుట మున్నగునవి వైవిధ్యముగా నూహ్యము.

3. “యష్టిః భోజయ” ఇచ్చట యష్టులను అనగా-దండములను భుజింప జేయుమని యర్థము. దండములచేతనములు గాన భుజింపవు కాబట్టి యీ యన్వయానుసరణిచే యష్టిశబ్దమునకు యష్టిధరులయందు అనగా - దండ ధారులయందు లక్షణ చెప్పగా, దండ ధారులు చేతనులు గాబట్టి భుజింపగలరు. గాన ననుసరణి తొలగును. ఇందును పూర్వమువలె ముఖ్యార్థమైన యష్టులు విడువబడినవై యష్టిధరులు గ్రహింపబడినందు వలన నిదియు జహత్స్వార్థ-

4. ఇట్లే - “ఖడ్గాంశ్చ భోజయ” యనునెడగూడ ఖడ్గము లచేతనములు గాన ఖడ్గధారుల యందు లక్షణఁ జెప్పుకొనవలయును.

5. ఖట్వో వదతి సంసది

ఇచ్చట సభయందు మంచము మాట్లాడు చున్నదని యర్థము. మంచము చేతనము గాన నన్వయానుపపత్తిచే ఖట్వాశబ్దమునకు లక్షణచే, ఖట్వారూఢుల యందు లక్షణనుఁ జెప్పుకొన వలయును. అనగా - మంచమందలి జనులు మాట్లాడు చున్నారని యర్థము. ఇందు గూడ వాచ్యార్థమైన మంచము విడువఁబడి మంచమందలి జనులనే గ్రహించినందువలన నిదియు జహత్సార్వర్థ.

140. ఎందు స్వార్థము అనగా - ముఖ్యార్థము విడువఁబడదో యది అజహత్సార్వర్థ. “అజహత్ స్వార్థః యస్యాం సా” అను విగ్రహము ననుసరించి, విడువని స్వార్థమును గలది యని యర్థము.

“చత్రిణో యాన్తి ఆమీ కాశీమ్” అనుచోట చత్రులనగా గొడుగులను ధరించినవారు. వారు కాశీకి బోవుచున్నారని యర్థము.

గొడుగులను ధరించినవారిలో కొందఱికి గొడుగులు లేకపోయినను “చత్రిణః” యని గొడుగులు ధరించిన వారితోనే వారును నంతర్పవిత్రురు. కాన “చత్రి” శబ్దమునకు చత్రి - అచ్చత్రి సమూహమును నర్థమును లక్షణచేఁ జెప్పవలయును, కాన “చత్రిణః” అనగా - గొడుగులను ధరించినవారును, ధరింపని వారును అని యర్థము. అనగా చత్రి - అచ్చత్రి సమూహమని యర్థము. ఇచ్చట చత్రులు - చత్రరహితులు “చత్ర” శబ్దతాత్పర్య విషయములు కావున తాత్పర్యానుపపత్తి ననుసరించి యిచ్చట లక్షణయని యరయవలయును.

అట్లే—

“కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామ్” అనునెడ కాకులనుండి పెరుగును కాపాడుమను నర్థమున్నను, కాకభిన్నములనుండియు పెరుగు కాపాడవలసిన యర్థము గూడ దానికిఁ జెప్పవలయును. ఏల యనగా పెరుగును అన్నింటినుండి రక్షింపవలసినదనియే యా వాక్యముయొక్క తాత్పర్యము కాన ‘కాక’ శబ్దముచే కాకభిన్నములగు మార్జాలాదులుగూడ ననగా దధ్యుపఘాతకము లన్నియు లక్ష్యములగును. పై రెంటియందును క్రమముగా ముఖ్యార్థమైన చత్రులు, కాకములు

విడువబడ నందువలన నివి యజహత్స్వార్థలగును. పదమున కర్థములైన “చక్రి” “కాకము”ల యందును, పదముల కర్థములు గాని “అచ్చక్రి” “ధధ్యుపమాతకముల” యందును తాత్పర్యముచే లక్షణ యన్వయించును.

141. ఇట్లు అన్ని స్థలముల యందును చెప్పని వానిని బాలురు గ్రహింపవలయును.

142. జాతివాచక శబ్దములలోని ఏకవచనము అప్రయోజనము.

“బ్రాహ్మణాః భోజయ” ఇత్యాది స్థలములయందు కనీసము ముగ్గురు బ్రాహ్మణులను భుజింపఁ జేయుటతో బహువచనము విశ్రాంతి నొందును గాన బ్రాహ్మణాధిక్య ప్రసక్తి లేదు.

143, 144. లోకమున శబ్దములు రెండు విధములు.

(1) జాతివాచకములు

(2) వ్యక్తివాచకములు అని.

కావున “త్వం భోజయ అతిథిమ్” అని చెప్పినప్పుడు “అతిథిమ్” అను దానిని జాతివాచకముగాఁ దీసుకొనినచో అతిథిత్వ జాతితోఁగూడినది అసంఖ్యాకము గాన నందరిని భుజింపఁ జేయుట యశక్య మగుటవలనను” “అతిథిన్ భోజయ” అనునెడు వక్ర తన తాత్పర్యమునుఁ దెలుపనందువలన ముగ్గురుని భుజింప జేయవచ్చును.

145. ఏలయనగా- తాత్పర్యము గోచరమైనపుడే శబ్దము ప్రమాణము. అట్టి శబ్దమువలననే శాబ్దభోధమును శ్రోత పొందును.

146. విశేష్యక్రియచే నేయే కర్మాదులు చెప్పబడునో విశేషణ క్రియచేతను నవియే చెప్పబడును.

147. “భుక్త్యా వనం రామః ప్రయాతి సహ భార్యయా” అను విశేష్య క్రియయందలి కర్మాదులే-

“రామేణ గమ్యతే యోధ్యా వనాత్ భుక్త్యా పరాని చ” యను విశేషణ క్రియయందును నవియే చెప్పబడుచున్నవి.

మూలమ్ :-

ఉక్తమేవోక్తతాం యతి క్వచిదుక్త మనుక్తతామ్ ।
 అనుక్త మపి చోక్తం స్యా త్క్వచిదేవ పదాంతరైః ॥౧౪౮॥
 ఉదన్తపచ్యతే దృష్టో మయా సత్పురుషోఽప్యయమ్ ।
 ఆరూఢవానరో వృక్ష శ్చిద్యతే దృశ్యతేఽపి చ ॥౧౪౯॥
 పటోఽయం శితికో భాతి రామేణ పరిధీయతే ।
 కృదాదిభిర్యదేవోక్తం త్యాద్యై రపి తదేవ హి ॥౧౫౦॥
 నృత్య నృచ్చ నటం రామః విలోకయతి కౌతుకే ।
 ఛాత్రచ్చ వైయాకరణం శబ్దాః పృచ్ఛతి లక్షణః ॥౧౫౧॥
 ఆరూఢవానరం వృక్షం రామః పశ్యతి సాదరమ్ ।
 కృదాదినోక్తమేవైత దనుక్తం త్యాదినా భవేత్ ॥౧౫౨॥
 నృత్యతే గీయతే రజ్జే నచేన స్థీయతే క్వచిత్ ।
 భోక్తుం పచతి రామోఽయ మోదనం శుద్ధ్యశం గతః ॥౧౫౩॥
 రామభక్త స్సమానీయ రామం పూజయతి స్వయమ్ ।
 ఇత్యాద్యనుక్తమేవ స్యా దనుక్త మితి బుద్ధ్యతామ్ ॥౧౫౪॥
 కర్మజ ప్రత్యయో నాన్యత్క్వచిద ప్యుచ్యతే యథా ।
 కృష్టేన దుహ్యతే గోభ్యః గవాం గోష్వధవా పయః ॥౧౫౫॥
 మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తి రామాద్రామస్య రామకే ।
 పాచ్యతే రామచన్ద్రేణ పాచకేనోదనోఽమృతః ॥౧౫౬॥
 క్వచిత్కా లాదికే వైవ సత్త్వే చాన్యస్య కర్మణః ।
 రామేణ శ్రూయతే ధర్మ మాసం గీతచ్చగీయతే ॥౧౫౭॥
 కాన్తోఽనుగమ్యతే క్రోశం కాన్తయా స్నిగ్ధచేతసా ।
 అనన్య కర్మణోఽసత్త్వే కాలాద్యం ప్రాహ కర్మణః ॥౧౫౮॥
 కుమ్భకర్ణేన సుప్యన్తే షణ్మాసాః రామభూభుజా ।
 వనే ద్వాదశ వర్షాణి స్థీయన్తే గురుశాసనాత్ ॥౧౫౯॥
 ఇత్యాదయో విశేషాశ్చ బోధవ్యా భారతైస్సదా ।
 కారికా యన్య కథస్థా స్సభాయాం మోదతే చ సః ॥౧౬౦॥

—ఇతి విభక్త్యర్థప్రకరణమ్—

అనువాదము :-

148. కొన్నిచోట్ల కర్మాదులు చెప్పబడినను మఱల విధముగాఁ జెప్పబడును. కొన్నియెడల చెప్పబడినను మఱొకవిధముగాఁ జెప్పబడక యుండును. ఒకప్పుడు ఏవిధముగనుఁ జెప్పబడనివి పదాన్తరములచేఁ జెప్పబడును.

ఉదా॥

149. “ఓదనః పచ్యతే దృష్టో మయా సత్పురుషోఽప్యయమ్.”
“ఆరూఢవానరో వృక్ష శ్చిద్యతే దృశ్యతేఽపి చ”

150. “పటోఽయం శితికో భాతి రామేణ పరిధీయతే” అని కృదాదులు వేనిని జెప్పనో వానినే త్యాదులుగూడ జెప్పును.

ఉదా :—

151. “నృత్య నైశ్చ నటం రామః విలోకయతి కౌతుకీ”
“చాత్రశ్చ వై యాకరణం శబ్దాః పృచ్ఛతి లక్ష్మణః”

152. “ఆరూఢ వానరం వృక్షం రామః పశ్యతి సాదరమ్”
ఇచ్చట కృదాదులు చెప్పిన విషయమునే త్యాదులుగూడఁ జెప్పినవి.

153. ఇక కృదాదులు చెప్పిన విషయము త్యాదులు కొన్నియెడల చెప్పవు.

ఉదా :

“నృత్యతే గీయతే రక్తే నచేన స్థీయతే క్వచిత్”
“భోక్తుం పచతి రామోయ మోదనంక్షద్యశం గతః”

154. “రాఘభక్త స్సమాసీయ రామం పూజయతి స్వయమ్.”
ఇవి మున్నగువానినిఁ నను క్తములుగా భావింప వలయును.

155. కర్మార్థక ప్రత్యయము అనగా ద్వితీయ కొన్నిచోట్ల చెప్పబడదు.
“కృష్ణేన దుహ్యతే పయః గోభ్యః”

ఇచ్చట గో శబ్దమునకంటె పశ్చాత్తే విభక్తి ప్రయోగింపబడినది కాని కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ ప్రయోగింపబడలేదు.

“కృష్ణేన దుహ్యతే పయః గవామ్”

ఇచ్చటఁగూడ గో శబ్దమున కంటె కర్మజప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాకుండ షష్ఠి వచ్చినది.

అట్లే—

“కృష్టేన దుహ్యతే గోషు పయః”

ఇచ్చట గో శబ్దమునకంటె కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాకుండ సప్తమి వచ్చినది.

156. అట్లే—

“మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తిః రామాత్”

ఇచ్చట రామ శబ్దమునకు కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాక పంచమి వచ్చినది.

అట్లే—

“మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తిః రామన్యో”

ఇచ్చట రామశబ్దమునకు కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాక షష్ఠి వచ్చినది.

అట్లే—

“మయా ప్రయాచ్యతే ముక్తిః రామకే”

ఇచ్చట రామశబ్దమునకు కర్మజ ప్రత్యయమైన ద్వితీయ రాక సప్తమి వచ్చినది.

“రామచన్ద్రేణ పాచకేన ఓదనః పాచ్యతే”

ఇచ్చట కర్మజప్రత్యయము రాక ఓదనః యని ప్రథమ వచ్చినది.

157. కొన్ని యెడల వేటొక కర్మయున్నను, కాలదేశములుగూడ కర్మలగును. కాన వానికి కర్మజప్రత్యయము వచ్చును.

“రామేణ శ్రూయతే ధర్మః మాసమ్”

ధర్మము వేటొకటియున్నను “మాసమ్” అని కాలమునకు కర్మత్వము వచ్చినందువలన మాస శబ్దమునకు ద్వితీయ వచ్చినది.

158. కాస్తోఽనుగమ్యతే క్రోశం కాంతయా (స్నిగ్ధచేతసా)

ఇచ్చట దేశవాచకమైన క్రోశ శబ్దమునకు కర్మత్వము రాగా ద్వితీయ వచ్చినది. “కాంతః” యని వేటొక కర్మయు యున్నది.

తత్ర లద్, లోద్. లజ్, విధిలిజ్షు సామాన్యతో రూపతౌల్యం వర్తత ఇతి ఆదౌ తాని (సార్వధాతుకరూపాణి) లిఖిత్యా; తతః లిద్, లుద్, లృద్, ఆశీర్లిజ్, లుజ్, లృజ్ (ఆర్థధాతుక) రూపాణి ప్రదర్శయిష్యమే.

తథైవ దశగణిధాతుమ ప్రథమ చతుర్థ షష్ఠ దశమగణియాః పూర్వం; ద్వితీయ, తృతీయ, పంచమ సప్తమాష్టమ నవమ గణియాశ్చ తదనంతరం వక్ష్యమే. తత్రాపి ప్రసిద్ధాః సామాన్య ధాతవః ప్రథమః తతో విశేషధాత వశ్చ పరస్మై పద్యాత్మనే పద్యుభయ పదిక్రమేణ బోధ్యాః.

భూ = సత్తాయామ్. (డిండుట) అకర్మకః*.

పరస్మైపది. సేద్.

కర్తృర్థే సార్వధాతుకే పరే ధాతోః శప్, ఆ ఇతి శిష్యతే, యథా—

భూ + అ + తి = భవతీత్యాది.

వర్తమాన క్రియావృత్తే ధాతో ర్లటి కర్తరి రూపాణి.

	ఏ.	ద్వి.	బ.		ఏ.	ద్వి.	బ.
ప్ర॥	తి	—	తః	—	అ	ని	
మ॥	సి	—	థః	—	థ		
ఉ॥	మి	—	వః	—	మః	‡	

విధ్యాశీరాదిషు లోడి.

తు, తాత్-తామ్-అన్తు	}	{	భవతు,	-	భవతామ్	-	భవన్తు
హి, తాత్ - తమ్ - త			భవతాత్		-		భవతమ్
			భవ,		భవతమ్		భవత
			భవతాత్	-	భవతమ్	-	భవత

* ల్లో॥ వృద్ధిశ్చయ భయ జీవితమరణం లజ్జా సత్తా స్థితి జాగరణమ్ । శయన క్రిడారూచి దీప్త్యర్థం ధాతుగణం తమకర్మక మాహుః॥ ఏతద్వి వ్నార్థకా ధాతవః ప్రాయేణ సకర్మకా ఇతి జ్ఞేయమ్.

** అతో గుణే, ౬-౧-౯-౭॥ = అపదాంతా దకారాత్ (అ-ఏ-ఓ) గుణే పరే పరరూపమేకాదేశ స్స్యాత్, ఇతి సూత్రేణ అన్తి, అన్తు, అః, ఏ. ఇత్యాదిషు పరతః పరరూపమ్.

‡ అతో దీర్ఘోయజ్ఞే, ౭-౩-౧౦౦॥ = యజ్ఞాదౌ సార్వధాతుకే పరే అకారాంతాన్త్యస్య దీర్ఘః; ఇత్యనేన మిప్, వస్, మస్, వహి, మహి, ఇత్యాదిషు పరేషు (సార్వధాతుకే) పూర్వస్య అకారస్య అకారః.

అని — ఆవ—ఆమ

భవాని—భవావ—భవామ. ౩

అనద్యతన భూతే లజి.

ఏ. ద్వి. బి.
ప్ర॥ త్ - తామ్ - అత్
మ॥ న్(ః) - తమ్ - త
ఉ॥ ఆమ్ - వ - మ

ఏ. ద్వి. బి.
అభవత్ అభవతామ్ అభవన్
అభవః అభవతమ్ అభవత
అభవమ్ అభవావ అభవామ.

విధ్యాదిషు లిజి.

ఇత్-ఇతామ్-ఇయుః
ఇః-ఇతమ్-ఇత
ఇయమ్-ఇవ-ఇమ

భవేత్ భవేతామ్ భవేయుః
భవేః భవేతమ్ భవేత
భవేయమ్ భవేవ భవేమ.

భూతానద్యతన పరోక్షత్వ వివక్షాయాం లిటి.

అ - అతుః - ఉః
ధ - అధుః - అ
అ - వ - మ

బిభూవ బిభూవతుః బిభూవుః
బిభూవిధ బిభూవధుః బిభూవ
బిభూవ బిభూవిన బిభూవిమ.

అనద్యతన భవిష్యతి వివక్షితే లుటి.

తా - తారౌ - తారః
తాసి - తాస్తః - తాస్త
తాస్మి - తాస్యః - తాస్మః

భవితా భవితారౌ భవితారః
భవితాసి భవితాస్తః భవితాస్త
భవితాస్మి భవితాస్యః భవితాస్మః.

క్రియార్థాయాం క్రియాయా మసత్త్వాం సత్త్వాచ్చ భవిష్యతి-ల్పటి

స్యతి - స్యతః - స్యన్తి
స్యసి - స్యథః - స్యథ
స్యామి-స్యావః-స్యామః

భవిష్యతి భవిష్యతః భవిష్యన్తి*
భవిష్యసి భవిష్యథః భవిష్యథ
భవిష్యామి భవిష్యావః భవిష్యామః

౩ "హి" ఇత్యేతత్ అవర్ణానాత్, అసంయోగ పుర్వకోవర్ణస్తాచ్చ పరశ్చే
ల్లవ్యతే. అన్యత్ర న. యులస్తాధాతోః, హుధాతోచ్చ పరస్య "హి" ఇత్య
స్యస్థానే "ధి" ఇత్యాదేశః, యథా - భవ, వర, కురు, శృణు॥ యాహి -
స్తుహి - ఏహి॥ విధి. రున్ధి జామధి, ఏవం క్రమేణ బోధ్యమ్.

* ఇత్ ప్రత్యాహారముటితవన్దేభ్యః, కవర్గాచ్చ పరస్య ఆదేశావయవస్య, ప్రత్య
యావయవస్యన సకారస్య పకారాదీః. భవిష్యతీత్యాది. అత్ర ఇకారస్తు
ఇకారమేవ విహితః. స చ వలాదార్థధాతుకస్య అద్యనయవోభవతి. అని
ట్యుస్తు ఇయన్త ఏవేతి వక్ష్యన్తే.

ఆశిషి లిజి *

యాత్-యాతామ్-యాసుః	}	భూయాత్-భూయాస్తామ్-భూయాసుః.
యాః-యాస్తమ్-యాస్త		భూయాః-భూయాస్తమ్-భూయాస్త
యాసమ్-యాస్య-యాస్మ		భూయాసమ్-భూయాస్య-భూయాస్మ.

భూతత్వమాత్రే వివక్షితే లుజి.

త్-తామ్-అత్	}	అభూత్ అభూతామ్ అభూవత్**
న్(ః)-తమ్-త		అభూః అభూతమ్ అభూత
అమ్-వ-మ		అభూవమ్ అభూవ అభూమ.

పేతు పేతుమద్భావాది లిజ్ఞిమిత్రే భవిష్యతి క్రియావృత్తౌ లృజి.

స్యత్-స్యతామ్-స్యత్	}	అభవిష్యత్-అభవిష్యతామ్-అభవిష్యత్
స్యః-స్యతమ్-స్యత		అభవిష్యః-అభవిష్యతమ్-అభవిష్యత
స్యమ్-స్యావ-సామ.		అభవిష్యమ్-అభవిష్యావ-అభవిష్యామ

ఏవ మూకారాంతః పరస్మైపదినః సామాన్యదాతవః,

ముదహర్షే (సంతోషించుట) ఆత్మనేపదీ, అక॥ సేత్.

లటి ప్రత్యయరూపాణి.

లటి ధాతురూపాణి.

తే-ఇతే-అనే	}	మోదతే మోదేతే మోదనే
నే-ఇథే-ఇధ్యే		మోదసే మోదేథే మోదధ్యే
ఏ-వహే-మహే		మోదే మోదావహే మోదామహే.

లోటి.

తామ్-ఇతామ్-అనామ్	}	మోదతామ్ మోదేతామ్ మోదనామ్
స్య-ఇథామ్-ధ్యమ్		మోదస్య మోదేథామ్ మోదధ్యమ్
ఐ-వహౌ-మహౌ		మోదై మోదావహౌ మోదామహౌ

లజి.

త-ఇతామ్-అస్త	}	అమోదత అమోదేతామ్ అమోదస్త
థాః-ఇథామ్-ధ్యమ్		అమోదథాః అమోదేథామ్ అమోదధ్యమ్
ఇ-వహి-మహి		అమోదే అమోదావహి అమోదామహి.

* విధినిమస్త్రాచామస్త్రాచాభిష్ట సమ్రుశ్చ ప్రార్థనా శీష్టు లిజ్ఞోతాస్తః.

** లజ్ లుజ్ లృజ్ పరేషు హలాదిధాతునామాదౌ అకారాగమః అజాది ధాతునామాదౌ ఆకారాగమః వృద్ధిశ్చ భవతి. యథా - అభవత్, అభూత్, అభవిష్యత్. అన్ - అవత్, అవీత్, అవిష్యత్. ఏధ్ - ఐధత - ఐధిష్ట, ఐధిష్యత ఇత్యాది.

విధిలిజ—

ఈత ఈయాతామ్ ఈరః
 ఈథాః ఈయాథామ్ ఈధ్వమ్
 ఈయ ఈవహి ఈమహి

{ మోదేత మోదేయాతామ్ మోదేరః
 మోదేథాః మోదేయాథామ్ మోదేధ్వమ్
 మోదేయ మోదేవహి మోదేమహి

లిజి—

ఏ - ఆతే - ఇరే
 సే - ఆథే - ధ్వే (ధ్వే)
 ఏ - వహే - మహే

{ ముముదే ముముదాతే ముముదిరే
 ముముదిషే ముముథాథే ముముదిధ్వే (ధ్వే)
 ముముదే ముముదివహే ముముదిమహే.

బులి—

తా - తారౌ - తారః
 తాసే - తాసాథే - తాద్వే
 తాహే - తాస్యహే - తాస్మహే

{ మోదితా మోదితారౌ మోదితారః
 మోదితాసే మోదితాసాథే మోదితాద్వే
 మోదితాహే మోదితాస్యహే మోదితాస్మహే.

ల్లిలి—

స్యతే - స్యేతే - స్యన్తే
 స్యసే - స్యేథే - స్యద్వే
 స్యే - స్యావహే - స్యామహే

{ మోదిస్యతే - మోదిస్యేతే - మోదిస్యన్తే
 మోదిస్యసే - మోదిస్యేథే - మోదిస్యద్వే
 మోదిస్యే - మోదిస్యావహే - మోదిస్యామహే.

అశ్రిడి—

సిష్ట	సియాస్తామ్	సిర	}
సిష్టాః	సియాస్తామ్	సిధ్యమ్	
సియ	సివహి	సిమహి	

{ మోదిషీష్ట - మోదిషీయాస్తామ్ - మోదిషీర
మోదిషీష్టాః - మోదిషీయాస్తామ్ - మోదిషీధ్యమ్
మోదిషీయ - మోదిషీవహి - మోదిషీమహి

బడి—

ఇష్ట	ఇషాతామ్	ఇవత	}
ఇష్టాః	ఇషాతామ్	ఇధ్యమ్ (ధ్యమ్)	
ఇషి	ఇష్యహి	ఇమహి.	

{ అమోదిష్ట - అమోదిషాతామ్ - అమోదివత
అమోదిష్టాః - అమోదిషాతామ్ - అమోదిధ్యమ్ (ధ్యమ్)
అమోదిషి - అమోదిష్యహి - అమోదిమహి.

ల్యడి—

స్యత	స్యేతామ్	స్యత	}
స్యథాః	స్యేతామ్	స్యధ్యమ్	
స్యే	స్యావహి	స్యామహి	

{ అమోదివ్యత - అమోదిస్యేతామ్ - అమోదివ్యత
అమోదివ్యథాః - అమోదిస్యేతామ్ - అమోదివ్యధ్యమ్.
అమోదిస్యే - అమోదిష్యావహి - అమోదిష్యామహి.

ఏవం రుచ బుధ కుక స్తుభాదయ ఆత్మనేపదినః సాధారణధాతవః.

ఓ యాచ్చ = యాచ్చాయామ్. (వేడుట) ఉభయపదీ. ద్వి కర్మకః. సేత్. (ట్విత్, ఋదిత్)

లటి.— పరస్మైపదరూపమ్.—

యాచతి	యాచతః	యాచన్తి
యాచసి	యాచథః	యాచథ
యాచామి	యాచావః	యాచామః.

లఱి.- అత్మనేపదరూపమ్.-

యాచతే	యాచేతే	యాచనే
యాచసే	యాచేథే	యాచధ్యే
యాచే	యాచావహే	యాచామహే.

లోఱి-పరస్మైపదరూపమ్ :-

యాచతు	}	యాచతామ్	యాచన్తు
యాచతాత్			
యాచ	}	యాచతమ్	యాచత
యాచతాత్			
యాచాని		యాచావ	యాచామ.

లోఱి-అత్మనేపదరూపమ్ -

యాచతామ్	యాచేతామ్	యాచన్తామ్
యాచస్య	యాచేథామ్	యాచధ్యమ్
యాచై	యాచావహై	యాచామహై.

లఱి-పరస్మైపదరూపమ్ -

అయాచత్	అయాచతామ్	అయాచన్
అయాచః	అయాచతమ్	అయాచత
అయాచమ్	అయాచావ	అయాచామ.

లఱి-అత్మనేపదరూపమ్ -

అయాచత	అయాచేతామ్	అయాచన్త
అయాచథః	అయాచేథామ్	అయాచధ్యమ్
అయాచే	అయాచావహి	అయాచామహి.

విధిలిఱి-పరస్మైపదరూపమ్

యాచేత్	యాచేతామ్	యాచేయః
యాచేః	యాచేతమ్	యాచేత
యాచేయమ్	యాచేవ	యాచేమ.

విధిలిజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యాచేత	యాచేయాతామ్	యాచేర
యాచేథాః	యాచేయాథామ్	యాచేధ్యమ్
యాచేయ	యాచేవహి	యాచేమహి

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

యయాచ	యయాచతుః	యయామః
యయాచిథ	యయాచతుః	యయాచ
యయాచ	యయాచివ	యయాచిమ

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యయాచే	యయాచాచే	యయాచిరే
యయాచిషే	యయాచాథే	యయాచిధ్యే
యయాచే	యయాచివహే	యయాచిమహే.

లుటి-పరస్మైపదరూపమ్-

యాచితా	యాచితారౌ	యాచితారః
యాచితాసి	యాచితాస్తః	యాచితాస్త
యాచితాస్మి	యాచితాస్యః	యాచితాస్మః.

లుటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యాచితా	యాచితారౌ	యాచితారః
యాచితాసే	యాచితాసాథే	యాచితాధ్యే
యాచితాహే	యాచితాస్యహే	యాచితాస్మహే

ల్లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

యాచిష్యతి	యాచిష్యతః	యాచిష్యన్తి
యాచిష్యసి	యాచిష్యథః	యాచిష్యథ
యాచిష్యామి	యాచిష్యావః	యాచిష్యామః

ల్లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

యాచిష్యతే	యాచిష్యేతే	యాచిష్యన్తే
యాచిష్యే	యాచిష్యావహే	యాచిష్యామహే

అశీర్లిజీ-పరస్మైపదరూపమ్.

యాచ్యాత్	యాచ్యాస్తామ్	యాచ్యాసుః
యాచ్యాః	యాచ్యాస్తమ్	యాచ్యాస్త
యాచ్యాసమ్	యాచ్యాస్య	యాచ్యాస్మ

అశీర్లిజీ-అత్మనే పదరూపమ్-

యాచిషీష్ట	యాచిషీయాస్తామ్	యాచిషీరః
యాచిషీష్ఠాః	యాచిషీయాస్తామ్	యాచిషీర్షమ్
యాచిషీయ	యాచిషీవహి	యాచిషీమహి.

బుజీ-పరస్మైపదరూపమ్-

అయాచీత్	అయాచిష్టామ్	అయాచిషుః
అయాచీః	అయాచిష్టమ్	అయాచిష్ట
అయాచిషమ్	అయాచిష్వ	అయాచిష్మ

బుజీ-అత్మనేపదరూపమ్-

అయాచిష్ట	అయాచిషాతామ్	అయాచిషత
అయాచిష్ఠాః	అయాచిషాథామ్	అయాచిర్థమ్
అయాచిషి	అయాచిష్వహి	అయాచిష్మహి

బృజీ-పరస్మైపదరూపమ్-

అయాచిష్యత్	అయాచిష్యతామ్	అయాచిష్యః
అయాచిష్యః	అయాచిష్యతమ్	అయాచిష్యత
అయాచిష్యమ్	అయాచిష్యోవ	అయాచిష్యోమ.

బృజీ-అత్మనేపదరూపమ్-

అయాచిష్యత	అయాచిష్యేతామ్	అయాచిష్యంత
అయాచిష్యథాః	అయాచిష్యేథామ్	అయాచిష్యధ్యమ్
అయాచిష్యే	అయాచిష్యోవహి	అయాచిష్యోమహి.

ఏవ ముఖ్యపదినః. భ్యాదౌ విశేషధాతుషు వక్ష్యమాణరూపాణి వి
అన్యత్సర్వం సాధారణ ధాతువ దూహ్యమ్. ఏవం సర్వగణేష్వపి.

ఇతి భ్యాది సాధారణధాతవః.

అథ దివాది సాధారణ ధాతవః.

దివు = క్రితా విజిగీషా వ్యవహార ద్యుతిస్తుతి మోద మద స్వప్న కాన్తిగతిషు. యథాయథ మకర్మకః సకర్మకశ్చ. పతనైపదీ. సేత్. శ్మశ్రి కరణః. (దీర్ఘః) దివ్ + య + తి = దీవ్యతీత్యాది ధౌద్యమ్ (అడుట పొగడుట వెలయుట మొదలైనవి)

అట-దీవ్యతి	దీవ్యతః	దీవ్యన్తి
దీవ్యసి	దీవ్యథః	దీవ్యథ
దీవ్యామి	దీవ్యావః	దీవ్యామః.

అట-దీవ్యతు	} దీవ్యతామ్	దీవ్యన్తు
దీవ్యతాత్		

దీవ్య	} దీవ్యతమ్	దీవ్యత
దీవ్యతాత్		
దీవ్యాని	దీవ్యావ	దీవ్యామ

అజి-అదీవ్యత్	అదీవ్యతామ్	అదీవ్యన్
అదీవ్యః	అదీవ్యతమ్	అదీవ్యత
అదీవ్యమ్	అదీవ్యావ	అదీవ్యామ.

విధిలిజి-దీవ్యేత్	దీవ్యేతామ్	దీవ్యేయుః
దీవ్యేః	దీవ్యేతమ్	దీవ్యేత
దీవ్యేయమ్	దీవ్యేయ	దీవ్యేమ.

అట-దిదేవ		దిదివుః
దిదేవిధ	దిదివథుః	దిదివ
దిదేవ	దిదివివ	దిదివిమ

అట-దేవితా	దేవితారా	దేవితారః
దేవితాసి	దేవితాస్థః	దేవితాస్థ
దేవితాస్మి	దేవితాస్యః	దేవితాస్మః.

అపి-దేవిష్యతి	దేవిష్యతః	దేవిష్యన్తి
దేవిష్యసి	దేవిష్యథః	దేవిష్యథ
దేవిష్యామి	దేవిష్యావః	దేవిష్యామః.
అపిర్లిజి-దీవ్యాత్	దీవ్యాస్తామ్	దీవ్యాసుః
దీవ్యాః	దీవ్యాస్తమ్	దీవ్యాస్త
దీవ్యానమ్	దీవ్యాస్య	దీవ్యాస్మ.
అజి-అదేవీత్	అదేవిష్టామ్	అదేవిమః
అదేవీః	అదేవిష్టమ్	అదేవిష్ట
అదేవిషమ్	అదేవిష్వ	అదేవిష్మ.
అపి-అదేవిష్యత్	అదేవిష్యతామ్	అదేవిష్యః
అదేవిష్యః	అదేవిష్యతమ్	అదేవిష్యత
అదేవిష్యమ్	అదేవిష్యావ	అదేవిష్యామ.

వివం సిపు ప్రిపు ఇత్యాదయః శ్యన్వికరణాః పరస్మైపదినః.

విద = సత్రాయామ్. (ఉండుట). ఆత్మనేపది. అకర్మకః. అనిచ్.

అపి-విద్యతే	విద్యేతే	విద్యన్తే
విద్యసే	విద్యేథే	విద్యధ్యే
విద్యే	విద్యావహే	విద్యామహే
అపి-విద్యతామ్	విద్యేతామ్	విద్యన్తామ్
విద్యస్య	విద్యేథామ్	విద్యధ్యమ్
విద్యే	విద్యావహౌ	విద్యామహౌ
అజి-అవిద్యత	అవిద్యేతామ్	విద్యస్త
అవిద్యథాః	అవిద్యేథామ్	విద్యధ్యమ్
అవిద్యే	అవిద్యావహౌ	విద్యామహౌ
విధిలిజి-విద్యేత	విద్యేయాతామ్	విద్యః
విద్యేథాః	విద్యేయాథామ్	విద్యమ్
విద్యేయ	విద్యేవాహౌ	విద్యామహౌ

లిటి-విదే	వివిదాతే	వివిదిరే
వివిదిషే	వివిదాథే	వివిదిధ్యే (ధ్యే)
వివిదే	వివిదివహే	వివిదిమహే

లుటి-వేత్రా	వేత్రారా	వేత్రారః
వేత్రాసే	వేత్రాసాథే	వేత్రాధ్యే
వేత్రాహే	వేత్రాస్యహే	వేత్రాస్యమహే

ల్ఘటి-వేతస్యతే	వేతస్యతే	వేతస్యతే
వేతస్యసే	వేతస్యథే	వేతస్యధ్యే
వేతస్యే	వేతస్యావహే	వేతస్యామహే

అశీర్లిజి-విత్సీష్ట	విత్సీయాస్తామ్	విత్సీర్
విత్సీష్టాః	విత్సీయాస్తామ్	విత్సీర్ధ్వమ్
విత్సీయ	విత్సీహి	విత్సీమహి.

లుజి-

త-సాతామ్-సత	}	అవిత్త	అవిత్సాతామ్	అవిత్సత
థాః-సాతామ్-ధ్వమ్		అవిత్తాః	అవిత్సాతామ్	అవిత్సధ్వమ్
సి-స్యహి-స్మహి		అవిత్సి	అవిత్సహి	అవిత్సమహి.

ల్ఘజి-అవేతస్యత	అవేతస్యతామ్	అవేతస్యత
అవేతస్యథాః	అవేతస్యథామ్	అవేతస్యధ్వమ్
అవేతస్యే	అవేతస్యావహి	అవేతస్యామహి.

ఏవం బుద్ధ్, భిద్, యజ్, యుద్, పద్, మన్ ఇత్యాదయ ఆత్మనే
పదినః శ్యన్వికరణా బోధ్యాః.

ఈశుచిర్ = పూతీభావే (శుచియగుట, తడియగుట) ఉభయపదీ.
అకర్మకః. సేత్.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

శుచ్యతి శుచ్యతః శుచ్యన్తి

లిటి-అత్మనేపదరూపమ్-

శుచ్యతే శుచ్యేతే శుచ్యంతే

లోటి—పర॥ శుచ్యత్—ఆత్మ॥ శుచ్యతామ్

లజి—పర॥ అశుచ్యత్—ఆత్మ॥ అశుచ్యతః

విధిలిజి—పర॥ శుచ్యేత్—ఆత్మ॥ శుచ్యేతః

లిటి—పర॥ శుశోచ—ఆత్మ॥ శుశుదే

లుటి—పర॥ శోచితాసి—ఆత్మ॥ శోచితాసే

ల్పటి—పర॥ శోచిష్యతి—ఆత్మ॥ శోచిష్యతే

అశీర్ద్ధిజి—పర॥ శుచ్యాత్—ఆత్మ॥ శోచిషీష్టః

లుజి—పరస్మైపదరూపమ్—

- | | | |
|-------------|-------------|----------|
| (1) అశుచత్ | అశుచతామ్ | అశుచతః |
| (2) అశోచిత్ | అశోచిష్టామ్ | అశోచిషుః |

లుజి—ఆత్మనేపదరూపమ్—

అశోచిష్టః అశోచిష్టాత్మామ్ అశోచిష్టతః

ల్పజి—పర॥ అశోచిష్యత్—ఆత్మ॥ అశోచిష్యతః

శేషం యాచ్ రాతువదూహ్యమ్

ఇతి శ్మన్వికరణ సాధారణధాతవః

తుద = వ్యథనే. (హింసించుట = పొడుచుట) సకర్మకః. ఉభయపడీ. అనిచ్, శవికరణః. తుద్ + శ + తి = తుద్ + అ + తి = తుదతీత్యాది. శస్యజిత్యా దుపధాగుణో న భవతి.

లిటి—పరస్మైపదరూపమ్—

తుదతి	తుదతః	తుదన్తి
తుదసి	తుదతః	తుదతః
తుదామి	తుదావః	తుదామః

లిటి—ఆత్మనే పదరూపమ్—

తుదతే	తుదతే	తుదన్తే
తుదసే	తుదతే	తుదన్తే
తుదే	తుదావహే	తుదామహే

లోటి-పరస్మైపదరూపమ్-

తుదతు } తుదఃమ్

తుదస్తు

తుద } తుదతమ్

తుదత

తుదాని తుదావ

తుదామ.

లోటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తుదతామ్ తుదేతామ్

తుదస్తామ్

తుదస్య తుదేథామ్

తుదధ్వమ్

తుదై తుదావస్తై

తుదామస్తై

లోటి-పరస్మైపదరూపమ్-

అతుదత్ అతుదదామ్

అతుదన్

అతుదః అతుదతమ్

అతుదత

అతుదమ్ అతుదావ

అతుదామ.

లోటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అతుదత అతుదేతామ్

అతుదస్త

అతుదథాః అతుదేథామ్

అతుదధ్వమ్

అతుదే అతుదావహి

అతుదామహి.

విధిలిజి-పరస్మైపదరూపమ్-

తుదేత్ తుదేతామ్

తుదేయుః

తుదేః తుదేతమ్

తుదేత

తుదేయమ్ తుదేవ

తుదేమ

విధిలిజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తుదేత తుదేయాతామ్

తుదేన్

తుదేథాః తుదేయాథామ్

తుదేధ్వమ్

తుదేయ తుదేవహి

తుదేమహి.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

తుతోద	తుతుదతుః
తుతోదిథ	తుతుదిథుః
తుతోద	తుతుదివ

తుతుదుః
తుతుద
తుతుదిమ.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తుతుదే	తుతుదాతే
తుతుదిషే	తుతుదాథే
తుతుదే	తుతుదివపే

తుతుదిరే
తుతుదిధ్యే (ధ్యే)
తుతుదిమపే.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

తోత్రా	తోత్రారా
తోత్రాసి	తోత్రాస్థః
తోత్రాస్మి	తోత్రాస్వః

తోత్రారః
తోత్రాస్థ
తోత్రాస్వః.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తోత్రా	తోత్రారా
తోత్రాసే	తోత్రాసాథే
తోత్రాపే	తోత్రాస్వపే

తోత్రారః
తోత్రాధ్యే
తోత్రాస్వపే.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

తోత్యుతి	తోత్యుతః
తోత్యుసి	తోత్యుథః
తోత్యామి	తోత్యామః

తోత్యుత్రి
తోత్యుథ
తోత్యామః.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తోత్యుతే	తోత్యుతే
తోత్యుసే	తోత్యుథే
తోత్యే	తోత్యామపే

తోత్యుత్తే
తోత్యుధ్యే
తోత్యామపే.

ఆర్థిజి-పరస్మైపదరూపమ్-

తుద్యాత్ తుద్యాస్తామ్

తుద్యాసుః

తుదాది సాధారణ ధాతవః

తుద్యాః

తుద్యాసమ్

తుద్యాస్తమ్

తుద్యాస్య

తుద్యాస్త

తుద్యాస్మ.

అశీర్గజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

తుత్సీష్ట

తుత్సీష్టాః

తుత్సీయ

తుత్సీయాస్తామ్

తుత్సీయాస్థామ్

తుత్సీవహి

తుత్సీర్

తుత్సీధ్వమ్

తుత్సీమహి.

లుజి-పరస్మైపదరూపమ్-

అతౌత్సీత్

అతౌత్సీః

అతౌత్సమ్

అతౌత్తామ్

అతౌత్తమ్

అతౌత్స్య

అతౌత్సుః

అతౌత్త

అతౌత్స్య.

లుజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అతుత్త

అతుత్తాః

అతుత్సి

అతుత్సాతామ్

అతుత్సాథామ్

అతుత్స్వహి

అతుత్సత

అతుద్ధ్వమ్

అతుత్స్మహి.

ల్ఘజి-పరస్మైపదరూపమ్-

అతోత్స్యత్

అతోత్స్యః

అతోత్స్యమ్

అతోత్స్యాతామ్

అతోత్స్యతామ్

అతోత్స్యవ

అతోత్స్యత్

అతోత్స్యత

అతోత్స్యమ.

ల్ఘజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అతోత్స్యత

అతోత్స్యథాః

అతోత్స్యే

అతోత్స్యాతామ్

అతోత్స్యాథామ్

అతోత్స్యవహి

అతోత్స్యస్త

అతోత్స్యధ్వమ్

అతోత్స్యమహి

ఏవం నుద్, షివ్ ఇత్యాదయః శవికరణాః సాధారణ ధాతవః.

అథ చురాదయః సాధారణధాతవః

చుర = నైయే (హింగిలించుట) సకర్మకః. నేచ్. చురాదిభ్యః స్వార్థేణిచ్.
 “ఇ” ఇతి శిష్యతే. చుర్ = (గుణే) “చోః” ఇత్యస్య దాతుత్వాల్లడా దయః.
 కర్తృణే సార్వధాతుకే పరే జీజ్ఞాసాతోః శప్. చోః + ఆ + తి = గుణాయాదే
 శయో స్సతోః చోరయతీ త్యాద్యూహ్యమ్. జీజ్ఞాత్ క్రియాపలే కర్తృగామిని
 సతి ఆత్మనేపద్యమ్, పరగామిని సతి పరస్మైపద మితి చ సర్వత్ర జ్ఞేయమ్.

అటి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయతి	చోరయతః
చోరయసి	చోరయథః
చోరయామి	చోరయావః

చోరయన్తి
 చోరయథ
 చోరయామః.

అటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయతే	చోరయేతే
చోరయసే	చోరయేథే
చోరయే	చోరయావహే

చోరయన్తే
 చోరయధ్వే
 చోరయామహే.

అటి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయతు	} చోరయతామ్
చోరయతాత్	
చోరయ	} చోరయతమ్
చోరయతాత్	
చోరయాజి	చోరయావ

చోరయన్తు
 చోరయత
 చోరయామ.

అటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయతామ్	చోరయేతామ్
చోరయస్య	చోరయేథామ్
చోరయే	చోరయావహౌ

చోరయన్తామ్
 చోరయధ్వమ్
 చోరయామహౌ.

అటి-పరస్మైపదరూపమ్-

అచోరయత్	అచోరయతామ్
అచోరయః	అచోరయతమ్
అచోరయమ్	అచోరయావ

అచోరయన్
 అచోరయత
 అచోరయామ.

అజీ-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అచోరయత	అచోరయేతామ్	అచోరయేత్
అచోరయథాః	అచోరయేథామ్	అచోరయథ్యమ్
అచోరయే	అచోరయావహి	అచోరయామహి.

విధిలిజి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయేత్	చోరయేతామ్	చోరయేయుః
చోరయేః	చోరయేతమ్	చోరయేత
చోరయేయమ్	చోరయేవ	చోరయేమ.

విధిలిజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయేత	చోరయేయాతామ్	చోరయేరః
చోరయేథాః	చోరయేయాథామ్	చోరయేధ్యమ్
చోరయేయ	చోరయేవహి	చోరయేమహి.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్-

చోరయాశ్చకార	చోరయాశ్చక్రతుః	చోరయాశ్చక్తుః
చోరయాశ్చకర్థ	చోరయాశ్చక్రథుః	చోరయాశ్చక్ర
చోరయాశ్చకార	} చోరయాశ్చక్రవ	చోరయాశ్చక్రమ.
చోరయాశ్చకర		

లిటి రూపాన్తరాణి.

- చోరయామృభూవ - చోరయామృభూవతుః - చోరయామృభూవుః
 చోరయామృభూవిథ - చోరయామృభూవథుః - చోరయామృభూవ
 చోరయామృభూవ - చోరయామృభూవివ - చోరయామృభూవిమ.
 చోరయామాస - చోరయామాసతుః - చోరయామాసుః
 చోరయామాసిథ - చోరయామాసిథుః - చోరయామాస
 చోరయామాస - చోరయామాసివ - చోరయామాసిమ.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

చోరయాశ్చక్రే	చోరయాశ్చక్రాతే	చోరయాశ్చక్రే
చోరయాశ్చక్రషే	చోరయాశ్చక్రాథే	చోరయాశ్చక్రథ్యే
చోరయాశ్చక్రే	చోరయాశ్చక్రవహి	చోరయాశ్చక్రమహి.

లిట్యాత్మనేపదే చోరయామ్మభూవ; చోరయామానేతి రూపానరాణి తు
పూర్వపదేవ. న విశేషః.

లుడి.- పరస్మై॥ చోరయితాసి ఆత్మ॥-చోరయితానే } యాచితాయాచివ్య
ల్పడి.- పర॥ చోరయిష్యతి ఆత్మ॥-చోరయిష్యతే } తీతీవత్.

ఆశీర్దిజి:- పరస్మైపదరూపమ్:-

చోర్యాత్	చోర్యాస్తామ్	చోర్యాసుః
చోర్యాః	చోర్యాస్తమ్	చోర్యాస్త
చోర్యాసమ్	చోర్యాస్య	చోర్యాస్మ

ఆశీర్దిజి:- ఆత్మనే పదరూపమ్ :-

చోరయిషీష్ట	చోరయిషీయాస్తామ్	చోరయిషీరత్
చోరయిషీష్టాః	చోరయిషీయాస్తామ్	చోరయిషీధ్వమ్
చోరయిషీయ	చోరయిషీవహి	చోరయిషీమహి.

లుడి:- పరస్మైపదరూపమ్—

అచూచరత్	అచూచరతామ్	అచూచరత్
అచూచరః	అచూచరతమ్	అచూచరత
అచూచరమ్	అచూచరావ	అచూచరామ.

లుడి:- ఆత్మనేపదరూపమ్:-

అచూచరత	అచూచరేతామ్	అచూచరస్త
అచూచరథాః	అచూచరేథామ్	అచూచరధ్వమ్
అచూచరే	అచూచరావహి	అచూచరామహి.

ల్పడి.- పర॥ అచోరయిష్యత్ - ఆత్మ॥ అచోరయిష్యత.

శేషం యాచ్ వత్. ఏవం తుం ఘుష ముటాదయ శ్చురాది సాధారణ
ధాతవ స్సరేపి జ్ఞేయః.

అథ అదాదయః

అద = భక్షణే (తినుట) సకర్మకః. పరస్మై పదీ. అనిద్. అదాదిభ్యః
పరస్య శపః లుక్ (అదర్శనమ్). అద్ + తిః చర్త్యమ్.

లటి:- అత్తి	అత్తః	అదన్తి
అత్తి	అత్తః	అత్త
అద్మి	అద్వః	అద్మః

లోటి:- అత్తు	}	అత్తామ్	అదన్తు
అత్తాత్			
అద్ధి	}	అత్తమ్	అత్త
అత్తాత్			
అదాని		అదావ	అదామ.

లజి:- అదత్	అత్తామ్	అదత్
అదః	అత్తమ్	అత్త
అదమ్	అద్వ	అద్మ.

విధిలిజి:- అద్యాత్	అద్యాతామ్	అద్యః
అద్యాః	అద్యాతమ్	అద్యాత
అద్యామ్	అద్యావ	అద్యామ.

లిటి:- అద	అదతుః	అదుః
అదిథ	అదథుః	అద
అద	అదివ	అదిమ

లిటి రూపాంతరమ్:-

జఘాస	జక్షతుః	జక్షుః
జఘసిథ	జక్షథుః	జక్ష
జఘా(ఘ)స	జక్షివ	జక్షిమ.

లుటి:- అత్తా	అత్తారౌ	అత్తారః
అత్తాసి	అత్తాస్థః	అత్తాస
అత్తాస్మి	అత్తాస్వః	అత్తాస్మః.

విధిలిడి-ఆసిత	సీయాతామ్	ఆసీర్
ఆసీతాః	ఆసీయాథామ్	ఆసీర్ద్యమ్
ఆసీయ	ఆసీమహి	ఆసీమహి.

లిడి-అసాశ్చక్రే; అసామ్భభూవ; అసామాస (చురవత్ - రజి)

లిడి - ఆసీతా.

ల్పిడి - ఆసీష్యతే.

ఆశీర్దిడి-ఆసీషీష్ట.

లిడి - ఆసీష్ట.

ల్పిడి - ఆసీష్యత.

శిష్టం ముదవత్. ఏవం వన్, ఆశాన్ ఇత్యాది.

లిడి-వవసే; ఆశశాసే ఇతి విశేషః.

ద్విష్ = అప్రితా. (పగపెట్టుట) ఉభయపదీ; శ్చైనకర్మకః అనన్.

లఙ్ఘి:- పరస్మైపద రూపమ్:-

ద్వేష్టి	ద్విష్టః	ద్విష్టన్
ద్వేష్టి	ద్విష్టః	ద్విష్టన్
ద్వేష్మి	ద్విష్మః	ద్విష్మః

లఙ్ఘి:- అత్మనేపదరూపమ్:-

ద్విష్టే	ద్విష్టాతే	ద్విష్టతే
ద్విష్టే	ద్విష్టాతే	ద్విష్టే
ద్విష్టే	ద్విష్మహే	ద్విష్మహే

లఙ్ఘి:- పరస్మైపదరూపమ్.

ద్వేష్టు	}	ద్విష్టామ్	ద్విష్టన్
ద్విష్టాత్			
ద్విష్టి	}	ద్విష్టమ్	ద్విష్ట
ద్విష్టాత్			
ద్వేష్టాణి (ని)		ద్వేష్టావ	ద్వేష్టామ.

లోటి-ఆత్మనే పదరూపమ్—

ద్విష్టామ్	ద్విషాతామ్
ద్విక్ష్య	ద్విషాథామ్
ద్విజై	ద్వేషావహై

ద్విషతామ్
ద్విద్వమ్
ద్వేషామహై

లజీ-పరస్మైపదరూపమ్—

అద్వేచ్ఛ	}	అద్విష్టామ్
అద్వేడ్		అద్విష్టమ్
అద్వేచ్ఛ, (ద్)		అద్విష్టమ్
అద్వేషమ్		అద్విష్ట్య

{ అద్విషః
అద్విష్ణ
అద్విష్ట
అద్విష్ట్య.

లజీ-ఆత్మనేపదరూపమ్—

అద్విష్ట	అద్విషాతామ్
అద్విష్టాః	అద్విషాథామ్
అద్విషి	అద్విష్టహ

అద్విషత
అద్విష్ట్యమ్
అద్విష్టహ.

విధిలిజీ-పర॥ ధాతురూ॥

ద్విష్ట్యాత్	ద్విష్ట్యాతామ్	ద్విష్ట్యః	}
ద్విష్ట్యాః	ద్విష్ట్యాతమ్	ద్విష్ట్యాత	
ద్విష్ట్యామ్	ద్విష్ట్యావ	ద్విష్ట్యామ	

ప్రత్యయరూపాణి.
యాత్-యాతామ్-యు
యాః-యాతమ్-యాత
యామ్-యావ-యామ

విధిలిజీ-ఆత్మ॥

ద్విషీత	ద్విషీయాతామ్	ద్విషీరః	}
ద్విషీతాః	ద్విషీయాతామ్	ద్విషీర్హమ్	
ద్విషీయ	ద్విషీవహ	ద్విషీమహ	

ఏవమ్-2, 3, 5, 7, 8, 9
గణేషు పరస్మైపదిషు
యోజనీయమ్.

లిటి-పరస్మైపదరూపమ్—

దిద్వేష	దిద్విషతుః
దిద్వేషిత	దిద్విషతుః
దిద్వేష	దిద్విషివ

దిద్విషః
దిద్విష
దిద్విషిమ్.

లిటి-ఆత్మనేపదరూపమ్—

దిద్విషే	దిద్విషాతే
దిద్విషిషే	దిద్విషాతే
దిద్విషే	దిద్విషివహ

దిద్విషిరే
దిద్విషిర్వే
దిద్విషిమహ.

లిటి-పర॥ ద్వేష్టానీ-ఆత్మ॥ ద్వేష్టానీ

లృజి-పర॥ ద్వేష్యతి. ఆత్మ॥ ద్వేష్య

అశీర్ద్ధజి-పరస్మైపదరూపమ్-

ద్విష్యాత్	ద్విష్యాస్తామ్	ద్విష్యాసుః
ద్విష్యాః	ద్విష్యాస్తమ్	ద్విష్యాస్త
ద్విష్యాసమ్	ద్విష్యాస్య	ద్విష్యాస్మ.

అశీర్ద్ధజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

ద్విషీష్ట	ద్విషీయాస్తామ్	ద్విషీరః
ద్విషీషాః	ద్విషీయాస్తామ్	ద్విషీర్హమ్
ద్విషీయ	ద్విషీవహి	ద్విషీమహి.

లుజి-పరస్మైపదరూపమ్.

అద్విషత్	అద్విషతామ్	అద్విషత్
అద్విషః	అద్విషతమ్	అద్విషత్
అద్విషమ్	అద్విషావ	అద్విషామ్.

లుజి-ఆత్మనేపదరూపమ్-

అద్విషత	అద్విషతామ్	అద్విషన్
అద్విషథాః	అద్విషథామ్	అద్విషర్హమ్
అద్విషీ	అద్విషావహి	అద్విషామహి.

లృజి-పర॥ ఆద్వేష్యత్ ఆద్వేష్యతామ్ ఆద్వేష్యః

లృజి-ఆత్మ॥ ఆద్వేష్యత ఆద్వేష్యేతామ్ ఆద్వేష్యన్

ఏవం సామాన్యతః షాన్తాః శాన్తాశ్చ అనిధాతవః

ఇత్యదాదయః లుగ్వికరణాః:

అథ శ్లవికరణా జుహోత్వాదయః

జు=దానాదనయోః (వెల్పుట-తినుట) అక॥ సక॥ అనిధి. జుహా

త్వాదిభ్యః శపః శ్లః (అదర్శనమ్) శ్లా సతి ద్విత్వాది కార్యమవగన్తవ్యమ్. అస్మిన్ గణే సర్వ త రుస్య "అత్" ఇతి; జీతి (లజాదా) "ఉన్" ఇతి చ ఆదేశాన్తః. ఉసి పరతః గుణాదయశ్చ బోధ్యాః. యథా-

ల్పదీ-హోవ్యతి	హోవ్యతః	హోవ్యన్తి
హోవ్యసి	హోవ్యథః	హోవ్యథ
హోవ్యామి	హోవ్యామః	హోవ్యామః
ఆశ్రిజీ-హాయాత్	హాయాస్తామ్	హాయాసుః
హాయాః	హాయాస్తమ్	హాయాస్త
హాయాసమ్	హాయాస్య	హాయాస్య
లుజీ-అహాషీత్	అహాష్టామ్	అహాషః
అహాషీః	అహాష్టమ్	అహాష్ట
అహాషమ్	అహాష్మ	అహాష్మ
ల్పజీ-అహోవ్యత్	అహోవ్యతామ్	అహోవ్యన్
అహోవ్యః	అహోవ్యతమ్	అహోవ్యత
అహోవ్యమ్	అహోవ్యావ	అహోవ్యావ.

ఏవం బీ, ప్రీ, భృ, రాతూనాం రూపాణి. విశేషస్తు వక్ష్యతే.

మాజ్ = మానే శబ్దే చ (కాలుచులు, శబ్దించుట) ఆత్మనేపదీ. సేద్.

లటి-మిమీతే	మిమాతే	మిమతే
మిమీషే	మిమాథే	మిమీధ్యే
మిమే	మిమీవహే	మిమీమహే.
లోటి-మిమీతామ్	మిమాతామ్	మిమతామ్
మిమీష్య	మిమాథామ్	మిమీధ్యమ్
మిమై	మిమావహై	మిమామహై
లజీ-అమిమీత	అమిమాతామ్	అమిమత
అమిమీతాః	అమిమాథామ్	అమిమీధ్యమ్
అమిమి	అమిమీవహి	అమిమీమహి.
విధిలిజీ-మిమీత	మిమీయాతామ్	మిమీరన్
మిమీతాః	మిమీయాథామ్	మిమీధ్యమ్
మిమీయ	మిమీవహి	మిమీమహి.

లిటి-మమే

మమివే

మమే

మమాతే

మమాథే

మమివహే

మమిరే

మమిర్యే

మమిమహే.

లిటి-మాతా—మాతానే.

ల్పిటి-మాస్యతే.

ఆశ్రితి-మాసీవ్య

మాసీస్థాః.

మాసీయ

మాసీయాస్తామ్

మాసీర

లిటి-

స్త-సాతామ్-సత

స్థాః-సాతామ్-ధ్యమ్

సి-స్యహి-స్మహి

}

అమాస్త

అమాస్థాః

అమాసి

అమాసాతామ్

అమాసాధామ్

అమాస్యహి

అమాసత

అమాధ్యమ్

అమాస్మహి.

ల్పిటి-అమాస్యత.

శేషం హువత్. ఏవమ్ ఓహాజ్.

(దు) దాజ్ = దానే (ఇచ్చుట) ఉభయపది సక. అనిద్.

లిటి-పర॥

దదాతి

దత్తః

దదతి

దదాసి

దత్తః

దత్త

దదామి

దద్యః

దద్యః

లిటి-ఆత్మ॥

దత్తే

దదాతే

దదతే

దత్సే

దదాథే

దద్యే

దదే

దద్యహే

దద్యహే.

లిటి-పర॥

దదాతు

దత్తాత్

దేహి

దత్తాత్

దదాని

}

దత్తామ్

}

దత్తమ్

దదాన

దదతు

దత్త

దదాను.

లోడి-ఆత్మ॥

దత్తమ్

దదాతామ్

దదతామ్

దత్స్య

దదాతామ్

దద్వమ్

దదై

దదాపహై

దదామహై

అజీ-పర॥

అదదాత్

అదదత్తమ్

అదదుః

అదదాః

అదత్తమ్

అదత్త

అదదామ్

అదద్య

అదద్య

అజీ-ఆత్మ॥

అదత్త

అదదాతామ్

అదదత్

అదత్తాః

అదదాతామ్

అదద్వమ్

అదది

అదద్యహి

అదద్యహి

విధిలిజీ-పర॥

దద్యాత్

దద్యాతామ్

దద్యుః

దద్యాః

దద్యాతమ్

దద్యాత్

దద్యామ్

దద్యాప

దద్యామ

విధిలిజీ-ఆత్మ॥

దదీత

దదీయాతామ్

దదీరత్

దదీతాః

దదీయాతామ్

దదీర్వమ్

దదీయ

దదీపహి

దదీమహి

లిజీ-పర॥

దదా

దదతుః

దదుః

దదిత్. దదాత్

దదతుః

దద

దదా

దదిప

దదిప

లిజీ-ఆత్మ॥

దదే

దదాతే

దదీరే

దదిషే

దదాతే

దదిర్వే, దదిర్వే

దదే

దదిపహే

దదిమహే

ఐదీ-దాతాసి-దాతాసే

ఐదీ-దాస్యతి-దాస్యతే.

ఆశ్రిద్ధిజీ-పరః దేయాత్

దేయాస్తామ్

దేయాసుః

దేయాః

దేయాసమ్

ఆశ్రిద్ధిజీ-ఆత్మః దాసీష్ట

దాసీయాస్తామ్

దాసీగః

దాసీష్టాః

దాసీయ

ఐదీ-పరః

అదాత్

అదాతామ్

అదుః

అదాః

అదాతమ్

అదాత

అదామ్

అదాత

అదామః

ఐదీ-ఆత్మః

అదిత

అదిషాతామ్

అదిషత

అదితాః

అదిషాతామ్

అదిధ్వమ్

అదిషి

అదిష్యహి

అదిష్యహి.

ఐదీ-అదాస్యత్-అదాస్యత.

ఏవం దాక్షో దాతో రూపాణి.

అథ శ్చవికరణాః స్వాదిసామాన్య దాతవః.

* పుష్ = అభిషవే (ములుగుట, మథించుట) జీత్. ఉభయపదీ.

అక్షః సకః అనిద్. స్వాదిభ్యః శ్చ. తస్య తిపి నీపి మిపి గుణః.

ఐదీ-పరః సునోతి

సునుతః

సున్యన్తి

సునోషి

సునుతః

సునుత

సునోమి

సునువః, సున్యః

సునుమః, సున్మః.

ఐదీ॥ ఆత్మః సునుతే

సున్వాతే

సున్యతే

సునుషే

సున్వాతే

సునుద్యే

* ధాతో రాదిభూతయోః పకారణకారయోః పకారవకారో క్రమాత్ ప్తః
స్థా - స్థా - ష్టా - స్థా - నీ - నీ - ఐ మ. ఇద - వద ఇత్యాదయః *
పదేశే పకారాదయః ఇకారాదయశ్చ జ్ఞేయః.

	సున్యే	{ సున్యపే సునువపే }	సున్యపే సునుమపే
లోటి పర	సునోతు సునుతాత్ }	సునుతామ్	సున్యన్తు
	సును సునుతాత్ }	సునుతమ్	సునుత
	సునవాని	సునవాన	సునవామ.
లోటి ఆత్మ	సునుతామ్	సున్యాతామ్	సున్యతామ్
	సునువ్య	సున్యాథామ్	సునుధ్వమ్
	సునవై	సునవామై	సునవామహై
లిటి. పర	అసునోత్	అసునుతామ్	అసున్యత్
	అసునోః	అసునుతమ్	అసునుత
	అసునవమ్	{ అసునువ అస్య }	{ అసునుమ అసున్మ }
లిటి ఆత్మ	అసునుత	అసున్యాతామ్	అసున్యత
	అసునుథాః	అసున్యాథామ్	అసునుధ్వమ్
	అసున్య	{ అసునువపి అసున్యపి }	{ అసునుమపి అసున్మపి }
విధిలిటి. పర	సునుయాత్	సునుయాతామ్	సునుయుః
	సునుయాః	సునుయాతమ్	సునుయాత
	సునుయామ్	సునుయావ	సునుయామ.
విధిలిటి. ఆత్మ	సున్వీత	సున్వీయాతామ్	సున్వీరత్
	సున్వీథాః	సున్వీయాథామ్	సున్వీధ్వమ్
	సున్వీయ	సున్వీవపి	సున్వీమపి.
లిటి. పర	సుషావ	సుషవతుః	సుషవుః
	సుషవిధ సుషోథ }	సుషవథుః	సుషవ
	సుషావ సుషవ }	సుషవివ	సుషవిమ.

బిడి॥ ఆత్మ॥	సుమవే	సుమవాదే	సుమవిరే
	సుమవివే	సుమవాదే	సుమవిద్యే (ద్యే)
	సుమవే	సుమవివహే	సుమవిమహే.

బిడి॥ పర॥ సోతా-సోతారో-సోతారః-సోతాసి.

.. ఆత్మ॥ సోతాసే

బిడి॥ పర॥	సోష్యతి	సోష్యతః	సోష్యన్తి
-----------	---------	---------	-----------

.. ఆత్మ॥ సోష్యతే సోష్యేతే.

అగ్నిరిడి॥ పర॥	సూయాత్	సూయాస్తామ్	సూయాసుః
----------------	--------	------------	---------

.. ఆత్మ॥ సోషీష్ట సోషీయాస్తామ్ సోషీరణ

సోషీద్యమ్

సోషీయ సోషీవహి సోషీవహి.

బిడి॥ పర॥	అసావీత్	అసావిష్టామ్	అసావిమః
-----------	---------	-------------	---------

అసావీః అసావిష్టమ్ అసావిష్ట

అసావిష్టమ్ అసావిష్ట.

బిడి॥ ఆత్మ॥	అసోష్య	అసోషాతామ్	అసోషత
-------------	--------	-----------	-------

అసోషాః అసోషాథామ్ అసోధ్యమ్

అసోషి అసోష్యహి అసోష్యహి

బిడి॥ పర॥ అసోష్యత్-

.. ఆత్మ॥ అసోష్యత

శేషం హావత్, ముదవచ్చ.

ఏవమ్ శిజ్, షిజ్, కృజ్, చిజ్ ఇత్యాదయః శ్చవికరణాః

కోర్యాః.

ఇతి స్వాది సామాన్యధాతవః.

అథ శ్చమ్యికరణా రుధాది సాధారణధాతవః

రుధిర్ = అవరణే. (అధగించుట-ఆగుట) ఇరిక్. స్వరితేత్, ఉభయ వది. సక॥ రుధాదిభ్యః శ్చమ్-మిత్త్యాదన్త్యాదభ్యః పరః. రేఫా త్పరత్వా న్నస్య ఇత్త్యమ్. యువః పరయోః తథయోః దకారాదేః. కిచ్చిత్సార్వధాతుకే పరే శ్చమః అకారస్య లోపకృదోఽర్థః.

చిటి॥ పర॥

రుణద్ధి
రుణత్సి
రుణద్ధి

రున్ధః
రున్ధః
రున్ధః

రున్ధని
రున్ధ
రున్ధః.

చిటి॥ ఆత్మ॥

రున్ధే
రున్ధే
రున్ధే

రున్ధాతే
రున్ధాతే
రున్ధాపే

రున్ధతే
(రున్ధే) రున్ధే
రున్ధాపే

లోటి॥ పర॥

రుణద్ధు }
రున్ధాత్ }
రున్ధి }
రున్ధాత్ }
రుణదాని

రున్ధామ్
రున్ధమ్
రుణదావ

రున్ధస్తు
రున్ధ
రుణదామ.

లోటి॥ ఆత్మ॥

రున్ధామ్
రున్ధత్స్వి
రుణదై

రున్ధాతామ్
రున్ధాతామ్
రుణదావహై

రున్ధతామ్
రున్ధత్స్వి
రుణదామహై

చిటి॥ పర॥

అరుణత్ (ద్)
అరుణః }
అరుణత్ }
అరుణధమ్

అరున్ధామ్
అరున్ధమ్
అరున్ధః

అరున్ధన్
అరున్ధ
అరున్ధః

చిటి॥ ఆత్మ॥

అరున్ధ
అరున్ధః
అరున్ధి

అరున్ధాతామ్
అరున్ధాతామ్
అరున్ధాపే

అరున్ధత
అరున్ధత్స్వి
అరున్ధాపే

విధిలిజి. పర॥

రున్యాత్
రున్యాః
రున్యామ్

రున్యాతామ్
రున్యాతమ్
రున్యావ

రున్యః
రున్యాత
రున్యామ.

విధిలిజి. పర॥

రున్ఠిత
రున్ఠితః
రున్ఠియ

రున్ఠియాతామ్
రున్ఠియాతమ్
రున్ఠివహ

రున్ఠిర
రున్ఠిధ్వమ్
రున్ఠిమహి.
రురుధుః

లిజి. పర॥

రురౌధ

రురుధతుః

,, ఆత్మ॥

రురుధే

రురుధిషే

బుది పర॥

రోద్ధా
రోద్ధాసి

రోద్ధారా

రోద్ధారః.

బుది ఆత్మ॥

రోద్ధాసే

బుది పర॥

రోత్స్యతి.

,, ఆత్మ॥

రోత్స్యతే.

ఆశీర్దిజి॥ పర॥

రుద్ధ్యాత్.

,, ఆత్మ॥

రుద్ధిష్ట.

బుది. పర॥

అరౌత్సీత్
అరౌత్సీః
అరౌత్సమ్

అరౌద్ధామ్
అరౌద్ధమ్
అరౌత్స్వి

అరౌత్సుః
అరౌద్ధ
అరౌత్స్వ.

బుది రూపాంతరమ్.

అరుధత్
అరుధః
అరుధమ్

అరుధతామ్
అరుధతమ్
అరుధావ

అరుధన్
అరుధత
అరుధామ.

బుది॥ ఆత్మ॥

అరుద్ధ

అరుద్ధాతామ్

అరుద్ధత

లృటి. పర॥ ఆరోఽప్యః.

,, ఆత్మ॥ ఆరోఽప్యః.

శేషం శుద్ధవః.

ఏవం శుద్ధిర్, చిద్ధిర్, విద్ధిర్ ఇత్యాది. ఇతి రుద్రాదయః

అథ తనాదయ ఉవికరణాః

తను=విస్తారే (విస్తరించుట, వెల్లడిచేయుట) ఉదిక్. ఉభయపదీ. సక॥
సేత్. తనాదిభ్యః ఉః తస్య పిత్తుగుణః ౯+ఉ+లి=

లటి. పర॥

తనోలి	తనుతః	తస్యన్తి
తనోషి	తనుథః	తనుథ
తనోమి	తస్యః, తనువః	తన్మః, తనుమః.

లటి, ఆత్మ॥

తనుతే	తన్వాతే	తస్యతే
తనుషే	తన్వాథే	తనుధ్యే
తన్యే	{ తన్యపే తనువపే	{ తన్మపే తనుమపే

లోటి. పర॥

తనోరు	}	తనుతామ్	తస్యన్తు
తనుతాత్			
తను	}	తనుతమ్	తనుత
తనుతాత్			
తనవాని		తనవావ	తనవామ.

లోటి. ఆత్మ॥

తనుతామ్	తన్వాతామ్	తస్యతామ్
తనుష్య	తన్వాథామ్	తనుధ్యమ్
తనవై	తనవావపై	తనవామపై.

లడి. పర॥

అతనోఁ

అతనోఁ

అతనువమ్

అతనుతామ్

అతనుతమ్

{ అతన్య
అతనువ

అతన్యన్

అతనుత

{ అతన్య
అతనుమ

లడి. ఆత్మ॥

అతనుత

అతనుతాః

అతన్య

అతన్యాతామ్

{ అతన్యాతామ్

{ అతన్యహి
అతనుమహి

అతన్యత

అతనుద్వమ్

{ అతన్యహి
అతనుమహి

విధిలిడి॥ పర॥ తనుయాత్

.. ఆత్మ॥

తన్వీత

మహావత్.

లిడి. పర॥

తన

తేనిధ

తతాన

తతన

తేనతుః

తేనతుః

తేనివ

తేనుః

తేన

తేనిమ.

లిడి. ఆత్మ॥

తేనే

తేనిషే

తేనే

తేనాతే

తేనాథే

తేనివహే

తేనిరే

తేనిరే

తేనిమహే.

లిడి. పర॥

తనితాసి.

.. ఆత్మ॥ తనితాసే.

లిడి. పర॥ తనివ్యతి

.. ఆత్మ॥ తనివ్యతే

ఆశ్రిజి-పర॥ తన్యాత్

.. ఆత్మ॥ తనిషీష్ట

తన్యాతామ్

తనిషీయాతామ్

బి|| పర||

అతానీత్	అతానిష్టామ్	అతానిమః
అతనీత్	అతనిష్టామ్	అతనిమః
అతానీః	అతానిష్టమ్	అతానిష్ట
అతనీః	అతనిష్టమ్	అతనిష్ట
అతానిషమ్	అతానిష్య	అతానిష్య
అతనిషమ్	అతనిష్య	అతనిష్య

బి|| ఆత్మ||

అతనిష్ట	అతనిషాతామ్	అతనిషత
అతత		
అతనిష్టాః	అతనిషాథామ్	అతనిష్యమ్ (ధ్యమ్)
అతథాః		
అతనిషి	అతనిష్యహి	అతనిష్యహి

బి|| పర|| అతనిష్యత్.

ఆత్మ|| అతనిష్యత.

శేషం యావ్ వత్.

ఏవం సను షణు, షీణు, ఋణు, ర్శణు, మృణు ధాతవః.
విశేషస్తు వక్ష్యతే.

ఇతి తనాదయః.

అథ క్ర్యాది సామాన్య ధాతవః శ్వావికరణాః

(దు) క్రిజ్ = ద్రవ్యవినిమయే. (కొనుట) జ్జిత్. ఉభయపదీ. సక||
అనిద్, క్ర్యాదిభ్యః శ్వాప్రత్యయః. 'నా' ఇతి శిష్యతే, స చ క్రిభ్యాం
పరశ్చేణ్ణత్వం ప్రాప్నోతి. శ్వాప్రత్యయా కారస్య హలాది కిజ్జిత్సార్వధాతుకే
పరే ఈకారః. అజాదౌ లోపః క్రి+నా+తి.

బి|| పర||

క్రిజాతి	క్రిజీతః	క్రిజ ని
క్రిజాసి	క్రిజీథః	క్రిజీథ
క్రిజామి	క్రిజీవః	క్రిజీమః

౦టి॥ ఆత్మ॥

క్రిజేత

క్రిజేషే

క్రిజే

క్రిజాత

క్రిజాథే

క్రిజీవహే

క్రిజతే

క్రిజేధ్యే

క్రిజీమహే.

౦టి॥ పర॥

క్రిజాతు

క్రిజీతాత్ }

క్రిజీహే

క్రిజీతాత్ }

క్రిజాని

క్రిజీతామ్

క్రిజీతమ్

క్రిజావ

క్రిజన్తు

క్రిజీత

క్రిజామ.

౦టి ఆత్మ॥

క్రిజీతామ్

క్రిజస్య

క్రిజై

క్రిజాతామ్

క్రిజాథామ్

క్రిజావహై

క్రిజతామ్

క్రిజీధ్యమ్

క్రిజామహై

౦టి. పర॥

అక్రిజాత్

అక్రిజాః

అక్రిజామ్

అక్రిజీతామ్

అక్రిజీతమ్

అక్రిజీవ

అక్రిజన్

అక్రిజీత

అక్రిజీమ.

౦టి. ఆత్మ॥

అక్రిజత

అక్రిజీథాః

అక్రిజీ

అక్రిజాతామ్

అక్రిజాథామ్

అక్రిజీవహే

అక్రిజత

అక్రిజీధ్యమ్

అక్రిజీమహే.

విధిలిజి. పర॥

క్రిజీయాత్

క్రిజీయాః

క్రిజీయామ్

క్రిజీయాతామ్

క్రిజీయాతమ్

క్రిజీయావ

క్రిజీయుః

క్రిజీయాత

క్రిజీయామ.

విధివిజ్ఞ. ఆత్మ॥

క్రిజీత	క్రిజీయాతామ్	క్రిజీరన్
క్రిజీథాః	క్రిజీయాథామ్	క్రిజీర్హమ్
క్రిజీయ	క్రిజీవహి	క్రిజీమహి.

విధి. పర॥

చిక్రాయ	చిక్రియతుః	చిక్రియుః
చిక్రయిథ చిక్రేథ	చిక్రియథుః	చిక్రియ
చిక్రాయ చిక్రయ	చిక్రియివ	చిక్రియిమ.

విధి. ఆత్మ॥

చిక్రియే	చిక్రియాతే	చిక్రియిరే
చిక్రియిషే	చిక్రియాథే	చిక్రియిధ్యే (ధ్యే)
చిక్రియే	చిక్రియివహే	చిక్రియిమహే.

విధి. పర॥

క్రేతా	క్రేతారే
క్రేతాసి.	

విధి. ఆత్మ॥ క్రేతాసే.

లృటి. పర॥	క్రేష్యతి	క్రేష్యతః
ఆత్మ॥	క్రేష్యతే	క్రేష్యేదే.

ఆశీర్లిజ్ఞ. పర॥

క్రియాత్	క్రియాస్తామ్	క్రియాసుః
----------	--------------	-----------

ఆశీర్లిజ్ఞ. ఆత్మ॥

క్రేషీష్ట	క్రేషీయాస్తామ్	క్రేషీరన్.
-----------	----------------	------------

బుజి. పర॥

అక్రెషీత్	అక్రెష్టామ్	అక్రెమః
అక్రెషీః	అక్రెష్టమ్	అక్రెష్ట
అక్రెషమ్	అక్రెష్ట	అక్రెష్ట

బుజి ఆత్మ॥

అక్రెష్ట	అక్రెష్టామ్	అక్రెష్టత
అక్రెష్టః	అక్రెష్టామ్	అక్రెష్టమ్
అక్రెషి	అక్రెష్టహి	అక్రెష్టహి.

బుజి. పర॥ అక్రెష్టత్	అక్రెష్టతామ్	అక్రెష్టన్
.. ఆత్మ॥ అక్రెష్టత	అక్రెష్టతామ్	అక్రెష్టత
శిష్టం యాచీవత్.		

ఏవ—ప్రిజ్, శ్రీజ్, మిజ్ ఇత్యాదయః.

జ్నావికరణా బోధవ్యాః.

ఇతి సామాన్యధాతవః

అథ విశేషాః

భ్యాది విశేషధాతవః

చిటి=సజ్జ్ఞానే. (తెలియుట) ఈదిత్. భ్యాదిః పర॥ సక॥ పేద్.

చేతతి । చేతతు । అచేతత్ । చేతేత్ । చితేత । చేతితా । చేతిష్టతి । చిత్యాత్ । అచేతీత్ । అచేతిష్టత్ ।

ఏవం సిద్, కిద్, చిద్, తిల్ ఇత్యాదయ ఇకారోపధా ధాతవః.

బుధ=అవగమనే. (ఎఱుగుట).

బోధితి । బోధతు । అబోధత్ । బోధేత్ ।

బుబోధ	బుబుధతుః	బుబుధుః
బుబోధి	బుబుధతుః	బుబుధ
బుబోధ	బుబుధివ	బుబుధిమ.

బోధితా । బోధిష్యతి । బుధ్యాత్ ।

అబోధిత్ । అబోధిష్టామ్

అబోధిషుః

అబోధిష్యత్ ।

ఏవం పుష్, ప్రుష్, రుష్, కుచ్, కుజ్, చ్యుత్ ఇత్యాదయ ఉతా
శోపదాః.

చ్యుతిర్ = శరణే (సప్తవింశతి) ఇరిత్॥ అక॥

లిటి-చ్యోతతి ।

లిటి- అచ్యుతత్ అచ్యుతరామ్

అచ్యుతన్

అచ్యోతిత్ అచ్యోతిష్టామ్

అచ్యోతిషుః

ఇతి రూపద్వయం బోధ్యమ్.

శేషం బుధ్ వత్.

ఏవం శ్చుతిర్, శ్చుతిర్, ఉహిర్, తుహిర్, దుహిర్, బుధిర్, బృహిర్,
ముషిర్, శుచిర్, బుద్ధిర్, శ్చుదిర్, ఇత్యాదయః ఇరిత్యుజ్జక దాతవః

పుషు = సేవనే. (కురియుట) ఉదిత్ అక॥ సేదే

వర్షతి । వర్షతు । అవర్షత్ । వర్షేత్ ।

లిటి. వవర్ష వవర్షతుః

వవర్షుః

వవర్షిథ వవర్షతుః

వవర్ష

వవర్ష వవర్షివ

వవర్షిషుః.

వర్షితా । వర్షిష్యతి । వృష్యాత్ । అవర్షిత్ । అవర్షిష్యత్ ।

ఏవం పుష్, హృష్, ఇత్యాదీనా మృకారోపదానాం దాతానాం

రూపాణి.

* గద = వ్యక్తాయాం వాచి (చెప్పుట) సక॥ సేదే.

గదతి । గదతు । అగదత్ । గదేత్ ।

లిటి-జగదజగదతుః

జగదుః

జగదిథ జగదతుః

జగద

* నేర్గదనద పకపద ఘుమాస్యతి హన్తియాతి వాచి ద్రాతి స్సాతి
పపతి వహతి కామ్యతి చినోతి చేగ్గిషు చ॥ ౧-౪-౧౭ ॥ ఉపసర్గస్థాశ్వాంతం రేఖమా
రాశ్వాంతం పరస్య సేః నస్య త స్సాన్యత్ గదాదిషు పరేషు ప్ర+ని+గద =
ప్రణిగదతి, ప్రణివదతి త్యాది.

జగద
జగద

}

జగదివ

జగదిమ

గదితా । గదివ్యతి । గద్యాత్ ।

బుజి- అగాదీత్

అగాదిష్టామ్

అగాదిషుః

రూపా న్తరమ్-అగదీత్

అగదిష్టామ్

అగదిషుః

అగదివ్యత్ ।

ఏవమ్ ఖద, గజ, హ్రస్వ, పర, వద, బద, భజాదయః.

† జిడి = కుత్సాయామ్ (నిందించుట, దూర్చుట) ఇదిత్. సుగాగమః
సక॥ సేద్.

నిన్దతి । నిన్దతు । అనిన్దత్ । నిన్దేత్ ।

రిటి-నిన్ద నిన్దతుః.

నిన్దితా । నిన్దివ్యతి । నిన్దియాత్ । అనిన్దీత్ । అనిన్దివ్యత్ ।

ఏవం నది మధి కాశి ఇత్యాదయః ఇకారేత్సజ్జ్వా ధాతవః.

శంసు = మ్మత్ (పొగడుట) సక॥ సేద్.

శంసతి.

అశీర్దిజి సలోపః

శస్యాత్

శస్యాస్తామ్

శస్యాన్తుః

ఏవం మన్-మధ్యాత్.

దంక్-దశ్యాత్ ఇత్యాదయః నకారోపధాః హలంతా అనిద్యధాతవః.

అజ్ఞాచాతోస్తు పూజార్థే నకారలోపో న.

అజ్ఞ్యాత్. గతౌ తు అచ్యాదిత్యైవ.

అర్చ = పూజాయామ్ (పూజించుట) సక॥ సేద్.

అర్చతి ।

రిటి-ఆనర్చ

ఆనర్చతుః

ఆనర్చన్తుః

ఆనర్చిథ

ఆనర్చతుః

ఆనర్చ

ఆనర్చ

ఆనర్చివ

ఆనర్చిమ

† ఉపసర్గాదసమానేపి జోపదేశస్య ౮-౪-౦౪॥ ఉపసర్గస్థరహిత్యా
మృతస్య జోపదేశధాతునకారస్య ఇత్యమ్.

ప్రజ్ఞతి, ప్రణదతి, ప్రణమతి, ప్రణనామ ఇత్యాది.

ఏవమ్ అర్థ అర్థ అర్థ అర్థ ఇత్యాదయః అకారాదికాః ద్విహల్-
ధాతవః.

దేవ్ = పానే (త్రాగుట) సక॥ అనిచ్. దే + అ + తి = అయాదేశ

ధయతి	ధయతః	ధయన్తి
ధయసి	ధయతః	ధయథ
ధయామి	ధయావః	ధయామః

ధయతు : అధయత్ : ధయేత్

లిటి-దదౌ	దదతుః	దదమః
దదిథ దదాథ	} దదథుః	దద
దదౌ		దదివ
దదా		దదిమ
దాతా	దాస్యతి	దేయాత్
అధాత్	అధాతామ్	అధుః
అదధత్	అదధాతామ్	అదధన్
అధాసీత్	అధాసిష్టామ్	అధాసిమః

ఇతి టిజి త్రైరూప్యమ్.

లృజి-అదాస్యత్.

త్రై = చిస్తాయామ్. (ద్యానించుట) అనిచ్. సక॥

ద్యాయతి : ద్యాయతు : అద్యాయత్ : ద్యాయేత్.

లిఙ్గి-దధ్యే దధ్యతుః దధ్యః

దద్యిథ; దద్యాథ-దద్యివ

ద్యాతా : ద్యాస్యతి.

* ఉపదేశే ఏకారాస్త ఓకారాస్త వికారాస్తాశ్చ ధాతవః శిష్టిన్న ప్రకృయే పరే (అర్థధాతుకస్యతే) అకారాస్తా భవన్తి. అగ్నిజి ధారూపాణాం దావ్ తైవ్ భిన్నధారూపాణాం స్థా, మా, గై పానార్థక పా, ఓహక్, హి, ఏషాశ్చ ధామనాం అకారస్య నిత్యమేకారాదేశః. తద్విన్నానాం స. యక్తా దికానాం ధాన్త ఇత్యాది కృతాకారాదాశ్చ వికల్పేన ఏకార ఇతి జ్ఞేయమ్.

ధ్యాయాత్ ధ్యాయస్తామ్ ధ్యాయానుః

ధ్యాయాః ;

ధ్యేయాత్ ధ్యేయాస్తామ్ ।

అధ్యాసీత్ అధ్యాసిష్టామ్ ।

అధ్యాస్యత్.

ఏవం మ్నా - మై - గై - తై ఇత్యాదయః.

పా = పానే (త్రాగుట) అనిచ్ సక॥ శితి "పిబ" ఇత్యాదేః *

పిబతి పిబతః పిబన్తి ।

పిబతు । అపిబత్ । పిబేత్ ।

పపా పపతుః పపుః

పపిథ, పపాథ - పపివ ।

పాతా । పాస్యతి । పేయాత్ ।

అపాత్ అపాతామ్ అపుః

అపాః - అపామ్ ।

అపాస్యత్ ।

ప్రా = గన్తోపాదానే. (గన్తమునుగ్రహించుట) సక॥ అనిచ్

జిప్రుతి । జిప్రుతు । అజిప్రుత్ । జిప్రేత్ ।

లుజి - అప్రూత్ అప్రూతామ్ అప్రూః

అప్రూసీత్ అప్రూసిష్టామ్

శేషం ద్వైవత్.

ర్మా = శబ్దాన్ని సంయోగయోః (ప్రయోగము చేయుట) అక॥ సక॥

ధమతి । దర్మావిత్కాది ద్వైవత్.

ష్టా = గితినివృత్తా (నిలుచుట) అక॥ తివృత్తి । ఆశ్శిర్షజి - స్థేయ్యాత్

* పాప్రూర్ధ్వాప్రామాదాన్ దృశ్యర్శినిర్దిశదసదాః పిబజిప్రుధమ
తిష్ఠ మవయచ్చ పశ్యర్పణా శ్చియసేదాః ॥ ౨-౩-౪౦౦ ॥ పాదీప్రావిభాదయతే
స్మృతిశ్చక్షోర్జ్జక శక్త్యాదాదా ప్రత్యయే పరే ॥

లుడి-అస్థాత్

అస్థాతామ్

అస్థుః

శేషం దైవత్

శి ఆత్మ॥ స నిష్కతే స నిష్కతే స నిష్కతే
స నిష్కతామ్ స మతిష్కత స నిష్కత
స స్థితే స స్థితే స స్థితే-స స్థితే
సంస్థితానే సంస్థితానే సంస్థితానే
సమస్థిత సమస్థితామ్ సమస్థిత (దావత్.)
సమస్థిత.

ఏవ మవాదియోగేపి.

దాత్ = దానే (ఇచ్చుట) సక॥ అనిత్. యచ్చతి యచ్చతు
అయచ్చత్ యచ్చేత్ దదా ఇత్యాది శేషం పావత్.

దృశిర్ = ప్రేక్షణే (చూచుట) ఇరిత్. సక॥ అనిత్.
పశ్యతి పశ్యతు అపశ్యత్ పశ్యేత్

లిడి-దదర్శ	దదర్శతుః	దదర్శుః
దదర్శిథ, దద్రష్ట;	దదర్శథుః	దదర్శ
దదర్శ	దదర్శివ	దదర్శిమ
ద్రష్టా, ద్రష్ట్యతి		దృశ్యాత్
అద్రాక్షిత్	అద్రాష్టామ్	అద్రాక్షుః
అద్రాక్షిః	అద్రాక్షమ్;	
అదర్శత్	అదర్శతామ్	అదర్శ
అదర్శుః॥	అదర్శమ్	
అద్రక్ష్యాత్.		

స్య = గతౌ (వెళ్ళుట పరుగెత్తుట యందు) ఆక॥ అనిత్॥ ప్ర
గమనార్థే “ధా” ఇత్యాదేశః.

దాపతి దాపతు ఆదాపత్ దాపేత్

శేషం గతౌ తు.

సరతి । సరతు । అసరత్ । సరేత్ ।

ససార	సస్రతుః	సస్రుః
ససర్థ	సస్రతుః	సస్ర
ససార, ససర	సస్సవ	సస్సమ.
సర్తా । సరిష్యతి ।	స్రియాత్ ।	
అసార్షీత్	అసార్షామ్	అసార్షుః ।
అసరిష్యత్ ।		

ఏవం హృ. గృ. పు ఇత్యాదయః..

శద్ ౧ = శాతనే (వాడియగుట) అనిద్. ౧దిత్. సార్వధాతుకే ఆత్మనేపదమ్.

శీయతే । శీయతామ్ ।	అశీయత । శీయేత ।	
శశాద	శేదతుః	శేదుః
శేదిత, శశత్ ।	శేదివ । శతా । శత్స్యతి ।	
శద్యాత్ ।	అశదత్ । అశత్స్యత్.	

షద్ ౧ = విశరణగత్య వసాదనేషు. (చీల్చుట పొందుట) ౧దిత్ సక# అనిద్.

సీదతి । సీదతు ।	అసీదత్ । సీదేత్ ।	
ససాద	సేదతుః	శేదుః
శేషం శద్ ౧వత్		

వస = నివాసే. (నివసించుట) ఆక# అనిద్

వసతి । వసతు ।	అవసత్ । వసేత్ ।	
ఉవాస	ఉషతుః	ఉషుః
ఉవసిథ	ఉషతుః	ఉష
ఉచ్చస్థ		
ఉవాస	ఉషిప్	ఉషిమ.
ఉవస		
ఉస్తా । ఉత్స్యతి ।	ఉష్ట్యాత్ ।	
అవాత్సీత్	అవాత్తామ్	అవాత్సుః

అవాస్తి:	అవాత్రిమ్	అవాత్త
అవాత్సమ్	అవాత్స్య	అవాత్స్య
అవత్స్యత్.		

వద = వ్యక్తాయాం వాచి (పలుకుట) సేచ్.

సక॥ వదతి ।

లిటి-ఉవాద	ఉదతుః	ఉదుః
-----------	-------	------

ఉవదిథ-ఉవదివ ।

వదితా । వదిష్యతి । ఉద్యాత్ । అవాదీత్, అవదీత్ । అవదిష్యత్

పత్ ౭ = గతా (పడుట) అక॥ సేచ్.

లిటి—పతతి ।

లిటి-పపాత	పేతతుః	పేతుః
-----------	--------	-------

పేతిథ-పపాత, పపత, పేతివ ।

పతితా । పతిష్యతి । పత్యాత్ ।

అప పత్	అపప్తామ్	అప పత్
అప ప్రః,	అపప్రతామ్,	అప ప్రత-
అప ప్రమ్	అపప్రాప	అపప్రామ
అపతిష్యత్.		

ఋ = గతి ప్రాపణయోః (ఏగుట-పొందుట) అనిచ్. సక॥

ఋచ్చతి । ఋచ్చతు । ఆర్చత్ । ఋచ్చేత్ ।

లిటి—ఆర	ఆరతుః	ఆరుః
---------	-------	------

ఆరిథ-ఆరివ ।

అర్తా । అరిష్యతి । అర్త్యాత్-అర్త్యాస్తామ్ ।

ఆర్షీత్	ఆర్షామ్	ఆర్షః ।
ఆర్షిః	ఆర్షిష్టమ్ ।	ఆరిష్యత్. *

గమ్ ౭ = గతా. (వెళ్ళుట, పొందుట)

అక॥ సక॥ అనిచ్.

గచ్చతి । గచ్చతుః । గచ్చత్ । గచ్చేత్ ।

జగామ	జగ్మతుః	జగ్ముః
జగమిథ	} జగ్మథుః	} జగ్మ
జగన్త		
జామ	} జగ్మివ	} జగ్మిమ.
జగమ		

గన్తా । గమిష్యతి । గమ్యాత్ ।

అగమత్ । అగమిష్యత్. *

యమ = ఉపరమే (చాలించుట) అనిత్.

యన్వతి । యచ్ఛతు । * అయన్వత్ । యచ్ఛేత్ ।

యయామ	యేమతుః	యేముః
యేమిథ	}	}
యయస్		

యేమివ-యేమిమ ।

యన్తా । యన్స్యతి । యమ్యాత్ ।

అయన్సీత్ అయన్సిష్టామ్ అయన్సిమః ।

అయన్సీః, అయన్సిష్టమ్ । అయన్స్యత్.

ఐమ = ప్రహ్వత్వే శబ్దే చ (మొక్కుట) అనిత్. సక॥

నమతి । నమతు । అనమత్ । నమేత్ । ననామ । నన్తేత్యాది.

క్రమ = పాదవిశేషే (అడుగుబెట్టుట) సేత్ । క్రామ్యతి, క్రామతి ।

క్రామ్యతు, క్రామతు । అక్రామ్యత్, అక్రామత్ । క్రామ్యేత్, క్రామేత్ ।

చక్రామ । క్రమితా । క్రమిష్యతి । క్రమ్యాత్ । అక్రమేత్, అక్రమిష్యత్.

* ఉపార్దమః స్వకరణః; అకర్మకాచ్య; అజోయమహనః; సమోగమ్యై
 చ్చిక్యామ్, ౨-౩-౫౬, ౨౬, ౨౮, ౨౯ । ఏభ్యః తడిరూపాణి భిద్యంతే, యథా-
 సమ్ + ఋ = సమ్యచ్చతే । లుజి. - సమార్త సమార్థాకామ్ సమార్థతః । మాజ్యో
 గేతు - మా సమాత మాసమ్యప్తాకామ్ మా సమ్యవత ఇత్యాది । సమ్ +
 గమ్ = సక్త్యచ్యతే । లిటి - సజ్జగే - సజ్జగిష్టే । ఆశ్రిరిజి. - సక్త్యన్తీప్త
 సక్త్యన్తీప్త । లుజి. - సమగంస్త సమగంసాకామ్ సమగంసత - సమగంస్థాః -
 సమగంపి; సమగత సమగసాకామ్ సమగసత - సమగథాః - సమగసి । ఇతి
 రూపద్యయమ్. ఏవమేవ యమ్ ఛాతోరపి రూపాణి లోభ్యాని.

ఏవం భ్రమ్, క్లమ్, భ్రాన్, క్లాన్, త్రన్, త్రుద్, అమ్ ఏషాం శితి
రూపద్యయం బోధ్యమ్.

సృప్ = గతౌ. (ప్రాకుట-జరుగుట) అనిద్. అకమ్.

సర్పతి । ససర్ప । స్రప్తా, సర్ప్తా । స్రప్స్యతి, సర్ప్స్యతి । స్రప్త్యాత్ ।
అసృపత్ అస్రప్స్యత్. అసర్ప్స్యత్ ।

శేషం వృష్వత్.

ఏవం కృష్, తృష్, దృష్పాదయః.

క్షి = క్షయే (సమయుట) అనిద్. అకమ్.

క్షయతి । క్షయతు । అక్షయత్ । క్షయేత్ ।

చిక్షాయ చిక్షయతుః చిక్షయిష్యుః

చిక్షయిథ } చిక్షయథుః చిక్షయ

చిక్షేథ } చిక్షయివ చిక్షయిష్యు

చిక్షాయ } చిక్షయివ

క్షేతా । క్షేప్స్యతి । క్షియాత్ ।

అక్షైషీత్ అక్షైష్టామ్ అక్షైషుః ।

అక్షైష్యత్ ।

ఏవం జి, జిక్ష్ణిత్యాదయ ఇకారాంతః-విశేషస్తు.

జి = జయే. (శ్రేష్ఠుడగుట-గెలుచుట) అనిద్.

లిడి-జయతి ।

లిడి-జిగాయ జిగ్యతుః జిగ్యుః

జిగయిథ } జిగ్యథుః జిగ్య

జిగేథ } జిగ్యివ జిగ్యిష్యు

జిగాయ } జిగ్యివ జిగ్యిష్యు

జిగయ } జిగ్యివ జిగ్యిష్యు

శేషం క్షివత్

దు = గతౌ. అనిద్

దవతి । దవతు । అదవత్ । దవేత్ ।

లిటి-దుదావ	దుదువతు:	దుదువు:
దుదవిథ	} దుదువివ-	దుదువిము.
దుదోథ		

దోతా । దోష్యతి । దూయాత్ । ఆదోషీత్ । ఆదోష్యత్ ।

ఏవం చ, ద్రు, స్రు, శ్రు ఇత్యాదయః ఉకారాంతాః-విశేషస్తు
 లుటి-అసావీత్ అసావిష్టామ్ అసావిము;
 అసోషీత్ అసోష్టామ్ అసోషు: ।

ద్రు, స్రు దాత్యోః లిటి-

దుద్రోథ-దుద్రువ । సుస్రోథ-సుస్రువ ।

లుటి-అదుద్రువత్, అసుస్రువత్.

శ్రు = శ్రవణే (వినుట) అనిచ్. సార్వధాతుకే “శృ” ఇత్యాదేశ:

శ్చుప్రత్యయశ్చ శృణోతి-శృణోషి-శృణోమి ।

శృణోతు । అశృణోత్ । శృణుయాత్ ।

శుశ్రావ-శుశ్రోథ-శుశ్రువ ।

శ్రోతే త్యాది ద్రువత్. సార్వధాతుకే మజ్ఞాత్.

స్మృ = చింతాయామ్ (తలచుట) అనిచ్. స్మరతి ।

లిటి-సస్మార సస్మరతు: సస్మరు:

సస్మర్థ సస్మరివ- సస్మరిమ ।

ఆశీర్లిటి-స్మర్యాత్ ।

శేషం సృవత్

ఏవం హ్యస్య స్వ ఇత్యాదయః స్సంయోగాదికాః ఋకాంతాః, స్మృదాత్యోః

లిటి-సస్మర్థ, సస్మరిథ-సస్మరివ-సస్మరిమ ।

స్మర్తా, స్మరితా । స్మరిష్యతి

లుటి-అస్మారీత్ అస్మారిష్టామ్;

అస్మార్షీత్ అస్మార్షిష్టామ్-

ఇతి విశేష:

తతార తేరతుః తేరుః ।

తేరిథ తేరథుః తేర

తతార } తేరివ తేరిమ ।
తతర }

తరితా, తరీతా । తరివ్యతి, తరీవ్యతి । తీర్యాత్ ।

అతారిత్ అతారిష్టామ్ అతారిషుః । అతరివ్యత్, అతరీవ్యత్ ।

ఏవ మృదన్తాః,

తప = సన్తాపే. (తపించుట) అనిద్. తపతి ।

తతాప తేపతుః తేపుః

తేపిథ,

తతప్త }

తప్తా. తప్స్యతి, తప్యాత్ ।

అతాప్సిత్ ।

అతాప్తామ్

అతాప్సుః

అతప్స్యత్.

ఏవం హలన్తా అనిటః

త్యజ = హానౌ. (విడుచుట) అనిద్.

త్యజతి ।

తత్యాజ

తత్యజతుః-

తత్యజిథ; తత్యక్త— తత్యజివ । త్యక్తా త్యక్ష్వతి । త్యజ్యాత్ ।

అత్యాజీత్

అత్యాక్తామ్

అత్యాక్షుః-

అత్యాజీః-

అత్యాక్షమ్ ।

అత్యక్ష్వత్,

ఏవం జాన్తాః చాన్తాశ్చ అనిడ్ధాతవః

గుహ = రక్షణే. (కాపాడుట) సేత్. అస్మాత్ స్వార్థే ఆయప్రత్యయః.

ఆర్ధధాతుకే వా. గోపాయతీత్యాది.

లిటి—గోపాయాశ్చకార (బభూవ-ఆస)

గోపాయితా, గోపితా, గోప్తా ।

గోపాయిష్యతి, గోపిష్యతి, గోప్స్యతి । గోపాయత్, గోప్యాత్ ।

అగోపాయాత్, అగోపీత్, అగోప్స్యీత్ ।

అగోపాయుష్యత్, అగోపిష్యత్, అగోప్స్యత్.

ఏవ మూహ్యమ్.

షజ్ఞ = సజ్ఞే. (కలియుట) అనిచ్. శపి నలోపః.

సజతి । సజతు । అసజత్ । సజేత్ ।

ససజ్ఞ ససజ్ఞతుః ససజ్ఞాః

ససజ్ఞోఽథ, ససజ్ఞోఽవ ।
ససజ్ఞ }

సజ్ఞాత్ । సజ్ఞ్యతి । సజ్ఞ్యాత్ ।

అసాక్షీత్ అసాజ్ఞామ్ అసాజ్ఞాః

అసజ్ఞ్యత్ ।

ఏవం రజ్ఞో స్వజ్ఞో దంశ్ దాతవః.

దహ = భస్మీకరణే. (కొల్పుట) అనిచ్.

దహతి ।

దదహ దేహతుః దేహః

దేహిథ, దదగ్ధ - దేహివ ।

దగ్ధా దగ్ధారౌ దగ్ధారః

దహ్యతి । దహ్యత్ ।

అదాక్షీత్ అదాగ్ధామ్ అదాగ్ధః

అదాక్షిః అదాగ్ధమ్ అదాగ్ధ

అదాక్షమ్ అదాక్ష్య అదాక్ష్య ।

అదహ్యత్.

మిహ = సేచనే. (తడుపుట) అనిచ్.

మేహతి । మిమేహ—మిమేహి ।

మేహా మేహారౌ మేహారః ।

మేహ్యతి । మిహ్యత్ । అమిష్యత్ । అమిష్యతామ్ ।

అమేష్యత్. ఏవం రుహ్.

స్కన్ధిర్ = గతిశోషణయోః (జరుగుట ఎందుట) ఇరిక్. అనిద్.

స్కన్ధతి । చస్కన్ధ । స్కన్తా । స్కన్తస్యతి ।

స్కన్ధ్యాత్ । అస్కన్దత్;

అస్కన్తీన్

అస్కన్తమ్

అస్కన్తస్య;

అస్కన్తీన్

అస్కన్తమ్

అస్కన్తస్య

అస్కన్తస్యమ్

అస్కన్తస్యస్య

అస్కన్తస్యస్య

అస్కన్తస్యత్.

(టుట) శ్వి = గతివృద్ధ్యోః (నడచుట పెఱుగుట) అక॥ సేద్.

అది-శ్వియతి ।

అది-శ్వివా

శ్వివతుః

శ్వివః

శ్వివతి;

శ్వివతుః

శ్వివతి-

శ్వివయ

శ్వివయతుః ।

శ్వివయ-

శ్వివయన్ ।

శ్వివయ

శ్వివయన్

శ్వివయత్

శ్వివయస్యమ్

శ్వివయః

అది-శ్వివయత్.

అశ్విత్

అశ్వితమ్

అశ్విన్;

అశ్వియత్

అశ్వియతమ్

అశ్వియన్;

అశ్వియాత్

అశ్వియస్యమ్

అశ్వియః.

ఇతి శ్వాదో పరస్మైవదినః.

ఏద = వృద్ధా. (పెరుగుట) అత్మసేవదీ. అక॥ సేద్.

ఏదతే । ఏదతమ్ । ఏదత । ఏదేత । ఏదాజ్ఞాతే; ఏదామృతూవ, ఏదామాను;

ఏదితా । ఏదివ్యతే । ఏదిషీష్ట । ఏదిష్ట । ఏదిష్టత । ముద్వత్.

ఏవమ్ ఏజ్ఞ, ఈజ్ఞ, ఊహ ఇత్యాదీ నా మిజాది ధాతునాం రూపాణి.

స్పర్ధ = సజ్జర్షే (చర్చచేయుట) సేద్. సక॥

స్పర్ధతే । స్పర్ధతమ్ । అస్పర్ధత । స్పర్ధేత । పస్పర్ధే-పస్పర్ధిషే । స్పర్ధితా ।

స్పర్ధివ్యతే । స్పర్ధిషీష్ట । అస్పర్ధిష్ట । అస్పర్ధివ్యత.

దధ = దారణే. (దరించుట) సేద్.

దదతే । దేదే దేదాతే దేదిర-దేదిషే । దదితా । యజి-అదదిష్ట । శేషం ముద్వత్.

దద = దానే. (ఇచ్చుట) సేద్.

దదతే । దదదే దదదాతే దదదిరే-దదదిషే- దదదిమహే । శేషం ముద్వత్.

తిప్య = క్షరణే. (స్రవించుట) అనిద్. ఆక

తేపతే । తితిపే-తితిపిషే । తేప్తా । తేప్యతే తిప్సిష్ట తిప్సియాస్తామ్ తిప్సిరన్ ।
తిప్సిష్టాః-తిప్సియ । అతిప్త అతిప్సాతామ్ అతిప్సత-అతిష్టాః-అతిప్సి ।
అతేప్యత ।

త్రహుష్ = లజ్జాయామ్ (సిగ్గుపడుట) సేద్.

త్రపతే । త్రేపే త్రేపాతే త్రేపిరే-త్రేపిషే, త్రేపే । త్రపితా । త్రప్తా ।
త్రపిష్యతే, త్రప్యతే । త్రపిషిష్ట. త్రప్సిష్ట । అత్రపిష్ట అత్రపిషాతామ్,
అత్రప్త- అత్రప్సాతామ్ । అత్రపిష్యత, అత్రప్సత్య.

ఏవ మూదితః కృహ, స్యన్తూ, క్షమా, గాహ, ఇత్యాదయః,
విశేషస్థు వక్ష్యతే.

కృహ = సామర్థ్యే. (సమర్థుడగుట) అస్య ఋకారస్య ణకారః,
రేఫస్యలకారః.

కల్పతే	కల్పతామ్	
చటక్ ణపే	చక్ ణపాతే	చక్ ణపిరే
లిక్ ణపిషే	చక్ ణపాథే	చక్ ణపిధ్యే
చక్ ణపే		
కల్పితానే,	కల్ప్తాసే;	కప్తాసి ।
కల్పిష్యతే,	కల్ప్యతే;	కల్ప్యతి ।
కల్పిషిష్ట,	కల్ప్సిష్ట ।	
అకల్పిష్ట	అకల్పిషాతామ్;	
అక్ ణప్త	అక్ ణప్సాతామ్;	
అక్ ణపత్	అక్ ణపతామ్ ।	
అకల్పిష్యత	అకల్ప్యత	అకల్ప్యత్.

స్యన్తా ప్రసవణే (కారుట)

అక॥ సేచ్.

స్యన్తే । సస్యన్తే-సస్యన్తిషే సస్యన్తే. సస్యన్తాథే సస్యన్తిధ్యే, సస్యన్త్యే-
సస్యన్తివహే, సస్యన్త్యహే । స్యన్తితా, స్యన్తి । స్యన్తిష్యతే, స్యన్త్యతే,
స్యన్త్యతి । స్యన్తిషీష్ట, స్యన్తీషీష్ట । అస్యన్తిష్ట । అస్యన్తిషాతామ్; అస్యన్త
అస్యన్ తాతామ్; అ స్యన్తత్, అస్యన్తతామ్ । అస్యన్తిష్యత, అస్యన్త్యత;
అస్యన్త్యత్.

క్షమావ్ = సహనే (ఓర్పుట) సక॥ సేచ్.

క్షమతే । చక్షమే-చక్షమిషే, చక్షంసే-చక్షమిధ్యే, చక్షన్త్యే-చక్షమివహే,
చక్షన్తిహే । క్షమితా, క్షన్తి । క్షమిష్యతే, క్షన్త్యతే । క్షమిషీష్ట, క్షన్తీష్ట ।
అక్షమిష్ట, అక్షన్త । అక్షమిష్యత, అక్షన్త్యత.

గాహా = విరోధనే. (చొచ్చుట-కలియబెట్టుట) సక॥ సేచ్.

గాహతే । జగాహే-జగాహిషే, జఘాషే - జగాహిధ్యే (ధ్యే), జఘాధ్యే ।
గాహితా, గాధా । గాహిష్యతే, ఘాష్యతే । గాహిషీష్ట, ఘాషీష్ట । అగాహిష్ట;
అగాధ అఘాషాతామ్ అఘాషత-
అగాధాః. అఘాషాథామ్ అఘాధ్యమ్.
అఘాషి అఘాష్యాహి అఘాష్యాహి
అగాహిష్యత, అఘాష్యత ।

గృహా = గర్తణే. (నిండించుట) సేచ్. సక॥ గర్తతే । జగృహే
జగృహతే జగృహిరే-జగృహిషే, జఘృషే, జగృహాథే జగృహిధ్యే (ధ్యే)
జఘృధ్యే-జగృహివహే-జగృహ్యాహే । గర్తితా; గర్తా । గర్తిష్యతే, ఘర్త్యతే ।
గర్తిషీష్ట, ఘర్తీష్ట । అగర్తిష్ట; అఘృషత అఘృషాతామ్ అఘృషన్త
అఘృషాః అఘృషాథామ్ అఘృషధ్యమ్ అఘృషి-అఘృషామహి ।
అగర్తిష్యత, అఘర్త్యత.

కము = కాన్తే. (కోరుట) సేచ్. అస్మాత్ స్వార్థే జిజ్-సార్వధాతుకే
నిత్యమ్ ఆర్థధాతుకే వా. తతః శవ్. కమ్ + కి + అ + త = కామయతే ।
కామయతామ్ । అకామయత । కామయేత । కామయాశ్చక్రే, (కామయామృ
భూవ, కామయుమాస); చక్షమే । కామయితా, కామితా । కామయిష్యతే.

కామిష్యతే । కామయిషీష్ట. కామిషీష్ట । అచీకమత, అచకమత । అకామ
యిష్యత, అకమిష్యత

ద్యుత = దీప్తౌ (వెలుగుట) అక॥ సేద్. ద్యోతతే, లుజి-రూపద్యయమ్
అద్యోతిష్ట; అద్యుతత్ అద్యుతతామ్ అద్యుతః, శేషం ముద్వత్.

ఏవం శ్విత్, మిద్, స్విద్, క్విద్, రుచ్, ఘుచ్, రుచ్, లుత్, శుభ్, షుభ్, నభ్, తుభ్, ధాతవః.

స్రంసు = అవస్రంసనే. (జారుట) అక॥ సేద్.

స్రంసతే । లజి-రూపద్యయమ్-అస్రంసన్; అస్రంసత్, అస్రంసతామ్,
అస్రంసః । ఏవం ధ్వంస్, భ్రంస్, భ్రంశ్, స్రమ్భ ధాతవః.

వృతు = వర్తనే. (ఉండుట). అక॥ సేద్.

వర్తతే । వవృతే । వర్తితా । వర్తిష్యతే; వర్త్యతి ।
లుజి.-అవర్తిష్ట; అవృతత్ అవృతతామ్
అవృతః । ఆవర్తిష్యత; అవర్త్యత్. ఏవం వృధ్, శృధ్.

(టు) భాజ్య = దీప్తౌ. (ప్రకాశించుట) సేద్. అక॥

భ్రాజతే । భ్రేజే, బ్రాజే । ఏవం భ్రాశ్; భ్లాశ్, అనయోః శితి-
భ్రాశ్యతే; భ్రాశతే, భ్లాశ్యతే, ఇతి చ విశేషః.

షహ = మర్షజే. (ఓర్పుట) సేద్.

షహతే । సేహే । సహితా;
సోధా సోధారో సోధారః
శేషం ముద్వత్

రమ = క్రిడాయామ్. (ఆడుట) అనిద్. అక॥

రమతే । రేమే-రేమిషే । రన్తా । రంస్యతే । రంసీష్ట । అరన్త
అరంసాతామ్, అరంసత-అరంస్థాః-అరంసి, అరంస్యత.

రభ్ = రాభస్యే. (తోడగుట త్వరపడుట) అనిద్. ప్రాయేణాజ్
పూర్వః.

ఆరభతే । ఆరేభే, ఆరేభిషే । ఆరభ్తా । ఆరప్స్యతే । ఆరప్సిష్ట ।
ఆరభ్తి ఆరప్సాతామ్ ఆరప్సత-ఆరభ్తాః-ఆరస్సి, ఆరప్స్యత ।

ఏవం లభ్ ధాతోః రూపాణి.

వ్యథ = భయసజ్జలనయోః (వెఱచుట, కదలుట) సేచ్. అక॥

వ్యథతే । వివ్యథే-వివ్యథిషే । వ్యథితా ।

శేషం ముద్యత్.

వ్యిజ్ = ఈషద్ధసనే (కొంచెమునవ్వుట) అనిచ్, అక॥

స్మయతే । సిష్మియే సిష్మియిషే । సిష్మియిధ్యే (ధ్యే) స్మేతా ।

స్మేవ్యతే । స్మేషీష్ట । అస్మేష్ట । అస్మేవ్యత ।

ఏవం చ్యు, గు ఇత్యాది.

డిజ్ = విహయసా గతో (ఎగురుట) అక॥ సేచ్.

దయతే । డిడ్యే-డిడ్యిషే । దయితా । దయివ్యతే । దయిషీష్ట ।
అదయిష్ట । అదయివ్యత ।

ఏవం పూ, మూ ఇత్యాది సేట్యైః.

మేజ్ = ప్రణిధానే. (మార్పుట) మయతే-ప్రణిమయతే । మమే-
మమిషే । మాతా । మాస్యతే । మాసీష్ట । అమాస్త । అమాస్యత । ఏవం
త్రైజ్, క్రైజ్, పైజ్. త్రాయతే-శ్చాయతే-ప్రాయతే-ఇత్యాది.

దేజ్-దయతే । దిదీ-దిగ్యే-దిగ్యిషే । బుజి అదిత, అదిషారామ్ ఇతి విశేషః.

ఇత్యాత్మనేపదినః.

రాజ్య = దీప్తౌ (మెఱయుట) స్వరితేచ్. ఉభయపదీ; అక॥ సేచ్.

రాజతి-రాజతే । రాజతు-రాజితామ్ । అరాజత్-అరాజత । రాజేత్-
రాజేత । రరాజ-రరాజతుః, రేజతుః రరాజః, రెజః-రరాజిథ, రేజిథ
రరాజిథుః, రేజిథుః రరాజ, రేజ-రరాజ రరాజివ, రేజివ-రరాజిమ, రేజిమ-
రరాజే రరాజాతే రరాజిరే-రరాజిషే; రేజే రేజాతే రేజిరే-రేజిషే ఇతి రూప
ద్వయమ్ । రాజితాసి-సే । రాజివ్యతి-తే । రాజ్యాత్ - రాజిషీష్ట ।
అరాజీత్-అరాజిష్ట । అరాజివ్యత్-త । శేషం యాచ్ వత్.

గుహా = సంవరణే. (దాచుట) సక॥ సేచ్.

గుహతి-తే । గుహతు-తామ్ । అగుహత్-త । గూహేత్-త ।

జుగూహ జుగుహతుః జుగుహః-జుగూహిథ, జుగోథ జుగుహథుః జుగుహ -
జుగూహ జుగుహివ, జుగుహ్య జుగుహిమ, జుగుహ్య; జుగుహే, జుగుహిషే,

జుఘుషే - జుఘుహిధ్యే (ధ్యే), జుఘుధ్యే-జుగుహివహ, జుగుహ్యహి-
 గుహితాసి-సే । గోధాసి-సే । గుహిష్యతి-తే । మోష్యతి-తే । గుహ్యత్-
 గుహిషీష్ట, ఘుషీష్ట । అగుహిత్, అఘుక్షత్. అఘుక్షతామ్; అగుధ,
 అఘుక్షత అఘుక్షతామ్ అఘుక్షన్త అగుధాః, అఘుక్షథాః. అఘుక్షథామ్
 అఘుక్షధ్యమ్, అఘుధ్యమ్-అఘుషి అఘుక్షావహి అగుహ్యహి అఘుక్షామహి,
 అగుహ్యహి; అగుహిష్ట । అగుహిష్యత్-త । అమోష్యత్-త॥

ఏవం దుహ్ దిహ్ లిహ్ బజి రూపాణి.

శ్రిజ్ = సేవాయామ్ (పొందుట) సక॥ సేద్ ।

శ్రయతి-శ్రయతే । శిశ్రాయ-శిశ్రియే । శ్రయితా-సే । శ్రయిష్యతి-
 తే । శ్రీయాత్ శ్రయిషీష్ట । అశిశ్రియత్-అశిశ్రియత । అశ్రయిష్యత్-
 అశ్రయిష్యత.

శేషం యాచ్ఛత్.

ధృజ్ = దారణే (ధరించుట) సక॥ అనిద్.

దరతి-దరతే । దధార దద్రతుః దద్రుః దధర్థ-దద్రధివ-దద్రధిమ;
 దద్రధే-దద్రధిషే । దరూసి-సే । ధరిష్యతి-తే । ద్రియాత్-ధృషీష్ట । అధార్షిత్ ।
 అధృత అధృషాతామ్ అధృషత । అధరిష్యత్-త,

ఏవం హృ భృ ఇత్యాదయః. భృదాతోర్లిటి-బభర్థ బభృవ-బభృమ;
 బభృషే-బభృవహే-బభృమహే-ఇతివిశేషః.

(దు) పచష్ = పాకే (వండుట) ద్విక॥ అనిద్.

పచతి-పచతే । పపాచ పేచతుః పేచుః పేచిథ, పపక్త-పేచివ-
 పేచిమ; పేచే-పేచిషే పక్రాసి-పక్రాసే । పక్యతి-తే పక్యాత్-పక్షీష్ట ।
 అపాక్షిత్ అపాక్రామ్ అపాక్షుః-అపక్త అపక్తతామ్ అపక్తత । అపక్యత్-త ।

ఏవం ఖజ్, శవ్, రజ్జ్ ఇత్యాదయః. రజ్జ్దాతోః-రజతి-రజతే ।
 రరజ్జ-రంజ్జే । రజ్జా-రజ్జ్యతి-తే । రజ్యాత్-రజ్జీష్ట । అరాజ్జీత్-అరజ్జా-
 అరజ్జ్యత్-అరజ్జ్యత । ఇతి విశేషః ।

త్విష = దీప్తా. (వెలుగుట) అక॥ అనిద్.

త్వేషతి-తే । తిత్వేష-తిత్విషే ఇత్యాది.

శేషం ద్విష్ఠన్త ఏవంయజ్ సృజాదయః. యజ్దాతోః లిటి-

ఇయాజ ఈ జతుః ఈజాః-ఇయజిథ, ఇయన్-ఈజివ. ఈజే ఈజిషే ।
యష్టా । యక్ష్యతి-తే । ఆశీర్లిజి-ఇన్జ్యాత్-యక్షీష్ట । ఆయాక్షీత్
అయాజామ్ అయాక్షుః-అయష్ట అయజాతామ్ అయక్షత ।

ఇతి విశేషః. ఏవం వపాదయః.

వన్-వపతి-తే । రిటి-ఉవాప ఉపతుః-ఉవపిథ, ఉవప్-ఉపివ;
ఉపే-ఉపిషే । వప్తా । వప్స్యతి-తే । ఆశీర్లిజి-ఉప్యాత్-వప్సిష్ట ।
అవాప్సిత్-అవప్త । అవప్స్యత్-త ।

వహ=ప్రాపజే. (మోయట-బొందుట) అనిచ్.

వహతి-తే ఉవాహ-ఉవహిథ, ఉవోధ-ఉహివ; ఉహే-ఉహిషే ।
వోధాసి-నే । వక్ష్యతి-తే । ఉహ్యాత్-వక్షీష్ట । అవాక్షీత్-అవోధామ్
అవాక్షుః-అవాక్షిః అవోధమ్ అవోధ-అవాక్షమ్ అవాక్ష్య అవాక్ష్య-అవోధ
అవజాతామ్-అవక్షత-అవోధాః అవజాతామ్ అవోధ్యమ్-అవక్షి అవక్ష్యహి
అవక్ష్యహి । అవక్ష్యత్-త.

వేజ్ =తస్తు సస్తానే (నేయుట)

వయతి-తే । ఉవాయ ఉయతుః; ఉయే; వవా; వవే । ఉయాత్

శేషం దావత్.

హ్యేజ్ =స్మర్యాయం శభేవ. అజ్ సూర్య ఆహ్వనే-సక॥ (పిలుచుట)

ఆహ్వయతి - తే । జహవ - జహావే । హ్వతా హ్వయతి - తే ।
హూయాత్-హ్వసిష్ట । ఆహ్వాత్-అహ్వత; అహ్వస్త అహ్వసాతామ్ అహ్వ
స్తత । అహ్వస్యత్-త ।

ఇత్యుభయపదినో భ్యాదయః.

ఇతి భ్యాదివిశేషధాతవః.

అథ దివాది విశేషధాతవః.

న్యతీ=గాత్రవిజేపే. (ఆడుట) దివాదిః పరస్మైపది. అక॥ సేచ్.

-ఉదిచ్.

న్యత్యతి । న్యత్యతు । అన్యత్యత్ । న్యత్యేత్ । ననర్త । నర్తితా ।
చర్తిష్యతి, నర్త్యతి । నృత్యాత్ । అనర్తిత్ । అనర్తిష్యత్, అనర్త్యత్.

ఏవం కృత్, చృత్, ఛృద్, తృద్, ధాతవః. తత్రాపి విశేషస్తు
వక్ష్యతే.

త్రసీ = ఉద్యేగే. (భయపడుట) అక॥ సేద్.

త్రస్యతి; త్రసతి । తత్రాస తత్రసతుః, త్రేసతుః- త్రతసితః;
త్రేసిత । బజి-అత్రాసీత్; అత్రసీత్.

ఏవం లష్ధాతో రూపాణి.

జ్ఞాష్ = వయోహానౌ. (ముదిమియగుట) అక॥ సేద్.

జీర్యతి జీర్యతః జీర్యన్తి ।

జీర్యతు । అజీర్యత్ । జీర్యేత్

జజార జజరతుః జేరతుః జజరుః, జేరుః-జజరిథ । బజి-అజరత్,
అజారీత్,

శేషం త్యవత్.

ఏవం ర్యూ ధాతుః- రిడి-జర్ఘరతుః బజి — అర్ఘూరీత్ ఇత్యేవ
విశేషః.

శా = తనుకరణే, అనిద్,

శ్యతి శ్యతః శ్యన్తి । శ్యతు । అశ్యత్ । శ్యేత్ । శశా । శాతా ।
శాస్యతి । శాయత్ । అశాత్, అశాసీత్ ।

శేషం దావత్

ఏవం ఛో, సో, దో, ధాతవః, దో ఇత్యస్య-అశీర్ద్ధిజీ దేయాత్ । బజి-
అధా దితి విశేషః.

వ్యధ = తాదనే. (కొట్టుట) సక॥ అనిద్.

విద్యతి । విద్యతు । అవిద్యత్ । విద్యేత్ । వివ్యాధ వివిధతుః-
వివిధ, వివ్యధిత వివిధివ । వ్యధా । వ్యత్స్యతి । విద్యాత్ ।
అవ్యాత్సిత్ అవ్యాధ్యామ్ అవ్యాతుః । అవ్యత్స్యత్ ।

పుష = పుష్టౌ (కాపాడుట) అనిద్.

పుష్యతి । బజి-అపుషత్ అపుషతామ్ అపుషన్ ।

శేషం ద్విష్వత్.

ఏవం తుష దుష శుషాదయః,

శ్రిష = అరిజ్గనే. (కౌగిలించుట) అనిచ్.

శ్రిష్యతి । లుజి-అశ్రిషత్.

అనారిజ్గనార్థే తు అశ్రిషత్.

(జ్) వ్యిదా = గాత్రప్రక్షరణే. (చమర్చుట) అక॥ అనిచ్.

స్విదతి । సిష్వేద । స్వేతా : స్వేత్స్యతి । స్విద్యాత్ । అస్విదత్.

ఏవం సిద్, శుద్, ఖుద్, క్రుద్ ధాతవః.

రథ = హింసా సంరాధ్యోః (హింసించుట, సిద్ధించుట) సేచ్.

రథ్యతి । రరన్త-రరన్తిథ, రరద్ధ-రరన్తివ, రేధ్వ - రరన్తిమ, రేధ్మ ।
రధితా, రద్ధా । రధిష్యతి, రత్స్యతి । రధ్యాత్ । అరథత్ । అరధిష్యత్,
అరత్స్యత్.

ఏవంనశ్, తృప్, దృప్, ద్రుహ్, ముహ్, స్నుహ్, స్నిహః. తత్ర-
తృప్, దృపౌ సృప్వత్.

ఞశ = అదర్శనే. (నశించుట) అక॥ సేచ్.

నశ్యతి-ప్రణశ్యతి । సనాశ నేశతుః నేతుః-నేశిథ, ననంవృ నేశివ,
నేశ్వ । నశితా, నంప్తా । నశిష్యతి, నజ్ష్యతి । నశ్యాత్ । అనశత్ ।
అనజ్ష్యత్.

ద్రుహ = జిహంసాయామ్ (అపకరించుట) సక॥ సేచ్.

ద్రుహ్యతి । దుద్రోహ దుద్రుహతుః-దుద్రోహిథ, దుద్రోగ్ధ, దుద్రోధ,
దుద్రుహివ, దుద్రుహ్వా । ద్రోహితా; ద్రోగ్ధా, ద్రోధా । ద్రోహిష్యతి,
దోష్యతి । ద్రుహ్యత్ । అద్రుహత్ । అద్రోహిష్యత్, అద్రోష్యత్.

ఏవం ముహ్, స్నుహ్, స్నిహః.

శము = ఉపశమే. (అణగుట) అక॥ సేచ్.

శామ్యతి । శామ్యతు । అశామ్యత్ । శమ్యేత్ । శశామ । శేమతుః ।
శమితా । శమిష్యతి । శమ్యాత్ । అశమత్ । అశమిష్యత్ ।

ఏవం తమ్, దమ్, శ్రమ్, భ్రమ్ షమ్, క్లమ్. మద్ ధాతవః. తత్ర
భ్రమ్-క్లమ్ క్రమ్వత్. షమ్-పూర్వవత్.
లుజి-అక్షమత్.

అసు = జేపడే. (వేయట) సేద్.

అస్యతి । అస । అసితా । అసివ్యతి । అస్యాత్ । యజీ - అస్థత్
అస్థతామ్ అస్థన్ - అస్థః అస్థతమ్ అస్థత - అస్థమ్ అస్థావ అస్థామ ।
అసివ్యత్.

భ్రంశు = అధస్తపతనే, (క్రిందపడుట) ఉదిత్. అక॥ సేద్.

భ్రశ్యతి । భ్రశ్యతు । అభ్రశ్యత్ । భ్రశ్యేత్ । బ్రభ్రంశ । భ్రంశితా ।
భ్రంశివ్యతి । భ్రశ్యాత్ । అభ్రశత్ । అభ్రంశివ్యత్.

లుభ = గార్ ద్వే (మిక్కిలి కోరుట) సేద్.

లుభ్యతి । లుటి-లోభితా, లోభాః లోభివ్యతి । లుభ్యాత్ । అలుభత్ ।
ఏవం రుషరిషౌ. శిష్టం దివ్వత్. ఇతి పరస్మైపదినః.

ఘాజ్ = ప్రాణి ప్రసవే. (కనుట) జీత్. ఆత్మనే పదీ. సక॥ సేద్.

సూయతే । సూయతామ్ । అసూయత । సూయేత ।

సుషువే సుషువాతే సుషువిరే-

సుషువిషే సుషువిమహే ।

సవితా, సోతా । సవివ్యతే, సోవ్యతే । సవిషీష్ట, సోషీష్ట । అసవిష్ట,
అసోష్ట । అసవివ్యత, అసోవ్యత ।

శేషం ఘోషత్.

ప్రీజ్ = ప్రీతా. (అందుట) అక. అనిద్.

ప్రీయతే । ప్రిప్రియే, ప్రిప్రియిషే । ప్రేతా । ప్రేవ్యతే । ప్రేషీష్ట ।
అప్రేష్ట । అప్రేవ్యత.

రీజ్ = శ్లేషణే. (చేరుట) అక॥ అనిద్.

రీయతే । రీల్యే । రాతా, లేతా । రాన్యతే, లేన్యతే । రాసిష్ట, లేషీష్ట ।
అలాన్యత, అలేన్యత । రీజ్-రీయతే । అర్ధధాతుకే భావాదికవత్.

ఏవం మిజ్ మిజ్.

జనీ = ప్రాదుర్భావే. (పుట్టుట) అక॥ సేద్॥

జాయతే । జాయతామ్ । అజాయత । జాయేత । జజ్ఞే జజ్ఞాతే జజ్ఞరే-

జజ్జిషే । జనితా । జనిష్యతే । జనిషీష్ట । అజనిష్ట, అజని-అజనిష్టాతామ్
అజనిషత-అజనిష్టాః-అజనిషి । అజనిష్యత.

పద = గతా. (పొందుట) సక॥ అనిచ్.

పద్యతే । పేదే పేదాతే, పేదిరే-పేదిషే, పతా । పత్యతే । పతీష్ట ।
అపాది, అపత్నాతామ్ అసత్సత-అపత్నాః అపత్నాతామ్-అపద్ద్యమ్-అపత్ని
అపత్స్యహి అపత్స్మహి ।

ఏవం భిద్ విదాదయః.

సృజ = విసర్గే. (సంబంధించుట) అక॥ అనిచ్.

సృజ్యతే । ససృజే-ససృజిషే । స్రప్తా । స్రక్ష్యతే । స్రక్షీష్ట
అసృష్ట అసృష్టాతామ్ అసృషత । అస్రక్షత ।

ఇత్యాత్మనే పదినః.

నహ = బుద్ధనే. (కట్టుట) ఉభయపదీ. సక॥ అనిచ్.

నహ్యతి, నహ్యతే । ననాహ. నేహతుః-నేహిథ, ననద్ధ-నేహివ; నేహే
నేహిషే । నద్ధా । నత్స్యతి-తే । నహ్యత్; నతీష్ట । అనాత్సిత్; అనద్ధ
అనత్స్యత్-త ।

ఏవం శక్, తవ్, శపః.

రజ్జ = రాగే. (సంతోషపెట్టుట, ఎఱునగుట) అనిచ్.

రజ్యతి-తే । రజ్యతు-తామ్ । అరజ్యత్-త, రజ్యేత్-త ।

శేషం భావాదికవత్.

ఇత్యుభయపదినః.

అథ తుదాది విశేషదాతవః.

ఇష = ఇచ్చాయామ్. (అపేక్షించుట) పరస్మైపది. సక॥ సేచ్.

ఇచ్చతి । ఇచ్చతు । ఇచ్చత్ । ఇచ్చేత్ । ఇయేష । ఏషితా, ఏష్టా ।
ఏషిష్యతి । ఇష్ట్యాత్ । ఐషిత్ । ఐషిష్యత్.

(ఓ) వశ్శు = చేదనే (కత్తిరించుట) పర॥ సక॥ సేచ్. (ఓదిత్, ఊదిచ్చు)
వశ్యతి । వశ్యతు । అవశ్యత్ । వశ్యేత్ । వవశ్శు-వవశ్యిత,

వప్రవ్య-వప్రచ్చివ, వప్రవ్య్య. వప్రచితా, వప్రప్తా. వప్రచ్చివ్యతి, వప్రవ్య్యతి. వప్రచ్చ్యాత్. అవప్రచ్చిత్, అవప్రాక్షిత్. అవప్రచ్చివ్యత్, అవప్రవ్య్యత్.

ప్రచ్చు = జ్ఞిప్సాయమ్. (అదుగుట) సక॥ అనిద్.

ప్రచ్చతి. ప్రచ్చతు. అప్రచ్చత్. ప్రచ్చేత్. పప్రచ్చ-పప్రచ్చిథ, పప్రవ్య-పప్రచ్చివ. ప్రప్తా. ప్రవ్యతి. ప్రచ్చ్యాత్. అప్రాక్షిత్, అప్రాప్త్యామ్ అప్రాప్త్యః-అప్రాప్త్యః-అప్రాప్త్యమ్. అప్రవ్యత్.

క్యా = విషేపే (వెదచల్లుట) సక॥ సేద్.

కిరతి, కిరతః, కిరన్తి. కిరతు. అకిరత్. కిరేత్. చకార చకరతుః. చకరిథ. కరితా. కరితేత్యాది త్యావత్.

ఏవం గృ దాతుః.

(టు) మస్తో = శుద్ధౌ. (మునుగుట) అక॥ అనిద్.

మజ్జతి. మజ్జతు. అమజ్జత్. మజ్జేత్. మమజ్జ-మమజ్జిథ, మమజ్జ్క. మజ్జ్క. మజ్జతి. మజ్జ్యాత్. అమాజ్జిత్. అమాజ్జ్కమ్ అమాజ్జ్యః.

కృతి = చేదనే (నఱుకుట) సక॥ సేద్.

(ఈ దిత్) * కృన్తి. కృన్తు. అకృన్తత్. కృన్తేత్. చకరేత్యాది-

కేశం వృత్ దాతువత్.

విద = పరిఘాతే. అనిద్. విన్తి. విభేద. భేతా. భేత్స్యతి. విద్యాత్. అభైత్సిత్. అభేత్స్యత్.

విశ = అవయవే. సేద్ విశతి. పేశేత్యాది.

ఇతి పరస్మైపదినః.

దృజ్ = ఆదరే. (ఆదరించుట) జిత్. ఆత్మనే పదీ. సక॥ సేద్. ప్రాయెణాజ్ పూర్వః ఆద్రీయతే. ఆద్రీయతామ్. ఆద్రీయత. ఆద్రీయేత. ఆద్రద్రే. ఆదర్తా. ఆదరివ్యతే. ఆదృషీష్ట. ఆదృత. ఆదరివ్యత.

ఏవం దృజ్, మృజ్. పృజ్, ధాతవః. మృజ్, పృజ్ ధాతోస్తు లిటి, యటి, లృటి, లృజి చ పరస్మైపదమ్.

* కే ముచాతీనామ్. 12-2-౫౯॥ ముచ్, లుప్, విద్, లిప్, సిచ్, కృత్, ఖద్, విచ్, ఏషాం నుమ్ స్యాత్ శబ్రత్యయే పరతః.

(ఓ) విజి = భయచలనయోః. (భయపడుట, కదలుట) అక॥ సేచ్.
(ఓదిత్, ఈదిచ్చ) ఉత్సూర్యః.

ఉద్విజతే । ఉద్విజతామ్ । ఉదవిజత । ఉద్విజేత । ఉద్వివిజే ।
ఉద్విజితా । ఉద్విజిష్యతే । ఉద్విజిషీష్ట । ఉజిదవిష్ట । ఉదవిజిష్యత.

(ఓ) లజ్జి = ప్రదాయామ్. (సిగ్గుపడుట) అక॥ సేచ్.

లజ్జతే । లలజ్జే । లజ్జితా । ఇత్యాది । స్ఫుర్వత్.

ఇత్యాత్మనే పదినః.

దిశ = అతిసర్జనే. (ఇచ్చుట) ఉభయపదీ సక॥ అనిచ్.

దిశతి-దిశతే । దిశతు-రామ్ । అదిశిత్-త । దిశేత్-త.

భ్రష్ట = పాకే. (వేచుట, వండుట) సక॥ అనిచ్.

భృష్ణతి-తే । భృష్ణతు-రామ్ । అభృష్ణత్-త । భృష్ణేత్-త ।

బభర్ష, బభ్రష్ణ-బభర్షిత, బభ్రష్ణిత, బభ్రర్ష, బభ్రష్ట; బభర్షే,
బభ్రష్టే-బభర్షిషే, బభ్రష్ణిషే । బ్రష్టా, భర్షా । బ్రష్మతి-తే, భర్షతి-తే ।
భృష్ణాత్, భర్షీష్ట, బ్రష్మీష్ట । అభార్షిత్-అబ్రాష్మిత్-అభర్ష, అబ్రష్ట ।
అభర్షత్-త । అబ్రష్మత్-త ।

కృష = విలేఖనే. (దున్నుట) సక॥ అనిచ్.

కృషతి-తే । చకర్ష-చకృషే । క్రష్పాసి-సే । క్రష్మతి-తే ।
కర్షతి-తే । కృష్పాత్-కృషీష్ట । అక్రాషిత్, అకార్షిత్-అకృషత్-
అకృష్ట అకృషాతామ్ అకృషత, అకృషత అకృషాతామ్ అకృషన్త ।
అకర్షత్-త । అక్రష్మత్-త.

ఏషం స్ఫుశ మృశా జ్ఞేయా (పరస్మైపదిమ)

ముచౌగ = మోక్షణే (విడుచుట) అనిచ్.

ముచ్చతి-తే । ముచ్చతు-రామ్ । అముచ్చత్-త । ముచ్చేత్-త ।
మోక్షా । మోక్షతి-తే । ముచ్చాత్-ముక్షీష్ట । అముచత్-అముక్త. శేషం
పచ్ఛత్.

ఏషం లుప్-లుప్తుతి-తే; విద్-విన్దతి-తే; లిప్-లిప్తుతి-తే; సిచ్—
సిచ్చతి-తే.

ఇతి తుదాది విశేషధాతవః

అథ చురాది విశేషధాతవః.

చితి = స్మృత్యామ్-చిన్తయతి-తే । లిటి—చిన్తయాశ్చకార-చక్రే - బభూవ-ఆస । లుటి—చిన్తయితా । లుజి—అచిన్తత్-త । ఇత్యాది సర్వం చుర్వత్, ఏవ మికారేత్సర్వక్షకాః ॥

కథ = వాక్యప్రబంధేకథయతి-తే । లుజి-ఆకచథత్-త ।

ఏవం గణగద రచాదయ అదన్తాః.

గణదాతోః లుజి-అజీగణత్, అజగణత్. ఇతి విశేషః.

అదన్తభిన్నానాం వద్, వచ్, తప్, ఇత్యాదీనాం వాదయతి, వాచయతి, తాపయతి । లుజి—అవీవదత్: అవీవచత్, అతీతపత్, ఇత్యాది. అన్యే విశేషాశ్చ సవిస్తరః ధాతురత్నావళ్యాముత్తరార్థే ప్రదర్శితాః.

ఇతి చురాదయః.

అథ అదాది విశేషధాతవః :

హన = హింసాగత్యోః. (చంపుట, పోపుట) అదాదిః. పరస్మైపది-సక॥

అనిచ్.

లిటి-† హన్తి	హతః	హ్నున్తి
హంసి	హథః	హథ
హన్మి	హన్యః	హన్మః.
లోటి- హన్తు.	} హతామ్	హ్నున్తు
హతాత్		
జహి	} హతమ్	హత
హతాత్		
హనాని	హనావ	హనామ.

† అబ్జూర్యశ్చేదాత్మానేపడి. అక॥ అహతే అహ్నుతే అహ్నుతే. అహనే అహాథే అహధ్యే - అహేన్నే అహన్యహే అహన్మహే, అహతామ్ అహ్నతామ్ అహ్నుతామ్ - అహన్య - అహన్తే । అహత - అహథా । - అహ్ను । అహ్నుత । అహహేన్నే - అహహేన్నే । అహన్తానే । అహనిష్కతే । అహంసేష్ట । అహత-అహా సాతామ్. అహన్తత - అహథా । - అహచి, అహధిష్ట, అహధిష్టాతామ్. అహధివత । అహనిష్కత.

లడి-అహన్	అహతామ్	అహ్నున్
అహన్	అహతమ్	అహత
అహనమ్	అహన్య	అహన్మ.

విధిలిడి-హన్యాత్	హన్యాతామ్	హన్యః
హన్యాః-హన్యామ్ ।		

లిడి-జఘాన	జఘ్నుతుః	జఘ్నుః
జఘనిథ	} జఘ్నుధుః	జఘ్ను
జఘన్త		
జఘాన	} జఘ్నివ	జఘ్నిమ.
జఘన		

లుడి-హన్త హన్తారౌ హన్తారః-హన్తాసి-హన్తాస్మి ।

ల్పటి—హనిష్యతి హనిష్యతః హనిష్యన్తి ।

ఆశీర్లిడి—* వధ్యాత్ వధ్యాస్తామ్ వధ్యాసుః ।

లుడి—అవధీత్ అవధిష్టామ్ ।

ల్పడి—అహనిష్యత్.

వచ = పరిభాషణే. (పలుకుట) అనిచ్.

లడి-వక్తి వక్తః శ్రీ వక్షి వక్తః వక్త వచ్చి వచ్చః వచ్చః ।

లోడి-వక్తు, వక్తాత్ వక్తామ్ (వచన్తు) వగ్ని వక్తాత్ వక్తమ్ వక్త
వచాని వచావ వచామ.

లడి-అవక్, అవగ్	అవక్తామ్	(అవచన్)
అవక్, అవగ్	అవక్తమ్	అవక్త
అవచమ్	అవచ్చ	అవచ్చ.
విధిలిడి-వచ్ఛాత్	వచ్ఛాతామ్	వచ్ఛః
లిడి-ఉవాచ	ఉఃచతుః	ఉఃచుః
ఉవచిథ	} ఉఃచధుః	ఉఃచ
ఉవక్త		

* హనోపధలిడి, లుజిచ । ఆశీర్లిడి, లుజిచ వధాదేశః.

శ్రీ అయమన్తిపరో నప్రయుజ్యతే; బహువచనపర ఇత్యేకే, యి పర ఇత్యేకే.

ఉవాచ ఉవచ	}	ఉఃచివ	ఉఃచిమ.
లుదీ—వక్తా-వక్తానీ-వక్తాస్మి ।			
లుదీ-వక్ష్యతి-వక్ష్యసి-వక్ష్యామి ।			
అశ్రిజీ—ఉచ్యాత్ ఉచ్యాస్తామ్ ఉచ్యాసుః			
లుజీ-అవోచత్	అవోచతామ్	అవోచన్	
అవోచః	అవోచతమ్	అవోచత	
అవోచమ్	అవోచావ	అవోచామ.	
లుజీ—అవక్ష్యత్			

శేషం అద్ వత్.

విద = క్షానే-(తెలియుట) సక॥

సేద్.		
లుదీ-వేత్తి	విత్తః	విదన్తి
వేత్సి	విత్తః	విత్త
వేద్మి	విద్యః	విద్మః
రూపాన్తరమ్—		
వేద	విదతుః	విదుః
వేత్త	విదతుః	విద
వేద	విద్య	విద్మ
లోదీ-వేత్తు		
విత్తాత్	విత్తామ్	విదన్తు
విద్ధి		
విత్తాత్	విత్తమ్	విత్త
వేదాని	వేదావ	వేదామ.

రూపాన్తరమ్:—		
విదాఙ్కరోతు	}	విదాఙ్కరుతామ్
విదాఙ్కరుతాత్		
విదాఙ్కరు	}	విదాఙ్కరుతమ్
విదాఙ్కరుతాత్		
విదాఙ్కరవాణి	విదాఙ్కరవావ	విదాఙ్కరవామ

అదీ-అవేత్	అవిత్తమ్	అవిదు:
అవే: } అవేత్	అవిత్తమ్	అవిత్త
అవేదమ్	అవిద్వ	అవిద్వ.

విధిలిజి-విద్యాత్-విద్యాః-విద్యామ్.

లిటి-వివేద; విదాక్షుకార; విదామృభూవ; విదామాన ।

వేదితా । వేదిష్యతి ।

విద్యాత్, విద్యాస్తామ్ ।

అవేదిత్, అవేదిష్టామ్ । అవేదిష్యత్ । సమూర్వక శ్చేత్తజ్. యుస్య

అతాదేశే సతి రుదాగమో వా బోధ్యః యథా—

సంవిత్తే సంవిదాతే సంవిద్రతే,

సంవిదతే-సంవిత్సే-సంవిదే ।

సంవిత్తామ్ సంవిదాతామ్ సంవిద్రతామ్,

సంవిదతామ్-సంవిత్స్య-సంవేదే ।

సమవిత్త । సంవిదిత । సంవివిదే ;

సంవిదాక్షుతే । సంవేదితాసే । సంవేదిష్యతే । సమవేదిష్ట.

అస=భువి * (ఉండుట)

అదీ- అస్తి	స్తః	సస్తి
అసి	స్తః	స్త

* వ్యతిపూర్వశ్చేదాత్మనేపది. యథా - లటి. - వ్యతిస్తే -వ్యతిపాతే - వ్యతి
షతే - వ్యతిసే వ్యతిపాతే వ్యతిధ్యే - వ్యతిపా వ్యతిస్యపా వ్యతిస్మాపా ।

లటి.— వ్యతిస్తామ్ వ్యతిపాతామ్ వ్యతిషతామ్ వ్యతిస్య వ్యతిపాథామ్ వ్యతి
ధ్యమ్ వ్యత్యనై వ్యత్యసావస్తా వ్యత్యసామస్తా.

అజి.— వ్యత్యాస్త వ్యత్యాసాతామ్ వ్యత్యాసత వ్యత్యాస్తాః వ్యత్యాసాథామ్
వ్యత్యాధ్యమ్ వ్యత్యాసి వ్యత్యాస్యహి వ్యత్యాస్మాహి.

విధిలిజి.—వ్యతిషీత వ్యతిషీయాతామ్ వ్యతిషీరన్ వ్యతిషీథాః వ్యతిషీయాథామ్
వ్యతిషీధ్యమ్ వ్యతిషీయ వ్యతిషీవహి వ్యతిషీమహి.

లిటి.- వ్యతిభిభూవే । లటి.- వ్యతిభవితాసే । ల్పటి.- వ్యతిభవిష్యతే ।

అశ్లిటిజి.- వ్యతిభవిషీష్ట । లుజి.- వ్యత్య భవిష్ట । ల్పజి.- వ్యత్యభవిష్యత ।

ఏవం క్రియావినిమయద్యోతక వ్యతిపూర్వాబాన్ధామనా మాత్మనేపద రూపాణి
బోధ్యాని.

అస్మి	స్యః	స్మః ।
రోద-అస్తు,స్తాత్	స్తామ్	స్తన్
ఏధి, స్తాత్	స్తమ్	స్త
అసాని	అసావ	అసామ ।
ంజి-అసీత్	అస్తామ్	అసన్
అసీః	అస్తమ్	అస్త
అసమ్	అస్య	అస్మ
విధిరిజి-స్యాత్	స్యాతామ్	స్యః
స్యాః	స్యాతమ్	స్యాత
స్యామ్	స్యావ	స్యామ.
ఆర్ధధాతుకే "భూ" ఇత్యాదేశః.		

బహువ-భవితేత్యాది

మృజూ = శుద్ధౌ (శుద్ధిచేయుట) నేచ్		
క్రి మార్ష్టి,	మృష్టః	మృజన్తి, మార్ష్ణన్తి
మార్షి	మృష్టః	మృష్ణ
మార్ష్టి	మృష్ట్యః	మృష్ణః.
రోద-మార్ష	} మృష్టామ్	{ మృజన్తు
మృష్టాత్		
మృష్టి	} మృష్టమ్.	మృష్ణ
మృష్టాత్		
మార్షాని	మార్షావ	మార్షామ.
ంజి-అమార్ష్ (ర్)	అమృష్టామ్	{ అమార్ష్ణన్
అమార్ష్ (ర్)	అమృష్టమ్	{ అమృజన్
అమార్ష్మ	అమృష్ట్య	
లిజి-మృజ్యాత్	మృజ్యాతామ్.	అమృష్ట.
		అమృజ్మ.
లిజి-మమార్ష్	{ మమృజతుః	{ మమృజుః
	{ మమార్జతుః	{ మమార్జుః

క్రి మృశేర్వృద్ధిః । ౭-౨-౧౦౪ మృశేర్వృ మృద్ధిస్సాన్యత్. కిశ్శిత్యవాచా చేష్యతే.

మమార్జిత	}	మమృజథః	}	మమృజ
మమార్జిష్ఠ		మమార్జథః		మమార్జ
మమార్జ	{	మమార్జివ	{	మమార్జిమ
		మమృజివ		మమృజిమ
		మమృజ్య		మమృజ్య

లుటి-మార్జితా; మార్ స్థా ।

ల్పటి-మార్జిష్ఠతి, మార్ క్ష్యతి ।

అశ్రిరిజి-మృజ్యాత్ మృజ్యాస్తామ్ ।

లుజి-అమార్జిత్ అమార్జిష్టామ్

అమార్జిత్ అమార్ స్థామ్ అమార్జుః ।

అమార్జిష్ఠ్యత్; అమార్జ్యత్.

రుదిర్ = అశ్రువిమోచచే. (కస్మిన్ రొలుకుట) అక॥ సేచ్.

లుటి-రోదితి	రుదితః	రుద ని
రోదిషి	రుదిథః	రుదిథ
రోదిమి	రుదివః	రుదిమః ।

లోటి-

రోదితు	}	రుదితామ్	}	రుదన్తు
రుదితాత్				
రుదిహి	}	రుదితమ్	}	రుదిత
రుదితాత్				
రోధాని		రోధావ		రోదామ.
లుజి-అరోదీత్	}	అరుదితామ్	}	అరుదన్
అరోదత్				
అరోదీః	}	అరుదితమ్	}	అరుదిత
అరోదః				
అరోదమ్		అరుదివ		అరుదిమ.

విధిరిజి-రుద్యాత్ రుద్యాతామ్ । రురోద । రోదితా । రోదిష్ఠతి । రుద్యాత్ రుద్యాస్తామ్ । అరోదీత్ అరోదిష్టామ్; అరుదత్ అరుదతామ్, అరోదిష్ఠ్యత్.

ఏవం స్వప్, శ్వస్, అస్, జక్షధాతవః విశేషస్తు.-

(ఇ) వ్యవ్ = శయనే. (పరుండుట) అనిచ్.

స్వపితి । స్వపితు । ఆస్వపీత్, ఆస్వపత్ । స్వప్యాత్ । సుష్వాప
సుషుపతుః సుషుపుః-సుష్వపిథ, సుష్వప్థ సుషుపథుః సుషుప-సుష్వాప
సుషుపిస సుషుపిమ ।

స్వప్తా । స్వప్యతి । సుప్యాత్ । అస్వాప్సీత్-అస్వాప్తామ్ అస్వాప్సుః
అస్వాప్సీః-అస్వాప్సమ్ । అస్వప్స్యత్.

శ్వన్-ధాతోః లజి-అశ్వసీత్ । అన్-ధాతోః ప్ర + అనితి = ప్రాణితి ।
జక్ష-ధాతోః జక్షితి జక్షితః జక్షతి । జక్షితు, జక్షితాత్, జక్షితామ్ జక్షతు ।
అజక్షీత్, అజక్షత్, అజక్షితామ్, అజక్షుః । ఇతి విశేషః.

జాగృ = నిద్రాక్షయే. (మేలుకొనుట) అక॥ సేద్,

లజి-జాగృ	జాగృతః	జాగ్రతి
జాగర్షి	జాగృథః	జాగృథ
జాగర్మి	జాగృవః	జాగృమః.
లోజి-జాగర్తు	} జాగృతామ్	జాగ్రతు
జాగృతాత్		
జాగృహి	} జాగృతమ్	జాగృత
జాగృతాత్		
జాగరాణి	జాగరావ	జాగరామ.
లజి-అజాగః	అజాగృతామ్	అజాగరుః
అజాగః	అజాగృతమ్	అజాగృత
అజాగరమ్	అజాగృవ	అజాగృమ.

విధిలిజి:- జాగృయాత్ జాగృయామ్ ।

లిజి- జాగరాశ్చకార, జాగరామ్ భూవ. జగరామాసః జజాగార-జజాగరతుః ।
జాగరితా । జాగరిష్యతి ।

జాగర్యాత్ । అజాగరీత్-అజాగరిష్టామ్ । అజాగరిష్యత్ ।

దరిద్రా = దుర్గతా. (చెడిపోవుట) అక॥ సేద్.

దరిద్రాతి దరిద్రితః దరిద్రతి

దరిద్రాసి	దరిద్రధః—	దరిద్రధ
దరిద్రామి	దరిద్రవః	దరిద్రమః.
దరిద్రాతు	} దరిద్రితామ్	దరిద్రిత
దరిద్రతాత్		
దరిద్రహి	} దరిద్రితమ్	దరిద్రిత
దరిద్రితాత్		
దరిద్రాణి	దరిద్రావ	దరిద్రామ.
అదరిద్రాత్	అదరిద్రితామ్	అదరిద్రుః
అదరిద్రాః	అదరిద్రితమ్	అదరిద్రిత
అదరిద్రామ్	అదరిద్రవ	అదరిద్రమ ।

దరిద్రయాత్ దరిద్రాశ్చకార, (ఋభూవ, ఆస); దదరిద్రౌ దదరిద్రతుః
దరిద్రితా । దరిద్రిష్యతి । దరిద్ర్యాత్ । అదరిద్రీత్ । అదరిద్రాసీత్ ।
అదరిద్రిష్యత్.

చకాస్య = చీప్తౌ. (వెలుగుట) అక॥ సేచ్.

ఋటి-చకాస్తి చకాస్తః చకాసతి-చకాస్సి-చకాస్మి ।

ఋటి-చకాస్తు,	} చకాస్తామ్	చకాసతు
చకాస్తాత్		
చకాస్తి	} చకాస్తమ్	చకాస్త
చకాధి		
చకాస్తాత్		
చకాసాని	చకాసావ	చకాసామ.

ఋజీ-అచకాత్ (ద్)	అచకాస్తామ్	అచకాసుః
అచకాః	} అచకాస్తమ్	అచకాస్త
అచకాత్ (ద్)		
అచకాసమ్	అచకాస్య	అచకాస్మ
చకాస్యాత్ చకాస్యాతామ్ ।		

చకాసాశ్చకార, ఋభూవ, ఆస । చకాసితా । చకాసిష్యతి । చకాస్మాత్
చకాస్యాస్తామ్ । అచకాసీత్ । అచకాసిష్యత్ ।

శాను = అనుశిష్టా. (శిక్షించుట) సక॥ నేట్.

శాన్తి	శిష్టః	శానతి
శాన్తి	శిష్టః	శిష్ట
శాన్తి	శిష్టః	శిష్టః.
శాన్తు, శిష్టాత్	శిష్టమ్	శానతు
శాధి, శిష్టాత్	శిష్టమ్	శిష్ట
శాసాని	శాసావ	శాసామ.
అశాత్	అశిష్టామ్	అశానుః
అశాః,	} అశిష్టమ్	అశిష్ట
అశాత్ (ద్)		
అశాసమ్	అశిష్ట్య	అశిష్ట

శిష్టాత్ శిష్టాతామ్ । శశాన ।

శానితా । శానిష్యతి । శిష్టాత్ శిష్టాస్తామ్.

అశిష్టత్

అశిష్టతామ్

అశిష్టః -

అశిష్టః-అశిష్టమ్ (అశానిష్యత్,

ఆజ్ఞా పూర్వశ్చేదాత్మనేపదీ. అన్ధాతువత్.

యా = ప్రాపణే. (ప్రేవుట) సక॥ అనిట్.

యాతి	యాతః	యాన్తి
యాసి	యాథః	యాథ
యామి	యావః	యామః.
యాతు	} యాతామ్	యాన్తు
యాతాత్		
యాహి	} యాతమ్	యాత
యాతాత్		
యాని	యావ	యామ
అయాత్	అయాతామ్	{ అయుః అయాన్

అయాః	అయాతమ్	అయాత
అయామ్	అయావ	అయామ

యాయాత్ యాయాతామ్ । యయా । యాతా । యాస్యతి । యాయాత్
యాయాస్తామ్ । అయాసీత్ । అయాస్యత్.

శేషం ధావత్.

ఏవం వా, భా, స్నా, పా, శ్రా, రా, లా, దా, ద్రా, ప్సా, మా
ఇత్యాద్యాకారాంతాః.

వీ = గతివ్యాప్తి ప్రజనకాన్త్యసనభాదనేషు. సక॥ అక॥ అనిచ్.

వేతి వీతః వీయన్తి-వేషి-వేమి

లోటి-వేతు, వీతాత్-వీహి, వీతాత్-వయాని

లజి-అవేత్ అవితామ్ అవియన్; అవ్యక్-అవేః-అవయమ్ । వీయాత్ ।
వివాయ । వేతా । వేష్యతి । వీయాత్ । వీయాస్తామ్ । అవైషీత్ । అవేష్యత్.

శేషమిన్యత్.

ఇణ్ = గతో (ఏగుట) సక॥ అనిచ్.

ఏతి	ఇతః	యన్తి
ఏషి	ఇథః	ఇథ
ఏమి	ఇవః	ఇమః

లోటి- ఏతు, ఇతాత్	ఇతామ్	యన్తు
ఇహి, ఇతాత్	ఇతమ్	ఇత
అయాని	అయావ	అయామ

లజి-ఐత్	ఐతామ్	ఆయన్
ఐః	ఐతమ్	ఐత
ఆయమ్	ఐవ	ఐమ ।

విధిలిజి-ఇయాత్	ఇయాతామ్	ఇయుః
ఇయాః	ఇయాతమ్	ఇయాత
ఇయామ్	ఇయావ	ఇయామ

లిటి-ఇయాయ	ఈయతుః	ఈయుః
ఇయయిథ } ఇయేథ }	ఈయథుః	ఈయ
ఇయాయ } ఇయయ }	ఈయివ	ఈయిమ.

ఏతా । ఏష్యతి । ఈయాత్ ఈయాస్తామ్ ।

లుజీ-అగాత్ అగాతామ్ అగుః-అగాః-అగామ్ ।

ఐష్యత్	ఐష్యతామ్	ఐష్యన్ ।
	ఏవం ఇక్ అధిపూర్వః	

ఋ=స్తుతౌ (పొగడుట) సక॥ సేత్.

లిటి-నౌతి	నుతః	నువన్తి
నౌషి	నుథః	నుథ
నౌమి	నువః	నుమః ।

లోటి-నౌతు	} నుతామ్	నువన్తు
నుతాత్		
నుహి	} నుతమ్	నుత
నుతాత్		
నవాని	నవావ	నవామ.

లిజీ-అనౌత్	అనుతామ్	అనువన్
అనౌః	అనుతమ్	అనుత
అనువమ్	అనువ	అనుమ.

నుయాత్ నుయాతామ్ నుయుః ।

నునావ నునువతుః నునువుః-నునవిథ-

నునవివ । నవితా । నవిష్యతి ।

నూయాత్ నూయాస్తామ్ ।

అనావీత్	అనావిష్టామ్	అనావిషుః ।
---------	-------------	------------

అనావిష్యత్ ।

ఏవం యు, క్షు, క్షు, ప్లు, రు, తు, స్తు, ధాతవః-విశేషస్తు-

రు = శబ్దే (కూయుట) సేచ్.

లటి-రపీతి	}	రుపీతః	}	రుఁ
రాతి	}	రుతః	}	రుఁ
రుపీషి	}	రుపీథః	}	రుపీథ
రాషి	}	రుథః	}	రుథ
రపీమి	}	రుపీషః	}	రుపీమః
రామి	}	రుః	}	రుమః

లోటి-రుపీతు	}	రుపీతామ్	}	రువస్తు
రాతు	}	రుతామ్	}	
రుపీతాత్	}			
రుతాత్	}			
రుపీహి	}	రుపీతమ్	}	రుపీత
రుహి	}	రుతమ్	}	రుత
రుపీతాత్	}			
రుతాత్	}			
రవాణి		రవావ		రవామ.

లజి-అరపీత్	}	అరుపీతామ్	}	అరువన్
అరాత్	}	అరుతామ్	}	
అరపీః	}	అరుపీతమ్	}	అరుపీత
అరాః	}	అరుతమ్	}	అరుత
అరవమ్		అరుపీవ	}	అరుపీమ
		అరువ	}	అరుమ

విధిలిజి-రుపీయాత్, రుయాత్ రుపీయాతామ్ రుయాతామ్.

శేషం నువత్.

ఏవం తుధాతోః రూపాణి ॥

ఇతి పరస్మైపదినః.

చక్షిజ్ = వ్యాక్రాయాం వాచి (వక్ర-ణించుట) జిత్. ఆత్మసేవదీ,

లజి-చష్టే	చక్షాతే	చక్షతే
చక్షే	చక్షాథే	చక్ష్యే
చక్షే	చక్ష్యహే	చక్ష్యహే

లోటి-చప్టామ్

చప్ట్య

చప్టై

చప్టాతామ్

చప్టాథామ్

చప్టావప్టై

చప్టతామ్

చప్ట్యమ్

చప్టావప్టై

లజి-అచప్ట

అచప్టాః

అచప్టై

అచప్టాతామ్

అచప్టాథామ్

అచప్టావహి

అచప్టత

అచప్ట్యమ్

అచప్టావహి.

విధిలిజి-చక్షిత

చక్షితాః

చక్షితయ

చక్షితయాతామ్

చక్షితయాథామ్

చక్షితావహి

చక్షితరన్

చక్షిత్యమ్

చక్షితావహి.

లిటి-చఖ్యే

చఖ్యే

చచఖ్యే

చఖ్యే ;

చఖ్యతే

చఖ్యతే

చచఖ్యతే

చఖ్యే ।

చఖ్యరే ;

చఖ్యరే ;

చచఖ్యరే ;

లుటి-ఖ్యాతాసి-సే; క్ష్యాతాసి-సే ।

ల్పటి-ఖ్యాస్యతి-తే; క్ష్యాస్యతి-తే ।

అశ్రిటి-ఖ్యాయాత్; ఖ్యాయాత్; క్ష్యాయాత్, క్షేయాత్; ఖ్యాసిష్ట, క్ష్యాసిష్ట ।

లుజి-అఖ్యాత్-అఖ్యత; అక్ష్యాసిత్, అక్ష్యాస్త ।

ల్పజి-అఖ్యాస్యత్-త; అక్ష్యాస్యత్-త.

ఈడ = సుతా. (పొగడుట) సేద్.

లడి-ఈడే

ఈడిషే

ఈడే

ఈడాతే

ఈడాథే

ఈడ్యహి

ఈడతే

ఈడిధ్యే

ఈడ్యహి ।

లోటి-ఈడ్తామ్

ఈడిప్య

ఈడై

ఈడాతామ్

ఈడాథామ్

ఈడావప్టై

ఈడతామ్

ఈడిధ్యమ్

ఈడావప్టై.

లజి-ఐట్ట	ఐడాతామ్	ఐడత
ఐట్టాః	ఐడాథామ్	ఐడ్వమ్
ఐడి	ఐడ్వహి	ఐడ్మహి

విధిలిజి-ఈడిత । లిటి-ఈడాచ్చ_కే-(ఐభూవ-ఆస) । ఈడితా । ఈడిష్యతే । ఈడిషీష్ట । ఐడిష్ట । ఐడిష్యత ।

ఏవ మీక్. ఈష్టే ఈశిషే-ఈశిద్ధే ఇత్యాద్యూహ్యమ్.

ఘజ్ = ప్రాణిగర్భవిమోచనే (కనుట) సక॥ సేచ్.

లటి-సూతే	సువాతే	సువతే
సూషే	సువాథే	సూధ్యే
సూవే	సువహే	సూమహే.

లోటి-సుతామ్	సువాతామ్	సువతామ్
సూష్ట	సువాథామ్	సూధ్యమ్-
సువై	సువావహై	సువామహై.

లజి-అసూత	అసువాతామ్	అసువత
అసూథాః	అసువాథామ్	అసూధ్యమ్
అసువి	అసువహి	అసూమహి.

విధిలిజి-సువీత । లిటి-సుషవే-సుషవిషే । నవితా, సోతా । నవిష్యతే, సోష్యతే । నవిషీష్ట, సోషీష్ట । అసవిష్ట, అసోష్ట । అసవిష్యత, అసోష్యత.

శీజ్ = స్వప్నే (నిద్రించుట) అక॥ సేచ్.

లటి-శేతే	శయాతే	శేరతే
శేషే	శయాథే	శేధ్యే
శయే	శేవహే	శేమహే.

లోటి-శేతామ్	శయాతామ్	శేరతామ్
శేష్ట	శయాథామ్	శేధ్యమ్
శయై	శయావహై	శయామహై

లజ్జి-అశేత	అశయాతామ్	అశేరత
అశేథాః	అశయాథామ్	అశేధ్వమ్
అశయి	అశేవహి	అశేమహి

విధిలిజి- శయాత- శయాథాః- శయాయ ।

లిజి- శిశ్యే -	శిశ్యేషే ।	లిజి- శయితానే ।
శయిష్యతే ।	శయిషీష్ట ।	అశయిష్ట-
అశయిష్టాః.	అశయిషి ।	అశయిష్యత.

ఇజ్ = అధ్యయనే (చదువుట) అధిపూర్వః సక॥ అనిచ్.

లిజి- అధితే	అధియాతే	అధియతే
అధిషే	అధియాథే	అధిధ్వే
అధియే	అధివహే	అధిమహే.

లోజి- అధితామ్	అధియాతామ్	అధియతామ్
అధిష్వ	అధియాథామ్	అధిధ్వమ్
అధ్యయై	అధ్యయావహై	అధ్యయామహై.

లజి- అధ్యైత	అధ్యైయాతామ్	అధ్యైయత
అధ్యైథాః	అధ్యైయాథామ్	అధ్యైధ్వమ్
అధ్యైయి	అధ్యైవహి	అధ్యైమహి

విధిలిజి- అధియాత	అధియాయాతామ్	అధియారన్
అధియాథాః	అధియాయాథామ్	అధియాధ్వమ్
అధియాయ	అధియావహి	అధియామహి.

లిజి- అధిజగే-	అధిజగిషే ।
అధ్యైతానే ।	అధ్యైష్యతే ।

అశీర్దిజి- అధ్యైషీష్ట - అధ్యైషీయాస్తామ్.

లిజి- అధ్యగిష్ట	అధ్యగిషాతామ్	అధ్యగిషత
అధ్యైష్ట	అధ్యైషాతామ్	అధ్యైషత.
లిజి- అధ్యగేష్యత,	అధ్యైష్యత.	

ఇత్యాత్మనేపదినః.

దుహ = ప్రపూరణే (పిదుకుట)
స్వరితేత్. ఉభయపదీ. ద్వికర్మకః. అనిచ్.

లటి- పర ॥

దోగ్ధి	దుగ్ధః	దుహన్తి
దోక్షి	దుగ్ధః	దుగ్ధ
దోహ్మి	దుహ్యః	దుహ్మః

లటి- ఆత్మ ॥

దుగ్ధే	దుహతే	దుహతే
దుక్షే	దుహథే	దుగ్ధ్వే
దుహే	దుహ్యతే	దుహ్మహే.

లోటి- పర ॥

దోగ్ధు, దుగ్ధాత్	దుగ్ధామ్	దుహన్తు
దుగ్ధి, దుగ్ధాత్	దుగ్ధమ్	దుగ్ధ
దోహని	దోహవ	దోహమ.

లోటి- ఆత్మ ॥

దుగ్ధామ్	దుహతామ్	దుహతామ్
దుక్ష్య	దుహథామ్	దుగ్ధ్వమ్
దోహై	దోహవహై	దోహమహై

లజి- పర ॥

అదోక్ (గ్)	అదుగ్ధామ్	అదుహన్
అదోక్ (గ్)	అదుగ్ధమ్	అదుగ్ధ
అదోహమ్	అదుహ్య	అదుహ్మ.

లజి- ఆత్మ ॥

అదుగ్ధ	అదుహతామ్	అదుహత.
అదుగ్ధాః	అదుహథామ్	అదుగ్ధ్వమ్
అదుహి	అదుహ్యహి	అదుహ్మహి

విధిలిజి- పర ॥ దుహ్యత్ దుహ్యతామ్ ।

,, ఆత్మ ॥ దుహిత దుహితామ్ ।

లిటి.- దుదోహ - దుదుహే ।
 లుట్.- దోగ్దాసి - దోగ్దాసే ।
 లృట్.- దోక్ష్యతి - దోక్ష్యతే ।
 ఆశీర్లజి.- దుహ్యత్ - దుక్షిష్ట ।
 లుజి - పర॥ అధుక్షత్
 లుజి.- ఆత్మ ॥

అదుగ్ధ అదుక్షత	}	అధుక్షాతామ్	అదుక్షన్
అదుగ్ధాః అదుక్షధాః		అధుక్షాథామ్	{ అదుక్షధ్వమ్ అదుగ్ధ్వమ్
అదుక్షి	{	అధుక్షావహీ అదుహ్యహి	{ అధుక్షామహి అదుహ్మహి

లృజి— అధోక్ష్యత్ - అధోక్ష్యత.

ఏవం దిహ్, లిహ్ విశేషస్సు

లిహ= ఆస్యాదనే. (నాకుట, రుచిచూచుట.)

లిటి-పర॥ లేడి	లిథః	లిహన్
లేక్షి	లిథః	లిథ
లేహ్మి	లిహ్యః	లిహ్మః
లిటి— ఆత్మ ॥ లీధే లిహతే		లిహతే
లిక్షే	లిహథే	లిధ్యే
లిహే	లిహ్యహే	లిహ్మహే.

లోటి— పర॥

లేడు, లీథాత్	లిథామ్	లిహన్
లేడి, లీథాత్	లిథమ్	లిథ
లేహని	లేహవ	లేహమ.

లోటి.-ఆత్మ॥ లీథామ్ లిహతామ్ లిహతామ్ లిక్ష్య
 లేహై.

లిజి.-పర॥

అలేద్ (ద్)

అలిథామ్

అలిహన్

అలేద్ (ద్)

అలీధమ్

అలీధ

అలేహమ్

అలిహ్య

అలిహ్మ

లిజి.-ఆత్మ॥

అలీధ

అలిహతామ్

అలిహత

అలీధాః - అలిహా.

విధిలిజి - లిహ్యత్; లిహీత , లిలేహ; లిలిహే। లేథాసి - లేథాసే॥
 లేష్యతి - లేష్యతే । లిహ్యత్; లిక్షిష్ట, అలిష్యత్; అలీధ, అలిషత.
 శేషం ద్రుహ్యత్.

పుష్ = సుత = (పొగడుట) అనిచ్.

లిటి. పర॥

సుపీతి }
సృతి }సుపీతః }
సృతః }

సువ ని

సుపీది }
సృది }సుపీథః }
సృథః }

సుపీథ }

సుపీమి }
సృమి }సుపీవః }
సృవః }

సుపీమః }

లిటి. ఆత్మ॥

సుపీతి }
సృతి }

సువాతే

సువతే

సుపీది }
సృది }

సువాథే

సుపీద్యే, సృద్యే.

సుపీమి }
సృమి }సుపీవపే
సువపే{ సుపీమపే
సుమపే.

నవము తరత్రాపి రువద్రూపాఞ్జ్యాహ్మని. ఆర్థధాతుకే పుష్ వత్.

బ్రూష్ = వ్యక్తాయాం వాచి (పలుకుట) ద్విక ॥

లిటి— పర॥

బ్రవీతి }
ఆహ }బ్రూతః }
ఆహతుః }బ్రువన్తి }
ఆహూః }

బ్రవీషి }	బ్రూథః }	బ్రూథ
ఆత }	ఆహథుః }	
బ్రవీమి	బ్రూవః	బ్రూమః.
ఆత్మ ॥		
బ్రూతే	బ్రూవతే	బ్రూవతే
బ్రూషే	బ్రూవాథే	బ్రూద్వే
బ్రూవే	బ్రూవహే	బ్రూమహే.
లోడి— పర ॥		
బ్రవీతు }	బ్రూతామ్ }	బ్రూవను
బ్రూతాత్ }		
బ్రూహి }	బ్రూతమ్ }	బ్రూత
బ్రూతాత్ }		
బ్రూవాణి	బ్రూవావ	బ్రూవమ.
ఆత్మ ॥		
బ్రూతామ్	బ్రూవాతామ్	బ్రూవతామ్
బ్రూష్వ	బ్రూవాథామ్	బ్రూధ్వమ్
బ్రవై	బ్రూవావహై	బ్రూమహై.
లిడి— పర ॥		
అబ్రవీత్	అబ్రూతామ్	అబ్రూవన్
అబ్రవీః	అబ్రూతమ్	అబ్రూత
అబ్రూవమ్	అబ్రూవ	అబ్రూమ.
లిడి = ఆత్మ		
అబ్రూత	అబ్రూవాతామ్	అబ్రూవత
అబ్రూథాః	అబ్రూవాథామ్	అబ్రూధ్వమ్
అబ్రూవి	అబ్రూవాహి	అబ్రూమహి.
విధిలిడి— పర ॥		
బ్రూయాత్	బ్రూయాతామ్	బ్రూయః
ఆత్మ—		
బ్రూవీత	బ్రూవీయాతామ్	బ్రూవీరన్

ఉవాచ, ఊచే । వక్తాసి - వక్తాసే । వక్యతి - వక్యతే । ఉచ్ఛాత్ -
వక్షీష్ట । అవోచత్ - అవోచత । అవక్యత్ - అవక్యత.

ఇత్యుదాది విశేషధాతవః

అథ జుహోత్యాది విశేషధాతవః

(ఇ) భీ=భయే జుహోత్యాదిః. (భయపడుట) అక॥ అనిచ్.

పరస్మై పదీ.

లటి:—

విభేతి	}	విభితః	}	విభృతి
		విభీతః	}	
విభేషి	}	విభిధః	}	విభిధ
		విభీధః	}	విభీధ
విభేమి	}	విభివః	}	విభిమః
		విభీవః	}	విభీమః

లోడి—

విభేతు	}	విభితామ్	}	విభృతు
విభితాత్		విభీతామ్		
విభీతాత్	}		}	
విభిహి	}	విభిఃమ్	}	విభిత
విభీహి	}	విభీతమ్	}	విభీత
విభితాత్, విభీతాత్	}		}	
విభయాని		విభయావ		విభయామ.

అజీ—

అవిభేత్	{	అవిభితామ్	}	అవిభయః.
		అవిభీతామ్	}	

అవిభేః - అవిభయమ్ ।

విధిలిజీ—

విధియాత్	విధియాతామ్	విధియుః
విభీయాత్	విభీయాతామ్	విభీయుః

లిటి—

భిభయాశ్చకార. (బభూవ, ఆస)

విభాయ విభ్యతుః విభ్యః

విభయిథ, విభేథ-విభ్యివ విభ్యిమ ।

భేతా । భేష్యతి । భీయాత్ । అభైషీత్ । అభేష్యత్ ।

శేషం హువత్.

ప్రహ=లజ్జాయామ్. (సిగ్గుపడుట) అక॥ సేద్.

జిప్రహేతి జిప్రహీతః జిప్రహీయతి—

జిప్రహేషి - జిప్రహేమి ।

జిప్రహేతు జిప్రహీతాత్ జిప్రహీతామ్ జిప్రహీయతు

జిప్రహేషి - జిప్రహయాజి ।

అజిప్రహేత్ అజిప్రహీతామ్ అజిప్రహయః

అజిప్రహేః - అజిప్రహయమ్ ।

జిప్రహీయాత్ । జిప్రహయాశ్చకార;

జిప్రహాయ । జిప్రహీయతుః । ప్రహేతా ।

ప్రహేష్యతి । ప్రహీయాత్ । అప్రహేషీత్ ।

శేషం హువత్.

(ఓ) హక్ = త్యాగే. (విడుచుట) సక॥ అనిద్.

లిటి—

జహేతి { జహీతః } జహతి

జహేసి { జహీధః } జహిధ }

జహేమి { జహీమః } జహిమః }

లిటి—

జహేతు { జహీతామ్ } జహతు

జహీతాత్, జహీతాత్ { జహీతామ్ } జహత }

జహేహి, జహిహి, జహిహి { జహీతమ్ } జహత }

జహీతాత్, జహీతాత్ { జహీతమ్ } జహత }

జహేసి

జహేవ

జహేమ.

లఙ్—

అజహత్ } అజహితామ్ అజహః -
అజహితాత్

అజహః - అజహమ్ ।

జహ్యత్ జహ్యతామ్ । జహా । హతా । హస్యతి । హయాత్ । అహసీత.

శేషం ధావత్,

ఇతి పరస్మైపదినః.

అథోభయపదినః -

(దు) భృష్ = ధారణపోషణయోః (మోయుట, పోషించుట)
సక॥ అనిచ్,

లఙ్-పర॥

విభ ర్తి	విభృతః	విభ్రతి
విభర్సి	విభృథః	విభృథ
విభర్మి	విభృవః	విభృమః

లఙ్-ఆత్మ॥

విభృతే	విభ్రాతే	విభ్రతే
విభృషే	విభ్రాథే	విభృధ్యే
విభ్రే	విభృవహే	విభృమహే.

లోటి-పర॥

విభర్తు	} విభృతామ్	విభ్రతు
విభృతాత్		
విభృహ	} విభరాణి ।	
విభృతాత్		

లోటి-ఆత్మ॥

విభృతామ్	విభ్రాతామ్	విభ్రతామ్
విభృవ్య । విభరై	విభరావహై ।	

లఙ్-పర॥

అవిభః	అవిభృతామ్	అవిభరః
-------	-----------	--------

అవిభః	అవిభృతమ్	అవిభృత
అవిభరమ్	అవిభృవ	అవిభృమ.

ఆత్మ॥

అదిభ్రత	అదిభ్రాతామ్	అదిభ్రత-
అదిభ్రథాః-	అదిభ్ర.	

విధిలిజి-పర॥

విభృయాత్	విభృయాతామ్.
----------	-------------

ఆత్మ॥

విభ్రీత - విభ్రీయాతామ్.

లిజి-పర॥

విభరాజ్చకార, విభరామ్భూవ, విభరామాస, బభార = బభృత్ - బభృవ;

ఆత్మ॥

విభరాజ్చక్రే - బభూవ-ఆస;

బభ్రే-బభృషే

భ్రా ఇత్యాది.

శేషం ధృశ్యత్.

విజిర్ = పృథగ్భావే, (వేఱగుట) అక॥ అనిచ్.

లిజి-పర॥

వేవ్రక్తి	వేవిక్తః	వేవిజతి
వేవ్రక్షి	వేవిక్తః	వేవిక్త
వేవ్రజ్జి	వేవిజ్యః	వేవిజ్యః.

ఆత్మ॥

వేవిక్తే	వేవిజాతే	వేవిజతే
వేవిక్షే	వేవిజాథే	వేవిగ్యే
వేవిజే	వేవిజ్యపే	వేవిజ్యపే.

అదీ-పర॥

వేవేక్తు	}	వేవిక్తామ్	వేవిజతు
వేవిక్తాత్			
వేవిక్తి	}	వేవిజాని । వేవిజావ.	
వేవిక్తాత్			

ఆత్మ॥

వేవిక్తామ్. వేవిజాతామ్. వేవిజతామ్-
వేవిక్ష్వ-వేవిజై ।

అదీ-పర॥

అవేవేక్ (గ్) అవేవిక్తామ్ అవేవిజాః- అవేవేః-అవేవిజమ్;

ఆత్మ॥

అవేవిక్ - అవేవిక్తాః-అవేవిజి.

విధిలిజి-పర॥

వేవిజ్యాత్ వేవిజ్యాతామ్ ।

వేక్తాని-వేక్తానే । వేక్యతి - వేక్యతే । విజ్యాత్; విక్షిప్త । అవిజత్, అనైక్షిత్; అవిక్త అవిజాతామ్ అవిక్షత । అవేక్యత్ - అవేక్యత.

శేషం రుధిర్ వత్.

ఏవం జిజిర్ జిజ్గిరాతూ-విష్-వేవేష్టి-వేవిష్టి । వేవేష్టు-వేవిష్టామ్ । అవేవేష్-అవేవిష్ట. ఆర్ధధాతుకే ద్విష్వత్. అదీ-ప॥ అవిషత్. ఇత్యేష విశేషః.

ఇతి జుహోత్యాది విశేషధాతవః

అథ స్వాది విశేషధాతవః.

ఆప్తే = వ్యాప్తౌ. (పొందుట) సక॥ అనిచ్. స్వాదిః. పరస్మై షణ్.

అదీ-

ఆప్నోతి	ఆప్నుతః	ఆప్నువన్తి
ఆప్నోషి	ఆప్నుథః	ఆప్నుథ
ఆప్నోమి	ఆప్నువః	ఆప్నుమః.

లోడి-

అపొన్నెతు	}	అప్పుతామ్	అప్పువస్తు
అప్పుతాత్			
అప్పుహి	}	అప్పుతమ్	అప్పుత
అప్పుతాత్			
అప్పువాని		అప్పువావ	అప్పువామ.

లజి-

అపొన్నెత్	అప్పుతామ్	అప్పువన్
అపొన్నెః	అప్పుతమ్	అప్పుత
అప్పువమ్	అప్పువ	అప్పుమ.

విధిలిజి-

అప్పుయాత్ అప్పుయాతామ్ ।

లిజి-

అప	అపతుః	అపుః -
అపిథ-	అపివ ।	
అప్తా ।	అప్స్యతి ।	అప్యాత్ ।
అపత్	అపతామ్	అపన్-
అపః-	అపమ్ ।	అప్స్యత్.

శక్త = శక్తా. (సమర్థుడగుట) అక. అనిద్.

శక్తోన్తి శక్తుతః శక్తువన్తి

శక్తోన్సి శక్తోమి ।

శక్తోతు-శక్తుహి-శక్తువాని ।

అశక్తోత్-అశక్తోః-అశక్తువమ్ ।

శక్తుయాత్ ।

శశక శేకతుః

శేకుః-

శేకిథ; శశక్త-శేకివ ।

శక్తా । శక్యతి । శక్యాత్ । అశకత్ । అశక్యత్ ।

ఏవం రాధసాధా. లుజి-అరాత్సీత్, అసాత్సీత్. ఇతివిశేషః.

హి = గతౌ వృద్ధౌ చ (పోవుట, పెరుగుట) అక॥ అనిద్.

హినోతి హినుతః హిన్వన్తి

హినోషి-హినోమి ।

హినోతు । అహినోత్ । హినుయాత్ ।

జిహాయ । జిఘ్మతుః ।

హేతా । హేష్యతి । హీయాత్ ।

అహైషీత్ అహేష్యత్॥

[ప్రాదిపూర్వశ్చేష్టత్వమ్ ప్రహిణోతి, ప్రహిణుతః ప్రహిణ్యన్తిత్యాది.

ఇతి పరస్మైపదినః

అశూ = వ్యాప్తౌ. (వ్యాపించుట)

అత్మనే పదీ సక॥ సేద్.

అశ్నుతే అశ్నువాతే అశ్నువతే

అశ్నుషే-అశ్నువే ।

అశ్నురామ్- అశ్నుష్య- అశ్నవై,

అశ్నుత । అశ్నువీత ।

అనశే-అనశిషే, అనశే-అనశివహే, అనశ్యహే । అశితా, అష్టా ।

అశిష్యతే, అక్ష్యతే । అశిషీష్ట; అక్షీష్ట । అశిష్ట, అశిషాతామ్; అష్ట
అక్షాతామ్ । అశిష్యత, అక్ష్యత.

ఏవమాత్మేనేపదినః.

చిజ్ = చయనే (పేర్చుట) ఇతి. ఉభయపదీ - అనిద్

చినోతి-చినుతే । చినోతు-చినుతాత్ । అచినోత్-అచినుత । చినుయాత్ ।

చిన్వీత । చికాయ చిక్యతుః; చిచాయ చిచ్ఛతుః; చిక్యే, చిచ్ఛే । చేతాసి ,

చేతాసే-చేష్యతి-చేష్యతే । చీయాత్-చేషీష్ట । అచైషీత్-అచేష్ట.

శేషం ఘణ్యత్.

వృజ్ = వరణే (వరించుట) సేద్.

వృజోతి వృణుతః వృణ్యన్తి, వృణుతే । వవార వవరిథ-వవృవ; వవ్రే-
వవృషే-వరితాసి-(సే); వరితాసి-(సే)

పరిష్కరి-(తే) । వియాత్; పరిషీష్ట; పుషీష్ట, అవారిత్; అవరిష్ట,
అవరిష్ట,

అవృత

అవృషాతామ్

అవృషత.

శేషం ఘోషాత్.

స్తృజ్ = ఆచ్ఛాదనే. (కప్పుట) అనిచ్. సక॥

స్తృజోతి-స్తృజుతే । తస్మా-తస్మరే । స్త్రాసి-(సే) । స్తరిష్కరి-
(తే) । స్తర్మాత్; స్తరిషీష్ట; స్తృషీష్ట । అస్తార్షీత్; ఆస్తరిష్ట, అస్తృత ।

శేషం స్మృతమ్

ఇతి స్వాది విశేషధాతవః.

అథ రుదాది విశేషధాతవః.

పివ్॥ = సజ్జార్జనే, (నూరుట) పరస్మైపదీ. సక॥ అనిచ్.

పినష్టి

పింష్టః

పింషన్తి

పినషి

పింష్టః

పింష్ట

పినమ్మి

పింష్టః

పింష్టః.

పినష్ట

పింష్టాత్

}

పింష్టామ్

పింషన్తు

పిణ్ణి

పింష్టాత్

}

పింష్టమ్

పింష్ట

పినషాణి

పినషావ

పినషామ.

అపినచ్

అపింషామ్

అపింషన్-

అపినచ్ ।

అపింషమ్ ।

పింష్యాత్ । పిషేష । పిష్టా । పిష్కరి పిష్కాత్ । అపిషత్
అపిష్కాత్ ।

ఏవం శిష్॥ కృతీ = చేదనే-

కృతీ కృతః కృతస్మిన్ రుద్రవత్ ఆర్థధాతుకే నృత్వత్.

అత్మ॥

యుక్తే
యుక్తే
యుక్తే ।

యుక్తాతే
యుక్తాథే

యుక్తాతే-
యుక్తగ్ధే-

యునక్తు; యుక్తామ్ । అయునక్. అయుక్తామ్ అయుక్తాన్-
అయునక్ అయునజమ్; అయుక్తు-అయుక్తాః-అయుక్తే । యుక్త్యాత్ ।
యుక్తీత । యుయోజ; యుయుజే । యోక్తాసి-సే । యోక్యతి-తే ।
యుక్త్యాత్; యుక్తీష్ట । అయుజత్; ఆయోక్తీత్; అయుక్త ।

శేషం రుధివత్.

ఏవం రిచిర్, విచిర్; ఆజ్ఞోధాతోః పరస్మైపదరూపాణి చ. విశేషస్సు-
లుచి-అక్తా, అజ్ఞోతా ఇత్యాది వేట్యార్య మూహ్యమ్.

లుచి తు-అజ్ఞోత్ ఇత్యేవ విశేషః:

భుజ = పాఠనాభ్యవహారయోః. అనిద్ పాఠనార్థే, పర॥ భక్షణార్థే
అత్మ॥

భునక్తి భుక్తుః. భుక్తుని-

భుక్తే-భుక్తాతే, భుక్తాతే. యుజ్జీవత్.

ఇతి రుధాదయః.

అథ తనాది విశేషధాతవః.

షణు = దానే, ఉభయపదీ.

సనోతి-సనుతే । ఆశ్రియోతి-సాయాత్-సన్యాత్; ఆ॥ సనిష్ఠిష్ట । లుజి-ఆ॥
అసాత; అసనిష్ట-అసాథాః, అసనిష్ఠాః-శేషం తన్వత్॥

షీణు-షీణోతి, షేణోతి-షీణుతే, షేణుతే ।

ఏవమ్ ఋణు-ఋణోతి. అర్హోతి-ఋణుతే, అర్హుతే ।

ఏవం తృణ్, మృణ్, ధాతూ బోధ్యా.

(దు) కృజ్ = కరణే (చేయుట) అనిద్

లుచి-పర॥

కరోతి

కురుతః

కుర్వన్తి

కరోషి

కురుథః

కురుథ

కరోమి

కుర్వః

కుర్మః

అత్మ॥ లటి-

కురుతే

కుర్వాతే

కుర్వతే

క రుషే

కుర్వాథే

కురుధ్వే

కుర్వే

కుర్వహే

కుర్మహే.

లోటి-పర.

కరోతు

కురుతామ్

కుర్వన్తు

కురుతాత్ }

కురు

కురుతమ్

కురుత

కురుతాత్ }

కరవాణి

కరవావ

కరవామ

లోటి-అత్మ:-

కురుతామ్

కుర్వాతామ్

కుర్వతామ్

కురుష్వ

కుర్వాథామ్

కురుధ్వమ్

కరవై

కరవావహై

కరవామహై

లటి-పర॥

అకరోత్

అకురుతామ్

అకుర్వన్

అకరోః

అకురుతమ్

అకురుత

అకరవమ్

అకుర్వ

అకుర్మ

అత్మ॥

అకురుత

అకుర్వాతామ్

అకుర్వత

అకురుథాః

అకుర్వాథామ్

అకురుధ్వమ్.

అకుర్వి

అకుర్వహే

అకుర్మహే.

విధిలిజి-పర॥

కుర్యాత్

కుర్యాతామ్

కుర్యః

కుర్యాః-

కుర్యామ్ .

అత్మ॥

కుర్వీత

కుర్వీయాతామ్

కుర్వీరన్

కుర్వీథాః-

కుర్వీయ .

లిటి-

చకార - చక్రే । కర్తా సి-(సే) । కరిష్యతి-(తే) ।

క్రియాత్ క్రియాస్తామ్ । క్రియాసుః కృషీష్ట కృషీయాస్తామ్
కృషీరన్ ।

౦డి-

ఆకార్షత్	ఆకాష్టామ్	ఆకార్షః-
ఆకార్షిః	ఆకార్షమ్	అకార్ష్య, అకార్ష్యుః;
అకృత	అకృషాతామ్	అకృషత
అకృథాః	అకృషాథామ్	అకృథ్యమ్-
అకృషి	అకృష్యహి	అకృష్యహిః
అకరిష్యత్-అకరిష్యతః		

ఇతి తనాది విశేషధాతవః.

అథ క్ర్యాది విశేషధాతవః

బన్ధ=బన్ధనే (కట్టుట) అనిచ్, పరస్మైపదే.

బధ్నాతి	బధ్నీతః	బధ్నన్తి
బధ్నాసి	బధ్నీథః	బధ్నీథ
బధ్నామి	బధ్నీవః	బధ్నీమః.
బధ్నాతు	} బధ్నీతామ్	బధ్నన్తు
బధ్నీతాత్		
బధాన	} బధ్నీతమ్	బధ్నీత
బధ్నీతాత్		
బధ్నాని	బధ్నావ	బధ్నామ.
అబధ్నాత్	అబధ్నీతామ్	అబధ్నన్
అబధ్నాః-	అబధ్నామ్ ।	

బధ్నీయాత్-బధ్నీయాతామ్ । బబన్ధ । బన్ధా బన్ధారౌ బన్ధారః-బన్ధాస్మి ।
భన్తన్త్యతి । బధ్యాత్-అభాత్సీత్ అభాన్తామ్ అభాన్తుః - అభాన్తీః
అబాన్తమ్ అబాన్త- అభాన్తమ్ అభాన్త్యు అభాన్త్యు । అభన్త్యత్. ఏవం
శ్రన్త గ్రన్త మన్తాదయః.

శ్రన్తితేత్యాది ఇట్కార్యం విశేషః.

అశ=భోజనే (తినుట)

అశ్నాతి

అశ్నీతః

అశ్నన్తి ।

అశ్నాతు । అశ్నాత్ ; అశ్నీయాత్ ।

ఆశ ఆశితేత్యాది.

ఏవమ్ పుష్-పుష్టాతి । ముష్-ముష్టాతీత్యాది చ
శేషం బద్ధవత్.

*జ్ఞా=అవబోధనే (ఎఱుగుట) అనిచ్.

జానాతి జానీతః జానన్తి-జనాసి- జానామి । జానాతు, జానీతాత్
జానీతామ్ జానన్తు-జానీహి, జానీతాత్-జానాని జానావ జానామ । అజానాత్
అజానీతామ్ అజానన్-అజానాః-అజానామ్ । జానీయాత్ । జజ్ఞా ।
జ్ఞాతేత్యాది ద్వేవదార్ధధాతుకే.

జ్య=వయాహనౌ. జినాతి । జినాతు । అజినాత్ । జినీయాత్ ।
అశీర్లిజి-జీయాత్.

శేషం జ్ఞావత్.

శ్చ=హింసాయామ్ సేచ్. శ్చజాతి । శ్చజాతు । అశ్చజాత్ ।
శ్చజీయాత్ । శకార శశ్రతుః, శశరతుః-శశరివ, శశివ ।

శేషం త్యవత్ ।

ఏవం ద్యౌః; ప్యౌః; గ్యౌః; మ్యౌ ఇత్యాదయ ఋకారాంతః శితి సమాన
రూపాః.

ఇతి పరస్మైపదినః.

పూజ్=పవనే (శుద్ధిచేయుట) సేచ్. శితిపరే ప్యాదీనాం (హస్యః)

ంటి-పర:-

పునాతి

పునీతః

పునన్తి

పునాసి-

పునామి;

అత్మ॥

పునీతే పునాతే పునతే-పునీషే-పునే ।

లోటి-పర॥

పునాతు. పునీతాత్-పునీహి-పునాని;

* అపహ్నవేజ్ఞః అశర్మాకాచ్య. సప్రమృతిశ్చామనాధ్యానే॥ ౧-౨-౪౪-౪౬॥ ఇత్యాది
దినా జ్ఞాధాతో రాశ్మనే పదత్వేతు జానీతే జానాతే జానతే । ఇత్యాది సర్వం
క్రిజ్ వదూహనీయమ్.

ఆత్మ-

పునీతామ్-పునీత్య-పునై ।

లజ్జి-

అపునాత్-అపునీత । పునీయాత్-పునీత । పుపావ-పుపువే । పవితా ।
పవిష్యతి-(తే) । పూయాత్-పవిషీష్ట । అసావీత్-అపవిష్ట, అపవిష్యత్-త ।
ఏవం లూ ధూ ఇత్యాది.

గ్రహ = ఉపాదావే, (గై కొనుట)

సక॥ సేద్.

౧ లజ్జి—పర

గృహ్ణాతి

గృహ్ణీతః

గృహ్ణన్తి-

గృహ్ణాసి-

గృహ్ణామి;

లజ్జి-ఆత్మ॥

గృహ్ణీతే గృహ్ణాతే గృహ్ణతే-గృహ్ణీషే-గృహ్ణే ।

లోజ్జి-పర॥

గృహ్ణాతు, గృహ్ణీతాత్-గృహ్ణాజు, గృహ్ణీతాత్-గృహ్ణాని;

ఆత్మ॥

గృహ్ణీతామ్

గృహ్ణాతామ్

గృహ్ణాతామ్-

గృహ్ణీష్య- గృహ్ణీధ్యమ్-గృహ్ణై,

అగృహ్ణాత్; అగృహ్ణీత । గృహ్ణీయాత్; గృహ్ణీత,

జగ్రాహ

జగృహ్ణాతుః

జగృహః

జగ్రహీథ

జగృహ్ణాథుః

జగృహ

జగ్రాహ, జగ్రహ జగృహీవ జగృహీమ; జగృహే-జగృహీషే ।

గ్రహీతాసి-(సే) । గ్రహీష్యతి-(తే) । గృహ్ణ్యాత్, గ్రహీషీష్ట ।

అగ్రహీత్

అగ్రహీష్టామ్

అగ్రహీషుః-

అగ్రహిః-

అగ్రహీషమ్;

అగ్రహీష్ట

అగ్రహీషాతామ్.

గ్రహిణ్యాయవ్యధివస్తి విచరిత్యకృతి పృచ్ఛతి భృష్టతీనాంజీవన, లిట్యభ్యాస
సోఢ్యయేషామ్ ॥౬-౧-౧౬-౧౭॥ కితిజీవన సమ్ప్రసారణం స్యాత్ ॥ గ్రహో౭
లిటిద్భ్యః ॥౭-౨-౩౭॥ ఏకాచో గ్రహిణ్యహితవ్య ఇటోద్భ్యః స్యాత్ నను లిటి.

అగ్రహీషత

అగ్రహీషాః-

అగ్రహీషి ।

అగ్రహీష్యత్-(త)

ఇత్యుభయపదినః.

ఇతి క్ర్యాది విశేషదాతవః.

ఏవం కర్తరి దిజ్మాత్రమత్ర ప్రాయశః ప్రసిద్ధానాం రూపభేదవతాం
ధాతునాం విశేష రూపాజ్యేవ ప్రాదిర్నిషత. అనుక్తాని తు సామాన్యధాతు
వదూహ్యుని. ఇతోధికం జిజ్ఞాసుభిస్తు మదీయధాతురత్నావక్య్యుత్తరార్థే సవిధి
ప్రపశ్యంతాని రూపాణి సర్వాణ్యపి సంద్రష్టవ్యాసీత్యలం పల్లవితేన.
సంద్రష్టవ్యాసీత్యలం పల్లవితేన.

అథ హేతుమణ్ణజన ప్రకరణమ్

(౧) ప్రయోజకవ్యాపారే ప్రేరణాదౌ వాచ్యేధాతో ర్ద్విచ్ స్యాత్.
భవంతం ప్రేరయతీత్యర్థే భూధాతోర్ద్విచి, భూ + ఇ ఇతిస్థితే.

(౨) అక్షస్తాస్య, అకారోపధధాతుషు ఉపధాభూతాకారస్య చ
వృద్ధిస్యాత్ ఇతి జిత చ ప్రత్యయే పరే. ఇత్యనేన ఊకారస్య ఔకారే ఆవా
దేశే చ = భావి, ఇత్యస్య ధాతుత్వాల్లడాదౌ, తిపి, శపి, గుణాయదేశమోశ్చ
సతోః భావి + అ + తి = భావయతి । కృ + జీచ్ = కారయతి. వాచ్-
వాచయతీత్యాది రూపాణి సిద్ధ్యన్తి. ఏవ ముత్తరత్రాపి.

(౩) ఋకారోపధ ధాతుషు ఉపధాభూత ఋవర్ణస్య స్థానే ఋకారో
వా భవతి చజ్పురే ణౌ పరతః. అనేన గుణవృద్ధీ వికల్పేన స్త ఇతి భావః

దృశ్-అదీదృశత్, అదదర్శత్. మృజ్-అమీమృజత్, అమమార్జత్.
ఇత్యాదయ ఋకారోపధ ధాతుషు ద్రష్టవ్యాః.

(౪) లుజి చజ్పురక ణౌ పరతః యదగ్గం తస్యోపధాయాః హ్వస్యః
లఘు పరకాఖ్యాసాకారస్య ఇత్వం దీర్ఘశ్చ స్యాత్; ఋదితాముపధాయాః,
అగ్గోపినః, శాన్ధతోశ్చ, న భవతి; భ్రజాదీనాం వా యథా—

(౧) హేతుమతిచ ॥౩-౧-౨౬॥ (౨) అచోజ్ఞోతి, ఆత ఉపధాయాః ॥౨-౨-
౧౧౫-౧౧౬॥ (౩) ఉదృత్ ॥౨-౪-౨॥ (౪) ణౌ చ జుష్టపధాయాహ్రస్వః,
నాగ్లోపిశాస్త్వదితామ్, భ్రాజభాస భాషదీప జీవమీలసీ డామన్యతరస్యామ్ ॥౨-౪-౧-
౨-౩॥ దీర్ఘోలఘోః॥

చ్యు- చ్యావయతి । అచిచ్ఛవత్,
అచుచ్ఛవత్.

ఛో- ఛాయయతి । అచిచ్ఛయత్

జభ- జమ్భయతి । అజజమ్భత్

జాగృ- జాగరయతి । అజజాగరత్.

జి-జాపయతి । అజీజవత్.

జీవ- అజీవీవత్ । అజీజివత్.

తన్- తానయతి । అతీతనత్.

తుద్- తోదయతి । అతూతుదత్.

త్యూ- తారయతి । అతీతరత్.

త్వర్- త్వరయతి । అతిత్వరత్.

దరిద్రా- దరిద్రయతి । అదద
రిద్రత్.

దా- దాపయతి । అదీపవత్

దీవ- దేవయతి । అదీదివత్.

దీప్- దీపయతి । అదీదీపత్,
అదీదిపత్.

దుష్- దూషయతి । అపియార్థే తు
దోషయతి, దూషయతి వా చిత్తం
కామః- అదూదుషత్,

దృ- దారయతి । అదదరత్.

ద్యుత్- ద్యోతయతి । అదిద్యుతత్.

ద్రు- ద్రావయతి । అదుద్రువత్,
అదిద్రవత్.

దా- దాపయతి । అదీధిపత్.

పా = పానే- పాయయతి । అపీప్యత్.

పా = రక్షణే- పాలయతి । అపీపలత్.

పీడ- పీడయతి । అపిపీడత్ ।

అపీపితత్ ।

పూ- పావయతి । అపీపవత్ ।

పృ- పారయతి । అపీపరత్ ।

ప్రభ- ప్రథయతి । అప్రప్రథత్

ప్రు- ప్రావయతి । అపిప్రవత్ ।
అపుప్రవత్.

ప్లు- ప్లావయతి । అపిప్లవత్,
అపుప్లవత్ ।

భణ్-భాణయతి । అబీభణత్,
అబభాణత్.

భాష్- అబీభషత్, అబభాషత్.

భాన్- అబీభనత్. అబభానత్.

భీ- ప్రయోజకాధ్యయజ్ఞోత్. భీష
యతే. భాపయతే. అన్యత్ర
భాయయతి । అబీభిషతేత్యాది.

భూ-భావయతి । అబీభవత్ ।

భ్రష్ట-భ్రజయతి । భర్జయతి ।
అబభ్రజత్ । అబభర్జత్ (త)

భ్రాజ్- అబిభ్రజత్, అబభ్రాజత్.

మీల్- అమీమిలత్, అమిమీలత్.

మూ- మావయతి । అమీమవత్ ।

మృ- మారయతి । అమీమరత్ ।

మ్రుద్- మ్రుదయతి । అమమ్రుదత్ ।

యు- యావయతి । అయూయవత్ ।

రజ్జ్- రజ్జయతి పక్షిణః, మృగ
యార్థేతు రజయతి, మృగాః.

రణ్- రాణయతి, రణయతి ।

అరీరణత్, అరరాణత్

రధ్- రన్థయతి । అరరన్థత్.

రభ్- రమ్భయతి । అరరమ్భత్

రీ- రేవయతి । అరీరవత్ ।
 రుధ్- రోధయతి । ఆరూరుధత్ ।
 రుహ్- రోపయతి । రోహయతి ।
 లభ్- లబ్ధయతి । అలలబ్ధత్ ।
 లీ- స్నేహద్రవేర్థే లీవయతి, లాల
 యతి, లాయయతి, లాపయతి
 వా ఘృతమ్. అన్యత్ర లోహం
 విలాపయతి,
 విలాయయతి.
 లుప్- లోపయతి, అలూలుపత్,
 ఆలులోపత్ ।
 లూ- లావయతి । అలీలవత్.
 వా- గత్యాదౌ-వాపయతి । అవీవ
 పత్ ।
 వీ- గర్భగ్రహణార్థే-వాపయతి,
 వాయయతి వా గాఢ పురో
 వాతః.
 వృత్- వర్తయతి । అవీవృతత్॥
 అవవర్తత్.
 వేజ్- వాయయతి । అవీవయత్,
 వేష్ట- వేష్టయతి అవవేష్టత్, అవి
 వేష్టత్.
 వై- కమ్పనార్థే-వాజయతి.
 అన్యత్రవాపయతి.
 వ్యేజ్- వ్యాయయతి । అవివ్యయత్.
 వ్రి- వ్రేపయతి । అవివ్రవత్.
 శద్- శాతయతి, శరమ్గతౌ,
 తురగాన్యాదయతి గోవిందః.
 శాన్- శాసయతి । అశశాసత్.

శో-శాయయతి । అశీశయత్
 శ్రజ్- శ్రాజయతి । అశిశ్రజత్,
 అశశ్రాజత్.
 శ్రు- శ్రావయతి । అశిశ్రవత్,
 అశుశ్రవత్.
 శ్వి- శ్వావయతి । అశూశవత్,
 అశిశ్వయత్ ।
 సిద్- ఐహలౌకికేర్థే సాధయ
 త్యన్నం వటుః పారలౌకికేర్థే
 సేధయతి తాపసం తపః.
 సు- సావయతి । అసూసువత్ ।
 సో- సాయయతి । అసీషయత్ ।
 స్తమ్- స్తమ్భయతి । అతస్త
 మ్భత్.
 స్తూ- స్తారయతి । అతస్తరత్
 స్థా- స్థాపయతి । అతిష్ఠిపత్.
 స్పాయ్- స్పావయతి, అపస్పవత్.
 స్ఫుర్- స్ఫారయతి, స్ఫీరయతి ।
 అపుస్ఫురత్, అపుస్ఫరత్ ।
 స్మి-ప్రయోజకాద్విస్మయే ద్యోత్యే
 విస్మాపయతే, అన్యత్ర విస్మా
 యయతి, అసిష్మప (య) త.
 స్మృ- స్మారయతి । అసస్మరత్
 స్రు- స్రావయతి । అసిస్రవత్ ।
 అసుస్రవత్.
 స్వప్- స్వాపయతి । అసూషపత్,
 స్పశ్- స్పాశయతి । అపస్పశత్.
 హన్- హతయతి । అజీఘనత్.
 హి- హయయతి । అజీహయత్.

హా- హావయతి । అజూహవత్.

హ్య- హ్యయయతి । అజూహవత్.

ప్రహ- ప్రహేపయతి । అజిప్రహవత్.

అజూహవత్.

ఇతి హేతుమణ్ణీన ప్రకరణమ్.

అథ సన్నస్త ప్రకరణమ్

(౧) ఇష్ఠాతోః కర్మభూతాత్ ఇష్ ధాతునా సహ ఏకకర్తృ కాద్ధాతోః ఇచ్చార్థే సన్ ప్రత్యయో వా స్యాత్; ససః వైకల్పికత్వా త్పక్షే శిష్యః పఠితు మిచ్చతీత్యాది వాక్యమపి వ్యవహియతే. సనిసతి ద్విత్వే అథా సాకారస్య ఇత్తజ్ఞు. "స" ఇత్యవశిష్యతే. తస్య ధాతుత్వాల్లదాదో ద్విత్వా దికార్యే సన ఆర్థధాతుకత్వా దిధాగమే చ సతి శిష్యః పఠితు మిచ్చతీత్యర్థే- పత్ + న, పవత్ + ఇ + స, షత్వే చ కృతే = విపత్తివతి.

(౨) ససః పూర్వో యోధాతు స్తేన తుల్యం సన్నస్తాదపి యథా సమ్భవం పరస్మై పదాత్మనేపదే భవతః. యథా-భూ-బుభూషతి ఏధ్-ఏది ధిషతే. ణిజ్-నినీషతి. నినీషతే; ఏవం జ్ఞేయమ్.

భవితు మిచ్చతీత్యర్థే బు + భూ + స + తి. షత్వమ్ (ఇద్గణాన) = బుభూషతి బుభూషతః బుభూషన్తి । బుభూషసి-బుభూషామి । బుభూషతు-బుభూష-బుభూషాణి । అబుభూషత్ । బుభూషేత్ । బుభూషాజ్ఞాకార-బభూవ, ఆస । బభూషితా । బభూషిష్యతి । బుభూష్యాత్ । అబుభూషేత్ । అబు భూషిష్యత్.

ఏవం పరస్మైపదినస్సర్వే జ్ఞేయాః

ఏదితు మిచ్చతి = ఏదిధిషతే ఇత్యాది ముద్వత్ బోధ్యమాత్మనేపదిషు.

విశేషరూపాజ్ఞాకారాదిక్రమేణ షక్యనే

అజ్ఞ్- అజ్ఞ్ఠు మిచ్చతి-అజ్ఞ్ఞిషతి.

అన్- అనితుమ్ * ప్రాణిణీషతి.

అద్- అత్తుమిచ్చతి-జిమత్సతి.

అక్- అశితుమ్-అశిశిషతే

(౧) ధాతోః కర్మణ స్సమానకర్తృకాదిచ్చాయాం కా॥౩-౧-౭.

(౨) పూర్వవత్సః ॥౧-౩-౬౨॥

* సర్వత్ర ఇచ్చతీత్యర్థా హ ర్తవ్యమ్. క్వచిత్తమున్నై ఇచ్చ.

ఆవ్- ఆవుమ్-ఈప్పతి.

ఇక్ } ఏతుమిచ్చతి = అధిజిగమిషతి
ఇణ్ } బోధనార్థే ప్రతీషిషతి,

ఇజ్- ఆదే తుమ్ = అధిజిగాంసతే.

ఇష్- ఏష్టితుమ్-ఏషిషిషతి.

ఈజ్- ఈషితుమ్-ఈచిషతే.

ఈర్జ్- ఈర్జియిషతి. ఈర్జిషిషతి.

ఊర్జ్- ఊర్జునూషతి, ఊర్జునవిషతి,
ఊర్జునవిషతి (తే) ।

ఋ- అర్తుమ్-అరిషిషతి ।

ఋద్- అర్తితుమ్-ఈర్షతి,
అర్తిషిషతి.

కృత్- కర్తితుం-చిక్ర్తిషతి,
చిక్ర్తతి.

కృ- కర్తుమ్-చిక్ర్షతి (తే)

కృప్- కల్పితుమ్-చిక్ల్పిషతే-
చిక్ల్పిషతే, చిక్ల్పిషతి.

క్ర- కరితుమిచ్చతి-చిక్రిషతి

క్రమ్- క్రమితుమిచ్చతి-చిక్రమిషతి
ఉపచిక్రంసతే.

క్రీ- క్రేతుమ్-చిక్రీషతి (తే)

ఖిద్- ఖేతుం-చిఖిత్సతి (తే)

గమ్- గస్తుమ్- జిగమిషతి,
సజ్జగంసతే.

గృ- జిగరిషతి-జిగలిషతి ।

గుహ్- గూహితుమ్-జిముషతి (తే)

గ్రహ్- గృహితుమ్-జిమృషతి.

చి- చేతుమ్-చికిషతి, చిచిషతి (తే)

చిద్- చేతుమ్-చిచిత్సతి.

జి- జేతుమ్-జిగిషతి.

జ్ఞప్- జ్ఞీప్సతి. జిజ్ఞాపయిషతి

అమితస్సు జిజ్ఞాపయిషతి (తే)

జ్ఞా- జ్ఞాతుమ్-జిజ్ఞాసతే

జు- నవితుమ్-నునూషతి.

తన్- తనితుమ్-తితనిషతి, తితంసతి,

తతాంసతి-(తే)

తుద్- తోత్తుమ్-తుతుత్సది (తే)

త్వంహ్-తిత్వంషతి, తిత్వహిషతి.

త్వా- తితరి (రీ) షతి, తితీర్షతి.

త్యజ్- త్యక్తుమ్ తిత్యక్షతి.

దమ్- దిప్పతి, దీప్పతి,
దిదమ్మిషతి.

దరిద్రా- దిదరిద్రిషతి-దిదరిద్రాసతి.

దాజ్- దాతుమ్-దితస్సతి, దిత్సతే.

దాణ్- దో = దిత్సతి.

దాన్- దైన్ = దిదాసతి.

దిప్- దేవితుమ్-దిదేవిషతి,
దిద్యాషతి.

దిక్- దేష్టుమ్-దిదిషతి-(తే)

దీజ్- దాతుమ్ దిదీషతే

దుహ్- దోగ్దుమ్-దుదుషతి (తే)

దృజ్- దర్తుమ్-దిదరిషతే.

దృక్- ద్రష్టుమ్-దిదృక్షతే.

దేజ్- దాతుమ్-దిత్సతే.

ద్యుత్- దిద్యుతిషతే, దిద్యోతిషతే.

దా- దే-దాతుమ్-దిత్సతి-(తే)

ధృ- ధర్తుమ్-దిధరిషతి.

ధృజ్- ధర్తుమ్-దిదీర్షతి (తే)

ధ్యు- ధ్యత్తుమ్-దుద్ధ్యుర్షతి

న్- నివళిషతి, నినజ్జతి.

నృత్- నినర్తిషతి, నిన్యత్సతి
పచ్- పక్తుమ్-పిపక్షతి (తే)
పత్- పతితుమ్-పిపతిషతి-పిత్సతి.
పద్- పత్తుమ్ పిత్సతే.
పూజ్- పవిత్రమ్-పిపవిషతే,

ఞ్ నన్య పిపావయిష్యతి (తే)
ప్రచ్- ప్రప్తుమ్-పిప్యచ్చిషతి.
భిద్- భేతుమ్ బిభిత్సతి (తే)
భి- భేతుమ్ బిభిషతి
భుజ్- భోక్తుమ్-బుభుక్షతి (తే)
భూ- జౌ- బిభావయిషతి-(తే)
భృ- బుభూర్షతి, బిభరిషతి.
భ్రన్- భ్రష్టుమ్ బిభ్రజ్జిషతి,
బిభరిషతి, బిభ్రక్షతి, బిభర్షతి
(తే)

మన్- మన్యుమ్-మిమన్క్షతిం
మా- మాతుమ్ మిత్సతి-(తే)
ఏవమ్-మిఞ్, మీఞ్, మేజ్
రాతవః,

ముచ్- మోక్తుమ్, మోక్షతే,
ముముక్షతే వా వత్సస్వయమ్.
సకర్మకస్య తు ముముక్షతివత్సమ్.

ముష్- మోషితుమ్-ముముషిషతి.
మృ- మర్తుమ్-ముమూర్షతి,
మృజ్- మిమృక్షతి, మిమూర్షిషతి,
యజ్- యష్టుమ్-యియక్షతి (తే)
యు- యేతుమ్, యియవిషతి,
యుయాషతి. జౌ-యియావ
యిషతి.

రభ్- రబ్ధుమిచ్చతి-రిప్సతే ।
రమ్- రన్తుమిచ్చతి-రిరంసతే.
రాధ్- రాద్ధుమ్-రిత్సతీతి హింసా
యమ్ అన్యత్ర ఆరిరాత్సతి ।
రు- రవితుమ్-రురూషతి. ఏవముదన్తః.
రుచ్- రురుచిషతే-రురోచిషతే.

ఏవముకారోపధక హలాది
రలన్తః.
రుద్- రోదితుమ్-రురుదిషతి.
రుద్- రోద్ధుమ్-రురుత్సతి (తే)
లభ్- లబ్ధుమిచ్చతి-లిప్సతే.
లిభ్- లేభితుమ్. లిలిభిషతి, లిలేభిషతి.

ఏవ మిదుపధక హలాదిరలన్తః.
లూ- లవితుమ్ లులూషతి (తే)
వచ్- వక్తుమ్-వివక్షతి-(తే)
విద్- వేదితుమ్-వివిదిషతి
వృ- వృహర్షతి, వివరిషతి, వివరీషతి-
(తే) ఏవ మ్యూకారాన్తోఽపి.

వృత్- వివర్తిషతే, వివృత్సతి.
వృద్- వివర్తిషతే, వివృత్సతి,
శక్- శక్తుమ్-శిక్షతి-(తే)
శాన్- శాసితుమ్-శిశాసతి.
శి- శయితుమ్-శిశయిషతే.
శృద్- శిశ్రిషతే-శిశృత్సతి.
శ్రి- శిశ్రయిషతి, శిశ్రీషతి.
శ్రు- శ్రోతుమ్-శుశ్రూషతే, జౌ-
శిశ్రావయిషతి, శుశ్రావయిషతి.
శ్రి- జౌ-శిశ్రాయయిషతి, శుశ్రావ
యిషతి (తే)

సన్-సిసనిషతి, సిషాసతి.
సహ్-సోధుమ్-సిసహిషతే. తా-

సిసాహయిషతి (తే)
సాధ్-సాధుమ్-సిసాత్సతి,
సిచ్-సేక్తుమ్-సిసిక్షతి పరిషిషిక్షతి.
సిథ్-సేద్దుమ్-సిషిత్సతి. సేధితుమ్-
సిషేధయిషతి, తా-సిషాధ
యిషతి.

సివ్-సుసూషతి, సిసేవిషతి.
సు-సోతుమ్-సుసూషతి (తే)
స్తు-స్తోతుమ్-తుష్టూషతి (తే)
స్థా-స్థాతుమ్-తిష్ఠాసతి-(తే)
స్ఫుర్-తా-పుస్ఫారయిషతి.
స్మి-స్మేతుమ్-సిస్మయిషతే.

ఇచ్చా సన్నతాత్సన్రత్యయో నభవతి. స్వార్థ సన్నతాత్తు సక
భవత్వేవ.

యథా-చికిత్సితు మిచ్చతీత్యర్థే చికిత్సిషతి. ఏవం జుగుప్సిషతే,
మీమాంసిషత ఇత్యాది.

ఇతి సన్నన్రప్రకరణమ్.

అథ యజన్రప్రకరణమ్

(౧) హలాదిరేకాచ్చక్క యో దాతుస్తస్మా ద్యజ్జుత్యయ స్వాత్
పౌనఃపున్యే అతిశయే చ ద్యోత్యే; “య” ఇత్యవశిష్యతే. యజః దాతుత్వాల్లదా
దయః- జీత్యా దాత్మనేపదమ్, కూ + య × తే, ద్విత్వాదికార్యే సతి “బు +
కూ + య + తే” ఇతిస్థితే.

(౨) యజీ; యజ్ఞాకి చ అభ్యాసస్య ఇకః గుణః స్వాత్. అనేన
గుణే సతి = బోభూయతే బోభూయేతే బోభూయన్తే. బోభూయతామ్ ।

(౧) ధాతోరేకావో హలాదేర్నక్రియాసమిహారేయక్ 13-౧-౨౨।

(౨) గుణోయజ్ఞాకోః 18-౪-౨౨।

అబోభూయత । బోభూయేత । బోభూయాశ్చక్రే, బభూవ, ఆస । బోభూ
యితాసే । బోభూయిష్యతే-బోభూయిషీష్ట । అబోభూయిష్ట । అబోభూ
యిష్యత ఏవం ముద్ వద్రూపాణి.

(౩) సూచ, సూత్ర, మూత్ర, అట, ఋ, అశూ, ఊర్ణ, ఏభ్యోపి
యజ్ స్యాత్. “య” ఇత్యేతద్దలసరశ్చే దార్ధధాతుకే లుప్యతే. సోసూచ్యతే ।
సోసూచ్యతామ్ । అసోసూచ్యత । సోసూచ్యేతే । సోసూచాశ్చక్రే । సోసూ
చితా । సోసూచిష్యతే । సోసూచిషీష్ట । అసోసూచిష్ట । అసోసూచిష్యత ।
ఏవం హల నైష సర్వత్ర ఆర్ధధాతుకే యతోపొ ద్రష్టవ్యః । సోసూత్ర్యతే,
అటాట్యతే, అరార్యతే, అశాశ్యతే, ఊర్ణోనుయతే.

(౪) గత్యర్థకేభ్యో దాతుభ్యః యజ్ భవతి చేత్కాటిత్యేర్థే ఏవ న తు
పౌనఃపున్యాతిశయయోః. కుటిలం వ్రజతీత్యర్థే=వావ్రజ్యతే.

(౫) లువ, సద-చర, జప, జభ, దహ, దశ, గృ, ఏభ్యో
యజ్ఞాచ్చేద్ధాత్వర్థగర్హయా మేవ న తు క్రియాసమభిహారే.
గర్హితం లుమ్నతి=లోలుప్యతే. గర్హితం సీదతి=సాసద్యతే-ఇత్యాది.

(౬) ఋ కారవతాం ధాతునా మభ్యాసస్యరీగాగమ స్స్యాత్ యజి,
యజ్ఞకి చ; అనునాసికానానా మదంతాభ్యాసస్య సుగాగమః; వజ్, స్రంన్.
ధ్వంన్, భ్రంన్, కన్, పత్, పద్, స్కన్, ఏషా మభ్యాసస్య నీగాగమ ఇతి
బోధ్యమ్. నృత్-నరీనృత్యతే; రం-రంరమ్యతే; వజ్-వనీవచ్యత ఇత్యాది.
విశేషాశ్చ అకారాదిక్రమేణ బోధ్యాః.-

కన్- కనీకస్యతే.

కృవ్- చలీక్ష్మ్యతే.

కు- కోకూయతే; చోకూయతే

క్రమ్- చక్రమ్మ్యతే.

కృ-చేక్రియతే. సమ్ + కృ=సజ్ఞే

భ్యా- చాభ్యాయతే.

స్క్రి-యతే.

గమ్- జగ్గమ్మ్యతే.

కృత్- చేక్రియతే.

గా- జేగీయతే.

(౭) సూచి సూత్రి మూత్రవ్యట్యర్త్య శూర్ణోతిభ్యోయజ్ఞావ్యః.

(౮) నిత్యం కాటిత్యేగతా॥ (౯) లువ, సద, చర, జప, జభ, దహ,
దశ, గృభ్యో. శావగర్హయామ్. (౧౦) రిగ్బరువధస్య చ ఇత్యాది.

గ్రా - జేగిల్యతే ।
 గ్రహ - జరీగృహ్యతే ।
 ఘష్ - జోముష్యతే.
 ప్రూ - జేప్రియతే.
 చర్ - చణ్చార్యతే.
 చి - చేకియతే.
 చుర్ - చూచార్యతే.
 చిద్ - చెచ్చిద్యతే.
 జన్ - జాజాయతే. జజ్జన్యతే.
 జప్ - జజ్జప్యతే.
 జభ - జజ్జభ్యతే.
 థక్ - ఠోథక్యతే.
 తన్ - తన్తన్యతే.
 తుద్ - తోతుద్యతే.
 తృప్ - తరీతృప్యతే.
 దహ - దన్దహ్యతే,
 దా - దేదీయతే.
 దిష్ - దేదీష్యతే.
 దిక్ - దేదిశ్యతే ।
 దహ - ఠోదుహ్యతే.
 దృష్ - దరీదృప్యతే.
 దృశ్ - దరీదృశ్యతే.
 ధా - దేధీయతే.
 ధ్మా - దేధ్మీయతే.
 ధ్వంస్ - దనీధ్వస్యతే.
 నష్ - నంనమ్యతే.
 నశ్ - నానశ్యతే.
 నీ - నేనీయతే.
 ను - నోనూయతే.

నృత్ - నరీనృత్యతే.
 పచ్ - పాపచ్యతే.
 పత్ - పాపత్యతే.
 పత్ - పనీపత్యతే.
 పద్ - పనీపద్యతే.
 పన్ - పమ్మన్యతే.
 పా - పేపీయతే.
 ప్షాయ్ - పేపీయతే.
 ప్రచ్ఛ - పరీప్రచ్చ్యతే.
 ఛల్ - పమ్మల్యతే.
 బుధ్ - బోబుధ్యతే.
 భక్ష - బమ్మజ్యతే.
 భాష్ - బాభామ్యతే.
 భిద్ - బేభిద్యతే.
 భ్రంస్ - బనీభ్రస్యతే.
 భ్రష్ - బ్రమ్మమ్యతే.
 మా - మేషీయతే.
 యష్ - యంయమ్యతే.
 యుక్ష్ - యోయుజ్యతే.
 రష్ - రంరమ్యతే.
 రాజ్ - రారాజ్యతే.
 రుచ్ - పౌన్రపున్యే రోరుచ్యతే.
 రుధ్ - రోరుధ్యతే.
 లుప్ - లోలుప్యతే.
 వచ్ - వావచ్యతే.
 వక్ష - వనీవచ్యతే.
 వశ్ - వావశ్యతే.
 వృత్ - వరీవృత్యతే.
 వ్యేజ్ - వేవీయతే.

వ్రశ్- వరీవుశ్యతే.

శీ- శాశయ్యతే.

శుభ- పానసపున్యే శోశుభ్యతే.

శ్వి- శోశూయతే-శేశ్వయతే.

సిచ్- సేసిచ్యతే.

సివ్- సేషివ్యతే.

సు- సోషూయతే.

స్కన్- చనీస్కన్ద్యతే.

స్తు- తోష్టూయతే.

స్థా- తేష్ఠీయతే.

స్పర్- పాస్పర్శ్యతే.

స్మ- సాస్మర్శ్యతే.

స్యమ్- సేసిమ్యతే.

స్రన్- ససీస్రస్యతే.

స్వవ్- సోషువ్యతే.

హన్- హింసాయామ్ జేహ్నీయతే,

గతౌ తు జజ్ఞన్యతే.

హ- జేహీయతే.

హ- జోహూయతే.

ఇతి యజ్ఞగ న్త ప్రకరణమ్

అథ యజ్ఞగ న్త ప్రకరణమ్.

యజ్ఞో బహుశం లుక్ స్యాత్. అత్మనేపద నిమిత్తాభావా త్వరస్మై పదమేవ హలాది విత్సార్వధాతుక స్థలే వికల్పేన ఈడాగమః- పక్షేగుణః- ద్విత్వాదికిం సర్వమపి యజ్ఞస్తవ దూహనీయమ్.

పునఃపున రతిశయేన వా భవతి = బోభవీతి, బోభోతి బోభూతః బోభువతి బోభవీషి, బోభోషి, బోభూథః బోభూథ-భూభవీమి, బోభోమి-బోభూవః (మః) । బోభవీతు, బోభోతు, బోభూతాత్ బోభూతామ్ బోభువతు-బోభూషి, బోభూతాత్, బోభవాని । అబోభవీత్, అబోభోత్ అబోభూతామ్ అబోభవుః, అబోభవః, అబోభోః- అబోభవమ్, బోభూయాత్, బోభూయామ్, బోభవాఞ్చకార, బభూవ, ఆస । బోభవితా । బోభవిస్యతి । బోభూయాత్ బోభూయాస్తామ్ । అబోభూవీత్, అబోభోత్ అబోభూతామ్ అబోభవుః-అబోభూషీ-అబోభూవమ్ । అబోభవిస్యత్ ఏనమూకారాంతః లూ వూ ఇత్యాదయః.

స్పర్-పునఃపునరతిశయేన వా స్పర్శతే = పాస్పర్శీతి, పాస్పర్శి, పాస్పర్శః । పాస్పర్శతి-సాస్పర్శీషి పాస్పర్శి పాస్పర్శః పాస్పర్శద్-పాస్పర్శిమి-పాస్పర్శ్మి, పాస్పర్శధ్వః పాస్పర్శఛ్వః । పాస్పర్శీతు, పాస్పర్శ-

పాస్పర్తి-పాస్పర్థాని । అపాస్పర్త్ (ర్థ్), అపాస్పాః । పాస్పర్థ్యాత్ ।
పాస్పర్థాఞ్చకార । పాస్పర్థితా । పాస్పర్థివ్యతి । పాస్పర్థ్యాస్తామ్ । అపాస్పర్థీత్
అపాస్పర్థివ్యత్ ।

ఏవం హలన్తా ఏకాద ఆకారవన్తః.

ఁద్-వేవిదీతి వేవేత్రి వేవిత్తః వేవిదతి । వేవేదితా । అవేవేదీత్

ముద్-మోముదీతి మోమోత్రి మోముత్తః మోముదతి. ఏవముకారోపధా
ధాతవః.

వృత్* వర్వృతీతి, వరివృతీతి, వరీవృతీతి, వర్వర్తి, వరివర్తి, వరీవర్తి-
వర్వృత్తః, వరివృత్తః, వరీవృత్తః - వర్వృతతి, వరివృతతి - వరీవృతతి-
వర్వృతీషి ౬ వర్వృత్త ౩-వర్వృతీమి ౬ । వర్వర్తాఞ్చకార ౩ । వర్వర్తితా ౩ ।
వర్వర్తివ్యతి ౩ । అవర్వర్తిత్ ౩ ।

ఏవం వృద్ వృత్ కృత్ ఛృతాదయ ఋకారోపధా జ్ఞేయాః.

కృ-చర్కరీతి, చరికరీతి, చరీకరీతి, చర్కర్తి, చరికర్తి-చరీకర్తి
చర్కృతః, చరికృతః, చరీకృతః-చర్కృతి, చరిక్రతి, చరీక్రతి, చర్కరీషి ౬-
చర్కృతః ౩ - చర్కరీమి ౬ । ఏవ మృదన్తా ఏకాదః.

తృ=తాతర్తి, తాతరీతి, తాతీర్తః తాతిరతి-తాతర్తి, తాతరీషి,
తాతర్తు, తాతరీతు-తాతీర్షి-తాతరాణి । అతాతరీత్. అతాతః. అతాతీర్తామ్
అతాతరుః । తాతీర్యాత్ । లజీ-అతాతారీత్ । అతాతరివ్యత్, అతాతరీప్యాత్.

ఏవం కృ దృ ఇత్యాదయః.

హన్ జఙ్ఘనీతి, జఙ్ఘన్తి జఙ్ఘతః జఙ్ఘ్నతి-జఙ్ఘనీషి, జఙ్ఘన్సి ।
జఙ్ఘనీతు జఙ్ఘన్తు-జఙ్ఘహే । అజఙ్ఘనీత్. అజఙ్ఘన్ । జఙ్ఘన్యాత్ । జఙ్ఘనితా ।
వధ్యాత్ । అవధీత్ । అజఙ్ఘనివ్యత్.

గమ్-జగ్గమీతి, జగ్గన్తి జగ్గతః, జగ్గతి । జగ్గమితా । అజగ్గమీత్.
ఏవమనునానికాన్తాః. చక్చ-చనీచక్చీతి, చనీచక్చి- చనీచక్తః చనీచచతి
ఏవం స్రంసాదయః.

* యజ్ఞకీసతి - ఋకారోపధానామ్, ఋకారాన్తానాఞ్చ ధాతునామభ్యా
సస్య రుక్, రిక్, రీక్, ఏత్ ఆగమాః వర్ణాయేణ స్యూః. సర్వత్ర రూప త్రయమ్.
ఏతి హలాదౌ సార్యధాతుకే వా ఈడాగమే సతి రూపపట్కాఞ్చ లక్ష్యే ఘా
హ్యమ్.

గ్రహ్-జాగ్రహీతి, జాగ్రాధి, జాగృధః జాగ్రహతి-జాగ్రహీషి,
జాఘ్రషీ,

ప్రచ్ఛ-పాప్రచ్ఛీతి, పాప్రష్టి, పాప్రష్టః, పాప్రచ్ఛతి. ఇత్యాది.

ఇతి యజ్ఞగ న ప్రకరణమ్.

అథ భావకర్మప్రకరణమ్

(౧) సకర్మకేభ్యః కర్మణి, అకర్మకేభ్యో భావే లడాదయ ఇతి
ప్రపాగేవోక్తమ్. తత్ర భావకర్మవాచిని సార్వధాతుకే పరతః ధాతోర్యక్
ప్రత్యయస్యాత్. భావకర్మణో రాత్మనేపదమేవ, న తు పరస్మైపదమ్. తత్రాపి
భావే ప్రథమ పురుషః ఏకవచనమేవ. న ద్వైపదాది కర్మణి తు యథాపూర్వం
సర్వపురుష వచనానీతి బోధ్యమ్.

యథా-భావే-భూయతే. కర్మణి-అనుభూయతే, అనుభూయేతే అను
భూయ నై-అనుభూయసే-అనుభూయే. అనుభూయతామ్. అన్యభూయత.
అనుభూయేత. అనుబభూవే-అనుబభూవిషే॥

(౨) భావే, కర్మణి చ అజన్తానాం ధాతునాం, హన్, గ్రహ్, దృశ్, ఏషాఞ్చ తాన్, స్య, సీయుట్, సిచ్, (లుట్, లృట్, ఆశీర్లిజ్, లుజ్, లృజ్) ప్రత్యయేషు పరేషు (చిజ్యద్భావః) అజ్ఞస్య గుణవృద్ధీ తాసాదీనా మిడాగమశ్చ వా స్యాత్. లుజీ ప్రథమపురుషైకవచనస్య “త” ఇత్యస్య సర్వత్ర లోపః ధాతో శ్చిణ్ చ నిత్యం భవతి, చిణి పరతః అదన్తానాం యుగాగమశ్చ-యథా—

అనుభావితా, అనుభవితా. అనుభావిష్యతే, అనుభవిష్యతే. అనుభా విషీష్ట. అనుభవిషీష్ట అన్యభావి అన్యభావిషాతామ్ అన్యభవిషాతామ్, అన్యభా విషత, అన్యభవిషత అన్యభావిష్టాః అన్యభవిష్టాః-అన్యభావిషి అన్యభవిషి, అన్యభావిష్యత, అన్యభవిష్యత ఏవం భావకర్మ ప్రక్రియాయాం సర్వత్ర దశగణీయానా న్ధాతునామపి ముద్ధాతావివ ప్రత్యయా స్సంయోజ్యాః.

దివ్-లటి-దీవ్యతే. లుజి-అదేవి. ఏవం తుద్-తుద్యతే-అతోది.

(౧) లక్షకర్మణి చ భావేచా కర్మకేభ్యః ॥౩-౪-౬౯॥ సార్వధాతుకే యక్
॥౩-౧-౬౭॥

(౨) స్యసిచ్ సీయుట్ తానిషు భావకర్మణో రుపదేశేఽజ్ఞన గ్రహదృశాం వా చిణ్విదిట్ ॥౬-౪-౬౨॥

చుర్ — చుర్యతే-అచోరి ।

అద్ — అద్యతే-అమాని ।

హు — హూయతే-అహావి ।

సు — సూయతే-అసావి ।

రుద్ — రుద్యతే-అరోధి ।

తన్ — తన్యతే-తాయతే-అతాని.

ఏవం జన, సన, ఖనామ్ । క్రి-క్రియతే-అక్రాయి అక్రాయిషాతామ్
అక్రేషాతామ్ ఇత్యాది.

జీజ్ఞాత్కర్మణి-భావ్యతే । భావయాచ్ఛక్రే, భావయామ్భూవే,
భావయామానే, భావయితా, భావితా-భావయిష్యతే, భావిష్యతే, భావయిషీష్ట,
భావిషీష్ట । అభావి అభావయిషాతామ్, అభావిషాతామిత్యాది.

ఏవం దిచ్ — దేవ్యతే ।

తుద్ — తోద్యతే ।

చుర్ — చోర్యతే ।

అద్ — ఆద్యతే ।

హు — హవ్యతే ।

సు — సావ్యతే ।

రుద్ — రోద్యతే ।

తన్ — తాన్యతే, తాయతే ।

క్రి — క్రాప్యతే ।

దా — దాప్యతే ।

స్థా — స్థాప్యతే ఇత్యాది.

సన్నాత్కర్మణి-బుభూష్యతే । బుభూషాచ్ఛక్రే । బుభూషితా ।
బుభూషిష్యతే । బుభూషిషీష్ట । అబుభూషి, అబుభూషిష్యత.

యజ్ఞాద్భావే-బోభూయిష్యతే - యజ్ఞగస్తాతు బోభూయతే. బోభ
వాచ్ఛక్రే । బోభావితా బోభవితా ఇత్యాదయ స్సామాన్యతః ప్రకరణానా-
సారేణ ఉన్నేయాః. అథ కర్మణి విశేషో వక్ష్యతే.-

గా — గాయతే । జగే । గాయితా, గాతా । గాయిష్యతే, గాస్యతే ।
గాయిషీష్ట గాసీష్ట । బుజీ-అగాయి అగాయిషాతామ్ అగాసాతామ్ అగాయిషత,

అగాసత- అగాయిష్ఠాః, అగాస్థాః-అగాయిషి, అగాసి . అగాయిష్యత, అగాస్యత.

ఏవం-వా, గ్లా, ధ్మా, భా, ఇత్యాదీనా మాకారాంతానాం రూపాణి॥
విశేషస్తు॥- ధా, దేహోః-ధీయతే । బుజీ- అధాయి అధాయిషాతామ్,
అధిషాతామ్ అధాయిషత, అధిషత- అధాయిష్ఠాః, అధిధాః- ఏవం ధా, దే, దో,
స్థా, ఏషాం రూపాణి.

ధా, దో, దే ఏషామ్-ధీయతే । దావ్-దై పోః-దాయతే ।

స్థా- స్థీయతే ।

మా- మీయతే ।

గై- గీయతే ।

పా- పానే = పీయతే ।

పా- రక్షణే, పై = ఆనయోః పాయతే ।

ఓహక్- హీయతే.

ఓహజ్- హయతే ।

సో- సీయతే ।

వ్యే- వీయతే

వే- ఊయతే

జ్ఞా- జీయతే.

నీ- నీయతే । నాయితా, నేతా ।

బుజీ- అనాయి అనాయిషాతామ్, అనేష్టామ్ అనాయిషత, అనేషత,
ఆనాయిష్ఠాః, అనేష్ఠాః-అనాయిషి, అనేషి ।

స్తు-స్తూయతే । అస్తావి, అస్తావిషాతామ్, అస్తౌషాతామ్, అస్తౌవిషత,
అస్తౌషత-అస్తావిష్ఠాః అస్తౌష్ఠాః-అస్తావిషి, అస్తౌషి ।

ఏవ మజునానాం రూపాణి. విశేషస్తు.-

కృ- క్రియతే । కారితా, కర్తా । ఆకారి ఆకారిషాతామ్.

స్మృ- స్మర్యతే-అస్మారి ।

ఋ- అర్యతే ।

స్తృ- స్తర్యతే ।

స్తౌ- స్తీర్యతే ।

పూ-	పూర్యతే ।
హ్యే-	హూయతే ।
యజ్-	ఇజ్యతే । అయాజి-
ఏవం	
వచ్-	ఉచ్యతే ।
స్వప్-	సుప్యతే ।
వప్-	ఉప్యతే ।
వన్-	ఉవ్యతే ।
వహ్-	ఉహ్యతే ।
వద్-	ఉద్యతే ।
శ్వి-	శూయతే ।
గ్రహ్-	గృహ్యతే । అగ్రాహి-

అగ్రాహిషాతామ్, అగ్రాహిషాతామ్ ।

వ్యధ్-	విధ్యతే ।
వశ్-	ఉశ్యతే ।
వ్యచ్-	విచ్యతే
ప్రశ్చ-	ప్రశ్యతే ।
ప్రచ్ఛ-	ప్రచ్ఛ్యతే ।
భ్రష్ట-	భృజ్యతే ।
వది-	వద్యతే, అవన్ది.

ఏవమిదితః ।

బన్ధ్-	బిద్యతే-అబన్ధి ।
స్రంన్-	స్రస్యతే-అస్రంసి,
ఏవం నకారోపధాః	
శాన్-	శిష్యతే ।

హ- హన్యతే । హన్తా, ఘానితా । హనిష్యతే, ఘానిష్యతే ।
 వధిషీష్ట । ఘానిషీష్ట । అఘాని, అఘానిషాతామ్, అహసాతామ్, అవధి,
 అవధిషాతామ్॥ జాగృ = జాగర్యతే-అజాగారి॥ దిశ్ = దిశ్యతే-అదేశి అధి
 షాతామ్ అధిక్షన్త-అదిక్షి కథాః-అదిక్షి-ఏవమనిటః ఇగుపధాః॥

పచ్ = పద్యతే - అపాచి-అపజ్ఞాతామ్, అపక్షత-అపక్వాః అపక్షి-
ఏవ మునిట్కా- హలంతాః ॥

దృశ్ = దృశ్యతే, ఆదర్శి-ఆదర్శిషాతామ్, అదృశ్జాతామ్, అదర్శిషత-
అదృక్షత అదర్శిష్టాః, అదృష్టాః-అదర్శిషి, అదృక్షి॥

ఘటాదీనాం ణ్యంతానాం ఘట్యతే । ఘటితా, ఘాటితా । ఘటిష్యతే,
ఘాటిష్యతే । అఘటి, అఘటి. అఘటిషాతామ్, అఘటిషాతామిత్యాది
వణాంతం జ్ఞేయమ్.

శమ్ = శమ్యతే-అశమి ।

జన్ = జన్యతే-అజని ।

ఏవం దమ్యతే । అదమీత్యాది నాంతా మాంతాశ్చ॥ విశేషస్తు-

గమ్- గమ్యతే, అగామి ।

అగంస్థాః, అగథాః-అగంసి, అగసి ॥

కమ్ = కమ్యతే, అకామి-

అకామయిష్టాః, అకామిష్టాః, అకమిష్టాః,

చమ్ = ఆచమ్యతే-ఆచామి॥

వమ్ = వమ్యతే-అవామి.

ఏవం నమ్, రమ్, యమ్, మన్ ॥

భక్ష్ - భజ్యతే, అభాజి, అభజ్జే॥

లభ్ - లభ్యతే-అలాభి, అలమ్మి॥

రథ్ - రధ్యతే-అరన్త.

ఏవం రథ్, జథ్ ॥

తచ్ = తప్యతే - అతాపి అనుతాపార్థే-అన్యతప్త పాపేన ఆభ్యాహత
ఇత్యర్థః.

అథ పాణినీయధాతుపాఠః

ప్రారభ్యతే

ఓం నమఃపాణిని కాత్యాయన

పతజ్జాలిభ్యో మునిభ్యో మహద్భ్యో గురుభ్యః॥

భూ-సత్రాయా ముదా త్తపరస్మైభాషః ॥౧॥

అథ కఠ్యన్తావ్షట్త్రింశ దనుదాతేతః:- ఏద-వృద్ధౌ । స్వర్థ-సజ్జరే । గాథృ-ప్రతిష్ఠాలిప్పయ్యార్గ్గిస్తే చ । బాధృ-విలోదనే । నాథృ-నాధృ-యాజ్ఞోపతాపైశ్వర్యాశీష్ట. దద-దారణే. స్కుది ఆప్రవణే. శ్విది-శైవ్యే । వది-అభి-వాదనస్తుత్యోః । భది-కల్యాణే సుఖే చ । మది-స్తుతి మోదమద స్వప్న కా నిగతిమ. స్పదికించిచ్చలనే, క్లిది-పరిదేవనే । ముద-హర్షే । దద-దానే । వ్వద-స్వర్థ-ఆస్వాదనే । ఉర్థ-మానే క్రిడాయాశ్చ । కుర్థ-ఖుర్థ-గుర్థ-గుద-క్రిడాయామేవ । మాద-క్షరణే । హ్రద-ఆవ్యక్తే శబ్దే । హ్లాదీ-సుఖే చ । స్వాద-ఆస్వాదనే । పర్థ-కుత్సితేశబ్దే । యతి-ప్రయత్నే । యుతృ-జాతృ-భాసనే । విధృ-వేధృ-యాచనే । శ్రధి-శైధిల్యే । గ్రధి-కౌటిల్యే । కఠ్య-శ్లాఘాయామ్ ॥

అథాష్టత్రింశ త్రివర్గీయానాః పరస్మైపదినః.

అత-సాతత్యగమనే । చిటీసజ్జానే । చ్యుతిర్ - ఆసేచనే । శ్చ్యుతిర్-శ్చుతిర్ క్షరణే । మన్థ-విలోదనే । కుఠి-పుఠి-బుఠి-మఠి-హింసా సజ్జే-శనయాః । షిధ-గత్యామ్ । షిధా-శాస్త్రే మాశ్లల్యే చ । బాధృ-భజణే । బద-స్మైర్యే హింసాయాశ్చ । బద-స్మైర్యే । గద-వ్యకాయాం వాచి । రద-విలేఖనే । బద-ఆవ్యక్తే శబ్దే । ఆర్థ-గతౌ యాచనే చ । నర్థ-గర్థ-శబ్దే తర్థ-హింసాయామ్ । కర్థ-కుత్సితేశబ్దే । ఖర్థ-దన్తశూతే । అతి-అది-బన్ధనే । కది-పరమైశ్వర్యే । బిది-అవయవే (బిదితిపాతా న్తరమ్) గది-వదనైక దేశే । జిది=కుత్నాయామ్ । బునది-సమృద్ధౌ । చది-ఆహ్లాదనే దీప్తి చ । త్రది-చేష్టాయామ్ । కది-క్రది-క్లది-అహ్లాదనే రోదనే చ । క్లిది-పరిదేవనే । శున్ద-శుద్ధౌ ।

అథ కవర్గీయానా అనుదాతేత ఏకచత్వారింశత్.-

శిక్య-సేచనే । (సిక్య ఇత్యేకే) లోక్య-దర్శనే । శ్లోక్య-సజ్జతే । ద్రేక్య-ద్రేక్య-శబ్దోత్సాహయాః ॥ రేక్య-శజ్జాయామ్ । సేక్య-సేక్య-స్రకి-శక్తి-శక్తి-గతౌ । శకి-శజ్జాయామ్ । అకి-క్షణే । వకి-కౌటిల్యే । మకి-

మణ్డనే । కక-తాత్యే । కుక-వృక-ఆదానే । చక తృప్తా ప్రతిమాతే చ ।
 కకి-వకి-శ్వకి-త్రకి-ఠాకృ-త్రాకృ-ష్వసగ్-వసగ్-మసగ్-కికృ-డికృ-తికృ-
 తీకృ-రఫి-లఫి-గత్యర్థాః । (వ్యషే-త్యేకే-తృతీయో దన్త్యాదిః. లఫిర్బోజన
 నివృత్తావపి) అఫి-వఫి-మఫి-గత్యాషేపే । (గతౌ గత్యారమ్భే చేత్యన్యే.
 మఫి-కైతవే చ ।) రామృ-లామృ-ద్రామృ-సామర్థ్యే । (ద్రామృ-ఆయామే
 చ-ద్రామృ ఇత్యపి కేచిత్) । శ్లామృ-కత్థనే ।

అథ పరస్మైపదినః పశ్చాశత్.-

ఫక్-నీచైర్గతౌ । తక-హసనే । తకి కృచ్ఛజీవనే బుక్-భవణే.
 కఖహసనే. ఓఖ-రాఖ-లాఖ-ద్రాఖ-ద్రాఖ-శోషణాలమర్థయోః । శాఖ-
 శ్లాఖ-వ్యాప్తౌ । ఉఖ-ఉఖి-వఖ-వఖి- మఖ-మఖి-ఐఖ-ఐఖి-రఖ - రఖి -
 లఖ-లఖి-ఇఖ-ఇఖి-ఈఖి-వల్గ-రగి-లగి- అగి వగి-మగి-తగి-త్వగి - శ్రగి-
 శ్లగి-ఇగి-రిగి-లిగి-గత్యర్థాః ।

ఇహ తా నేమ రిఖ-త్రఖ-త్రఖి-శిఖి-ఇత్యపి చతురః కేచిత్పఠన్తి । త్వగి-కమ్పనే
 చ) । యుగి-జుగి-బుగి-వర్జనే । గమ-హసనే । మఫి-మణ్డనే । శిఫి -
 ఆప్రహణే ।

అథ చవర్గీయాస్తాస్త్రాను దా తైత ఏకవింశతిః-

వర్చ-దీప్తౌ । వచ-సేవనే, సేవనే చ । లోచ్య-దర్శనే । శచ-
 వ్యక్తాయాం వాచి । శ్వచ-శ్వచి-గతౌ । కచ-బన్ధనే । కచి-కాచి - దీప్తి
 బన్ధనయోః । మచ-ముచి-కల్ప-నే (కథనఇత్యేకే) మచి-ధారణోద్ఘాతయ
 పూజనేషు । పచి వ్యక్తికరణే । ప్లచ-ప్రసాదే । ఋజ-గతిస్థానార్జనో పార్జ
 నేషు । ఋజి-భృజీ-భర్జనే । ఏజ్య-భ్రేజ్య-భ్రాజ్య-దీప్తౌ । ఈజ=గతి
 కుత్సనయోః ॥

అథ ఏకసప్తతిర్వజ్యంతాః పరస్మైపదినః.-

శుచ-శోకే । కుచ-శబ్దేతారే । కుచ్చ - క్రుచ్చ - గతికౌటిల్యాల్పీ
 భావయోః । లుచ్చ-అపనయనే । అచ్చ-గతిపూజనయోః । వచ్చ-చచ్చ-
 తచ్చ-త్వచ్చ-ముచ్చ-మ్ముచ్చ-ముచు-మ్ముచు-గత్యర్థాః । గ్రుచు-గ్లుచు-
 కుజు-జు-స్తేయకరణే । గ్లుచ్చ-వన్ధ-గతౌ (నజ్జతిరాత్మనేపద్యపి) గుజి-అవ్యక్తే
 శబ్దే । అర్చ-పూజాయామ్ । మ్లేచ్చ అవ్యక్తేశబ్దే । లచ్చ-లాచి-లక్షణే, వాచి-
 ఇచ్చాయామ్ । అచి-అయామే । హీచ్చ-రిక్షాయామ్ । హుచ్చ-కౌటిల్యే ।

మర్ప - మోహనముచ్చాయయో । స్పర్ప - విస్తృతా । యుచ్చ-
ప్రమాదే । ఉచి-ఉచ్చో । ఉచీ-వివాసే । ద్రజ-ద్రజి-ధృజ--ధృజి-ధృజ-
ధృజి-గతౌ । ద్రిజ చ । కూజ-అవ్యక్తేశజ్జే । అర్జ-షర్జ-అర్జనే । గర్జ-
శబ్దే । తర్జ-భర్జనే । కర్జ-వ్యధనే । ఖర్జ-పూజనే, అజ-గతిజ్జేపజయోః ।
తేజ-పాలనే । ఖజ మన్తే (కజ-మద ఇత్యేకే) ఖజి-గతివైకల్యే । ఏజ
కమ్మనే । ట-ఓస్పూర్ణ-వజ్రనిర్హోషే । షి-క్షయే । షిజ-అవ్యక్తేశజ్జే ।
లజ-లజి-భర్జనే, లాజ-లాజి భర్జనేచ । జజ-జజి-యుద్ధే (తుజ) రుజ-
హింసాయామ్ । తుజి-పాలనే । గజ-గజి-గ్జజ-గ్జజి-ముజ-ముజి-శబ్దార్థాః ।
గజ-మదనే చ । వజ-వ్రజ-గతౌ ।

అథ టవర్గీయాస్తాశ్చాద్యస్తా అనుదాతేత వ్షట్టింశత్ -

అట్ట-ఆతిక్రమహింసయోః । వేష్ట-వేష్టనే । చేష్ట-చేష్టాయామ్ ।
గోష్ట-లోష్ట-సజ్ఞాతే । ఘట్ట-చలనే । స్ఫుట్ట-వికసనే । (స్ఫుడిత్యేకే) । ఆతి
(అటి)-గతౌ । పతి-ఏక చర్యాయామ్ మతి-కతి-శోకే । ముతి-పాలనే ।
పేత-విభాదాయామ్ । ఏతచ । హిడి-గత్యనాదరయోః । హుడి-పిడి-
సజ్ఞాతే । కుడి-దాహే । వడి-విభాజనే । మడిచ, భడి-పరిభాషణే । ముడి-
మార్జనే । తుడి-తోడనే । హుడి-పరణే । చడి-కోపే । శడి-రుజాయామ్
సజ్ఞాతే చ । తడి-తాడనే । పడి-గతౌ । కడి-మదే । ఖడి-మన్తే । హేద్య-
హోద్య-అనాదరే । బాద్య-ఆప్తావ్యే । ద్రాద్య-ద్రాద్య-విశరణే । శాద్య-
శ్చామాయామ్ ।

అథ ఆటవర్గీయాస్త సమాప్తేః పరిస్మైపదిన శ్రీసప్తతిః -

శౌట్య-గర్వే । యౌట్య బన్ధనే । ష్టేట్య-ష్టేద్య-ఉన్మాదే । (ప్రేట్య-
ప్రేద్య ఇత్యేకే) । కటే-వర్ణావరణయోః । (చదేఇత్యేకే) ఆట-పట గతౌ ।
రట-పరిభాషణే । లట-బాల్యే । శట-రుజా విశరణగత్యవసాదనేషు । పట-
వేష్టనే । కిట-ఖిట-త్రాసే । శిట-షిట-అనాదరే । జట-యుట-సజ్ఞాతే ।
భట-భృతౌ । తట-ఉచ్చాయే । ఖట-కాజ్జాయామ్ । ణట-న్యత్రే । పిట-
శబ్దసజ్ఞాతయోః । హట-దీప్తౌ । షట-అపయమే । టట-నిరోధనే । (దాన్తో-
యమిత్యన్యే) చిట-పరప్రేష్యే । పిట-శబ్దే । బిట-ఆక్రోశే । (హిటఇత్యేకే)
ఇట-కిట-కడి-గతౌ । మడి-భూషాయామ్ । కుడి-వైకల్యే । ముడ-పుడ-

మర్దనే । చుడి-అల్పీభావే । ముడి-ఖణ్ణనే (పుడిచేత్యేకే) రుటి-లుటి-స్తేయే
(రుడి-లుడిత్యేకే-రురి-లురిత్యపరే) । స్పటిర్-విశరణే (స్పటితి కేచిత్)
పఠ-వ్యక్తాయాం వాచి । వఠ-స్థిత్యే । మఠ-మదనివాసయోః । కఠ-కృచ్ఛ
జీవనే । అఠ-గతాః రట-పరిభాషణే (రఠేత్యేకే) హఠ-ప్రతిశఠత్వయోః ।
రుఠ-లుఠ-ఉఠ-ఉపఘాతే । (ఊఠేత్యేకే) । పిఠ-హింసాసజ్జ్యేశనయోః ।
శఠ-త్రైతవేచ । శుఠ-ప్రతిఘాతే । (శుఠీతి స్వామీ. కుఠిద) లుఠి-అలస్యే
ప్రతిఘాతేచ । శుఠి-శోషణే । రుఠి-లుఠి-గతా । చుడ్డ-భావకరణే । ఆడ్డ-
అభియోగే । కడ్డ-కార్కశ్యే । క్రీడ్మ-విహారే । తుడ్మ-తోడనే (తూడ్మ
ఇత్యేకే) హుడ్మ-హూడ్మ-హోడ్మ-గతా । రొడ్మ-అనాదరే । రోడ్మ-లోడ్మ-
ఉన్మాదే । ఆడ-ఉద్యమే । లడ-ఽలసే । కడ-మదే (కడిత్యేకే) గడి-
వదనైకదేశే ।

అథ పవర్గీయానా అనుదాతేః స్తోభత్యనా శ్చతుశ్రింశత్.-

తిప్ప-తేప్ప-ప్తేప్ప-ప్తిప్ప-క్షర-శార్థాః । (తేప్ప-కమ్మనే చ) గ్నేప్ప-
దైన్యే । టవేప్ప-కమ్మనే । కేప్ప-గేప్ప-గ్నేప్ప-చ । మేప్ప-రేప్ప-తేప్ప-
గతా । త్రపూష్-లజ్జాయామ్ । కపి-చలనే । రబి-లబి-అబి-శబ్దే (అబి-
అవస్రంసనేచ) కబ్బ-వర్ణే । క్లిబ్బ-అధార్ ఘ్నే । క్షీబ్బ-మదే । శీబ్బ-కత్తనే ।
చిబ్బ చ । రేబ్బ-శబ్దే । (అబి-రబి-క్వచిత్పత్యేకే) లబి చ । వ్షబి-స్కబి-
ప్రతిబిన్ధే । జబి-జృబి-గాత్రవినామే । శల్బ-కత్తనే । వల్బ - భోజనే ।
గల్బధార్ ఘ్నే । స్రమ్బ-శ్రమ్బ-శ్లమ్బ-ప్రమాదే । ప్లభు-స్తమ్బే ।

అథ పరస్మైపదినః ఏకోనచత్వారింశత్.

గుహ-రక్షణే॥ ధూప-సంతాపే । జప-జల్ప-వ్యక్తాయాం వాచి (జప
మానసేచ) చప-సాన్త్యనే । షప-సమవాయే । రప-లప-వ్యక్తాయాం వాచి ।
చుప-మన్దాయాం గతా । తుప-తుమ్మ-త్రుప-త్రుమ్మ-తుఫ-తుమ్మ-త్రుఫ-త్రుమ్మ
హింసార్థాః । పర్ప-రఫ-రఫి-అర్ప-పర్ప-లర్ప-బర్ప-మర్ప-కర్ప-ఖర్ప-
గర్ప-శర్ప-షర్ప-చర్ప-గతా । కుబి-అచ్ఛాదనే । లుబి-తుబి-ఆర్దనే । చుబి
వక్త్రీసంయోగే । పృభు-ప్రమ్ము-హింసార్థౌ । (షిభు-ఽమ్ము ఇత్యేకే)
శుభ శుమ్మ-భాషణే ॥

అథానువాసికానా న్నత్ర కమ్యన్తా అనుదాతైతోదశ. —

మిణి-ముణి-మృణి-గ్రహణే । ఘణ-మూర్ఛ-భ్రమణే । పణ వ్యవహారే
స్తుతౌ చ । పన చ । భామ-క్రోధే । క్షమామ్-సహనే । కము-కాన్తౌ ॥

అథ క్రమ్యన్తా త్రింశత్పురస్మైపదినః । అణ-రణ-వణ-భణ-మణ-కణ-
క్వణ-ప్రణ-క్షణ-ధ్వణ-శబ్దార్థాః । (ధణిరపి-కైశ్చిత్పఠ్యతే) । ఓణ-అప
నయనే । శోణ-వర్ణగతోః । శ్రోణ-శ్లోణ-సజ్ఞతే । వైణ్య గతి ప్రేరణ
శ్లేషణేషు । వైణ్య చ । ద్రణ-శబ్దే (బణేత్యన్యే) । కన్-దీప్తి కాన్తి గతిషు ।
వన-షణ-సమ్మక్తౌ । అమ జగత్యాదిషు. ద్రమ-హమ్మ-ఓమ్మ-గతో । చము-
భము-జము-రుము-ఆదనే (జిమింకేచిత్పఠన్తి) । క్రమ-పాదవిశ్లేషే ॥

అథరేవత్యన్తా అనుదాతైతశ్చతు త్రింశత్. —

అయ-షయ-పయ-మయ-చయ-తయ-ణయ-రయ-గతో । దయ -
దాన గతి రక్షణ హింసాదానేషు । ఊయా-తన్తనన్తానే । పూయా-విశరణే-
దుర్గణే చ । కూయా - శబ్దేశన్తనే చ । ఙ్మయా - విదూననే । స్పూయా -
ఓపాయా వృద్ధౌ । తాయ్-సన్తనపాలనయోః । శల-చలనసంవరణయోః ।
వల-వల్ల సంవరణే సజ్చలనే చ । మల-మల్ల-దారణే । బల-భల్ల-పరిభాషణ
హింసాదానేషు । కల-శబ్దసజ్ఞానయోః । కల్ల ఆవృత్తేశబ్దే । (అశబ్ద ఇతి
స్వామీ) । తేవ-దేవ-దేవనే । షేవ-గేవ-గ్నేవ-పేవ-మేవ - మ్లేవ
నేవనే । (క్లేవ-భేవ-ప్లేవ-శేవ-ఇత్యేకే) । రేవ-ప్రవగతో ।

అథావత్యన్తాః పరస్మైపదినః త్రినవతిః. —

మవ్య-బన్ధనే । సూర్వ్య-ఈర్వ్య-ఈర్వ్య-ఈర్వార్థాః । హమ - గతో ।
పంద్య - అభిషవే (చువ్య-ఇత్యేకే) హర్య - గతికాన్త్యోః । అం భూషణ
పరాప్తి వారణేషు । జోపలా - విశరణే । మీల-శ్మీల-స్మీల-క్షీల-నిమేషణే ।
పీల - ప్రతిష్ఠమ్మే । నీల - వర్ణే । శీల - సమాధౌ । కీల - బన్ధనే । కూల -
ఆవరణే । శూల - రుజాయాం సజ్ఞతే చ । తూల - నిష్కర్షే । పూల
సజ్ఞతే । మూల - ప్రతిష్ఠాయామ్ । ఫల - నిష్పత్తౌ । చుల్ల - భావకరణే ।
పుల్ల ఏకసనే । ఓల్ల - కైథిల్లే. భావకరణే చ । లిల - గతో । (లిల్ల ఇత్యేకే) ।
వేల్ల - చేల్ల - కేల్ల - భేల్ల - క్షేల్ల - వేల్ల - చలనే ॥ పేల్ల - ఫేల్ల -

శేల్ప - గతా (షేల్ప ఇత్యేకే) స్థల - సజ్జలనే । ఖల - సజ్జయే । గళ - అదనే । షల - గతా । దళ - విదారణే । శ్వల - శ్వల్ల - ఆశుగమనే । ఖోల్ప - ఖోర్ప - గతిప్రతి - మాతే । ధోర్ప - గతి చాతుర్యే । త్సర - చ్చద్రు గతా । కర్మ - హూర్చనే । అభ్ర - వభ్ర - మభ్ర - చర - గత్యర్థాః । (చరతి ర్భక్షణేపి) ష్టిపు - నిరసనే । జి - జయే । జీవ - ప్రాణధారణే । పీవ - మీవ - తీవ - జీవ - స్థాల్యే । క్షీవు - క్షేవు - నిరసనే । ఉర్వీ-తుర్వీ-భుర్వీ-దుర్వీ-ధుర్వీ-హింసా ర్థాః । గుర్వీ-ఉద్యమనే । ముర్వీ - బన్ధనే । పుర్వ - పర్వ - మర్వ - పూరణే । చర్వ - అదనే । భర్వ - హింసాయామ్ । కర్వ - ఖర్వ - గర్వ - దర్పే । ఆర్వ - శర్వ - షర్వ - హింసాయామ్ । ఇవి - వ్యాప్తౌ । పివి - మివి - జివి - సేచనే (పివీత్యేకే సేవన ఇత్యన్వే) । హివి - దివి - ధివి - జివి - ప్రీణనార్థాః । రివి - రవి - ధవి - గత్యర్థాః । కృవి - హింసాకరణయోశ్చ । మవ - బన్ధనే । అవ - రక్షణగతి కాన్తి ప్రీతి తృప్త్యవగమ ప్రవేశ శ్రవణ స్వామ్యర్థయాచన క్రియేచ్ఛాదీప్త్యవాప్యైలిజన హింసాదాన భాగవృద్ధిషు ॥ దావు - గతిబుద్ధ్యోః । స్వరితేదయమ్ ॥౧॥

అథోష్మానా అనుదాతైతో ద్విప జ్ఞాశత్.

ధుక్ష - ధిక్ష - సన్ధిపన క్లేశన జీవనేషు. । వృక్ష - వరణే । శిక్ష - విద్యోపాదానే । భిక్ష - భిక్షాయాం లాభే ౭ లాభే చ । క్లేశ - అవ్యక్తాయాం వాచి । (భాధన ఇతి దుర్గః) । దక్ష - వృద్ధౌ శీఘ్రార్థే చ । దీక్ష - మాణ్డ్యే జ్యోపనయన నియమ ప్రతాదేశేషు । ఈక్ష - దర్శనాఙ్కనయోః । ఈష - గతి హింసాదానేషు । భాష - వ్యక్తాయాం వాచి । షర్ష - స్నేహనే - గేషు । అస్విచ్ఛా యామ్ (గ్నేషు - ఇత్యేకే) । పేషు - ప్రయత్నే । (యేషు - చ) జేషు-జేషు - ఏషు - ప్రేషు - గతా । రేషు - హేషు - హ్రేషు - అవ్యక్తేశభే । తత్రాద్యో వృకశభే - తతో ద్వావశ్చ శభే । కాస్సు - శబ్ద కుత్సాయామ్ । భాస్సు - దీప్తౌ । ణాస్సు - రాస్సు - శభే । ణస - కౌటిల్యే । భ్యస - భయే ఆజశ్శసి - ఇచ్ఛాయామ్ । గ్రసు - గ్లసు - అదనే । ఈహ - చేష్టాయామ్ । బహి-మహి-వృద్ధౌ । అహి-గతా । గర్హ-గల్హ-కుత్సాయామ్ । ఖర్హ - బల్హ - ప్రాధాన్యే । వర్హ - వల్హ - పరిభాషణ హింసాచ్ఛాదనేషు ।

స్థిహ - గతౌ । వేహృ - జేహృ - బాహృ - ప్రయత్నే । ద్రాహృ - నిద్రా
క్షయే. (నిక్షేపశత్యేకే) । కాశ్య - దీప్తౌ । ఊహ-వితర్కే । గామూ - వితో
డనే । గృహూ - గ్రహణే । గ్లహ చ । ఘుషి - కాన్తి కరణే । (ఘుషణతి
కేచిత్) ।

అథార్హత్యనాః పరస్మైపదిన ఏకోన నవతిః.

ఘుషిర్ - అవిశబ్దే । (శబ్దనేషత్యన్యే) అక్షూవ్యాప్తౌ । తక్షూ -
త్వక్షూ - తనూ కరణే । ఉక్ష - సేవనే । రక్ష - పాలనే । ణిక్ష -
మమ్మనే । తృక్ష - పృక్ష - ణిక్ష - గతౌ । వక్ష - రోషే. (సజ్ఞాతే
శత్యేకే) । మృక్ష - సజ్ఞాతే । (ప్రక్షేత్యేకే) । తక్ష - త్వచనే । పక్ష -
పరిగ్రహే । సూర్ష - ఆదరే । కాక్షి - వాక్షి - మాక్షి - కాజ్ఞాయామ్ ।
ద్రాక్షి-ద్రాక్షి-ధ్యాక్షి - ఘోరవాశితే చ । చూష - పానే । తూష-తుష్టౌ ।
పూష - వృద్ధౌ । మూష - స్తేయే । లూష - రూష - భూషాయామ్ ।
శూష - ప్రసవే । యూష - హింసాయామ్ । జూష చ । భూష - అలక్ష్కారే ।
ఊష - రుజాయామ్ । ఈష - ఉజ్జ్వే । కష - ఖష - శిష - ఝష - శష -
వష - మష - రుష-రిష-హింసార్థాః । భష - భర్తృనే । ఉష - దాహే ।
జిషు - విషు - మిషు - సేవనే । పుష - పుష్టౌ । శ్రిషు - శ్రిమ - ప్రుషు -
ప్రుషు - దాహే । పృషు - వృషు - మృషు - సేవనే । మృషు - సజ్జర్షే ।
హృషు - ఆశీకే । తుస-ప్రహస - హ్లాస - రస - శబ్దే । లస - శ్లేషణ
క్రీడనయోః । ఘస్ - అదనే । చర్ష - జర్ష - ఝర్ష - పరిభాషణ హింసా
తర్జనేషు । పిస్య - పేస్య - గతౌ । హసే - హసనే । జిశ - సమాధౌ ।
మిశ - మశ - శబ్దే రోషణే చ । శవ - గతౌ । శశ - ప్లవగతౌ । శసు -
హింసాయామ్ । శంసు - స్తుతౌ । చహ - పరికల్పనే । మహ - పూజా
యామ్ । రహ - త్యాగే । రహి - గతౌ । దృహ - దృహి - బృహ - బృహి-
వృద్ధౌ । బృహి - శబ్దే చ । (బహిర్ ఇత్యేకే) తుహిర్ - దుహిర్ - ఉహిర్ -
ఆర్దనే । అర్హ - పూజాయామ్ ॥

అథ కృపాపర్యనా అనుదాత్రేతో ద్యుతాదయః ద్వావింశతిః.—

ద్యుత - దీప్తౌ । శ్వితా - వర్ణే । జీమిదా - స్నేహనే । జీషిదా -
స్నేహన - మోచనయోః । (మోహనయోరిత్యన్యే, జీక్షిదాచేత్యేకే) రుచ -

దీప్తావభిప్రీతాచ । ఘట - పరివరనే । రుట - లుట - లుఠ - ప్రతి
ఘాతే । శుభ - దీప్తా । క్షుభ - సజ్జలనే । ఇభ - తుభ - హింసాయామ్
(ఆద్యోఽభావేపి) । స్రంసు - ధ్వంసు - భ్రంసు - అవస్రంసనే । (ధ్వంసు-
గతౌ చ । భ్రంశు - భ్రశు - ఇతి కేచి తేషుః) । స్రమ్భు - విశ్వాసే -
వృతు - వర్తనే । వృధు - వృద్ధౌ । శృధు - శబ్దకుత్సాయామ్ । స్యన్తూ -
ప్రస్రవణే । కృపా - సామర్థ్యే ॥ వృత్. ద్యుతాదిర్గతః ॥

అథ ఘటాదయః త్వరత్యనాస్త్రియోదశానుదాతైతష్టితశ్చ.

ఘట - చేష్టాయామ్ । వృథ - భయ సజ్జలనయోః । ప్రథ -
ప్రఖ్యానే । ప్రస - విస్తారే । మ్రద - మర్దనే । స్థద - స్థదనే । క్షజి -
గతిదానయోః । దక్ష - గతి హింసనయోః । కృప - కృపా యాం గతౌ ।
కది - క్రది - క్లది - వైక్లబ్యే (వైకల్య ఇత్యేకే) । జోత్వరా - సమ్భ్రమే ॥

అథ ఘటానాం పరస్మైపదిన స్సప్తషష్టిః.

జ్వర - రోగే । గడ - సేవనే । హేడ - వేష్టనే । వట - భట -
పరిభాషణే । ఇట - నృతౌ । (గతావిత్యన్యే) । వ్లక - ప్రతిఘాతే । చక -
తృప్తౌ । కఠే - హాసనే । రగే - శజ్జాయామ్ । లగే సగ్గే । హ్రగే -
హ్రగే-వగే - వ్లగే - సంవరణే । కగే - నోచ్యతే । అక - అగ - కుటి-
లాయాం గతౌ । కణ - రణ - గతౌ । చణ - శణ - శ్రణ - దానే చ ।
(శణ - గతా విత్యన్యే) శ్రథ - క్షథ - క్రథ - క్లథ - హింసారాః ।
వనచ - వనుచ - నోచ్యతే । జ్వల - దీప్తౌ । హ్వల - హ్మల-చలనే ।
స్మృ-ఆధ్యానే । ద్యౌ-భయే । న్యౌ-నయే । శ్రౌ-పాకే । మారణతోరణ తోషణ
నిశామనేషు జ్ఞా । కమ్పనే చలిః । ఛదిర్ - ఊర్జనే । జిహ్వోన్మథనే
లడిః । మదీ - హర్షగ్గేపనయోః । ధ్వన శబ్దే । దలి వలి స్థలి రణి ర్వని
త్రపి క్షపయ శ్చేతి భోజః । స్వన - అవతంసనే ।

ఘటాదయో వితః । జనీ జ్యోష్కన్నసు రజ్జోఽమనాశ్చ । జ్వల -
హ్వల - హ్మల - సమామనుషసర్గాద్వా । గ్లా స్నావను - వ మాశ్చ । న
కమ్మమి చమామ్ । శమోదర్శనే । యమోఽపరి వేషణే । స్థది - రవ
పరిభాష్యా । ఫణ - గతౌ ॥ వృత్. ఘటాదిర్గతః ॥

రాజ్య - దీప్తా । స్వరితేత్ । టుభాజ్య-టుభాశ్య-టుల్లాశ్య-దీప్తా-
అనుదా తేతః ।

అథ స్యమాదయః క్షరత్యస్తాః పరస్మై పదినష్షడ్వింశతిః .

స్యము - స్వన - ధ్వన - శబ్దే । షమ - ష్టమ - ఆవైకలేయే । జ్వల -
దీప్తా । చల - కమ్పనే । జల - ఘాతనే । టల - ట్వల - వైక్లబ్యే । స్థల -
స్థానే । హల - విలేఖనే । ణల - గన్ధే । పల - గతౌ । బల - ప్రాణనే -
ధాన్యావరోధే చ । పుల - మహత్త్వే । కుల - సంస్థానే బన్ధుషు చ । శల -
ఘోర - పల్ల గతౌ । క్యదే - నిష్పాకే । పథే - గతౌ । మథే - విలోదనే ।
టువము - ఉద్గిరణే । భ్రము - చలనే । క్షర - సజ్వలనే ।

అథ ద్వావనుదాతేతౌ .

- షహ - మర్షణే । రమ - క్రిడాయామ్ ।

అథ కసస్తాః పరస్మై పదినస్సప్తః — షడ్ విశరణ గత్యవసాద
నేషు । శడ్ - శాతనే । క్రుశ - ఆహ్వానే రోదనే చ । కుచ - సమ్మర్చన
కౌటిల్య ప్రతిష్ఠమ్న విలేఖనేషు । బుధ - అవగమనే । రుహ - బీజ జన్మని
ప్రాదుర్భావే చ । కస - గతౌ । వృత్ జ్వలాదిర్గతః ॥

అథ షడ్ త్రింశద్గుహూత్యేస్తాః స్వరితేతః .

హిక్క-అవ్యక్తే శబ్దే । అఙ్చ-గతౌ యాచనే చ । (అచ ఇత్యేకే-
అచీత్యపరే । టు-యాచృ యాజ్ఞాయామ్ । రేట్పు-పరిభాషణే । చతే-చదే-
యాచనే । ప్రోథ-పర్యాప్తౌ । మిదృ-మేదృ-మేధా హింసనయోః । (థానావితి
స్వామి. దానా వితి న్యాసకారః) । మేదృ-సగ్గమేచ । ణీదృ-ణేదృ- కుత్సాసన్ని
కర్షయోః । శృదు-మృదు-ఉన్దనే । బుధిర్-బోధనే । ఉబుద్ధిర్-నిశామనే । వేణు-
గతిజ్ఞానచింతానిశామనవా దిత్రగ్రహణేషు । నానోఽప్యయమ్ । ఖసు-అవధారణే ।
చీవృ-ఆదాన సంవరణయోః । ఛాయృ-ఘాజా నిశామనయోః । వ్యయ-గతౌ ।
దాశృ-దానే । భేషృ-భయే (గతావిత్యేకే) । భేషృ-భేషృ-గతౌ । అస -
గతిదీప్త్యాదానేషు । (అయంషానోపి) । స్పృశ-భాధన స్పర్శనయోః । లిష-కానౌ ।
చష-భక్షణే । ఛష-హింసాయాం । యుష-ఆదాన సంవరణయోః । భ్రక్ష
భ్రక్ష-అదనే । (భ్రక్ష ఇతి మైత్రేయః) దాస్య-దానే । మాహృ-మానే ।
గుహూ-సంవరణే ॥

అథానా సత్రోభయపదినః. పశ్య-

శ్రీచ్-సేవాయామ్ । భృచ్-భరణే । హృచ్-హరణే ।
దృచ్-ధారణే । ణిచ్-పాపణే ।

అథ షట్పత్వరింశత్పరస్మైపదినః-

దేద-పానే । దై-ప్రై-హర్షయే । ద్యై-న్యక్క-రణే । ద్యై-స్వప్నే ।
ద్యై-తృప్తౌ । ద్యై-చింతాయామ్ । రై-శబ్దే । స్వై-ప్రై-శబ్ద సజ్జాతయోః ।
తై-భదనే । కై-జై-వై-క్షయే । కై-గై-శబ్దే । కై-కై-పాకే । వై-
ఓవై-శోషణే । వై-వేష్టనే । వై-వేష్టనే (శోభాయాభ్యేత్యేకే) । దై-శోధనే ।
పా-పానే । ప్రూ-గన్తో పాదానే । ధూ-శబ్దాగ్నిసంయోగయోః । ప్లా-గతిని
వృత్తౌ । మ్న-అభ్యాసే । దాణ్-దానే । హ్య-కౌటిల్యే । స్వ-శబ్దోపతా
పయోః । స్మ-చింతాయామ్ । హ్య-సంవరణే । స్-గతౌ । ఋ-గతి-ప్రాప
ణయోః । గృ-ఘృ-సేచనే । ధృ-హారృచనే । స్ర-గతౌ । ష-ప్రస-
వైశ్వర్యయోః । క్ర-శ్రవణే । ద్ర-స్థైర్యే । ద-ద్ర-గతౌ । జి-జి-
అభిభవే ।

అథ డీజనా జిత ఏకవింశతిః.-

మ్మిచ్-ఈషద్ధసనే । గుచ్-అవ్యక్తే శబ్దే । గాచ్-గతౌ । కుచ్-
ముచ్-ఉచ్-ఋచ్-శబ్దే । (ఉచ్-కుచ్-ఋచ్-గుచ్-ముచ్ - ఇత్యేకే) ।
చ్యుచ్-ఞ్యుచ్-ప్రుచ్-గతౌ (ప్రుచ్-ఇత్యేకే) । రుచ్ - గతిరేషణయోః ।
ధృచ్-అవధ్వంసనే । మేచ్-ప్రణిదానే । దేచ్-రక్షణే । త్యైచ్-గతౌ । ప్యైచ్-
వృద్ధౌ । త్రైచ్-పాలనే । పూచ్-పవనే । మూచ్-బన్ధనే । డీచ్-విహాయసా
గతౌ । త్రా-ప్లవన తరణయోః. పరస్మైపదీ ॥

అథాష్టావనురాత్రేతః.-

గుప-గోపనే । తిజ-నిశానే । మాన పూజాయామ్ । బధి-బన్ధనే ।
రభ-రాభస్యే । డుభ-ప్రప్రాప్తౌ । స్వజ్ఞ-పరిష్కణే । హడ-పురిషోత్సర్గే ।

అథ పరస్మైపదినష్టోడశ-ఞ్షిపదా - అవ్యక్తేశబ్దే । స్-నిర్ - గతి
శోణయోః । యభ-మైథునే । యమ-ప్రహ్వత్యేశబ్దే । గమ్-స్పష్ట-గతౌ ।
యమ-ఉపరమే । తప-సంతాపే । త్యజ-హనౌ । సజ్జ-సజ్గే । దృశిర్-ప్రేక్షణే ।

దంశ-రశనే । కృష-విలేఖనే । దహ-భస్మీకరణే । మిహ-నేచనే ।
కిత-నివాసే రోగాపనయనే చ ।

ఇతో వహత్యన్తా స్సూరితేత ఏకాదశ.—

దాన-ఖణ్డనే । శాన-తేజనే । డుపచష్-పాకే । షచ - సమవాయే ।
భజ-సేవాయామ్ । రజ్జ-రాగే । శప ఆక్రోశే । త్విష-దీప్తో ।

అథ యజాదిః॥ యజ - దేవపూజా సజ్జతికరణదానేషు । డువష్ -
బీజసంతానే ఛేదనే చ । వహ - ప్రాపణే । వస-సివాసే ॥ పరస్మైపదీ ॥౧॥

వేజ్-తస్తుసంతానే । వ్యేజ్-సంవరణే । హ్వేజ్-స్పర్శాయాం శబ్దే చ ॥
జితక్రిః ॥

అథ ద్వౌ పరస్మైపదినో॥ వద-వ్యక్తా-యాం వాచి । టుఓశ్వి-గతి
వృద్ధ్యోః ॥ 1010

యజాదిర్నౌత్ ॥ భ్యాదిస్తాకృతిగణః ॥ తేన చులుమృతీత్వాది
సంక్లృహః॥

ఇతి శబ్దీకరణా భాదయః ॥ ఋతి స్సౌత్రః. స జుగుప్సాకృపయోః॥

2. అథ అదాదయః.

అథ ద్వౌ పరస్మైపదినో॥ అద-భక్షణే । హన-హంసాగత్యోః ।

అథ చత్వారత్సూరితేతః॥ ద్విష - అప్రీతౌ । దుహ-ప్రహరణే ।
దిహ-ఉపచయే । లిహ-అస్వాదనే । చక్షిజ్-వ్యక్తాయాం వాచి । (అయం
దర్శనేఽపి) ।

అథ పృచ్ఛన్తా అనుదాతేత స్త్రయోదశ-

ఈర-గతౌ కమ్పనే చ । ఈడ-స్తుతౌ । ఈశ-ఐశ్వర్యే । ఆస-ఉప
వేశనే । ఆజఃశాసు-ఇచ్ఛాయామ్ । వస-అచ్ఛాదనే । కసి-గతిశాసనయోః ।
(అయమనిదిత్యేకే, లాలవ్యా న్నఇత్యన్యే) । జిసి-చుమ్పనే । జిజి-శుద్ధౌ ।
శిజి-అవ్యక్తే శబ్దే । పిజి-వర్ణే । (సమ్మర్శనావయవావ్యక్తశబ్దేష్యిత్యేకే.
పృజి ఇత్యన్యే) । మృజి-వర్ణనే । (మృజి-ఇత్యన్యే) పృచి-సమ్మర్శనే ॥
మాజ్-ప్రాణిగర్భవిమోచనే । శిజ్-స్వప్నైః । జితాద్యౌ॥

అథ పరస్మైపదినో దశ.

యు-మిశ్రణేమిశ్రణే చ । రు-శబ్దే । తు-స్సౌత్రోగతి వృద్ధిహిం
సాసు । ఋ-స్తుతౌ । టుతు-శబ్దే । క్షు-తేజనే । ప్లు-ప్రసవణే । ఊర్బుష్ -
ఆచ్ఛాదనే । ద్యు-అభిగమనే । మ-ప్రసవైశ్వర్యయోః । కు-శబ్దే । మ్మజ్ -
స్తుతౌ । బ్రూజ్-వ్యక్తాయాంవాచి ।

అథ శాన్యన్తా ద్వా త్రింశ త్పరస్మైపదినః । ఇక్ష్వాత్మనేపదీ-

ఇణ్-గతౌ । ఇజ్-అధ్యయనే । ఇక్-స్మరణే । వీ-గతి వ్యాప్తి ప్రజన
కాన్యసనభాదనేషు । ఈ-చ ఉక్తార్థే । యా-ప్రాపణే । వా-గతి గర్ధనయోః ।
భా-దీప్తౌ । ప్లా-శాచే । శ్రా-పాకే । ద్రా-కుత్సాయాం గతౌ । ప్సా-భక్షణే ।
పా-రక్షణే । రా-దానే । లా-ఆదానే । (ద్వావపి దాన ఇతి చన్ద్రః) । దాప్-
లవనే । థ్యా-ప్రకథనే । ప్రా-పూరణే । మా-మానే । వచ-పరిభాషణే । విద-
జ్ఞానే । ఆస-భువి । మృజూ-శుద్ధౌ । దుదిర్-అశ్రువిమోచనే । ఇష్వమ్ -
శయే । శ్వస-ప్రాణనే । ఆనచ । జక్ష-భక్షహసనయోః । దుదాదిర్గతః ॥
జాగృ-నిద్రాక్షయే । దరిద్రా-దుర్గతౌ । చకాన్య-ధీప్తౌ । శాసు-అనుశిష్టౌ ।

అథ ఛాన్దసాఃపఞ్చ—దీధీజ్-దీప్తిదీవనయోః । వేవీజ్-వేతినాతుల్యే ।
షస-షస్తి-స్వప్నే । వశ-కాన్తౌ ॥ హ్నుజ్-అపనయనే । 1082. చర్కరీతఞ్చ ।

ఇతి బుగ్వికరణా అదాదయః. ॥౨॥

3. అథ జుహోత్యాదయః.

ఆద్యాశ్చత్వారః పరస్మైపదినః-

హు-దానాదనయోః (ఆదానేవేత్యేకే, ప్రీణన ఇతి భాష్యమ్) । ఇభీ-
భయే । హ్రీ-లజ్జాయామ్ । హ్రా-పాలన పూరణయోః (ప్ర ఇత్యన్యే)

అథోభయపదీ—దుభ్యజ్-ధారణ పోషణయోః ।

అథ ద్వావాత్మనేపదినో-మాజ్-మానే-శబ్దే చ । ఓ హజ్-గతౌ ।
ఓహక్-త్యాగే । పరస్మైపదీ॥

అథోభయపదినో ద్వా-దుదాజ్-దానే । దుదాజ్-ధారణపోషణయోః ।
(దానేపీత్యేకే) ।

అథ త్రయ స్వరితేతః-జిజిర్-శౌచపోషణయోః । విజిర్ - పృథ-
గ్భవే । విజ్-వ్యాప్తౌ ।

అథాగజాన్తాః పరస్మైపదినశ్చాన్త సాశ్చైకాదశ॥ ఇయర్తి ర్భాషాయా-
మపి॥ ఘృ-క్షరణదీప్యోః । హృ-ప్రసహ్యకరణే । ఋ-సృ-గతౌ । భస-
భర్తృనదీప్యోః । కి-జ్ఞానే । తుర-త్వరణే । ధిష-శబ్దే । ధన-ధాన్యే । జన-
జననే । గా-స్తుతౌ । 1108

ఇతి క్లువికరణా జహోత్కాదయః.

4. అథ దివాదయః.

అథ ర్భూషన్తాః పరస్మైపదినష్టద్వింశతిః । దివు - క్రిడా విజిగీషా-
వ్యవహార ద్యుతిస్తుతి మోదమదస్యప్న కాన్తిగతిషు । షివు-తన్తుసన్తానే ।
స్రివు-గతిశోషణయోః । ప్తివు-నిరసనే । ప్టుసు-అదనే (ఆదానేచేత్యేతే,
ఆదర్శన ఇత్యపరే) । వ్టుసు-నిరసనే । క్నుసు-హరణదీప్యోః । వ్యుష-దాహే ।
ప్లుషచ॥ నృతీ-గాత్ర విక్షేపే । త్రసి-ఉద్యేగే । కుథ-పూతీభావే । పుథ-
హింసాయామ్ । గుద-పరివేష్టనే । షిప-ప్రేరణే । పుష్ప-వికసనే । తిమ-
తిమ-ప్తిమ-ప్తిమ-ఆర్ద్రీభావే । వీధ-చోదనే లజ్జాయాశ్చ । ఇష - గతౌ ।
షహ-షహ-చక్యర్థే । జ్రాష్-ర్భూష్ వయోహనౌ ।

అథ త్రయోదశ జితః-పూజ్-ప్రాణిప్రసవే । దూజ్-పరితాపే ।
డిజ్-క్షయే । డిజ్-విహయసాగతౌ । ధీజ్-ఆధారే । మీజ్-హింసాయామ్ ।
రీజ్-స్రవణే । లీజ్-శ్లేషణే । ప్రిజ్-వృణోత్కర్థే ।

స్పౌదయ ఓదితః ॥ పీజ్-పానే । మాజ్-మానే । ఈజ్-గతౌ ।
ప్రిజ్-ప్రీతౌ ।

అథ చత్వారః పరస్మైపదినః॥ శో-తనూ కరణే । ఛో-చేధనే । షో-
అన్తకర్మణే । ధో-అవఖణ్ణనే ।

అథాత్మనేపదినః పశ్చదశః- జురీ-ప్రాదుర్భావే । దీపీ-దీప్తౌ । హురీ-
అప్రాయనే । మురీ-గతిత్వరణహింసనయోః । ధురీ - గూరీ-హింసాగత్యోః॥
మురీ-జూరీ-హింసావయోహన్యోః । కురీ-హింసా స్తమ్యనయోః । మురీ-దాహే॥

తప-ఐశ్వర్యేవా । (పతేతి పాదా న్తరమ్) । వృతు-వరణే (వావృతు ఇత్యేకే) ॥
క్లిశ-ఉపతాపే । కాశ్య-దీప్తా । వాశ్య-శబ్దే ।

అథ పశ్య స్వరితేతః—మృష-తితిజాయామ్ । ఈశుచిర్-పూర్తిభావే ॥
ఐహ-బన్ధనే । రజ్జ-రాగే । శప-అక్రోశే ।

అథైకాదశానుదాతేతః:-పద-గతా । ఖద దైన్యే । విద-సత్తాయామ్ ॥
బుధ-అవగమనే । యుధ-సమ్రహారే । అనోరుధ-కామే । అజ-ప్రాజనే ॥
(అనేత్యేకే) । మన-జ్ఞానే । యుజ-సమాధౌ సృజ-విసర్గే । లిశ-అల్పిభావే ।

అథాగణాన్తాః పరస్మైపదిన స్సప్తషష్టిః-రాధోఽకర్మకాద్వృద్ధావేవ ॥
వ్యధ-తాడనే ।

అథ పుషాదిః ।

పుష-పుష్టా । శుష-శోషణే । తుష-ప్రీతా । దుష-వైకృత్యే । శ్లిష-
అలిక్ష్ణనే । శక విభాషితోమర్షణే । జిష్విదా-గాత్ర ప్రక్షరణే । క్రుధ-క్రోధే ॥
క్షుధ-బుభుక్షాయామ్ । శుధ - శాచే । షీధు - సంరాద్ధౌ । రధ - హింసా
సంరాద్ధ్యోః । ఇశ-ఆదర్శనే । తృప-ప్రీత్యనే । దృప-హర్షమోహనయోః ॥
దృహ-జిహ్వాంసాయామ్ । ముహ-వైచిత్ర్యే । ఘ్రహ-ఉద్ధిరణే । ప్లిహ-ప్రీతా ॥
వృత్-రథాదిర్గతః ॥

శము-ఉపశమే । తము-కాజ్ఞాయామ్ । దము-ఉపశమే । శ్రము-
తపసి భేదే చ । భ్రము-అనవస్థానే । క్షము-సహనే । క్లము-గ్లానౌ ।
మదీ-హర్షే ।

వృత్-శమాదిర్గతః ।

అసు-క్షేపణే । యసు-ప్రయత్నే । జసు-మోక్షణే । తసు ఉపక్షయే ॥
దసుచ । వసు-స్తమ్భే । వ్యుష-విభాగే (వ్యుసేత్యన్యే-యుసేత్యేకే) । ప్లుష -
దాహే । బిస-ప్రేరణే । కుస-సంశోషణే । బుస-ఉత్సర్గే । ముస-బిణ్ణనే ॥
మసి-పరిణామే । (నమీత్యేకే । లుట-విలోడనే । ఉచ-సమవాయే । భృశు-
ప్రభంశు-అధఃపతనే । వృశ-వరణే । కృశ-తనూకరణే । జితృషా-విపా-
నాఽయామ్ హృష-తుష్టా । రుష-రిష-హింసాయామ్ । డిప-క్షేపే । కుప-
క్రోధే । గుప-వ్యాకులత్వే । యుపు-రుపు - లుపు - విమోహనే । లుభ-
గార్హ్యే । క్షుభ-సంబంధనే । ఇభ-తుభ-హింసాయామ్ । క్లిదూ-అర్థిభావే ॥

జోమిదా-స్నేహనే । జోష్యిదా-స్నేహన మోచనయోః । ఋధు-వృద్ధా ।
గృధు-అభికాక్షాయామ్ ॥ 1246 వృత్ ॥

భృషాదయో వృత్తాః । దివాదిస్త్యా కృత్తిగణాః । తేన క్షీయతే మృగ్య
తీత్యాది సిద్ధిరిత్యాహుః ॥

ఇతి శ్యన్వికరణాః దివాదయః ॥ ౪ ॥

5. అథ స్వాదయః.

షుజ్-అభిషవే । షిజ్-బిన్దనే । శిజ్-నిశానే । డుమిజ్-ప్రజేపణే ।
చిజ్-చయనే । స్తృజ్-ఆచ్ఛాదనే । కృజ్-హింసాయామ్ । వృజ్-వరణే ।
ధుజ్-కమ్పనే । ధూజోత్కపి ॥

అథాష్టౌ పరస్మైపదినః-టుమ - ఉపతాపే । హి-గతౌ వృద్ధౌ చ ।
పృ-ప్రితౌ । స్పృ-ప్రితిపాలనయోః । ప్రితి చలనయోరిత్యేకే, స్పృఇత్యపి ।
(పృణోత్కాదయస్త్రయ శ్చాన్దసా ఇత్యాహుః) । ఆప్-వ్యాప్తౌ । శక్-శక్తౌ ।
రాధ-సాధ-సంసిద్ధౌ ।

అథ ద్వా వనుధాతేతౌ-

అశూ-వ్యాప్తౌ । ష్టిశు-ఆన్కన్దనే ।

అథాగణాన్తః పరస్మైపదినః-తిక-తిగ-గతౌ చ । షశు-హింసాయామ్ ।
జోదృషా-ప్రాగల్భ్యే । దమ్ము-రమ్పనే । ఋధు-వృద్ధౌ । (తృప-ప్రిణన
ఇత్యేకే) । అథాగణాన్త శ్చాన్దసాః । అహ-వ్యాప్తౌ । దశు-ఘాతనే పాలనే
చ । చము-భక్షణే । రి-క్షి-చిరి-జిరి-దాశ-దృ-హింసాయామ్ 1280. । క్షిణోతి
ర్యాషాయామపి । (ఋక్షిత్యేకే, రిక్షిత్యన్యే) ॥ వృత్-

ఇతి శ్చువికరణాః స్వాదయః ॥ ౫ ॥

6. అథ తుదాదయశ్చువికరణాః.

ఇతష్టట్యురితేతః-తుద-వృథనే । ఋద-ప్రేరణే । దిశ-అతిసర్జనే ।
భ్రష్ట-పాకే । క్షిప-ప్రేరణే । కృష-విభవే । ఋషి-గతౌ । పరస్మైపది ॥

ఆర్మనేపదినశ్చత్వారః-ఋషి - ప్రితినేవనయోః । ఓవిజీ-భయ
చలనయోః । ఓరిజీ-ఓరిజీ-ప్రేదాయామ్ ।

అథ చతుశ్శతం పరస్మైపదినః-

ఓప్రశ్చ-చ్చేదనే । వ్యచ-వ్యాప్తి కరణే । ఉచి-ఉచ్ఛే । ఉచీ-నివాసే ।
 ఋచ్చ-గతీర్నియ ప్రళయ మూర్తిభావేషు । మిచ్చ-ఉత్క్లేశే । జర్జ-చర్చ-
 ర్ఘర్జ-పరి భాషణ భర్తృనయోః । త్వచ-సంవరణే । ఋచ-స్తుతౌ : ఉజ్జ-
 ఆర్జవే । ఉజ్జ-ఉత్సర్గే । లుభ-విమోహనే । రిభ-కత్తన యుద్ధ నిన్దాహింసా
 దానేషు (రిహ ఇత్యేకే) । తృఫ-తృమ్మ-తృప్తా (ద్వావపి ద్వితీయ-స్తా
 విత్యేకే) । తుప-తుమ్మ-తుఫ-తుమ్మ-హింసారాః । దృప-దృమ్మ-ఉత్క్లేశే
 (ఉభౌ ద్వితీయాస్తా వితికేచిత్) । ఋఫ-ఋమ్మ-హింసాయామ్ । గుఫ-
 గుమ్మ-గ్రగ్ధే । ఉభ-ఉమ్మ-పూరణే । శుభ-శుమ్మ-శోభార్థే । దృభి-గ్రగ్ధే ।
 సృతీ-హింసా గ్రగ్ధనయోః । విధ-విధానే । జుడ-గతౌ-(జునేత్యేకే) । మృడ-
 సుఖనే । పృడ చ । పృణ - ప్రిణనే । వృణ చ । మృణ -
 హింసా యామ్ । తుణ - కౌటిల్యే । పుణ - కర్మణి శుభే । ముణ - ప్రతి
 జ్ఞానే । కుణ - శబ్దోపకరణయోః । శున - గతౌ । ద్రుణ హింసాగతి
 కౌటిల్యేషు । ఘుణ - ఘూర్జ - భ్రమణే, పుర - ఐశ్వర్యదీప్తియైః । కుర -
 శబ్దే । ఖుర-చ్చేదనే । ముర - సంవేష్టనే । ఘుర - విలేఖనే । ఘుర -
 భీమార్త శబ్దయోః । పుర - అగ్రగమనే । వృహూ - ఉద్యమనే । (బృహూ
 ఇత్యన్యే) । త్వహూ - స్తుహూ - తృహూ - హింసారాః । ఇషు - ఇచ్చా
 యామ్ । మిష - స్పర్ధాయామ్ । కిలశ్వేత్యక్రీడనమోః । తిల - స్నేహే ।
 చిల - వసనే । చల - విలసనే । ఇల - స్వప్న - క్షేపణయోః । విల -
 సంవరణే । బిల-భేదనే । జిల-గహనే । హిల-భావక్షరణే । శిల-షిల ఉచ్ఛే ।
 మిల-ప్రశ్లేషణే । లిఖ-అక్షరవిన్యాసే ।

అథ ఋటాదిః ॥ కుట-కౌటిల్యే । పుట-సంక్లేషణే । కుచ - సజ్కో-
 చనే । గుజ-శబ్దే । గుడ-రక్షాయామ్ । డిప-క్షేపే । ఘుర-చ్చేదనే । స్ఫుట-
 వికసనే । ముట-ఆక్షేపమర్దనయోః । త్రుట-చ్చేదనే । తుట-కలహ కర్మణి ।
 చుట-ఛుట-చ్చేదనే । జుడ-బిన్దనే । కుడ-మదే । లుట-లుర-సంక్లేషణే ।
 కృడ-ఘనత్వే । కుడ-బాల్యే । పుడ-ఉత్సర్గే । ఘుట-ప్రతిఘాతే । తుడ-
 తోడనే । ఘుడ-స్థుడ-సంవరణే (ఖుడ-ఛుడ-ఇత్యేకే) । స్ఫుర-స్ఫుల-సజ్చలనే,
 (స్ఫుర ఇత్యేకే) । స్ఫుడ-చుడ-వృడ-సంవరణే (క్రుడ-భృడ-నిషక్ష్ణన ఇత్యేకే) ।
 గురీ-ఉద్యమనే । అనుదాతైత్ ।

ఇతశ్చత్వారః పరస్మైపదినః —

జూ-ప్రవనే । ధూ-విమాననే । గు-పురీషోత్సర్గే । ద్రు-గతిస్థైర్యయోః ।
(ద్రువ ఇతి పాతా న్తరమ్) । కుజ్-శబ్దే । (దీర్ఘాన్తోపి) । వృత్-మహాదయో
వృత్తాః ॥

మృజ్-వ్యాయామే । మృజ్-ప్రాణత్యాగే । ఏతేజితః ।
అథ పరస్మైపరినస్సప్త-రి-పి-గతో । ధి-ధారణే । షి-నివాస
గతోః । మా-ప్రేరణే । క్యా-విక్షేపే । గ్యా-నిగరణే ।
అథ జితోద్యో-- దృజ్-ఆదరే । ధృజ్-అవస్థానే ।
అథ పరస్మైపదిన స్తోదశ-ప్రవృత్తిప్రాయామ్ । వృత్-కిరాదిః ।
స్మజ-నిసర్గే । టుమస్తో-శుద్ధౌ । రుజ్-భక్తే । భుజ్-కౌటిశ్యే । ధుప-
స్సర్పే । రుశ-రిశ-హింసాయామ్ । విశ-గతో । స్పృశ-సంస్పర్శనే । విచ్ఛ-
గతో । విశ-ప్రవేశనే । మృశ-ఆమర్శనే । జుద-ప్రేరణే । వద్-విశరణ
గత్యవహరణేమ్ । శద్-శాతనే ।

అథ షట్ స్వరితేతః - మిల-సంజమే । ముల్-మోక్షణే । లుప్-చేదనే ।
విద్-లాభే । లిప-ఉపదేశే । పిచ-క్షరణే ।

అథ త్రయః పరస్మైపదినః -

కృతీ-చేదనే । భిద-పరిమాతే । పిశ-అవయవే । 1487. (అయందీపనాయా
మపి) వృత్ ॥ ముచాచయః తుదాదయశ్చవృత్తాః .

ఇతి శవికరణాః తుదాదయః . ॥౬॥

7. అథ రుధాదయః శ్చమ్యికరణాః

ఆద్యా నవ స్వరితేత ఇరితశ్చ.

రుధిర్-ఆవరణే । భిదిర్-విదారణే । భిదిర్-ద్వైధీకరణే । రిచిర్-
విరేచనే । విచిర్-వృథగ్భావే । తుదిర్-సమృద్ధిణే । యజిర్-యోగే ।
ఉచ్యదిర్ - దీప్తిదేవనయోః । ఉత్పదిర్ - హింసానాదరయోః । కృతీ-
వేష్టనే । అయం పరస్మైపదీ ।

అథ త్రయ అనుదాతేతః.

జో ఇద్ధి-దీప్తౌ । భిద-దైన్యే । విద-విచారణే ।

అథ పరస్మైపదినో ద్వాదశః.

శిష్టే-శేషణే . పిష్టే-సజ్జార్జనే . భజ్జో-ఆమర్దనే . భుజ-పాలనాభ్య
వహారయోః . తృహ-హిసి-హింసాయామ్-ఉన్తి-క్లేదనే . అజ్ఞా-వ్యక్తిజ్ఞకా ని
గతిషు . తజ్ఞా-సజ్జో చనే . ఓవిజీ-భయచలనయోః . వృజీ-వర్జనే .
పృచీ-సమ్పర్కే ॥ 1462. వృత్॥

ఇతి రుదాదయః శ్నమ్వికరణాః ॥౭॥

8. అథ తనాదయః ఉవికరణాః

ఆద్యా స్సప్త స్వరితేత ఉదితః.

తను-విస్తారే . షణు-దానే . షణు-హింసాయామ్ . షీణుచ . ఋణు-
గతౌ . తృణు - అదనే . పృణు-దీప్తౌ . ద్వావనుదాత్రేతౌ .

వసు-యాచనే . (చాన్ద్రమతే పరస్మైపదీ) . మను-అవబోధనే .
దుక్కుళ్-కరణే . జోత్ ॥ 1472. వృత్॥

ఇతి తనాదయః ఉవికరణాః ॥౮॥

9. అథ క్ర్యాదయః శ్నావికరణాః.

ఇతన్ పఞ్చదశ జోతః.

దుక్రిజ్-ద్రవ్యవినిమయే . ప్రిజ్-తర్పణే కాన్తౌ చ . శ్రీజ్-పాకే .
మీజ్-హింసాయామ్ . షీజ్-బంధనే . సుక్కుజ్-ఆప్రవణే . యుజ్-బంధనే .
క్కుజ్-శబ్దే . ద్రూజ్-హింసాయామ్ .

అథ స్పృదిః . -

పూజ్-పవనే . లూజ్-చేదనే . స్తూజ్-ఆచ్ఛాదనే . క్కూజ్-
హింసాయామ్ . వూజ్-వరణే . ధూజ్-కమ్పనే.

అథ బద్ధాత్మన్తైః పరస్మైపదిన ఏకవింశతిః.

శ్మ-హింసాయామ్ . ప్మ-పాలన పూరణయోః . వ్మ-వరణే .
(భరణే-ఇత్యేకే) . భ్మ-భర్తృనె . మ్మ-హింసాయామ్ . ద్మ-విదారణే .
జ్మ-వయోహానౌ . (ఝ్మ ఇత్యేకే, ధ్మ ఇత్యన్యే) . న్మ-నయే . క్మ-
హింసాయామ్ . ఋ-గతౌ . గ్మ-శబ్దే . జ్మ-వయోహానౌ . రీ-గతిరేష

జయోః । లీ-శ్లేషణే । స్లి-వరణే । స్లి-గతౌ । వృత్-ల్పాదయోవృత్తాః
(ల్పాదయోవృత్తౌ) ,

ప్రీ-వరణే । భ్రీ-భయే (భర ఇత్యేకే) షీవ్-హింసాయామ్ । జ్ఞా-
అవబోధనే । బన్ధ-బన్ధనే । వృజ్-సమ్మక్తా-జీత్ ॥

అథ పరస్మైపదినస్త్రయో వింశతిః.

శ్రన్త-విమోచన ప్రతిహర్షయోః । మన్త-విలోదనే । శ్రన్త-గ్రన్త -
సన్తర్భే । కున్త-సంశ్లేషణే (కుణేతి దుర్గః, సజ్జే-శ ఇత్యేకే) । మృద-క్షోదే ।
మృడ-సుఖే చ । గుఢ-రోషే । కుష-నిష్కర్షే । తుభ-సజ్చలనే । ఇభ -
తుభ-హింసాయామ్ । క్లిశూ-విబాధనే । అశ-భోజనే । ఉద్రస-ఉఞ్చే ।
(ఉకారోధాత్వవయవ ఇత్యేకే) ఇష - అభీష్ట్యే । విష - విప్రయోగే । ప్రుష -
ప్లుష - స్నేహన సేవన పూరణేషు । పుష - పుష్టౌ । ముష - స్తేయే ।
ఖచ - భూత ప్రాదుర్భావే (వాన్తాయమిత్యేకే) । హేత చ ॥ గ్రహ - ఉపా-
దానే । స్వరితేత్ ॥ 1593.

ఇతి క్ర్యాదయః శ్నావికరణాః ॥౬॥

10. అథ చురాదయో ణిజ్వికరణాః

చుర - స్తేయే । చితి - స్మృత్యామ్ । యత్రి - సజ్కోచే । స్ఫుడి -
పరిహాసే । (స్ఫుటీత్యేకే) లక్ష-దర్శనాజ్కనయోః । కుద్రి-అన్యతభాషణే ।
లడ-ఉపసేవా యామ్ । మిది - స్నేహనే । ఓలడి-ఉత్తేపణే, (ఉకారోధాత్వ
వయవ ఇత్యేకే, ఉలడి త్యన్యే) । జల - అపవారణే (లజ్జేత్యేకే) । పీడ -
అవగాహనే । నట - అవస్తన్తనే । శ్రథ - ప్రయత్నే (ప్రస్థానే చేత్యేకే)
బధ - సంయమనే । (బన్ధేతి చాన్దాః) । పూ - పూరణే । ఊర్జ - బల
ప్రాణనయోః । పక్ష - పరిగ్రహే । వర్జ - చూర్జ - ప్రేరణే । (వర్జ -
వర్జన-ఇత్యేకే) । ప్రథ - ప్రఖ్యానే । పృథ - ప్రక్షేపే । (పథేతికేచిత్)
షమ్మ - సమ్మన్ధే । శమ్మ చ - (సామ్మ ఇత్యేకే) । భక్ష - అదనే । కుట్ట -
చేదన భర్తనయోః । (పూరణ ఇత్యన్యే) । పుట్ట - చుట్ట - అల్పీభావే ।
అట్ట-ఘట్ట - అనాదరే । లుణ్ణ - స్తేయే । శర - శ్వర - అసంస్కార
గత్యోః (శ్వరి ఇత్యేకే) తుజి - పిజి - హింసా బలాదాన నికేతనేషు (తుజి-పి
జేతి కేచిత్, లజి లుజిత్యేకే) । పిన - గతౌ । షాన్త్య - సామప్రయోగే ।

శ్వల్క - వల్క - పరిభాషణే । ప్లిహ - స్నేహనే (స్పృదేత్యేకే) । స్మిట -
అనాదరే । (స్మిట్ ఇత్యేకే) । శ్లిష - శ్లేషణే । పథి - గతౌ । పిచ్చ -
కుట్టనే । ఛది - సంవరణే । శ్రణ - దానే । తడ - ఆఘాతే । ఖడ - ఖడి -
కడి - భేదనే । కుడి - రక్షణే । గుడి - వేష్టనే చ । (కుఠీత్యన్యే, గుఠీత్య
పరే) । ఖడి - ఖణ్ణనే । వటి - విభాజనే. వడిత్యేకే । చడి - కోపే । మడి -
భూషా యాం హర్షే చ । భడి - కల్యాణే । చర్ద - వమనే । పుస్త -
బుస్త - ఆదరానాద రయోః । చద - సజ్జోదనే । నక్క - ధక్క -
నాశనే । చక్క - చుక్క - వ్యథణే । ఊల - శౌచ కర్మణి । తల -
ప్రతిష్ఠాయామ్ । తుల - ఉన్మానే । దుల - ఉత్తేషే । పుల - మహత్వే ।
చుల - సముచ్చాయే । మూల - రోహణే । కల - విల - క్షేపే । బిల -
భేదనే । తిల - స్నేహనే । చల - భృతౌ । పాల - రక్షణే । లూప - హింసా
యామ్ । శుల్ప - మానే శూర్పచ । చుట - చేదనే । ముట సజ్జార్జనే । పడి - పసి -
నాశనే । వ్రజ - మార్గ సంస్కారగత్యోః । శుల్క - అతి స్పర్శనే । చపి -
గతౌ । క్షపి - క్షాంతౌ । ఛజి - కృచ్ఛ్రజీవనే । శ్వర్త - గత్యామ్ । శ్వభ్ర
చ । జ్ఞప మిచ్చ - ఆయంజ్ఞానే జ్ఞాపనేపి । యమ చ పరివేషణే । చహ -
పరికల్కనే (చప ఇత్యేకే) । రహ - త్యాగే । బల - ప్రాణనే । చిజ్ -
చయనే । *నాన్యేమితోఽపేతౌ* । ఘట్ట - చలనే । ముస్త - సజ్జాతే ।
ఖట్ట - సంవరణే , పట్ట - స్పృష్ట - చుబి - హింసాయామ్ । పుల సజ్జాతే
(పూర్ణేత్యేకే, పుణేత్యన్యే) । పుంస - అభివర్ధనే । టకి - బిన్దనే । ధూప -
కాన్తికరణే । (మూర్ధన్యాన్ ఇత్యేకే, తాలవ్యాన్ ఇత్య పకే) । కీట - వర్ణే ।
చూర్ణ - సజ్జోచనే । పూజ - పూజనే । అర్క - స్తవనే । (తపన -
ఇత్యేకే) । శుత - ఆలస్యే । శుతి - శోషణే । జాడ - ప్రేరణే । గజ -
మూర్త - శబ్దారౌ । మర్చ చ । మృ - ప్రస్రవణే (స్రావణ ఇత్యేకే) । పచి -
విస్తార వచనే । తిజ - నిశానే । క్షౌత - సంశబ్దనే । వర్ధ - చేదనపూర
ణయోః । కుబి - ఆచ్ఛాదనే (కుభీత్యేకే) । లుబి - తుబి - ఆదర్శనే. ఆర్దన
ఇత్యేకే) । ప్లూప - వ్యక్తాయాం వాచి (క్లప ఇత్యేకే) । చుటి - చేదనే ।
ఇల - ప్రేరణే । మ్రక్ష - మ్లేచ్చనే । మ్లేచ్చ - అవ్యక్తాయాం వాచి । బ్రూస - బర్హ -
హింసాయామ్ । కేచిదిహ గర్త - గర్త - శబ్దే, గర్త - అభికాణ్డాయా మితి
పఠన్తి) । గుర్త - పూర్వనికేతనే । జసి - రక్షణే । (మోక్షణ ఇత్యేకే) ।

ఈడ - సుతా । జను - హింసాయామ్ । పిడి - సజ్జతే । రుష - రోషే
(రుట - ఇత్యేకే) : డిప - క్షేపే । హూప - సముద్రాయే ॥

అథ అకుస్మాదాత్మనేపదినః.

చిత - సజ్జితనే । దశి - దంశనే । దసి - దంశన దర్శనయోః
(దసేత్యేకే) । డప - డిప - సజ్జతే । తత్తి - కుటుమ్మ ధారణే (కుటుమ్మేతి
దాత్వ స్రమితి చాన్దాః) మత్తి - గుప్తపరిభాషణే । స్పశ - గ్రహణసంక్షేప
జయోః । తర్జ - భర్జ - తర్జనే । వస్త - గన్త - అర్థనే । విష్క -
హింసాయామ్ (హిష్కేత్యేకే) । నిష్క - పరిమాణే । లల - ఈష్నాయామ్ ।
కూణ - సజ్జోచనే । తూణ - పూరణే । భూణ - ఆశావిశజ్జయోః ।
శత - శ్లామా యామ్ । యక్ష - పూజాయామ్ । స్మయ - వితర్కే -
గూర - ఉద్యమనే । శమ - లక్ష - ఆలోచనే । కుత్స - అవక్షేపణే ।
త్రుట - చ్యుతనే । (కుట ఇత్యేకే) । గల - స్రవణే । భల - ఆభణ్ణనే ।
కూట - ఆప్రదానే । (అవసాదన ఇత్యేకే) కుట్ట - ప్రతాపనే । వజ్జా -
ప్రలమృనే । వృష - శక్తి బంధనే । మద తృప్తి యోగే । దివు - పరికూటనే ।
గృ - విజ్ఞానే । విద - వేదనాభ్యాన వివాసేషు । మాన - స్తమ్భే । యు -
జుగుప్సాయామ్ । కుస్మనామోవా కుత్సిత స్మయనే ॥

ఇత్యాకుస్మీయాః ॥

చర్చ - అధ్యయనే । బుక్క - భవణే । శబ్ద - ఉపసర్గాదావిష్కారే
చ । కణ - నిమీలనే । జఖి - నాశనే । ఘద - క్షరణే । జను - తాడనే । పశ - బంధనే ।
అమ - రోగే । చట - స్ఫుట - భేదనే । మట - సజ్జతే ॥ హస్త్యర్థాశ్చ ॥
డివు - మర్దనే । అర్జ - ప్రతియత్నే । ముషిర్ - విశబ్ధనే । ఆజు -
క్రన్త - సాతత్యే । (ముషచేత్యేకే) లస - శిల్పయోగే । తసి - భూష -
అంజ్కారే । అర్జ - పూజాయామ్ । జ్ఞా - నియోగే । భజ - విక్రాణే ।
శృదు - ప్రసహనే । యత - నికారోపస్కారయోః । రక - లగ -
అస్వాదనే (రమ - లమ - ఇత్యేకే - రగేత్యన్యే) । అజ్జా - విశేషణే ।
లిగి - చిత్రీకరణే । ముద - సంస్కరే । త్రస - దారణే । (గ్రహణ ఇత్యేకే -
హరణ ఇత్యన్యే) । ఉద్రస - ఉచ్ఛే । (ఉకారోదాత్వవయవ ఇత్యేకే,

వేత్త్యన్యే) । ముచ - ప్రమోచవే మోదనే చ । వస - స్నేహచ్ఛేదాపహరణేషు । చర - సంశయే । చ్యు - సహనే । (చ్యుస - హసనేచేత్త్యేకే) । భువోఽవకల్కనే ॥ కృపేశ్చ ॥

అస్పదస్స కర్మకాత్ ॥

గ్రస - గ్రహణే । పుష - ధారణే । దశ - విధారణే । పట - పుట - లుట - తుజి-మిజి - పిజి - లుజి - భజి - లఘి - లపి - త్రసి - పిసి - కుసి - దసి - కుశి - ఘట - మటి - బృహి-బర్హ - బల్లి-గుప - ధూప - విచ్చ - చీవ - పుథ - లోకృ - లోచ్చ - ఇద - కుప - తర్క - వృతు - వృదు - భాషార్థాః । రుట - లజి - అజి - దశి - భృశి - రుశి - శీక-రుసి-నట-పుటి-జి- చి - రఘి-లఘి-అహి-లఘి - మహి - లడి - తడ - నల చ । పూరి - ఆప్యాయనే । రుజ - హింసాయామ్ । వ్యద - ఆస్వాదనే (స్వాద ఇత్యేకే) ॥

అధృషాద్భ్యాః - యుజ-పుచ-సంయమనే । అర్చ-పూజాయామ్ । షహ - మర్షణే । ఈర-క్షేపే । లీ-ద్రవీకరణే । వృజీ-వర్జనే । వృజ్-వరణే । జృ-వయో హానౌ, ప్రజి చ । రిచ-వియోజన సమృద్ధనయోః । శిష - అసర్వోపయోగే । తప-దాహే । తృప-తృప్తౌ (సంతీపన ఇత్యేకే) । చృదీ-సంతీపనే । చృప - చృప - తృప - దృప - సంతీపన ఇత్యేకే । దృభీ - గ్రన్థే । (భయే) । దృభ - సంతర్భే । శ్రథ-మోక్షణే । (హింసాయామిత్యేకే) । మీ-గతౌ । గ్రన్త-బన్ధనే । శీక-ఆమర్షణే । చీక చ । అర్ధ-హింసాయామ్-స్వరితేత్ । హిసి-హింసాయామ్ । అర్ధ-పూజాయామ్, అజష్వద-పద్యర్థే । శున్త-శాచకర్మణి । ఛద-అపవారణే-స్వరితేత్ । జుష-పరితర్కణే-పరితర్కణే చ । ధూజ్-కమ్పనే । ప్రిజ్-తర్పణే । శ్రన్త-గ్రన్త సన్తర్భే । ఆప్ల-లమ్పనే-స్వరితేత్ । తను-శ్రద్ధోపకరణయోః - ఉపసర్గాచ్చదైర్ఘ్యే । (చనశ్రద్ధోప హననయారిత్యేకే) । వద-సంతోషవచనే (ఉభయపదీ) । వచ-పరిభాషణే । మాన-పూజాయామ్ । భూ-ప్రాప్తావాత్మనేపదీ ణిచ్ సన్నియోగేనైవ । గర్హ-వినిష్ఠనే । మార్గ-అన్వేషణే । కరి-శోకే । మృజూ-శౌచాలంకారయోః । మృష-తితిజాయామ్ । స్వరితేత్ । ధృష-ప్రసహనే ॥

ఇత్యాధృషీయాః ॥

అభాదంతాః - కథ-వాక్యప్రబంధే । వర-ఈష్పాయామ్ । గణ-సంఖ్యానే । శత-శ్రుత-సమ్యగవభాషణే । పట-పట గ్రన్థే । రహ-త్యాగే । స్రన-

గడి-దేవశబ్దే । పత-గతౌ (వా అదస్తః) ణిజన్తో వా । పష-అనుప సర్గః
 ధృతౌ । స్వర-ఆక్షేపే । రచ-ప్రతియత్నే । కల-గతౌ సజ్ఞానే చ । చహ-
 పరికల్పనే । మహ-పూజాయామ్ । సార-కృప-శ్రథ-దౌర్బల్యే । స్పృహ-
 ఈప్సాయామ్ । భామ-క్రోధే । సూచ-వైశున్యే । భేట-భక్షణే (భేడే త్యేకే,
 భోట ఇత్యన్యే) । షోట-క్షేపే । గోమ-ఉప్పలపనే । కుమార-క్రీడాయామ్ ।
 శీల-ఉపధారణే । సామ-సాస్త్రప్రయోగే । వేల-కాలోపదేశే । (కాల ఇతి
 పృథగ్ధాతు రిత్యేకే) పల్వాల-లవన పవనయోః । వాత-సుఖ సేవనయోః ।
 గవేష-మార్గణే । వాస-ఉపసేవాయామ్ । నివాస-ఆచ్ఛాదనే । భాజ-పృథక్క-
 ర్మణి । సభాజ-ప్రీతి దర్శనయోః । ఊన-పరిహాణే । ధ్వన-శబ్దే । కూట-
 పరితాపే (పరిదాహ ఇత్యేకే) । సజ్కేత-గ్రామ-కుణ-గుణ-చామన్త్రణే ।
 చా త్కూటోపి । కేత-త్రావణే నిమన్త్రణే చ । కూఞ-సంజోచనే । నైన-
 చౌర్యే ।

అగర్వాదాత్మనేపదినః ॥

పద-దతౌ । గృహ-గ్రహణే । మృగ-అన్యేషణే । కుహ-విస్మాపనే ।
 శూర-వీర-విక్రాంతౌ । స్థూల-పరిబృంహణే । అర్థ-ఉపయాఙ్గాయామ్ । సత్ర-
 సన్తాన క్రియాయామ్ । గర్వ-మానే ।

ఇత్యాగర్వీయాః ॥

సూత్ర-వేష్టనే । మూత్ర-ప్రస్రవణే । రూక్ష-పారుష్యే । పార-తీర-
 కర్మసమాప్తౌ । పుట-సంసర్గే । ధేక-దర్శనే । కత్ర-శ్రేణిల్యే । (క ర్తేత్యేకే) ।
 ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్టవచ్చ ॥ తత్కరోతి తదాచష్టే ॥ తేనాతి
 క్రామతి ॥ ధాతురూపజ్ఞు ॥ ఆఖ్యానా త్కౌతస్తదాచష్టే కృల్లు కృకృతి
 ప్రత్యాపత్తిః ప్రకృతివచ్చ కారకమ్ ॥ కర్తృకరణాద్ధా త్వర్థే ॥

వల్గ-దర్శనే । చిత్ర-చిత్రీకరణే । (కదా చిద్దర్శనే) । అంస-సమా-
 మాతే । వట-విభాజనే । లజ-ప్రకాశనే (వటి-లజి ఇత్యేకే) మిశ్ర-సమ్పర్కే ;
 సజ్జామ-యద్ధే । అనుదాత్తేతౌ । స్తోమ-శ్లాఘాయామ్ । చిద్ర-కర్ణభేదనే ।
 (కరణ-భేదన ఇత్యన్యే, కర్ణేతి ధాత్వస్తర మిత్యేకే) । అన్త-దృష్టుప మాతే
 (ఉపసంహార ఇత్యన్యే)

దణ్డ-దణ్డినిపాతవే । అఙ్క-పదే లక్షణేచ । అఙ్గ-చ । సుఖ-దుఃఖ-
 తత్త్వి-యాయామ్ । రస-ఆస్వాదన, స్నేహనయోః । వ్యయ-విత్త సము

త్సర్గే! రూప-రూపక్రియాయామ్, ఛేద-ద్వైధీకరణే । ఛద-అపవారణే! లాభ-
ప్రేరణే । వ్రణ-గాత్రవిచూర్ణనే । వర్ణ-వర్ణ క్రియా విస్తారగుణ వచనేషు ।
బహుళమేతన్నిదర్శనమ్ :

బాహుళకా దన్యేష్యదస్తదాతవో భోధ్యాః. యథా.

పర్ణ-హరితభావే । విష్క-దర్శనే । క్షప-ప్రేరణే । వస-నివాసే ।
తుష్టి-ఆవరణే ॥

ఏవ మాన్దోల, ప్రేక్షోల, విడమ్బ అవధీర ఇత్యాదయః ॥

దశగణీపాఠో బహుళ మిత్యన్యే । తేనాపరితా అపి సౌత్రతాకిక వైదికా
భోధ్యాః ॥ బహుళగ్రహణా న్నవగణీ పరితేభ్యోపి క్వచిత్సార్వధే చిజిత్యేకే-
తేన రామో రాజ్యమచీకరదిత్వాది సిద్ధ మిత్యాహుః । చురాదిభ్య ఏవ బహుళం
ణిజి త్యపరే । - సర్వే పక్షాః ప్రాచాం గ్రన్థేషు స్థితాః । ణిజిత్వా నిరసనే ॥
శ్వేతాశ్శతతర గాఢోడితాహ్వరకా జామశ్వతరేతక లోపశ్చ-ఏభ్యోణిజ్,
ణిజిత్యేకే ॥ పుచ్చాదిషు ప్రాతిపది కాద్ధాత్వర్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్ ॥

ఇతి ణిజ్యుకిరణాః చురాదయః ॥౧౦॥

11. అథ యగ్వీకరణాః కణ్వాదయః ।

కణ్వాజ్-గాత్రవిఘ్నణే-మన్తు - అపరాధే (రోష ఇత్యేకే-ఇదితి
చంద్రిః) । వల్లు-పూజామాధుర్యయోః । అసు-అసూ-ఉపతాపే (ఇదిత్యేకే) ।
లేజ్-లోట్-ధార్త్యే పూర్వభావే స్వప్నీచ (దీప్తావిత్యేకే) । లేలా-దీప్తా ।
ఇరస్-ఇరజ్-ఇరజ్-ఈర్ష్యాయామ్ । ఉషన్-ప్రభాతీభావే । వేద-ధార్త్యే
స్వప్నీచ । మేధా-అభుగ్రహణే । కుషభ-క్షేపే । మగధ-పరివేష్టనే (సీచ
దాస్య ఇత్యన్యే) । తన్తన్-పఘ్నన్-దుఃఖే । సుఖ-దుఃఖ-తత్త్రియాయామ్ ।
సపర-పూజాయామ్ । ఆరర-ఆరాకర్మణి । భిషజ్-చికిత్సాయామ్ । భిష్టజ్-
ఉపసేవాయామ్ । ఇషధ-శర ధారణే । చరణ - వరణ-గతౌ । చురణ-
చౌర్యే । తురణ-త్వరాయామ్ । భరణ-ధారణ పోషణయోః । గద్గద-
వాక్ స్థలనే । శీలా-ఫేలా-విలాసే । (ఇలేత్యన్యే) లేఖా-స్థలనే చ (అదస్త
ఇత్యన్యే) । లిట-అల్పకుత్సనయోః । లాట-జీవనే । హృణిజ్ రోషణే
లజ్జాయాఞ్చ । మహిజ్-పూజాయామ్ । రేఖా-శ్లాఘా సావనయోః । ద్రవన్-

పరితాప పరిచరణయోః । తిరన్-అన్తర్థౌ । అగద-నీరోగత్వే । ఉరన్-
బలార్థః । తరణ-గతో । పయన్-ప్రస్ఫుతో । సమ్భూయన్-ప్రభూతభావే ।
అమ్బుర-సమ్బుర- సమ్బురణే । సమర-యుద్ధే । లాట-గ్రహణే । వేలా-మర్యాదా
దాయామ్ । నమన్-పూజాయామ్ ॥ ఆకృతిగణోయమ్ । తేన మృగ-అన్వేషణే,
దువన్-సన్నిపనే, జనన్-పరితాపే పరిచర్యాయాజ్ఞే త్యాదయో గ్రాహ్యః ॥

ఇతికణ్ఠ్యాదయ ॥౧౧॥

దాతుసంఖ్యా ॥౨౦౩౨॥ మతాన్తరే ॥౨౩౫౦॥ సౌత్రాణాం వైదికానాం
సంఖ్యేహే ॥౨౬౫౦॥ వోపదేవమతే ॥౧౭౫౪॥ సర్వేపి దాతవో దాతురత్నా
వఖ్యామకారాది క్రమేణ సమగ్రాహిషతేతి శివమ్.

ఇతి పాణిని మునిప్రణీతో దాతుపాఠ స్సమాప్తః ॥

అథ ధాత్వర్థ నిర్ణయః.

అజ్ఞాన్నిస్సరణమ్	=	ష్ఠీవనమ్-ముఖేన శ్లేష్మాదేర్వమనమ్.
అతిసర్జనమ్	=	దానమ్.
అధార్మ్యమ్	=	క్లిబతా, భీతిః.
అన్తకర్మ	=	నాశనమ్.
అన్వీచ్య	=	అన్వేషణమ్.
అభిభవః	=	న్యూనీకరణం, న్యూనీభవనం.
అభివాదనమ్	=	ప్రణామః.
అభిశబ్దార్థః	=	ఘట్టామోషః.
అభిషవః	=	అవయవానాం శిథిలీకరణమ్, సురాయా స్పృహనమ్, స్నానం వా.
అవకల్గ-నమ్	=	మిశ్రకరణమ్, చిన్తనం వా.
అవసాదనమ్	=	పీడా, నాశనం.
అవస్పృశనమ్	=	నాట్యమ్, కిచ్చిచ్చలనం వా.
అవిశబ్దనమ్	=	ప్రతిజ్ఞానమ్.
అశబ్దః	=	తూష్టింభావః.
అసనమ్	=	క్షేపణమ్.

అసర్వోపయోగః	=	న్యూనతా.
ఆదానమ్	=	గ్రహణమ్. స్వీకారః.
ఆధ్యానమ్	=	దహనం, శబ్దనశ్చ.
ఆధ్యానమ్	=	ఉత్కృష్టా పూర్వకస్మరణమ్, చింతనం వా.
ఆప్రవణమ్	=	ఉత్పవనమ్, ఉద్ధరణశ్చ.
ఆప్లవనమ్	=	ఉత్పుత్యగమనమ్.
ఆభణ్డనమ్	=	నిరూపణమ్.
ఆభీక్ష్యమ్	=	పొనఃపున్యమ్, అసకృద్భావః.
ఆమర్శనమ్	=	స్పర్శః ।
ఆయాసః	=	దైర్ఘ్యమ్, విస్తారశ్చ.
ఆలాపః	=	సమ్భాషణమ్, కథనమ్.
ఆసేచనమ్	=	ఆర్ద్రీకరణమ్.
ఆస్కన్ధనమ్	=	భీత్యా శబ్దకరణమ్, ఆక్రమణం, శోషణం వా.
ఈర్ష్యా	=	పరోత్కర్షా సహిష్టుతా.
ఉచ్ఛ్వా	=	కణశ ఆదానమ్.
ఉత్క్రోశః	=	ఉచ్చైశ్శబ్దకరణమ్.
ఉత్లేక్శః	=	ఉత్కట క్లేశః, పీడా.
ఉత్సాహః	=	వృద్ధిః, ఔర్ధ్వత్యశ్చ.
ఉద్గిరణమ్	=	వమనమ్
ఉన్దనమ్	=	ఆర్ద్రీకరణమ్.
ఉన్మథనమ్	=	విలోఢ్యోత్థాపనమ్, హింసనం వా.
ఉన్మాదః	=	చిత్తవిభ్రమః
ఉపక్షయః	=	నాశః.
ఉపఘాతః	=	తాడనమ్.
ఉపతాపః	=	రోగః.
ఉపదేహః	=	వృద్ధిః
ఉపధారణమ్	=	అభ్యాసః.
ఉపలే	=	ఉపలేపనమ్.

ఏకచర్యా	=	రహసి స్థితిః, (అసహాయగమనమ్)
ఐశ్వర్యమ్	=	ప్రభుత్వా, అణిమాద్యష్టవిధ విభూతి భేదః.
జైత్సుక్యమ్	=	కాలాసహనరూపాఇష్టప్రాప్తిః, (ఉత్కృష్టా)
కీర్తనమ్	=	నిస్సారం శ్లాఘనమ్.
కరణమ్	=	క్రియానిష్పత్తౌ సాక్షాదవ్యవధానేన సాధనమ్, కృదాత్పర్థః.
కల్పశమ్	=	దమ్భః, శాత్యశ్చ
కాన్తిః	=	ఇచ్ఛా దీప్తిశ్చ.
కామః	=	ఇచ్ఛా.
కుత్సితమ్	=	నిస్థితమ్, కౌక్షశబ్దః, గుదరవో వా.
కౌచిల్యమ్	=	శాత్యమ్, అపసరణమ్.
క్షేధనమ్	=	ఆర్థీకరణమ్
క్షరణమ్	=	స్రవణమ్
క్షేపః	=	నిన్దా, విక్షేపః (అసనం)
ఖడ్గనమ్	=	హింసా, స్మైర్యశ్చ.
గత్యాక్షేపః	=	వక్రగతిః నిన్దావా
గాత్రప్రక్షరణమ్	=	స్వేదోద్గమః.
గాత్రవినామమ్	=	జృమ్భాగ్రహణమ్.
గార్హస్థ్యమ్	=	ఆకాశా.
గ్రన్థః	=	గుమ్ఫనం, మాలాదిరచనా, సప్తర్షశ్చ.
గ్లేపనమ్	=	దైన్యమ్, చాలనం వా.
ఘనత్వమ్	=	సాన్దృతా.
ఘోరనమ్	=	తీక్షణీకరణమ్. తాడనశ్చ.
ఘోరవాశితమ్	=	మణ్డాకాదీనాం ఘోరశబ్దః.
చక్యర్థః	=	తృప్తిః.
చిద్రగతిః	=	కపటగతిః.
చయనమ్	=	రచనావిశేషః.
జీప్సా	=	జ్ఞాతుమిచ్ఛా.
తనూకరణమ్	=	సూక్ష్మకరణమ్

తృప్తిః	=	ఇచ్ఛానాశః
తోడనమ్	=	హింసనమ్, దారణమ్
త్వచనమ్	=	సంవరణం, త్వచోగ్రహణం, పక్షపరిగ్రహో వా.
దన్దకూకః	=	దశనం, దన్తైః కర్తనమ్.
దశనమ్	=	దంష్ట్రావ్యాపారః.
దేవనమ్	=	రోదనమ్
నికారః	=	యత్నః, ప్రేషణమ్.
నికేతనమ్	=	నివాసః.
నిమేషణమ్	=	సంజోచః.
నిశానమ్	=	తీక్షణికరణమ్.
నిశామనమ్	=	జ్ఞాపనం, చాక్షుషజ్ఞానం, పరిచితదర్శనం వా.
నిష్కర్షః	=	నిశ్చయః, ఇయంతాపరిచ్ఛేదో వా.
నిష్కేషణమ్	=	అన్తర్గతస్య బహిర్నిస్సారణమ్.
నీచైర్గతిః	=	మన్దగమనమ్, అసద్వ్యవహారశ్చ.
న్యక్కరణమ్	=	తిరస్కారః.
పద్యర్థః	=	పదధాత్యర్థః-గమనమ్.
పరప్రేక్ష్యః	=	దాసవదాజ్ఞాకారీ
పరికల్పనమ్	=	దమ్భః, శాత్యజ్ఞా
పరితర్కణమ్	=	ఊహః, హింసా చ.
పరిదేవనమ్	=	విలాపః, రోదనజ్ఞా
పరివేదనమ్	=	అనూధాగ్రహణశ్చ వివాహశ్చ
పరిష్కర్షః	=	తీర్థిజ్ఞానమ్.
పరిహాసః	=	సన్నిహాసాదుః,
పవనమ్	=	ప్రవిత్రతా.
పిచ్ఛమ్	=	పుచ్ఛచిశదీకరణమ్.
పైశున్యమ్	=	పిశునతా (క్రూర్యమ్).
పౌనః పున్యమ్	=	శశ్వద్భావః.

ప్రత్యానమ్	=	సమ్యక్-థనమ్, ప్రసిద్ధిః.
ప్రజనమ్	=	గర్భగ్రహణమ్.
ప్రణీదానమ్	=	విసిమయః, ప్రత్యర్పణశ్చ.
ప్రతిబంధః	=	రోధనమ్.
ప్రతియత్నః	=	గుణాధానమ్.
ప్రతిష్ఠమృః	=	నిరోధః.
ప్రమాదః	=	అనవధానతా.
ప్రసవః	=	అభ్యనుజ్ఞానమ్.
ప్రస్ఫుటిః	=	పరిమాణ విశేషః.
ప్రభూతభావః	=	బాహుళ్యమ్.
ప్రహ్వత్వమ్	=	నమ్రతా, ప్రణామః.
ప్రీణనమ్	=	తర్పణమ్-పరితోషః.
ప్లవగతిః	=	ప్లుతగతిః.
ప్లుతగతిః	=	అశ్వగ్గతిభేదః, తిర్గ్యగ్గతిశ్చ.
వీజసంతానమ్	=	గర్భాధానమ్, క్షేత్రే వికరణమ్.
బృంహితమ్	=	కరిగర్జితమ్.
భర్జనమ్	=	జలం విణా తణులాదే స్సంతాప విశేషః.
భర్తృనమ్	=	తర్జనమ్, శ్చరవశ్చ.
భవణమ్	=	శ్చరవః.
భావకరణమ్	=	అభిప్రాయసూచనమ్.
భూతప్రాదుర్భావః	=	అతిక్రాంతోత్పత్తిః.
మణ్డనమ్	=	అంజ్కారః.
మదః	=	గర్వః.
మర్షణమ్	=	దుఃఖసహనమ్.
మార్జనమ్	=	శుద్ధిః, న్యగ్భావః.
మోహనమ్	=	వైచిత్ర్యం, గర్వః.
మ్రక్షణమ్	=	సంక్షోభః, లేపనమ్.
మృక్షణమ్	=	దుర్గస్తః.
మైచ్చనమ్	=	ఆవశబ్ధః.

రాధస్వర్ణమ్	=	ఉపక్రమః, శై మ్ర్యశ్చ.
రుజా విశరమ్	=	రుగ్జతా.
రూపక్రియా	=	రూపకం, దర్శనం వా.
రేషణమ్	=	హింసా, వృక్షశబ్దః.
లక్షణమ్	=	చిహ్నకరణమ్.
లోదనమ్	=	ప్రతిఘాతః.
లౌల్యమ్	=	గర్భః, చాపలశ్చ.
వరణమ్	=	స్వీకారః.
వర్ణః	=	రజ్జనమ్.
వర్ణక్రియా	=	స్తుతిః, రూపక్రియా వా.
విక్రాంతిః	=	పరాక్రమః.
వినామః	=	ధనురాకృష్టిః.
విలేఖనమ్	=	భేదనమ్, ఆకర్షణమ్.
వివాసః	=	సమాప్తిః.
విశబ్దనమ్	=	ప్రతిజ్ఞానమ్.
విశరణమ్	=	అవయవానాం విభాగః (ద్వైధీకరణమ్) విస్తారః.
విశేషణమ్	=	వ్యావర్తనమ్.
విశ్రాణనమ్	=	దానమ్.
వైకల్యమ్	=	వికలతా, అవివేకః.
వైచిత్ర్యమ్	=	అవివేకః.
శక్తిబంధనమ్	=	ప్రజననసామర్థ్యమ్.
శబ్దకుత్సా	=	నిందితశబ్దః.
శాతనమ్	=	కర్తనమ్.
శాస్త్రమ్	=	శాసనమ్.
శ్లాఘా	=	అవిద్యమానగుణకథనమ్.
శ్లేషణమ్	=	దుర్గస్తః, ఆలింగనశ్చ.
సంరాద్ధిః	=	నిష్పత్తిః.
సంవరణమ్	=	సంక్షోపనమ్.

సంశబ్దనమ్	=	కీర్తనమ్.
సంసిద్ధిః	=	పూర్ణతా.
సంజ్ఞానమ్	=	గణనా.
సంజ్ఞర్షః	=	పరాభిభవేచ్ఛా.
సంజ్ఞాతః	=	గ్రంథః, సమూహః, తాదనశ్చ.
సంజ్ఞేతనమ్	=	స్మారణమ్.
సతా	=	విద్యమానతా (స్థితిః).
సంతానః	=	ప్రబంధః.
సంసర్పః	=	గుమృనమ్.
సమృచ్ఛనమ్	=	విలాపః.
సమ్మతిః	=	విభాగః, భజ్జనశ్చ.
సమవాయః	=	సమ్మన్యః, సమ్మగవబోధో వా.
సమాధిః	=	యోగాదినా చిత్తవృత్తి నిరోధః.
సముచ్చాయః	=	ఉత్థాపనమ్.
సుఖనమ్	=	హర్షః.
స్థదనమ్	=	విద్రావణమ్.
స్తుతిః	=	గుణనిష్ఠగుణాభిధానమ్.
స్త్రీయమ్	=	చౌర్యమ్ (క్షేపణమ్).
స్పర్శనమ్	=	దానమ్, గ్రంథనమ్.
స్వప్నః	=	ఆలస్యమ్ శయనశ్చ.
స్వామ్యర్థః	=	స్వామిత్యమ్.
హరణమ్	=	స్వీకారః, స్త్రీయమ్, నాశనమ్, ప్రాపణం వా.
హర్షక్షయః	=	ధాతుక్షయః.
హింసా	=	హాననమ్ (ప్రాణవియోజక వ్యాపారః).
హూర్చనమ్	=	కౌటిల్యమ్, ధూర్తతా, వృకశఙ్గిశ్చ.
హ్వరణమ్	=	కౌటిల్యమ్.

ఇతి ధాత్వర్థ వివరణమ్

అథైతర్థి పూర్వోక్త ధాతుపాఠస్థ ధాతుషు “ఇయన్త ఏవ నుటాగమ వన్తః” “ఇయన్త ఏవ అనిట్కూః” ఏవం జాతీయా ఇయన్త ఏవేతి సాకల్యే

నాత్ర పరిగణనస్య గ్రంథ గౌరవభియా అష్టకాశాఖావేఽపి పూర్వోదా హృత
రూపేషు దార్ఢ్య సమ్పాదనాయ కేవలం తదుపయోగినో ధాతవః కతిచన ఇహ
పరిగణ్యే. తథాహ-

[illegible]

ఏషాం లిటి ఆనంహే, ఆనజ్ఞే, అనక్ష, ఏవం రీత్యా రూపాణి.

అథ య కారేత్యుజ్జకాః

ఆవ్ల ౧। గమ్ల ౧। ఘన్ల ౧। వత్ల ౧। పిష్ల ౭। ముచ్ల ౬।
 టవ్ల ౬। విద్ల ౬। విష్ల ౩। శక్ల ౫, ౪। శద్ల ౧౬। శిష్ల ౭।
 షద్ల ౧, ౬। స్పవ్ల ౧।

ఇతి ౧ దితః. లుజీ ఆపత్, అగమ దిత్యాది. ఏవం పుషాది ద్యుతాదీ
బోధ్యః.

అథ ఏకారేత్సర్వజ్ఞానకాః.

కథేం । కగేం । కడేం । కృథేం । చడేం । చతేం ।
 చదేం । పథేం । మథేం । రగేం । లగేం । సగేం । స్తగేం ।
 హసేం । హ్రసేం । హ్స్వగేం । ఏషాం లుజీ-అకఖీత్, అగగీత్, అకడి
 దిత్వాడి. ఏవం హాన మాన యానానాం రూపాణి.

అథ అనిట్కారికాః

ఊద్రాదనై ర్యోతిరుక్షు । శీజ్ సు ఋ తు శ్వి డీక్ శ్రిభిః ।
వృజ్ వృజ్ భ్యాశ్చ విన్తై కాచోఽజ నేషు నిహతాః స్మృతాః ॥౧॥

శక్ ౭ వచ్ ముచ్ రిచ్ వచ్ విచ్ సిచ్ ప్రచృత్యజి నిజిర్పజిః ।
భజ్ భుజ్ భ్రజ్ మస్తియజ్ఞాః ట్రజ్ ॥ రజ్ విజిర్ స్వజ్
సజ్ స్పజః ॥౨॥

అద్ ఖద్ భిచ్చిత్తుడి నుదః । పద్య భిద్యద్యతి ర్వింద్ ।
శద్ సదీ స్విద్యతి స్కున్ది । హదీక్రుద్ ఖుధి బుధ్యతీ ॥ ౩ ॥

బద్ధి ర్యుధిరుధీరాధి । వ్యధ్ శుధ స్సాధి సిద్యతీ ।
మన్యహన్నాప్ షిప్ భుపితవ్ । తిపస్త్రుప్యతిదృప్యతీ ॥౪॥

లిప్ లుప్ వప్ శప్ స్వప్ సృపియభ్ । రభలభ్ గమ్నమ్ యమోరమిః ।
క్రుశిర్దంశి దిశీ దృశ్ మృశ్ । రిశ్ రుశ్ లిశ్ విశ్ స్పృశః కృషిః ॥౫॥

త్రిష్తుష్ ద్విష్ దుష్ పుష్య పిష్ విష్ । శిష్ కష్ శ్లిష్యతయో ఘసిః ।
వసత్తిర్దహ్ దిహిదుహో । నహ్ మిహ్ రుహ్ లిహ్యహిస్తథా ॥౬॥

అనుదాత్రా హలనేషు, ధాతవో ద్వ్యధికం శతమ్ ।
తుదాదౌ మతభేదేన స్థితౌ యౌ చ చురాదిషు ॥౭॥

తృప్ దృపీ తౌ వారయితుం । శ్యనా నిర్దేశ ఆదృతః ।
స్విద్య పద్యౌ సిద్య బుధ్యౌ । మన్య పుష్య శ్లిషః, శ్యనా ॥౮॥

వసిశ్యపా, లుకా యౌతి । ర్నిర్దిష్టోఽన్య నివృత్తయే ।
నిజిర్ విజిర్ శక్ల ఇతి । సానుబన్ధా అమీతథా ॥౯॥

విస్తతి శ్చాన్ద్రో దౌర్గాదే । రిష్టోభావ్యేపి దృశ్యతే ।
వ్యాఘ్రభూత్యదయస్త్యేనం । నేహపేతురితి స్థితమ్ ॥౧౦॥

రజ్జో మస్తీ అది పదీ । నుద్ ఖుద్ కషి పుషీ శిషిః ।
భాష్యానుక్తానవేహోక్తా । వ్యాఘ్ర భూత్యాదిసమ్మతేః ॥౧౧॥

అజన్తోఽకారవాన్యాయ । స్రాస్యనిష్ఠలివేదయమ్ ।

ఋదన్త ఈ దృజ్ఞిత్యానిచ్ క్రాద్యన్యో లిటి సేద్యవేత్ ॥౧౨॥

అద్	౨	షివ్	౪, ౬	చ్యుష్	౧
ఆవ్	౫	షి	౧	చిద్	౭
ఇ	౧	షుదిర్	౭	చువ్	౯
ఇక్	౨	షుచ్	౪	జి	౧
ఇజ్	౨	జై	౧	జు	౧
ఇజ్	౨	బిద్	౪	జృ	౧
ఈ	౧, ౨	బిద్	౯, ౭	జ్ర	౧
ఉజ్	౧	బుజ్	౧	జ్ఞ	౧
ఋ	౧	బ్ర	౧	జ్ఞా	౧
ఋ	౩	భ్య	౨	జ్ర	౧
ఋ	౫	గమ్	౧	జ్ర	౧
కి	౩	గా	౩	జ్ఞ	౧
కు	౨	గాజ్	౧	తవ్	౪, ౧
కుజ్	౧, ౬	గు	౯	తిప్	౧
కృష్	౫	గుజ్	౧	తు	౨
కృష్	౧	గృ	౧	తుద్	౯
కృష్	౧, ౬	గై	౧	తుష్	౪
క్రిజ్	౯	గై	౧	తుప్	౪
క్రుద్	౪	మన్	౧	త్రి	౧
క్రుక్	౧	ముజ్	౧	త్యజ్	౧
క్రుజ్	౧	మృ	౩, ౧	త్యిష్	౧
క్రు	౯	ప్రూ	౧	దంక్	౧
క్లి	౧	బుజ్	౧	దప్	౧
క్లి	౫	చిజ్	౫	ద	౨
క్లి	౯, ౧	చిజ్	౧	దృష్	౩

దాట్	౧	ధ్వ	౧	ధృ	౧,౩	రిచ్	౧,౨
దిశ్	౯	ధమ్	౧	ధ్రన్	౯	రిశ్	౨
దిహ్	౨	ధవ్	౪	ధ్రన్	౯	రి	౪,౯
దీజ్	౪	నిజ్	౩	మన్	౪	రుజ్	౯
దు	౧,౩	బి	౧	మన్	౯	రుభ్	౨
దుష్	౪	బుద్	౯	మా	౨,౩	రుశ్	౯
దుహ్	౨	బుద్	౧	మా	౪	రుహ్	౧
దుజ్	౯	పద్	౪	విజ్	౩	రై	౧
ధృష్	౪	పా	౧,౨	విహ్	౧	లభ్	౧
ధృశ్	౧	పి	౯	బి	౪,౯	లా	౨
దేజ్	౧	పిహ్	౧	మచ్	౧,౯	లిప్	౯
దై	౧	పిహ్	౨	పు	౯	లిశ్	౪,౯
దా	౪	పి	౪	పుశ్	౯	లిహ్	౨
ద్య	౨	ప్రహ్	౪	పేజ్	౧	లి	౪,౯
ద్యై	౧	ప్ర	౩,౯	హ్	౧	లిహ్	౪,౯
ద్ర	౧	ప్ర	౧	యజ్	౧	పచ్	౧,౨
ద్రై	౧	ప్రచ్	౯	యభ్	౧	పబ్	౧
ద్విష్	౨	ప్రశ్	౪,౯	యప్	౧	పహ్	౧
ధా	౩	ప్ర	౧	యా	౨	పా	౨
ది	౩	ప్ర	౧	యుజ్	౯	విచ్	౨
ది	౯	ప్ర	౧	యుజ్	౪	విజ్	౩
ది	౪	ప్ర	౨	యుజ్	౨	విద్	౪,౨
దు	౧,౩,౯	పిన్	౧	యుద్	౪	విద్	౯
ధృ	౧,౯	బుద్	౧	రజ్	౧,౪	విశ్	౯
ధేద్	౧	బ్రా	౨	రభ్	౧	విహ్	౩,౯
ధ్మ	౧	బజ్	౧	రమ్	౧	బి	౨
ధ్యై	౧	బజ్	౨	రా	౨	పేజ్	౧
ద్ర	౯	బిద్	౨	రా	౪,౩	బ్ర	౧
ద్రై	౧	బుజ్	౯,౨	రి	౩,౯	బ్యుద్	౪

వ్యోజ్	౧	క్రా	౧, ౨	స్పవ్	౧	స్ర	౧
ప్రీ	౪	శ్రీ	౯	స్రై	౧	స్రై	౧
ప్రీ	౯	శ్ర	౧	స్ర	౪	స్రజ్	౧
స్ర	౯	శ్ర	౧	స్ర	౧	స్ర	౨
శక్	౫	శ్ర	౪	స్ర	౨	స్ర	౪
శద్	౧	స్రజ్	౧	స్ర	౫	హద్	౧
శవ్	౧, ౪	సద్	౧, ౯	స్రై	౧	హన్	౨
శి	౫	సాద్	౫	స్ర	౧	హ	౩
శిష్	౭	సీ	౫, ౯	స్ర	౨	హ	౫
శుద్	౪	సిచ్	౯	స్ర	౨	హ	౩
శుష్	౪	సిద్	౪	స్ర	౫	హ	౧, ౩
శై	౧	సు	౨, ౫	స్ర	౯	హ	౨
శో	౪	స్ర	౧, ౩	స్ర	౧	హ	౩
శ్రై	౧	స్రజ్	౪, ౯	స్ర	౧	హ	౧

ఏత ఏష అనిట్యః (ఆర్థదాతుకే ఇడాగమం న ప్రాప్నువన్తి)

అథ వేట్యః - వికల్పితేట్యః

అక్షా	౧	గుహా	౧	ద్రువ్	౪	ద్రశ్	౯
అక్షా	౭	గృహా	౧	ద్రహ్	౪	సిధా	౧
అశా	౩	తక్షా	౧	ధా	౫	సూ	౨
కృపా	౪	తక్షా	౭	ధా	౯	సూ	౪
క్లిదూ	౫	తక్షా	౭	నశ్	౪	స్రహా	౯
క్లిహ	౯	తృప్	౪	బృహా	౯	స్నిహ్	౪
క్షమూ	౧	తృహా	౯	ముహ్	౪	స్మహ్	౪
క్షమూ	౪	తృహ్	౯	మృజూ	౨	స్మహ్	౧
గాహూ	౧	త్రహ	౧	రద్	౪	స్ర	౧
గుహ	౧	తృక్షా	౧	వృహా	౯		

ఏత ఏవ వేటాకాః-అనిటక-వేటక-భిన్నా స్పర్శ్యైఽపి ధాతవః నిత్యమిదాగమవస్త ఇతి బోధ్యమ్.

షోపదేశాశ్చ షోపదేశాశ్చ ధాతవః ధాతుపాఠే, ధాతురత్నావళిస్థ ధాత్వను క్రమణి కాయాం వా షాదిణాది ధాతుష్వేవ ద్రష్టవ్యాః.

అథ ఇదితః = ఇకారేత్సజ్జకాః

ఆకి	౧	ఋజి	౧	క్రవి	౧	చితి	౧౦
ఆగి	౧	ఓలడి	౧౦	క్లది	౧	చుటి	౧౦
ఆఘి	౧	కకి	౧	క్లిది	౧	చుడి	౧
ఆచి	౧	కచి	౧	క్షజి	౧	చుభి	౧,౧౦
ఆజి	౧౦	కటి	౧	క్షపి	౧	చది	౧,౧౦
ఆరి	౧	కరి	౧,౧౦	ఖజి	౧	చజి	౧
అతి	౧	కడి	౧,౧౦	ఖడి	౧,౧౦	జజి	౧
అది	౧	కది	౧	ఖుడి	౧౦	జభి	౧,౧౦
అభి	౧	కపి	౧	గుజి	౧౦	జసి	౧,౧౦
అభి	౧	కపి	౧	గురి	౧౦	జివి	౧
అహి	౧,౧౦	కాచి	౧	గుడి	౧	జుగి	౧
అభి	౧	కాక్షి	౧	గృజి	౧	జృభి	౧
ఇభి	౧	కురి	౧,౧౦	గ్రథి	౧	టకి	౧,౧౦
ఇగి	౧	కుడి	౧,౧౦	మటి	౧౦	డభి	౧౦
ఇది	౧	కుథి	౧	ఘణి	౧	డిభి	౧౦
ఇవి	౧	కుడ్డి	౧	ఘణి	౧	తకి	౧
ఈభి	౧	కుభి	౧,౧౦	ఘషి	౧	తగి	౧
ఉభి	౧	కుభి	౧౦	ఘ్ణి	౧	తడి	౧
ఉభి	౧	కుశి	౧౦	చడి	౧	తత్రి	౧౦
ఉచ్చి	౧	కుసి	౧౦	చది	౧	తది	౧
ఉలడి	౧౦	కృవి	౧	చపి	౧౦	తసి	౧

తుజి	౧,౧౦	నివి	౧	మరి	౧	రుటి	౧
తుడి	౧	పచి	౧	మడి	౧	రుతి	౧
తుది	౧	పచి	౧౦	మడి	౯,౧౦	రుడి	౧
తుచి	౧,౧౦	పడి	౧	మత్రి	౧	రుశి	౧,౧౦
త్రకి	౧	పడి	౧౦,౧	మథి	౧	రుసి	౧,౧౦
త్రఖి	౧	పసి	౧౦	మది	౧	లఖి	౧
త్రగి	౧	పిజి	౨	మహి	౧౦	లఘి	౧,౧౦
త్రది	౧	పిజి	౧౦	మహి	౧	లగి	౧
త్రసి	౧	పిడి	౧	మక్షి	౧	లజి	౧,౧౦
త్రిఖి	౧	పిడి	౧౦	మిది	౧,౧౦	లడి	౧౦
త్వగి	౧	పిచి	౧౦	మిజి	౧౧,౦	లబి	౧
దమి	౧	పిసి	౧౦	మివి	౧	లాభి	౭
దఖి	౧౦	పుటి	౧౦	ముచి	౧	లాజి	౧
దశి	౧౦	పుటి	౧	ముజి	౧	లిగి	౧,౧౦
దసి	౧౦	పుడి	౧	మురి	౧	లుజి	౧
దివి	౧	పుథి	౧	ముడి	౧	లుటి	౧
దృహి	౧	పృజి	౨	యత్రి	౧౦	లురి	౧
ద్రాక్షి	౧	బిది	౧	యుగి	౧	లుడి	౧
ధవి	౧	బృహి	౧	రఖి	౧	లుథి	౧
ధిచి	౧	బృహి	౧౦	రగి	౧	లుభి	౧,౧౦
ధృజి	౧	భజి	౧౦	రఘి	౧	ఙకి	౧
ద్రజి	౧	భడి	౧,౧౦	రఘి	౧,౭	వఖి	౧
ద్రాక్షి	౧	భది	౧	రఫి	౧	వగి	౧
ధ్వజి	౧	భిది	౧	రబి	౧	వఘి	౧
ధ్వక్షి	౧	భృశి	౧	రభి	౧	వటి	౧
దఖి	౧	మకి	౧	రవి	౧	వతి	౧
నది	౧	మఖి	౧	రహి	౧	వడి	౧౦
నిజి	౨	మగి	౧	రహి	౧౦	వది	౧
నిది	౧	మఘి	౧	రిగి	౧	వహి	౧
నిసి	౧	మచి	౧	రివి	౧	వాచి	౧

వాషి	౧	శిజి	౨	శ్వరి	౧	స్పడి	౧
వుగి	౧	శుతి	౧,౧౦	శ్వది	౧	స్పడి	౧౦
వుధి	౧౦	శ్రకి	౧	స్తసి	౨	స్తకి	౧
వుజి	౩	శ్రగి	౧	స్కభి	౧	స్వకి	౧
శకి	౧	శ్రధి	౧	స్తభి	౧	హిడి	౧
శడి	౧	శ్లకి	౧	స్కుది	౧	హివి	౧
శని	౧	శ్లగి	౧	స్పది	౧	హిసి	౭
శిభి	౧	శ్వకి	౧	స్పటి	౧	హిసి	౧,౧౦
శిఘి	౧	శ్వచి	౧	స్పటి	౧౦	హుడి	౧

ఏషామఙ్క, అఙ్గ, అఙ్చ, అస్త, అమృత్యాదీని జ్ఞేయాని.

అథ ఇరితః లుజి వా అజ్

ఉహిర్	౧	దుహిర్	౧	రుధిర్	౭
షుదిర్	౭	దృశిర్	౧	విచిర్	౭
ఘుషిర్	౧	బుధిర్	౧	విజిర్	౩
చ్యుతిర్	౧	బున్దిర్	౧	శుచిర్	౪
చిదిర్	౧	బృహిర్	౧	శ్చుతిర్	౧
ఛ్యుధిర్	౭	భిదిర్	౭	శ్చ్యుతిర్	౧
ణిజిర్	౩	యుజిర్	౭	స్కున్దిర్	౧
తుహిర్	౧	రుచిర్	౧	స్పటిర్	౧
తృదిర్	౧	రుదిర్	౨		

ఏషాం లుజి ఔహత్; ఔహిత్; అమృదత్, అక్షాత్ప్రీదిత్యాది.

అథ ఋదితః-ఋకారేత్సంజ్ఞకాః (సూః)

ఏఙ్	౧	చాయ్	౧	ద్రాహ్	౧	బ్రాజ్	౧
ఏష్	౧	చీభ్	౧	ద్రేక్	౧	బ్రాశ్	౧
ఓఙ్	౧	చీయ్	౧	ధోక్	౧	బ్రేజ్	౧
ఓష్	౧	చీప్	౧	ద్రాఖ్	౧	బ్రేష్	౧
కఙ్	౧	చేల్	౧	ద్రాఘ్	౧	బ్రాశ్	౧
కాశ్	౧, ౪	జుత్	౧	ద్రాద్	౧	బ్రేష్	౧
కాస్	౧	జేష్	౧	ద్రేక్	౧	మాత్	౧
కేష్	౧	జేహ్	౧	నాథ్	౧	మాహ్	౧
కేల్	౧	డిక్	౧	నాధ్	౧	మిథ్	౧
క్రేద్	౧	డిక్	౧	నాస్	౧	మిద్	౧
క్రేష్	౧	టాక్	౧	నిద్	౧	విథ్	౧
కైల్	౧	ధాక్	౧	నెద్	౧	మీమ్	౧
కైష్	౧	తాయ్	౧	నెష్	౧	మేథ్	౧
కైల్	౧	తిక్	౧	విస్	౧	మేద్	౧
కైష్	౧	తిప్	౧	పేల్	౧	మేథ్	౧
కైల్	౧	తీక్	౧	పేష్	౧	మేష్	౧
కైష్	౧	తుద్	౧	పేస్	౧	మేష్	౧
కైల్	౧	తేష్	౧	పైజ్	౧	మేట్	౧
కైష్	౧	తోద్	౧	ప్రేష్	౧	మేద్	౧
కైల్	౧	త్రాక్	౧	ప్రోద్	౧	మేట్	౧
కైష్	౧	దాయ్	౧	ఫేల్	౧	మేష్	౧
కైల్	౧	దాశ్	౧	బాద్	౧	యాత్	౧
కైష్	౧	దాస్	౧	బాధ్	౧	యాత్	౧
కైల్	౧	దేష్	౧	బాహ్	౧	యేష్	౧
కైష్	౧	ద్రాఖ్	౧	బేహ్	౧	యాట్	౧
కైల్	౧	ద్రాఘ్	౧	బాస్	౧	రాఖ్	౧
కైష్	౧	ద్రాద్	౧	బేష్	౧	రాఘ్	౧

రాజ్య	౧	పేల్ప	౧	కృద	౬	దృప	౬
రాస్య	౧	పేహ్య	౧	కృతీ	౬, ౭	దృభ	౧౦
రేకృ	౧	శాఖ	౧	కృప	౧౦	దృభి	౬
రేజ్య	౧	శాద్య	౧	కృపూ	౧	దృశీర్	౧
రేట్య	౧	శాల్ప	౧	కృశ	౪	దృహ	౧
రేప్య	౧	శీకృ	౧	కృష	౬	దృజ	౧
రేబ్య	౧	శీభృ	౧	కృత	౧౦	దృష	౧
రేభృ	౧	శేల్ప	౧	గృజ	౧	దృష	౧౦
రేవృ	౧	శేవృ	౧	గృధు	౪	దృషా	౫
రేష్య	౧	శోద్య	౧	గృహూ	౧	నృతీ	౪
రేష్య	౧	శోట్య	౧	మృణు	౮	పృచ	౧, ౧౦
రాట్య	౧	శ్రోణ్య	౧	మృషు	౧	పృచీ	౭
రాడ్య	౧	శ్లాఖ	౧	చృత	౧౦	పృడ	౬
రాఖ	౧	శ్లామృ	౧	చృతీ	౬	పృణ	౬
రామ్య	౧	శ్లోకృ	౧	చృప	౧౦	మృద	౧౦
రేప్య	౧	శ్లోణ్య	౧	భృదిర్	౧	పృష	౧
రోకృ	౧	సైకృ	౧	భృదీ	౧౦	బృద	౬
రోకృ	౧	సైకృ	౧	భృప	౧౦	బృహ	౧౦
తోచృ	౧	సైకృ	౧	జృభీ	౧	భృజీ	౧
తోచృ	౧	సైవృ	౧	తృణు	౮	భృద	౬
రోడ్య	౧	సైప్య	౧	తృదిర్	౭	భృష	౪
వాశ్య	౧	సైప్య	౧	తృప	౧౦	భృష	౧౦
వాహ్య	౧	మాద్య	౧	తృప	౫, ౬	మృగ	౧౦, ౪
విద్య	౧	మాడ్య	౧	తృప	౬	మృజ	౧
పేణ్య	౧	పేద్య	౧	తృషా	౪	మృజ	౧౦, ౧
పేద్య	౧	పేష్య	౧	తృహ	౭	మృద	౬, ౬
పైస్య	౧	హోద్య	౧	దృప	౧	మృణ	౬
సైప్య	౧	హేవృ	౧	దృప	౪, ౧౦	మృద	౬

మృధ	౧	మృజీ	౭,౨	మృదు	౧౦	స్పృప	౧
మృశ	౬	మృడ	౬	మృష	౧,౧౦	స్పృథ	౧
మృష	౧,౪	మృణు	౮	మృహ	౧	స్పృహ	౬
మృష	౧౦	మృతు	౧,౪	మృహ	౧౦	స్పృశ	౬
మృక	౧	మృతు	౧౦	శృదు	౧	స్పృహ	౧౦
మృచీ	౭	మృదు	౧	శృదు	౧౦	హృష	౪
మృజ	౧,౧౦			స్పృజ	౪,౬	హృష	౧

ఏషాం ణిజనాల్లజి-అచీకృదత్; అచకర్దత్; అచీకృతత్; అచకర్తత్;
అచీకృపత్; అచకల్పదిత్యాదీని రూపాణి సూత్రాను సారేణ జ్ఞేయాని.

॥*॥ ఇతి తిజస్త ప్రకరణమ్ ॥*॥

ఇత్యాదయః ఐహవో విషయాః గ్రన్థ గౌరవభియా అత్రోపేక్షితా అపి
ధాతురత్నా వశ్యాం సప్రపశ్చం న్యరూపయిషతేతి శివమ్.

సుబనానాం తిజస్తానాం దిజ్మాత్రమిహ దర్శితమ్ ।

ధాతురత్నావశీగ్రన్థే విస్తరో దర్శితోమయా ॥

గరణీ తిమ్మణాచార్యపుత్ర కృష్ణార్కనిర్మితా ।

శబ్దరత్నావశీర్ణియా ద్వేజ్కరేక సమర్పితా ॥

ఇతి శబ్దరత్నావశిః

సమూర్థా.

శ్రీ కృష్ణార్కమస్తు.

శ్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణమ్

(శ్రీ ఉదాలి సుబ్బరామశాస్త్రి చేర్చిన అనుబంధము)

మూలం :

లింగం ద్వివిధమ్ లౌకిక మలౌకికఞ్చ ఇతి

“స్తనకేశవతీ శ్రీ స్వాత్ లోమశః పురుషః స్మృతః
ఉభయోరన్తరం యచ్చ తదభావే నపుంసకమ్”

ఇతి స్తనకేశాది లక్షణలక్షితం శ్రీలింగం, లోమలక్షితం పుంలింగం, శ్రీపుంలక్షణయోః సామ్యే నపుంసకలింగ మితి. ఇదం సర్వం లౌకికం లింగమ్. శ్రీపురుష-నపుంసకవ్యక్తిసాధారణమ్.

అలౌకికం లింగం లౌకికా దతిరివ్యక్తే-తస్య లౌకికలింగస్య ఖట్వా మాలాదౌ బాధాత్ శ్రీప్రత్యయానాపత్రేః । దారానిత్యాదౌ న త్యానా పత్రేశ్చ. అతః సత్త్వరజస్తమసాం ప్రాకృతగుణానాం వృద్ధౌ పుంలింగత్వం, అపచయే శ్రీలింగత్వం, స్థితౌ నపుంసకత్వమ్, అతఏవ సామాన్యే నపుంసక మితి వ్యవహారః । ఇమే సత్త్వాది ధర్మాః క్షణికాః. అతః ఏకైకస్య శబ్దస్య ద్విత్రి లింగత్వేపి నక్షతిః.

అమవాదము :

లింగము రెండు విధములు లౌకికము, అలౌకికము అని.

స్తనకేశములు గలది శ్రీ యని, లోమములగల వ్యక్తి పురుషుడని శ్రీ పురుషలక్షణములకు సమత్వమున్నప్పుడు నపుంసలింగము అని ఇవియంతయు శ్రీ పుం నపుంసక వ్యక్తి సాధారణమైనది.

అలౌకిక లింగము లౌకికలింగమునకంటె భిన్నము. ఏలయనగా లౌకిక లింగము, ఖట్వామాలాది స్థలములలో నమృవింపదు. కావున శ్రీప్రత్యయములు రానేరక పోవచ్చును. ఏల యనగా లౌకికలింగము ననుసరించి ఖట్వా = మంభము శ్రీయుకాదు, పురుషుడకాదు. కావున శ్రీపురుష భిన్నమైన లింగమును అనగా నపుంసకలింగమును దానికిఁ జెప్పవలసివచ్చును. కాని యది సంస్కృతమున శ్రీలింగముగనే యున్నది. అట్లే భార్యనుఁజెప్ప “దార” శబ్దము నిత్యబహువచ నము. అవి ద్వితీయా బహువచనమునందు “దారాః” అని నకారాన్తరూపము వొందును. లౌకిక లింగము ననుసరించి యది శ్రీవాచకము కాన శ్రీలింగమందే

యుండవలసి వచ్చును. కాని యలోకిక లింగము ననుసరించి యది పుంలింగమందే ప్రయోగింపఁదగినది. కావున సత్వ - రజస్తమస్సులనెడి ప్రాకృత గుణములకు వృద్ధియున్నచో పుంలింగమనియు క్షయమున్నచో స్త్రీలింగమనియు సామ్యస్థితి యున్నచో నపుంసక లింగమనియు నరయవలయును

ఈ సత్త్వాది గుణములు క్షణికములు. అనగా నుత్పన్నమై క్షణకాల ముండి నశించును. తర్వాత మఱియొకటి యుత్పన్న మగుచుండును. కావున నొక్కొక్క శబ్దము మూడులింగముల యందున్నను హానిలేదు. ఆ గుణములు క్షణికములు గానిచో నొక్కొక్క శబ్దము ఒక్కొక్క లింగమునందే యుండ వలయును కాని మఱియొక లింగమునందుండ వలనుపడదు.

మూలం :

ప్రాతిపదికవాచ్యం శ్రీత్వం ద్యోతయితుం టాబాదయః ప్రత్యయాః
భవన్తి అతః శ్రీత్వాది విషయే ప్రత్యయానాం ద్యోతకత్వం ప్రకృతేః
వాచకత్వ మితి సమ్ప్రదాయః.

అనువాదము :

ప్రాతిపదికము, అనగా శబ్దప్రకృతిచే చెప్పబడు శ్రీత్వమును ధర్మమును సూచించుటకై టాప్ మున్నగు ప్రత్యయములు వచ్చుచున్నవి. ప్రకృతి ప్రత్యయములలో ప్రత్యయము శ్రీత్వాది ధర్మములను ద్యోతనఁ జేయును గాన నవిద్యోతకములు, ప్రకృతులా ధర్మములనుఁ జెప్పుచున్నవి గాన వాచకములని సమ్ప్రదాయము.

మూలం :

టాప్ ప్రత్యయవిధిః

అజాది శబ్దానా మదన్తప్రాతిపదికానాం శ్రీత్వే ద్యోత్యే టాప్ ప్రత్యయః
భవతి. అజా ఏడకా అశ్వా చటకా మూషికా, ఇత్యాదిషు జాతిలక్షణం జీషం
బాధిత్యా టాప్ భవతి.

ఖట్వ శబ్దస్య అదన్తత్వాత్ తస్మాత్ టాపి విహితే “ఖట్వా” ఇతి
రూపమ్.

పళ్ళాజీ:- పళ్ళానాం అజానాం సమాహార ఇతి విగ్రహః అత్ర శ్రీత్యస్య ఆజశబ్దనిష్ఠత్వాభావాత్ సమాహరనిష్ఠత్వాత్ న టాప్ కిన్తు జీవేవ

బాలా, వత్సా, హోధా. బలాకా శబ్దేషు వయోలక్షణ జీవం బాధిత్యా టాప్ భవతి.

అనువాదము :

అజ మున్నగు శబ్దములకును, అత్ యనగా ప్రాస్తమైన అకారమునుఁ జివరఁగల ప్రాతిపదికములకును శ్రీత్యము ప్రకాశిత మగుటకు, దానికిఁ బ్రకాశకముగా టాప్ ప్రత్యయము వచ్చును.

అజ-ఏడక-చటక-మూషకాదిశబ్దములపై జాతిద్యోతకముగా వచ్చునట్టి “జీవ్”ను బాధించి “టాప్” వచ్చును.

“ఇట్ట”శబ్దము ప్రాస్తావకమునుఁ జివరఁ గల్గినది కాన దానికి శ్రీత్య ద్యోతకముగా “టాప్” రాగా “ఇట్టా” యని రూపము.

పళ్ళాజీ - పళ్ళానాం అజానాం సమాహారః = పళ్ళాజీ. ఇచ్చట శ్రీత్యము అజశబ్దమునందు లేదు, సమాహారమునందు, అనగా పళ్ళాజ సమూహము నందున్నది కాన టాప్ రాక జీవ్ వచ్చినది.

బాల-వత్స-హోధ-బలాకశబ్దములపైన బాల్యాది వయస్సులను నిమిత్తక రించి వచ్చెడి “జీవ్”ను బాధించి టాప్ వచ్చును.

మూలం :

సమ్, భద్ర, అజిన, శణ, పిణ్ణ శబ్దేభ్యః పరాత్ ఫలశబ్దాత్ జీవ్ న భవతి కిన్తు టాబేవ భవతి.

సమృలా భద్రఫలా ఇత్యాది : ఇత్థమేవ, సత్, అచ్, కాణ్ణ, ప్రాన్త. శత, ఏక శబ్దేభ్యః పరాత్ పుష్పశబ్దాదపి జీవం బాధిత్యా టాబేవ భవతి.

సత్పుష్పా. ప్రాక్పుష్పా ప్రత్యక్పుష్పా ఇత్యాది.

అనువాదము :

సమ్, భద్ర, అజిన శణ, పిణ్ణశబ్దములకుఁ బరమైన ఫలశబ్దముపైన జీవ్ రాదు. మరేమనగా టాప్ వచ్చును కాన :-

సమృలా, భద్రుఫలా, ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

ఇట్లే, సత్-అచ్-కాణ-ప్రా-న-శత-ఏక- శబ్దములకు పరమైన పుష్ప శబ్దమునకు “జీష్”ను బాధించి టాప్ వచ్చును. కాన, సత్పుష్ప, ప్రాక్పుష్ప ప్రత్యక్పుష్ప మున్నగు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

జాతివాచక శూద్రశబ్దదపి టాప్ భవతి- శూద్రా

పుంయోగే శూద్రీ ఇతి మహత్పూర్వత్వే మహాశూద్రీ ఇతి.

క్రుశ్, ఉష్టిక్, దేవవిద్ శబ్దానా మద న్తత్వా భావేఽపి అజాది గణపాఠ బలాత్ టాపి సతి క్రుశ్చా ఉష్టిహ-దేవవిశా-ఇతి రూపాణి భవన్తి-

అనువాదము :

జాతివాచకమగు శూద్రశబ్దమునకు, టాప్ వచ్చును. కాన - “శూద్రా” యని రూపము సిద్ధించును.

శూద్రస్యశ్రీ (శూద్రునియొక్క శ్రీ)యని పురుష సమ్బంధ మున్నప్పుడు “శూద్రీ” యని రూపము సిద్ధించును.

మహచ్ఛబ్దమును పూర్వమునఁ గల్గిన శూద్ర శబ్దమునకు “జీష్”రాగా మహాశూద్రీయని రూపము.

క్రుశ్, ఉష్టిక్-దేవవిద్ శబ్దములు అద న్తములు కాకపోయినను, అజాది గణమునఁ బరిపఁబడుటవలన ‘టాప్’వచ్చి క్రుశ్చా, ఉష్టిహ-దేవవిశా-యను రూపములు సిద్ధించును.

మూలం :

జ్యేష్ఠా, కనిష్ఠా మధ్యమూనాం పుంయోగే జీషం బాధిత్యా అజాది గణపాఠ బలాత్ టాపేవ భవతి.

కోకిల శబ్దస్య అజాది గణపాఠ బలాత్ జాతిలిక్షణం జీషం బాధిత్యా టాపేవ భవతి. అతః కోకిలా ఇతి రూపమ్.

నజః పరః యః మూలశబ్దః తస్మాదపి జీషం బాధిత్యా టాపేవ భవతి-తేన అమూలా ఇతి రూపం సిద్ధ్యతి.

అనువాదము :

జ్యేష్ఠ-కనిష్ఠ-మధ్యమ శబ్దములకు పురుష సంబంధమున “జీవ్” రావలయును. కాని, అజాది గణపాఠమువలన నా “జీవ్”ను బాధించి “టాప్” వచ్చును. కావున, “జ్యేష్ఠన్యస్త్రీ” యిత్యాది స్థలములందు జ్యేష్ఠా కనిష్ఠా, మధ్యమా యను రూపములు సిద్ధించును.

కోకిల శబ్దము ‘అజా’ది గణమునందు పరింపఁ బడుటవలన జాతి నిమిత్తకమగు “జీవ్”ను బాధించి “టాప్”వచ్చును. కాన “కోకిలా” యని రూపము.

“నజ్జ్ కు పరమగు మూలశబ్దమునకును టాప్ వచ్చును కాన -
“అమూలా”యని రూప సిద్ధించును.

మూలం :

ఋకారాస్త శబ్దభ్యః నకారాస్త శబ్దభ్యశ్చః స్త్రీత్యై ద్యోత్యే జీవ్ భవతి.
యథా కర్తృ + ఈ = కర్త్రీ, దణ్ణిన్ + ఈ = దణ్ణిన్ ఉగిదస్త్రత్
ప్రాతిపదికాత్ స్త్రీత్యై ద్యోత్యే జీవ్ భవతి. యథా భవతు + ఈ = భవతీ
పచన్ + ఈ = పచన్తీ. ఏవ మేవ ప్రాచీ ప్రతీచీ ఇతి.

అనువాదము :

ఋకారాస్త శబ్దములకును, నకారాస్త శబ్దములకును స్త్రీత్వద్యోతకముగా “జీవ్” వచ్చును. “జీవ్” రాగా - కర్తృ + ఈ, కర్త్రీయని, దణ్ణిన్ + ఈ, దణ్ణిన్ యనియు రూపములు సిద్ధించును.

“ఉక్”ను అనగా “ఉ, ఋ” నక్షరముల నిత్తుగాగల్గిన ప్రాతిపదిక మునకు స్త్రీత్వద్యోతకముగా “జీవ్” వచ్చును కాన నివి,

భవన్ + ఈ, భవన్తీ (భవ + శతృ)

పచన్ + ఈ, = పచన్తీ (పచ్ + శతృ)

అని శతృప్రత్యయాస్తములగుటవలన ఋకారము ఇత్ అగుటవలన ఉగిదస్త్రములై నవి.

ప్రాచీ, ప్రతీచీ శబ్దములు, ఉకారము ఇత్తుగా గల్గిన “అజ్ఞా” ధాత్వస్తములగుటవలన “ఉగిదస్త్ర” పములై “జీవ్” వచ్చి ప్రాచీ, ప్రతీచీ రూపములను బొందినవి.

మూలం :

అతిసుత్వరీ:- సుత్వాన మతిక్రాంతా అతిసుత్వరీ అత్ర అతిసుత్వః + ఈ ఇతి స్థితే నకారస్య రత్వే అతిసుత్వరీ ఇతి రూపమ్. ఏవ మేవ అతిధీవరీ. ధీవాన మతిక్రాంతా అతిధీవరీ శ్రీ. అత్ర జీపి నకారస్య రత్వేచ, అతిధీవరీ ఇతిరూపమ్.

బహుప్రీహా జీప్ రత్వం చ వికల్పేన భవతః

బహుధీవరీ:- బహవః ధీవానః యస్యా ఇతి విగ్రహః. అతబహుధీవన్ ఈ ఇతి స్థితే నకారస్య రత్వే బహుధీవరీ ఇతి రూపమ్. జీప్ నత్వయోః వికల్ప తదభావే బహుధీవా ఇతి నకార శబ్దవద్రూపమ్.

అనువాదము :

అతిసుత్వరీ అనునెడ సుత్వాన మతిక్రాంతా = అని విగ్రహము - ఇచ్చట “అతిసుత్వః + ఈ” యని యుండగా నకారమునకు రత్వము రాగా, “జీప్”తో కలుపగా ‘అతిసుత్వరీ’ యని రూపము సిద్ధించినది.

ఇట్లే ‘అతిధీవరీ’ అనునెడ ‘ధీవానమతిక్రాంతా’ యని విగ్రహము.

అతిధీవన్ అను శబ్దమునకు ‘జీప్’ చేయగా అతిధీవన్ + ఈ యనికాగా, నకారమునకు రత్వమురాగా “జీప్” తో కలుపగా అతిధీవరీ అనురూపము సిద్ధించును.

బహుప్రీహాయందు పైనఁజెప్పఁబడిన, “జీప్” రత్వములు వైకల్పికములు.

బహుధీవరీ “బహవః ధీవానః యస్యాం” యని విగ్రహము.

ఇచ్చట బహుధీవన్ అనియుండగా “జీప్”నుచేయగా బహుధీవన్ + ఈ యనియగును. నకారమునకు రత్వమురాగా జీప్తో కలుపగా “బహుధీవరీ” అను రూపము. ఇది వికల్పము కాన “బహుధీవా” యని నకారాంత శబ్దమువలెరూపము.

మూలము :

కృతసమాసాంతః యః పాచ్చబ్జః తదంతా ప్రాతిపదికాత్ జీప్ వికల్పేన భవతి.

ద్విపదీ ద్వౌ పాదౌ యస్యా ఇతి విగ్రహః. అత్ర జీపి పదాదేశే ద్విపదీ ఇతి, వికల్పతాత్ తదభావపక్షే ద్విపాత్ ఇతి చ రూపే భవతః.

ద్విపదా, ఏకపదా (ఋక్):- పాదంతాత్ ప్రాతి పదికాత్ ఋచి వాచ్యాయాం టాప్ భవతి. ద్వౌ పాదౌ యస్యా ఇతి ఏకః పాదః యస్యా ఇతి చ విగ్రహః. అత్ర ఉభ యత్ర టాపి పదాదేశే ద్విపదా, ఏకపదా చేతి రూపే.

అనువాదము :

సమాసాంతముఁ జేయఁబడిన “పాడ్” శబ్దమును చివరఁగల్గిన ప్రాతిపదికమునకు జీప్ వై కల్పికము.

ద్విపదీ:-ద్వైపాదాయస్యాః యని విగ్రహము. ఇచ్చట “జీప్” పరకమైన పదాదేశము చేయగా “ద్విపదీ” యని రూపము. అది వికల్పముగాన చేయని పక్షమున ‘ద్విపాత్’ అని రూపము.

ద్విపదా ఏకపదా (ఋక్). ‘పాడ్’ శబ్దమును చివరగల ప్రాతిపదికమునకు, “ఋక్కు” వాచ్యమైనపుడు “టాప్” వచ్చును.

‘ద్వైపాదాయస్యాః’ అనియు, ఏకః పాదః యస్యాః అనియు విగ్రహములు ఇచ్చట రెండుచోట్లను, టాప్ చేయగా పదాదేశమువచ్చి - “ద్విపదా” “ఏకపదా”యను రూపములు సిద్ధించును.

మూలం :

మన్న న్తాత్, అన్న న్తాచ్చ బహుప్రీహేః డాప్ వికల్పేన భవతి.

సీమా-సీమే-సీమానౌ

దామా-దామే-దామానౌ

బహవః యజ్ఞానః యస్యా ఇతి విగ్రహః

బహుయజ్ఞా బహుయజ్ఞే-బహుయజ్ఞానౌ, అన్న న్తాత్ బహుప్రీహేః ఉపరాలోపే వికల్పేన జీప్ భవతి.

బహురాజ్ఞీ బహవః రాజానః యస్యా మితి విగ్రహః

బహురాజన్ శబ్దాత్ జీపి బహురాజన్ + ఈ ఇతి స్థితే, అలోపే బహురాజ్ న్ + ఈ ఇతి చ స్థితే సంధివశాత్ బహురాజ్ఞీ ఇతి భవతి.

అస్య విధేః వికల్పత్వాత్ జీబాద్యభావే డాపి బహురాజా ఇతి భవతి.

ఇత్థమేవ బహురాజ్ఞా జహరాజే, బహురాజానౌ

ఇతి రూపాణి భవన్తి

అనువాదము :

మన్న న్తమగు బహుప్రీహేకిని, అన్న న్తమగు బ్రహుప్రీహేకిని “డాప్” వికల్పముగా వచ్చును-డాప్ రాగా:-

సీమా-సీమే అని రూపములు

రానిపక్షమున, సీమానౌ

అట్లే టాప్ రాగా బహుయజ్ఞా, బహుయజ్ఞే. రానిపక్షమున -

బహుయజ్ఞానౌ అని రూపములు.

బహురాజ్ఞీ - “బహవః రాజానః యస్యాం” అని విగ్రహము.

బహురాజః శబ్దమునకు, “జీప్” రాగా

బహురాజః + ఈ యని యుండగా అకారము లోపింపగా “బహు
రాజ్ + ఈ” యని యుండగా సంధిరాగా “బహురాజ్ఞీ” యని రూపము.

ఇది వికల్పముగాన - “జీప్” రాని పక్షమున, డాప్, రాగా “బహు
రాజా” యని రూపము సిద్ధించును.

ఇట్లే బహురాజ్ఞ్యా బహురాజే, బహురాజానౌ అను రూపములు.

మూలం :

ప్రత్యయస్థ కకారాత్ పూర్వస్య అకారస్య ఇకారః స్యాత్ సః ఆప్
సుపః పరః యది న భవేత్. సర్వికా-కారికా తథాహి-సర్వా + కా (సర్వా +
అకచ్) సర్వ కా = సర్వికా ఇతి భవతి.

కారా + కా (కృ + అక = కారక) కారకా = కారికా ఇతి భవతి.

మామక నరక శబ్దయోరపి ఉపర్యుక్త మి త్త్వం భవతి.

మామికా, నరికా. ఇతి భవతి.

త్యగ న్త-త్యబ న్త శబ్దయోరపి ఇ త్త్వం భవతి.

దాక్షిణాత్యికా, ఇహత్యికా.

అనువాదము :

ప్రత్యయమందలి కకారమునకంటె పూర్వమందలి అకారమునకు ఇకా
రము వచ్చును. ఆ “ఆప్” “సుప్” నకు పరముగా నుండనిచో. దాని ననుసరించి
సర్వికా-కారికా రూపములు సిద్ధించును. ఎట్లనగా-సర్వా + కా (సర్వా +
అకచ్) = సర్వకా = సర్వికా అని యగును.

కారా + కా (కృ + అక) కారకా = కారికా అని యగును,

మామక, నరక శబ్దములకు పైగు జెప్పిన ఇత్వమురాదు కాన

మామికా-నరికా అని యగును.

త్యగ న-త్యబ న శబ్దములకును ఇత్యము వచ్చును. రాగా
దాక్షిణాత్యికా- ఇహాత్యికా అని రూపములు సిద్ధించును.

మూలం :

యచ్చబ్బ తచ్చబ్బయోః అకారస్య ఇత్వం న భవతి.

యకా—సకా. యకాం—సకాం.

త్యకన్ ప్రత్యయాస్తస్యాఽపి ఇత్వం న భవతి.

ఉపత్యకా-అధిత్యకా.

ఆశీరర్థక ఫున్ ప్రత్యయాదేశభూతస్య అక ప్రత్యయ గతస్య అకారస్య
ఇత్వం న భవతి.

జీవకా-భవకా జీవతాత్ భవతాత్ ఇతి వివరణే.

ఉత్తరపద లోపేఽపి ఇత్వం న భవతి.

దేవదత్తికా-దేవకా. అత్ర దత్తపదస్య లోపః

షిపకాది శబ్దాంతర్గత్య అకారస్య ఇత్వం న భవతి.

షిపకా, ద్రువకా, కన్యకా, చటకా,

అనువాదము :

యచ్చబ్బ-తచ్చబ్బములోని అకారమునకు ఇత్వము రాదు. కాన

యకా, సకా, యకాం సకాం అని రూపములు.

త్యకన్ ప్రత్యయా న్తమునకును ఇత్వమురాదు. కాన, ఉపత్యకా - అధి
త్యకా అని రూపములు.

ఆశీరర్థకమైన “ఫున్” ప్రత్యయమునకు ఆదేశమైన “అక” ప్రత్యయ
మందలి అకారమునకు ఇత్వమురాదు కాన -

జీవకా - భవకా అనిరూపములు “బ్రతుకు(గాత-ఉండును(గాత” అని
వివరణములు.

ఉత్తర పదలోపము వచ్చినను “ఇత్వ”మురాదు.

దేవదత్తికా = దేవకా ఇచ్చట ‘దత్త’ పదము లోపించును.

షిపకాది శబ్దాంతర్గతమైన అకారమునకు ఇత్వము రాదు. కావున-

షిపకా-ద్రువకా-కన్యకా-చటకా అని రూపములు.

మూలం :

నక్షత్రవాచక తారకాశబ్దగతస్య అకారస్య ఇత్వం న భవతి తారకా.

తస్తు సంబంధ్యర్థక వర్ణకా శబ్దగతస్య అకారస్య ఇత్వం న భవతి.
వర్ణకా.

శకున్యర్థక వర్తకా శబ్దగతస్య అకారస్య 'ఇత్వం' న భవతి వర్తకా.

ఉదీచాం మతే తు ఇత్వం భవతి. తథా చ వర్తికా ఇతి రూపమ్.

పిత్రరే కర్మణి వాచ్యే అష్టకా శబ్దగతస్య అకారస్య ఇత్వం న భవతి.

అష్టకా.

అనువాదము :

నక్షత్రవాచకమైన తారకాశబ్దాంతర్గతమగు అకారమునకు "ఇత్వము" రాదు కాన- తారకా యనిరూపము.

తస్తువునకు సంబంధించిన యర్థము గల వర్ణకా శబ్దమందలి అకారము నకును ఇత్వమురాదు కాన, 'వర్ణకా' యని రూపము.

శకునిని అనగా పక్షిని బోధించెడి వర్తకా శబ్దమందలి అకారమునకును, ఇత్వమురాదు. కాన-వర్తకా యని రూపము.

ఉత్తరదేశస్థుల మతమునందు ఇత్వము వచ్చును కాన-వర్తికా యనియు రూపము.

పితృకర్మను చెప్పునప్పుడు, అష్టకా శబ్దమందలి అకారమునకు "ఇత్వము" రాదు. కాన "అష్టకా" అనిరూపము.

మూలం :

సూతకా- పుత్రకా-బృన్దారకాణాం వికల్పేన ఇత్వం కాత్పూర్వస్య అకారాదేశశ్చ భవతి.

సూతికా-సూతకా.

య-క-పూర్వస్య శ్రీప్రత్యయాకారస్య స్థానే యః అకారః తస్య కకారాత్ పూర్వస్య "ఇత్" వికల్పేన భవతి.

అర్యకా-ఆర్యికా, చటకకా-చటకికా.

అనువాదము :

సూతకా, పుత్రకా, బృన్దారకశబ్దములకు వికల్పముగా ఇత్యము కకారమునకు పూర్వమున ఆకారాదేశము వచ్చును. కాన-

సూతికా-సూతకా అని రూపములు సిద్ధించును.

య-క-లకు పూర్వమందలి స్త్రీ ప్రత్యయకారము యొక్క స్థానమున, ఆకారమునకు, కకారమునకు పూర్వమందున్నయా యక్షరమునకు “ఇ” కారము వికల్పముగా వచ్చును కాన-

ఆర్యకా-ఆరియకా, చటకకా-చటకికా అనిరూపములు.

మూలం :

ధాత్వంత్ర యకార కకారయో రుపరి విద్య మానస్య అకారస్య నిత్య మిత్యం భవతి.

సునయితాః శోభనః నయః యస్యా ఇతి విగ్రహః.

సుపాతేతాః శోభనః పాకః యస్యా ఇతి విగ్రహః.

భస్మా ఏషా అజా-జ్ఞా-ద్వా-స్వాశబ్దానాం, నజ్ పూర్వాణాం తద్భిన్న పూర్వాణాం కేవలానాం చ అత ఇత్ వికల్పేన భవతి.

ఏషా-ద్వా-శబ్దయోస్తు పూర్వపద సహితయో రిద మిత్యం న భవతి. అత్ర స్వశబ్దః సంజ్ఞోపసర్జనీభూతః గ్రాహ్యః అనుసర్జనీభూతః ఆత్మీయవాచీ చ స్వశబ్దః అకజర్హః.

ఉదాహరణాని—

నిర్భుత్రికా—నిర్భుత్త్రకా.

భస్మా—భత్రికా.

ఏషకా—ఏషికా.

అజా—అజికా.

జ్ఞకా—జ్ఞికా.

ద్వకే—ద్వికే

నిః స్వకా—నిః స్వికే ఇతి-

అనువాదము :

దాతువు చివరనున్నట్టి యకారమునకును కకారమునకును పైనున్న అకారమునకు నిత్యముగా “ఇత్వ”ము వచ్చును-కాన-

సునయికా (శోభనః నయః యస్యాస్యా అవి విగ్రహము) అనియు

సుపాకికా (శోభనః పాకః యస్యాస్యా అని విగ్రహము) యనియు రూపములు.

భస్మా-ఏషా-అజా-జ్ఞా-త్వా-స్యా శబ్దములకు, నజ్ పూర్వకములైన వానికిని నజ్ భిన్న పూర్వకములైన వానికిని, దేనినిగూడ పూర్వమున నుంచు కొననివానికిని సంబంధించిన అకారమునకు ఇత్ వచ్చును.

పూర్వపదములతోఁ గూడిన ఏషా-స్యా శబ్దములకు ఈ ఇత్వమురాదు. ఇచ్చట స్వ శబ్దము, సంక్షోపసర్జనమైనది గ్రాహ్యము. ఉపసర్జనము కానిదియు స్వకీయులనుఁ జెప్పునట్టిదియునైన “స్వ” శబ్దము అకజ్ ప్రత్యయమున కర్తృమైనది.

ఉదాహరణములు

నిర్భ్రమికా—నిర్భ్రమకా

భస్మా-భ్రమికా

ఏషికా—ఏషికా

అజా—అజికా

జ్ఞికా—జ్ఞికా

ద్వకే—ద్వకే

నిఃస్వకా—నిఃస్వికా, యని.

మూలమ్ :

అభాషిత పుంస్కాత్ విహితస్య ఆతః స్థానే విద్యమానస్య ఆతః ఇత్ వికల్పేన భవతి.

గజ్జికా—గజ్జికా.

తస్యైవ ఆతః ఇత్ వికల్పేన భవతి.

గజ్జికా

భాషితపుంస్కాత్-

శుభ్రికా-ఇతి నిత్య మిత్వే రూపమ్. అనుపసర్జ నేభ్యః టిద నైభ్యః, థ, అణ్, అణ్, ద్వయసచ్, దమ్నుచ్, మాత్రచ్, తయచ్, తక్, తణ్, కణ్, క్వరచ్ ప్రత్యయా నైభ్యశ్చ ప్రాదిపదికేభ్యః స్త్రీత్వే ద్యోత్యే జీవ భవతి—

అనువాదము :

భాషితపుంస్కముకైనట్టి శబ్దమునకు విధింపబడిన 'ఆకారము' యొక్క స్థానమందలి ఆత్తునకు ఇత్-వికల్పముగా వచ్చును—

గజ్జికా-గజ్జికా.

ఆ-ఆత్తునకు 'ఆత్' వికల్పముగా వచ్చును గజ్జికా.

భాషితపుంస్క మగుటవలన—

'శుభ్రికా' యని నిత్యముగా ఇత్వము వచ్చినది.

ఉపసర్జనములు కానివియు టిత్తులను చివర గలవియు, థ-అణ్-అణ్-ద్వయసచ్-దమ్నుచ్-మాత్రచ్-తయచ్-తక్-తణ్-కణ్-క్వరచ్ ప్రత్యయా నైభ్యశ్చ ప్రాదిపదికములకు స్త్రీత్వద్యోతకముగా జీవ వచ్చును—

మూలం :

అత్ర టిత్ త్రివిధః—

ప్రత్యయః

ప్రాతిపదికం

ధాతుశ్చ ఇతి.

తత్ర టిత్ప్రత్యయానైః ఉదాహర్యతే యథా—

ఋద్రుచరీః అత్రకురుచరశబ్దస్య టిత్ ప్రత్యయా నైత్వాత్ జీవి కురుచరీతి రూపమ్. కురుషుచరతీతి అధికరణే ఉపపదే క ర్తరి ట ప్రత్యయః

అనువాదము :

ఇందు "టిత్" మూడు విధములుగా నున్నది. ప్రత్యయము-ప్రాతిపదికము-ధాతువు అని.

అందు టిత్ ప్రత్యయా నైముదాహరింప బడుచున్నది—

ఋద్రుచరీః ఇచ్చట 'కురుచర' శబ్దము టిద నైముగాన "జీవ" రాగా "కురుచరీ" అని రూపము-కురుచరశబ్దము అధికరణార్థకమైన కురుశబ్దము, ఉపపదమైనందువలన 'ట' ప్రత్యయమురాగా టి ద నైముగాన.

మూలం :

నదీ శబ్దస్య నదట్ ఇతి టిత్ ప్రాతిపదికత్వాత్, తతోఽపి జీవ్; నదీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

నదీ ఈ శబ్దము “నదత్” ప్రత్యయా న్తమైనందు వలన నీద న్తము కాగా “జీవ్” రాగా “నదీ” యను రూపము నొందినది.

మూలం :

బహుశురుచరా ఇత్యత్ర బహవః కురుచరాః యస్యా మితి విగ్రహః.
అత అస్య ఉపసర్జనర్వాత్ నాత్ర జీవ్.
వక్ష్యమాణా-ఇత్యత్ర టాపేవ న తు జీవ్.

అనువాదము :

బహుశురుచరా అనునెడ “బహవః కురుచరాః యస్యామ్” అని విగ్రహము.
ఇది బహుప్రీహియై యుపసర్జనమైనది గాన జీవ్ రాలేదు.
వక్ష్యమాణాః ఇచ్చట టాప్ వచ్చును కాని జీవ్ రాదు.

మూలమ్ :

సౌపర్ణ్యాయా ఇత్యత్ర సుపర్జస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే థక్ ప్రత్యయః
ప్రాప్తః. అస్య ధాంతత్వాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

సౌపర్ణ్యాయా సుపర్జస్య అపత్యం శ్రీ అని విగ్రహము. ఇచ్చట అప
త్యార్థమున ‘థక్’ ప్రత్యయమురాగా ధా న్తమైనందువలన జీవ్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

బంధ్రీః ఇంద్రో దేవతా అస్యా ఇత్యర్థే అజీ అణంతత్వాత్ జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

బంధ్రీః ఇచ్చట “ఇంద్రోదేవతా అస్యాః” అనునర్థమున అజ్ ప్రత్యయము
రాగా, అణంత మగుట వలన జీవ్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఔత్తీ: ఇత్యత్ర ఉత్సస్య ఇయమిత్యర్థే అఞో జీపేవ భవతి.

అనువాదము :

ఔత్తీ: ఇచ్చట 'ఉత్సస్య ఇయమ్' అనునర్థమున అఞ్ రాగా "జీప్" వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఊరుద్వయనీ: ఊరూ ప్రమాణ మస్యా ఇత్యర్థే ద్వయనచ్ ప్రత్యయే తదంతాత్ జీప్ భవతి.

అనువాదము :

ఊరుద్వయనీ: ఊరూ ప్రమాణ మస్యా: అనునర్థమున 'ద్వయనచ్' ప్రత్యయమురాగా జీప్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఊరుదఘ్నీ: అత్రాఽపి పూర్వవత్ ప్రమాణార్థే దఘ్నచ్ ప్రత్యయే జీపేవ భవతి.

అనువాదము :

ఊరుదఘ్నీ: ఇచ్చటకూడ పూర్వమువలె ప్రమాణార్థమున 'దఘ్నచ్' ప్రత్యయమురాగా జీప్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

ఊరుమాత్రీ: అత్రాఽపి పూర్వవత్ ప్రమాణార్థే మాత్రచ్ ప్రత్యయే జీప్ భవతి.

అనువాదము :

ఊరుమాత్రీ: ఇచ్చట గూడ పూర్వమువలె మాత్రచ్ ప్రత్యయమురాగా 'జీప్' వచ్చినది.

మూలమ్ :

పశ్చాతయీ: పశ్చ-అవయవా యస్యా ఇత్యర్థే తయచ్ ప్రత్యయే తదంతాత్ జీప్:

అనువాదము :

పశ్చాతయీ: "పశ్చ అవయవా: యస్యా:" అనివిగ్రహమున అవయవార్థమున "తయచ్" రాగా జీప్ వచ్చినది.

మూలమ్ :

అక్షరీ: అక్షైర్దీవ్యతి ఇత్యర్థే అక ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ
తదంతాత్ జీవ భవతి.

అనువాదము :

అక్షరీ: “అక్షైర్దీవ్యతి” అనునర్థమున “అక” ప్రత్యయము వచ్చి
ఆదివృద్ధిరాగా జీవ వచ్చినది.

మూలమ్ :

లావణీకీ: లవణం పణ్య మస్యా ఇత్యర్థే రక్ష ప్రత్యయే, ఆదివృద్ధౌ
తదంతాత్ జీవ భవతి.

అనువాదము :

లావణీకీ: లవణం పణ్యమ్, అస్యా: “అనునర్థమున “రక్ష” ప్రత్యయ
మురాగా ఆదివృద్ధి వలన తదన్తమునకు జీవ వచ్చినది.

మూలమ్ :

యాదృశీ: యచ్చబ్జే ఉపపదే దృశ: కక్ష, యకారస్య దీర్ఘ: తతశ్చ
జీవ భవతి.

అనువాదము :

యాదృశీ: యచ్చబ్జము ఉపపదమైనప్పుడు దృశ్ ధాతువునకు కక్ష
రాగా యకారము దీర్ఘమగును. తర్వాత ‘జీవ’ వచ్చును.

మూలం :

ఇత్వరీ: ఇత్ ధాతో: క్వరవ్ ప్రత్యయే తుగాగమే చ ఇత్వర శబ్దః.
తస్మాత్ జీవ భవతి.

అనువాదము :

ఇత్వరీ: ఇత్ ధాతువునకు ‘క్వరవ్’ ప్రత్యయమును తుగాగమును
జేయగా నేర్పడిన ఇత్వర శబ్దమునకు ‘జీవ’ వచ్చును.

మూలం :

చారీ: చురా శీల మస్యా ఇత్యర్థే ణ ప్రత్యయః. ఆదివృద్ధౌ చారశబ్దః.
తస్మాత్ జీవ భవతి.

అనువాదము :

చారీ: చురాశీలమస్యా: అనునర్థమున ణ ప్రత్యయమురాగా ఆదివృద్ధిరాగా
దానికి జీవ వచ్చును.

మూలమ్ :

సైక్రిజీ: అత్ర సైక్రిజ శబ్దః నశ్ ప్రత్యయాంతః. తస్మాత్ తతో జీవ్.
అనువాదము :

సైక్రిజీ: ఇది నశ్ ప్రత్యయాంతము దీనికి జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

పౌంస్త్వి: అత్ర పౌంస్త్ శబ్దః స్నశ్ ప్రత్యయాంతః. తతో జీవ్.

అనువాదము :

పౌంస్త్వి: ఇచ్చట పౌంస్త్ శబ్దము 'స్నశ్' ప్రత్యయాంతము. దానికి జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

శాక్తికీ: శక్తిః ప్రహరణం అస్యా ఇశ్వరే ఈకక్ ప్రత్యయే ఆదివృద్ధౌ శాక్తిక ఇతి భవతి. తతః జీపి శాక్తికీతి రూపం భవతి.

అనువాదము :

శాక్తికీ: శక్తిః ప్రహరణం అస్యాః అనునర్థమున 'ఈకక్' ప్రత్యయము వచ్చి ఆదివృద్ధిగా దానికి జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

అథ్యజ్కరిజీ: అనాధ్యః ఆధ్యః క్రియతే అనయా ఇత్వర్థే ఖ్యుక్ ప్రత్యయః. తస్య అనాదేశః. ముమా గమః. ఇత్వం చ తతః జీవ్.

అనువాదము :

అథ్యజ్కరిజీ: అనాధ్యః, ఆధ్యః క్రియతే అనయా యను నర్థమున "ఖ్యుక్" ప్రత్యయము, దానికి అనాదేశము, ముమాగమము, ఇత్వము, రాగా అథ్యజ్కరిజీ యనురూపము.

మూలమ్ :

తరుజీ: తరుణ శబ్దస్య స్త్రీత్వే ద్యోత్యే జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

తరుజీ తరుణశబ్దమునకు స్త్రీత్వద్యోతకముగా "జీవ్" వచ్చును.

మూలమ్ :

తరువీ: ఇత్యుత్ర తరున శబ్దాత్ స్త్రీత్వే ద్యోత్యే జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

ఇట్లే 'తలునీ' అనునెడ "తలునీ" శబ్దమునకు శ్రీత్యద్యోతకముగా జీవ రాగా "తలునీ" అను రూపము.

మూలమ్ :

గార్గీ: గర్గస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే యత్ ప్రత్యయే, ఆదివృద్ధౌ, అకారలోపే యకారలోపే, తదుత్తరస్య అకారస్య లోపే, జీవ భవతి.

అనువాదము :

గార్గీ: "గర్గస్య అపత్యం శ్రీ" యనునర్థమున 'యత్' ప్రత్యయము, ఆదివృద్ధి అకారయకారలోపములు రాగా "జీవ" వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్వైప్యో: ద్వీపే భవా. అనపత్యాధికారే విద్యమానత్వాత్ నాత్ర జీవ కింతు టాప్ భవతి.

ద్వైవ్యో: దేవస్య అపత్య మిత్యర్థే జీపం విహాయ టాప్ భవతి.

అనువాదము :

ద్వైప్యో: ద్వీపే భవా = ద్వైప్యో, అనపత్యాధికారమున నుండుటవలన దీనికి 'జీవ' రాదు-కాన "టాప్" వచ్చును.

మూలమ్ :

గార్గ్యాయణీ: గర్గస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే ష్చ ప్రత్యయే ఆయన్నా దేశే తత్ర యకారోత్తరస్య అకారస్యలోపే జీషి ఇత్వే చ గార్గ్యాయణీతిరూపమ్.

అనువాదము :

గార్గ్యాయణీ "గర్గస్య అపత్యం శ్రీ" అను నర్థమున 'ష్చ' ప్రత్యయము ఆయన్నాదేశము, యకారము తర్వాతనున్న, అకారమునకులోపము, "జీష్" ఇత్వము, రాగా 'గార్గ్యాయణీ' యనిరూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :

లోహిత్యాయనీ: లోహితస్య అపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే, పూర్వవదేవ అత్రాపి జీష్.

అనువాదము :

లోహిత్యాయనీ: లోహితస్య అపత్యం శ్రీ యనునర్థమున పూర్వము వలెనే ప్రత్యయములు రాగా జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

కాశ్యాయనీ: కతస్య అపత్యం స్త్రీ ఇత్యర్థే అత్రాఽపి పూర్వవదేవ జీష్.
అనువాదము :

కాశ్యాయనీ: కతస్య అపత్యం స్త్రీ యనునర్థమున పూర్వమువలెనే
జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

కౌరవ్యాయజీ: కురోరపత్యం స్త్రీ ఇతి విగ్రహే పూర్వవదేవ
ప్రక్రియాయాం, జీష్ భవతి.

అనువాదము :

కౌరవ్యాయజీ: కురో: అపత్యంస్త్రీ = కౌరవ్యాయజీ, అనునర్థమున
పూర్వమువలె బ్రక్రియను జేయగా జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

మాణ్వాకాయనీ: మణ్వాకస్య అపత్యం స్త్రీ ఇత్యర్థే పూర్వవత్
ప్రక్రియాయాం జీష్ భవతి.

అనువాదము :

మాండ్వాకాయనీ: మణ్వాకస్య అపత్యం స్త్రీయను నర్థమున పూర్వము
వలెనే ప్రక్రియతో “జీష్” వచ్చును.

మూలమ్ :

అనురాయజీ: అనురస్య అపత్యం స్త్రీ ఇత్యర్థే పూర్వవత్ ప్రక్రియాయాం
జీష్ భవతి.

అనువాదము :

అనురాయజీ: అనురస్య అపత్యంస్త్రీ యనునర్థమున పూర్వమువలెనే
ప్రక్రియజేయగా జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

ఋషాః ప్రథమ వయోవాచిత్యాత్ అత్ర జీష్.

అనువాదము :

ఋషాః ఇది ప్రథమవయస్సునుజెప్పును కానదీనికి “జీష్” వచ్చును.

మూలమ్ :

వఘాటో చరమ భిన్న వయోవా చిత్యార్థే జీష్.

అనువాదము :

వధూభీ: కడపటివయస్సుకంటె భిన్నమైన వయస్సును జెప్పను కాన దీనికిని “జీవ్” వచ్చును.

మూలమ్ :

చిరజ్ఞీ: అత్రాపి చరమ భిన్న వాచిత్యార్థే జీవ్.

అనువాదము :

చిరజ్ఞీ: ఇదియు వధూజీ శబ్దమువలె “జీవ్”ను పొందును.

మూలమ్ :

త్రిలోకీ: త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః ఇతి విగ్రహే త్రిలోక శబ్దస్య ద్విగుత్వాత్ తతః జీవ్ భవతి.

అనువాదము :

త్రిలోకీ: త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః యను నర్థమున, ద్విగు వైనందువలన “జీవ్” వచ్చినది.

మూలమ్ :

త్రిఫలా: త్రయాణాం ఫలానాం సమాహార ఇతి విగ్రహే ద్విగుత్వేఽపి అజ్ఞాది గణపాఠాత్ నాఒత్ర జీవ్ కింతు టాపేవ.

అనువాదము :

త్రిఫలా: త్రయణాం ఫలానాం సమాహారః యని విగ్రహముచేయగా, నిదిద్విగునైనను. అజ్ఞాదిగణపాఠము వలన దీనికి టాప్ వచ్చునుగాని జీవ్ రాదు. త్ర్యోసీకా దీనికి పూర్వమువలెనే టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

త్ర్యోసీకా: త్రయాణా మసీకానాం సమాహార ఇతి విగ్రహే ద్విగుత్వేఽపి నాఒత్ర జీవ్ కింతు అజ్ఞాది గణపాఠాత్ టాప్ భవతి.

అనువాదము :

త్ర్యోసీకా: దీనికి పూర్వమువలెనే టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

పశ్చాత్తా: అత్ర పశ్చాభి రశ్తైః క్రితా ఇత్వార్థే తక్ ప్రత్యయే తస్య టుకి కీడ్ న భవతి కింతు టాబేవ.

అనువాదము :

పశ్చాత్తాపము: పశ్చాత్తాపమున క్రితాయను నర్థమున “తక్” ప్రత్యయము రాగా, అజాదిగణపాఠమువలన దానికి టాప్ వచ్చును.

మూలము :

ద్విబిస్తా: ద్వో బిస్తౌ పచతీ త్యర్థః, తక్. తస్య లుక్ చ. అస్య బిస్తాంతర్వాత్ నజీవ్; కింతుటాపేవ.

అనువాదము :

ద్విబిస్తా: “ద్వోబిస్తౌ పచతీ” అనునర్థమున తక్ ప్రత్యయము. దానికి లోపముగా, అజాదిగణ పాఠమువలన దీనికి టాప్ వచ్చును.

మూలము :

ద్వ్యోచితా: ద్వో ఆచితౌ వహతీ త్యర్థే తజ్ తస్య లుకి జీవ్ న భవతి; కింతు టాపేవ.

అనువాదము :

ద్వ్యోచితా: ద్వో ఆచితౌ వహతి యను నర్థమున తజ్, దానికి లుక్ వచ్చును తర్వాత టాప్ వచ్చును.

మూలము :

పంచాశ్చీ: పంచానా మశ్వానాం సమాహార ఇత్యర్థే జీవ్ భవత్యేవ.

అనువాదము :

పశ్చాత్తాపము: పశ్చానా మశ్వానాం సమాహారః-అనునర్థమున “జీవ్” వచ్చును.

మూలము :

ద్వికాండా: ద్వే కాండే యస్యా ఇత్యర్థే విహితస్య మాత్రచ్ ప్రత్యయస్య లోపాత్ నా త జీవ్ కింతు టాపేవ. అయం ద్వికాండ శబ్దః శ్చేత్రార్థకః తదైవ న జీవ్.

ద్వికాండేరశ్చా: ఇతి శ్చేత్రారకత్వం పరిత్యజ్య రజ్జ్వర్థకత్వే టాప్ న భవతి కింతు జీవ్.

అనువాదము :

ద్వికాండా: ద్వే కాండే యస్యా: అనునర్థమున విధింపబడిన మాత్రచ్ ప్రత్యయములోపింపగా “జీవ్” రాక “టాప్” వచ్చును. ఇది శ్చేత్రమును

బోధించునుకాన “జీవ్” రాదు. త్రాటిని బోధించునప్పుడు జీవరావచ్చును. కావుననే “ద్వికాణ్డీరజ్ఞః” అనురూపము.

మూలమ్ :

ద్విపురుషే: ద్వౌపురుషౌ ప్రమాణ మస్యా ఇత్యర్థే జీవ భవతి. తస్య వికల్పత్వాత్ టాబపి భవతి. తథా చ ద్విపురుషౌ ఇత్యపి రూపమ్.

అనువాదము :

ద్విపురుషే: ద్వౌపురుషౌ ప్రమాణమస్యా అనునర్థమున జీవ వచ్చును. అది వికల్పముగాన టావ్ గూడవచ్చును కాన ద్విపురుషౌ యనియు రూపము.

మూలమ్ :

ఋజ్జోద్భి: కుణ మివ ఊధ: యస్యా ఇతి బహుప్రీహా అనజీ, తతః జీవ్.

అనువాదము :

ఋజ్జోద్భి: కుణమివ ఊధ: యస్యా: అనునర్థమున అనజ్-రాగా తర్వాత, ‘జీవ్’ వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్యౌర్భి: ద్వే ఊధసీ యస్యా ఇతి బహుప్రీహా అనజీ, జీపి, అల్లోపే రూపమ్. నాత్ర జీవ్.

అనువాదము :

ద్యౌర్భి: ద్వే ఊధసీయస్యా: అనుబహుప్రీహియందు అనజ్ను, జీవ్ను. అకారలోపము నుజ్జేయగా రూపము. ఇచ్చట “జీవ్” రాదు.

మూలమ్ :

అత్యుద్భి: అతిశయితం ఊధ: యస్యా ఇతి బహుప్రీహా పూర్వ వదనజాదౌ జీపి రూపమ్. నాత్ర జీవ్.

అనువాదము :

అత్యుద్భి: అతిశయితం, ఊధ: యస్యాస్యా అని బహుప్రీహియందు పూర్వమువలె అనజా దేశాదులుచేయగా జీవ వచ్చును కాని జీవ్ రాదు.

మూలమ్ :

ద్విదామ్భి: ద్వే దామనీ యస్యా ఇతి విగ్రహే జీవః ప్రతిషేధాత్ అత్ర జీవ విధానమ్.

అనువాదము :

ద్విదామ్నీ: ద్వేదామనీయస్యాః అనువిగ్రహమున జీవ ప్రతిషిద్ధమైనందువలన "జీవ" వచ్చును.

మూలమ్ :

ద్విహాయనీ: ద్వే హాయనే యస్యా ఇతి విగ్రహే అదంతత్వాత్ టాపి ప్రాప్తే అత్ర జీవ విధానమ్.

అనువాదము :

ద్విహాయనీ: ద్వేహాయనే యస్యాః అను విగ్రహమున అదంతమైనందువలన టాప్ ప్రాప్తింపగా దానిని వారించి జీవ వచ్చును.

మూలమ్ :

త్రిహాయణీ: త్రీణి హాయనాని యస్యా ఇతి విగ్రహః. అత్ర వయో వాచకస్య హాయనస్య జీవ ఇత్వం చ భవతః త్రిహాయణీ బాలా చతుర్థాయణీ బాలా. ఇదం చ ఇత్వం త్రిచతుర్భ్యం పరస్య హాయనస్యైవ భవతి.

అనువాదము :

త్రిహాయణీ: త్రీణిహాయనానియస్యాః అని విగ్రహము. వయస్సును, జెప్పనట్టిహాయనశబ్దమునకు జీవ, ఇత్వములు వచ్చును. ఇట్లే చతుర్థాహణీ 'బాలా' అనునెడఁగూడఁజెప్పవలయును. ఈఇత్వముత్రి-చతుర్ -శబ్దములకు పరమైనహాయన శబ్దమునకే వచ్చును.

మూలమ్ :

సురాజ్ఞీ: శోభనః రాజా యస్యాః ఇతి విగ్రహః. అయం చ, సురాజన్నితి అన్నంత బహువ్రీహిః. అత్ర జకారోత్తరస్య ఉపధాభూ తతస్య ఆకారస్య లోపే సంధికార్యే జీవేవ భవతి. అతః సురాజ్ఞీ ఇతి.

అనువాదము :

సురాజ్ఞీ: శోభనః రాజాయస్యాః అని విగ్రహము. ఇది సురాజ్ఞ-అని, అన్నంతమగు బహువ్రీహి. ఇచ్చట జకారముపైన ఉపధయగు ఆకారము లోపించి సంధికార్యమునుజేయగా "జీవ" వచ్చును.

మూలమ్ :

శతమూర్ధ్వి ఇతి వేదే రూపమ్. శతం మూర్ధానః యస్యా ఇతి విగ్రహే ఉపదా లోపే, అనేన జీవి శతమూర్ధ్వి తి భవతి.

అనువాదము :

శతమూర్ధ్వి: ఇది వైదికరూపము. శతం మూర్ధానః యస్యాస్యా యని విగ్రహము. ఇచ్చట “ధ” కారముపైని యుపధయగు ‘అ’ కారమునకు లోపమురాగా “జీవ్” వచ్చును.

లమ్ :

కేవల
మామక
భాగనుయ
పాప
అపర
సమాన
ఆర్యకృత
సుమగ్గల
భేషజ

ఇతి నవభ్యః శబ్దేభ్యః సంజ్ఞాయాం,
వేదే చ నిత్యం జీవ్ భవతి. తేన-

కేవలీ, మామకీ, భాగధేయీ, పాపీ. అపరీ సమానీ ఆర్యకృతీ, సుమగ్గలీ, భేషజీ, ఇతి శ్రీలింగ రూపాణి సిద్ధ్యంతి
సంజ్ఞాభిన్నస్థలే, వేదభిన్నస్థలే చ కేవలా మామకేత్యాది రూపాణి భవంతి.

అనువాదము :

కేవల
మామక
భాగధేయ
పాప
అపర
సమాన
ఆర్యకృత
సుమగ్గల
భేషజ

ఆను నీ తొమ్మిది శబ్దములకు సంజ్ఞయై
నప్పుడును, వేదమందును, నిత్యముగా
జీవ్ వచ్చును.

అందువలన, కేవలీ, మామకీ, బాగధేయీ, పాపీ, అవరీ, సమానీ
ఆర్యకృతీ-సుమజ్జలీ-భేషజీ-అనిరూపములు సిద్ధించును-

సంజ్ఞకానప్పుడు వేదమునకంటె భిన్నస్థలముల యందును, కేవలా,
మామకా ఇత్యాది టాబుల రూపములు వచ్చును.

మూలమ్ :

అస్తర్వత్వీ: అంతః అస్తి ఆస్యాం గర్భ ఇతి విగ్రహే అస్తః శబ్దస్య
మతుష్ నిపాత్యతే. అతర్వత్ శబ్దాత్ నుగాగమే అస్తర్వత్-న్-ఇతి స్థితే
జీపి, అస్తర్వత్నీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అస్తర్వత్వీ: అంతః అస్తి ఆస్యాం గర్భః అని విగ్రహము. “అస్తః”
శబ్దమునకు “మతుష్” నిపాతింపబడును. అందువలన-“అస్తర్వత్” యను
రూపమేర్పడును. దానికినుగాగమమురాగా ‘అస్తర్వత్’ అని యేర్పడును..
దానిపై “జీప్” రాగా ‘అస్తర్వత్నీ’ యని రూపమేర్పడు చున్నది.

మూలమ్ :

పతివత్వీ: పతిః ఆస్యాః ఆస్తీతి విగ్రహే పతిమత్ ఇతి భవతి. తత్ర
మకారః వకారః నిపాత్యతే. తదస్తరం నుగాగమః. తథా చ పతివత్-న్, ఇతి
స్థితే జీపి పతివత్నీతి రూపమ్.

అనువాదము :

పతివత్వీ: “పతిః ఆస్యాః ఆస్తీ” యని విగ్రహము చేయగా
“పతిమత్” అని రూపమేర్పడును. అందుమకారమునకు వత్వము నిపాతింపఁ
బడును. తర్వాత నుమాగమమురాగా “పతివత్” అని రూపమేర్పడగా
తర్వాత “జీప్” రాగా “పతివత్నీ” అనురూపము సిద్ధించును.

మూలమ్ :

పత్నీ: పతిశబ్దస్య యాగేన సంబంధే నకారః భవతి. పతి-న, = పత్-న్
ఇతి స్థితే జీపి పత్నీ ఇతి భవతి.

అనువాదము :

సత్వీ: పతిశబ్దమునకు యాగసంబంధముదే నకారమురాగా పతి + న్
అని యేర్పడగా, “జీవ” వచ్చి, “పత్నీ”యని రూపము సిద్ధించినది.

మూలమ్ :

పూర్వపదేన సహితస్య పతిశబ్దస్య వికల్పేన “నః” భవతి.

తథా చ గృహపత్నీ ఇత్యత్ర గృహస్య పతిః ఇతి విగ్రహే గృహపతి
రితి గృహపత్నీ ఇతి చ రూపద్వయమ్.

ఏవమేవ బహుప్రీహా దృఢపత్నీ దృఢపతిః ఇతి వృషలపత్నీ,
వృషలపతిః ఇతి చ, రూపద్వయమ్.

అనువాదము :

పూర్వపదముతోఁగూడిన పతిశబ్దమునకు వికల్పముగా ‘నకారము’
వచ్చును. కావున.

గృహపత్నీ: యనునెడ “గృహస్యపతిః” యని విగ్రహమునుజేయగా-
గృహపత్నీ యనియు గృహపతిః యనియు రెండు రూపములేర్పడుచున్నవి.

ఇట్లే బహుప్రీహా సమాసమందును-

దృఢపత్నీ,

దృఢపతిః

వృషలపత్నీ,

వృషలపతిః

అని రెండు రూపములు సిద్ధించును.

మూలమ్ :

సపత్నీ: సమానః పతిః యస్యా ఇతి విగ్రహే నకారే జీపి చ పూర్వ
వత్ సపత్నీ ఇతి రూపమ్. ఇత్థమేవ ఏకః పతిః యస్యాస్యా ఏకపత్నీ ఇతి,
వీరః పతిః యస్యాస్యా వీరపత్నీ ఇతి చ జ్ఞేయమ్.

అనువాదము :

సపత్నీ: “సమానఃపతిః యస్యాః” అని విగ్రహముజేయగా నకారము,
జీవ, రాగా “సపత్నీ”యని రూపము. ఇట్లే ఏకః పతిః యస్యాస్యా యని
విగ్రహముననుసరించి “ఏకపత్నీ” యనియు, “వీరః పతిః యస్యాః” అని
విగ్రహముననుసరించి “వీరపత్నీ” “యనియు రూపము లేర్పడుచున్నవి.

మూలమ్ :

పూతక్రతాయాః పూతక్రతు శబ్దాత్ శ్రీత్వ ద్యోతకతయా ఐ, జీవ చ భవతః

పూతక్రతోః శ్రీ ఇత్యుత్తర పూతక్రతుశబ్దాత్ ఉకారస్య ఐకారే సతి పూతక్రత్ + ఐ ఇతి స్థితే, తతః జీవి సంధికార్యే సతి పూతక్రత్ + ఆయ్ + ఈ = పూతక్రతాయాతి రూపం సిద్ధ్యతి యయా యాగాః పవిత్రితాః సా పూతక్రతాయా ఇత్యుచ్యతే.

అనువాదము :

పూతక్రతాయాః పూతక్రత్ శబ్దమునకు శ్రీత్వద్యోతకముగా, ఐ-జీవ'లు వచ్చును. పూతక్రతోః శ్రీ యను నర్థమున, పూతక్రతు శబ్దమునకు చివర నున్న ఉకారమునకు “ఐ” కారము రాగా, పూతక్రత్ + ఐ, యనికాగా తర్వాత జీవ, వచ్చును. సంధికార్యమురాగా పూతక్రత్ + ఆయ్ + ఈ = పూతక్రతాయా యనిరూపము సిద్ధించును. ఎవతెచే యాగములు పవిత్రములు గావింపఁబడునో, ఆమె పూతక్రతాయా యని చెప్పఁబడును.

మూలమ్ :

వృషాకపాయాః వృషాకపి శబ్దాత్ ఐకారః అంతాదేశః తతః జీవ చ భవతః. ఉథాచ వృషాకప్ + ఐ + ఇత్యేతత్ సంయోజనేన వృషాకపై ఇతి భవతి. తతః జీవి వృషాకపై + ఈ ఇతి స్థితే ఆయాదేశే సతి వృషాకపాయా ఇతి రూపం భవతి.

వృషాకపాయాశబ్దః లక్ష్యాః గౌర్యాశ్చ వాచకః

అనువాదము :

వృషాకపాయాః వృషాకపి శబ్దమునకు “ఐ” అంతాదేశము తర్వాత వచ్చును. అట్లురాగా వృషాకప్ + ఐ + అని కాగా వానిని కలుపగా “వృషాకపై” యనియగును. తర్వాత “జీవ” రాగా “వృషాకపై + ఈ” యని ఏర్పడును. తర్వాత “పై”లోని ఐకారమునకు ఆయాదేశమురాగా వృషాకప్ + ఆయ్ + ఈ = వృషాకపాయా యని రూపము సిద్ధించుచున్నది. వృషాకపి శబ్దము లక్ష్యగౌరీ వాచకము.

మూలమ్ :

కునితాయీ కునిదాయీ: పూర్వవదేవ ఆనయోరపి ఐకారః ఆంతాదేశః.
భవతి. తథాచ కునిత్ + ఐ కునిద్ + ఐ ఇతి స్థితే తతః సంయోజనే కుపితై
కునిదై ఇతి భవతః తదః జీవి కునితై + ఈ, కునిద్ దై + ఈ ఇతి స్థితే
ఆయాదేశేన కునితాయీ, కునిదాయీ, ఇతి చ రూపద్వయం సిద్ధ్యతి.

అనువాదము :

కునితాయీ కునిదాయీ: పూర్వమువలె నీ రెండికిని “ఐ” కారము అన్తా
దేశమగును. అందువలన కునిత్ + ఐ, కునిద్ + ఐ అని రూపములేర్పడును.
తర్వాత ‘జీవ్’ రాగా, కునితై + ఈ, కునిదై + ఈ అని యుంట్గా “ఆయా”
దేశముచే, కునిత్ + ఆయ్ + ఈ = కునితాయీ, కునిద్ + ఆయ్ + ఈ =
కునిదాయీ అనియు రూపము లేర్పడును.

మూలమ్ :

మనావీమనాయీ: మనుశబ్దాత్, ఔకారః, ఐకారశ్చ ఆదేశౌ వా భవతః:-
తథాచ మనుశబ్దాత్ ఔకారే,
మన్ + ఔ ఇతి స్థితే తతః జీవి మన్ + ఔ + ఈ ఇతి స్థితే
ఆవాదేశే, మనావీ ఇతి రూపం భవతి.

మనుశబ్దాత్ ఐకారే మన్ + ఐ ఇతి స్థితే తతః జీవి పూర్వవత్ ఆయా
దేశే మనాయీ ఇతి రూపం భవతి.

అనువాదము :

మనావీ మనాయీ: మనుశబ్దమునకు, ఔకారము, ఐకారము ఆదేశము
లగును.

మను శబ్దమునకు ‘ఔకార’ ము రాగా మన్ + ఔ అని యుండగా
తర్వాత ‘జీవ్’ రాగామన్ + ఔ + ఈ అని యేర్పడగా, పిదప ‘ఆవా’
దేశమురాగా “మనావీ” యనురూప మేర్పడుచున్నది.

మను శబ్దమునకు ‘ఐ’ కారమురాగా, మన్ + ఐ యనికాగా, తర్వాత
‘జీవ్’ రాగా ‘ఆయాదేశమురాగా ‘మనాయీ’ యను రూపము సిద్ధించును.

మూలం :

మనుః : పూర్వోక్తస్య ఐకారాదేశస్య ఔకారదేశస్య చ వికల్పత్వాత్
తదభావ పక్షే మను రిత్యేవ రూపం భవతి.

అనువాదము :

పైనఁజెప్పిన ఔకారము, ఐకారము, వికల్పములు గాననవి రాని పక్షమున, 'మనుః' అని ప్రకృతి రూపమేయుండును.

మూలమ్ :

ఏనీ; ఏతా :

ఏతశబ్దః శ్వేతపర్ణవాచకః । తథాచ తద్వటకస్య తకారస్య నకారే జీపి చ ఏనీ ఇతి రూపం భవతి. తదభావ పక్షే ఏతా ఇతి టాప్ భవతి.

అనువాదము :

ఏనీ-ఏతా : వర్ణవాచకమైన ఏతశబ్దములోని తకారమునకు. నకారము, స్త్రీత్వ ద్యోతకముగా 'జీప్' వికల్పముగా వచ్చును.

ఏత శబ్దము శ్వేతపర్ణవాచకము కాన నా 'ఏత' శబ్దమునందుఁజేరిన తకారమునకు నకారము, జీప్ రాగా 'ఏనీ' యనురూపమేర్పడు చున్నది. అదిరానిపక్షమున "ఏతా" యని 'టాప్' వచ్చును.

మూలమ్ :

రోహిణీ-రోహితా : అత్రాఽపి పూర్వవదేవ తకారస్య నకారే-ఇత్యే జీపి చ రోహిణీ ఇతి రూపమ్. తదభావ పక్షే టాపి రోహితా ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

రోహిణీ-రోహితా : ఇచ్చటగూడ పూర్వమువలె తకారమునకు నకారము తానికి 'ఇత్వము' "జీప్" రాగా రోహిణీ యనియు. అవి రాని పక్షమున "టాప్" రాగా రోహితా యనియు రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

విశజ్ఞీ-విశజ్ఞా : అత్ర విశజ శబ్దాదపి వా జీప్ భవతి. అతః విశజ్ఞీ ఇతి, తదభావ పక్షే టాపి విశజ్ఞా ఇతి చ రూపమ్.

అనువాదము :

విశజ్ఞీ-విశజ్ఞా : ఇచ్చట 'విశజ్ఞ' శబ్దమునకు వికల్పముగా 'జీప్' వచ్చును. కాన 'విశజ్ఞీ' యను రూపము సిద్ధించుచున్నది. అది రానిపక్షమున 'టాప్' రాగా విశజ్ఞా యనురూపము సిద్ధించును.

మూలం :

అసితా, పలితా : అనయోః నత్వం జీప్ చ న భవతః

అసిక్ష్మి; పలిక్ష్మి: పూర్వోక్తయోః అసిత పలిత శబ్దయోః వేదే త ఇత్యన్య
క్నాదేశం జీపం చ వదన్తి అతః:-

అసిక్ష్మి పలిక్ష్మి: ఇతి రూపే చందసి భవతః.

అనువాదము :

అసితా-పలితా: ఏనికి, “నత్వము” “జీవ్” రావు.

అసిక్ష్మి-పలిక్ష్మి: వైనఃజెప్పిన “అసిత-పలిత” శబ్దములకు వేదమునందు
“క్నమ్” అని యాదేశమురాగా “జీవ్” వచ్చి అసిక్ష్మి, పలిక్ష్మి యన్తరూపము
లేర్పడుచున్నవి.

మూలం :

అవదాతాః అవదాత శబ్దస్య శుద్ధవాచకత్వ మేవ న పునర్యర్థవాచకత్వమ్.
తస్మాత్ తతః నకారః జీవ్ చ న భవతః కింతు టాపి అవదాతా ఇత్యేవ
రూపం భవతి.

అనువాదము :

అవదాతాః అవదాతశబ్దము, వర్ణవాచకముకాదు. అది విశుద్ధమైన దానినిఁ
జెప్పును. కాన ‘అవదాతా’ యనియేరూపము. అనగా నకారము జీవ్, రావు.
కేవలము ‘టాప్’ వచ్చును.

మూలం :

కల్మాషీ: తకారోపధభిన్న శబ్దేభ్యః స్త్రీత్యే జీవ్ భవతి. తేన కల్మాష
శబ్దాత్ జీపి కల్మాషీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

కల్మాషీ: తకారము ఉపధగాలేని శబ్దములకు స్త్రీత్వదోషకముగా “జీవ్”
వచ్చును. కాన కల్మాషశబ్దమునకు “జీవ్” రాగా ‘కల్మాషీ’ యను రూపము
సిద్ధించుచున్నది.

మూలమ్ :

సారణ్ణి: పూర్వవదేవ అత్రాపి జీవ్.

అనువాదము :

సారణ్ణి: పూర్వమువలె నిచ్చుటగూడ ‘జీవ్’ మాత్రమే వచ్చును.

మూలం :

నర్తకీ: యేషాం షకారః ఇత్, తత్రప్రత్యయా నైభ్యః గౌరాదిగణ పరితేభ్యశ్చ శబ్దేభ్యః జీవ్ భవతి. నృతీ (గాత్రతిషేపే) ఇతి నృత్ ఘ్యన్ ప్రత్యయః, సః షిత్, తత్ర షకారస్య లోపే నకారోపి ఇత్ తయో ర్లోపే, అకాదేశే లఘూపథ గుణే నర్తక ఇతి భవతి. తతః జీషి నర్తకీ ఇతి రూపం సిద్ధ్యతి.

అనువాదము :

నర్తకీ: షకారమును ఇత్తుగా గల్గిన ప్రత్యయమును, జివరగల్గిన శబ్దములకును, గౌరాదిగణ పరిత శబ్దములకును “జీవ్” వచ్చును. గాత్ర విషేపమునుజెప్ప ‘నృతీ’ ధాతువునకు “ఘ్యన్” ప్రత్యయము విధింపఁబడినది. అదిషిత్తు. అందుషకారమునకు లోపము వచ్చును. అందలి నకారము ‘ఇత్తు’ అగుటవలన దానికిని లోపమువచ్చినది. తర్వాత ‘అకా’ దేశము వచ్చి లఘూపథ గుణమురాగా అనగా ‘నృతీ’లోని ఋకారమునకు ‘అర్’ అని గుణమురాగా ‘నర్తక’ యను రూపమేర్పడును. తర్వాత ‘జీవ్’ రాగా “నర్తకీ” యనురూపము సిద్ధించును.

మూలం :

గౌరీ: ఆయం చ గౌరాదిగణ పరితః. తతః జీషి గౌరీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

గౌరీ: ఇది గౌరాది గణమున పరితముకాన దీనికిని ‘జీవ్’ రాగా ‘గౌరీ’ యను రూపమేర్పడుచున్నది.

మూలమ్ :

అనదుహీ: అనదుహ్ శబ్దాత్ జీషి రూపమ్.

అనద్వాహీ: అనదుహ్ శబ్దాత్ వికల్పేన ఆమి తతః జీషి రూపమ్.

అనువాదము :

అనదుహీ: అనదుహ్ ‘శబ్దమునకు ‘జీవ్’ రాగా అనదుహీ యను రూపము.

అనద్వాహీ: ‘అనదుహ్’ శబ్దమునకు వికల్పముగా “ఆమ్” రాగా, ‘జీవ్’ విధించుటచే ‘అనద్వాహీ’ యనిరూపము.

మూలమ్ :

మల్లీ : మత్స్య శబ్దాద్ జీషి యకారలోపే రూపమ్.

అనువాదము :

మల్లీ : మత్స్య శబ్దమునకు “జీష్” రాగా, యకారలోపమును జీయుటచే, ‘మల్లీ’ అనురూపము.

మూలమ్ :

దంష్ట్రా : ఇత్యత్ర షిత్ ప్రత్యయే పరేఽపి జీష్ న భవతి కింతు టాపేవ-

అనువాదము :

దంష్ట్రా : ఇచ్చట ‘ష్ట్రా’ అను ‘షిత్’ ప్రత్యయము పరమైనను “జీష్” రాదు-“టాప్” వచ్చును.

మూలమ్ :

జానపదీ : వృత్త్యర్థేఽయం జీషన్తః అన్యత్రజీబన్తః.

అనువాదము :

జానపదీ : జీవికను తెలుపునపుడు ఇది “జీష” న్తము. తద్భిన్నార్థమున, “జీ” బ్దన్తము.

మూలమ్ :

కుజ్జీ : పాత్రార్థే జీషన్తః జారజార్థేఽపి జీబన్తః.

అనువాదము :

కుజ్జీ : పాత్రను చెప్పనప్పుడిది జీష న్తము. జారజాదను నర్థమున నిది “జీ” బ్దన్తము.

మూలమ్ :

కుజ్జా : పాత్ర భిన్నార్థే టాబన్తః.

అనువాదము :

కుజ్జా : పాత్రకంటె భిన్నమయిన యర్థమున దీనికి “టాప్” వచ్చును. కాననప్పుడు ‘కుజ్జా’ యను రూపమేర్పడును అనగా దహనీయ మని యర్థము.

మూలమ్ :

గోణీ : పూరణీయార్థే జీషన్తః ।

గోణా : పూరణీయ భిన్నార్థే టాప్ భవతి.

అనువాదము :

గోజీ : పూరింపదగిన గోనెమున్నగు నర్థమున “జీవ్” వచ్చును.
తద్భిన్నార్థమున అనగా నొకరికి పేరుగాఁజెట్టినప్పుడు ‘టాప్’ వచ్చి,
గోజా యను రూపమేర్పడును.

మూలమ్ :

స్థలీ : మనుష్యైః పరిష్కృతభూమిః

అనువాదము :

స్థలీ : మనుష్యులు త్రవ్వి కల్పించిన భూమియను నర్థమున జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

స్థలా మనుష్యాః పరిష్కృత భూమిః.

అనువాదము :

స్థలా : సహజముగనున్న భూమినిఁ జెప్పనపుడు టాప్ వచ్చును.

మూలమ్ :

భాజీ : యవాగ్వర్థే జిషన్తః.

అనువాదము :

భాజీ : యవాగునుఁ జెప్పనపుడు జీష్ వచ్చును.

మూలమ్ :

భాజా : యవాగూ భిన్నార్థే టాబన్తః.

అనువాదము :

భాజా : యవాగుకందె భిన్నమగునర్థమునుఁ జెప్పనప్పుడు “టాప్” వచ్చును.

మూలమ్ :

నాగీ : గజివాచకశ్చేత్ జీషన్తః.

అనువాదము :

నాగీ : గజివాచకమైనపుడు జీషన్తము.

మూలం :

నాగా : సర్వవాచకశ్చేత్ టాబన్తః.

అనువాదము :

నాగా: సర్వవాచకమైనపుడు టాబ న్తము.

మూలమ్ :

కాలీ: వర్ణవాచకశ్చేత్ జీషన్తః.

అనువాదము :

కాలీ: వర్ణవాచక మైనపుడు జీషన్తము.

మూలమ్ :

కాలా: అన్యత్ర టాబన్తః.

అనువాదము :

కాలా: కూరార్థకమున టాబన్తము.

మూలమ్ :

నీలీ: వస్త్ర భిన్నార్థే జీషన్తః. ఓషధౌ ప్రాణి వాచకత్వేఽపి జీషన్తః.

నామ్ని వికల్పః నీలీ, నీలావేతి.

అనువాదము :

నీలీ: వస్త్ర భిన్నార్థమున జీషన్తము. ఓషధివాచకమైనను, ప్రాణివాచకమైనను జీషన్తమే.

నీలా: వస్త్రార్థమున టాప్ వచ్చును.

నీలీ-నీలా: సంజ్ఞయందును వికల్పముగా జీష్ వచ్చునుగాక రెండు రూపములు.

మూలమ్ :

కూ: అయోవికారహలాదిశ్చేత్ జీషన్తః.

అనువాదము :

కూ: ఇనుముతో తయారైన నాగలి మున్నగు వానిని జెప్పుకపుడు జీషన్తము.

మూలమ్ :

కూ: అన్యః.

అనువాదము :

కూ: యజ్ఞ సంబంధమైన వస్తువును బోధించునపుడు టాబన్తము.

మూలమ్ :

కాముకీ: మైథనేచ్ఛావతీ చేత్ జీవన్తః

అనువాదము :

కాముకీ: మైథునేచ్ఛ యున్నప్పుడు జీవన్తము.

మూలమ్ :

కాముకా: ధనాది విషయకేచ్ఛావతీ చేత్ టావ్.

అనువాదము :

కాముకా: ధనాది విషయకమగు కోరిక గల్గినప్పుడు టాబన్తము.

మూలమ్ :

కబరీ: కేశసన్నివేశే జీవన్తః.

కబరా: చిత్రవర్ణే టాబన్తః.

అనువాదము :

కబరీ: కేశవేశమను నర్థమున జీవన్తము.

కబరా: చిత్రవర్ణమునందు టాబన్తము.

మూలమ్ :

శోణీ: అత్ర అ వా జీవ్.

శోణా: తదభావ పక్షే టావ్.

అనువాదము :

శోణీ: ఇది వికల్పముగా జీవన్తము.

శోణా: జీవ్ రానపుడు టాబన్తము.

మూలమ్ :

మృద్ధ్యో: ఉదన్తగుణవాచకాత్ వా జీవీ రూపమ్.

మృదుః : తదభావపక్షే రూపమ్.

అనువాదము :

మృద్ధ్యో: ఉదన్త గుణవాచకముగాన దీనికి వికల్పముగా జీవ్ వచ్చినది.

మృదుః: జీవ్ రాని పక్షమున ప్రకృతి రూపమునందుండును.

మూలమ్ :

పాణ్డు : నాత్ర జీవ్.

అనువాదము :

పాణ్డు : దీనికి 'జీవ్' రాదు.

మూలమ్ :

బహ్వి బహ్విదిగణపాఠాత్ వా జీషి రూపమ్

బహు : తదభావపక్షే రూపమ్.

అనువాదము :

బహ్వి: బహ్విదిగణ పాఠమువలన దీనికి వికల్పముగా జీష్ వచ్చును.

బహు: పై విధానము వికల్పముగాన, రాని పక్షమున రూపము.

మూలమ్ :

రాత్రీ రాత్రీ : కృత్రప్రత్యయస్య తు=ఇకారః తదంతాత్ వా జీష్.
రాత్రిరితి "త్రిప్" ప్రత్యయాంతః తస్య ఇకారస్య వా జీషి రాత్రీ ఇతి,
తదభావపక్షే రాత్రి రితి రూపే.

అనువాదము :

రాత్రీ: కృత్ప్రత్యయమునకు సంబంధించిన 'ఇ' కారమును, జీవరగల
శబ్దమునకు జీష్ వైకల్పికముగా వచ్చును గాన, దాని ననుసరించి యిట్ల జీష్.

రాత్రీ: పై విధివైకల్పికముగాన నది రాని పక్షమునందు, ఈ
రూపము.

మూలమ్ :

శకటే-శకటే : కృదికారాంతాత్ అకృదికారాంతాత్ సర్వత్ర
అక్తిన్నాంతాత్ జీష్ భవతి. తేన, శకటి రిత్యత్ర జీషి శకటి ఇతి తదభావే
శకటి: ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

శకటే : కృదికారమును తద్భిన్నమైన 'ఇ' కారమును, జీవరగల
శబ్దములకు వైకల్పికముగా "జీష్" వచ్చునను విధి ననుసరించి యీ రూపము.

శకటే: పై విధి వైకల్పికముగాన రాని పక్షమునందు, ఈ రూపము.

మూలమ్ :

పద్ధతీ-పద్ధతిః: అత్ర క్రిన్న న్తత్వాత్ అప్రాప్తే జీషి, బహ్వది గణపాతాత్ జీషి పద్ధతీ ఇతి, తదభావపక్షే పద్ధతి రితి రూపద్వయమ్-

అనువాదము :

పద్ధతీ: ఇది క్రిన్న న్తమగుటవలన “జీష్” ప్రాప్తించదు. కాని బహ్వది గణమునఁ బరితమైనందు వలన వైకల్పితముగా ‘జీష్’ వచ్చినది.

పద్ధతిః : పై ‘జీష్’ రాని పక్షమున ఈ రూపము.

మూలమ్ :

గోపీ : గోపస్య స్త్రీ ఇతి పుంయోగాత్ అత్ర జీషి- రూపమ్.

గోపాలికా: గోపాలకస్య స్త్రీ ఇతి పుంయోగే సత్యపి నాత్ర జీష్. కింతు టాపి రూపమ్.

అనువాదము :

గోపీ: “గోపస్యస్త్రీ” యని పుంయోగమువలన నిచ్చుట “జీష్” రాగా రూపము.

గోపాలికా: “గోపాలకస్యస్త్రీ” యని పుంయోగమున్నను ఇది ‘పాలిక’ శబ్దాంతముగాన “జీష్” రాక “టాప్” వచ్చినది.

మూలమ్ :

అశ్వపాలికా : పూర్వవదేవ అత్రాపి రూపమ్.

అనువాదము :

అశ్వపాలికా: ఇదియు పూర్వమువలె పాలికా న్తముగాన “జీష్” రాకుండ ‘టాప్’ వచ్చినది.

మూలమ్ :

సూర్యా : సూర్యస్య స్త్రీ (దేవతా) సూర్యా ఇతి దేవతార్థే చాపి రూపమ్ ,

సూరి : దేవతా భిన్నార్థే సూర్యశబ్దాత్ జీషి యకారలోపే రూపమ్ కుంతిత్వర్థః. ఇయం తు మానుషే న దేవతా. అతః పూర్వోక్తటాపః అప్రవృత్తిః.

అనువాదము :

సూర్యః : “సూర్యస్యశ్రీ (దేవతా)” యని దేవతార్థమున ‘చాప్’ వచ్చి రూప మేర్పడినది.

సూరీ: దేవతా భిన్నార్థమున సూర్య శబ్దమునకు ‘జీప్’ రాగా యకార లోపమేర్పడగా నీ రూపము. కుంతియని యర్థము. ఈమె మానవియే గాని దేవత గాదు కాన పూర్వోక్తమైన ‘చాప్’ రాదు.

మూలమ్ :

ఇంద్రాణీ : ఇంద్రస్య శ్రీ ఇతి పుంయోగే ఆనుగాగమః, జీప్ చ భవతః. ఏవమేవ, వరుణానీ, భవానీ, శర్వాణీ, రుద్రాణీ, మృడానీతిరూపాణి.

అనువాదము :

ఇంద్రాణీ : “ఇంద్రస్య శ్రీ” యని పుంయోగమునందు, ఆనుగాగమము, “జీప్” వచ్చును. ఇట్లే, వరుణానీ, భవానీ, శర్వాణీ, రుద్రాణీ, మృడానీ యను రూపము లూహ్యములు.

మూలమ్ :

మాతులానీ-మాతులీ : మాతులశబ్దాత్ ఆనుగాగమస్య వికల్పత్వాత్, ఆనుగాగమే పూర్వవత్ మాతులానీతి, తదభావపక్షే మాతులీ ఇతి చ రూపద్వయమ్. మాతుల శ్రీ ఇత్యర్థః.

అనువాదము :

మాతులానీ: మాతుల శబ్దమునకు ఆనుగాగమము వైకల్పికముగాన, ఆనుగాగమము వచ్చిన పక్షమున ఈ రూపము.

మాతులీ: అది రాని పక్షమున ‘జీప్’ రాగా ఈ రూపము.

మూలమ్ :

ఉపాధ్యాయానీ-ఉపాధ్యాయీ : పూర్వవదేవ అత్ర ఆనుగాగమస్య వికల్పత్వాత్ ఉపాధ్యాయానీ ఇతి ఆనుగాగమపక్షే రూపమ్. తదభావపక్షే ఉపాధ్యాయీ ఇతి రూపమ్. ఉపాధ్యాయస్యశ్రీ ఇత్యర్థః ।

ఉపాధ్యాయీ : యా చ స్వయమేవ అధ్యాపికా తత్ర వా జీప్ భవతి. తేన ఉపాధ్యాయీతి రూపమ్.

ఉపాధ్యాయా : జీప్: వికల్పత్వాత్ తదభావపక్షే టాపి రూపమ్. ఇయ మపి స్వయ మధ్యాపికా.

అనువాదము :

ఉపాధ్యాయానీ : “ఉపాధ్యాయస్యత్రీ” యని పుంయోగము ననుసరించి, ఉపాధ్యాయ శబ్దమునకు, అనుగాగమమునచ్చి ‘జీష్’ రాగా రూపము.

ఉపాధ్యాయా : పైవిధి వికల్పముగాన రానిపక్షమున, ఈరూపము.

ఉపాధ్యాయా : ఏ త్రీ స్వయముగ నధ్యాపకురాలో నాయర్థమున “జీష్” వచ్చును.

ఉపాధ్యాయా : పైవిధి వైకల్పికము గాన రానిపక్షమున ‘టాప్’ రాగా, రూపము.

మూలమ్ :

అచార్యానీ : ఆచార్యస్య త్రీ-ఇతి పుంయోగే అచార్యానీ ఇతి రూపం భవతి. అత్ర నకారస్య న ఇత్వ నిషేధాత్.

అచార్యా : యా చ స్వయమేవ వ్యాఖ్యాత్రీ తత్ర టాబేవ. తేన అచార్యా ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అచార్యానీ : “ఆచార్యస్యత్రీ” యను పుంయోగమున ఈ రూపము. ఇచ్చట నకారమునకు ‘ఇత్వము’ రాదు.

అచార్యా : ఎవ్వతె ‘స్వయముగ వ్యాఖ్యానముఁ జేయునో’ అచ్చట “టాప్” వచ్చును కాన నీ రూపము.

మూలమ్ :

అర్యాణీ : అత్ర పుంయోగం వినైవ స్వార్థే అనుగాగమః, వికల్పేన భవతి. తేన అర్యాణీ ఇతి రూపమ్. స్వామినీ వై శ్యావే త్యర్థః.

అర్యా : అనుగాగమస్య జీషత్వ వికల్పత్వాత్ టాపి, అర్యా ఇతి రూపమ్ అత్రాఽపి పూర్వవదేవ అర్థః.

అనువాదము :

అర్యా : ఇచ్చట పుంయోగము లేకయే స్వార్థమందే అనుగాగమము వైకల్పికము. అందువలన. నీ రూపమేర్పడినది. యజునురాలనియో, వైశ్య యనియో నర్థము.

అర్యా : అదివైకల్పికముగాన రానిపక్షము నందీ రూపము.

మూలమ్ :

క్షత్రియాణీ : క్షత్రియ శబ్దాత్ స్వార్థే పుంయోగం వినైవ
అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్. తదభావపక్షే క్షత్రియా ఇతి భవతి.

అనువాదము :

క్షత్రియాణీ : క్షత్రియ శబ్దమునకు పుంయోగములేకయే, స్వార్థమున,
అనుగాగమము “జీష్” వైకల్పికముగ రాగా రూపము.

క్షత్రియా : పై విధి వైకల్పికముగాన నది రాని పక్షమున “టాప్”
రాగ రూపము.

మూలమ్ :

అర్హీ : అర్య శబ్దస్య పుంయోగే ఇత్యుక్తౌ అర్యస్య శ్రీ ఇతి పుంయోగే
జీషేవ భవతి తేన చ అర్హీ-ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అర్హీ : అర్యశబ్దమునకు పుంయోగమందు “జీష్” వచ్చును అదిరాగా
ఈ రూపము.

మూలం :

క్షత్రియీ : క్షత్రియశబ్దస్య పుం యోగే ఇత్యుక్తౌ క్షత్రియస్య శ్రీ ఇతి
పుంయోగే జీషేవ భవతి-తేనక్షత్రియీ-ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

క్షత్రియీ : క్షత్రియ శబ్దమునకు ‘క్షత్రియస్యశ్రీ’ అను పుంయోగము
నందు “జీష్” వచ్చి యీరూపమేర్పడినది.

మూలమ్ :

బ్రహ్మణీ అత్ర బ్రహ్మణమానయతి, ప్రాణయతి జీవయతిత్యర్థే
అణి జీష భవతి.

అనువాదము :

బ్రహ్మణీ : ఇచ్చట ‘బ్రహ్మణమ్ ఆనయతి (జీవయతి)’ అనునరమును,
“అణ్” రాగా “జీష్” వచ్చియీరూపమేర్పడినది.

మూలం :

హిమానీ : మహత్ హిమ మిత్యర్థే అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

అరణ్యానీ : మహత్ అరణ్యమిత్యర్థే అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

యవానీ : దుష్టోయవః ఇతి దోషార్థే అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

యవనానీ : యవన శబ్దాత్ లిప్యర్థే అనుగాగమే జీషి చ రూపమ్.

అనువాదము :

హిమానీ : “మహత్ హిమమ్” అనునర్థమున ‘అనుగాగమము, జీష్ రాగా రూపము.

అరణ్యానీ : “మహత్ అరణ్యమ్” అనునర్థమునందు, అనుగాగమము ‘జీష్’ రాగారూపము.

యవానీ : “దుష్టోయవః” అనుదోషార్థమున, అనుగాగమము రాగా “జీష్” వచ్చిన రూపము.

యవనానీ : యవన శబ్దమునకు ‘లిప్య’ర్థమున, అనుగాగమము, జీష్, రాగారూపము.

మూలమ్ :

వస్త్రక్రీతి : వస్త్రాది సాధనవాచక పదాని ఆదౌ క్రిత శబ్దః అంతే చ యేషాం వర్తతే తాదృశాత్ ఆదంతాత్ స్త్రీత్యే ద్యోత్యే జీష్ భవతి. తథా చ వస్త్రక్రిత శబ్దే వస్త్ర శబ్దః సాధనవాచకః. స చ ఆదౌ క్రితశబ్దః అంతే చ వర్తతే. అదంతశ్చ. తేన తతః జీషి వస్త్రక్రీతి ఇతి రూపం సిద్ధమ్.

అనువాదము :

వస్త్రక్రీతి : వస్త్రాది సాధనములను జెప్పెడి పదములు మొదలను, క్రితశబ్దము చివరను గల్గిన ఆద న్తమునకు స్త్రీ త్యద్యోతకముగా “జీష్” వచ్చును. వస్త్రక్రిత శబ్దమున, వస్త్రశబ్దము సాధనవాచకము అదియందును, క్రితశబ్దము చివరయందు నుండుటవలనను, నది అద న్తమగుటవలనను “జీష్” రాగా “వస్త్రక్రీతి” యను రూపమేర్పడినది.

మూలమ్ :

ధనక్రీతా : అత్ర ఐహుశగ్రహణాత్ జీష్ న భవతి కింతు టాబేవ.

అభ్రుతి : యేషాం సాధనవాచకశబ్దః ఆదౌ తేషాం క్తప్రత్యయంతానా మల్పత్యే ద్యోత్యే జీష్ భవతి.

అనువాదము :

ధనక్రీతా : పై విధి బాహుళకముగాన, “జీష్” రాదు. మరేమను “టాప్” వచ్చి యీ రూపమేర్పడుచున్నది.

మూలం :

అభ్రలిప్తీ (ద్యోః): అత్ర అభ్రాణి లేపనసాధనాని. తైః ద్యోః కిణ్చిదేవ లిప్తా. లిప్తశబ్దస్య క్తప్రత్యయాంతః. తేన అభ్రలిప్తశబ్దాత్ జీష్ణి అభ్రలిప్తీ-ఇతి రూపం భవతి.

అనువాదము:

అభ్రలిప్తీ : సాధనవాచకశబ్దములు ఆదియందు నుండి “క్త” ప్రత్యయంతశబ్దములు చివరనుండి ‘అల్పత్య’మునుసూచించినచో నచ్చట “జీష్ణ” వచ్చును. కాననిచ్చట అభ్రములు లేపనసాధనములు. వానితో నాకసముకొద్దిగ నంటియున్నది. లిప్త శబ్దము “క్త” ప్రత్యయాంతము. కాన “అభ్రలిప్త” శబ్దమునకు “జీష్ణ” రాగా “అభ్రలిప్తీ” యని పైరూపమేర్పడినది.

మూలమ్ :

ఊరుభిన్నీ : యస్మిన్ బహుప్రీహా, జాతివాచకశబ్దః పూర్వః, క్తప్రత్యయాంతః ఆదంతశబ్దః అంతే వర్తతే తస్మాత్ శ్రీత్యే ద్యోత్యే జీష్ణ భవతి. ఊరూ భిన్నో యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. అత్ర ఊరుశబ్దః జాతివాచకః స చ సమాసే పూర్వం వర్తతే. భిన్న ఇతి క్తాంతః ఆకారాంతస్య. తథా చ జీష్ణి ఊరుభిన్నీతి రూపమ్.

అనువాదము :

ఊరుభిన్నీ : ఏ బహుప్రీహా సమాసమునందు జాతివాచక శబ్దము పూర్వమందును, క్త ప్రత్యయాంతమైన ఆదంతశబ్దముచివర నుండునో, దానికి శ్రీ త్యద్యోతకముగా “జీష్ణ” వచ్చును. ప్రకృతము ‘ఊరుభిన్నో యస్యాః’ అను బహుప్రీహా విగ్రహము నందు, ఊరుశబ్దము జాతివాచకము. అదినమా సమునకు, ఆదియందేయున్నది. “భిన్న” యనునది క్త ప్రత్యయాంతమై, ఆకారాంతమై, చివరయందే యున్నది. కాన “జీష్ణ” రాగా “ఊరు భిన్నీ” యనురూపము సిద్ధించు చున్నది.

మూలమ్ :

బహుక్రీతాః అత్ర బహుశబ్దస్య జాతివాచకత్వాభావాత్ నజీష్ణ-కిన్తు టాపేవ.

దంతజాతాః అత్ర దంతశబ్దస్య జాతివాచకత్వేపి జీష్ణ న భవతి విషేరాత్.

పాణిగృహీతీ: పాణిః గృహీతః యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. విధివభూతా భార్యేత్యర్థః. అత్ర జీష్ సురాపీతీతి రూపమ్.

పాణిగృహీతా : దాసీప్రభృతిః అనూధత్వాత్. నాత్ర జీష్ కింతు టాబేవ.

సురావేతీ-సురావేతా: యస్య పూర్వం పదం స్వాజ్ఞం న భవతి తస్మాత్ పరం యత్ క్తప్రత్యయాన్తం తదన్తాత్ బహుప్రీహిః జీష్ స్వాత్. అతః సురాపీతీ ఇత్యత్ర అస్వాజ్ఞం యత్ పూర్వం పదం సురేతి పదం, తస్మాత్ పరం యత్ క్తాన్తం పీతేతి క్తాన్తం, తదంతః బహుప్రీహిః సురాపీతేతి (సురాపీతా యయా ఇతి విగ్రహాత్). తతః జీష్ సురాపీతీఇతి తదభావపక్షే సురాపీతా ఇతి రూపే భవతః.

అనువాదము :

బహుక్రీతా : ఇచ్చట బహు శబ్దము జాతివాచకముకానందువలన, “జీష్” రాక “టావ్” వచ్చినది.

దన్తజాతా : ఇచ్చట ‘దన్త’ శబ్దము జాతివాచకమైనను, నిషేధముండుట వలన “జీష్” రాక “టావ్” వచ్చినది.

పాణిగృహీతీ : పాణిః గృహీతః యస్యాః అని విగ్రహము. కాత్ర ప్రకారము పరిణితురాలైన భార్య యనియర్థము. ఇచ్చట ‘జీష్’ రాగా రూపము.

పాణిగృహీతా : పాణి చేపట్టుకొనఁబడిన స్త్రీ యని యర్థము కాన నిట జీష్ రాక, “టావ్” వచ్చినది.

సురావేతీ : దేనికి పూర్వపదము స్వాజ్ఞముకాదో, దానికి క్తప్రత్యయాన్త శబ్దము పరమగుచో, తదన్తమగు బహుప్రీహికి “జీష్” వచ్చును. ఇదివై కల్పికము. కాన “సురాపీతీ” యనునెడ స్వాజ్ఞభిన్నమైన పూర్వపదము “సురా” యనునది. దానికి పరమైన “క్త” ప్రత్యయాన్తము “పీత” యని. దాని నంత ముందుగల్గిన బహుప్రీహి “సురా పీతా యయాసా”యను విగ్రహము ననుసరించి, సురాపీతా యనునది. దానికి జీష్ రాగా “సురాపీతీ” యని రూప మేర్పడును.

సురావేతా : నైవిధి వైకల్పికము కాన నది రానివక్షమున “టావ్” రాగా “సురాపీతా” యను రూపము.

మూలమ్ :

అతికేశా-అతికేశీ : కేశానతిక్రాంతి విగ్రహః, యత్ర సంయోగాక్షర ముపదా న భవతి యచ్చ ఉపసర్జనం స్వాక్షం చ భవతి తదంతాత్ అదంతాత్, ప్రాతిపదికాత్ జీవ వా భవతి. అతికేశా-ఇత్యత్ర కేశశబ్దః అసంయోగోపధః ఉపసర్జనం స్వాక్షం చ భవతి తదంతం ప్రాతి పదికం అతికేశా ఇతి. తతః జీషి అతికేశీ ఇతి రూపమ్. అన్య వికల్పాత్ జీషభావపక్షే టాపి అతికేశా ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అతికేశీ : 'కేశానతిక్రాంతా' యనువిగ్రహముననుసరించి ఎచ్చట సంయోగాక్షరము ఉపధకాదో, ఏది ఉపసర్జనము, స్వాక్షమునగునో, దానిని చివరగల్గిన, అదంతమగు ప్రాతిపదికమునకు 'జీషి' వికల్పముగా వచ్చును. కాన, "అతికేశీ" యనురూపము. ఇది వైకల్పికముగాన నిదిరాని పక్షమున "టాప్" రాగా "అతికేశా" యనియు రూపము.

మూలమ్ :

చంద్రముఖీ-చంద్రముఖా : ముఖశబ్దః అసంయోగోపధః స్వాక్షం చ. చంద్ర ఇవ ముఖం యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహవశాత్ బహుప్రహీనుటకః ఉపసర్జనీభూతః. అతః ధదంతాత్ జీషి చంద్రముఖీ-ఇతి అభావపక్షే చంద్రముఖా ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

చంద్రముఖీ : ముఖశబ్దము, అసంయోగోపధము. స్వాక్షము. "చంద్ర ఇవ ముఖం యస్యాః" అను విగ్రహమువలన బహుప్రహీనుటకము. కాన నుపసర్జనమైనది. అందువలన నాముఖ శబ్దమును, చివరగల్గిన "చంద్రముఖ" శబ్దమునకు జీషి రాగా చంద్రముఖీ యనిరూపము సిద్ధించును.

చంద్రముఖా : పైవిధి వికల్పముగాన రాని పక్షమున 'టాప్' రాగా చంద్రముఖా యనియురూపము,

మూలమ్ :

స్వాక్షం త్రివిధమ్:

ద్రవరహితమ్ ఆవయవసంయోగయుక్తం ప్రాణిమ విద్యమానం వికారజన్యం చ యన్నభవతి తత్ ప్రథమం స్వాక్షమ్.

సుస్వేదా : స్వాక్షం భవతి ద్రవీభూత స్వేదయు క్త త్వాత్.

సుజ్ఞానా : స్వాక్షం న భవతి జ్ఞానస్య మూర్తే రభావాత్.

సుముఖా (కాలా) : స్వాక్షం న భవతి ప్రాణరహిత కాలాయాం విద్యమానత్వాత్.

సుశోభా స్వాక్షం న భవతి శోభస్య వ్యాధిరూప వికారజన్యత్వాత్. అప్రాణిని విద్యమానం ప్రాణిని దృష్టం చ ద్వితీయం స్వాక్షమ్.

సుకేశీ-సుకేశా : (వా, రథ్యా) కేశాః ప్రాణిని దృష్టాః అప్రాణిని రథ్యాయాం చ వర్తంతే అతః సుకేశీ స్వాక్షం భవతి.

ప్రాణిని యథా దృశ్యతే తథా ప్రాణిసదృశేఽపి యత్ దృశ్యతే తత్ తృతీయం స్వాక్షం భవతి.

సుస్తనీ-సుస్తనా : (వాప్రతిమా) స్తనో యథా ప్రాణిని దృష్టౌ తథా ప్రాణిసదృశ ప్రతిమాయా మపి దృశ్యతే. అతః సుస్తనా ఇత్యేతత్ తృతీయం స్వాక్షమ్.

సుస్వేద- సుజ్ఞాన సుముఖ - సుశోభాదీనాం స్వాక్షవాచకత్వాభావేన తతో న జీష్.

సుకేశసుస్తనయోః స్వాక్షవాచకత్వాత్ తతః వికల్పేన జీష్ఠి; సుకేశీ ఇతి తదభావపక్షే టాపి, సుస్తనా ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

స్వాక్షము త్రివిధము.

అందు మొదటిది : ద్రవరహితము, అవయవసంయోగ యుక్తము, ప్రాణులయందుండునదియైవికారముచే నుత్పన్నము కానిది ప్రథమస్వాక్షము.

సుస్వేదా : ఇదిస్వాక్షముకాదు. ఏలయనగా ద్రవీభూతమగు స్వేదముతోగూడి యున్నది.

సుజ్ఞానా : ఇదియు స్వాక్షముకాదు. జ్ఞానమున కవయవములు లేవు.

సుముఖా : (కాలా) ఇదియు స్వాక్షముకాదు. ప్రాణరహితమగు కాలయందున్నది.

సుశోభా : ఇదియు స్వాక్షముకాదు. శోభమనునది. వ్యాధివికారముచే నేర్పడును.

అందు రెండవది : అప్రాణియందున్నదై, ప్రాణియందు కానబడునది ద్వితీయస్వాక్షము.

సుకేశీ-సుకేశాః (వారధ్యా). కేశములు, అప్రాణియందుండును. ప్రాణియందుగానబడును. కాన నిచ్చట 'సుకేశీ' యనునది స్వాక్షమైనది.

తృతీయస్వాక్షము : ప్రాణి యందెట్లు కానవచ్చునో, అట్లే ప్రాణి సదృశమగు ప్రతిమయందును కానవచ్చును. అది తృతీయ స్వాక్షము.

సుస్తనీ సుస్తనా వాప్రతిమాః స్తనములెట్లు ప్రాణి యందు కానవచ్చునో, అట్లే ప్రాణి సదృశమగు ప్రతిమ యందును కానవచ్చును. అందువలన, 'సుస్తనా' అనునది తృతీయ స్వాక్షము.

సుస్వేద-సుష్ణాన-సుముఖ సుశో షాదులు స్వాక్షవాచకము కానందు వలన వానికి "జీష్" రాదు.

సుకేశ సుస్తన శబ్దములు స్వాక్షవాచకము లగుట వలన వానికి వికల్పముగా జీష్ వచ్చును. అందువలన సుకేశీ-సుస్తనీ త్యాదిరూపములు, అదిరాని పక్షమున, టాప్ రాగా సుకేశా-సుస్తనా-ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

తుక్లనాసికీ తుక్లనాసికాః ఉపసర్జనీభూత, నాసికా-ఉదర-ఓష్ఠ జంఘా-దంత-కర్ణ-శృంగ శబ్దేభ్యః వా జీష్ భవతి-ఆత్ర తుక్లా నాసికా యస్యాస్యా ఇతి బహుప్రీహి వశాత్ నాసికా శబ్దః ఉపసర్జనీ భూతః, అతః తదన్తాత్ తుక్లనాసిక శబ్దాత్ స్త్రియాం వికల్పేన జీషీ తుక్లనాసికీ ఇతి తదభావపక్షే తుక్లనాసికా-ఇతి రూపే.

అనువాదము :

తుక్లనాసికీ : ఉపసర్జనములైన, నాసికా-ఉదర-ఓష్ఠ-జంఘా-దంత-కర్ణ-శృంగ-శబ్దములకు వికల్పముగా జీష్ వచ్చును. ఇచ్చట, "తుక్లా నాసికా యస్యాః" అను బహుప్రీహివలన నాసికా శబ్దము ఉపసర్జనమైనది. దానిని చివరగల్గిన తుక్లనాసిక శబ్దమునకు స్త్రీ లింగమున వికల్పముగా "జీష్" రాగా "తుక్లనాసికీ" యను రూపము సిద్ధించుచున్నది.

తుక్లనాసికా : పైన విధింపబడిన "జీష్" వికల్పముగాననది చానిపక్షమున టాప్ రాగా రూపము.

మూలమ్ :

కుమ్భాదరీ : అత్ర కుంభ మితం ఉదరం యస్యాస్యా ఇతి

కుమ్భాదరా : బహుప్రహా ఉదరశబ్దస్య ఉపసర్జనీ భూతత్వాత్ తదన్త-
కుంభోదర శబ్దాత్ శ్రీత్యే ద్యోత్యే వికల్పేన జీష కుమ్భాదరీ ఇతి, తదభావ-
పక్షే టాపి కుమ్భాదరా ఇతి చ రూపే.

ఇత్యమేవ-

బింబోష్ఠీ

బింబోష్ఠా

సుకర్ణీ

సకర్ణా

} సుజజ్ఞీ-సుజజ్ఞా
శుభ్రదన్తీ-శుభ్రదన్తా

} సుశృంగీ సుశృంగా ప్రభృతయః ఊహ్యః.

అనువాదము :

కుమ్భాదరీ : కుమ్భ ఇవ ఉదరం యస్యాః యను బహుప్రహాయందు-
ఉదరశబ్దము ఉపసర్జనమైనందువలన, తదన్తమగు కుమ్భాదర శబ్దమునకు,
శ్రీత్య ద్యోతకముగా 'జీష్' రాగా కుమ్భాదరీ యనియు, అదిరాని పక్షము-
నందు, కుంభోదరా యనియు రూపము.

ఇట్లే, బిమ్బోష్ఠీ-బిమ్బోష్ఠా, సుకర్ణీ-సుకర్ణా, సుజజ్ఞీ-సుజజ్ఞా, శుభ్రదన్తీ-
శుభ్రదన్తా సుశృంగీ, సుశృంగా మున్నగు రూపములు ఊహ్యములు.

మూలం :

సహనాసికా : సహ, నాసికా, యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. అత్ర
నిషేధాత్ జీష్ న భవతి కింతు టాపేవ.

అనాసికా: అత్రాఽపి న జీష్ కిన్తు టాపేవ.

అనువాదము :

సహనాసికా : సహనాసికాయస్యాస్యా అనివిగ్రహము. ఇచ్చట నిషేధ-
ముచే "జీష్" రాక "టాప్" వచ్చినది.

అనాసికా : దీనికిని జీష్ రాదు. మరేమనగా టాపే వచ్చును.

మూలమ్ :

స్వగ్గో-స్వగ్గా శోభనమ్, అగ్గం యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః । అత్ర
వికల్పేన జీష స్వగ్గో ఇతి అభావపక్షే స్వగ్గా ఇతి చ రూపే.

ఏవం సుగాత్రీ సుగాత్రా, సుకజ్ఞీ సుకజ్ఞా ఇతి రూపాణ్యూహ్యని.

అనువాదము :

సజ్జీ-స్వజ్ఞా : శోభనం, ఆంజ్ఞా యస్యాః అని విగ్రహము. ఇచ్చట వికల్పముగా జీవ్ రాగా 'స్వజ్జీ' యనియు, రాని పక్షమున "స్వజ్ఞా" యనియు రూపములు.

ఇట్లే సుగాత్రీ సుగాత్రా సకణ్ణీ-సుకణ్ణా యను రూపములూహ్యములు.

మూలమ్ :

సుపుచ్చీ-సుపుచ్చా : శోభనం పుచ్చం యస్యాస్యా ఇతి బహువ్రీహిః. అత్రాపి వికల్పే జీపి సుపుచ్చీ ఇతి, తదభావపక్షే సుపుచ్చా ఇతి చ రూపే.

కబరపుచ్చీ : కబరం పుచ్చం యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. అత్ర నిత్యం జీవ్.

మణిపుచ్చీ, విషపుచ్చీ ఇత్యాదౌనిత్యంజీవ్.

అనువాదము :

సుపుచ్చీ-సుపుచ్చా : శోభనం పుచ్చం యస్యాః యనిబహువ్రీహి. ఇచ్చట గూడ వికల్పముగా 'జీవ్' రాగా 'సుపుచ్చీ' యనియు రాని పక్షమున 'సుపుచ్చా' యనియు రూపము.

కబరపుచ్చీ : కబరంపుచ్చంయస్యాః యని విగ్రహము. ఇచ్చట నిత్యముగా 'జీవ్' వచ్చినది. ఇట్లే మణిపుచ్చీ విషపుచ్చీ-ఇత్యాదులందు నిత్యముగా జీవ్ వచ్చును.

మూలమ్ :

ఉలూకపక్షీ-ఉలూకపుచ్చీ : ఉలూకస్య పక్షావివ పక్షౌ యస్యాస్యా ఇతి ఉలూకస్య పుచ్చమివ పుచ్చం యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. ఉపమానాత్ పరాయా పక్షపుచ్చశబ్దౌ తదంతాత్ జీవ్ నిత్యం భవతి. తథాచ ఉలూకపక్షీ ఉలూకపుచ్చీ ఇతి రూపే భవతః

అనువాదము :

ఉలూకపక్షీ; ఉలూకపుచ్చీ : ఉలూకస్య పక్షా వివపక్షౌ యస్యాః అనియు, ఉలూకస్య పుచ్చమివ పుచ్చంయస్యాః అనియు విగ్రహములు. ఉపమానమునకు

పరమైన పక్షపుచ్చశబ్దములను చివరగల్గిన వానికి జీవ్ నిత్యము. కావున ఉలూక పక్షి, ఉలూకపుచ్చి యను రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

మూలమ్ :

కల్యాణక్రోడా : కల్యాణీ క్రోడా యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే, టాపేవ భవతి నతు జీవ్.

అనువాదము :

కల్యాణక్రోడా : కల్యాణీ క్రోడా యస్యాః అను విగ్రహమున టాపే వచ్చును.

మూలం :

సుజఘనా : శోభనం జఘనం యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే టాపేవ భవతి నతు జీవ్.

అనువాదము :

సుజఘనా : శోభనం జఘనం యస్యాః అను విగ్రహమున టాపే వచ్చును-కాని జీవ్ రాదు.

మూలమ్ :

సకేశాః సహకేశాః యస్యాస్యా ఇతి.

అకేశాః అవిద్యమానాః కేశాః యస్యాస్యా.

విద్యమాననాసికాః విద్యమానా నాసికా యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. ఆత్ర సర్వత్ర జీవ్ న భవతి కింతు టాపేవ.

భూర్పణఖా } సంజ్ఞావాచకయోః అనియోః

గౌరముఖా } జీవ్ న భవతి కింతు టాపేవ.

అనువాదము :

సకేశా : సహకేశాః యస్యాః, అనియు,

అకేశా : అవిద్యమానాః కేశాః యస్యాః, అనియు

విద్యమాననాసికా : విద్యమానా నాసికా యస్యాః అనియు విగ్రహము. ఇచ్చట అంతట “జీవ్” రాదు.

భూర్పణఖా } సంజ్ఞా వాచకములగు వీనికి “జీవ్” రాదు.
గౌరముఖా } మరేమనగా “టాప్” వచ్చును.

మూలమ్ :

ప్రాజ్ఞాభీః ప్రాక్ ముఖం యస్యాస్యా ఇతివిగ్రహః. ప్రాజ్ఞాభిమిత్యేతత్, దిక్పూర్వపదమ్. ముఖమితి స్వాక్షవాచకం. తథాచ ప్రాజ్ఞాభిమిత్యేతత్ దిక్పూర్వపదం స్వాక్షాంతం చ. తస్మాత్ పరస్య జీవః జీవ ఆదేశః భవతి. తథాచ ప్రాజ్ఞాభీతి రూపం సిద్ధ్యతి. ఆద్యుదాత్తత్వ సిద్ధ్యర్థం జీవః జీవ్యి ధానమ్.

అనువాదము :

ప్రాజ్ఞాభీః : ప్రాక్ ముఖంయస్యాస్యా అని విగ్రహము.

“ప్రాజ్ఞాభి” మనునది దిక్పూర్వపదము, ‘ముఖ’ మనునది స్వాక్ష వాచకము. కావున నిది దిక్పూర్వ పదమును స్వాక్షాంతము నైనది. కాన దీనికి పరమైన “జీవ్” నకు “జీవ్” ఆదేశమై “ప్రాజ్ఞాభీ” యను రూపము సిద్ధించును. ఆద్యుదాత్తత్వ సిద్ధికై “జీవ్” నకు “జీవ్” విధింపబడినది.

మూలమ్ :

దిత్యోహీః దిత్యం వహతీతి దిత్యవాచ్. వాహః ఊరి సతి వృద్ధౌ దిత్యోహ ఇతి రూపమ్. తస్మాత్ జీషి దిత్యోహీ ఇతి భవతి.

సఖీః సఖి శబ్దాత్ స్త్రీత్వే వాచ్యే జీషి-సఖీ-ఇతి రూపమ్.

అశిశ్విః స విద్యతే శిశుర్యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. అశిశుశబ్దాత్ జీషి అశిశ్వి ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

దిత్యోహీః : దిత్యం వహతీతి = దిత్యవాచ్. వాహశబ్దమునకు “ఊత్” రాగా వృద్ధిలన “దిత్యోహ” యని రూపము. దానికి “జీష్” రాగా “దిత్యోహీ” యని రూపమేర్పడు చున్నది.

సఖీ : “సఖి” శబ్దమునకు స్త్రీ త్వద్యోతకముగా “జీష్” వచ్చును.

అశిశ్విః : సవిద్యతే శిశుః యస్యాః యని విగ్రహము. అశిశు శబ్దమునకు “జీష్” రాగా ‘అశిశ్వి’ యని రూపము.

మూలమ్ :

జాతిలక్షణమ్ : ఆసర్వలింగత్వేనతి ఏకస్యాం వ్యక్తై కథనాత్ వ్యక్తంతరే కథనం వినాపి సుగ్రహ జాతిః.

వృషలీ: ఏకస్యాం వ్యక్తౌ వృషల ఇత్యుపదేశే వ్యక్తంతరే తదుపదేశం
వినైవ గ్రహణం భవతి ఇత్యేకా జాతిః.

(గోత్రంచచరజైస్సహ) అపత్యవాచకాః శాఖాధ్యేతృవాచకాః
జాతివాచకాః భవన్తి ఇత్యుపరాజాతిః.

జౌపగవీ: ఉపగోః అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః. అపత్యవాచకత్వాత్
(గోత్రవాచకత్వాత్) ఇయం జాతివాచకా. తస్మాదత్ర జీషేవ భవతి న తు.
జీష్.

కఠీ: కఠేన ప్రోక్త మధీతే ఇతి కఠీ. అత్ర శాఖాధ్యేతృవాచకత్వాత్.
జాతి లక్షణః జీష్ భవతి న తు జీష్.

కలాపీ: కలాప మధీతే ఇతి కలాపీ. అత్రాఽపి పూర్వవదేవ జాతి
వాచక జీష్.

బహ్వృచీ: బహవః ఋచః యస్యసః. అత్ర పూర్వవదేవ జాతివాచకాః.
జీష్.

బ్రాహ్మణీ: అత్ర బ్రహ్మణః అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్ర బ్రాహ్మణ
శబ్దస్య శార్థగ్గరవాది గణ పారాత్ జాతిలక్షజీషం బాధిత్యా జీన్ భవతి.

ముజ్ఞా: ఇత్యస్య జాతివాచకత్వాఽభావాత్ న జీష్ కిన్తు టాపేవ.

బలాకా: అస్య జాతివాచకత్వేఽపి నియత శ్రీలింగత్వాభావాత్ న జీష్
కిన్తు టాపేవ.

క్షత్రియా: అస్య జాతివాచకత్వేఽపి యోపధత్వాత్ న జీష్ కిన్తు
టాపేవ.

గవయీ, ముకయీ: అనయో: యోపధత్వేఽపి పృథగ్ విధానాత్
జీష్ భవతి.

మనుషీ: మనుష్య శబ్దాత్ జాతివాచకతయా జీషి రూపమ్.

మత్స్యీ: మత్స్య శబ్దాత్ జాతివాచకతయా జీషి రూపమ్.

ఓదనపాకీ: పాకాద్యుత్తరపదాత్ జాతివాచకాత్ శ్రీవిషయాత్ జీషితి
అత్ర జీష్. ఏవమేవ శక్కుకర్ణి శాలపర్ణి శఙ్ఖపుష్పి దాసీఫలీ దర్భమూలీ,
గోబాలీ ఇత్యాదీనాం జాతివిషయత్వాత్, జీష్.

దాశీ: దక్షస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్ర జాతివాచకాః జీష్
భవతి.

జౌదమేఘీ: అత్రాఽపి పూర్వవదేవ జాతిలక్షణః జీవ్. ఉదమే ఘస్య
అపత్యం శ్రీ జౌదమేఘీ.

అనువాదము :

జాతిలక్షణము:

ఇది భాష్యమందు మూడు విధములుగా చెప్పబడినది - అందొకటి—
ఆకృతిగ్రహణజాతిః-అని. అవయవ సన్నివేశ విశేషముచే గ్రహింపఁదగిన
దని యర్థము. దీని కుదాహరణము “తటి” అని. జలసమీపప్రదేశమగు
తటము ఆకృతి విశేషముతోఁ గూడినది. కనుక తట మందలి తటత్వము,
ఆకృతి వ్యంగ్యమైన జాతి. అందు మఱియొకటి— లిజ్జానాంచన సర్వభాక్
సక్పదాభ్యాత నిర్గ్రాహ్యో” అని. సర్వలిజ్జములు లేనిదై, ఒక వ్యక్తియందు చెప్పి
నచో తక్కిన వ్యక్తులయందు చెప్పనవసరము లేకయే గ్రహింపశక్యమైనది.

ఉదా || వృషలే: ఇచ్చట వృషల శబ్దము అసర్వ లిజ్జము. ఏల యనగా
దీనికి నవుంసక లిజ్జము లేదు. కాన నొక వ్యక్తియందు వృషలత్వమునుఁ
జెప్పినచో వ్యక్త్య సరములయం దనగా వృషలుని పుత్రసహోదరుల యందును.
మరల చెప్పనవసరములేక యది సులభముగా గ్రహింప శక్యము. కాన, నీ.
ద్వితీయ జాతి లక్షణము జన్మనిమిత్తకములగు బ్రాహ్మణత్వాది జాతులను
సంగ్రహించుకొను చున్నది.

ఇట్లు చెప్పినను, జౌపగవీ, కఠీ మున్నగు జాతులకు సంగ్రహము.
కాలేదు. ఏలయనగా వానికి ననుగత సంస్థాన వ్యజ్ఞత్వము లేదు. అసర్వలిజ్జ-
త్వము లేదు. కాన నిది మూడవ జాతి క్రిందికి వచ్చును. దానికి లక్షణము
“గోత్రంచ చరణై” స్పహ యని. అపత్య వాచకశబ్దములు శాఖాధ్యేత్య వాచక
శబ్దములు జాతి వాచకము లగుచున్నవని యాశయము.

ఉదా|| జౌపగవీ : “ఉపగోరపత్యం శ్రీ” యను నర్థమున జీవ్
రానుండగా దానిని బాధించి జాతి వాచకముగా ‘జీవ్’ వచ్చినది. ఏలయనగా
నిది గోత్ర వాచకము.

కఠీ: “కఠేన ప్రోక్తమధీతే” ఇతి = కఠీ. ఇచ్చట నిది శాఖాధ్యేత్య
వాచకము కాన “జీవ్” జాతి వాచకముగా వచ్చినది.

కాలాపీ : “కలాపమధీతే ఇతి కాలాపీ” అని యిచ్చటను పూర్వమువలె
జాతివాచకమగు ‘జీవ్’ వచ్చినది.

బహ్మచ్ఛీ : “బహవః ఋచః యస్య” యని ఇచ్చట పూర్వమువలె జాతి వాచకముగా “జీష్” వచ్చినది.

బ్రాహ్మజీ : బ్రహ్మణః, ఆపత్యం స్త్రీ యనువిగ్రహము. ఈ బ్రాహ్మణ శబ్దము శార్థరవాది గణమున పరితము కాన, జాతి లక్షణమగు “జీష్” ను జాధించి “జీన్” వచ్చినది.

ముజ్ఞా : ఇది జాతి వాచకము కానందువలన “జీష్” రాలేదు, టాప్ మాత్రమే వచ్చినది.

బలాకా : ఇది జాతి వాచకమైనను, నియత స్త్రీ లింగము కానందువలన జీష్ రాక, టాప్ మాత్రమే వచ్చినది.

క్షత్రియా : ఇది జాతి వాచకమైనను, యోపధము కాన “జీష్” రాక టాప్ వచ్చినది.

గవయీ; ముకయీ : ఇవి యోపధములైనను ప్రత్యేక విధానము వలన “జీష్” ను బొందు చున్నది.

మనుషీ : మనుష్య శబ్దము జాతివాచకము గాన జీష్ వచ్చినది. యకార లోపము, అకారలోపము.

మత్సీ : మత్స్య శబ్దము జాతి వాచకము గాన జీష్ వచ్చినది, యకార లోపము. అకారలోపము.

ఓదనపాకీ : పాకాదులనుత్తర పదములుగాఁ గల్గి స్త్రీ విషయకమగు జాతి వాచకమునకు, “జీష్” వచ్చును. ఇద్దే, శజ్జుకర్ణి, శాలపర్ణి, శజ్జపుష్పి, దాసీఫలీ, దర్భమూలీ, గోవాలీ, మున్నగునవి జాతి విషయకములు గాన “జీష్” వచ్చినది.

దాక్షీ : దక్షస్య అపత్యం స్త్రీ యనునర్థమున జాతి వాచకముగా “జీష్” వచ్చును.

బౌదమేయీ : ఉదమేయస్య అపత్యం స్త్రీ యనునర్థమున పూర్వమువలె “జీష్” వచ్చును.

మూలమ్ :

కురూః : ఉకారాంత యకారభిన్నోపధాత్, మనుష్య జాతివాచకాత్ స్త్రీత్యై ద్యోత్యై ఊజ్ స్యాత్. అతః కురుక్షేత్రస్య రాజా, కురుః. కురోః అపత్యం స్త్రీ ఇత్యర్థే ఉకారాంత అయోపధాత్ మనుష్యజాతివాచకాత్ కురుశబ్దాత్ ఊజి కురూ, ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

కురూః : ఉకారా న్తమై యకారభిన్నోపధమగు మనుష్య జాతివాచక శబ్దమునకు శ్రీ త్వద్యోతకముగా “హిజ్” వచ్చును. కురుక్షేత్రస్య రాజా = కురుః, కురోః అపత్యం శ్రీ యనునర్థమునందు ఉకారా న్తమును, ఆయోపధ మును, మనుష్య జాతివాచకమునగు కురు శబ్దమునకు “హిజ్” రాగా “కురూః” అని రూపమేర్పడును.

మూలమ్ :

అలాఘూః; కర్కస్థూః: అత్రాపి ఉకారాంతాత్ అలాఘు శబ్దాత్ కర్కస్థు శబ్దాచ్చ మనుష్యజాతి వాచకత్వేఽపి హిజి; సవర్ణదీర్ఘే, అలాఘు + హి = అలాఘూః ఇతి, కర్కస్థు + హి = కర్కస్థూః ఇతి చ రూపే.

అనువాదము :

అలాఘూః; కర్కస్థూః : ఇచ్చట ఉకారాంతమగు “అలాఘు” శబ్దము, కర్కస్థు శబ్దము మనుష్య జాతివాచకములు కాకపోయినను “హిజ్” రాగా సవర్ణదీర్ఘముచే అలాఘు + హి = అలాఘూః, అనియు, కర్కస్థు + హి = కర్కస్థూః అనియు రూపములు.

మూలం :

కృకవాహుః: అస్య ప్రాణి జాతిత్వేఽపి మనుష్యజాతిత్వాభావాత్ న హిజ్. నిషేధాత్. అశవీవ న జీవ్ చ.

భద్రబాహూః: అత్ర శ్రీత్వే ద్యోత్యే హిజ్ భవతి. తేన భద్రబాహూ రితి రూపమ్. ఇదం చ సంజ్ఞా వాచకమ్.

పజ్ఞాః: పజ్గశబ్దస్య జాతివాచకత్వాభావాత్ జాతిలక్షణజీవః ఆప్రాప్తౌ అత్ర హిజః పృథగ్విధానమ్.

శ్వశ్రూః: శ్వశురశబ్ద ఘటకస్య ఉకారస్య అకారస్య చ లోపే శ్వశ్ర్ ఇతి స్థితే తతః హిజి శ్వశ్రూః ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

కృకవాహుః : ఇది ప్రాణివాచకమైనను, మనుష్య జాతి కానందువలన, హిజ్ నిషిద్ధము. కావుననే “జీవ్” గూడరాదు.

భద్రబాహూః : ఇచ్చట శ్రీత్వముద్యోత్యమైనపుడు ‘హిజ్’ వచ్చును. ఇది సంజ్ఞావాచకము.

పక్షాః : పక్షా శబ్దము జాతివాచకము కానందు వలన జాతిలక్షణమగు “జీవ” ప్రాప్తిపనందువలన ‘హిజ్’ ప్రత్యేకముగా విధింపఁబడినది.

శ్వట్రూః : శ్వశుర శబ్దము నందలి ఉకారమునకు, అకారమునకును లోపమురాగా “శ్వశ్ర్” అని యుండగా, దానికి ‘హిజ్’ రాగా “శ్వశ్రూః” అని రూపము.

మూలం :

కరభోరూః : కరభావివ హిరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః. అస్మిన్ విగ్రహే కరభా-ఇతి ఉపమానవాచకం పూర్వపదం హిరూ ఇత్యుత్తరపదమ్. తాదృశం ప్రాతిపదికం కరభోరు- ఇతి. తస్మాత్ శ్రీత్యే ద్యోతే హిజ్ భవతి-కరభోరూః ఇతి రూపమ్. తతః సుబాదౌ కరభోరూః ఇతి.

సంహితోరూః : సంహిత-శఫ-లక్షణాని యత్ర పూర్వమ్ హిరు ఇతి ఉత్తరం చ వర్తతే తత్రాపి హిజ్ భవతి. తథాచ సంహితే హిరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే సంహితోరు శబ్దాత్ హిజి తతస్సుపాదౌ సంహితోరూః ఇతి రూపమ్.

వివమేవ శభోరూః : ఇత్యుత్తర శఫా వివ హిరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే శభోరు శబ్దాత్ హిజి సుబాదౌ శభోరూః ఇతి రూపమ్.

ఏవం లక్షణోరూః : ఇత్యుత్తర లక్షణ మనయౌ రస్తీతి లక్షణౌ (అర్కుటర్క) లక్షణౌ హిరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే హిజి సుబుత్పత్తౌ లక్షణోరూః ఇతి రూపమ్.

వామోరూః : ఇత్యుత్తర వామౌ (సుందరౌ) హిరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే హిజి సుబుత్పత్తౌ వామోరూః ఇతి రూపమ్.

సహితోరూః : సహిత శబ్దాత్ పరస్య హిరుశబ్దస్య హిజ్ భవతి.

హితేనహ = సహితౌ, సహితౌ, హిరూ యస్యా ఇతి విగ్రహే హిజి సుబుత్పత్తౌ సహితోరూః ఇతి రూపమ్.

సహోరూః : సహౌ (సహితే ఇతి) హిరూ యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహే హిజి సుపి సహోరూః ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

కరభోరూః : కరభా ఇవ హిరూయస్యాస్యా యని విగ్రహము. ఇందు కరభౌ అను ఉపమాన వాచకము పూర్వపదము “హిరూ” యని ఉత్తరపదము.

వానితోనేర్పడిన ప్రాతిపదకము 'కరభోరు'. దానికి శ్రీత్వ ద్యోతకముగా "ఊజ్" వచ్చును. తదన్తమునకు సుబాదులు రాగా "కరభోరూః" ఇత్యాది రూపము లేర్పడును.

సంహితోరూః : సంహిత, శప, లక్షణ శబ్దములు పూర్వపదములై, "ఊరు" శబ్దము ఉత్తర పదముగనెచ్చటనుండునో వానికిని, "ఊజ్" వచ్చును. కాన, "సంహితే ఊరూ" యస్యాః అనివిగ్రహముగల సంహితోరు శబ్దమునకు "ఊజ్" రాగా తర్వాత సుబాదిప్రత్యయములు రాగా "సంహితోరూః" ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

ఇట్లే "శఫోరూః" అనునెడ "శఫావివ ఊరూ యస్యాస్స"యను విగ్రహము గల 'శఫోరు' శబ్దమునకు "ఊజ్" వచ్చి సుబాదులురాగా "శఫోరూః" ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించుచున్నవి.

ఇట్లే "లక్షణోరూః" అనునెడ లక్షణ మనయో రస్తీతి (అర్హఆద్యచ్) వలన "లక్షణో" అనియగును. తర్వాత లక్షణో ఊరూ యస్యాస్స యనువిగ్రహముగల లక్షణోరుశబ్దమునకు "ఊజ్" రాగా తర్వాత సుబాదులేర్పడుట వలన "లక్షణోరూః" ఇత్యాది రూపములేర్పడు చున్నవి.

వామోరూః : ఇవట, వామ (సుందరౌ) ఊరూ యస్యాః యని విగ్రహముగల యీ వామోరు శబ్దమునకు "ఊజ్" రాగా, తర్వాత సుబుత్పత్తిచే, "వామోరూః" యనిరూపము.

సహితోరూః : సహిత శబ్దమునకు పరమైన ఊరుశబ్దమునకు "ఊజ్" వచ్చును. హితేనసహితౌ = సహితౌ, సహితౌ ఊరూయస్యాః అని విగ్రహముగల సహితోరు శబ్దమునకు "ఊజ్" వచ్చి సుబుత్పత్తి రాగా "సహితోరూః" అనిరూపము.

సహోరూః : సహితే ఇతిసహా, సహా ఊరూయస్యాస్స అను విగ్రహమునసహోరు శబ్దమునకు శ్రీ త్వద్యోతకముగా "ఊజ్" రాగా సుబుత్పత్తిచే ప్రేరూపము.

మూలమ్ :

కద్రూః-కమణ్ణలూః : కద్రు శబ్దాత్ కమణ్ణలు శబ్దాత్ శ్రీత్వే ద్యోత్యే ఊజీ సుబుత్పత్తౌ కద్రూః కమణ్ణలూః ఇతి రూపే- ఇదస్తు సంజ్ఞాయామేవ సంజ్ఞాభిన్నస్థలే కద్రూః, కమణ్ణలుః ఇత్యేవ.

అనువాదము :

కద్రూః; కమణ్ణలూః : కద్రుకమణ్ణలు శబ్దములకు శ్రీత్వద్యోతకముగా “ఊజ్” రాగా సుబుత్పత్తిచే కద్రూః కమణ్ణలూః అను రూపములు ఇవి. సంజ్ఞా స్థలమునందే. సంజ్ఞాభిన్న స్థలముల యందు కద్రూః, కమణ్ణలుః అని రూపములే యుండును.

మూలమ్ :

శార్ఙ్గరవీః శృంక్షరోరపత్యం శ్రీ ఇత్యర్థే ఆణి ఆదివృద్ధితస్యా రపరత్నైః ఉకారస్య గుణే గోత్రవాచకత్వేన జాతిలక్షణ జీషి ప్రాప్తే జీన్ విధీయతే. సుబుత్పత్తౌ శార్ఙ్గరవి ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

శార్ఙ్గరవీ : “శృంక్షరోరపత్యంశ్రీ” అనునర్థమున, ఆణ్ ప్రత్యయము, ఆదివృద్ధియురాగా రపరత్నముతో ఉకారమునకు గుణము, గోత్రవాచకత్వముచే. జాతి లక్షణమగు “జీష్” రాగా “జీన్” విధింపబడుచున్నది. తర్వాత సుబుత్పత్తిచే “శార్ఙ్గరవీ” యనురూపము.

మూలమ్ :

బైదీః ఏవం బిదస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహే అపత్యార్థే అజీ, జాతిలక్షణే జీషి ప్రాప్తే జీన్ విధీయతే తతః సుబుత్పత్తౌ బైదీ ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

బైదీ : బిదస్య అపత్యంశ్రీ యని విగ్రహమున, అపత్యార్థమునందు “అజీ” రాగా జాతి లక్షణమగు “జీష్” ప్రాప్తించగా “జీన్” విధింపబడి దాని వైసుబుత్పత్తి వలన “బైదీ” యనురూపము.

మూలమ్ :

నారీః స్య శబ్దాత్ జీషి ప్రాప్తే జీన్ విధీయతే. ఋకారస్య రపరవృద్ధిః జాతిలక్షణః జీష్ నాత్ర భవతి : తథాచ నారీ ఇతి రూపమ్

ఏవం నర శబ్దాత్ జీని నకారాత్ ఆకారస్య వృద్ధిః. తథాచ నారీ ఇత్యేవ రూపమ్.

అనువాదము :

నారీ : స్యశబ్దమునకు శ్రీ త్వద్యోతకముగా “జీష్” రాగా “జీన్”

విధింపఁబడినది. ఋకారమునకు రపరమైనవృద్ధి. ఇచ్చట జాతిలక్షణ “జీవ్”
రాదు

ఇట్లే నరశబ్దమునకు “జీన్” గా నకారముపైని అకారమునకు వృద్ధి
వచ్చి నారీయను రూపము.

మూలమ్ :

అమృష్టాః అమృష్టస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః. అత్ర శ్రీత్వే
ద్యోతే “చాప్” భవతి.

కారీషగన్ధ్యాః కరీషస్యేవ గన్ధః యస్యాస్యా ఇతి విగ్రహః.

అత్రాఽపి శ్రీత్వే ద్యోత్యే చాపేవ.

శార్కరాశ్చ్యాః శర్కరాక్షస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః । అత్రాఽపి
పూర్వవదేవ చాప్.

పౌతిమాష్యాః పూతి మాషస్య అపత్యం శ్రీపౌతిమాష్యా ఇతి విగ్రహః.

అత్రాపి పూర్వవదేవ చాప్.

అనువాదము :

అమృష్టాః : “అమృష్టస్య అపత్యంశ్రీ” యని విగ్రహము. ఇచ్చట
శ్రీత్వద్యోతకముగా ‘చాప్’ వచ్చును.

కారీషగన్ధ్యాః : “కరీషస్యేవ గన్ధః యస్యాస్యా” యని విగ్రహము.
ఇచ్చటఁగూడ ‘చాప్’ వచ్చును.

శార్కరాశ్చ్యాః : శర్కరాక్షస్య అపత్యం శ్రీ యని విగ్రహము. ఇచ్చటఁ
గూడ పూర్వమువలె ‘చాప్’ వచ్చును.

పౌతిమాష్యాః : పూతిమాషస్య అపత్యం శ్రీ యని విగ్రహము. ఇచ్చట
గూడ పూర్వమువలె “చాప్” వచ్చును.

మూలమ్ :

ఆవట్యాః ఆవటస్య అపత్యం శ్రీ ఇతి విగ్రహః । అత్రాఽపి పూర్వ
వదేవ చాపి ఆవట్యా ఇతి రూపమ్.

యువతిః : యువన్ శబ్దాత్ తిప్రత్యయః స్యాత్ శ్రీత్వ ద్యోతకతయా
నకారస్య లోపశ్చ. తథా చ యువతిః ఇతి రూపమ్.

అనువాదము :

అవట్యో : అవటస్య అపత్యం శ్రీ యని విగ్రహము. ఇచ్చట గూడ పూర్వమువలెనే “చాప్” వచ్చును.

యువతిః : యువః శబ్దమునకు ‘తి’ ప్రత్యయము. శ్రీత్యద్యోతకముగా నకారలోపము దానిచే “యువతిః” యనురూపము.

మూలమ్ :

బహుయువాః బహవః యువానః యస్యాంసా విగ్రహః. తిప్రత్యయః

యువతీః యు(మిశ్రణే) ఇతి ధాతోః లటి, తస్య శతరి, శతః లుకి, ఉవజి, ఉగిత్యాక్ జీపి యువతీ శబ్దః వ్యుత్పన్నః. పతిం సుఖేన మిశ్రయన్తి యోషిదిత్యర్థః.

అనువాదము :

బహుయువా : “బహవః యువానః యస్యాంసా” యని విగ్రహము. ఇచ్చట యువః శబ్దము ఉపసర్జనము కాన తి ప్రత్యయము రాలేదు.

యువతీ : “యు” (మిశ్రణే) యనుధాతువునకు లట్ నందు శత్రు ప్రత్యయమును దానికి లోపమును వచ్చును. దానికి “ఉవజీ” ఆదేశమగును. ఇది “ఉగిత్తు” కాన దానికి జీప్ రాగా యువతీ శబ్దమేర్పడినది. ‘పతిం సుఖేన మిశ్రయన్తి యోషిత్’ అనగా భర్తను సుఖముతో మిశితము గావించు శ్రీ యని యర్థము.

ఇతి శ్రీ ప్రత్యయప్రకరణమ్*

* ఈ శ్రీ ప్రత్యయ ప్రకరణము శ్రీ కృష్ణాచార్యులుగారు వ్రాసిన శబ్దరత్నావళి మూలములో లేదు. శ్రీ ఉదారి సుబ్బరామశాస్త్రిగారు చేర్చినారు.

INDEX

పుటాక్షరైః సహ అకారాదివర్ణక్రమేణ శబ్దానుక్రమణికా

Page

Page

అక్షి - The eye 121
 అమ్మా - Mother 113
 అగ్నిః - The fire 79
 అగ్నిమథ్ - Who Kindles fire 127
 అగ్రణిః - Principal 110
 అజరమ్ - undecaying 117
 అతిచమూః - Victorious over
 armies. 111
 అతిలక్ష్మ - Who has surpassed
 Lakshmi 109
 అతిసఖా - } Who has surpassed
 అతిసఖః - } his friend. 108
 అదద్ర్యక్ - One worshipping
 this 123
 అదన్ - That. This. 98; 101
 అధరః - Inferior. West. 95
 అనడాన్ - An ox 185
 అనాది - Being without begin-
 ning. 120
 అనేహః - Time 134
 అన్యః - Other 93
 అన్యశమమ్ - Any Other 102
 అన్యతరః - either 93
 అస్తరః - Outer or lower
 garment 95
 అపరః - Other 95
 అముముయక్ - One worshipping-
 ing this 124
 అమ్మా - Mother. 113
 అమ్మికా - Mother 80
 అమ్మ - Water 83

అర్థః - Half 104
 అర్యమా - The sun 128
 అర్వా - A horse 129
 అల్ప - Few 104
 అల్లా - Mother 113
 అవరః - Posterior. West. 95
 అష్ట - Eight. 131
 అస్మక్ - Blood. 139
 అస్థి - A bone 121
 అస్మత్ - Our (అహమ్ = I) 97
 అహః - A day 140
 అత్మధూః - The self existent.
 or Brahma. 112
 అత్మా - The soul 86
 అపః - Water 136
 అః - A benediction 138
 అస్యమ్ - Face 118
 ఇతరః - Other 93
 ఇదమ్ - This. 98; 101
 ఇంద్రాజిత్ - Conqueror of
 Indra. 85
 ఉత్తరః - Inferior, Other,
 North. 95
 ఉదకమ్ - Water 118
 ఉదక్ - Northern 123
 ఉద్గతా - A domestic Chaplain
 learnt in Sama. 80
 ఉన్నీ - One lifting up 110
 ఉపానత్ - A slipper. 138
 ఉపేయివాన్ - Going near to 87
 ఉభయః - Both. 94

ఉభౌ - Both 94
 ఉల్లాసత్ - Shining 91
 ఉశనా - The regent of the planet Venus. 134
 ఉష్టిక్ - A metre of the Vedas. 138
 ఉర్క్ - Strong శ్లో. 38
 ఋత్విక్ - A domestic chaplain in 84
 ఋభుక్షాః - Indra 130
 ఏకః - One 95
 ఏకతరమ్ - One of the two. 93
 ఏతత్ - This. 96;100;
 ఏతాదృక్ - Such. 82
 కక్షప్ - Space or a point of the Compass. 89
 కటప్రూః - Mahadeva 112
 కణ్డూః - An itching 82
 కతమః - Which of many? 93
 కతరః - Which of the two? 93
 కతి - How many? 107
 కతిపయః - Some. 104
 కరీ - Elephant 86
 కరేణుః; కరిణీ -A female elephant. 82
 కర్తృ - An agent 80;121
 కర్మ - An action 91
 కవిః - Poet 79
 కాకుః - Change of voice in fear, grief & c. 82
 కిమ్ - Who; What 97;101
 కుమారి - A daughter 110
 కృష్ణః - A name of Vishnu 76

క్రవ్యాత్ - A giant feeding on raw flesh 85
 క్రోష్టా - A jackal 110
 క్రుత్ - Anger 136
 క్షుత్ - Hunger 136
 క్షవాక్ - A worshipper of Cows 139
 గీః - Speech 89
 గుణీ - A good man 86;141
 గుప్ - Concealing 131
 గురుః - Teacher 79
 గోపా - A Cowherdess 115
 గౌః - A Cow; a bull 80;82
 గౌరీ - The wife of siva 81
 గ్రామణీః - Head of a village 110
 గ్లోః - The moon 113
 ఘృణిః - Brightness. 81
 ఘృతస్పృక్ - Who touches Clarified butter 132
 చకాసత్ - Shining 85
 చక్షుః - An eye 141
 చతుర్ - Four 131;137
 చంద్రమాః - The moon 87
 చమూః - Army 82
 చరమః - Last 104;
 చికిర్షత్ - Wishing to do 90
 చోరయత్ - Stealing 90
 జక్షత్ - Eating 85;91
 జక్రః - The clavicle 83
 జరా - Decreptitude 114
 జలముక్ - Cloud 84
 జాగ్రత్ - Waking 85;91

జామాతా - A son-in-law 112
 జహ్వత్ - Sacrificing 85
 జ్ఞానమ్ - Knowledge 83
 తత్ - He; She; It; 96;100
 తనుః - Body 82
 తనుత్యక్ - One that left the
 body. 84
 తనూః - Body 82
 తస్తిహన్ - Existing 87
 తాదృక్ - Such. 92;132
 తిర్యక్ - Moving crookedly
 123;138;
 తుదత్ - Paining 91
 తురాషాత్ - Indra 136
 తృతీయః - The third 104
 త్యక్ - He; she, it, or that; 96
 త్రయః - Three 108
 త్వః - Other 93
 త్వక్ - The skin 88
 త్వత్ - Light 90
 దక్షిణః - South; Right. 95
 దణ్ణి - Having a staff. 141
 దదత్ - Giving 91
 దధత్ - Having; Protecting 85
 దధి - curdled milk 120
 దధృక్ - Arrogant. 133
 దన్తః - Tooth. 105
 దరిద్రత్ - Poor 85
 దశ - Ten 131
 రామలిట్ - He who licks the
 string 88
 రామ - garland 92;136
 యిక్ - Space 89
 యిషత్ - Demi-god 85

దీవ్యత్ - Sporting 90
 దుర్గా - goddess 80
 దుహితా - Daughter
 దృక్ - Sight 90
 దేవద్ర్యక్ - Worshipper of
 gods. 123
 దేహపుత్ - That which nouris-
 hes the body 87
 యోః - Shoulder 133
 యోషి - Guilty 86
 య్యః - Heaven 117
 య్యః - Gate 137
 య్యిత్ - An enemy 87
 య్యితియః - Second 104
 య్యః; య్యే - Two 95;99
 య్యహ్నః - Existing in two
 days. 107
 ధనమ్ - Wealth 83
 ధనీ - A rich man 86
 ధనుః - A bow 141
 ధాతా - The Cherisher,-
 Brahma 79
 ధామ - Brightness,
 House. 92
 ధీః - Intelligence 117
 ధీమాన్ - An intelligent
 man 126
 ధుక్ - One who milks. 88
 ధూః - Heaviness 89
 ధేమః - A milk Cow 81
 ధ్రుక్ - Deceiver 135
 నక్; నత్ - Destroying 132
 నదీ - River. 81

ననాన్దా - (పితృవత్) - Husband's sister

నప్తా - Grand son 80

నర్మ - Sport 91

నవ - Nine 131

నా - A man 112

నామ - Name 91

నాసికా - Nose 115

నిర్జరః - Imperishable 104

నిలయః - A house 78

నిశా - Night 115

నీ - Leader 110; 117

నిలత్విత్ - One whose light is blue. 87

నుదత్ - Inducing 91

నేమః - Half. 94

నౌ - A ship. 117

వచత్ - Cooking 90

పంచ - Five 180

పతిః - Protector 108

పత్నీ - Wife 81

పద్మా - The goddess of richness. 80

పథాః - A Path. 130

వసః - The sun

వయః - Water or Milk 92

పయోముక్ - Cloud 84

వరః - After

పరమపథా - A dear friend

పరిమృత్ - Washer 125

పరివ్రాత్ - Wandering mendicant. 125

పాదః - Foot 105

పాదపాణి - An aggregate of feet and hands. 83

పాపా - Sin 86

పార్వతీ - Wife of Siva 81

పితా - Father 112

వివరీః - One who wishes to read 134; 141

పుణ్యకృత్ - One who does meritorious deeds 89

పుత్రీయన్తి - Desiring a son for One's self

పునర్భూ - A virgin widow remarried.

పుమాన్ - Male 134

పూ - City 89

పూషా - Sun 128

పూర్వః - Prior; East 94

పూర్వోత్తరా - A women that has mistaken North for East 113

వృతవా - Army 115

ప్రతిదివా - One that plays in return 128

ప్రతీచీ - West

ప్రత్యక్ - Western 122; 138

ప్రథమ - First 104;

ప్రధీ - Man of superior understanding 109; 116; 119

ప్రశాన్ - Tranquil 131

ప్రశాన్ - Eastern worshipper 122

ప్రశావృత్ - Rainy season. 90

ఫలమ్ - Fruit 82

బహుయజ్ఞా - One who has performed many sacrifices. 136
 బహుశ్రేయసి - One who has many excellent qualities 109
 బహుశక్తి - Very strong 140
 బాహు - The arm 79
 బిభ్యత్ (తీ) - Fearing 85
 బుద్ధి - Intellect 81
 బోధువత్ (తీ) - Being frequently 85
 బ్రహ్మ - The supreme 91
 భగవతి - The goddess
 భర్మ - gold 91
 భవన్ - Being 126
 భవాన్ - your honour; your excellency 126
 భాత్ - Shining 91
 భానుః - The sun 79
 భామా - A woman 80
 భిషక్ - Physician 84
 భీః - Fear 117
 భుత్ - The learned 127
 భూః - The earth. 25
 భ్రూవత్.
 భూపతిః - A king 79
 భృత్ - a cook 86; 125
 భోక్త్రీ - Enjoying 117
 భ్రాతా - Brother 112
 భ్రూః - Eye brow. 117
 మధువాన్ - Indra 129
 మతిః - Sagacity 81

మధు - Honey 83
 మనః - Mind 92
 మనోహరణి - Pleasant 89
 మన్థాః - A churning stick 130
 మరుత్ - Air 84
 మహాన్ - A greatman 126
 మహిమా - great ness 85
 మహిరుత్ - A tree 88; 92
 మాతా - Mother 117
 మాసః - Month 106
 మాంసమ్ - Flesh 119
 ముకుందః - Vishnu 76
 ముత్ - Joy. 89
 మృత్ - A cleanser 86
 యక్ష్మత్ - The liver 140
 యజ్ఞా - A sacrificer 85
 యత్ - who; which; what 96; 100
 యయాః - A path 109
 యవక్రీః - Purchaser of yavas. 110
 యశస్వి - A famous man 86; 141
 యాదృక్ - Which like 92; 132
 యుక్ - One who joins 124
 యువా - A young man 130
 యుష్మత్ - your. (త్వమ్) - you. 97
 యూషా - The churning 106
 రత్నముత్ - A stealer of gems. 87; 92
 రమా - A name of Lakshmi 80
 రవిః - The sun 79
 రాః - The Wealth 112

రాజా - A king 85
 రాజ్ఞి - A Queen 89
 రాట్ - A ruler 125
 రామః - One of the incarnations of Vishnu. 76
 రుచిః - A ray of light 81
 రున్ధతీ - Preventing 89
 లక్ష్మీః - Vishnu's wife 116
 లిక్ - One who licks 88
 లూః - One who cuts 112
 లోకః - World 76
 వచః - Speech 92
 వచనమ్ - A word 83
 వదనమ్ - Face 88
 వధూః - A woman 82
 వనమ్ - A wood 83
 వయః - Age 92
 వర్మ - Armour 91
 వర్షాభూః - A frog 112
 వాక్ - Speech. 88
 వాగ్మీ - A good speaker 141
 వాణీ - speech 81
 వాతప్రమీః - Antelope 109
 వాయుః - The air, 79
 వాత్ - The water 141
 వారి - The water 88
 విత్ - One who enters. A Vaisya. 88; 92
 విద్యాన్ - A wise man. 87
 విధుః - The moon 79
 విపాత్ - The name of a river. 90
 విశ్వః - All 93
 విశ్వపాః - Preserver of all 107

విశ్వవాత్ - All sustaining 135
 విష్ణుః - Omnipresent 79
 విష్ణుద్రక్ష - A worshipper of all 123
 వీరుత్ - Creeper. 136
 వృక్షః - Tree 76
 వృత్రహ - The destroyer of Vritra (Indra) 128
 వేధాః - Brahma 87
 వ్యహ్నః - Happening on separate days. 107
 వ్యోమ - The sky. 92
 శంస్తా - Prayer 80
 శకృత్ - ordure 140
 శమ్భుః - A name of siva 79
 శర్మ - Name; Happiness. 91
 శాక్తి - Name of Vishnu 86
 శాసత్ - Ruling. 85; 91
 శాస్త్రకృత్ - The author of a science 85
 శాస్త్రీ - Philosopher 86
 శివః - Auspicious. 76
 శుద్ధధీః - One whose thoughts are pure, 110
 శృత్రు - Whiskers. 83
 శ్రీః - Prosperity 116
 శ్రీవతిః - The lord of lakshmi 79
 శ్రుతిః - The ear. Vedas. 81
 శ్వా - Dog. 129
 షట్ - six 133
 సక్తి - The thigh 121
 సఖా - A friend 108

సఖి - A female friend 81
 సజ్జాః - Friend 137
 సద్ర్యక్ - Moving with 123
 సప్త - Seven 131
 సమః - All 98
 సమ్యక్ - Moving equally
 right 128;
 సమృత్ - Prosperity 89
 సర్వః - All 93
 సర్వద్ర్యక్ - Possessing all 128
 సహకృత్వా - Cooperator 86
 సాను - The level part of a
 mountain 121
 సయాహ్నః - The evening. 107
 సితత్విత్ - The moon 92
 సిమః - Which 93
 సీతా - A furrow, Rama's
 wife 80
 సీమా - Boundary 186
 సుగణ్; సుగాణ్ - A good
 accountant 126
 సుత్రామా - Indra. 85
 సుదిష్ - Possessed of good
 heaven 132; 141.
 సుద్యౌః - Passing pleasant
 days. 80
 సుధీః - Intellect person. 110;
 120, 116
 సుసౌః - Having good
 ships 118.
 సున్యతీ - Extracting the juice
 of the soma plant. 89
 సుపాత్ - Having handsome
 feet. 127.

సుభ్రూః - One having good
 brows. 117
 సుమనః - A diety 87; 90
 సుయక్ - One who applies
 himself well 84
 సురాజ - One having good
 ruler. 92
 సువాక్ - An eloquent
 man 84; 90
 సువృత్ - One that cuts
 well 124.
 సుక్రీః - Possessing good
 wealth. 110
 సుసఖా - A good friend 108
 సేః - One with cupid 112
 సేదివాన్ - Possessor. 87
 సేనాసీః - A general 110
 సోమపాః - One who drinks
 juice of the asclepias. 107
 సోమసుక్ - One who extracts
 the juice of the soma
 plant. 85
 స్త్రీ - Woman 116
 స్పృక్ - He who touches 132
 స్మృతిః - Recollection 81
 స్మృతేః - One that has thought
 of cupid. 112
 స్మృతాః - One by whom
 siva has been thought
 of 80
 వ్రన్ - A garland 88
 వ్రగ్వీ - One having
 garlands 141

స్వః - Own self 95

స్వప్ - A lake of fresh.
water 142

స్వనడుత్ - Having good
cattle 142

స్వభూః - The self existent 111

స్వయమ్భూః - The self
existent 112

స్వసా - A sister 82

హరిః - Vishnu 79

హవిః - Clarified butter 141

హరిత్ - Ad. green. N. One
of the Cardinal points 89

హర్తృ - Destroying 122

హః హః - A gandharva 107

హూహూః - Do 111

హృదయమ్ - Chest; Heart 118

హ్రీః - Modesty. 117

LIST OF VERBS

అకారాది వర్ణక్రమేణ పుటాక్షైర్గణాద్యక్షైః

సహ ధాత్వనుక్రమణికా

అశ్. య. ప. to go, to
worship 308

అశ్. య. ప. to make clear. to
anoint to be beautiful, to
go. 308; 360

అద్. య. ప. to eat. 287

అన్. య. ప. to live 337

అర్. య. ప. to be worth 308

అర్. య. ప. to worship 308

అర్. య. ప. to go. to ask 308

అర్. య. ప. to worship, to be
worthy. 308

అశ్. య. ప. to pervade 357

అశ్. య. ప. to eat. 362,

అన్. య. ప. to be 335

అన్. య. ప. to throw 328

అన్. య. ప. to pervade 355

అన్. య. ప. to sit 288

ఇ. య. ప. to go 341

ఇ. అధి + ఇ. య. ప. to study 346

ఇన్. య. ప. to shine. to kindle 359

ఇష్. య. ప. to wish 329

ఈశ్. య. ప. to go. to blame 319

ఈడ్. య. ప. to praise 344

ఈశ్. య. ప. to possess
power 345

ఉహ్. య. ప. to destroy 307

ఉహ్. య. ప. to conceive.

to reason, infer. 319

ఋ. య. ప. to go. to get 313

ఋ. య. ప. to go 303; 360

ఏశ్. య. ప. to shine 319

ఏధ్. య. ప. to grow or
increase 319

కథ్. య. ప. to tell. to speak 332

కమ్. య. ప. to desire 321

కాశ్. య. ప. to wish 308

కిత్. య. ప. to fear 306

కుక్. య. ప. to take 273

కుచ్. య. ప. to exclaim 307

కుజ్. య. ప. to rob 307

కృ. య. ప. to do 298; 360

కృత్. య. ప. to cut 326; 330; 358

కృష్. య. ప. to be able 320

కృష్. య. ప. to draw or make
furrows. to plough 331

కృ. య. ప. to throw 330

క్రమ్. య. ప. to go 314

క్రీ. య. ప. to buy 303

క్రూధ్. య. ప. to be angry. 327

క్లమ్. య. ప. to be weary 327

క్షత్. య. ప. to kill 303

క్షమ్. య. ప. to endure 320; 327

క్షి. య. ప. to wane 315

క్షిత్. య. ప. to kill 303; 360

క్షిప్. య. ప. to throw. 283

కు. య. ప. to send 342

కుద్. య. ప. to pound. 301; 307

ముఖ్. య. ప. to be hungry 327
 ముఖ్. య. ప. అ. to tremble 322
 మ్ర. య. ప. to waste. decline 310
 మ్రు. అ. ప. to sharpen 342
 మ్రుద్. య. ప. to sound in-
 articulately. to be unctuous.
 liberate 322
 ఖద్. య. ప. to be steady;
 to kill. to eat 308
 ఖద్. య. ప. to strike. to afflict
 330
 ఖద్. య. ప. అ. to be distressed.
 to suffer mesery 279; 359
 గణ్. య. ప. to count 332
 గణ్. య. ప. to sound 308
 గద్. య. ప. to speak 307; 332
 గమ్. య. ప. to go. 313
 గామ్. య. ప. to churn, to
 penetrate 320
 గు. య. ప. to stool 323
 గుమ్. య. ప. to protect to
 be confused 317
 గుమ్. య. ప. to cover 323
 గృ. య. ప. to sprinkle 312
 గృప్. య. ప. to take 321
 గృ. య. ప. to swallow.
 to sound 330; 363
 గ్రక్. య. ప. to put to
 gether. 332
 గ్రమ్. య. ప. to take 364
 గ్రై. య. ప. to be lanuid 311
 ఘుట్. య. ప. to revolve 322.

ఘుమ్. య. ప. ఉ. to aver. to
 manifest sentiment by
 sound 286; 307
 ఘృ. య. ప. to sprinkle 312
 ఘృచ్. య. ప. ఉ. to shine 303
 ఘృమ్. య. ప. to grind. 307; 360
 ఘ్రూ. య. ప. to smell 310
 చకాన్. అ. ప. to shine 339
 చక్ష. అ. ప. to speak, tell,
 to see. 343
 చి. య. ప. ఉ. to collect 298; 357
 చిట్. య. ప. to serve 306
 చిత్. య. ప. to think 306
 చిన్. య. ప. ఉ. to think, to
 remember 332
 చుర్. య. ప. ఉ. to steel 284
 చృత్. య. ప. to kill. to
 connect together 326
 చ్యు. య. ప. అ. to go, 323
 చ్యుత్. య. ప. to wet thoroughly
 to sprinkle. 307
 చిద్. య. ప. ఉ. to cut, 301
 చృద్. య. ప. ఉ. to shine.
 to play. 326
 చ్. య. ప. to cut. 326
 జక్ష. అ. ప. to eat. to
 laugh 337
 జన్. య. ప. అ. to be born or
 produced 328
 జాగృ. అ. ప. to be awake 338
 జి. య. ప. to conquer, 315
 జ్యూ. య. ప. to grow old 328
 జ్ఞా. య. ప. ఉ. to know 363

జ్యో. య. ప. to be old. 363
 జ్ఞి. య. ప. to neglect 315
 య్యూ. య. ప. to become
 old, 326
 డి. య. ప. to fly 323; 328
 తన్. య. ఉ. to spread 301
 తన్. య. య. to heat or
 burn 317; 332
 తన్. య. ఆ. to rule 329
 తమ్. య. ప. to desire. to be
 exhausted 327.
 తిన్. య. ఆ. to sprinkle 320
 తిల్. య. ప. to go 306
 మ. అ. ప. to grow. to go
 to kild. 342
 మద్. అ. ఉ. to pain, wound 280
 మత్. య. య. ఉ. to kill 322
 మల్. య. ఉ. to weigh 286
 మమ్. య. ప. to be pleased 326
 మమ్. య. ప. to go to ask
 307; 359
 త్యజ్. య. ప. to eat. to graze
 303; 360
 త్యక్. అ. ఉ. to kill. to disregard
 326
 త్యన్. య. ప. to be
 pleased. to please. 327
 త్యహ్. య. ప. to kill 359
 త్యూ. య. ప. to swim. to
 cross. 316
 త్యజ్. య. ప. to quit 317
 త్రన్. య. ఆ. to be ashamed 320
 త్రన్. య. ప. to fear. to run 326
 త్రట్. య. ఆ. to cut

త్రై. య. ఆ. to protect 323
 త్విమ్. య. ఉ. to shine 324
 దద్. య. ఆ. to give 320
 దధ్. య. ఆ. to hold. to give 320
 దమ్. య. ప. to suppress. 327
 దధ్. య. అ. ప. to be poor 338
 దచ్. య. ప. to bite or sting
 308; 318
 దమ్. య. ప. to burn or to
 reduce to ashes 318.
 దా. య. ప. to give 311
 దా. అ. ప. to cut 341
 దా. య. ఉ. to give 294
 దిన్. య. ప. to play. to disire
 to over come. to traffic.
 to be mad. to go. to shine.
 to praise. to be glad. to
 be sleepy. to leave 277.
 దిన్. య. ఉ. to give. to
 show. 331
 దిహ్. అ. ఉ. to increase. to
 smear 324
 దు. య. ప. to go 315
 దుమ్. య. ఆ. to act improperly.
 to become corrupted 326.
 దుహ్. అ. ఉ. to milk. 324; 347
 దుహ్. య. ప. to go. to ask. 307
 ద్య. య. ఆ. to revere. to
 respect. 330
 ద్యన్. య. ప. to be glad. to
 be proud 327
 ద్యన్. య. ప. to see 311
 ద్యూ. య. ప. to tear 368
 దే. య. ఆ. to protect 323

దో. ఖ. ఆ. to cut 326
 ద్యుత్. ం. ఆ. to shine 322
 ద్రా. అ. ప. to abuse 341
 ద్రు. ం. ప. to go. to drop. to ooze. 316
 ద్రుహ్. ఖ. ప. to seek. to hurt. to bear hatred 327.
 ద్విష్. అ. ఉ. to hate 289
 ధా. ఇ. ఉ. to hold. to nurture. to maintain. to give 296
 ధా. ఖ. ల. ఉ. to shake. to make tremble 364
 ధృ. ం. ఉ. to hold. to keep 324; 330
 ధే. ం. ప. to drink. 309
 ధ్వా. ం. ప. to apply fire 310
 దైత్య. ం. ప. to recollect. to think 309
 ధ్వంస్. ం. ఆ. to fall down, to reduce, to powder, to go 322
 సద్. ం. ప. to thrive. to be happy 308
 సభే. ం. ఆ. to kill to be empty 322
 సమ్. ం. ప. to salute with reverence. to bow. 314
 సహ. ఖ. ప. to disappear. to perish. 327
 సహ్. ఖ. ఉ. to bind. 329
 నిజ్. ఇ. ఉ. to cleanse. to nurture. 355
 నిష్. ం. ప. to blame 308
 ను. అ. ప. to praise 343

నుద్. ల. ఉ. to throw. to direct. 283
 నృత్. ఖ. ప. to dance; gesticulate 325
 పక్. ం. ఉ. to cook. 324
 పక్. ం. ప. to recite or read.
 పక్. ం. ప. to fall 307; 318
 పద్. ఖ. ఆ. to go. 279; 329
 పా. ం. ప. to drink. 310
 పా. అ. ప. to protect 341
 పిక్. ల. ప. to form. to light 330
 పిష్. ఇ. ప. to pound 358
 పీ. ఖ. ఆ. to drink 328
 పుష్. ం. ఖ. ఫ. to nourish; to bring up. 307. 326; 363
 పూ. ం. ఫ. ఆ. to purify 323; 363
 పృ. ల. ఆ. to be busy. to labour 330
 పృ. ఫ. ప. to protect 363
 పైత్య. ం. ఆ. to grow or increase 328
 ప్రచ్ఛ. ల. ప. to ask. to derire. to know 330
 ప్రీ. ఫ. ఉ. to please. to desire or love, 306; 328
 ప్రుష్. ం. ప. to burn 307
 ప్నా. అ. ప. to eat. 341
 బద్. ం. ప. to be eternal or ever lasting 308
 బన్ధ. ఫ. ప. to bind
 బుద్. ం. ఉ. to know 273; 306; 307;
 బుద్. ఖ. ఆ. to be conscious 279

బున్. ం. ఉ. to see to remember. 307; 362
 బృహ్. ం. ప. to sound. 307
 బ్రూ. ం. ఉ. to speak or tell 349
 భజ్. ం. ఉ. to serve, worship to possess, 324
 భజ్. ం. ప. to speak 308
 భా. అ. ప. to shine 341
 భిద్. బ. ఉ. to break 301; 329
 భీ. ఆ. ప. to fear 351
 భుజ్. బ. ప. to protect.
 ఆ. to eat. 360
 భూ. ం. ప. to be 269
 భృ. ఆ. ఉ. to hold, to support foster. 324; 353
 భ్రమ్. ం. బ. ప. to be unsteady to wander 327
 భ్రంక్. భ్రంస్. బ. ప. to fall down 322; 328
 భ్రష్ట. బ. ప. to fry. to cook 331
 భ్రాజ్. భ్రాజ్, భ్రాజ్. ం. ఆ. to shine 322
 మధ్. బ. ప. to rejoice; to weary 327
 మన్. ం. ప. ప. to know 279.
 మన్. ం. ప. ప. to churn; to afflict. 308; 362
 మన్. బ. ప. to plunge. Bathe purify. 330
 మా. అ. ప. ఆ. బ. ఆ. to measure 333; 341
 మిద్. ం. ఆ. to be oily. to melt. to be soft. 322

మిహ్. ం. ప. to sprinkle 318
 మీ. ప. ఉ. to kill. to injure 306; 328
 ముచ్. బ. ఉ. to release 331
 ముట్. ం. ఉ. to chop off 286
 ముద్. ం. ఆ. to rejoice 271
 ముష్. ప. ప. to steal 333
 ముహ్. బ. ప. to lose consciousness. to err. to be foolish. 327
 మూ. ం. ఆ. to tie 323
 మృ. బ. ఆ. to die. 330
 మృ. ప. ప. to kill 333
 మృజ్. అ. ప. to cleanse 333
 మృశ్. బ. ప. to touch. to consider. 331
 మే. ం. ఆ. to return; to exchange. 323
 మ్నా. ం. ప. to study 310
 మై. ం. ప. to be languid to fade 310
 యజ్. ం. ఉ. to worship. to associate with. to sacrifice. to give. 324
 యమ్. ం. ప. to stop. to refrain. 314
 యా. అ. ప. to go. 340
 యాచ్. ం. ఉ. to beg. 273
 యు. అ. ప. to mix. to separate, to bend. 342
 యుజ్. బ. ఉ. to mediate 279
 యుజ్. బ. ప. to join to mix 359
 యుధ్. బ. ఆ. to fight 279
 యచ్. ం. ఉ. to endeavour 332

రజ్జ్. య. క. ఉ. to dye. to be.
 attached to 318;324;329
 రథ్. క. వ. to kill, to injure.
 to finish & ect. 327
 రభ్. య. ఆ. to begin 322
 రమ్. య. ఆ. to sport. 322
 రా. అ. వ. to give. to take 341
 రాజ్. య. ఉ. to shine 323
 రాధ్. క. జ. వ. to grow 356
 రిచ్. జ. ఉ. to purge. 360
 రిమ్. య. క. వ. to kill. 328
 రు. అ. వ. to sound. 342
 రుచ్. య. ఆ. to shine. to please
 273;322
 రుట్. య. ఆ. to strike 322
 రుద్. అ. వ. to weep. 337
 రుథ్. జ. ఉ. to oppose. to
 besiege. to enclose 298
 రుమ్. య. క. వ. to kill 307;
 318;328
 రుహ్. య. వ. to grow from seed.
 to be born. 318
 లభ్. య. ఆ. to obtain. 322
 లమ్. య. క. ఉ. to desire. to
 love 328
 లన్. య. ఆ. to be membest
 or ashamed 331
 లా. అ. వ. to take 341
 లిప్. య. ఉ. to increase.
 to anoint; smear 331
 లిహ్. అ. ఉ. to taste. to lick.
 324;348
 లీ. క. ఆ. య. to adhere or
 cling to 328

లుత్. య. ఆ. to oppose. 322
 లుప్. య. ఉ. క. వ. to cut. to
 suppress. to cause to
 disappear. to perplex 331
 లుభ్. క. వ. to covet. 328
 లూ. య. వ. to cut. 384
 వచ్. అ. వ. to speak. to read.
 332;333
 వద్. య. వ. to inform. 308;318;332
 వప్. య. ఉ. to sow. to shave.
 to weave. 325
 వస్. య. వ. to dwell. to cover
 with dress. 289;312
 వహ్. య. ఉ. to bear. to flow
 as a stream. 325
 వా. అ. వ. to go. to blow 341
 విచ్. జ. ఉ. య. ఆ. to fear.
 to shake. 360
 విజ్. జ. ఉ. to sparate 331;354
 విద్. అ. వ. to know య. ఉ.
 to obtain 331;355.
 విద్. జ. క. ఆ. to be. to exist
 278;329;334.
 విమ్. జ. ఉ. to pervade 355
 వీ. అ. వ. to go. to pervade
 & etc. 341
 వృ. య. ఆ. య. ఉ. to serve. to
 worship. to choose to,
 ask for. to over 357.
 వృత్. య. ఆ. to be 322
 వృథ్. య. ఆ. to increase 322
 వృష్. య. వ. to sprinkle 307
 వే. య. ఉ. to weave 325

వ్యధ్. య. ఆ. to fear. to
move, 323
వ్యధ్. య. ప. to strike. to
pierce 326
వ్రక్. ఓ. ప. to cut 329
శక్. య. ఉ. to endure 329
శక్. య. ప. to be powerful 356
శద్. య. ఉ. ప. to be sharp 312
శంస్. య. ప. to praise 308
శప్. య. య. ఉ. to curse. to
swear. 324; 329
శమ్. య. ప. to be pacified.
to calm. 327
శాన్. అ. ప. to instruct. to
order. to enact. to
rule. 289; 340
శీ. య. ఉ. to be sharp. 298
శిష్. య. ప. to distinguish.
to assign. 358
శీ. అ. ఆ. to sleep. 345
శుచ్. య. ప. to be wet. to be
clean. 279; 307
శుధ్. య. ప. to become pure. 327
శుభ్. య. ఆ. to shine 322
శుష్. య. ప. to dry. 328
శృధ్. య. ఆ. to part 322
శ్రౌ. య. ప. to kill. to hurt 363
శో. య. ప. to pave 326
శృత్. శృష్త్. య. ప. to ooze. to
drop or distil 307
శ్రై. య. ఆ. to go 328
శ్రన్త్. ఓ. ప. to string 362
శ్రమ. య. ప. to perform acts
of austere devotion. to
be wearied. 327

శ్రా. అ. ప. to boil. 341
శ్రీ. య. ఉ. to serve 324
శ్రీ. య. ఉ. to cook 306
శ్రు. య. ప. to hear 136
శ్రిష్. య. ప. to embrace. 326
శ్విన్. య. ప. to breathe. to
live 337
శ్వి. య. ప. to go. to grow 319
శ్విత్. య. ఆ. to colour 322
ష్టిప్. య. ప. to spit. 278
సజ్జ్. య. ప. to embrace. 318
సద్. ఓ. య. స. to divide. to go
& etc. 312
సన్. య. ప. ఉ. to serve. to
give. 303; 360.
సహ్. య. ఆ. to suffer. 322
సాధ్. య. ప. to finish. to
accomplish, 356
సి. య. య. ఉ. to bind. 298
సిచ్. ఓ. ఉ. to sprinkle. 331
సిధ్. య. య. ప. to effect
completely. 306; 327;
సివ్. య. ప. to sew. to stitch 278
సు. య. య. ఉ. to cause to bathe
to churn & etc. 296; 316
సూ. అ. య. ఆ. to bring forth as
a child. 328; 345
స్మ. య. ప. to go. 311
స్మక్. ఓ. ప. to leave. to
create. 324; 329
స్మప్. య. ప. to go. 315
సో. య. ప. to perish 328
స్కన్త్. య. ప. to go. to be
dry. 319

ప్ర. అ. ఉ. to praise 342; 349
 ప్రభ్. ం. ఆ. to obstruct 273
 ప్రృ. య. ఉ. to cover 358
 స్థా. ం. ప. to stand. to be. 310
 స్నా. అ. ప. to bathe 341
 స్నేహ్. ఇ. ప. to love 327
 మ్నహ్. ఇ. ప. to vomit 327
 మ్న. అ. ప. to flow 342
 పుర్. ం. ఆ. to vie. envy 319
 పృశ్. ం. ప. to touch 331
 స్మి. ం. ఆ. to smile 323
 స్మృ. ం. ప. to remember. 316
 ప్యస్. ం. ఆ. to ooze. to go 320
 ప్రంభ్. ం. ఆ. 322
 ప్రస్. ం. ఆ. to fall down 322
 ప్ర. ం. ప. to flow. 316
 స్వక్ష్. ం. ఆ. to embrace 318
 స్వప్. అ. ప. to sleep 337
 స్విద్. ఇ. ప. perspire 322; 327

స్పృ. ం. ప. to sound. to pain
 హన్. ం. ప. to kill. to go 332
 హ. ఇ. ఆ. to go, 294
 హ. ఇ. ప. to abandon 352
 హి. య. ప. to go. to grow 357
 హింస్. ఇ. ప. to kill 359
 హు. ఇ. ప. to eat. to take. to
 sacrifice. 291
 హృ. ం. ఉ. to carry. to take
 to destroy. to steal 312 324
 హృష్. ఇ. ప. to rejoice
 హృష్. ం. ప. to lie. 307
 హ్రస్. ం. ప. to sound 308
 హ్రీ. ఇ. ప. to be ashamed 352
 హ్యృ. ం. ప. to become
 crooked 313
 హ్యే. ం. ఉ. to vie with. to
 struggle. to challenge. to
 sound. 325

GLOSSARY OF TERML

GLOSSARY OF TERML

అకర్మకః - Intransitive.
అక్షరవివరణమ్ - Orthography.
అక్ష - Vowel
అధికరణమ్ - Locative
అనద్యతనః - Tense which is not applicable to the current day.
అనుక్రమణికా - Index,
అనుదాత్తః - Not raised.
అనునాసికః - Nasal.
అనుస్వారః - The nasal character (o)
అస్తస్థః - Semivowels.
అపాదానమ్ - Ablative
అల్పప్రాణః - Week aspiration
అవ్యయమ్ - Indeclinable word
అవ్యయాభావః - Adverbial Compound
ఆగమః - Augment
ఆత్మనేపదమ్ - Verbs ending in nine "తాది" terminations.
ఆదేశః - Change or Permutation
ఆభ్యంతరమ్ - Interior
ఆప్రమేడితమ్ - Reduplication
ఆశీర్లీఙ్ - Benedective or Optative Mood
ఉత్తమపురుషః - 1st Person
ఉదాహరణమ్ - An example or Illustration.
ఉదాత్తః - The accute accent

ఉపసర్గః - Prefix
ఉపధ్మానీయః - The aspirate Visarga before the letter P, Ph వ, ష.
ఊష్మా - Sibilants and Asperate
ఏకవచనమ్ - Singular number
ఏకశేషః - The remainder of one only
ఓష్ఠ్యః - Labials
కణ్ఠ్యః - Gutturals
కరణమ్ - Instrumental case
కర్తృకః - Active Voice
కర్తా - Agent
కర్మధారయః - Descriptive Compounds.
కర్మ - Object
కర్మార్థకః - Passive Voice
కారకమ్ - Cases which express the relation of the Noun to the Verb
కృదంతమ్ - Verbal Nouns
క్రీడంతమ్ - Gerund
క్రియా - Verb
గుణవాచకః - Qualifying word
గురు - A long vowel taken alone or a short vowel before two Consonants
చతుర్థీ విభక్తిః - Dative case.
జిహ్వమూలీయః - (Belonging to or uttered from the root of the tongue), the visarga before K, KH.

జహత్వాస్థా - An uncommon meaning of one word
 తత్పురుషః - Determinable Compound
 తద్గితాంతమ్ - Nominal Derivative
 తమ (ప్రత్యయార్థః) - Superlative
 తాలవ్యః - Palatals
 తిజ్జంతమ్ - Conjugation of Verbs
 తుతున్నంతః - Infinitive
 తృతీయావిభక్తిః - Instrumental Case.
 దంత్యః - Dentals
 దీర్ఘః - Long vowel
 ద్వంద్వః - Copulative Compound
 ద్విగుః - Numeral Compound
 ద్వితీయావిభక్తిః - Accusative Case
 ద్వివచనమ్ - Dual Number
 ధాతుః - Root
 నపుంసకలిజ్గమ్ - Neuter gender
 పశ్చాదీ విభక్తిః - Ablative Case
 పరస్మైపదమ్ - Verbs ending on nine "తికాది" (Tibadi) terminations
 పుంలిజ్గమ్ - Masculine gender.
 ప్రకరణమ్ - Chapter
 ప్రకృతిభావః - State of being uninflected
 ప్రత్యయః - Affix
 ప్రత్యాహారః - groups of letters
 ప్రథమపురుషః - 3rd Person
 ప్రథమా విభక్తిః - Nominative Case

ప్రయత్నః - Effort.
 ప్రయోగః - usual form
 ప్రాతిపదికమ్ (నామ) - Uninflected Noun.
 ప్లుతః - The long accent vowel lengthened to three Matras
 బహువచనమ్ - Plural Number
 బహుప్రీహః - Attributive Compound
 బాహ్యమ్ - External.
 భవిష్యత్కాలః - Future Tense
 భావార్థకః - Impersonal Voice
 భూతకాలః - Past Tense
 మధ్యమపురుషః - 2nd Person
 మహాప్రాణః - Strong aspiration
 మాత్రా - Quantity in metre
 మూర్ధవ్యః - The head of the cerebrals
 యోగః - Derivative meaning
 యోగరూఢః - Primary meaning
 రూఢః - Traditional or customary meaning
 లఘు - Short vowel
 లట్ - Present Tense
 లక్ - 1st preterite or Imperfect
 లిజ్గమ్ - Gender
 లిట్ - 2nd preterite or perfect.
 లుట్ - 1st or Definite Future
 లుక్ - 3rd Preterite or Aorist past
 లృక్ - Conditional Mood.
 లృట్ - 2nd Future
 లోట్ - Imperative Mood.
 లోపః - Omission

వచనమ్ - Number
 వర్ణః - Alphabet
 వర్తమానకాలః - Present Tense
 వికరణమ్ - Conjugation
 విగ్రహః - Sentence showing
 meaning of the compounds
 వాక్యమ్ - Sentence
 విధిలిక్ - Potential or
 Subjunctive Mood
 విభక్తిః - Case
 విశేషః - Special
 విశేషణమ్ - Adjective
 విశేష్యమ్ - A Substantive
 విసర్గః - Aspirate
 విపాస (ద్విరుక్తిః) - Repetition
 వ్యంజనమ్ - Consonant
 వ్యతిహారః - Interchange
 వ్యధికరణః - Different
 government
 షష్ఠీవిభక్తిః - possessive or
 genitive case.
 సంయోగః - Intimate union of
 consonants.

సంహితా - Junction of Letters.
 సకర్మకః - Transitive
 సఖ్య - Number
 సన్ని - Euphony
 సర్వజ్ఞ - Sign, Terms.
 సన్నతః - Desideratives,
 సప్తమీ విభక్తిః - Locative case
 సమానాధికరణః - Same
 government
 సమాసః - Compound
 సప్రసూదానమ్ - Dative case
 సమ్యోధనమ్ - Vocative case;
 Nominative of Address
 సర్వనామ - Pronoun
 సవర్ణః - Homogeneous letter
 సాధారణః - general
 సుబ్దస్తమ్ - Inflection of Nouns
 సూత్రమ్ - Rule
 స్త్రీ లింగమ్ - Feminine gender
 స్థానమ్ - Place of Origin
 స్పర్శః - Touch
 వ్యరితః - Circumflex accent.
 హత్ - Consonant
 హ్రస్వః - Short Vowel.

ఇతి శబ్ద రత్నావళిమనుస్థ విశేషః

ఓమ్

శ్రీ కృష్ణార్పణమస్తు

49/22
 49/22
 Deeno 11, 744